62 C

AD

NO

Jóve pr

Dun

Qua

Font

Prosternit

Imm

Mor

Atr

F. Gr. incid

ROMA
VETVS AC RECENS
VTRIVSQVE ÆDIFICIIS AD ERVDITAM COGNITIONEM EXPOSITIS

Auctore

ALEXANDRO DONATO

SENENSI

E SOCIETATE IESV.

Editio secunda correctior.

ROMÆ. Ex Officina Philippi Rubej.

M. DC. XLVIII.

SVPERIORVM PERMISSV.

SANCTISSIMO D. N.

VRBANO VIII.

PONT. MAX.

ALEXANDER DONATVS

E SOCIETATE IESV.

OMAM tuam à prima origine per varias ædificandi ætates ad noſtra vſque tempora deductam, tibi offero inſpiciendam BEATISS. PATER. Fuit hoc peculiare huius Vrbis, quam Fundator humanæ ſalutis Deus Pontificibus Vicarijs ſuis deſtinauerat ſedem; vt quemadmodum Imperatores ac principes terrarum iuris armorumque parens procreauit: ita principatum Vrbium præclaris quoque operibus ſuſtineret. Quare hoſtes infeſtiſsimi ab Aquilonis quondam vertice profecti ſic eam vel bello perſequi, vel expugnare potuerunt, vt firmior è vulneribus, ex ignibus illuſtriori, ſtabilior è ruinis, maius certe miraculum, *Pulcherrima rerum*, vt ille ait, exſurgeret. Sed quæ humanas vices tanto frequentius perpeſſa eſt, quantò altiorem inter humana locum occupauit; nunc te Principe pulchriorem ſe, quam multis antè ſeculis vigere, & ſtatum tenere

onſtantiore m, quàm cùm imperio florebat, gloriatur. Romani enim Pontifices poſt Gothicas euerſiones atque incendia plurimi numerantur, qui de reſtituendis excolendiſque Romæ ædificijs ſuperiore præſertim, noſtraque ætate contenderunt: nec iam toto terrarum Orbe quidpiam magnificentius ſuæ quiſque patriæ largus commendator prædicare poteſt. Nimirum iuſtè prouidebatur, vt dominatrices Apes, quæ lectiſſimos inſident flores parem indoli ſuæ nanciſcerentur ſedem; nec ſolum in flore Vrbium regnarent, ſed ipſam quoque principem Vrbem florere iuberent, in quam cœleſti munere mel nouum fælicitatis inducerent. Tu enim, vt cætera Pontificatus tui decora ſileam, Romæ quantum ſplendoris, ac maieſtatis adiecisti? Templa paſsim inſtaurata & exculta ſunt, noua inchoata aut perfecta: palatia Pontificum ornata & munita: reſtitutæ auctæ, erectæ quadam Principis æmulatione ciuium, ac dynaſtarum ædes: refecta mœnia: validis munitionibus inſtructæ arces: apertæ, ſtratæ, complanatæ viæ: extructi fontes: ſubſtructæ, ac repurgatæ cloacæ: elatæ valles: demiſſa iuga: Baſilica Vaticana marmoreis, operoſiſque ornamentis illuminata: Moles admiranda ex ære auroque Apoſtolorum ſepulchro impoſita; vt iam Roma te non magis præſidem ſuſpiciat religionis, quam ſuæ dignitatis propagatorem. Hæc vero properata, & mature ad exitum perducta ſunt alienis ab ædificando temporibus, quibus pacis artes paſsim quieuerunt, & Italia quaſſata

bello,

bello, insuper miseranda peste congemuit. Sed hæc misera facies ærumnarum, vt innocua videretur, cumulum aggerauit laudum tuarum. Nostra enim aetate diuinae bonitatis peculiari beneficentia peractum est, quod olim Eutropius admonuit historicus & christianus & monachus: Vt, cum aduersis calamitatibus populi affligerentur, publicorum malorum acerbitas optimorum Principum consilijs, atque opibus leuaretur. Id Marci Antonini sapientis, egregijque Imperatoris, cuius tum res gestas pangebat, illustrat exemplo. Nihil enim, quo atteri mortales solent, dici seu cogitari potest, quod non illo, vt scripsit, imperante saeuierit. Titum etiam Vespasianum, quamquam breui imperio, cum quaedam fortuita, ac tristia humano generi impenderent, Deus optimum prouidit Principem, *Delicias Orbis terrarum*. Tunc enim & *Veseuus conflagrauit in Campania, & incendium Romæ accidit, item pestilentia, quanta non temerè aliàs*. Sed multo magis gentibus sibi religione ac fide deuinctis consulere voluit, cum Leonem, & Gregorium, Magnos Sanctosque Pontifices reipublicae Christianae præesse decreuit; qui cùm caetera admirabiles, tum fortes fuere aduersus bellicos tumultus: posterior vero vim pestiferi morbi constans & inuictus virtute ac precibus profligauit. In eadem fere tempora & euentus reuoluto rerum ordine deuentum est; vt singulari Principis sapientia egerent, ac recurrentibus paribus fere infortunijs, in tuo Pontificatu panderetur commune per-

fugium

fugium incolumitatis & ſalutis. Praedicat id Romam non modo ciuium linguis, ſed diſertorum etiam aedificiorum praeconijs, eorum praeſertim, quibus abs te magnificè inſtructa eſt. Sed quia parem afferre immortalibus meritis laudem nunquam poſsit haec recens exuta veteris ſplendore, & illa triumphante ſponte inferior,

Cui par eſt nihil, & nihil ſecundum,

eam quoque protuli in conſpectum; vt ad te conuerſa ſuos olim Auguſtos mirari aliquando deſinat, opibus quidem gentium refertos, ſed ferme inhumanos, & Romano externoque ſanguine contaminatos. In te illa gentium Domina rarum Principis exemplar recognoſcat: animaduertat ex tanta humanitate, ſapientia, iuſtitia, religione, quanto ipſa fuiſſet in ſumma rerum copia, imperioque fœlicior, ſi armati quondam Caeſares, vt regiae Apes, ſine vi maieſtatem, ſine aculeis potentiam adhibuiſſent: & in Vrbe verum Principem, atque adeo VRBANVM adumbraſſent. Sed Roma iam ſolum meminit tam aſperam poteſtatem; quae duntaxat ex tuo principatu aeſtimat fœlicitatem ſuam. Eadem porro hanc meorum ſcriptorum lineamentis conformatam ſui imaginem, etſi ad verae ſpeciem enixe compoſitam, nihilominus incultam, ac deſtitutam coloribus fortaſſe negligendam putaret, niſi abs te lucem accepiſſet. Nam qualiſcumque prodeat imago Vrbis; pœne incredibile ſit, ſub optimo Pontifice, videri bonitatis expertem.

A D

AD LECTOREM.

ETEREM Romam, quam accuratè peruestigatis designatisque singillatim ædificijs postremus eruditorum oculis animisque subieci, non equidem recenti volumine concludere initio cogitabam: magnique laboris molem subire, in qua doctissimos viros eximia cum laude desudasse cognoueram. Ambitum Vrbis, Portam Triumphalem, Domum Auream Neronis, Forum Romanum, & alia nonnulla peculiari obseruatione adnotaueram. Sed postea aduerti, si hæc sola prodijssent, futurum fuisse, vt tanquam mutila, & detruncata membra abstracta potius ex solido corpore, quam integra & absoluta viderentur. Itaque quod ædificantibus solet accidere, vt destinati sumptus maiori structuræ accessione augeantur: sic mihi amplificato rerum cumulo factum est prolixioris operæ incrementum. Hac de causa & vetera complecti, & ijs cùm sacras, tum recentes fabricas adijcere decreui; non modo vt omnes ædificatæ Vrbis ætates in conspectum darem: sed vt priscis nouarum rerum tractatione quidpiam nouitatis afferrem. Quamquam ex recentibus potiora quædam verius attigi, quam pœne innumera numeraui. Ex antiquis autem aliqua, vel quod essent extra Vrbem, vt stratæ viæ per Italiam, vel minus necessaria, consultò omisi: vel adnotata nescio quomodo typos præterierunt. In his an clarè obscura, & firmiter incerta probauerim, penes te iudicium esto. Certe sine locis veterum scriptorum nihil definitum hic leges: quorum ductu, monituque communes etiam opiniones interdum posthabui. Cum vero ijs, quæ antiquarij tradiderunt, adiuncta veterum testificatio nihil addere, vel detrahere permisit; locos saltem, subscriptis libris, & capitibus, quæ illi silentio libenter supprimunt indicaui. Porro ædificiorum antiquorum vestigia, iconesque persimiles, & ipsius etiam Vrbis prospectum apponere potuissem, quæ aut peruestigaram, aut assequi accurata meditatione fidebam; nisi & meo labori, & Typographo festinanti parcere voluissem. Erit igitur vt studiosi obseruata cognoscere, ita eruditi non negligere beneuoli autem, ea, quæ nisi fallor, haud infirmis rationibus nituntur, non labefactare, & si admonet studium veritatis, perhumaniter tueri.

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMI

Qui ambitum, & Vrbis ædificia generatim explicat.

LIBRI SECVNDI

Qui Capitolium, & loca circumiacentia complectitur.

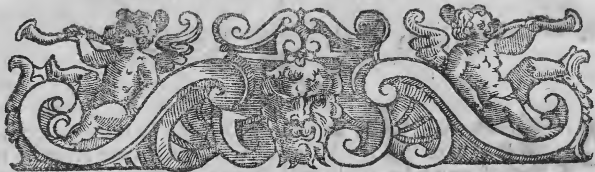
LIBRI TERTII

Quo Palatium, & alij Colles, & plana Vrbis exponuntur.

Romu-

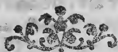
LIBRI QVARTI

Quo sacra, & recentioris ætatis ædificia referuntur.

DE VRBE ROMA

LIBER PRIMVS.

CONSTANTIVS Auguſtus, teſte Ammiano, Romam, quam ante, non viderat ſpecie triumphantis ingreſſus, cum per otium ſpectaret, queſtus eſt, famam, cum cætera omnia falſis ferme vocibus augeret, ſolam eius amplitudinem diminuere. Magnum, & à veritate profectum de Vrbis maieſtate teſtimonium. Vicit enim aſpectu commendationem famæ, quæ ne vinceretur, eam omnibus linguis commendabat. Itaque communi præconio *Terrarum Dominam*, *Reginam*, *Deam* nuncupabant, *Virtutum omnium domicilium, & larem: Mundi Aſylum, ac templum: Dum erunt homines victuram*, ἐπιτομὴν τῆς οἰκουμένης *Mundi epitomē, & compendium*, ἀθάνατον, εὐτυχῆ, *Immortalem, fœlicem* οἰκουμένην τῆς γῆς, *Orbem orbis terrarum*, & fortaſſis tanto admirabiliorem, quanto breuiore ambitu Orbis miracula, miraculum ipſa auguſtius comprehendit; vt glorioſa demum clauſula *Vrbem Deorum* proclamarent. Sed hoc inter exempla humanæ viciſſitudinis non vltimum reor: *Vrbis*, quod etiam aiebant. *Aeternæ*, non modo perennes, ac ſtabiles moles defeciſſe, ſed earum memoriam, magna ex parte deletam eſſe. Viri quidem eruditione nobiles conati ſunt ædificiorum veterum odorari veſtigia; editiſque de Antiquitate voluminibus, e ſuomet puluere, quo obruuntur, excitare. Neque vero hi, quamuis Antiquarij, conſeneſcunt: ſed longior ætas, vt palato vinum, ità lectorum ingenio, eorum monimenta commendat. Aequiori iure nobis minora eruditæ ſapientiæ præſidia ſortitis eſt timendum, ne ſepultarum rerum commentatione operis noſtri interitum auguremur. Videlicet miſeri tractamus peritura, & cum illis cito dilabimur.

Lib. 16. — Ammian. lib. 14. — Mamer. in Paneg. — Martial. lib. 12. epigrã. 3. — Ammian. Lib. 16. 17 — Id. lib. 14. — Athæneus lib. 1. — Dion. l. 72. ſiue Xiphilinus in epitoma.

 Initium

Initium Vrbis ſub Romulo. Cap. I.

ANnus agitur à partu Virginis MDCXXXIIII. ab Vrbe condita MMCCCLXXXV. cum Romulus Vrbem Romam inauguratò condidit xj. kalend. Maias: poſt captum Ilium anno CCCCXXXII. vt auctor eſt Dionyſius. CCCCXXXVII. vt placet Velleio: *ſexta Olympiade, poſt duos, & viginti annos, quā prima conſtituta fuerat*: poſt Carthaginem conditam LXV. annos, vt idem narrat. At Dionyſius collatis Græcorum Romanorumque temporum rationibus: *neceſſe eſt*, inquit, *vt primus Romanorum Rex Romulus regnum auſpicatus ſit, anno primo ſeptimæ Olympiadis*: quod Polybius in eiuſdem Olympiadis annum ſecundum incidiſſe ſcripſit. Diſſentit ab vtroque Euſebius, ſequutus vt ait, nonnullos Romanos ſcriptores; atque in annum ſecundum Olimpiadis octauæ reijcit ædificationem Vrbis quam eiuſdem Olympiadis anno primo Fabius Pictor pridem attribuerat. Qui vno diſcrepant anno, facilè conciliari poſſunt: Nam cum quadriennales Olympiades incœperint menſe Iulio in ipſis ludis: Aprili autem condita fuerit Roma; Alij hoc tempus referunt in primum annum Olympiadis nondum exactum: Alij à Ianuario incipiunt numerare ſecundum annum. Verum, vt notat Onuphrius, omnes fere Romani auctores cum ipſo M. Tullio, & poſt Cæſarem Dictatorem Populus Romanus communiter ſenſit, ſextæ Olympiadis anno tertio, vt aiebat Velleius; Romam conditam fuiſſe. à quibus, quia plures, & Romani ſunt, recedendum non putamus.

Lib. 2.
Lib. 1.
Lib. 1.
In Chronico.
In Vr. Roma, & Cōment. Faſtor.

Quo rege Iudæorum condita eſt Roma.

Regnabat tunc apud Hebræos Hieroſolymis Rex Achaz Ezechiæ Pater translato iam ad Medos Aſſyriorum regno. Ac per ea tempora cœperunt in Palæſtina Prophetæ nonnulli ſimul de Gentium vocatione edere vaticinia, & ſcriptis mandare, quæ populorum ſaluti cōducebant. Id verò factum non ſolùm cauſa Iudæorum, ſed etiam naſcentium Romanorum, quos Mundi moderator Deus iam Terrarum Principes deſignabat, arbitratur S. Augſtinus. Par enim fuit exordio Vrbis Vrbium, & nationum dominæ inchoari diuina de gentium vocatione oracula, quæ poſtquam Roma fide expiata recepiſſet, relique etiam gentes eius imperio obtemperantes facilè amplecterentur. *Per ea*, inquit, *tempora iſti velut fontes Prophetiæ pariter eruperunt, quando regnum defecit Aſſyriorum, cœpitquè Romanorum; vt ſcilicet quemadmodum regni Aſſyriorum primo tempore extitit Abraham, cui promiſſiones apertiſſime fierent in eius ſemine benedictionis omniū gentium. ità in occidentalis Babylonis exordio, qua fuerat Chriſtus imperante venturus, in quo implerentur illa promiſſa oracula prophetarum non ſolum loquentium, verùm etiam ſcribentium, in tantæ rei futuræ teſtimonium loquerentur. Cum enim Prophetæ nunquam fere defuiſſent populo Iſrael, ex quo ibi Reges eſſe cœperunt, in vſum tantūmodo*

Lib. 18. c. 27. de Ciu. Dei.

modo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea scriptura manifestius condebatur, quæ gentibus quandoque prodesset, tunc opportebat incipere, quando condebatur hæc Ciuitas, quæ gentibus imperaret.

Iam quæ dicuntur à Græcis de vetustiore Vrbis origine, attingenda potiùs, quàm explicanda sunt. Eius enim nomen, originem, ac ritus ad se vertunt, si Romæ placet. Alij referunt, conditam fuisse à Pelasgis, qui victores in has oras deuenerint. atque ex suo in armis robore, ῥώμην nuncuparint. Hos Cluuerus putat eosdem esse, qui Euandro duce delato in Italiam, oppidum in Palatino monte condidere. At Solinus tradit in eo Colle antea Vrbem fuisse Valentiam nomine, ab Euandro deinde ῥώμην appellatam. Quæ vox idem significat. Alij volunt eosdem Achiuos capta Troia ad Tiberim venisse, Vrbemque conditam Romam appellasse de nomine captiuæ Troianæ, cuius impulsu naues Græcorum ab eorum vxoribus fuerant incensæ; salubri vtique consilio, vt postea declaratum est. Alij ædificationem Vrbis referunt ad Romum Vlyssis, & Circes filium. Alij gloriam condendæ Vrbis multò ante Romulum natam, Troianis tamen auferre non audent, atque Aeneam conditorem faciunt, de filiæ Romæ nomine, nomen Vrbi tribuentem. quæ tamen fœmina alijs Aeneæ neptis, & Ascanij filia est. Alij asserunt ab Romo Aneæ filio nomen sortitam, quem alij Ascanio Filium, alij (vt dixi) Vlyssi ascribunt. Alijs Roma superior est Troianis temporibus: alij Fabulosa permiscent. Quæ, aliaque apud Dionysium, Plutarcum, Solinum, Festum leguntur, vt ex tanta opinionum varietate ipsa se vanitas, & falsitas prodat. *Quæ ante conditam condendamue Vrbem Poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monimentis traduntur: ea* (loquor cum Liuio) *nec affirmare, nec refellere in animo est.* Si qui ergo ad Tiberim nauigantes, deinde oppidum in Palatino, aut proximis collibus excitarunt; id profectò aliud ab Vrbe Roma fuit, quam postea Romulus posuit. Nam cum vetustius quoddam oppidulum, seu munitio, quo illi aduenæ se recipiebant cum ipso nomine successu temporis defecerit: vel locus Romano ambitu fuerit inclusus; verisimile est, scriptores Romæ nomen illi indidisse. Quo modo Salustius etiam est intelligendus, si alicubi videatur Vrbem conditam referre ad Troianos. Quod si Virgilius cecinit:

Lib. 3 Aut. Italiæ.

Dionys. l. 1. Plutarc. Romulo. Solinus c. 1. In proœmio operis.

In Coniurat. Catilinæ.

Tum Rex Euandrus Romanæ conditor arcis.

Aeneid. 8.

Arcem ibi pro Pallantea accepit condita ab Euandro. Arx enim Romana in Capitolio extructa est, non in Palatino, vbi postea Augustorum Palatinum fuit: *quod re vera non est Arx, sed tenet rerum omnium principatum*, vt ait Seruius. Quare Ouid. de Euandro.

2. Fast.

Transtulit Euander syluestria Numina secum;
Hic vbi nunc Vrbs est, tunc locus Vrbis erat.

Cæterùm quod ad locum, & situm Vrbis spectat, quia hunc eumdẽ Strabo criminatur necessitata magis, quam consilio à conditore delectum, non natura munitum, non circumiecto fertilem agro, non cœlo salubrem; sciendum est, quod viri docti adnotarunt, Romam in medio Italiæ,

Situs Vrbis Lib. 5.

Marsil Cagnat. de salubr. Rom. Cœli.

liæ, cuius, ac reliquarum gentium Imperio destinabatur, constitutam esse. Si enim Italia vniuersa, descripta ab Alpibus, inde conuersa per inferum mare ad extremum Leucopetræ angulum, tùm per Ionij fines, postremò Adriatici longitudinem ad easdem Alpes circumducta linea, designetur: in quadratæ huius Italiæ medio sinu Roma, vt gemma in annulo, cor in Corpore, Sol in Cœlo collocatur. Cœli deinde, ac Soli natura sic à Liuio, vel apud ipsum, Camillo, describitur: *Non sine causa Dij, hominesquè hunc Vrbi condendæ locum elegerunt: saluberrimos colles flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium ad incrementum Vrbis natum vnice locum, argumento est magnitudo tàm nouæ Vrbis.*

Lib. 5.

Modus condendi, & forma Vrbis conditæ à Romulo. Cap. II.

VRBEM Romuli quadratam fuisse plerique autumant ex Solino, Dionysio, Fabio, Catone, alijsque. Ab his cum quidam dissentiant, in modo condendi omnes conueniunt. Fabius Pictor: *Romulus* inquit *adscito ex Hetruria vate, atque sacerdote Olympum fecit, pomœriumque sacrauit, & aratro ab Olympo in vico Thusco per Palatium circumducens ab imo collis ad verticem, quadratam Vrbem signauit.* Olympus autem fossa est rotunda iuxta Ouidium ac Plutarchum, vnde sulcus vrbi designandæ deducebatur. Pergit paulò post idem Fabius: *Item Herculis ara, vbi Olympus, & initium sacri aratri.* Consonat his Tacitus: *Igitur à foro Boario, vbi æreum Tauri simulacrum aspicimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi cœptus, vt magnam Herculis aram complecteretur.* (Erat hæc non longe ab Aede nunc S Anastasiæ, inter Palatinum, Auentinum, & Capitolium) *Indè certis spatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Consi: mox ad curias veteres; tum ad sacellum Larium, forumque Romanum.*

Lib. 2.

Modus cōdendi Vrbem.

Addidit Plutharcus, in eam fossam, siue Olympum primitias delatas fuisse omnium, quibus de more vt bonis, natura vtebantur vt necessarijs. Tum pergit: *postremo ex qua quisque aduenerat regione, eius terræ portiunculam collatam eò coniecerunt, & commiscuerunt. Conditor aratro æreum vomerem adiungit, iunctisquè bobus mare, & fœmina ipse circū lineamenta profundum inducit sulcum. Sequentium munus est, vt excitatas ab aratro glebas introuertant, nec vllam sinant extra ferri. Vbi portam designare visum est, vomere exempto, atque aratro sublato spatium relinquunt. Vnde totum habent murum præter portas sacrum.* Eumdem morem condendi Vrbes fusè Varro exposuit: *Oppida*, inquit, *condebant in Latio,*

Lib. 4. de Lat.

Latio, hetruſcho ritu multa, id eſt iunctis bobus, tauro, & vacca, interiore aratro circumagebant ſulcum. Hoc faciebant religionis cauſa die auſpicato, vt foſſa, & muro eſſent munita. Terram, vnde excalpſerant, foſſam vocabant, & introrsùm factum murum. Poſtea quod fiebat Orbis, Vrbs: Principium quod erat poſt murum, pomœrium dictum, eiuſque ambitu auſpicia vrbana finiuntur. Cippi pomœrij ſtant & circum Ardeam, & circum Romam. Quare & oppida, quæ priùs erant circumducta aratro ab Orbe, & vrbo Vrbes, & ideò Coloniæ noſtræ omnes in litteris antiquis ſcribuntur Vrbes, quod item conditæ, vt Roma: & ideò Coloniæ vt Vrbes conduntur, quod intra pomœrium ponuntur. Apparet idem in antiquis numiſmatis, præſertim Auguſti, & Commodi. Ille deſignat aratro Coloniã: Hic referente Dione Romam Coloniam Commodianam nuncupauit. quare conditor dici, exprimique voluit, item cum aratro.

Hanc memoriam antiquitatis à Varrone traditam aliter Hieronymus Magius tradendam putauit; & aliqua in vulgata lectione correxit. Nam vbi legimus: *Poſtea quòd fiebat Orbis, Vrbs: principium quod erat poſt murum pomœrium dictum*; legit ipſe. *quodque propterea fiebat Orbis, eſt Vrbis principium*. Orbis autem nomine foſſam intelligit, quæ prima ante ſulci deſignationem fiebat, de qua Fabius Pictor, vt ſupra. Et Plutarch in Romulo: βόθρος γὰρ ὠρύγη περὶ τὸ νῦν κομίτιον κυκλοτερής. καλοῦσι δὲ βόθρον τοῦτον, ᾧ καὶ τὸν ὄλυμπον ὀνόματι μοῦνδον. *Foſſa rotunda Comitio circumducta eſt. vocãt autem hanc foſſam eodem, quo Olympum nomine, Mundum.* Et Ouidius. p. 2. Miſcellane. cap. 13. Quid orbis & foſſa ſit. Faſt. 4.

Foſſa fit ad ſolidum, fruges iaciuntur in ima,
Et de vicino terra petita ſolo eſt.
Foſſa repletur humo, plenæquè imponitur ara,
Et nouus accenſo funditur igne focus.
Inde premens ſtiuam, deſignat mœnia ſulco;
Alba iugum niueo cum boue vacca tulit.

De hac foſſa, ſiue Olimpo Virgilium loquutum quidam putant. Egloga 3.

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat Cœli ſpatium non amplius vlnas.

Verum illa Magij correctio, & interpretatio non placet. Locum autem illum Varronis per difficilem ſic interpretor. *Circumagebant*, inquit, *ſulcum. Hoc faciebant religionis cauſa, vt foſſa, & muro eſſent munita*, ſiue *muniti*; vt legit Turnebus. Quibus verbis, *foſſa* terram circum condita iam mœnia egeſtam ſignificat. Non idem eſt, quod ſequitur. *Terram vnde excalpſerant, foſſam vocabant, & introrsùm factum murum*. Hic enim *foſſæ* nomine ſulcus aratro à fundatore deſignatus intelligitur. Monet perſpicuè Ouidius: Loc. cit.

Neue quis aut muros, aut factam vomere foſſam
Tranſeat, audentem talia dede neci.

Itaque Varro ſulci ethymon adducit, cum ait, *foſſam vocabant*; impreſſo enim aratro fodiebatur terra: effoſſa terra, foſſa eſt. quæ tunc quidem exigua erat, & deſignata potiús à vomere, quàm facta, ſed poſtea ad mu-

rum extruendum profunda egestione magnam in altitudinem dehiscebat. Deinde pergit: *postea quod fiebat Orbis, Vrbs:* id est, quod sulco non recto, sed obliquo, & circumacto fiebat Orbis, Vrbs appellata est. Fossæ igitur nomine, non intelligitur, vt sensit Magius, prima illa fossa Mundus dicta, cuius non meminit Varro, sed sulcus aratro factus. Præterea Olympus humo replebatur, vt aram sustineret, teste Ouidio; itaque Orbis amplius non erat; Cum Varronis Fossa, id est sulcus, quòd circumageretur in orbem, Vrbi nomen daret.

Roma initio an quadrata fuerit.

Ex his elicitur Romam initio potiùs in orbem fuisse, quàm in quadrũ extructã. Quod si quadrata magis placeat; his, quæ obstare videntur, responderi poterit: inferri ex ijsdem Romam non tam fuisse orbiculatam, quàm angulosam. Nam Palatinus, circa quem egit sulcũ Romulus, perfecti circuli capax non erat. quod alij auctores docent. Fabius: *Romulus,* inquit *per Palatium aratrum circumducens, quadratam Vrbem signauit.*

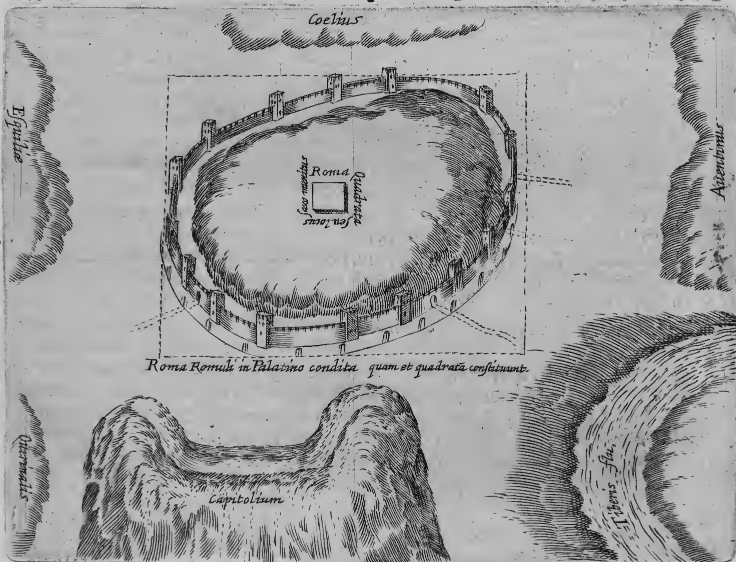
Lib. 1.

Dionys. περιγράφει τετράγωνον σχῆμα τῷ λόφῳ. *circumscripsit. Collem quadrangula figura.* Et ipse Varro indicat, cum ait, *Colonias eodem, quo Roma, ritu conditas.* At quota ex illis est in orbem extructa? Videmus passim in Italia positas in iugis, dorsoque montium, vbi nec circularem, nec vllam omnino figuram impresseris. Vrbicum igitur orbem effecit muri, fossæ, pomœrijque conuersio relinquens in medio spatium, quoad fieri posset, tectorum capacissimum.

Hæc pro ijs, quibus placet quadrata Roma. Verùm alia ex parte his Plutarchus in Romulo videtur aduersari. ait enim *Facta fossa, quam Olympum dicebant,* εἶτα ὥσπερ κύκλον, κέντρῳ περιέγραψαν τὴν πόλιν. vertit Cruserius. *Hinc Vrbe tamquam circulo centrum ircumscripsere.* clariusq; diceretur: *inde Vrbem, tamquam circulũ centro circumscripserunt.* idest circumdederunt, & quasi circum centrum quod sane aliud erat ab Olympo, ædificarunt. Ex quo si aliquis inserat, Vrbem rotundam fuisse negaret, credo, id Magius, qui ait, à Plutarcho *quadrangularẽ* supra nũcupatam ῥώμην τετράγωνον. sed ibi alia mens Plutarchi fuit. Ait enim: ῥώμυλος μὲν οὖν τὴν καλουμένην ῥώμην κουαδράταν, ὅπερ ἐστὶ τετράγωνον, ἔκτισε, καὶ ἐκεῖνον ἐβούλετο πολίζειν τὸν τόπον. *Romulus quidem Romam vt vocant quadratam, quod est quadrangulum, fabricauit, atque eo in loco Vrbem condere voluit.* Igitur quadrata Roma ibi non Vrbem, sed aliud significat, quod habemus à Sexto Pompeio. *Quadrata, inquit, Roma, in Palatio ante Templum Apollinis dicitur, vbi posita sunt, quæ solent boni ominis gratia in Vrbe condenda adhiberi, quia saxo munitus est initio in speciem quadratam. Eius loci Ennius meminit, cum ait: Et quis extiterat Romæ regnare quadratæ.* Hæc ille. Res vero boni ominis repositæ, eæ videntur esse, quas itẽ in fossam vocatam Mundũ conijciebant. Plutarchus: *In eam primitias detulerunt omniũ quibus de more vt bonis: natura vtebãtur vt necessarijs. Postremo ex qua quisque aduenerat regione, eius terræ portiunculam collatam eò coniecerunt, & comiscuerunt.* Et P. Victor in Regione X. Palatij; enumerat Romam quadratam. Plutarchus ergo Romam quadratam à Romulo factam describens, hunc lapidem, seu locum intel-

intelligit Quid enim aliud significat, *Romam quadratam fecit, atque eo in loco Vrbem condere voluit?* Cum vero de Vrbis ædificatione loquitur, orbiculare illi figuram attribuit. Roma igitur quadrata pro cẽtro est Vrbis designãde: Olympus, vnde incipiebat designari. Idem plane, nisi per vim distorseris, elicitur ex verbis Varronis. Quod si quadratam Romam Fabius, & Cato describunt; quadripartitã, & quadri vrbem intelligunt. Sic enim & Annius interpretatur. Certe Fabius Romam primo tetrapolim, tum quadratam appellat, quatuor videlicet diuersis locis constantem, in Palatino monte constitutis: nempe Roma oppidulo versus Esquilias antiquiore, quam esset Romulus: Extructa Vellia versus Cœlium: Germallia fundata versus Circum Maximum, quo germanos Romulum, & Remum Tiberis detulit in alueolo expositos: Romano foro ædificato, quod aliqua sui parte spectaret Esquilias: Ex quibus quatuor, tetrapolis Roma, & quadripartita est. rotundæ tamen, & obliquæ figuræ. Qui ita sentiat, non audiet Solinum, aut Dionysium; nisi Dionysius idem quod Plutarchus quadrangulum intelligat. Solini autem locus non caret tenebris. Quid enim est? *Roma incipit à sylua, quæ est in area Apollinis, & ad supercilium scalarum Caci?* Sylua enim in Palatino, scalæ ad rupes Auentini fuerunt, qua imminet Tiberi; Cum Vrbs Romuli fuerit in solo Palatio. *dicta est Roma quadrata, quod ad æquilibrium foret posita*; dicta, non facta. Poni autem ad æquilibrium, si, vt notat Crinitus, significat construi ad æqualem regulam, & æqua ratione absolui; rectius orbiculatæ structuræ accomodatur, cuius partes æqualiter distant a medio.

Lib. 4. de Hom. discipl. c. 9.

Roma Romuli in Palatino condita quam et quadratã constituunt.

Locus conditæ Vrbis à Romulo. Cap. III.

Roma condita in Palatino. Fab pic. lib. 2. Cato in originib. Liu. lib. 1. Diony li. 2. Tacitus 12. Ann. Messala de Augus. progenie, & alij. Lib. 2. Lib. 4. Eleg. 4. Lib. 5.

IS fuit Palatinus Collis, vbi nunc Horti Farnesiani, vt sine controuersia auctores. Dubium tamen, an Romulus aliquid aliud præter Palatium ædificarit, vel Pomœrio incluserit. Nam Tacitus loco citato, *Capitolium*, inquit, *non à Romulo, sed à T. Tatio additum Vrbi credidere*. Sed Dionysius ait ante Sabinum bellum Capitolium, & Auentinum à Romulo fuisse munitum. Liuius quamuis primò scripserit, *Romulus Palatinum primùm, in quo ipse erat educatus, muniјt*; tamen paulo post, *Crescebat*, inquit, *interim Vrbs munitionibus, alia atque alia appetendo loca*. Idem cum Plutarcho memorat, Capitolium ante Sabinum bellum factum fuisse arcem Romanorum: *Spurius Tarpeius* inquit *Romanæ præerat arci*: Mœnibus vtique munitæ. Idem paulo post: *Huius filia Tarpeia aquam fort e tum sacris extra mœnia petitum ierat*. Eadem apud Propertium sic loquitur flagrante bello:

Romani montes, & montibus addita Roma.

Loco cit. Lib. 2 c. 1.

Strabo. *Prisci namque Capitolium, & Palatium, Collemque Quirinalem sic muniere muris, vt venientibus aliunde exterius facilis foret ascensus; adeò vt T. Tatius primo aduentans incursu locorum potitus sit*. Cato: *Romulus*, inquit, *cum Palatio etiam Esquilinum tenuit, ab excubijs dictum, quas illi Lucumo dedit more thusco*. Fabius: *Forum*, inquit, *Romanum ædificauit, & post bellum Sabinum fœdere icto Romulus Vrbis agros diuisit in partes tres æquis collibus. Sabinis & Tatio Capitolium, & Quirinalis: Romulo, sequentes, Esquilinus, & Palatinus, in quo Roma: Galerito, & Luceribus Thuscis Cœlius, & Cœliolus obuenerunt*. Et vt constaret de habitatione loqui, subiecit: *Auentinum Romulus passus est habitare*. Sex igitur colles incolis frequentes fuere ante obitum Romuli: Forum, & arx, & alia loca teste Liuio, & Strabone. De Foro Propertius:

Stabant Romano Pila sabina foro.

Postremo Valerius: *His* (Romulo, & Remo) inquit, *Auus Numitor eo loco, vbi educati erant, Vrbem condere permiserat, sub monte Palatino*. Tam varia, & incerta est in auctoribus Antiquitas.

Quid sit Pœmeriũ. Lib. 13. c. 14. in Romulo. Lib. 1.

Verum vt statuantur fines Vrbis, non mœnia spectari debent, sed pomœrium. Numquam enim propriè Vrbs accepit incrementum, nisi producto pomœrio. Vt autem constet quid hoc esset; *Principium*, inquit Varro, *quod erat post murum, pomœrium dictum, eiusque ambitu auspicia vrbana finiuntur*. Gellius: *Locus per totius Vrbis circuitum ponè muros, qui facit finem Vrbani auspicij*: sic Plutarchus οἷον ὄπισθεν τείχους, ἢ μετὰ τεῖχος. *quasi post murum, vel pone murum. Vt neque interiore parte* (quod ait Liuius) *ædificia mœnibus continuarentur, & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quòd neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quam quòd murus*

post

post id, pomœrium Romani appellarunt. Iam in Vrbis incremento quantum mœnia processura erant, tantum hi termini inaugurati consecratiq; proferebantur. Limes pomœrij certa per interualla distinguebatur Cippis, idest lapidibus curuam in formam in summo expolitis. Varro: *Cippi pomœrij sunt circũ Romam,* Tacitus: *Inde certis spatijs interiecti lapides.* His additæ sunt inscriptiones. Duas adduco ex Grutero: primam cum Augustus Vrbem auxit. Loc. cit.

C. Marcius L.F. L.N. Censorinus, & C. Asinius C.F. Gallus
Cos. ex S. C. Fin. Pomer. Termin.

Alteram Claudij: *Ti. Claudius Drusi F. Cæsar*
Aug. Germanicus Pont. Max. Trib. Pot. VIIII.
Imp. XVI. Cos. IIII. Censor P.P.
auctis Populi Romani finibus
Pomerium ampliauit terminauitque.

Aio igitur, Romulum cum Vrbem conderet, solum Palatium pomœrio inclusisse. Gellius: *Antiquissimum autem pomœrium, quod à Romulo institutum est, Palatini montis radicibus terminabatur.* Fabius, *& Palatinus, in quo Roma*: cum tamen dixisset alios Colles habitari. Romulus apud Liuium: *Iuppiter*, inquit, *tuis iußus auibus hic in Palatino prima Vrbi fundamenta ieci.* Tacitus; *per ima montis Palatini*, loquitur enim de terminis mœnium. Idemq; est apud Valerium, *Vrbem condere sub monte Palatino.* Messala: *Palatino in monte, auspicato parua mœnia ponunt.* Quod si ante bellum Sabinum Romulus muniuit Capitolium, & fortasse Auentinum, teste Dionysio: & Lucumo hetruscus, teste Fabio, proximum Capitolio Quirinalem; id fecit non habitationis gratia, sed ne editis locis potitus hostis grauius inde in Vrbem incumberet. Quare & Forum Romanum tunc extra pomœrium fuit. de quo sic Dionisius. *Facto œdere ijdem,* Romulus & Tatius *planitiem Capitolio subiectam excisa sylua, & stagno, quod propter loci cauitatem erat aquarum è vicinis montibus manantium receptaculum, terra congesta repleto, in huius quod nunc est, fori vsum verterunt.* Neque vero, cum supra ex Fabio Pictore dicebam, ædificatũ à Romulo forum, quartam Vrbis quadripartitæ partẽ, hoc forum intelligi volui, quod postea *Magnum*, & *Vetus*, & *Romanum* dictum est; sed aliquod aliud forum in ipsomet Colle Palatino à Romulo factum pro nundinis; Noua enim Vrbs loco indigebat, quo conuenirent ciues, negotiarentur, emptionibus venditionibusque necessaria vitæ compararent. Quod ipsemet Fabius confirmat paulo post scribens, inito prælio Sabinorum Romanorumque extra portam Palatinam, Metium Curtium se se cum equo armatum in paludem iniecisse. Ex quo (vt quidam aiunt) nomen loco dedit, qui lacus Curtius dictus est, in medio Romano Foro; sed tunc Palus erat extra Vrbem. quod, & Liuius, & Varro memorant.

Palatinus pomœrio inclusus.

Lib. 2.

Hæc quidem clara sunt, quæ conficiunt Palatinum Collem Romano pomœrio definitum. Illud difficilius, an Romulus icto fœdere cum Tatio po-

tio pomœrium produxerit. Nam fortè subindicat Tacitus, *Capitolium non à Romulo, sed à Tito Tatio additum Vrbi credidere. Mox pro fortuna pomœrium auctum.* Quasi & illi auxerint, vt sequentes Reges. At Dionysius: *Romulo*, inquit, *tenente Palatium, eique contiguum montem Cœlium; Tatio verò Capitolium quod primum occupauerat, & Quirinalem Collem.* Idem indicant quæ supra ex auctoribus recitabam de Vrbe, alia atque alia subinde loca appetente.

Lib. 2.

Idem canit Virgilius, apud quem de Romulo Anchises:

Lib. 6.

En huius, Nate, auspicijs illa inclita Roma
Imperium terris, animos æquabit olympo,
Septemque vna sibi muro circumdedit arces.

Vbi Seruius: *Grandis est inde dubitatio, & alij dicunt, breues septem Colliculos à Romulo inclusos, qui tamen alijs nominibus appellabantur. Alij volunt hos ipsos, qui nunc sunt, à Romulo inclusos, idest Palatinum, Quirinalem Auentinum, Cœlium, Viminalem, Esquilinum, & Ianicularē. Alij vero volunt hos quidem fuisse, alijs tamen nominibus appellatos,* Hæc ille. At non facile affirmauerim cur dixerit Ianicularem pro Capitolino. Ianiculum autem fuit extra Vrbem, vt infra.

Pomœriū sub Romulo non occupauit septem montes.

Certum in hac dubitatione primo videtur, non potuisse a Romulo per septem Montes Vrbis extendi pomœrium. Nonnulli quidem illo Rege proximos insedere colles, Quirinalem, Cœlium, Esquilinum; sed extra Vrbem habitarunt. Nam etsi alij alia scribant, in hoc tamen audiendus potissimum est Liuius, & Tacitus. Dionysius vero qui dixerat Tatiū, Capitolium, & Quirinalem habitationi destinasse, postea de Numa scribit, *Quirinalem Collem complexus ampliatis mœnibus*; quem tamen collem cum reliquis præter Capitolium, & Palatinum adiectos esse ab alijs Regibus testatur Liuius.

Qui ex iure terminos Vrbis propagarint.

At Tacitus, qui additum a Tatio Capitolium ex inueterata opinione affirmat, negat *Iure prisco terminos Vrbis propagari, nisi ab ijs; qui protulere Imperium. Et agro quidem de hostibus capto,* vt ait Gellius quod sanxisse Romulum condita Vrbe censendum est. Tatius autem de hoste nihil ceperat; nisi adiectio Sabini territorij pro hostico habenda sit. Nihilominus tamen nemo temere inficiari potest, Capitolium vel a Tatio Romuli ritus imitante, vel a Romulo post Tatij mortem inclusum pomœrio fuisse. Nam & Sabinos nouam gentem receperat in Ciuitatem, quæ causa fuit posteris Regibus proferendi pomœrium. Liuius: *sequutusque*, inquit, *morem regum priorum*, Ancus Martius, *qui rem Romanā auxerant, hostibus in Ciuitatem accipiendis.* adiecta quippe multitudine, addebatur habitationi locus. Quare primo Capitolinus mons Sabinis, deinde Cœlius Albanis, tum Latinis Auentinus datus est. Præterea nusquam legimus, deinceps Capitolium Vrbi additum, quod de alijs Collibus memoratur. Demum quia non licebat captare vrbana auspicia extra pomœrium; sequentibus autem ætatibus in Capitolio præsertim de Cœlo est obseruatum. Quare Collis ille celeberrimus finibus inauguratis & pomœrio circumscriptus est.

Loc. cit.

Lib. 1.

Hic

Hic tamen negotium facessit Plutarchi auctoritas. Ait enim : *Vulcani Templum iam inde ab initio ædificatum à Romulo, vt ibi vna cum collega suo Tatio Curiam haberet, & colendum quidem Deum ignibus præpositum; sed extra Vrbem locum illi assignandum statuisse.* Quibus consentiũt ea quæ tradit Vitruuius ex Aruspicum hetrusca disciplina. Atqui huius templi locum designat Dionysius loquens de Foro Romano; *Vbi*, inquit, *magna hominum frequentia negotiabatur circa Vulcani templum paulum supra forum eminens*, ibique narrat Romulum dedicasse quadrigas æreas, & suam effigiem; quod & Plutarchus testatur in Romulo. Eamdem Vulcani ædem, siue Vulcanale supra Comitium in foro collocat Sextus Pompeius. Ex quibus deducitur ædem foro imminentem extra Vrbem fuisse; quod tamen recepto intra Vrbem Capitolio esse non potuit, interiacente foro Palatinum, & Capitolinum Collem. Constat autem illam ædem non ante conditam, quam Romulus, & Tatius pari potestate regnarent. Quòd cùm Plutarchi verba demonstrant: tùm Liuius, vbi Iouis Feretrij templum omnium primum Romæ sacratum scribit in Capitolio.

In Quæst. Rom. q. 47.

Lib. 1. c. 7.

Lib. 2.

Lib. 1.

Nodus hic facile explicatur. Aedes enim Vulcani structa est à Romulo extra suam Vrbem, nempe Palatium : & extra Tatianam, nempe Capitolium. Verum postea ad parandum forum complanata, repurgataque; valle intermedia, vt vrbem vtramque coniungerent, ibi quoque pomœrium continuari debuit, intra eius fines recepta cum foro Aede Vulcani. Crediderim autem Romulum satis fecisse voluntati suæ, si Aedẽ Vulcani incendiorum præsidis sua Palatina Roma amandasset, vt ignes ab ea remoueret.

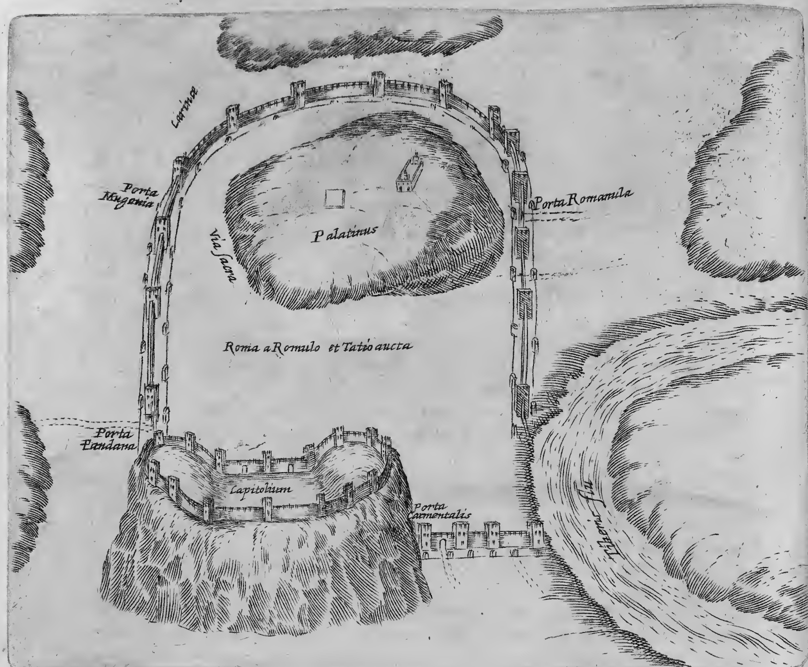
Vulcani templum quomodo extra vrbem.

Iam vt congrua Vrbis auctæ delineatio sit: A sinistro Capitolij latere, vbi postea Carcer Tullianus, pomœrium Colosseum versus producatur, vt Sacram quoque viam in qua Romulus, & Tatius fœdus fecerant, aliqua parte includat. Inde conuersum per radices Palatini, vallemque Circi Maximi tendat ad Tiberim. Ad quem alia pars muri pertinebat, dextrorsum Capitolio accubantis, productique secundum Theatrum Marcelli. Ibi Porta Carmentalis.

Aucta vrbs à Romulo quid occuparit.

Portas

Portæ Vrbis Romuli.
Cap. IV.

In Romulo.

GENERATIM de portis ſcribit Plutarchus, portas Vrbis ſacras non fuiſſe. Nam cum conditores aratro mœnia deſignarent; *Vbi portam*, inquit, *deſignare viſum eſt, vomere exempto, atque aratro ſublato ſpatium relinquunt. Vnde totum habent murum præter portas ſacrum. nam eas ſi ducerent ſacras, religioſum eſſet neceſſaria, & impura in Vrbem recipere, & exportare.* Sic. ff. lib. 1. tit. de Diu. Rer. l. ſi quis. *Si quis violauerit muros, capite punitur. Sicuti ſi quis tranſcendet ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione; nam Ciues Romanos alià, quàm per portas egredi non licet, cum illud hoſtile, & abominandum ſit. Nam & Romuli frater*

Portas quomodo conſtituerunt antiqui.

frater Remus occisus traditur ob id, quod murum transcendere voluerit. Idem testatur Ouidius, apud quem verba iubentis Romuli sunt; 4. Fast.

Neue quis aut muros, aut factam vomere fossam
Transeat, audentem talia dede neci.
Quod Remus ignorans humiles contemnere muros
Cœpit, & his populus, dicere, tutus erit?
Nec mora, transilijt. retro Celer occupat ausum:
Ille premit duram sanguinolentus humum.

Quamuis autem portæ sacræ non essent, sanctas dicebant. Inst. lib. 2. de Rer. diuis. §. sanctæ. *sanctæ quoque res, veluti muri, & portæ Ciuitatis. Ideò autem muros sanctos dicimus quia pœna capitis constituta in eos, qui aliquid in muros deliquerint.* ff. aut. tit. cit. l. sanctum. *Sanctum est quod ab iniuria hominum defensum, atque munimentum est.* & l. sacra: *dicimus sancta, quæ, neque sacra, neque profana sunt, sanctione enim quadā sunt subnixa. Quod enim sanctione quadam sub nixum est, id sanctum est.* Hinc intelligi potest frustra à quibusdam ex loco Plinij vel corrupto, vel perperam explanato, de quo postea, designari in Vrbe Roma florenti & aucta portas triginta septem. Cum enim muri sacri essent, & multo pauciores post exactos Reges portæ fuerint; iure infertur, nūquam tot portas fuisse. Religiosum enim erat rem sacram euertere: & non sacram, idest portam substituere. Idque immutatis muris nunquam factum opinor. Quamquam forte aucto pomœrio contingere potuit. Sed & tunc antiquas portas ad noui muri ambitum fuisse translatas probabilius est.

Iam Portæ Vrbis Romuli quot fuerint, docet Plinius. *Vrbem*, inquit, *tres portas habentem Romulus reliquit, aut vt pluribus tradētibus credamus, quatuor*. Prima dicta est Mugionis, seu Mugonia à boum mugitu, qui ex ea emittebantur. Fuit hæc, vt ait Dionysius, *prope templum Iouis Statoris:* ducebatque e Sacra via in Palatium, *in cuius viæ capite templum Iouis Statoris erat*, vt ait Plutarchus: *in ipso fori Romani margine*, vt colligitur ex Liuio. Hæc ergo porta ibi erat, qua parte mons Palatinus est deuexus in vallem vbi olim templum Pacis, nunc Paciferæ Virginis, Nouæ cognomento: contra ipsam ædem SS. Cosmæ, & Damiani. Altera Romanula, siue Romana dicta est, *quæ, vt ait Varro, est dicta ab Roma, quæ habet gradus in Naualia ad Volupiæ sacellum, & Porta Romana instituta est à Romulo in infimo Cliuo Victoriæ, qui locus gradibus in quadraturam formatus est.* Hic autem locus idem ille videtur esse, de quo Plutarchus: *Romulus habitauit ad Pulchri littoris quos vocant gradus circa descensum ex Palatio in Circum Maximum.* Quod si verum est; Hæc porta in altero latere Platini collis sita fuit, contra Auentinum, & Circi Maximi vallem spectans. Quod etiam conijcitur ex alijs Varronis verbis: *Hoc sacrificium fit in Velabro, qua in Nouam viam exitur, vt aiunt quidam, ad Sepulchrum Accæ, qui locus extra Vrbem antiquam fuit, non longe à porta Romanula.* Velabrum enim propè Circum Maximum fuit. Quamquam Sextus Pompeius videtur refragari, qui hac porta iter aperit in Sabinos.

Lib. 3. c. 5. Tres portæ Vrbis Romuli. Porta Mugonia. Lib. 2. In vita Cicer. Lib. 1. Porta Romanula. In Romulo.

Ter-

Porta Ianualis. Tertia porta Ianualis est dicta *ab Iano*, vt ait Varro, *& ideò ibi positum Iani signum, & institutum à Numa Pompilio, vt sit clausa semper, nisi cum bellum sit.* Non facile statui potest, vbi hæc porta fuerit. Onuphrius collocat in foro Romano, deque ea loquutum putat Liuium ijs verbis, *vt Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies, fusaq; est ad veterẽ Portam Palatij*. Sed ibi sermo est de porta Mugonia ad Sacrã viam, & Templum Iouis Statoris. Subdit enim Liuius, Romulum turba fugientium actum, votum eodem in loco nuncupasse, Templumquè Ioui obtulisse. Quod Templum inibi postea ædificatum propè portam, vt supra dixi, Mugoniam fuit. Macrobius ponit sub radicibus collis Viminalis. sed hic locus ab Vrbe Romuli non parum aberat. Ouidius inter duo fora collocat (Boarium, & Piscarium, vt interpretantur) subijcensquè causam ait: Tatium Sabinorum Regem, occupata iam arce descendisse in forum per cliuum Capitolinum; Hic enim est intelligendus. Tùm subdit, Iano loquente.

Lib. 1.

Lib. 1. Saturn.

1. Fast.

Ei iam contigerant portam, Saturnia cuius
Dempserat oppositas insidiosa seras.
Cum tanto veritus committere Numine pugnam,
Ipse meæ moui callidus artis opem.
Oraque, qua pollens ope sum, fontana reclusi,
Sumquè repentinas eiaculatus aquas.
Ante tamen madidis subieci sulphura venis,
Clauderet vt Tatio feruidus humor iter.
Cuius vt vtilitas pulsis comperta Sabinis.
Quæ fuerat tuto reddita forma loco est.
Ara mihi posita est paruo coniuncta sacello;
Hæc adolet flammis cum strue farra suis.

Eadem fabulam loco citato refert Macrobius. Porrò locum, & portam fuisse ad Aedem Iani, indicem pacis, ac belli, indicant Ouidij sequentia.

Sed cur Pace lates, motisquè recluderis armis?

Fuga Roman. vt se habuerit. Omissis quæ de hoc templo alibi dicenda sunt, portam Ianualem templo Iani propinquam arbitror sub Palatino colle, quà spectat Capitolium, primò fuisse. Romanos Sabino bello partim ad Mugoniam cum Romulo, partim ad Ianualem, diuisa fuga venisse. De Mugonia Liuium: De Ianuali Ouidium, & Macrobium, mutato portæ situ, loquutos: de vtraque Dionysium, πλησιάζοντες ταῖς πυλαῖς *appropinquantes portis*, Ad Mugoniam stetisse Romulum, impetuque in subeuntes hostes facto, Sabinos fudisse: eosdem Ianuali portæ appropinquantes fuisse auersos aliorum fuga, & Curtij Sabini periculo, qui in proximam paludem confluentibus aquis se coniecerat. Inde exortam fabulam Iani aquam effundentis commiscentisque sulphuratos humores; nam ad Ianum geminum, vt ait Varro, *aquæ sulphuratæ fuerunt*. Quod ad Iani ædem pertinet, putarim quoque simulacrum, & Aediculam Iano fuisse factam à Romulo ad radices Palatij, vbi porta Ianualis. Seruius, *constat*, in-

1. Aeneid.

quit,

quit, *Iani templum patuisse sub Romulo*. Postea ampliato pomœrio cum Capitolium & Palatium idem murorum ambitus cingeret, translatum à Numa signum, templumque extra mœnia, & quasi bellum excluderetur, clausas Templi fores apertas sub Romulo. An eodem translata sit porta Ianualis mihi exploratum non est. Hoc quidem, & eiusdem portæ claudendæ aperiendæquè morem indicat locus Varronis. Fauent & Ouidij carmina: quamquam ipse de ea porta sic est loquutus, quasi & in Palatio, & ad imum Argiletum sub Capitolio esset. Ex consuetudine videlicet pœtarum, quibus per anachronismos mutare in rebus rationem temporum religioni non est.

Quarta est Porta Carmentalis ad radices Capitolij & forum nunc Montanarium, fortasse Ianualis etiam dicta, vt tres tantum essent portæ. De ea postea. Porta Carmentalis.

Alterius Portæ meminit Varro, quæ Saturnia diceretur ad ædem Saturni sub Capitolio, quam nunc, inquit, vocant *Pandanam* Hæc quamuis fortè in Vrbe Romuli aucta, & complectente Capitolium vsui esset, tamen non censetur in Romanarum portarum numero, quia supererat ex vetere oppido, quod in Capitolio situm Saturnium dicebant. Apud 6. Fast.
Ouidium sic Iuno:

A Patre dicta meo quondam Saturnia Roma est,
Hæc illi à Cœlo proxima Terra fuit.

Ex his animaduertes haud rectè à M. Fabio Rauennate, deinde à Iano Iacobo Buissardo, qui eius vestigijs institit, Romam quadratam Romuli delineatam fuisse. Quatuor enim montes mœnibus comprehendunt, Capitolinum, Palatinum, Esquilinum, Auentinum. Atque vt alia, quæ ibi peccant, prætéream; frustra expromunt quadratam Romam confictis quatuor monticulis, dolatis quodammodo, & in quadrum dispositis. Nam ex quatuor illis muro inclusis nunquam Vrbs quadrata existeret. Quæ si fuit, solum secundum radices Palatij fuit.

Incrementum Vrbis sub alijs Regibus. Cap. V.

NVma Secundus Romanorum Rex nihil addidit. At refragatur Dionysius, qui sic ait; *Numa & Quirinalem Collem complexus ampliatis mœnibus*. Sed contra, Liuius adiectionem Quirinalis Seruio Tullio attribuit. Vbi sola certatur auctoritate, auctorem sequor Liuium; cum quo sentit Plinius, siue quis alius de Viris illustribus. Numa quidem in Quirinali domum sibi parauit, sacrauitque Aediculam, vt alibi referam; sed montem Vrbi non addidit. Lib. 2.

Cœlium hodie Lateranum addidit Tullus Hostilius, traductis Romam Albanis. Dionysius factum astruit ante bellum Albanum; nec, puto, persuadet. Causa enim, quam supra attigi, dictum oppugnat: Vrbis videlicet terminos neminem auxisse, nisi aucto Imperio, & agro de hostibus capto.

capto. Qua conficitur, nihil adiecisse Numam, qui serere in animis religionem, quam bello captis agris frumenta maluit.

Ancus Martius recepto more dandi Ciuitatem victis hostibus, pro Latinis muniuit Auentinum, vbi tépla SS. Sabinę, & Balbinę: ijsdemque habitandam dedit Murtiam Vallem, duobus subiectam collibus, Palatino, & Auentino. Murtia autem à Venere dicitur, quæ olim Myrtia de myrto eidem dicata dicebatur, teste Plutharco. Idem Rex Ianiculum mœnibus sepsit, ne illo potiretur hostis: fluuium iliceo ponte iunxit, quem Sublicium dixere, vt ex Auentino peruium in Ianiculum iter esset.

Quæret aliquis: Cùm hoc rege Vrbs terminaretur Capitolio, nec Quirinalem, aut Esquilias attingeret, Cur scripserit Liuius: *Carcer media Vrbe imminens foro ædificatur.* Nam forum sub Capitolio erat, Vrbs autem versus Palatinum, & Cœlium, & Auentinum longiùs producebatur. Sed media Vrbs pro loco Vrbis celeberrimo habenda est, in quo fere degeret populus, negotiaretur, otarieturque. Huiusmodi enim loca pro Vrbium meditullio habentur.

Tarquinius Rex Quintus Vrbi nihil soli, muri plurimum addidit; De quo sic Liuius, *muro lapideo Vrbem cingere parat.* Messala, *muro lateritio circuit Vrbē, Aquas Cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat.* Postremus Seruius Tullius Rex Sextus Quirinalem, hodie Caballum. in quo ædes Pontificiæ: Viminalem, in quo Templum S. Laurentij in Palisperna, & Thermæ Diocletiani: Esquilinum collem adiunxit, in quo Templa S. Petri ad Vincula, & S. Mariæ Maioris: mœnia, & pomœrium protulit.

Hic suboritur dubitatio. An Tullus Hostilius, & Ancus Martius pomœriū protulerint. Nam Liuius solum à Seruio fuisse prolatū scribit, cum Gellio. Ancum quidem constat nō auxisse, quamuis eodem modo de hoc Rege, ac Tullo Hostilio loquantur Liuius, Dionysius, Plinius. & tamen de Anco est negandum, addito Auentino, quod affirmatur de Tullo Hostilio, adiecto Cœli. Auentinus enim mons infelix, & inauspicatus credebatur esse; *quòd eo monte*, inquit, Gellius, *Remus Vrbis condendæ gratia auspicauerit, auesque irritas habuerit superatusque in auspicio à Romulo fit. Idcirco* (vt ait Messala apud eumdem) *omnes, qui pœmeriū protulerūt, montem istum excluserunt quasi auibus ob scœnis ominosum.* Fabius autē Pictor, *Auentinum*, inquit *Romulus neminem passus est habitare: Nam fratri Remo illum sacrum esse voluit vsque Helernam.* Lucus est hic Auentini ad Tiberim. Sed quoniam Ancus propter locorum situs Vrbem ab ea parte non satis munitam animaduertit, præaltum collem muris, & ædificijs occupauit; illum tamen extra Vrbem non producto pomœrio reliquit. Pomœrium enim religiosè, vereque Vrbem terminabat inauguratum, consecratumque. Seneca: *Hoc inquit scire magis prodest, quam Auentinum montem extra pomœrium esse, propter alteram ex duabus causis: aut quòd plebs eò secessisset, aut quod Remo auspicante illo loco aues non addixissent.* Sic vero se habuit vsque ad Claudium Cæsarem; *Quo auctore*, inquit Gellius, *receptus, & intra pomœrij fines obseruatus est. Et quos*, ait

Loc. cit.

Lib. 2.

Auentinus extra Vrbem.

De breuit. vi cap. 4.

Ta-

Tacitus, *Claudius terminos posuerit, facile cognitu, & publicis actis præscriptum*. Hi vtique, de quibus Gellius; alitèr nō facile esset cognoscere.

At Cœlius collis aduersa de causa pomœrio includitur; non enim inauspicatus est collis, neque inficiantur auctores ibi fuisse pomœrium. Tacitus quidem, eodem loco, plures Reges auxisse pomœrium notat. *Regum*, inquit, *in eo* (pomœrio) *augendo ambitio, vel gloria variè vulgata*. Quod si Tullius Hostilius non auxit; qui Reges, præter Seruium auxerunt? Neque deinceps Cœlium ab alio intra pomœrium inclusum constat. Quamuis autem Plinius scribat Auentinum Vrbi additum: & Dionysius Ancum Regem Vrbem non mediocriter auxisse, Auentinum complexum eisdem mœnibus; Liuius tamen ait, Auentinum nouæ multitudini datum; quasi non receptum intra Vrbem.

Ianiculum fuisse extra Vrbem. Cap. VI.

IS Mons est imminens Transtiberinæ regioni, in quo templū colitur S. Petri, cognomento Montorij. Hunc Montem Ancus etiam muniuit. Plinius: *Ancus Auentinum & Ianiculum Vrbi addidit*. Liuius: *Ianiculum quoque adiectum*. Dionysius: *Muro cinxit & Ianiculum montem in aduersa ripa imminentem Tiberi, collo cauitque in eo præsidiū, vt ab Hetruscis tutior esset fluminis nauigatio.* Onuphrius his permotus, *Quamuis autem*, inquit, *Ancus Auentinum extra pomœrium esse voluerit; illud tamen Ianiculo, & Transtiberina regione Vrbi adiunctis, quartus, à Romulo protulit.* Ego autem quidquid esset trans Tiberim, fuisse extra Vrbem, & pomœrium censeo. Neque id ostendere difficile est. Nam Dion; cum scripsisset Metellum Celerem augurem, Prætoremque è Ianiculo vexillum reuellisse, subdit: *Quod de Vexillo dixi, sic habet. Cum antiquitus multi hostes circum Romam habitarēt, veriti Romani ne dum ipsi Comitia centuriata agerent, hostes per insidias Vrbem Aggrederentur, Ianiculumquè occuparent* (τὸ ἰανικουλον καταβάλλοντες) *statuerunt non omnes simul ire in suffragia sed vt semper aliqui armati per vices eum locum custodirent. In Ianiculo igitur quandiù populi conuentus durabat, custodiæ agebantur. Cum autem soluenda iam erat* ἐκκλησία, *seu Conuentus, signum a Ianiculo remouebatur, custodesque discedebant. Non autē licebat custodijs ab eo loco remotis quicquā amplius statuere. Is autem mos solis Centuriatis Comitijs obseruabatur, cum extra Vrbē omnes in armis adesse res postulabat, & id hodiequè Religionis causa fieri solet* ἀλλά τινας inquit, ἀεὶ ἐνόπλους τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἐκ διαδοχῆς φυλάττειν, καὶ αὐτὸ ἕως μὲν ἡ ἐκκλησία ἦν ἐφρούρουν. ὁπότε δὲ διαλύσεσθαι ἔμελλε, τότε σημεῖον καθῃρεῖτο. καὶ οἱ φύλακες ἀπηλλάσσοντο. οὐ γὰρ ἐξῆν μὴ φρουρουμένου τοῦ χωρίου ἐκείνου, οὐδὲν ἔτι χρηματισθῆναι.

Loc. cit. | Lib. 1. | In Vrb. Roma. | Lib. 37.

Lib.16. cap 27. Quod etiã probatur explicaturque à Gellio: *Centuriata autem Comitia intra pomœrium fieri nefas esse, quia exercitum extra Vrbem imperari oporteat: intra Vrbem imperari Ius non sit: propterea Centuriata in Campo Martio haberi, exercitumque imperari præsidij causa solitum, quoniam populus esset in suffragijs ferendis occupatus.* Ex geminis horum auctorum locis hæc perspicuè deducuntur. Exercitum intra Vrbem imperari ius non erat: Imperabatur autem Centuriatis Comitijs, & collocabatur in Ianiculo. Hic igitur erat extra Vrbem. Non video quid inficiari quispiã queat, nisi prædicet, in Ianiculo quidem, at extra mœnia positas fuisse custodias, & cum vexillo militari exercitum; non enim mœnia occupant totum Collem. Cui responsioni vix videtur occurendum; pugnat enim perspicuè cum sensu Dionis, qui ait: recepto à priscis more aliquos armatos in Ianiculo egisse custodias. Vbi autem Custodiæ fiebant nisi ad portas, & in ipsis mœnibus? in quibus videlicet signum ponebatur vt ex editi collis præcelsa turri prospiceretur è Campo Martio. Deinde quando de Ianiculo post Vrbem conditam loquuntur auctores, nisi quid obstet, partem collis mœnibus cinctam debemus intelligere. Sic enim
Lib.1. Liuius: *Ianiculum quoque adiectum non inopia loci, sed ne quando ea arx*
Lib.2. *hostium esset.* Et: *cum captum repentino impetu Ianiculum.* Et: *velut ag-*
Lib.5. *mine iam vno petijt Ianiculũ.* Et clarius paulo post; *Via quæ sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo cliuo, cum L. Albinus de plebe Romana &c.* Sic
Lib.1.de ciuil.bel. apud Appianum: *Octauius in medio Ianiculi perstans.* Et: *Nam pars Col-*
Lib.3. *lem qui Ianiculus dicitur, in quẽ pecuniæ omnes collocatæ fuerant, insederat.* vbi vides partem Collis intelligi, quæ muris muniretur. Nec tamen intra Vrbem esse dicenda, est; hoc enim est, esse intra pomœrium: non intra muros, vt de Auentino dicebam. Nec inficias ierim, interdum hoc nomine totum significari collem, seu verius continuatos colles. Dubiè Ouidius:

1.fact.
Arx mea collis erat, quam vulgus nomine nostro
Nuncupat, hæc ætas Ianiculumquè vocat.

Nam in eo colle vrbem Antipolim condiderat Ianus. Martialis non de munitione solum Anci loquutus est, cum ait:

L.4.ep.66
Tulli iugera pauca Martialis
Longo Ianiculi iugo recumbunt.

Apertè enim verticem indicant, cui subiacet campus Vaticanus, quę sequuntur;

Illic Flaminiæ Salariæque Gestator patet. Et: *cũ sit tam prope Miluius.* Ex quibus videtur Martialis improprie loquutus; & accepisse montes Vaticanos pro Ianiculo: Hi enim sunt colles, qui perpetuo iugo ab Ianiculo per tria circiter millia passuum tenduntur ad Miluium pontem.
Lib.13. epist.de Attic ep. 33. Od. 20.l.1. Cicero: *A ponte Miluio Tiberim duci secundum montes Vaticanos.* Et Horatius:

Datus in Theatro
Cum tibi plausus,
Care Mæcenas eques, vt paterni

Flu-

Fluminis ripæ simul & iocosa
Redderet laudes tibi Vaticani
Montis imago.

Loquebatur autē de plausu facto in Theatro Pompeij, quod ferè contra ipsum Ianiculum erat, ex quo plausu resultauit Echo è Vaticano colle.

Præterea Insula, quæ media est inter Vrbem, & Transtiberinā regionem, fuit olim extra pomœrium. igitur multo magis Transtiberina regio, & Ianiculum. Illud autem tum ex Plutarcho patet, tum ex Plinio. Plutarchus quærit, cur Aesculapij templum extra Vrbem esset, cum esset in Insula Tiberina, tresque reddit causas; *vel quod purior, & salubrior sit aer extra quàm intra Vrbē; vel quod Epidauro peste laborantes Aesculapium accersendum curauerint; Epidaurij autem non in Vrbe sed procul inde templum habuerint*, quod Liuius quinque millibus passuum ab Vrbe distans describit: *vel quod Romani anguem ab Epidauro, qui se in eorum nauem contulerat, in quo ipsum numen esse putabant, deportauere: eoque in Insulam Tiberis egresso arbitrati sunt Deum locum templi indicasse.* Claudianus: In qu. rom. q. 94. Dec. 5. l. 5 Lib. 3. in Stilic. Pl. l. 2 q. c. 4. Val. lib. 1. c. 8 Liu epit. Dec. 2. Lib. 1.

Hæc depulsurus morbos Epidaurius hospes
Reptauit placido tractu vectumque per vndas
Insula pœonium texit Tiberina draconem.

Idemque legimus apud alios. Plinius vero aliam addit causam, cur templum extra Vrbem fuerit; quod prisci illi artem medicam damnarent, & vt Medicos, ita Aesculapium illorum Principem nollent in Vrbem admittere; *Ideo*, inquit *templum Aesculapij, etiam cum reciperetur is Deus, extra Vrbem fecisse iterumque in Insula traduntur*; arbitror legendum, *Tiberisque in Insula traduntur.* propterea Dionysius *Insulam Aesculapio sacram* appellat. quæ nimirum etiam in eius effigiem nauis, qua est aduectus anguis conformata fuerit. Ceterum Kal. Ianuar. (vt hoc loco etiam ista commemorē) fuisse illam ædem cum proxima Iouis dicatam docuit Ouidius. *Sacrauere Patres hac duo templa die.* Lib. 29. c. 1. Aedes Aesculapij in Insula Tiberina: Lib. 5. Lib. 1. fast.

Accepit Phœbo nymphaque Coronide natum
Insula, diuidua quam premit amnis aqua.
Iuppiter in parte est. cœpit locus vnus vtrumque:
Iunctaque sunt magno templa Nepotis Auo.

Sed Iouis ædes multo post dedicata est an. Vrb. cond. DLVIII. vt Liuius testatur. Eadem Insulam extra Vrbem fuisse confirmat Varro vbi ait: *Amnis id flumen est quod circuit aliquid, nam ab ambitu amnis Itaque Tiberis amnis, qui ambit Campum Martium, & Vrbem* si Ianiculum ponatur intra Vrbem Tibris non fluendo ambiret illam sed interflueret, quare extra fuit. Confirmat Dionysius, qui libro 3. de Tiberi sic ait: *Qui ex Apenino* καὶ παρ' αὐτὴν ῥώμην ῥέων, *& præter ipsum Romam fluens.* De eodem Auctor Panegyr. ad Constantin. *Tu munitor mœnibus ambiendis.* Aedes Iouis in Insula Tiberina. Dec. 4 li. 4 Lib. 4. de ling. lat.

Ad hæc Festus scribit: In Ianiculo Ludium sepultū fuisse, qui quondam fulmine in circo ictus fuerat, cuius ossa postea ex prodigijs, oraculorumque responsis Senatus decreto intra Vrbem relata in Vulcanali quod su-

2. de legib. pra Comitium est, obruta sunt. Non enim licebat in Vrbe hominem sepelire ex lege duodecim Tabularum, quæ memoratur à Tullio. *Hominem mortuũ inquit lex in duodecim tabulis in Vrbe ne sepelito, neue vrito.*

In quæst. rom. q. 79. quamquam, vt Plutarchus scribit, eius qui acto triumpho esset mortuus, cremati os sumptum in Vrbem inferre, atque honoris causa deponere soliti sunt. Et Fabricio propter virtutem, post conditas duodecim Tabularum leges datum, vt in foro sepeliretur. Relicto ergò Ianiculo, quamquam & Cluuerus contra sentiat, extra pomœrium, intra illud statuantur sex colles, & post Claudium septem: Capitolium, Palatium, Auētinus, Cœlius, Esquilinus, Viminalis, Quirinalis. Sit extra Vrbē quidquid trans fluuiũ est: & collis hortorum, postea Pincius, nunc Trinitatis.

Vnde & dies septimontium ab his septem montibus, vt ait Varro. At inquies, nonne Roma semper dicta post Reges ἑπτάλοφος septicollis? Itá sanè. non enim cum septem colles numerant, excludunt Auentinum. is enim quamuis extra pomœrium esset, dicebatur tamen vnus è septem Vrbis collibus, quod mœnia cæteris adiuncta haberet, perpetuumquè omnium munimentum esset; contra Ianiculi mœnia fluuio intermissa longe amouebantur ab Vrbe. Quare hic extra numerum collium: Auentinus vnus è septem fuit Rursus inquies, alij dissentiunt, &

In 6. Aeneid. vnum pro alio collem substituunt, de quibus Ludouicus Cerda. Sed hi auctores montes non multiplicant, sed nomina montium. *Neque enim*, vt idem ait. *octo montes facit Festus, memorando Palatium, Veliam, Fagutalem, Suburram, Germalum, Cœlium, Oppidum, Cispium.* Quatuor enim ibi tantum colles enumerantur, *Palatinus*. cuius summa pars est Velia, & Germalus ima: qui locus à germanis Romulo, & Remo ibi ad fluuium, & ficum ruminalem inuentis, dictus est, vt Varro scribit. *Fagutalis*, qui & *Viminalis*. Suburra collis non est, sed locus sub Esquilijs, cum cliuo in easdem Esquilias: postremo *mons Cœlius*, & *Esquilinus*, qui & Oppius, & Cispius, teste Varrone ab Oppio viro Tusculano, Cispio Anagnino qui ibi stationes habuerant, vt Festus ibidem. Non ergo montes enumerat Festus, sed loca vbi fiebat sacrificium septimontium. Nam paulo post *septimontium appellabant diem festum, quod in septem locis faciebant sacrificium, Palatio, Velia, &c.*

Vrbis ambitus sub Consulibus vsque ad Syllam. Cap. VII.

Lib. 2. Lib. 1. ROMA sub Regibus fuit annis ducentis quadraginta quatuor, vt Dionysius, & Liuius testantur. à quo anno vsquè ad Syllam Dictatorem, nempe Vrbis annum sexcentesimum septuagesimum quartum fluxerunt anni quadringenti, & triginta. quo tèmpore, quia nihil Vrbi adiectum est, quanta esset eius magnitudo statui debet. Ducendi ergo muri sunt à Tiberi iuxta Theatrum Marcelli ad Saxum Tarpeium; tum in colle Capitolino per eius crepidinem,

nem, quà vergit ad planiciem Romanam: inde Columnam Traianam versus, quæ pars collis Quirinalis olim fuit. Hinc ad eius collis iugum versus pontificium Palatium: tum S. Susannæ Templum. Hæc enim crepido montis perpetuò decurrens, imminet subiectæ valli; quamquam aliqua nunc molliori petuntur cliuo, quæ olim abrupta, & aspera fuere. vltra ædem S. Susannæ Collina porta, quæ & Salaria secundum viam Numentanam: à qua ad portam Esquilinam directus est agger Tarquinij Regis nongentos circiter passus; vt murus, qui nunc flexuris, angulisquè conuersus amplius spatiũ propter causas post afferendas complectitur, rectà producatur. A porta Esquilina versus Basilicam S. Mariæ Maioris mœnia deducta tendebant in Cœlium montem, eiusque dorsum insidebant, vsque ad eam partem, quæ deuexa est, vltra hortos Matthæiorum: tum delapsum in valles pomœrium iuxta viam Appiam per radices Auentini montis, extrà ipso relicto decurrebat in Tiberim. quamquam & Auentinus suo cinctus muro vrbi munimento fuerit. Hic est ambitus, quem Reges reliquerunt. neque vlterius processit *religionibus*, quod ait Dionysius, *vt fertur non permittentibus* οὐκ ἐῶντος, ὥς φασί, τοῦ δαιμονίου. Hic verò quoniam quædam certa, quædam incerta dicuntur; separanda, & dubia confirmanda sunt. Romæ ambitus sub Regibus. Lib. 4.

Primum ergo certum est, Auentinum extra pomœrium, & Vrbem fuisse; quod supra diximus. Alterum paulominus incertum: Vrbis mœnia secundum iugum Quirinalis collis, in fine aggeris Tarquinij, in summo item Esquilino, & Cœlio colle fuisse. Plinius. *Clauditur*, Roma, *ab oriente aggere Tarquinij superbi inter prima opere mirabili. Namquè eum muris æquauit, quà maximè patebat aditu plano: cætero munita erat præcelsis muris aut abruptis montibus.* Dionysius: *Vrbis*, inquit, *mœnia erant partim in montibus sita, & rupibus; mediocri præsidio propter loci naturã opus habentibus: partim munita Tiberi fluuio.* Qui vero fuerint abrupti hi mõtes præter Capitolinum, Quirinalem, & Cœlium dicere nemo potest, nisi forte illa ætate Esquilinus inter ortum, & meridiem non modico & ipse iugo tollebatur, quod nunc ferè siue ruinis, siue aggesta humo complanatum est. Præruptus & Auentinus, si ascribatur septem Vrbis collibus. Muri interiectas valles occupabant: Agger autem Tarquinij sic ab eodem Dionysio eodem loco describitur: *Quà vero maximè hostibus Vrbs est obnoxia: ab Esquilina porta Collinam vsque opere manufacto munita est, fossa lata centum pedes, quà minimũ alta triginta: cui imminet murus alto, & lato intus suffultus aggere, nec arietibus quassari, nec cuniculis suffodi facilis. Ea munitio septem fermè stadijs longa lata quinquaginta pedibus.* Strabo: *Aggerem, inquit, porrexerunt super fossæ supercilio interiore, murumq; cum turribus è Collina porta vsque ad Esquilinam imposuerunt.* Hic ergo agger longus erat passus octingentos septuaginta quinque, tantumque porta Collina, & Esquilina inter se distabant. Onuphrius aggerem parũ vltra Thermas Diocletiani adhuc spectari docet, addit umque postea murorum circuitum latiorem. Sed Plinius contra, *Vrbs*, inquit, *clauditur ab oriente aggere Tarquinij superbi*. Igitur longe vl- Lib. 3. c. 5. Lib. 9. Lib. 5.

ge vltra Thermas ad mœnia pertinebat, quà tenduntur à porta Numentana nunc Pia ad portam Sancti Laurentij, olim Esquilinam.

Magis ambiguum est, an Capitolium Vrbem terminarit ab occasu, & septemtrione, qua parte imminet planiciei, in qua nunc ædificia Romana sunt. Marlianus sic ait, *Arbitramur partem Vrbis planæ prisco etiam tempore fuisse intra Vrbem, deducto videlicet muro à Collina ad Tiberim, è regione murorum ab Anco in Transtiberina regione collocatorum*. Huic subscribit Onuphrius. *Muri*, inquit, *haud longè à ponte qui nunc dicitur Xystus versus Farnesiorum Palatium incboabant ex aduerso murorū ab Anco Marcio Rege in Transtiberina regione structorum, & portæ, quæ nunc Septimiana dicitur, qui per mediam Vrbem planam circa Campos Floræ, Agonalemq; & Pantheum vsque ad Quirinalis radices ea parte, in qua Cardinalis Carpensis horti sunt collocati protendebantur*. Sed vir eruditissimus non meminit eorum, quæ alibi scripsit de Circo Flaminio. Alij, vt Fuluius, & Blondus, Plinij terminos illi attribuunt, de quibus postea; huius temporis ambitum minus diligenter inquirunt. Res à me fusiùs discutienda, fiet in aperto quorundam locorum accurata cognitione.

Lib. 1. c. 5. — In Vrb. Roma. — Lib. 1. Antiq. — Lib. 1. Inst. Romæ.

Campum Martium, eique adiunctum alterum minorem Campum fuisse extra Vrbem. Cap. VIII.

Lib. 2. Dec. 1. — Lib. 5. Ant. Rom.

CAMPVS Martius ex eo dictus, quod Marti dedicatus erat. Ambigitur quos fines haberet. Liuius: *Ager Tarquiniorum, qui inter Vrbem, & Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde Campus fuit.* Dionysius: *Agrum, quem illi* Tarquinij *priuatim possederant, inopibus ex plebe diuiserunt, vno tantum campo excepto, qui situs est Vrbem inter, & Fluuium. Is iam ante Marti sacer erat, pratum Equis, & Iuuentuti in armis exercendæ accomodum.* Vterque auctor videtur asserere, quidquid campi inter colles, & Tiberim iacet, esse Martium. Quia tamen Dionysius ante exactos Reges: Liuius post pulsos Tarquinios Marti consecratum refert; Liuium sequor. Quod si dicas cum Dionysio, Romanos decreto Consulum maturam farris messem proiecisse in Tiberim, quia religiosum erat eam consumere, quod antea Marti esset campus dedicatus; aio, non id causæ fuisse, sed quia, cum illo ipso tempore dedicassent, omnia è campo collecta putarunt in plebem diuidi non oportere, ideoque proiecta in Tiberim.

Ex his conficiet aliquis, Campum Martium plana Vrbis omnia occupasse. Verum alia ex parte certum est præter Campum Martium, olim fuisse alium Campum inter Tiberim, & Vrbem, nec illum Marti dedicatum. Erant enim inter Campum Martium, & Vrbis mœnia, prata Fla-

Lib. 1. Dec. 1. l. 3.

Flaminia. Liuius: *Consules ad Vrbem accessere; Senatumque in Campum Martium euocauere. Vbi questi primores Patrum, Senatum inter milites, dedita opera terroris causa haberi; Consules, ne criminationi locus esset in prata Flaminia, vbi nunc Aedes Apollinis est, Circum iam tum Apollinarem vocabant, auocauere Senatum.* Idem: *ea omnia in pratis Flaminijs consilio plebis acta.* Clarius Strabo, qui cum descripsisset Campum Martium, ait; πλησίον δὲ τοῦ πεδίου τούτου καὶ ἄλλο πεδίον. *Proximus autem est huic Campo*, Martio, *& alius Campus; porticusque circumcirca permultæ, tum luci, tria Theatra, Amphitheatrum, templa, vnum alteri subinde contiguum, magnifica, quorum respectu ipsa Vrbs quasi additamentum quoddam videri possit.* De hoc Catullus ad Camerium: Pompei, Balbi, Marcelli. Statilij Tauri.

Te quæsiuimus in minore Campo.

Maior enim erat Martius, idemque à Spartiano videtur dici *Campus Iouis*: fortasse propter Pantheon in eo Ioui vltori dicatum. *Domus*, inquit, *eius hodie Romæ visitur in Campo Iouis.* Denique prope pontem Xystum templum hodiequè colitur Sancti Saluatoris cognomento in Campo, nec tamen ibi Martius Campus olim fuit. Huius Campi prata Flaminia, & alter, qui Campus Tiberinus est dictus, partes fuere. De hoc Plinius: *Inuenitur statua decreta, & Tarraciæ Caiæ siue Suffetiæ Virgini Vestali: quod Campum Tiberinum gratificata esset ex populo:* Gellius: *Caiæ Tarratiæ, siue illa Suffetia est, nomen in antiquis annalibus celebre est, quod Cāpum Tiberinum, siue Martium populo Romano condonasset.* At quando Martium, cum hic ager fuerit Tarquiniorum? sed & ex his, quæ diximus, perspici potest, Martij nomine, latiore significatione intelligi quidquid interiacet Fluuium, Capitolium, Quirinalem, & Pincium: pressa vero, & astricta quod solum Tarquinij possederant, & Marti postea dedicatum est. Priore, Campus Flaminius, & Tiberinus Tarraciæ, pars Martij sunt: posteriore Martio excluduntur. sic etiam Dio exponetur, ne pugnet cum Strabone, qui Amphitheatrum Statilij statuit in Campo Martio, nam huius nomine vniuersam planiciem intelligit, Quæ interpretatio inter legendos auctores interdum repetenda erit. At pressè sumptus Martius quos fines habebit? A Monte Quirinali, vbi nunc Palatium Pontificis, ducenda est ad Tiberim linea, quæ per Collegium Romanum, Pantheon, Campumque Floræ producta ad Aedes Farnesiorum in Tiberim desinat. Erit Campus Martius quidquid extra lineam erit; quidquid relinquetur propinquius Capitolio, erit minor Campus, Tarraciæ, Tiberinum, & prata Flaminia complexus; hodiequè Campus Martius in Vrbe vulgo dicitur, qui à nobis designatus est.

In Pescēnio Nigro.

Lib. 34. cap. 6.

Lib. 6. c. 7.

Quanta esset magnitudo Campi Martij.

Quidam vsque ad Pontem Miluium bis mille, & amplius passus Campum extendunt. Atqui Marti consecratum est, quod Tarquiniorum erat. Quis autem tam vastum illis agrum tribuerit? Itaquè sicut Campus Martius terræ spatium relinquebat Vrbi propinquius: sic aliud propinquius Miluio Ponti, medius ipse. Nec dixerim ampliorem spatio, quod patet inter Pantheon, Flaminiam portam, Fluuium, &

Orat.in 3. Caul. Hortorum collem. Certè constat ex Cicerone, ad pontem Miluium villas, fundosque fuisse priuatorum ciuium. Martius autem Campus propter veterem consecrationem, nec seri, nec coli poterat. Quis autem dixerit eum, qui cis pontem Miluium venisset, venisse in Campum? At dicebatur esse in via Flaminia, vt Tacitus scripsit, cum de Flauianis ad Vrbem contra Vitellium venientibus loqueretur. Lib. 2. hist.

Campus Martius extra Vrbem. Iam Campum Martium, quem per antonomasiam Cãpum ferè auctores nuncupant, olim fuisse extra Vrbem paulò eruditioribus adeò est notum, vt superuacuum videatur exponere.

Dec. 1. lib.1. Probant primò Liuij allata verba: *Ager Tarquiniorum qui inter Vrbem, ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde Campus fuit.* cui subscribit Dionysius. *Erat Campus situs inter Vrbem & Fluuium.* igitur extra Vrbem. Secundò probat consuetudo centuriatorum Comitiorum, quæ in Vrbe, siue intra pomœrium haberi non poterant; sed in Campo Martio iam ab initio, iussu Seruij sexti Regis habebantur. Is enim, auctore Liuio, *edixit vt omnes ciues Romani equites, peditesque, in suis quisque centurijs, in Campo Martio prima luce adeßent.* Cicero pro Rabirio: *In Campo Martio comitijs centuriatis auspicato in loco.* Gellius ex veteri auctore: *Centuriata autem comitia intra pomœrium fieri nefas esse, quia exercitum extra Vrbem imperari oporteat, intra Vrbem imperari Ius non sit. Propterea centuriata in Campo Martio haberi, exercitumque imperari præsidij causa solitum. quoniam populus esset in suffragijs ferendis occupatus.* Is autem mos adhibendi præsidium in custodiam comitiorum (scribit Dion) *solis Centuriatis comitijs obseruabatur, cũ extra Vrbẽ omnes in armis adesse res postulabat, & id hodieq; religionis causa fieri solet.* Hæc vero exploratissima sunt. Tertiò Liuius alibi confirmat: *Consules ex composito, eodem biduo ad Vrbem accessere, senatumque in Campum Martium euocauere.* Et vero hi Consules petebant triũphum; petentibus autem non licebat esse in Vrbe; morabantur tamen cum exercitu in Campo Martio, vt infra dicam. Idem de Q. Fabio Maximo sic ait: *Romam comitiorum causa veniens in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit atque ex itinere præter Vrbem, in Campum descendit.* Et paulo post: *& quia in Vrbem non inierat, protinus in Campum, ex itinere profectus, admonuit cum securibus sibi fasces præferri.* Nam Consulibus in Vrbe soli fasces præferebantur, extra Vrbem etiam secures. Dionysius; *Valerius Consul ademit secures fascibus. moremque post se reliquit Consulibus, vt tantum extra Vrbem securibus vtantur, intra mœnia contenti insignijs fascium.* Præterea hominem mortuum sepelire in Vrbe non licebat. At in Campo Martio frequentia fuere sepulchra. Strabo: *Cum locum istum religiosissimum esse cogitassent clarissimorum virorum, ac fœminarum monumenta in eo construxerunt.* Vt aliquot recenseam: Iulia Cæsaris Filia: L. Sylla. M. Agrippa: Drusus Claudij Pater: in Mausoleo Augusti Cæsares: & vt ait Appianus, *eo in loco Principes humari consueuere.* Appianus de Augusto loquens: *Cæsar*, inquit, *exercitum propiùs admouit Vrbi, in Campum, qui Martius*

Comitia haberi solita in Cãpo Martio. Lib. 15. c. 27. Lib 37. Dec. 1. l. 3. Dec. 3. l. 4. Lib. 5. antiq. Rom. Lib. 2. Dio. li. 39. Lucan. l. 2. Dio. li. 54. Sueton. in claud. c. 1. Lib. 1. bello ciuil.

tius dicitur. & paulo post: *Hæc agens Vrbe abstinuit, quoad Consules electi crearentur:* postremò vt Consul Vrbem ingressus est. Herodianus, cum post mortem Seueri Cæsaris referret Apotheosim Augustorum, μετὰ δὲ τοῦτο, inquit, βαστάσαντες τὴν κλίνην φέρουσιν ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὸ καλούμενον ἄρεως πεδίον. *post hæc autem tollentes lectum ferunt extra Vrbem in vocatum Martis Campum.* Herodianus autem sub Gordiano paulo ante millesimum annum ab Vrbe condita, vixit, scripsitque. Alia legenti occurrunt.

Lib.3. bellorum ciuil.
Lib.4.

At quando, & à quo est in Vrbem receptus Campus? Onuphrius putat id Aurelianum fecisse, & muros à porta Collina per collem hortulorum subiectamque planiciem deduxisse ad Tiberim. Sed vt hoc verum sit, adhuc tamen vacuus erat ædificijs. Nam Vopiscus in Tacito, qui successor fuit Aureliani, cum illum creatum Cæsarem in Senatu scripsisset, subdit: *Inde itum ad Campum Martium. ibi comitiale tribunal ascendit. Ibi Præfectus Vrbis Aelius Cesetianus sic loquutus est: Vos sanctissimi milites, & sanctissimi vos Quirites habetis Principem.* Ex quo patet Campum non fuisse mutatum, cum eò & milites, & Romanus populus conuenisset. Suam quoque adhuc viriditatem, amœnitatemq; retinuisse probabile est. Perpetuis enim semper antea fuerat obsitus herbis, & gramine. Cicero de M. Lepido: *cùm, cæteris in Campo exercentibus, in herba ipse recubuisset; vellem hoc esset, inquit, laborare.* Dionysius: *Is iam ante Marti sacer erat, pratum Equis, & Iuuentuti in armis exercendæ accommodum.* Ouidius.

Quando intra Vrbem sit receptus Campus Martius.

Amœnitas Campi Martij.
2. de Orat.

Fast. 1.

Altera gramineo spectabis Equiria Campo,
Quem Tiberis curuis in latus vrget aquis.

Et: *Tunc ego me memini ludos in gramine Campi*
Aspicere, & dici lubrice Tibri tuos. Horatius:
Quamuis non alius flectere Equum sciens
Aequè conspicitur gramine Martio.

Et fast. 6.
Horat. l.3. od.6.
Lib. 5.

Fusè Strabo. *Horum pleraque habet Campus Martius cùm natura, tum hominum prudentia ornatus. Nam & magnitudo eius mirabilis est, & curruum, equorumque decursionibus libere patet, tantæque multitudini pila, circo ac palæstra se exercentium: tum opera circumiecta, solumq; toto anno herba virens, tumulorumq; coronæ supra amnem vsque ad alueum scenæ quamdam ostentant speciem, à cuius spectaculo difficulter quis auellatur.* Hæc ille. At de militaribus ijs exercitationibus Trebellius in Claudio: *Fecerat etiam adolescens in militia, cùm ludicro Martiali, in Campo luctamen inter fortissimos quosque monstraret, quod Decio principe factum est.* Sed aliam quoque causam attulit Vegetius cur Iuuentus armorum exercitationem in Campo obiret assiduè: *Romani, inquit, veteres Campum Martium vicinum Tiberi delegerunt; In quo Iuuentus post exercitiũ armorum, sudorem, puluerenque dilueret, ac lassitudinem cursus natandi labore deponeret.* Tenuitque consuetudo vsque ad prolapsionem Imperij. Itaque quamuis Campus mœnibus septus, vacuus tamen ædificijs mansit. Lipsius putat, muro cinctum fuisse ante Plinium. de qua re infra.

In campo exercebatur Romana Iuuentus.

Li.1.c.10.
Iuuentus è Campo Martio ad natãdum descendebat in Tiberim.
cap.22.

Mi-

Minor quoque Campus, & prata Flaminia fuerunt extra Vrbem. Quod probat locus Liuij allatus: *Consules ad Vrbem accessere, Senatumquè in Campum Martium euocauere, vbi questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi; Consules ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, vbi nunc Aedes Apollinis est, Circum iam tum Apollinarem vocabant, auocauere Senatum*. Hi ergo ad Vrbem magis appropinquarunt, tamen extra Vrbem erant, petentes triumphum. Sed hæc clarius constabunt ex sequentibus.

Portam Vrbis Carmentalem fuisse ad radices Capitolij. Cap. IX.

QVONIAM supra duximus muros Vrbis à Tiberi rectà ad Capitolium; adnotandus est locorum situs, qui relinquuntur extra Vrbem in Romana planicie. In eo igitur murorum tractu, qui à Tiberi pertinet ad Capitolium sub ipso Capitolio erat porta Carmentalis: extra hanc forum Olitorium: Tum Aedes Apollinis; deinde Circus Flaminius in ipsis pratis Flaminijs: post hæc Campus Martius. hi ergo loci extra Vrbem. Portam quidem Carmentalem fuisse ad radices Capitolij, ibique muros Vrbis, multa probant. Ibi enim erant aræ, & templum Carmentæ. Dionysius: *Carmentæ sicut alijs Heroibus, & genijs aras erectas vidi: Carmentæ quidem sub Capitolio iuxta portam Carmentalem*. Solinus: *Pars autem Capitolini montis infima habitaculum Carmentæ fuit. Vbi Carmentis nunc fanum est, à qua Carmentali portæ nomen datum est*. Idem ostendit; quòd extra eamdem portam erat forum Olitorium: *antiquum*, vt habet, Varro, *macellum, vbi olerum copia*. Asconius: *Aedes*, inquit, *Apollinis est extra portam Carmentalem inter forum Olitorium, & circum Flaminium*. Liuius: *Aedem spei, quæ in foro Olitorio est fulmine ictam*. Idem: *Alteri reficiendis Aedibus Fortunæ, & Matris Matutæ intra portam Carmentalem: sed & Spei extra portam, quæ priore anno consumptæ fuerant*. Aedem Spei dixit esse extra portam, quam dixerat esse in foro Olitorio. Porro in foro Olitorio erat templum Pietatis. de eo sic Liuius: *Aedes duæ eo anno dedicatæ sunt: altera in foro Olitorio Pietatis. Eam Aedem dedicauit M. Acilius Glabrio Duumuir statuamque auratam, quæ prima in Italia statua aurata est, Patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem vouerat, quo die cum Rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset, locaueratque idem ex senatus consulto*.

Porta Carmentalis ad radices Capitolij. P. Victor. in regione 8. Lib. 1. c. 2. In orat. contra C. Antron. & L. Catilinã cõpetitor. Lib. 2. Dec. 3. l. 1. eiusd. Dec. Aedes Spei, Fortunæ, Matutæ. Lib. 40. Aedes Pietatis. Lib. 7. c. 36.

At Plinius: *locus ille eidẽ consecratus est Deæ Pietati C. Quintio, M. Acilio Coss. templo Pietatis extructo in illius carceris æde, vbi nunc Marcelli Theatrum est*. Igitur cum ædes Pietatis in foro esset Olitorio; & vbi postea Marcelli Theatrum, in quo nunc visuntur ædes Principum Sabellorum; forum autem Olitorium esset extra portam Carmentalem; conficitur,

tur, portam Carmentalem fuisse inter ædem Virginis cognomento in Porticu, & plateam vulgo Montanariam. quæ vt arbitror à Carmentali dissimili quamquam voce, vocabulum traxit. Displicet enim eius loci etymon, quod quidam deriuant à montanis rusticis illò confluentibus, vt operam suam conductoribus locent. Eiusdem portæ situm ostendit Plutarchus in vita Camilli, vbi ait: capta à Gallis Vrbe, obsessoq; Capitolio, vt in arcem euaderet. *Pontius Cominius miles secundo flumine incubans cortici tranauit ad Vrbem, & conijciens hostem vigilare ex ignibus, ac strepitu* ἐβάδιζε πρὸς τὴν καρμεντίδα πύλην, ἣ πλείστην εἶχεν ἡσυχίαν, καὶ μάλιστα κατ' αὐτὴν ὄρθιος ὁ τοῦ καπιτολίου λόφος ἀνέστηκε. καὶ πέτρα κύκλῳ πολλὴ καὶ τραχεῖα περιπέφυκε. *iuit ad Carmentalem portam, quæ maiorem habebat quietem. & iuxta illam maxime arduus Capitolij collis assurgit, & saxum vndique multum, & asperum natura factum est.* Quid clarius, vt ostendatur porta Carmentalis ad rupem Tarpeiam sita?

Pompeius Vgon. de station. Vrbis.

Dicere aliquis posset, quod innuit Blondus: aucta post Romulum Vrbe, Carmentalem portam sine forma, & vsu portæ, nomen aliquandiu retinuisse. Atqui hoc pugnat cum Liuio, qui ait. *Ab Aede Apollinis boues fœminæ albæ duæ, porta Carmentali in Vrbem ductæ.* Igitur cum extra portam, extra Vrbem erant. Pugnat cum Ouidio:

Lib. 1. Instaur. Romæ.
Dec. 3. l. 7.
Fast. 2.

Carmentis portæ dextra est via proxima Iano;
Ire per hanc noli, quisquis es, omen habet.
Illa fama refert Fabios exiße trecentos,
Porta vacat culpa, sed tamen omen habet.

cui consentit Liuius: *Infœlici*, inquit, *via à dextro Iano portæ Carmentalis profecti. Ideoque*, vt ait Festus, *Porta illa dicta est Scelerata, quoniam Fabij illa egreßi sunt omnes occisi*. Quod si alia vltra Carmentalem fuisset porta Vrbis, illa potius extrema non hæc media dicenda fuisset Scelerata. Denique idem Ianus indicat, quem dextrum portæ fuisse Liuius, & Ouidius asserunt. Intelligunt enim Ianum, quem ad imum Argiletum indicem pacis, bellique fecit Numa. Vbi vero Argiletum, & Iani templum fuerit, demonstrat Seruius. *Sacrarium hoc*, inquit, *Numa Pompilius fecerat circum imum Argiletum iuxta theatrum Marcelli.* Festus, *Religioni est*, inquit, *quibusdam porta Carmentali egredi, & in Aede Iani, quæ est extra eam Senatum habere: quod ea egreßi sex & trecenti Fabij apud Cremeram omnes interfecti sunt, cum in Aede Iani senatus consultum factum est, vt proficiscerentur.*

Lib. 2.
Porta Carmentalis dicta etiã Scelerata.
Lib. 7. Aeneid.

Circum Flaminium Capitolio propinquum fuisse extra Vrbem. Cap. X.

NIHIL æquè, ac Circus Flaminius probat Vrbem, & mœnia vltra Capitolium non fuisse producta. Hic enim Circus cum esset extra Vrbem, proximus erat Portæ Carmentali. Blondus quidem putat, hunc fuisse circum Agonalem, nunc media in Vrbe situm cognomento Nauonium. Sed hic auctor vt meretur laudem, quod inter primos de Romanis antiquitatibus scripsit, ita in multis errauit: deque eo Pius II. *Neque satis diligenter quæ scripsit, examinauit, non quam vera, sed quàm multa scriberet, curam habuit.* In re verò nostra non solum malè sensit, sed benè sentientes errore aspersit. Nam inter cætera, quæ scribit de Circo Flaminio, hoc docuit ex Cassiodoro. *Eadem*, inquit, *in Epistola satis innuit Cassiodorus, solitos ab Augusti Mausoleo sex portis dimitti iunctos currus, qui per Equiriam in Flaminium circum currerent, vt constare credamus locum, cui nunc Agoni est nomen, circum esse Flaminium.* Epistola citata Cassiodori est, in qua de Circis generatim, & Circensibus agit, & Circo Maximo; nec vnquam illi venit in mentem, equos ab ostijs Mausolei, quæ non habebat, mitti currus in Circum Flaminium. Itaque satis causæ non erat, cur id docentem Blondum, Fuluius, & Marlianus audirent, qui tamen ab illo in Circi Flaminij situ statuendo maximè discrepant. Cassiodorus quidem hæc scribit. *Sed Mundi Dominus ad potentiam suã opus extollens, mirãdam etiam in Romanis fabricam in Vallem Martiam tetendit Augustus, vt immensa moles firmiter præcincta montibus cõtineret, vbi magnarum rerum indicia clauderentur.* Sermo hic est non de Augusti Mausoleo, sed de Circo Maximo inter Palatinũ, & Auentinum sito. Nec Martia vallis est, vt illi putant Martius Campus, sed vallis inter Palatium, & Auentinum, quæ Murtia dicebatur à sacello Veneris inibi posito; hæc enim Myrtea, & olim Murtia dicta est, vt supra docebam ex Varrone: *Intimus Circus ad Murtium vocatus, vt Procilius aiebat, ab aruis, quod in locus esset inter Figulos. alij esse dicunt à Murteto declinatum, quod ibi id fuerit. Cuius vestigium manet quod ibi sacellum etiam nunc Murtiæ Veneris.* Liuius: *Latinis in Ciuitatem acceptis, vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murtiæ datæ sedes.* Hanc ergo Vallem intelligas apud Cassiodorum, non insciè Campum Martium, & *Murtiam* pro *Martiam*, legas, vt probè Cæsar Bulengerius legendum admonet. Quod vero Cassiodorus Augusto auctori Circum non Cæsari ascribit, cum Cæsar illum ædificauerit, vt constat ex Plinio; causa est, quia Augustus eundem Circum instaurauit, ornauitque, vt eius nummus adhuc testatur, teste Onnphrio. Quæ sequuntur ad eumdem Circum pertinent: *Bissena quippe Ostia, ad exprimendum mun-*

Lib. 3. Instaur. Romæ, Commẽt. lib. 11.

In circo Flaminio designando errat Blondus.

Lib. 3. cap. 51.

Lib. 4. in cir. Flaminio.

Lib. 5. c. 7.

Lib. 4. de lo. lat.

Lib. 1.

dum

dum duodecim signorum posuerunt. Itaque vbi Mausoleum com sex portis Blondus ibi inuenerit, ignoro. Quod autem spectat ad situm Circi Flaminij, Blondi opinio vt bene admonet Fuluius, inuento Asconio Pediano, qui Nicolao V. Pontifice litterarum, & litteratorum patrono inuentus est penitus corruit. locus Asconij est ille, de quo supra: *Aedes Apollinis extra portam Carmentalem, inter forum Olitorium, & Circum Flaminium.* Quod enim Aedes Apollinis dicitur extra portam esse inter forum, & Circum; nec ipsa Aedes, nec Circus e procul fuit, cum forum Olitorium esset ad portam. Quomodo enim rectè diceret Asconius, Aedes inter forum Olitorium, & Circum Flaminium, si ponatur Circus abesse ferè mille passus à foro? interpositis tot ædificijs, & publicis, & priuatis quod testatur Strabo. Fuerunt ergo hæc quatuor loca propinqua, ac ferè contigua: Porta Carmentalis, forum Olitorium, Aedes Appollinis, Circus Flaminius. Erat autem Aedes propinquior Capitolio & muris, quàm Circus; tamen quia extra Vrbem erat, datus est interdum in ea Senatus his, qui nondum inire possent Vrbem, quod essent exercitus Duces, vt infra. Liuius: *L. Aemilio Regillo, qui classe Præfectum Anthiochi Regis deuicerat. extra Vrbẽ in Aede Apollinis cùm Senatus datus esset.* Idem: *Marcus Fuluius ad Aedem Appollinis in Senatu petijt à Patribus vt æquum censerent, & Dijs immortalibus honorẽ habere iubere, & sibi triumphum decernere. cum dixisset Tribunus se intercessurum: tum ille ait, non fuisse ferendum Imperatorẽ rebus egregiè gestis victoremquè exercitum cum præda, ac captiuis ante portas stare.* & Cicero: *Senatus ad Appollinis fuit, vt Pompeius adesset.* Degebat enim in hortis extra Vrbem; Cum Hispaniam, & Africam teneret exercitibus, regeretquè per Legatos, Ascon. *Tum Pompeius Proconsul ad Vrbem erat.* Dion: *Pompeius paulo post ad Vrbẽ venit. Tum circumfuso præsidio extra Pomœrium ad Theatrum Senatus est habitus.* Nam Theatrum Pompeij, vt postea dicam ad Campum nunc Floræ situm erat, extra Vrbem. Cum igitur hoc templum Apollinis tam prope Capitolium esset; alij collocant, vbi ædes S. Mariæ sub Capitolio, alij vbi Cœnobium Turris Speculorum. Ego tamen proprius aliquanto flumen collocarem, cui propinquius erat forum Olitorium.

Lib. 2. ad Q. fra. ep. 5

In Or. pro Milone.

Lib. 40.

Vbi situs esset Circus Flaminius

Iam vt redeam ad Circum Flaminium, cum situs esset in pratis Flaminijs, quæ sub Capitolio, & secundúm illi adiuncta mœnia iacebant, etiam ipse propè Capitolium fuit. Fuluius ætate sua (scripsit autem Clemente Septimo Pontifice Maximo) extitisse ad huc formam Circi, & veterum sedilium signa commemorat, atquè in eius cauea erectum Templum S. Catherinæ cognomento ad Funarios; ibi enim, propter loci commoditatem, & areæ longitudinem funes confici solebant. Porrò circi latitudo spatium cœpit, quod inter officinas vulgò Obscuras forumque Iudæorum est interiectum. Ad eas porrò officinas nuper vidimus, inibi ædificante Cardinali Gimnasio, refodi ingentes columnarum spiras, & scapos è Tiburtino lapide, & quadrata saxa eximiæ magnitudinis. Summus Circus curuatus in hemicyclum ad plateam vulgo Marganam,

ganam propè Capitolium, pertinens flectebatur ad Aedem S. Angeli in foro Piscario; ima pars, vbi Circi carceres, versus S. Nicolaum cognomento ad Calcarias, & Aedes Ducum Cæsarinorũ. Hæc Circi longitudo.

Onuphrius de circo c. 18.

Referont historiæ Ecclesiasticæ, recitaturque inter Breuiarij preces, *Bonifaciũ Romanum Pontificẽ Romæ in summo Circo S. Michaelis Ecclesiam aedicasse III Kal Octobris*. Hunc Circum Flaminium esse opinor. De hac enim triplex opinio est. Prima eorum qui Circum fuisse Neronianum, eique appositam volunt Aedem S. Michaelis in Vaticano. Quos confutat Baronius: tum quia ædes illa celsitatem non habet, quam eidem attribuunt auctores: Tum quia eius conditorem, Leonem IV. Pontificem ex antiquo lapide recognoscit. Altera opinio ipsius Cæsaris Baronij est, qui templum à Bonifacio dedicatum statuit in summa Adriani mole: recitatque Adonis verba: *Romæ venerabilis etiam Bonifacius Pontifex Ecclesiã S. Michaelis nomine constructã dedicauit in summitate Circi, cryptatim miro opere altissime porrectam; Vnde & idem locus in summitate sua continens Ecclesiam Inter Nubes, situs vocatur*. Hæc verba grauissimus auctor accommodat Moli Adriani, ab Alio scriptore, affini loquutione, *Turri inter Cœlos*, appellatæ; vt eius verticem Templum S. Michaelis insideret. Idem pro, *Circi Circuli* legendum putat; vt forma molis in orbem ducta declaretur: vel si circum quis velit retinere, ait, illi loco proximum fuisse *Circum Domitiæ*, quæ amita Neronis fuit.

Di 8 Maij Ecclesia S. Michaelis in summo circo Flaminio In Annotat. ad Martyr. die 8, Maij, & 29. Septemb.

Bonifacius Pontifex quod Tẽplum S. Michaelis in summo circo dedicauit.

Tertia opinio nostra est. Putamus autem in summo Circo Flaminio Templum S. Michaelis à Bonifacio fuisse dicatum: quod nunc à foro Piscario dictum in Vrbe vetustissimum est. Positus enim templi veteri locorum memoriæ, & summo Circo Flaminio ad amussim respondet. Adonis autem verba *in summitate Circi* iuxta Breuiarij narrationem intelligi possunt. Summus enim Circus est caput Circi, cuius aduersa pars ima erat, vbi Circi carceres, vnde emittebantur equi: in summa vero metæ, ad quas cursum flectebant. Ouidius de capite Circi Flaminij oposito carceribus loquens, ait:

Lib. 6. fast.

Prospicit à tergo summum breuis area Circum.

Aedes ergo S. Michaelis dedicata in sũmo Circo, est Aedes sita in extrema Circi parte, quæ in semicirculum desinens circumflectendis curribus apta erat. Quo loco nunc Templum S. Michaelis spectatur. Quod si Ado summitatem pro excelsitate videtur vsurpare (idque significant ea verba, *Ecclesiam constructam in summitate Circi cryptatim miro opere altissimè porrectam*. Et clarius sequentia *Vnde & idem locus in summitate sua continens Ecclesiam, inter Nubes, situs vocatur*) atque vtrumque intelligit, Caput Circi, & in eo loci altitudinem; hanc quoque nostro olim templo non defuisse probabiliter dicimus. Nam cum olim multa essent in Circo Flaminio partim extructa, partim adiuncta Deorum templa, Neptuni, Herculis, Vulcani, Martis, Castoris, Iunonis, Dianæ, vt suo loco dicam; aliquo ex his eminens è sedilium gradibus, imminensque eorum cryptis & fornicibus, aut inter Circi porticus fuisse verisimile est; sicut in Theatris supra scenam dedicabantur templa.

illud

Illud ergo instauratum refectumque expiauit, dicauitque idem Pontifex qui Pantheon in honorem Beatissimæ Virginis, SS. que Martyrum dedicauit. Dictum porro est, Inter nubes, quoniam à terra sublatum supra Circi gradus erat: postea vero collapso penitus Circo, ac veterum molibus, redactum est in eam, quam videmus formam, & humiliorem situm. Quadrat enim in Romana præsertim opera Poetæ vox:

Tantum æui longinqua valet mutare vetustas.

Ita sane templum, quod statuerat in summa arce S. Angeli, deinde in subiectam planiciem traductum asserit Cardinalis Baronius. Quod si Aeliæ moli addidere cognomentum *inter Cœlos:* nihil prohibet alterum ædificium propter minorem altitudinem dici, *inter Nubes*. Vt enim Nubes Cœlo sunt inferiores: ita è nubibus deducta appellatio inferiori ædificio congruit; ideoque alterum ab Adriani mole esse conficitur, quæ esse dicebatur *inter Cœlos*. Hæc quidem coniecturis potius, quam rationibus nituntur; sed in re antiqua vbique agitur coniecturis. Ijsdem tamen elicimus, non esse cur apud Adonem, *Circuli*, legamus. Quod si ijs verbis Circus Domitiæ intelligitur propinquus sepulchro Adriani; animaduertere oportet, hunc Circum à monumento Adriani fuisse disiunctum, vt colligi potest ex Procopio, qui eum describens non meminit molis Adriani: eoque præterea ostenditur, quòd Cæsarei Mausolei religio postularet, vt vacuum vndique solum relinqueretur. nam quis vnquam scripsit illud in summo Domitiæ Circo fuisse conditum? Itaque summus Circus, aut summitas Circi fabricam sibi quidem proximam, sed nihilhominus separatam haud recte significat. Deinde si in ipsa Adriani mole templum situm erat: cur hanc Ado præterijt, & alterum ædificium, in quo templum non erat, nominauit? Cur Circum absolutè & antonomasticè dixit, ad significandum Domitiæ Circum rudi opere impolitum, & ignobilem? Quod tamen vsurpatum legimus de Circo Maximo, & Flaminio propter eorum nobilitatem, ac vetustatem. Initio lib. 2. de Bel. Gothico.

Hæc in re dubia breuiter adduximus. si quis ad alias opiniones inclinarit, habet quod in omnem partem expendat.

Multo ante eadem scripseram. cū animaduerti verba Adonis planius explicari posse. Est ergo illi *summitas Circi* pro summo Circo. Ibi dedicata est Ecclesia *cryptatim miro opere altissime porrecta*: idest fornicato opere altissimoque sublata. *Ideoque locus in summitate sua continens Ecclesiam, Inter Nubes, situs vocatur*. Ideoque locus in summo Circo, vbi templum est, propter fabricam altissime forincatam, Inter Nubes, appellatur. Quo innuitur, illum fornicem Tholi, qui hodie in hemisphærium vbique attollitur, & maxime erigitur, similem fuisse, Neque inconsulte *cryptatim* quasi fornicatim exposui. Nam quāuis crypta testudinem subterraneam significet, aliquando tamen propter curuitatem ad quemcumque fornicem videtur posse transferri. Sic Cryptoporticus non semper subeterraneam porticum significat, sed munitam sepimento parietum. Vt apud Plinium: *Subest cryptoporticus subterraneæ similis æstate inclu-so frigore riget*. Lib. 5. ep. 6

Cir-

Circum Flaminium extra Vrbem fuisse alij rationibus ostenditur. Cap. XI.

Templum Bellonæ vbi fuerit.

IN loco à nobis demonstrato fuisse Caput Circi, eumdemque extra Vrbem situm, ostendit etiam Aedes Bellonæ. Huic enim quasi Duellonæ, ac Deæ bellorum Appius Claudius Aedem extruxit, quam P. victor ait, *esse versus portam Carmentalem.* Liuius: *Dicitur Appius in medio pugnæ discriminæ ità precatus: Bellona si hodie nobis victoriam duis: ast ego templum tibi voueo.* Ouidius.

6.fast.

Dec.1.l10

Hac sacrata die Tusco Bellona duello
Dicitur, & Latio prospera semper adest.
Appius est auctor, Pyrro qui pace negata,
Multum animo vidit, lumine captus erat.

Lib.35.c.3

Idem Aedem ornauit depictis maiorum imaginibus. Plinius: *Suorum clypeos in sacro, vel publico priuatim dicare primus instituit Ap. Claudius, qui Consul cum Seruilio fuit anno Vrbis CCLIX. Posuit enim in Bellonæ Aede maiores suos, placuitque in excelso spectari; & titulos honorum legi.* Quo loco perspicuum in codice mendum est. Appius enim Claudius, & P. Seruilius, non multo post exactos Reges, illo ipso anno, quo mortuus est Tarquinius superbus Consules fuere. Neque ille Appius Claudius Aedem Bellonæ vouit sed alter cognomento Crassus, qui fuit Consul cum L. Volumnio, anno Vrbis CCCCLVII. & postea cæcus est dictus. Hæc constant ex Liuio, & Ouidio. Itaque locus Plinij corrigendus. Pergit porrò Ouidius:

Prospicit à tergo summum breuis area Circum,
Est vbi non paruæ parua columna notæ.
Hinc solet hasta manu belli prænuncia mitti
In regem, & gentes, cum placet arma capi.
Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est.
Quod Deus Euboico carmine munus habet.

Columna Bellica.

Ex his liquet inter templum Bellonæ & Circum solum fuisse breuem aream interiectam, in qua esset Columna bellica. An vero Circus esset à tergo templi, vt Ouidij verba videntur indicare, dubium est, nam Sext. Pompeius ante Templum Bellonæ collocat *Columnam bellicam.* P. Victor in regione nona ait, *ante hanc Aedem esse Columnam indicem belli inferendi.* Sic enim, vt alios omittam; Dion. de M. Antonino: *Cumquè hæc dixisset,* inquit, *hastam cruentam, iuxtà Bellonæ templum in hosticum contorsit.* Ad Ouidium autem exponendum, nam Interpretes non satisfaciunt; aio, *à tergo*, coniungendum esse cum *Circo*, non autem cum *templo*; vt sit sensus: Area breuis summum Circum prospicit, à tergo ipsius. Nam cum ibi esset pars Circi, quæ ad metas hemicycli

Lib.61.

for-

formam efficit, atque externis muris aream attingeret; rectè area ponitur à tergo Circi. pars enim Circensis fabricæ huic aduersa, est anterior, vbi sunt Carceres & initia cursus. Templum igitur Bellonæ breui area à Circo Flaminio discretum fuit. Cuius germanus locus si quæritur, fuit inter Palatium Sabellorum Theatro Marcelli superimpositum, & Aedem S. Angeli in foro Piscario: sed nihilominus extra Vrbem. Liuius: *P. Scipioni, Senatu extra Vrbem dato in Aede Bellonæ*. Plutarchus: *Venienti Senatus extra Vrbem datus est in Aede Bellonæ*. Idem Liuius: *Senatus Marcello ad Aedem Bellonæ datus est, postulauit, vt triumphanti Vrbem inire liceret*. Idem: *L. Furius Senatum in Aede Bellonæ habuit, expositisque rebus gestis, vt triumphanti sibi in Vrbem inuehi liceret, petit*. Idem *Macedones deducti extra Vrbem in Villam publicam, ibique ijs locus, & lautia præbita, & ad Aedem Bellonæ Senatus est habitus*. Idem: *Cn. Manlius Proconsul Romam venit, cui cum Senatus ad Aedem Bellonæ datus esset, & ipse postulasset, vt sibi triumphanti Vrbem inuehi liceret*. Idem: *Manlio postulanti ab Senatu in Aede Bellonæ triumphum*. P. Victor *Tertium Senatulum* memorat *citra Aedem Bellonæ in Circo Flaminio, vbi dabatur Senatus legatis, quos in Vrbem admittere nolebant*. Denique vt monet Vitruuius, *Templum Martis extra Vrbem collocatur* (more videlicet antiquorum) *ne sit inter ciues belligera dissensio*. quæ ratio & Bellonæ templa extra collocari probat. Neque vacat hic aut Blondum, aut Interpretes Ouidij refellere, qui Bellonæ hanc Aedem, & Columnam bellicam ad Circum Maximum, nempe in media ferè Vrbe collocant: errant enim in Circo; & cùm vna Aedes Bellonæ, vt vidimus, extra Vrbem fuerit, aliam opinor, proferre non possunt.

Dec. 3. l. 8. In vita Scipionis. Dec. 3. l. 6. Dec. 4. l. 1. Dec. 4. l. 8. Lib. 9. Lib. 1. c. 7. Inst. Ro. lib. 3.

Hæc, quibus fines Circo Flaminio circumscripsimus, probant etiam Circum fuisse extra Vrbem. Si enim Aedes Apollinis, & Bellonæ extra Vrbem fuerunt, multo magis Circus paulò remotior ab Vrbe. Sed tamen alia clariora supersunt. Varro idcirco ait hunc appellatum fuisse Circum, *quòd ibi quoque ludis Tauricis Equi circum metas currunt*. *Instituti autem Taurici ludi*, inquit Festus. *Dijs inferis regnante Superbo Tarquinio cum magna incidisset pestilentia in mulieres grauidas, quæ facta fuerat ex taurorum carne diu vendita populo. Ob id Taurici ludi fiunt in Circo Flaminio, ne intra muros euocentur Dij manes*.

Circus Flaminius extra Vrbem.

Præterea duæ leges, ac Romana instituta id clarè demonstrant, quæ spectabant ad Imperatores habentes sub signis exercitum: vel triũphaturos. Neutri enim poterant Vrbem ingredi; qui tamen leguntur fuisse in Circo Flaminio. Meminit harum legum Plutarchus in vita Pompeij, & Cæsaris. *Non interfuit*, inquit, *Senatui Pompeius*; οἱ γὰρ ἄρχοντες ςρατοπέδων εἰς τὴν πόλιν οὐκ εἰσίασι *Imperatores enim exercituum in Vrbem non ingrediuntur*. Pompeius autem Africam, & Hispaniam tũc suis exercitibus tenebat. Asconius: *Horum magna pars tabellas laudauerunt, quia aberant; inter quos Pompeius quoque: nam quòd erat Proconsul, extra Vrbem morabatur*. Ibidem Plutarchus: ἐπεὶ δὲ ἔννομος οὐκ

Duces exercituũ non poterant ingredi Vrbem. In vita Pompeij. In orat. pro M. Scauro.

εἴσω πρὸ τοῦ θριάμβου παρελθεῖν εἰς τὴν πόλιν. *Quando autem Lex non sinebat ante triumphum ingredi Ciuitatem.* Idem referens Cæsarem è Lusitania redijsse victorem, vt triumphum simul, & Consulatum peteret, ἐπεὶ δὲ inquit, τοὺς μὲν μνωμένους θρίαμβον ἔξω διατρίβειν ἔδει, τοὺς δὲ μετιόντας ὑπατείαν παρόντας ἐνὶ τῇ πόλει τοῦτο πράττειν, ἐν τοιαύτῃ γεγονὼς ἀντινομίᾳ. *quia verò triumphum postulantibus extra manere necesse erat: petentibus autem Consulatum præsentes in Vrbe negotium agere; in hac legum contrarietate (constitutus petijt à Senatu, vt sui absentis ratio haberetur)* Quod cùm impetrare non posset τὸν θρίαμβον ἀφεὶς ὁ Καῖσαρ ἔχετο τῆς ὑπατείας, καὶ παρελθὼν εὐθὺς, *dimittens triumphum Cæsar insistere Consulatui, & confestim in Vrbem ingressus (actionem suscepit)* Valerius: *Is cum in concione extra Vrbem more maiorum ante triumphi diem, ordinem actorum suorum commemoraret.* Meminit & Dion eius legis, quæ vetaret Duces Vrbem inire, ait enim: ἐξεστράτευτο γὰρ, καὶ οὐκ ἦν οἱ ὅσιον μὴ οὐ τὰ καθήκοντα ἐπὶ τοῖς κατειργασμένοις παρ' αὐτῶν τὸ εἴσω τοῦ πωμηρίου εἴσοδον ἐπιτελέσαι. quod sic vertunt. *Qui cum exercitu, Vrbe profectus, neque fas ei erat intra pomœrium intrare, cum ea, quæ ante id fieri instituta maiorum iubent, nondum perfecißet.* Vel dicas: *profectus enim erat cum exercitu, neque erat illi fas non facere conuenientia pro rebus gestis ob ingressum in pomœrium.* Meminit & Appianus de Cæsare item loquens ambigente, peteret ne triumphum, an Consulatum; εἰσελθόντι δὲ οὐκ ἦν ἔτι τὸν θρίαμβον ἐπανελθεῖν *Vrbem enim ingredienti non erat rursus redire ad triumphum.* Ideò M. Tullius: *Mihi*, inquit, *valde placet de triumpho nos moliri aliquid, extra Vrbem esse cum iustissima causa.* Dion: *Tiberius Kal. Ianuarij quibus Consulatum inibat cum Cn. Pisone in Octauij Curiam* (hæc enim erat extra pomœrium) *conuocato Senatu fanum concordiæ sibi parari iussit, vt suo id, & Drusi nomine inscriberet, ac deinde triumphauit.*

In vita Cæsaris, quod & Dio testat: Lib. 37. Petentes Consulatum debebant esse in Vrbe. De l. Paulo. Lib. 55. Lib. 2. bel. ciuil. L. 7. ep. ad Atticum. Lib. 55. de Tiberio.

Hæ leges quando, & à quo latæ fuerint, mihi referre in promptu non est. Sed illis manifestè cauebatur securitati Reipublicæ; ne rebus vrbanis arma miscerentur: atque vt beneficia, magistratus triumphi peterentur à ciuibus, non per vim raperentur, Tulit quidem Pompeius tertio Consulatu, vt nemini liceret absenti Consulatum petere, præterquam Cæsari, vt Dion, & Appianus tradunt; nec tamen Cæsar, cùm per legatos peteret, impetrauit. & multo ante lex vigebat. Ij autem, quibus decretum erat Imperium, in Vrbem ingressi, illo ex lege priuabantur. Nam *Proconsul portam Romæ ingressus deponit Imperium* ff. l. 11. off. Proc. tit. 16. l. Procon. Itaque *à Senatu decretum est, vt Q. Fuluio ne minueretur Imperium, si in Vrbem venisset. Vt Paulo Anicio, & Cn. Octauio ex bello Macedonico cum victoria redeuntibus, quo die Vrbem triumphantes inueherentur* auctore Liuio, *Imperium esset.* Postea verò *à Senatu decretum est*, quod refert Dion: *vt Augustus proconsulare Imperium semper haberet, neque id* ἐν τῇ εἰσόδῳ τῇ εἴσω τοῦ πωμηρίου. *In quouis pomœrij ingressu deponeret.*

Lib. 40. Lib. 2. de bell. ciuil. Lib. 26. & 45. Lib. 53.

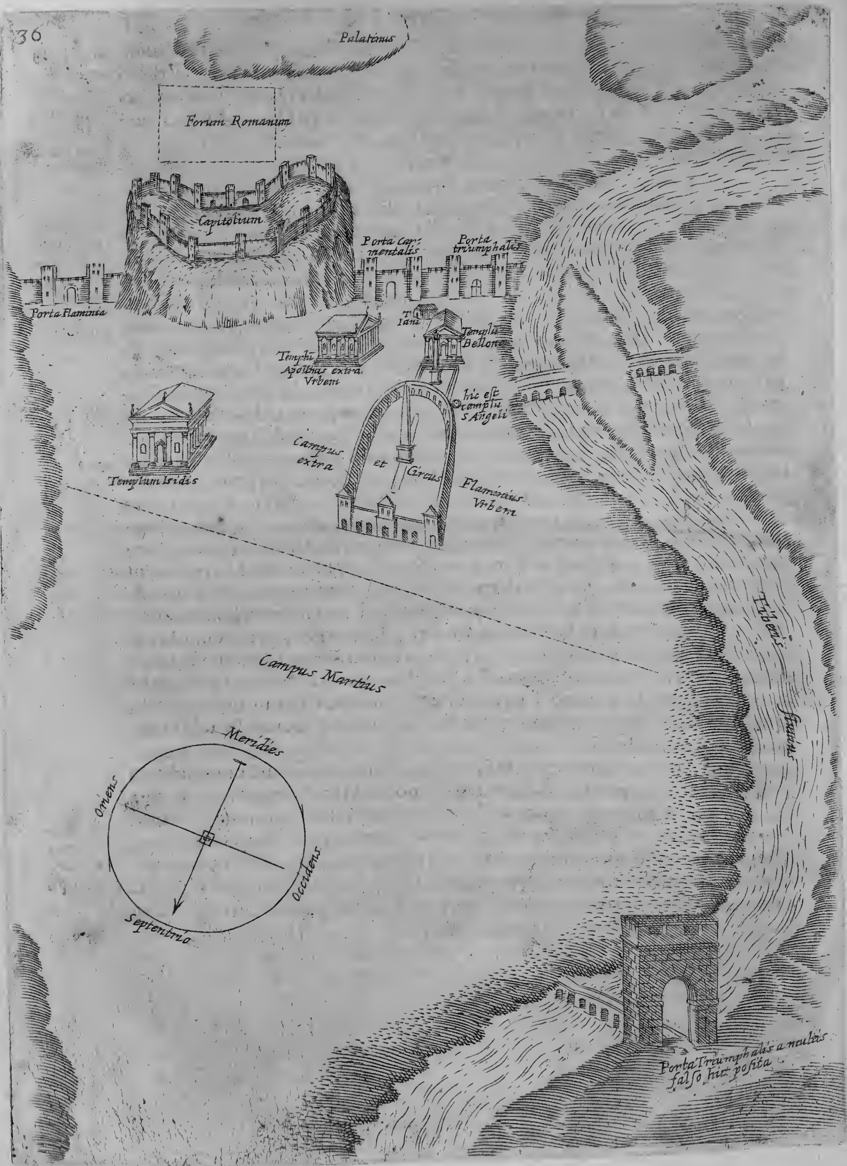
His

His ita positis, clarissimè deducitur, Circum Flaminium extra Vrbem fuisse. In eo enim multi ex his fuerunt, quibus prohibitus erat in Vrbem ingressus: Sic enim, vt testatur Dion: *mortuo Druso, & Romam delato, habita est in foro eius laudatio à Tiberio:* sed *ab Augusto*, qui *cum exercitu Vrbe profectus, neque fas ei erat intra pomœrium intrare*, ἐν φλαμινίῳ ἱπποδρόμῳ *in Circo, siue hippodromo Flaminio* extra muros Vrbis. Sic Cicero exprobat Clodio Tribuno plebis, quod in Circo Flaminio productis Consulibus Pisone, & Gabinio infestam sibi concionem habuerit: Causa fuit, vt etiam Cæsar adesset, qui superiore anno Consul Prouinciam Galliam cum exercitu regendam acceperat: necdum in eam profectus, extra Vrbem morabatur, & in ea causa aduersabatur Ciceroni. *Erat*, inquit Cicero, *ad portas, erat cum Imperio: erat in Italia eius exercitus.* Igitur vt narrat Dion, eius causa Clodius concionem ἔξω τοῦ τείχους *extra mœnia conuocauerat*, vt Cæsarem legis suæ approbatorem haberet. Valerius, & Horatius Coss. vt supra dixi, petituri triumphum Senatum primo in Campum Martium, deinde in prata Flaminia propinquiora, & Circum Apollinarem vocarunt. Marcellus, qui aduersus Annibalem habebat exercitum, teste Liuio, & Plutarcho, accusatus à Bibulo Tribuno plebis Romam venit. Actum de Imperio Marcelli in Circo Flaminio est, nam intra muros esse non poterat. Idem Liuius de Fuluio loquens, qui de Aetolis triumphauit: *Multos*, inquit, *eo die priusquam in Vrbem inueheretur, in Circo Flaminio Tribunos Præfectos, Equites, Centuriones Romanos sociosque donis militaribus donauit.* Hunc cum alijs nonnullis locum affert Onuphrius, quibus probatur Circum Flaminium extra Vrbem fuisse: tum constituens eius fines nostris supra designatis consentientes; *longitudo*, inquit *ab area domus Marganiæ, vbi in hemicycli formam desinebat.* Qui ergo dixerat cum Liuio Circum Flaminium extra Vrbem esse; quomodo vltra Circum vsque ad Palatium Farnesianum, & circum Agonalem mœnia Romana producit? cum præsertim ille ætate Regum talem murorum circuitum definiat. Quæ duo sine dubio pugnant inter se. In eodem Circi ambitu Fuluius qui vidit, non dissentit.

Multi, qui non poterant Vrbem ingredi, fuerunt in Circo Flaminio.
Lib. 55.
In or. post reditum in Senatu, & pro Sextio.
Lib. 38.
Dec. 3. l. 7
In vita Marcelli.
Lib. 39.
De lud. Circens. l. 18. c. 8.

Atque ex his omnibus, quæ fusius euoluimus, perspicuè concluditur: Vrbem, eiusq; mœnia Arci Romanæ imposita vltra Capitolium, versus Campum Martium non processisse. Postremo est adnotandum, quod refert Dionysius, *æuo ipsius murum Vrbis vix fuisse perscrutabilem propter ædes complectentes eum vndique. Seruasse quidem multis in locis vestigia quædam structuræ veteris.* Hoc fiebat, priuatis commodis publicas maiorum religiones obruentibus; sciebatur tamen extra portam Carmentalem non produci pomœrium.

Mœnia in Vrbe vix cognosci poterant.
Lib. 4.

Palatinus
Forum Romanum
Capitolium
Porta Carmentalis
Porta triumphalis
Porta Flaminia
T. Iani
Templu Bellonæ
Templu Apollinis extra Vrbem
hic est templu S. Angeli
Templum Isidis
Campus extra et Circus Flaminius Vrbem
Campus Martius
Tiberis fluuius
Meridies
Oriens
Occidens
Septentrio
Porta Triumphalis a multis falso hic posita

Quid Sylla, & Iulius Cæsar Dictatores Vrbi adiecerint. Cap. XII.

MOS erat à Romanis Regibus deductus, vt ij Vrbem augerent, qui Imperium propagassent; quasi cum Imperij corpore deberet etiam caput Roma crescere. Nec tamen (post Reges) Duces Romani, vt ait Tacitus, *quamquam magnis nationibus subactis Ius proferendi pomœrij vsurparunt, nisi L. Sylla, & D. Augustus*. Cæterum Dionysius, qui Augusto iam principatum tenente scripsit, ait, *post Reges vlterius non processisse Vrbis ambitum, religionibus, vt fertur, non permittentibus*. Quod si velit ad sua vsque tempora pomœrium, ne à Sylla, quidem, cuius Dictatura Actiacam victoriam annos plus quinquaginta præcessit, fuisse mutatum; ego illi non assentior. Taciti enim auctoritatem, & Gellij, qui idem scripsit, pluris facio. Veriùs autem Sylla titulum proferendi pomœrij, vt ait Gellius, quæsiuit quàm habuit. Ille enim territorium, populi Romani de hostibus ante occupatum recuperauit, non auxit. Ius enim Vrbis dilatandæ habebat, vt idem Gellius, *qui Populum Romanum agro de hostibus capto auxerat*. Magis ambiguum est qua parte muros produxerit. Onuphrius: *Syllam*, inquit, *eam Vrbis partem, quæ est versus Hortos Salustianos, portasque Collinam & Viminalem ampliasse crederem*. & paulò post, *liquet murorum ambitum, qui est à Collina ad Capenam, & muros protractos fuiße vel à Sylla, vel à Iulio, aut Augusto Cæsare. Nam ante Syllæ tempora, mœnia Vrbis aggerem Tarquinij non excedebant*. Hic cum aliqua sint probabilia; quod tamen putat murorum ambitum vltra aggerem Tarquinij, vel à Sylla, vel à Iulio, aut Augusto Cæsare fuisse protractum, est contra Plinium. Qui cum scripserit Principe Vespasiano, nempe centum quinquaginta amplius annos à Sylla Dictatore, scribit tamen; vt supra dixi: *Clauditur Roma ab Oriente aggere Tarquinij Superbi:* isque à porta Collina Esquilinam vsque tendebat. Eorum igitur nemo vltra aggerem muros ædificauit. Probabile autem est; Sylla ad portam Collinam produxisse pomœrium; quamquam nullum huius rei vestigium, mihi saltem notum sit apud veteres auctores. Ideo autem in hoc potissimum inclinauit, quod fortè ibi Vrbem non munitam animaduertit, cùm bello Mariano à Samnitibus, Thelesino duce, qui ad Collinam castra posuerat, & sinistrum Syllæ cornu fuderat, pœne capta fuerit. Quare Lucanus.

Qui Imperium propagassent, Vrbé augere poterant.

L. 12. Ann.

L. 13. c. 14

Lib. 3. c. 5.

Sylla qua parte Vrbem auxerit.

Lib. 2.

Aut Collina tulit stratas quot porta cateruas,
Tunc cum pœne caput Mundi, rerumque potestas.
Mutauit translata locum: Romanaque Samnis
Vltra Caudinas sperauit vulnera Furcas.

Sylla ergo, siue vt muniret Vrbem, siue vt ibi victoriæ monimentum poneret,

neret, vbi hostem vicerat, muros ad Collinam perduxit; vt porta, vbi est sita, locaretur: & muri vallem S. Susannæ templo subiectam, hortosque adiacentes, vbi & Horti quondam Salustiani, complecterentur: conuersique ad portam Pincianam seu Collatinam, excluderent collem Hortorum, vbi nunc templum Sanctissimæ Trinitatis, cognomento in Montibus.

Qui Vrbis pomœriũ auxerint.

Quod spectat ad Iulium Cæsarem, Gellius loco supra laudato. *Nec postea*, inquit, *Diuus Iulius cum pomœrium proferret, intra effatos Vrbis fines incluserit*. Dion: *leges*, inquit, *præterea Cæsar tulit, pomœriumquè auxit*. Quod deinde repetit in oratione, quam in Cæsaris funere habuit Antonius Consul. Dionysius vero Syllam, & Cæsarem videtur omisisse. Tacitus Syllæ, Augusti & Claudij meminit, Cæsarem reliquit. Seneca ex quodam referente narrat, *Syllam vltimum Romanorum protulisse pomœrium, quod numquam prouinciali, sed Italico agro acquisito mos proferre apud antiquos fuit*. Hic ergo omnes post Syllam excludebat. At contra Vopiscus in vita Aureliani: *pomœrio*, inquit, *nemini Principum licet addere, nisi ei, qui agri barbarici aliqua parte Romanam Rempublicam locupletauerit. Addidit autem Augustus, addidit Traianus, addidit Nero, sub quo Pontus Polemoniacus, & Alpes Cottiæ Romano nomini tributæ*. Hic vero auctor Syllæ, Cæsaris, & Claudij non meminit. Suetonius rem adeò insignem in omnibus suppressit. Quare cum tanta Scriptorum varietate consentit, qui vnum fortè non sentiet.

Lib. 43.

De breuit. vitæ c. 14.

De Iulio Cæsare M. Tullius ad Atticum sic scribit: *sed casu sermo à Capitone de Vrbe augenda. A ponte Miluio Tiberim duci secundum montes Vaticanos. Campum Martium coædificari: illum autem campum Vaticanum fieri quasi Martium Campum*. Et paulò post. *Ista lex perferetur, vult enim Cæsar*. Voluit ergo Cæsar Vrbi addere Campum Martium. Sed quia in eo comitia fiebant ad creandos magistratus, quæ necesse erat fieri extra Vrbem; ea in Campum Vaticanum Tiberi à Martio diuisum transferre cogitauit: atque, vt ij duo Campi coniungerentur, Tiberim dextrorsum deriuare, vt allueret montes Vaticanos; nempe vbi Villa Farnesiana est, tum montis vulgo Marij cliuus, tum Aedes Pontificiæ, tũ Sancti Onuphrij, tum Sancti Petri in Ianiculo templa, & Cœnobia. Sic enim repleto, obturatoque alueo Tiberino, laxatus ager Vaticanus, & Martio finitimus Comitijs relinquebatur. Verum hoc Cæsar morte præuentus facere non potuit, nec dum Tiberis mutauit alueum. Constat autem ex Epistolis superioribus Ciceronis, Cæsarẽ nihil egisse; ibi enim dicitur iturus in Parthos. Atqui cum ab Vrbe ad Parthicum bellũ profecturus esset, occisus est: nondum scilicet lata lege augendæ Vrbis: & Martius Campus diu remansit extra Vrbem; immò & Campus, in quo erat Circus Flaminius, vt supra vidimus. At Cæsar alio in loco muros produxit? Hoc quidem mihi, & puto, alteri non constat. Certè Tacitus eos recensebat qui pomœriũ protulerant. cur ergo magno historiæ lapsu Cæsarem omisit? Non sciebat Scriptor accuratissimus? Cognouerat de Sylla antiquiore, de Cæsare nihil audiuerat? Crediderim potius, quidquid

Lib. 13. Epist. ad Att. epist. 13.

scri-

ſcribant Gellius, & Dion, Cæſarem non auxiſſe, ſed augere Vrbem voluiſſe. Fauet Suetonius. *Nam*, inquit, *de ornanda, inſtruendaque Vrbe plura, ac maiora in dies deſtinabat. Talia agentem, atque meditantem mors præuenit.* Iulius Cæſar Vrbē nō auxit. In vita Cæſ. c. 24.

Quid Auguſtus, & Claudius adiecerint. Cap. XIII.

DION: *Auguſtus*, inquit, *pomœrij quoque terminos protulit.* Lib. 55. Tacitus, & Vopiſcus locis ante laudatis teſtantur Auguſtum protuliſſe pomœrium, & veterum lapidum inſcriptiones. Hanc ante adduximus.

C. MARCIVS. L. F. L. N. CENSORINVS.
ET. C. ASINIVS. C. F. GALLVS. COS.
EX. S. C. FIN. POMER. TERMIN.

Hi fuere Conſules anno Vrbis DCCXLVI. ſex annos ante Chriſtum natum. Alia quoque Cippi inſcriptio ſic habet.

IMP. CAESAR DIVI F. AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS TRIBVNIC. POTEST. XVII
EX S. C. TERMINAVIT
R. R. PRO X. CIPP. PED. CLXI

Nec tamen conſtat qua parte protulerit. Mihi probabile eſt, iuxta aggerem Tarquinij, à porta Eſquilina, nunc Sancti Laurentij, verſus portam Labicanam, nunc Maiorem, & Cœlium montem mœnia dilataſſe. Argumento eſt, quòd, cùm in Campo Eſquilino extra Vrbem plebs humaretur, vnde Populus Romanus odoris, ac Cæli grauitate laborabat, Auguſtus locum repurgauit, Vrbemque ædificijs auxit, ornauitque. Puticuli ante, locus appellatus, quod vetuſtiſſimum genus ſepulturæ in puteis fuerit: & dicti *puticuli, quia ibi cadauera putreſcerent*, vt ait Feſtus. Horat. Vbi Auguſtus Vrbē auxerit. Sat. 8. l. 1.

Huc prius anguſtis eiecta cadauera cellis
Conſeruus vili portanda locabat in arca;
Hoc miſeræ plebi ſtabat commune ſepulchrum
Pantalabo ſcurræ, Nomentanoque nepoti.

Cum Patritij, & Nobiles, nonnullis dumtaxat exceptis, cremarentur, teſte Plinio: collectique è buſto cineres vrnis, tumuliſque conderentur. Lib. 2. cap. 54. Campus ergo ille fuit extra Vrbem, cum in ea non liceret mortuos ſepelire. Poſtea vero quàm amota ſunt ſepulchra, receptuſque intra Vrbis ambitum campus, loci amœnitatem; tectorum frequentiam ſequuta eſt noua Cœli ſalubritas. Horatius ibidem.

Nunc licet Eſquilijs habitare ſalubribus, atque
Aggere in aprico ſpatiari, quomodo triſtes
Albis informem ſpectabant oſſibus agrum.

At præter cætera, quæ ibi ſtructa ſunt, hortos Mecœnas fecit, turrimque nobilem, quæ Mecœnatiana eſt dicta, erexit. De hortis videtur

loqui eodem in loco Horatius.

Ast importunas volucres in vertice arundo
Terret fixa, vetatque nouis considere in hortis.

Li. 3. Od. 29. De Turri idem: *Fastidiosam desere copiam, &*
Molem propinquam nubibus arduis.

Hæc nostra coniectura auctę Vrbis in Esquilijs etsi non planè est inutilis, rem tamen clarè non conficit. Sed in re incerta alij certiora proferant.

Post Augustum, terminos Vrbis septuaginta circiter post annis auxit Claudius. *Et quos tum Claudius terminos posuerit facilè cognoscitur, & publicis actis perscriptum*, scripsit Tacitus. (L. 12. Ann.) Quia tamen Gellius clarius tradidit, vt supra dixi, *Auentinum extra pomœrium exclusum, post auctore D. Claudio receptum, & intra pomœrij fines obseruatum*; ibi tantum pomœrium protulisse Claudius dicendus est, vt à porta Capena, nunc Sancti Sebastiani vsque ad Tiberim mœnia deduxerit: & portam Trigeminam, nunc Sancti Pauli, ad eum, vbi hodieque sita est, locum transtulerit; cùm ante cis Auentinum fuerit, vbi nunc Templum Sanctæ Mariæ cognomento in Cosmedin, siue ad scholam Græcam. Id probat Liuius: (L. 1. Dec. 5) *Censores extra eamdem portam Trigeminam, in Auentinum, porticum silice strauerunt.* Et Valerius, (Lib. 4. c. 7. L. Flor. l. 3 cap. 15. & Plutarch. in vita Gracch.) vbi de C. Graccho sermo est: *Is fugiens vim Opimij Consulis, se ex Capitolio receperat in Auentinum, in ipsum Dianæ Templum. Mox superuenientibus armatis ex eo loco pulsus vt flumen ponte Sublicio traijceret, fugit cum duobus amicis. Quorum Pompeius, quo is* Gracchus *facilius euaderet, concitatum sequentium agmen in porta Trigemina aliquandiu acerrima pugna inhibuit.* Erat ergo cis Auētinum hæc porta, quò veniebat C. Gracchus, sicuti & pōs Sublicius prope locum, vbi nunc pons S. Mariæ cognomento. Verum adiecto Auentino verius Roma septem vna sibi muro circumdedit arces. Veterem Claudij inscriptionem pomœrium prolatantis supra adductā repetimus

TI. CLAVDIVS DRVSI F. CAISAR
AVG. GERMANICVS PONT. MAX. TRIB. POT. VIIII.
IMP. XVI. COS. IIII. CENSOR. P. P.
AVCTIS POPVLI ROMANI FINIBVS.
POMERIVM AMPLIAFIT TERMINAFITQ.

Quid alij Cæsares Vrbi addiderint. Cap. XIV.

CLAVDIO successit Nero, qui teste Flau. Vopisco, auxit Vrbem. Constat quidem, Neronem voluisse augere Vrbem, vel potiùs mutare, vt ait Suetonius. (In eius vita c. 16.) *Destinarat*, inquit, *Hostia tenus mœnia promouere, atque inde fossa mare veteri Vrbi inducere, & Romam Neropolim nuncupare*: (Cap. 55.) sicuti mensem *Aprilem Neroneum* appellauerat. Tacitus: (Lib. 15. Annal.) *Incensa Vrbe, videbatur Nero condendæ Vrbis nouæ, & cognomento suo appellandæ gloriam quærere. Nam domus meliore forma restitutæ: laxatæ,*

xatæ, directæq; viæ, additæ porticus, quæ frontem insularum, domorumq; protegerent. Itaque renouatam Vrbem à Nerone hi auctores non auctam esse volunt. Si audimus Flauium Vopiscum, non modo renouauit, sed etiam auxit: at quo loco, incertum. Nero Vrbem non auget.

Nonus à Nerone, trigesimo primo post anno regnauit Traianus; qui & à Vopisco dicitur mœnia dilatasse. Verisimile est in hac Romana planicie Traianum Vrbem auxisse, Dacia subacta. Nam cum Forum suum, effossa quoquouersus terra, & complanato Quirinali cliuo extruxerit, credibile est muros à colle Hortulorum per Forum Columnæ ad Tiberim duxisse; vt Campus Martius extrà relinqueretur. quamquam hac de re libenter alios audirem, quàm ipse audiri mallem. Traianus auget Vrbem.

Post Traianum nullus Romanorum Principum vsque ad Aurelianum pomœrium protulisse legitur. De Aureliano sic Vopiscus. *His actis adhibito consilio Senatus, muros Vrbis Romæ dilatauit, nec tamen pomœrio addidit eo tempore, sed postea*. nam confectis maximis bellis, & pacato terrarum Orbe, cum triumphans rediisset ad Vrbem, tum demum, vt idem ait, *Muros, Vrbis Romæ sic ampliauit, vt quinquaginta prope millia murorum eius ambitus teneant*. At qua ex parte tantum spatij adiecit? De spatio, & verbis Vopisci dicam infra. Nunc aio cum Onuphrio, inclusum fuisse pomœrio Campum Martium. Itaque à porta Collatina per longitudinem collis Hortorum muros deduxit, tum ad Tiberim eo in loco flexit vbi murum obliquum hodieque conspicimus. Nec placet quod Zosimus narrat, ab Aureliano inchoatos, à successore Tacito muros fuisse perfectos. Quid enim fecit, qui nec viuere potuit nisi sex menses in Imperio? Et, vt ait Vopiscus, *propter breuitatem temporum nihil magnum gessit*. Qui sanè auctor non omisisset, si tantum opus de illo Cæsare referendum habuisset. Quamuis autem Aurelianus mœnibus Campum cinxerit; remansisse tamen in eo vacuam herbidamque planiciem, supra memorauimus, idoneam habendis concionibus ad Populum Romanum, cum Augusti crearentur, aut alia se præberet occasio. In eius vita. Aurelianus Vrbē auget.

Castra Prætoria vbi fuerint, & quomodo Vrbem auxerint. Cap. XV.

CASTRA Vrbi adiecta extruxit Tiberius monitu, ambituque Aelii Seiani cohortibus prætorijs Præfecti. De eo Tacitus: *Vim Præfecturæ modicam antea intendit, dispersas per Vrbem cohortes vna in Castra conducendo, vt simul Imperia acciperent, numeroque, & robore, & visu inter se fiducia ipsis, in cæteros metus crederetur. Prætendebat lasciuire militem diductum: siquid subitum ingruat, maiore auxilio pariter subueniri, & seuerius acturos, si vallum statuatur procul Vrbis illecebris*. Durarunt Castra vsque ad Constantinum: eumque Castrorum Lib. 4. Annal.

Lib. 2. Hist.

rum spatium Vrbi addidisse indicat Zosimus his verbis: *Prætorianis militibus è medio sublatis* (nam Maxentio fauerant) *& Castellis, seu Castris dirutis, in quibus esse cõsueuerant.* Ex quo quidem loco perspicue non infertur. quod ait Onuphrius: Zosimi testimonio, Constantinũ Vrbi Castra addidisse; conijcitur tamen ex situ, & forma murorum ad portam Viminalem. Sunt enim ibi mœnia vltra reliquos muros quadrata; quam formam vallo, fossaque munitam Romani vsurpabant in Castris. Et quæ ab ea porta, nunc Pia, ad portam Esquilinam, nunc Sancti Laurentij, recta ducerentur, interiecta extrinsecus, & angulis incisa structura, proijciuntur ac protenduntur vlterius. Quamquam iniuria temporum, & hominum incuria multa vitiauit, mutauitque. Et vero ibi fuisse Castra militum Prætonianorum cum Onuphrius de ijs agens, & Lipsius tradunt, & communiter Antiquarij (quamquam alij perperam attribuant Diocletiani militibus, quasi non & alijs tribuenda sint) tum Suetonius ostendit in vita Neronis. Vbi refert, iturum Neronem *in Suburbanum inter Salariam, & Numentanam viam circa quartum milliarium*, equum inscendisse, & audiuisse *ex proximis Castris clamorem militum, & sibi aduersa, & Galbæ prospera ominantium*. Erant ergo viæ proxima, quà Nero vehebatur, seu Numentanæ, quod verosimilius est, seu Salariæ. Porro aliquo interuallo fuisse ab Vrbe secreta indicare videbatur Herodianus, nisi aliud nos Græcus codex monuisset. *Milites*, inquit, *erumpunt patentibus* Castrorum *portis, congressuque multitudinem fugientem in Vrbem vsque persequuntur.* At Græca sic habent: οἱ δὲ στρατιῶται τὰς πύλας ἀνοίξαντες ἐπεξῆλθον, μάχης ὁ καρτερᾶς γινομένης, καὶ φυγῆς τῶν δημοτῶν, ἐπὶ πολὺ τῆς πόλεως διώκοντες οἱ στρατιῶται προῦβησαν. *Milites autem apertis foribus eruperunt, factaque aspera pugna, & fuga popularium, ad multum Ciuitatis persequentes processerunt*. Aliud ergo est *in Vrbem vsque persequi*: aliud *persequi ad multum Ciuitatis*. Primum rem discretam, vnde profecti persequuntur, significat: secundum non item. Quare solo muro, & turribus munitionum castrensium à reliqua Vrbe Castra secernebantur, & paulò supra ἐπελθεῖν ἠθέλησαν: verterat interpres, *regredi in Vrbem decreuissent.* nimirum è Castris, quæ Romani obsidebant, redundat autem *in Vrbem*. Fuerunt Castra quadrata more veteri: muris, propugnaculis, turribusque munita, instructa templo, armamentario, balneis, & fontibus. Formam indicant mœnia. Turrium Castrensium meminit Herodianus φρουρὰς ἐπὶ τῶν πύργων καταστήσαντες *custodias pro Turribus constituentes*. Mœnium, & Turrium Tacitus: *Multi semianimes super Turres, & propugnacula mœnium expirauere*. Templi, in quo signa, ac simulachra exercitus adorarentur. Idem Herodianus. τὸν νεὼν, ἔνθα τὰ σημεῖα καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ στρατοπέδου προσκυνεῖται. *Templum in quo signa, & Imagines exercitus adorantur*. Et paulò post: ἐπιμένοντος ὁ Ἀντωνῖνος ἐν τῷ νεῷ. *manens Antoninus in templo*. Suggestus, è quo Imperator verba faceret ad milites, & Sacramentum ab illis acciperet, meminit Tacitus: *In Suggestu, in quo paulò ante aurea Galbæ statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent*. Idem Armamentarij Castrensis.

Castra vbi fuerint.

In Cõm. Taciti li. 4 Cẽp. 48.

Lib. 7.

Castra Romæ quadrata, & alia, quæ in ijs erant.

Lib. 2.

Lib. 3. Hist.

Lib. 4.

Lib. 1. Hist.

Ibid.

Ape-

Aperire deinde Armamentarium iussit. rapta statim arma sine more, & ordine militiæ. Inibi fuisse Balineas ad vsum militum indicat Herodianus: Lib. 4.
Re militibus nunciata, ὧν οἱ μὲν ἤδη περὶ λουτρὰ εἶχον, οἱ δὲ ἀνεπαύοντο. *quorum alij quidem iam in balneis lauabant, alij quiescebant*. Herodianus, & Capitolinus, aquæ deductæ in Castrum Prætorium meminerũt, interceptæque à plebe Romana: quæ potandi, lauandique commoda præbere potuit. Hæc Martia fuit, vt veteres lapides, apud Onuphrium. Lib. 7. In V. Max. & Balbin.

Amplificatam Vrbem à Constantino Castrorum ambitu nemo deinceps auxit. muros tamen fuisse interdum refectos constat. Id fecisse Arcadium, & Honorium, qui (mortuo Theodosio Patre, simul regnare cœperunt ab obitu Constantini annis quinquaginta septem, vetus inscriptio testatur, quæ super Portuensem portam in Transtiberina regione hodieque legitur. Vltimum incremen tum Vrb. Mari subinde refecti.

S. P. Q. R.

CAES. DD. NN. INVICTISSIMIS PRINCIPIBVS ARCADIO ET HONORIO VICTORIBVS ET TRIVMPHATORIBVS SEMPER AVGG. OB INSTAVRATOS MVROS ET TVRRES EGESTIS IMMENSIS RVDERIBVS EX SVGGESTIONE V. C. ET IN LVSTRIS MILITIS ET MAGISTRI VTRIVSQVE MILITIAE FL. STILICONIS AD PERPETVITATEM NOMINIS EORVM SIMVLACRA CONSTITVIT CVRANTE FL. MACROBIO LONGINIANO V. C. PRAEF. VRBIS D.N.M.Q. EORVM.

Nunc autem non in ea solum parte, sed vbique fuisse muros instauratos cecinit Claudianus:

Sic oculis placitura tuis, insignior auctis In 6. Cõs. Honorij.
Collibus, & nota maior se Roma videndam
Obtulit. addebant pulchrum noua mœnia vultum,
Audito perfecta recens rumore Getarum:
Profecitque opifex decori timor: & vice mira
Quam Pax intulerat, bello discussa senectus,
Erexit subitas Turres, cinctosque coegit
Septem continuo montes iuuenescere muro.

Post hos instaurasse legitur Theodoricus Gothorum, & Italiæ Rex, vt infra. Deinceps diminutus est potiùs, quàm auctus ambitus. Itaque cum maxima Vrbis amplitudo fuerit Aureliano, Constantino, & Honorio Principibus, quærendum est in quantam magnitudinem illa ætate excreuerit; vt constet, quid incrementi, decrementiuè habuerit consequentibus sæculis.

Inue-

Inueſtigatur poſt Aurelianum Romæ amplitudo, & primo Suburbia.
Cap. XVI.

CAVSAM quærendi, dubitandique maximam attulit Flauius Vopiſcus loco ſupra allato in Vita Aureliani. *Aurelianus*, inquit, *muros Vrbis ſic ampliauit, vt quinquaginta prope millia murorum ambitus teneant*. Quod ſi verum eſt, nemo non videt, quàm ſint imminuta Vrbis mœnia, quæ hac tempeſtate addito, quidquid circa Vaticanos montes trans Tiberim incolitur, longiſſimè ab illa magnitudine recedunt.

Atque vt clarior rei perobſcuræ tractatio ſit; ſtatuendum eſt, hic non eſſe de Suburbijs ſermonem, quorum ædificia procurrebant ab Vrbe continuata, & in magnam protenſa longitudinem. De quibus Lib. 3. c. 5. Plinius: *Exſpatiantia tecta multas addidere Vrbes*. Nam è Suburbijs aliud ad aliam producebatur Vrbem, Gabios, Tybur, Ariciam, Hoſtiam, &c. quæ nunquam, aut raro intermiſſo tectorum ordine, vnum cum ipſa Roma videbantur eſſe. Quot quidem hæc Suburbia eſſent, & quantum excurrerent, ex antiquis Scriptoribus non habeo dicere, ſed pro certo eſt habendum vijs illis celeberrimis, Appiæ, Latinæ, Caſſiæ, Flaminiæ, Aureliæ, alijſque fuiſſe impoſita. Onuphrius loco citato. *Quandoquidem*, inquit, *feratur viam Flaminiam totam ab Vrbe Otriculum vſque, ædificijs ex vtraque parte plenam* Lib. 1. *fuiſſe*. Quod & Fuluius, & Lipſius tradunt. De Hoſtienſi Suburbio Lib. 3. de Magnit. Rom. c. 3. Ariſtides in Vrbis encomio: πόλις καλύπτει μὲν ἄκρους πρῶνας. καλύπτει δὲ ἐν μέσῳ γῆν, καταβαίνει δὲ καὶ μέχρι θαλάττης. ὅπου δέ τις αὐτῆς γίγνοιτο, οὐδέν ἐστι τὸ κωλῦον, ὁμοίως εἶναι ἐν μέσῳ. *Vrbs operit editos montium vertices, operit in medio terram, deſcendit autem vſque ad mare: In quacumque autem eius parte quis ſteterit, nullum eſt impedimentum, quo minus pariter in medio ſit*. Quod ergo eſt huius loci, habemus vſque ad mare productam Vrbem ſuburbanis tectis. Alia alibi penſitabimus; poſtrema enim verba videntur infinitam propemodum Vrbis magnitudinem facere. Demum Dionyſius ſic de Sub- Lib. 4. urbijs omnibus generatim loquitur. ἀλλ' ἔστιν ἅπαντα τὰ περὶ τὴν πόλιν οἰκούμενα χωρία, πολλὰ ὄντα καὶ μεγάλα, γυμνὰ καὶ ἀτείχιστα. *Sed omnia ſunt circa Vrbem habitata loca multa, & magna, aperta neque muris cincta. & ſiquidem*, pergit, *hæc vnus aliquis videns, voluerit magnitudinem Romæ inquirere, cogetur falli*, καὶ οὐχ ἕξει βέβαιον σημεῖον οὐδὲν, ᾧ διαγνώσεται μέχρι ποῦ προβαίνουσα ἡ πόλις ἐστὶ καὶ πόθεν ἄρχεται, μηκέτι εἶναι πόλις. *neque certum habebit ſignum, quo dignoſcat, quouſque proceſſerit, & vnde Vrbs incipiat, ac deſinat. Ita attexta*, pergit, *ſunt Vrbi ſuburbana domo-*

Omnia circa Vrbem tectis frequentia.

domorum ſpatia καὶ εἰς ἄπειρον ἐκμηκυνομένην τῆς πόλεως ὑπόληψιν θεωμένοις παρέχεται. *& in infinitum productæ Vrbis opinionem, ſpectantibus præbent.* Ex his Plinij, Ariſtidis, Dionyſij locis liquet, Suburbia fuiſſe multa, magna, & in eam porrecta longitudinem, vt Vrbs immenſa quodammodo, & infinita videretur eſſe: &, quod proprium eſt infinitæ rei, nec medium habere, nec finem. Itaque plures, quam ſupra memoraui Vrbes iunctæ Suburbijs Romæ addebantur in Latio, in Sabinis, in Hetruria, propinquæ videlicet, vijſque præcipuis impoſitæ. quod facile perſuadent, tum ea, quæ adducit Lipſius, tum quæ ſcribit Ammianus Marcellinus de Romani populi multitudine. *Conſtantius*, inquit, *non, vt Cyneas ille Pirri legatus, in vnum coactam Regum multitudinem: ſed aſylum Mundi totius adeſſe æſtimabat. Stupebat, qua celeritate omne quod vbique eſt hominum genus confluxerit Romam.* Seneca ad Heluiam. *Ex toto Orbe terrarum* (ad Vrbem) *confluxerunt.* Et: *nullum non hominum genus concurrit in Vrbem, quæ veluti communis patria poteſt dici.* Qui enim habitabant in Suburbijs, dicebantur & Romæ habitare; ſic ff. lib. 50. de verbor ſignificat. tit. 16. L. Vrbis. *Vrbis appellatio muris, Romæ autem continentibus ædificijs finitur, quod latiùs patet.* & L. Aedificia *Romæ fieri etiam ea videntur, quæ in continentibus Romæ ædificijs fiant.* Denique vt habetur eodem tit. L. vt Alfenus. *Vrbs eſt Roma, quæ muro cingeretur: Roma eſt etiam, qua continentia ædificia eſſent. Nam Romam non muro tenus exiſtimari ex conſuetudine quotidiana poſſe intelligi cum diceremus Romam nos ire, etiam ſi extra Vrbem habitaremus.* Hæc demum intellexit Ouidius Suburbia adiuncta mœnibus, aut certè mœnia palmari hyperbole amplificauit:

Vrbs fere in infinitũ producta.

Lib. 16.

Romæ ingens multitudo.

2. de Ponto. el. 1.

Quæque capit latis immenſum mœnibus orbem,
Hoſpitijs Romam vix habuiſſe locum.

Plura leges apud Lipſium. *Nam Maximam, eiuſq; immenſa tecta* dixit Seneca loco citato. *Cuius ſpatium viſus non caperet.* Claudianus. *Commune totius terræ oppidum* Ariſtides. *populis, victiſque gentibus frequentem, & generis capacem humani*, Lucanus. tantæ enim laxitati & Suburbanis habitationibus hominum multitudo reſpondit. Hanc vero paucis etiam perſtringam, quoniam auget Vrbis magnitudinem. Legimus quidem apud Tacitum, luſtro quod condidit Claudius Cæſar, *cenſa fuiſſe Ciuium LXVIIII. centena, & XLIIII. millia.* Sed niſi mens Taciti recte intelligatur, numerus pro falſo habendus omnino eſt. tanta enim Ciuium multitudo Romæ eſſe non potuit. Nam poſt Bellum ciuile anno Vrbis DCCVII. pro CCCXX millibus Ciuium, quot ſuperiore cenſu fuerant ante bellum, cenſa ſunt à Cæſare Dictatore CL. millia teſte Plutarcho: cum antea Craſſo, & Pompeio primum Conſulibus anno Vrbis DCLXXXIII. cenſa fuiſſent CCCCL. millia, vt habet Epitome Liuiana. Sequuta ſunt poſt mortem Cæſaris alia bella Ciuilia; donec Auguſtus poſt Actiacam victoriã ſolus imperare cœpit anno Vrbis DCCXXIII. Quo tempore Ciuium numerum, quem non inuenio, parum creuiſſe credendum eſt. Ab hoc anno vſque ad luſtrum Claudij interceſſere

Lib. 3. de magn. Rom. c. 3.
3. Panegyr. in Stilic.
In Panegyrico.
Lib. 1.
Lib. 11. Annal.
Iuxta Sigonium, qui Onuphrio eſt 709. alijs 7 8.
In eius vita.
Alijs 684.

Onuphrio 799. fere anni LXXV. nempe vſque ad annum Vrbis DCCLXXXXVIII. cũ actus eſt cenſus à Claudio Valerio Aſiatico, & L. Cornelio Coſſ. vt eſt apud Caſſiodorum. Quomodo igitur tam breui tempore tanto numero aucta eſt Ciuitas, vt à centum quinquaginta millibus ferè ad ſeptuagies centena millia, ſeu ſeptem milliones peruenerit? Cum præſertim tradente eodem Tacito, in numerum Patriciorũ multos aſciuerit Claudius, *paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & L. Brutus minorum gentium appellauerant: exhauſtis etiam, quas Dictator Cæſar lege Caſſia, & Princeps Auguſtus lege Senia ſublegere*. Sane cruenta Tiberij, & Caligulæ tempora plurimos abſumpſerant. Quare ne demus locum Taciti eſſe corruptum: dixerim Claudium non modo Ciues Romam incolentes, ſed omnes extra Vrbem, atque Italiam, militiæ, negociationis, cuiuſlibet rei gratia commorantes, & Coloniarum ciues cenſuiſſe. Nam & hos fuiſſe interdum cenſitos recte docet ex Liuio, & Dionyſio Sigonius. Nec tamen frequentiam Romæ habitantium diminuimus. Nam ſi Craſſo & Pompeio Coſſ. fuerunt CCCCL. millia, demus Claudio Principe ſexcenta millia & amplius fuiſſe: tunc ex computatione calculoq; Lipſii ſummopere creſcit habitatorum numerus. Nã mulieres puerique, qui vſque ad annum XVII. ætatis non cenſebantur, duplo triploque plures erunt. adde turbam & ſeruorum greges: adde opifices & inquilinos (*nemini enim Ciui Romano*, ait Dionyſius lib. 9. *aut cauponari, aut officia ſordida exercere licebat.*) Adde exteros ex toto terrarum orbe ambitionis, neceſſitatis, officij publici, legationis, luxuriæ, locique vitijs opportuni, liberalium ſtudiorum, ſpectaculorum cauſa in Vrbem confluentes; profecto numerum Taciti æqualem, aut ſuperiorem feceris. Seneca: *Cogitate in hac Ciuitate, in qua turba per latiſſima itinera ſine intermiſſione defluens eliditur, in qua conſumitur, quidquid terris omnibus aratur*.

Quomodo cenſus Claudij ſit intelligẽdus.

De iure Ciuit. Ro. lib. 1 c. 14.

Loco cit.

Seneca loc. cit.

De Clem. lib. 1. c. 6.

His ita declaratis, multi putant nodum ſe facile diſſoluere ſi, vt Blondus dicant, *Romam adiunctis Suburbijs quinquaginta milliaria comprehendiſſe* Hi verò Vopiſci verba non explicant, ſed eludunt. Nam Otriculum recto itinere diſtat, fere ab Hoſtia quinquaginta paſſuũ millibus, quod ſpatium ædificijs occupatum ſupra memoraui. Adde reliqua Suburbia multa, & magna; Adde Romæ ambitum: numerum quanto ampliorem quinquagenario ſubduces? ducenta amplius millia paſſuum non implebunt circuitum tam latè protenſum, tot viarum ductibus diſcretum. Deinde, vt ſupra, ex Dionyſio, Suburbia nuda, & ſine muro fuerunt; At Vopiſcus ait, *Aurelianus ſic muros Vrbis ampliauit, vt quinquaginta prope millia murorum ambitus teneant*.

Itaque ſecluſis Suburbijs; de ipſa Roma mœnibus, & pomœrio concluſa loquendum eſt, eiuſque magnitudo inueſtiganda.

Vrbis magnitudo explicatur. Cap. XVII.

TAMETSI Vrbs varijs tẽporibus varia ſumpſerit incrementa; tamen murorum ambitus, ante Aurelianum minor illo habendus eſt, quem hodie vìdemus: poſt Aurelianũ, & Conſtantinum aut idem, aut alicubi paulum differens; vt ſępius mœnia diruta; & collapſa iiſdem prope veſtigijs ac fundamentis fuerint reſtituta; & idem ferè terræ ſpatium in maxima ſua amplitudine Roma inſederit, quem retinet vineis, & hortis conſita, Ciuiumque domibus cis ſeptem montes in planicie collocatis, vbi olim Prata Flaminia, & Martius Campus fuere. Ita & Marlianus, & Blondus ſenſit. Marlianus: *Credimus ſuper fundamentis priſcis muros nunc exiſtentes extructos fuiſſe*. Blondus: *Quamquam*, inquit, *Muri partim collapſi, & corroſi ſint, partim ruinam multis in locis minentur, in ipſo tamen remanent priſco veſtigio veteris fundamenti*. Sed quod hi Auctores verbo tenus pronunciant, ego conabor oſtendere. Contra ſentit Lipſius. Onuphrius autem: *Omnino hunc murorum Vrbis circuitum paulo minorem eo eſſe exiſtimo, qui ante Belliſarij tempora fuit*. Lib. 1. c. 5. Initio Romæ inſtauratæ.

Primo ab omnibus antiquis Vrbs ſita dicitur in ſeptem montibus. Dionyſius: ὁ δὲ Τύλλιος ἐπεὶ τοὺς ἑπτὰ λόφους ἑνὶ τείχει περιέλαβεν. *poſtquam autem Tullius ſeptem colles vno muro complexus eſt*. & ambitus, vt ante dixerat (vſque ad Auguſtum) *vlterius non proceſſit*. Plinius: *complexa montes ſeptem ipſa diuiditur in regiones quatuordecim*. Virgilius. Lib. 3. Lib. 3. c. 5. 1. Georg.

Septemque vna ſibi muro circumdedit arces.

Ouidius. *Et quæ de ſeptem totum circumſpicit Orbem*
Montibus. 2. Triſt.

Martialis Ianiculi hortos ab Vrbe excludens: Lib. 4. epigr. 64.

Hinc ſeptem dominos videre montes,
Et totam licet æſtimare Romam.

Propertius: *Septem Vrbs alta iugis, toti quæ præſidet Orbi.* L. 3. eleg. 10.

Claudianus: *Quæ ſeptem ſcopulis Zonas imitatur Olympi.* Paneg. 3. in Stiliconem.

Idem: *Cinctosque coegit.*
Septem continuo montes iuueneſcere muro. In 6. Cõſ. Honorij.

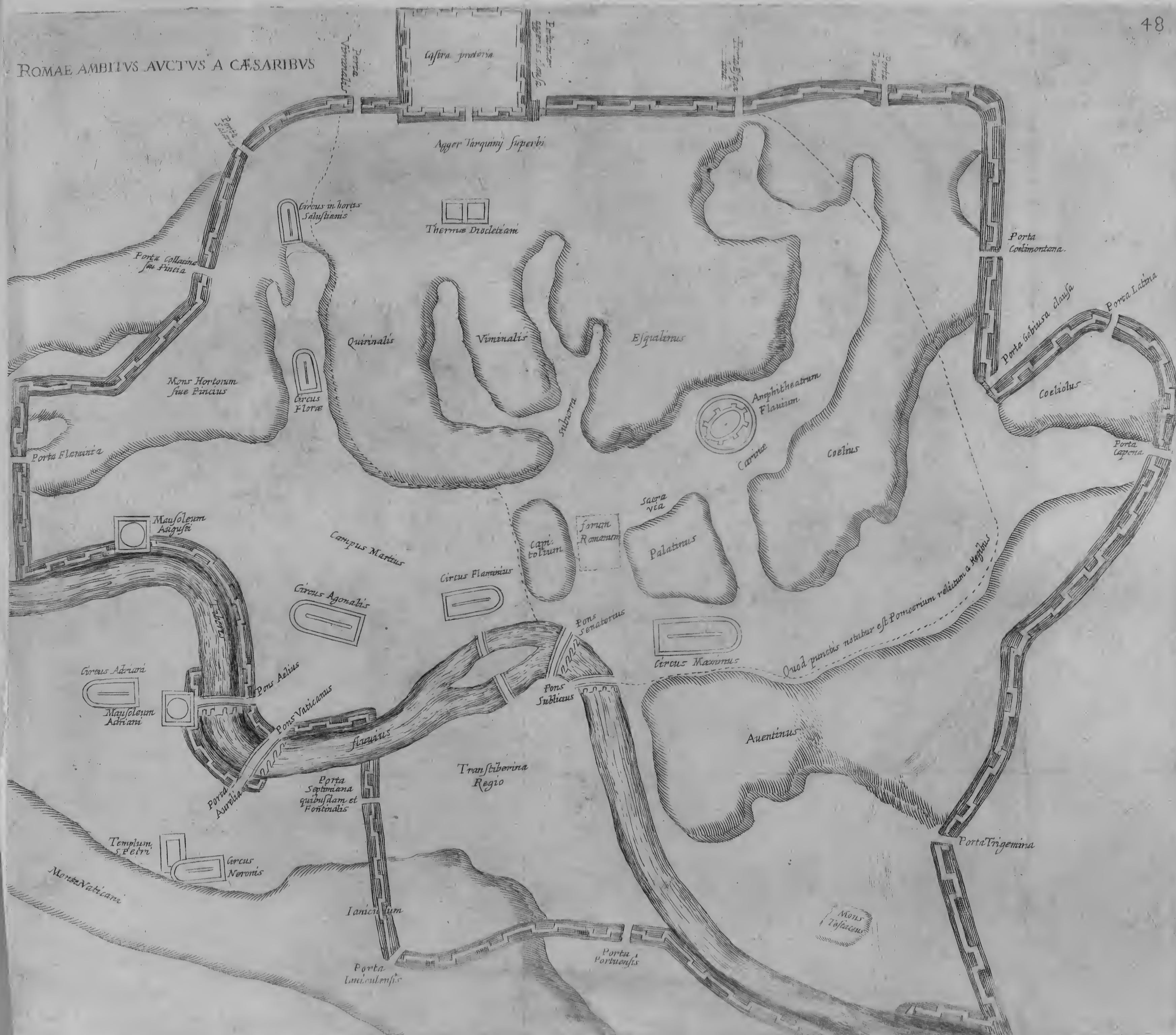
Ammianus de Conſtantio loquens: *deinde*, inquit, *intra ſeptem montium culmina per accliuitates planiciemque poſita Vrbis membra colluſtrans*. Nihil ais, dicet aliquis, nam Vrbs montes includebat, & alia plana, & tumuloſa loca, quæ ſunt circa & extra Montes. Verum aliud iudicabit, qui diligentius verba expenderit. Nam quid eſt apud Claudianum, Honorij ætate *ſeptem montes iuueneſcere cinctos continuo muro*, niſi muros aut ipſis montibus fuiſſe impoſitos, aut prope ipſorum radi- Lib. 26.

radices ductis munitionibus præcinctos, receptis tantū intermedijs vallibus? Non enim Montes cinguntur, ornanturque (quod poeticum est *iuuenescere*) renouatis mœnibus, si mœnia aliquot millia passuum absūt à montibus. nec probè dixisset Virgilius: *septem arces*, idest Colles muro circumdedit. Immò & Montes fuisse pro mœnibus testatur Plinius: *Cæterum munita erat præcelsis muris, aut abruptis montibus*. Muri enim præcelsi in vallibus interiacentibus altos Montes inter se iungebant, qui prærupta & sua altitudine absque manufactis operibus muniebantur. Ideo Ammianus. *Vrbis membra, seu partes intra septem Montium culmina per accliuitates, planiciemque* intermedium videlicet *positas* dixit. Si erant partes Vrbis intra Montes Constantij æuo, cur tu tāto locorum spatio extra constituis? quamuis enim Martius Campus tunc ædificatus, esset extra montes; quia tamen reliquæ Vrbis partes montibus continebantur, à potioribus, & pluribus iure dicuntur esse intra montes. Sunt autem colles Vrbis in circulum dispositi, & Palatinum vndique modicis vallibus secretum, quasi centrum, & si non omnino medium relinquunt. Ideo eum collem in meditullio ferme Vrbis posuit Dionysius: ne hac de causa cogatur Cluuerus, Transtiberinum tractum intra Vrbē censere. Iam nostram Romam ad veterem referendo, optimè apparet, quomodo septem montes pomœrio concluderet. Nam Auentinus deficiens ad portam Trigeminam, planiciem, vbi naualia fuerunt circumiacentem habet: Cœlius in muris ipsis definit: Esquilinus aut interiecto campo longe à pomœrio finitur, aut certe in planiciem cum Viminali excurrit, qua parte ductus est ager Tarquinij; qui plana Collis Quirinalis terminabat, hodieque terminat. A porta Collina deinde murus latiori circuitu descendit in Martium Campum; cum sub Regibus per prærupta montis Quirinalis rectà in Vallem, vbi Columna Traiani, inde in summum Capitolium, tum ad Tiberim duceretur. Hic ergo murorum ambitus antiquo septicolli respondet. Porro si, vt aiunt, cum adiectis in Ianiculo mœnibus, Vrbs nihilominus hodie vix tredecim millia passuum implet: si alia decem, aut etiam triginta septem millia adijcias, tam insano extra colles ambitu; quomodo aut muros in Collibus, aut Vrbis partes intra septem Colles collocabis?

Lib. 3. c. 5.

Secundo muros Vrbis circumeunti, eorum partes ac porta idem indicant. Incipio à Tiberi, & porta Flaminia. Hic ab ætate Iustiniani, præter portæ situm, qui tunc in editiore loco, vltra templum Virginis cognomento à Populo, videtur fuisse, eadem sunt spatia murorum, vt constat ex Procopio. Ait enim, Vitigem Gothorum Regem ad Vrbem proximè obsidendam accessisse, venisseque ad pontē fluminis decē & quatuor stadia distantem ab Vrbe: qui Miluius fuit, vt patet tum ex Turri in summo ponte, quæ à Bellisario inibi extructa adhuc visitur: tum ex ipsamet narratione historici. Gothi enim locatis castris inter Prænestinam, nunc Maiorem, & Flaminiam portam: in pratis Neronianis & ad Molem Adriani alia castra muniuerunt; vt medium pontem Miluiū, quem occupauerant, & trans Tiberim omnia in tuto haberent. Hic ergo pons

L. 1. de bello Gothico.

ROMAE AMBITVS AVCTVS A CÆSARIBVS
Porta Viminalis
Castra pretoria
Porta Salaria
Agger Tarquinij superbi
Circus in hortis Salustianis
Thermæ Diocletiani
Porta Collatina seu Pincia
Quirinalis
Viminalis
Esquilinus
Porta Coelimontana
Porta Gabiusa clausa
Porta Latina
Mons Hortorum siue Pincius
Circus Floræ
Amphitheatrum Flauium
Coeliolus
Porta Flaminia
Subura
Carinæ
Coelius
Porta Capena
Mausoleum Augusti
Campus Martius
Sacra via
Capitolium
forum Romanum
Palatinus
Circus Flaminius
Circus Agonalis
Pons Senatorius
Quod punctis notatur est Pomoerium relictum a Regibus
Circus Maximus
Circus Adriani
Mausoleum Adriani
Pons Aelius
Pons Vaticanus
Pons Sublicius
Auentinus
Transtiberina Regio
Porta Aurelia
Porta Septimiana quibusdam et Fontinalis
Templum S. Petri
Circus Neronis
Mons Vaticanus
Ianiculum
Porta Trigemina
Mons Testaceus
Porta Ianiculensis
Porta Portuensis

go pōs illo æuo ab Vrbe aberat ſtadia quatuordecim,hoc eſt paſſus mille ſeptingentos quinquaginta, ſiue duo non planè abſoluta milliaria: Stadium enim continet paſſus centum viginti quinque: nec puto minore ſpatio nunc pons Miluius abeſt ab Vrbe.

Idem ex conflictu Conſtantini, & Maxentij ad pontem Miluium patet. Nam Maxentius, vt aiunt Incertus, & Nazarius in Panegyricis ad Conſtantinum, tranſmiſſo fluuio ſuos inſtruxit ſic in ripæ margine locatos, vt à tergo Tiberi præmerentur, & *vltimorum veſtigia præſagio quodam euenturæ cladis vnda fatalis allueret*. Ad primum enim impetum Conſtantiniani exercitus, territi, fugatique, locum, quem pugnæ ceperant, texere corporibus: vel in fluuium cum ipſo Duce abiere præcipites ſiue anguſtijs Miluij pontis excluſi, vt Incertus in Panegyrico, ſiue diffracto ligneo ponte, quem Tyrannus fabricauerat propè Miluium, vt diſſolutis compagibus hoſtem immergeret;quod Zoſimus, & Euſebius, Lib. 2.
alijque tradiderunt. Hic ergo vbi pugnatum eſt, locus longiſſimè ab Lib. 1. Vi.
Vrbe diſtare dicitur ab Euſebio: *Ne*, inquit, *Tyranni gratia, Conſtanti-* Conſt. c.
nus Romanos bello affligere cogeretur θεὸς αὐτὸς οἷα δεσμοῖς τισὶ τὸν τύραννον 32.
πορρωτάτω πυλῶν ἐξέλκει: *Deus ipſe veluti vinculis quibuſdam Tyrannum longiſſimè à portis extrahit*. Quod ſi cuipiam fortè videatur Euſebius non integra fide loquutus;quod interuallum,quo porta Flaminia diſtat à pōte Miluio pro *longiſſimo* habendum non ſit;intelligat primo, Vrbis mœnia longe à ponte diſſita, vt hodieque ſunt, illo æuo fuiſſe: deinde, pro *longiſſimo* habendum eſſe interuallum,quo victores milites,cædibus direptionibus, incendijs Vrbi nocere non potuerunt.

Vbi pugnarit Cōſtantinus cum Maxentio.

Iam vltra portam Flaminiam, verſus Collatinam,ſeu Pincianam flectuntur mœnia, & murum obliquum vulgari vocabulo appellant. Cuius eamdem formam ſic Procopius deſcribit: *Inter portam*, inquit, *Flaminiam, & alteram ad dexteram huic proximam portulam, porta alia eſt, quæ Pinciana vocatur. Huic proximi muri pars quædam lapidum laxata iampridem compage,ſeiuncta ſpectatur, non tantum à ſolo,ſed à medio ad ſummum faſtigium ſciſſa,nec ſane collapſa,nec alias reſoluta; ſed vtrinque ſic inclinauit, vt cætero muro extrinſecus partim prominentior eſſe appareat, partim retractior.* Deinde cum dixiſſet, eam muri partem, quæ opinio Romanorum erat, Gothico bello Beati Petri Apoſtoli defenſione munitam, ſubdit: *nec ſarcire in poſterum quiſquam, nec de integro reſtituere auſus eſt, ſed ad hanc diem ea è regione ſeiunctus remanet murus*. Ita prorſus hodieque angulus ille inclinatus ſpectatur quare non eſt,cur aliquis ex hac Vrbis parte ſtrictius murorum ſpatium, quàm olim fuerit, eſſe contendat. Confirmat idem S. Gregorius in epiſtolis ſcribens, iuxta portam Flaminiam, viamque publicam occultas fuiſſe cryptas, quò monachi fugitiui ſe receperint. Quæ etiam hac tempeſtate eodem in loco obliqui mœnium anguli viſuntur.

Murus inclinatus in mœnibus Vrbis.

Lib. 1. de bello Goth.

Lib. 1. epi. epiſt. 38.

At Collinæ, ſeu Salariæ portæ mœnia ibidem olim fuiſſe, & Horti Saluſtiani, & Chriſtianorum ſacra monimenta oſtendunt. Hortos quidem Saluſtianos ad Collinam fuiſſe nemo dubitat, vt alio in loco dicam. Ta-

Hist. lib. 3. citus: *Tertium agmen per Salariam Collinæ portæ propinquabat*. De quo paulò post. *Ij tantum conflictati qui in partem sinistram Vrbis ad Salustianos hortos per angusta, & lubrica viarum flexerant. Superstantes maceriis hortorum Vitelliani ad serum vsque diem saxis, pilisque subeuntes arcebant; donec ab Equitibus, qui porta Collina irruperant, circumuenirentur*. Ad hos hortos domus olim Sanctæ Susannæ regiæ virginis fuit, quæ postea in templum eius nomini dicatum conuersa est, hodieque percelebre visitur. Constat ex eius actis, & Ecclesiastica Historia, quam refert Cardin. Baronius. *Domus*, inquit, *S. Susannæ, & Gabinij Patris erat coniuncta domui S. Caij Papæ in sexta regione*, alta olim semita, nunc via Pia. *Apud Vicum Mamuri ante forum Salustij, siue apud arcus portæ Salariæ, iuxta ædes Salustij*. Cum subdit Baronius: *est apud Gentiles auctores mentio de ædibus, hortisque Salustij in eadem regione positis. perseuerat hactenus nobilis memoria Sanctæ Susannæ eodem in loco, qui nostra ætate auctus est nobili monasterio sacrarum Virginum*. Ex his, quæ à me non eodem verborum ordine relata sunt, conficere sic quisque potest. Templum Sanctæ Susannæ est, vbi fuit eius domus: domus ad hortos Salustianos: horti ad portam Collinam; igitur hæc porta ætate illius B. Virginis, nempe Diocletiano Principe, latiore, quam nunc abfsit, spatio ab eius domo, ac templo abesse non poterat: interiectis videlicèt tantùm Salustianis hortis. Nunc certè longè sita est ab æde Sanctæ Susannæ, & spatium in medio relinquit, quod Salustricum suo tempore nuncupatum, ab hortis videlicet Salustij, testatur Fuluius: hodie Salustiam vulgò appellant.

Domus, & templũ S. Susannę ad hortos Salustij. Tom. 2 Annal. an sal. 294. & 295.

Aliud extra portam Viminalem, nunc Piam pro eius muris indicium est. Nam templo S. Agnetis extra Vrbem condito à Constantino proximum est Templum, & sepulchrum Sanctæ Constantiæ sororis Constantini. De quo sic Pomponius Lætus in vita Galli Cæsaris, qui eiusdẽ magni Constantini patruelis fuit. *Constantiæ corpus delatum ad Vrbem, & in Suburbano via Numentana post primum lapidem sepulchro maiorum illatum*. Recens auctor rei antiquæ, vt olim est gesta, seriem & modum exposuit. neque, spatium viæ mutatum est à porta Vrbis ad ædem ædi S. Agnetis proximam, & Constantiæ sepulchro insignitam.

Sepulchrum S. Constãtiæ.

Hinc extenditur rectus ad portam Esquilinam murus, interiecto quadrato Castrorum interuallo, quod vt supra dicebam, demonstrat reliquias Tarquiniani aggeris, quo Vrbs ab Oriente claudebatur.

Porta verò Esquilina in latiori murorum ambitu non fuit. Argumento est Templum S. Laurentij antiquis etiam temporibus dictum extra muros. ibique conditum à Constantino Augusto, quod B. Martyr in Viminali vbi nunc Aedes Sancti Laurentij cognomento in Palisperna ardẽtibus prunis super cratem ferream vstulatus, eadem nocte sublatus à Sãcto Hyppolito, & per Esquilias extra Vrbem in Cœmeterio Ciriacæ in agro Verano depositus, sepultusque est. Locus ergo ille, in quo postea Tẽplum augusta magnificentia condidit Constantinus, semper extra Vrbẽ fuit. Et quamuis spatium interiectũ inter veteres Vrbis muros digito desi-

Templum S. Laurentij.

designare nemo possit; tamen veritati consentaneum est, olim non fuisse breuius quàm nunc est cum cœmeteria fere distarent à mœnibus, & cadauer Beati Martyris clam deportatum sub ipsam portam confestim occultari non potuerit.

Huc afferri potest quod Prudentius in hymno 11. S. Hippolyti (quamuis aliter alij codices numerent) scribit de Crypta Verania, seu Cœmeterio Cyriacæ, in qua Beati Martyris corpus sepultum est: & ostium habet in Templo S. Laurentij:

Haud procul extremo culta ad pomœria vallo.
Mersa latebrosis crypta latet foueis.

Et paulò post:

Stat sed iuxta aliud quod tanta frequentia templum
Tunc adeat, cultu noobile regifico.

Id vel S. Laurentij templum est, vel S. Hippolyti, quod non longe distabat, referente Card. Baronio.

Nihil ita certum affirmare possum de ea mœnium parte, quæ est ad portam Næuiam, nunc Maiorem. Tamen pro argumento sit peruetus quædam ædes prope Sanctæ Crucis templum, quæ ab Antiquarijs Teneris, & Cupidinis: eademque à P. Victore non longe à porta Næuia fuisse dicitur. Et forte in hoc Esquiliarum angulo aliquid mutatum est, vt Amphiteatrum incideret in mœnia. In Annot. ad Martyr. die 13. Aug.

Iam ad portam Cœlimontanam nunc Lateranensem cum ipso monte terminatam Vrbem situs ipse loci demonstrat; desinebat enim in abruptis montibus, vt ait Plinius.

Portam Latinam in eodem stare vestigio S. Ioannis ædicula, vulgò ante portam Latinam testatur; nam ibidem in olei feruentis dolium demissus est Domitiano Principe.

Idem de porta Capena, nūc S. Sebastiani colligitur ex eo quod S. Gregorius commemorat epist. 30. lib. 3. *De corporibus vero,* inquit, *Beatorum Apostolorum quid ego dicturus sum? dum constat, quod eo tempore, quo passi sunt, ex Oriente fideles venerint qui eorum corpora sicuti ciuium suorum repeterent. Quæ ducta vsque ad secundum Vrbis milliarium vsque ad locum, qui dicitur ad Catacubas collocata sunt.* Videāt qui æuo Neronis volunt ampliorem Vrbem: & post illum etiam producunt; an locus ille ad Catacumbas, adiunctus templo S. Sebastiani, nunc magis ab Vrbe distet.

Tandem porta Trigemina nunc Sancti Pauli, ex qua breuis est ad Tiberim tractus, ne multum abesse à veteri loco credatur, indicio est Templum S. Pauli à Constantino erectum, ab alijs deinde Augustis amplificatum. De quo sic Procopius: *Extat templum S. Pauli Romanis procul à mœnibus stadijs decem, & quatuor* (idest vt supra de pōte Miluio dicebam, passibus mille septingentis quinquaginta) *iuxta quod Tibris fluit, vbi nullum patet munitum esse præsidium. Porticus tamen eodem ab Vrbe pertinens, circaque & ædificia alia pleraque non satis ad inuadendum opportunum locum hunc reddunt.* Templum ergo illud religiosissimum, & ma- Lib. 2. de bello Gothico. Templū S. Pauli.

& maximum cum ætate Belisarij, & Iustiniani abesset ab Vrbe milliaria duo, minus ducentis quinquaginta passibus, tantumdem hoc æuo aut circiter distare à Romanis mœnibus rectè æstimanti videbitur.

Supersunt Transtiberina mœnia, quæ immota, nec magis angusta hoc æuo sunt, quàm olim fuerunt. Nam Portæ Portuensis structura cum inscriptione Arcadij, & Honorij Principum adhuc visitur. Deinde quà murus per accliuitatem Ianiculi ad portam Sancti Pancratij, & iugum collis euadit, indeque flexus ad portam Septimianam, Tiberimque descendit, eosdem habere fines dicendus omnino est, quos illi Rex olim Ancus imposuit, vt ex Liuio, Dionysio, & Procopio inferri potest.

Lib. 1. de bello Goth.

Molæ vbi Romæ fuerint.

In ea verò Ianiculi parte cóclusa mœnibus, fuisse molas omnes ab antiquis Romanis collocatas testatur Procopius, aqua præcipiti lapsu è supercilio collis structiles per canales subiectis machinis mouendis illabente. At contra muri extrema, qui ripam Tiberis prope Septimianam portam, in hortis nunc Farnesianis, attingebat: in ripa citeriore alter murus incipiens secundum fluuium deducebatur ad pontem Aelium, eumque prætergressus, muro demum committebatur, qui descendens è colle Pincio prope portam Flaminiam pertinebat ad Tiberim. Porro illa mœnia cis flumen secundum ripam extructa porta Aurelia diuidebat: quæ, cum vigerent Christiana sacra, etiam S. Petri est appellata; quoniam, eodem Procopio referente, Apostoli templo esset omnium propinquior. Quare eadem porta constituitur in aditu pontis, quem Triumphalem nominant, nempe olim impositum viæ Triumphali ad Nosocomium S. Spiritus. Cuius sane tres ingentes pilæ in aquis semirutæ eo loci spectantur: ibique cum porta conspicitur in veteri Roma, quam Pyrrhus Ligorius à se descriptam in ære incidendam curauit. Idem secundum vlteriorem ripam, contra quam nos fecimus: & Onuphrius in parte Vaticani campi mœnia statuerũt. Sed Procopius, quamuis subobscurè loquatur, pluribus tamen in locis, si rectè intelligitur, à nobis est: mediumque inter mœnia flumen constituit, ea videlicet, quæ in ripa citeriore, quæque in Ianiculo fuerunt. ὃν τινὰ δὲ, inquit, τρόπον ῥωμαῖοι τοῦ ποταμοῦ ἐφ' ἑκάτερα τὸ τῆς πόλεως τεῖχος ἐδείμαντο, ἐρῶν ἔρχομαι. *Quemadmodum autem Romani ex vtraque Fluminis parte Vrbis murum ædificarunt, dicere aggredior. Multus quidem (ait) Tiberis mœnia longo spatio præterfluens* παραῤῥέων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ περιβόλου *hac ferebatur. His autem locus, in quo murus iuxta profluentem amnis consurgit, planus, & valde facilis est. At contra hunc locum, trans Tiberim, Collem quemdam magnum contingit esse*. Idque esse Ianiculum nemo dubitet: vbi deinde frumentarias molas fuisse à priscis fabricatas tradit. tum pergit. διὸ καὶ οἱ πάλαι ῥωμαῖοι τόν τε λόφον, καὶ τὴν κατ' αὐτὸν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην τείχει περιλαβεῖν ἔγνωσαν, ὡς μήτε τοῖς πολεμίοις δυνατὰ εἴη τούς τε μύλωνας διαφθεῖραι, καὶ ποταμὸν διαβᾶσιν εὐπετῶς τῷ τῆς πόλεως περιβόλῳ ἐπιβουλεύειν. *Propterea antiquitus Romani, & Collem, & iuxta ipsum fluminis ripam muro comprehendere decreuerunt. Vt neque hostibus possibile esset molas euer-*

Lib. 1. de bell. Gothico.

Mœnia fuerunt in Ripa Tibris.

euertere, & fluuium traijcientibus facile mœnibus Vrbis insidiari. Additque, *itaque iungentes inibi fluuium ponte, & mœnia coniungere voluerunt: & crebras domos in loco, qui est ex aduerso, ædificantes medium Vrbis Tiberis alueum fecerunt*. Hæc puto, ostendunt mœnia cis Tiberim contra Ianiculum, non in Transtiberina ripa fuisse. Itaque non ducenda sunt à porta Septimiana secundum eamdem ripam ad Molem Adriani. Sed quoniam alia eiusdem Procopij verba videntur negocium facessere; ea primum afferenda: tum quid probabilius consequatur, depromendum est. Igitur loquens de Mole Adriani Ἀδριανοῦ, inquit, τοῦ ῥωμείων αὐτοκράτορος ταφὸς ἔξω πύλης αὐριλίας ἐστὶν, ἀπέχων τοῦ περιβόλου ὅσον λιθοῦ βολήν. *Adriani Romanorum Imperatoris tumulus extra portam Aureliam est, distans à mœnibus, quantum iactus est lapidis*. Pergitque paulò post: *Hoc autem sepulchrum prisci homines (visum enim id Ciuitati) muris duobus ad ipsum à mœnium circuitu pertinentibus, eorum partem esse fecerunt. simile enim est præcelsæ turri ad eius loci portam prominenti. erat igitur ibi munitio tutissima. Huic autem munimento Constantianum Belisarius præfecit: cui etiam mandauit custodiam muri contigui curare, leue, & non magni momenti præsidium habentis*. ἥκιστα γὰρ ταύτῃ ἐπιμάχου ὄντος τοῦ περιβόλου, ἅτε τοῦ ποταμοῦ παραρρέοντος. *Hic enim minimè expugnatu facilis murus erat præterlabente flumine*. Et paulò post: κωνσταντιανὸς δὲ (καὶ γὰρ ἠγγέλλοντο οἱ πολέμιοι τῆς ἐς τὸν τίβεριν ἀποπειρώμενοι διαβάσεως, δείσας περὶ τῷ ἐκεῖσε τειχίσματι. *Constantianus autem (etenim nunciabantur hostes in Tiberim tentantes aditum) metuens illi, qui inibi erat muro*, ipse quidem cum paucis opitulatum venit: plures curare iussit ad portam, & sepulchrum, idemque victor redijt, cum fugasset τούς τοῦ ποταμοῦ ἀποπειρασαμένους, *eos qui fluuium tentauerant*. Vbi mœnia cis fluuium aperte videmus, quandoquidem traijciendus erat hostibus Vaticano venientibus, vt illa possent oppugnare, atque irrumpere: eademque præterlabente flumine modico præsidio indigere. Videmus portam Aureliam ad Tiberim. Itaque, eodem Historico referente, Gothi cum tentassent transitum fluuij, vt murum aggrederentur, alia parte molem ac portam simul aggressi sunt. [Moles Adriani.]

Dices: cur porta Aurelia non collocatur ad pontem Aelium Adrianæ Moli propinquior? Id enim indicat Procopius. Respondeo, ex Procopij narratione, nullam portam Templo S. Petri fuisse Aurelia propinquiorem. Si autem hæc ad Pontem Aelium, & Molem ponatur; alia ponenda esset in aditu Pontis Triumphalis (vt aiunt: sed P. Victor. *Vaticanum* nominat) quæ vicinior illi Basilicæ fuisset. Murus autem à Mole quasi brachium ad pontem illum pertinens; interposita porta patefaciendus non erat, cum ripam vndique clauderet. [Porta Aurelia omnium vicinissima Templo S.Petri.]

Sic ergo his in locis, saltem æuo Procopij murorum ambitum se habuisse reor. Antiquissima mœnia è supercilio Ianiculi ab Anco Martio Rege ad Tiberim, dextrà, læuaque perducta sunt. Deinde propè Septimianam portam ædificatus pons, qui à Pontifice vltimo conditore nunc

Quomodo se mœnia haberent ad ripam Tiberis.

Xyſtus dicitur plana Vrbis, interfluente flumine, coniunxit. Ab eo ponte murus in citeriore ripa verſus pontem Triumphalem excurrebat: vltra quem porta Aurelia; eò tranſlata, cum antea ſub Ianiculo fuiſſet. Moles verò Adriani, duplici brachio extenſo, vno quidem ponti Aureliæ portæ coniungebatur: alterum læuorſum ad aliam murorum partem Aelio ponti commiſſam dirigebat. Hæc mœnia cis Tiberim item ſtructa ſunt, ab Aelio ponte verſus portam Flaminiam. An eius portæ mœnibus coniungerentur, & Campum Martium à flumine perpetuò diuiderent, alij certius decernant. Probabile quidem eſt, murum ſubinde habuiſſe arcuatos aditus: vt Romana iuuentus poſt armorum exercitationem poſſet è Campo Martio in Tiberim, natatum, lauatumque deſcendere. Sic autem conſtitutis in citeriore fluij ripa mœnibus, clarè intelligitur quod in Panegyrico ad Conſtantinum ait affatus Tiberim Orator: *Tu munitor mœnibus ambiendis*.

Quomodo Gothi, & alij qui Vrbem ceperunt, mœnia, domosque diruerint. Cap. XVIII.

FREQVENTES clades à Barbaris Vrbi illatas quemadmodum opes ac ciues: ſic magnum ſoli ſpatium mœnibus antea concluſum abſtuliſſe, multorum opinio fert. Quomodo enim, aiunt, fieri potuit, vt diuturno temporis interuallo, quod ab Aureliano ad Iuſtinianum vſque defluxit, Roma ab exteris aliquoties expugnata atque direpta, muris nunquam diſturbatis, eamdem formam, & amplitudinem retinuerit? Itaque etſi Beliſarius Vrbem inſtaurauit, bellorum incendio ante diminutam, minorem tamen reddidit, quàm florentem olim Cæſares fecere.

Succeſſum ordinemque temporum hæc quæſtio inuoluit, quem paucis perſtringam. Annorum ergo ſpatium quod inter Aurelianum, & Iuſtinianum primo inauguratos Principes interceſſit, fuit ducentorum quinquaginta ſeptem, quo tempore Vrbis mœnia è ſuo loco, ſtatuque mota non ſunt. Nam Vrbs integra vſque ad Honorium Principem, nouiſque ſemper aucta ornamentis, demum expugnata eſt ab Alarico Gothorum Rege anno eiuſdem cõditæ MCLXIV. ſed Gothus maiore ignominia, quàm damno Vrbem depopulatus, pauca ædificia incendit, muros intactos reliquit, non multa onuſtus præda, Placidiam abducens paucis poſt diebus profectus eſt. Hæc paſſim auctores. Inter quos Caſſiodorus in Chronico: *Roma*, inquit, *à Gothis Alarico Duce capta eſt, vbi clementer vſi victoria ſunt*. Mortuo Alarico, rediuere Gothi ad eamdem diripiendam Ataulpho Rege, ſed manus ab ædificijs, ac mœnibus abſtinuerunt.

Tertiò

Tertiò capta est Vrbs à Vandalis, quos ex Africa in Italiam Genserico Rege acciuit Eudocia Augusta, vt viri sui Valentiniani necem, Maximi dolo illatam vlcisceretur. Gensericus quidem, teste Eutropio, illico vacuam præsidio Ciuitatem cepit, & occursu Leonis sanctissimi Pontificis, quod passim Ecclesiastici annales memorant, mitigatus ab incendio, cædibusque, ac supplicijs Vrbem seruauit immunem. Lib. 3. in Marciano.

Quartò Odoacer Herulorum Rex Vrbe potitus est sublato Augustulo, quamquam aliter de eo scripsit Procopius, initio libri primi. In qua & regnauit, postea à Theodorico Gothorum Rege ipse occisus, qui Vrbem quintùm cœpit. Ex qua Gothi sexaginta post annis ductu Belisarij, nono anno Iustiniani pulsi sunt, vt testatur Procopius. Sed hi duo postremi Reges non quærebant Vrbis incendium, & ruinas, cum in ea regnare vellent. Itaque nemo dixerit muros ab his dirutos, ac diminutos. immò, vt constat ex Cassiodoro, qui Theodorici nomine scribebat Epistolas; Theodoricus muros Vrbis vetustate collabentes, diligenter reficiendos curauit. Nam ad Sabinianum Vrbis Senatorem scribens, ait: *Dudum siquidem propter Romanæ mœnia Ciuitatis, vbi studium nobis semper impendere infatigabilis ambitus erit, portum Lucrini deputatis redditibus reparari iussio nostra constituit*. Et ad Artemidorum Præfectum Vrbis: *Pecunia*, inquit, *quæ fuerat fabricis deputata Romanis sine aliqua dilatione, & vobis ordinantibus iterum Romanis mœnibus applicetur*. Quanta verò laxitas non sine firmitate murorum illo æuo esset idem pluribus in locis testatur Cassiodorus *illa*, inquit *mirabilis sylua mœnium diligentia subueniente seruetur*. Et, *Absit enim vt nostris temporibus Vrbs illa mœnibus videatur protegi, quam constat gentibus, vel sola opinione fuisse terrori*. Et: *Testantur enim turbas Ciuium amplissima spatia murorum*. Quomodo etiam Procopius eiusdem ætatis auctor *magnum ambitum, & Circuitum Vrbis* appellat. Atque ex his clarè conficitur, muros Principum studio sumptuque subinde refectos ante immanem Totilæ procellam fuisse illæsos, & integros. Successit bellum Gothicum, in quo defensa primum aduersus Vitigem Roma, à Totila deinde expugnata est. Quid verò Barbarus ille demolitus sit, constat ex Procopij libro tertio. Nam, vt ibi ait, Totilas Gothorum Rex cum cepisset Vrbem, velletque in Campaniam discedere cum exercitu, *Romam in primis dirutam solo æquare decreuit* ἔγνω μὲν ῥώμην καθελεῖν ἐς ἔδαφος. Sic ille. τ͂ μὲν οὖν περιβόλου ἐν χωρίοις πολλοῖς τοσοῦτον καθεῖλεν, ὅσον ἐς τριτημόριον τ͂ παντὸς μάλιστα. Id est, *Muri quidem in partibus multis tantum diruit, quanta tertia pars totius ad summum esset*. Additque: *Incensurus autem erat ædificiorum pulcherrima, & dignissima, Romamque pascuam, & desertam facturus*. Sed tamen Barbarus litteris Belisarij mitigatus Vrbem seruauit, discessitque in Campaniam abactis ciuibus. ἐπείθη τε, ait Procopius, καὶ ῥώμην εἰργάσατο ἄχαρι περαιτέρω οὐδὲν: *Persuasus est*, Totilas *litteris Belisarij, & Romæ nihil mali amplius intulit*. Tum Belisarius, qui ad Hostia Tiberina morabatur, in Vrbem incolis vacuam venit; *cumque non posset*, inquit Procopius, *eam mœnium partem, quam Totilas*

Lib. 1.

Lib. 1. var. ep. 25

Theodoricus reficit mœnia Vrbis.

Lib. 2 ep. 34.

Lib. 7. epi. 15.

Lib. 10. ep. 18.

Lib. 11. ep. 39.

Lib. 1.

Lib. 3.

Quomodo Totilas mœnia diruerit.

las diruerat, breui instaurare lapides, qui in proximo erant, in vnum coaceruatos nullo ordine componebat, nec vlla prorsus intermixtos materia; vt cui cęmenti nihil presto esset, nec eiusmodi aliud quidpiam. Sed id d ntaxat efficere nitebatur, vt ædificij saltem facies seruaretur. Exteriori vero ex parte ingentem vim sudium fixit. Ad hæc accedebat, quod fossam, & hanc quidem profundiorem circa muros produxerat. Vnde totius exercitus incredibili promptitudine operantis per dies continuos quindecim, quod muri fuerat per Totilam disturbatum reficitur. Hæc ille. Ex quo factum est, vt ad obsidionem reuersus Barbarus Vrbem frustra tentaret. Cumque se Tibur cum copijs recepisset, Belisarius foribus ferro contectis, portas obserauit, & claues ad Imperatorem transmisit. Deinde, quod illi promptissimum, atque in tanta rerum copia pœne necessarium erat, ijsdem terminis muros instaurauit, neque omnino contraxit, dilatauitque. Quare Totilas cum tertiò redijsset ad Vrbem, non aperta vi, sed incuria Ducis, dolo, & proditione militum eam cepit. Et Narses paulò post à Iustiniano missus muris instructam reperit, atque munitam, quos, & ipse munimentis additis firmauit, & instruxit. Itaque vehementer errant, qui putant mœnia à Belisario refecta, & Vrbem hodieque cingentia, angustiora esse, quàm antea.

Belisarius ijsdem finibus mœniæ instaurat.

Demum quomodo Totilas Vrbis mœnibus, atque ædificijs pepercerit, ex sese postea dissolutis, & collapsis, scripsit S. Gregorius lib. 2. Dialog. cap. 15. vbi de S. Benedicto sermo est. Illum enim alloquens Canusinus Antistes sic ait: *Per hunc* Totilam, *Ciuitas ista*, Roma, *destruetur, vt iam amplius non inhabitetur. Cui vir domini respondit: Roma à gentibus non exterminabitur: sed tempestatibus, coruscis, turbinibus, ac terræmotu fatigata in semetipsa marcescet. Cuius prophetiæ*, pergit S. Gregorius, *mysteria nobis iam facta sunt luce clariora, qui in hac Vrbe dissoluta mœnia, euersas domos, destructas Ecclesias turbine cernimus, eiusque ædificia longo senio lassata, quia ruinis crebrescentibus prosternantur, videmus.*

Auctoribus contra sentientibus occurritur. Cap. XIX.

IVSTVS Lipsius in antiquitate oculatissimus maiorem, quàm nos intra muros, è longinquo Romam aspexit: & post illum Philippus Cluuerus. Lipsius tamen optauit & Romæ tantisper esse, vt ex propinquo aliquid certius videret. Sic enim ait: *Ah cur non Romæ nunc paucos dies sum? Cur non obambulo, video, metior? Cur non cum viris doctis inibi confero? firmius fortasse, certiusque definirem.* Definisset, credo, qua erat sapientia, si oculis locorum situs, & spatia subiecisset. Nec tamen illi ad contra sentiendum rationum momenta defuerunt: & fundamentum, quod Græcorum Scripto-

Lib. 3. de Magnit. Rom. c. 2.

ptorum ope struxit ipse, Plinianum. Nititur enim Dionysio dicenti, Romam Athenis parem esse. tum subsumit: Athenæ pares Syracusis, teste Plutarcho. Syracusæ autem, referente Strabone, CLXXX. stadiorum, quæ sunt nobis milliaria XXII. cum dimidio. Tanta igitur Roma. Quo fit, vt Plinius ascribens Vrbi XIII. millia passuum corrigatur, & XXIII. millia cogatur ascribere. Quæ circumducta ratio nos, qui Romæ pedem fiximus, minus mouere debet.

Plinij locus sic habet. *Mœnia eius collegere ambitu Imperatoribus, Censoribusque Vespasianis, anno conditæ DCCCXXVIII. passuum XIII. M. CC. complexa montes septem ipsa diuiditur in regiones XIV. compita earum CCLXV. eiusdem spatij mensura currente à milliario in capite Romani Fori statuto ad singulas portas, quæ sunt hodie numero XXXVII. ita vt duodecim portæ semel numerentur, prætereanturque ex veteribus septem, quæ esse desierunt, efficit passuum per directum XXX. M. DCCLXV. Ad extrema verò tectorum cum Castris Prætorijs ab eodem milliario per vicos omnium viarum mensura colligit paulò amplius LXX. M. passuum.* Huic loco, qui teste eodem Lipsio magnas habet tenebras, mutatis ab illo numeris, lux nihilo maior affulsit. *Vt mihi*, inquit, *nunc videtur Plinij numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. Mœnia collegere ambitu passuum XXIII. millia. Hoc primum pono, tantam fuisse Romam: aut si placet XXII. parum in vno, alteroque milliari est.* Verum non sunt corrigendi numeri XIII. M. & addito X. spatium Vrbis pœne duplicandũ. Nam nostra lectio è manuscriptis libris excepta vulgatissima est, quam sequitur Onuphrius, hoc ipsum accuratissime persequutus. Vidi ego septem Codices Bibliothecæ Vaticanæ; è quibus vnus vetustissimus. omnes habent XIII. M. præter duos qui habent XIV. in libris autem cur verba corrigenda sunt, nisi locus perspicuè deprauatus appareat? Plinius sane de ea Vrbe loquebatur, quam ipse præsentem videbat, nec dum auxerant Traianus, & Aurelianus, Lipsianis terminis multo angustiorem. Nam vt supra ex ipso dicebam Plinio, finesque constituam ab ipso præscriptos: Vrbem ab Oriente agger Tarquinij claudebat, cis castra Prætoria à Collina ad Esquilinam protensus. Castrorum autem formam, quadrata, & angulosa mœnia adhuc cernimus, & aggeris reliquias in ipsis mœnibus. Eodem teste Plinio Vrbs complexa montes septem ijsdem abruptis muniebatur. Horum fines omnes lustramus, & contemplamur, quique abrupti Vrbem munire tunc poterant, fuere, Quirinalis versus Septemtriones: Esquilinus ad Orientem: Cœlius meridiem versus: Auentinus, & Capitolium. Nam Campus Martius æuo Plinij extra Vrbem fuit.

M. S. codices larũ.

Lipsius Romæ tribuit XVIII. M. passuum.

Plinij Vrbs minor quàm sub Aureliano.

At Lipsius: *fateor*, inquit, *extra pomœrium habitum, & intra mœnia tamen fuisse. Nonne idem in Auentino? qui vsque ad Claudij tempora in pomœrio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore Vrbi inclusus. Et Campus quidem Martius etsi olim non erat, tamen Iulius Cæsar (quod Cicero ad Atticum scribit) destinabat eum includere: qui scio an non Augustus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an denique Nero? quem*

quem ego præcipue puto in tota Roma mutasse,& innouasse. Atqui Auentinum, & Ianiculum mœnibus septos fuisse Scriptorum auctoritate constat;quamuis extra pomœrium habitos. De alijs locis non docemus, sed diuinamus. Martius autem Campus illo æuo nec mœnia, nec pomœrium habuit; vt supra dicebam. Illo quidem ipso tempore, *Concurrere in Campo Martio infestæ acies,* vt ait Tacitus; Vitellij, vt Vrbem tuerentur: Vespasiani vt caperent. Quare ante Vrbem, & mœnia conflictus. Quomodo enim Vitelliani ad defendendam Vrbem; hostem intrare portas, deinde cum eo pugnare voluissent? Sed & Vespasiani triumphus idem ostendit: de quo infra. Referente enim Iosepho Vespasianus ac Titus è Palatio migrarunt ad ædes propinquas Isidis templo. Triumphaturos enim egredi Vrbem necesse erat. Aedes autem Isidis prope Pantheon fuit, cis Campum Martium, in altero & minore Campo. At non degebant extra mœnia, postridie ingressuri portam Triumphalem? Itaque neque Augustus, neque Nero hac parte Vrbem produxit. Et porta Flaminia tunc propè Capitolium erat.

Lib. 3. Hist.

Cap. 22.

Sed quoniam correctionem, opinionemque suam Lipsius confirmat auctoritate Dionysij; quid ex ea inferatur, videndum est. Comparat enim Græcus historicus cum Athenis Romam: *Cuius,* inquit, *ambitum siquis metiri voluerit, & conferre cum eo, quo Atheniensis Vrbs continetur,* οὐ πολλῷ τινι μείζων ὁ τῆς ῥώμης φανείη κύκλος. *non multo maior Romæ ambitus apparebit.* At *Circuitum Athenarum*, scribit Dion ab eodem appellatus, *cum Pyræeo & longis muris fuisse ducentorum circiter stadiorum:* quæ sunt nobis *viginti quinque milliaria:* Sed *an ea*, pergit Lipsius,*inclusa Athenis suis Dionysius in hac collatione voluerit, hæremus.* Et merito. Nam ibi Dionysius secernit Suburbia,& quidquid est extra Romam: tum ait: *Si quis mœnibus inuentu difficilibus propter vndique coniunctas ædes,vestigia tamen structuræ multis in locis seruantibus, metiri eius ambitum voluerit, &c.* Vrbem igitur Vrbi comparat septæ mœnibus: quæ extra sunt, prætermittit. Piræeum autem extra Athenas fuisse quis dubitet? Dion eo loco significat: *Quamquam,* inquit, *ducentum sit stadiorum ambitus Athenarum, si Piræeum vna complectaris, & quod muri medium est inter eum, & Vrbis ambitum.* Clare Plutarchus in Sylla. Cum enim narrasset, ab illo obsessas, & captas Athenas: *Vrbe* inquit, *capta, Tyrannus in arce, quò confugerat obsessus est.* Arce expugnata,*Non multo post,*ait,*venit in Syllæ potestatem Piræeum.* Perspicuè portum seiunxit ab Vrbe,Liuius: *Muros Piræeum Vrbi iungentes.* Iungebant, sed intermedij diuidebant.

Lib. 4. & 9. antiq. Roman.

Athenæ ex Dionysio pares Romæ, ambitu.

Orat. de Tyrann.

Dec.5.l.5.

Dices: cum Vrbe Arx capta non est,quæ tamen potuit esse in Vrbe; vt hodieque Arces videmus. Sic etiam Portus, quamuis in Vrbe non esset, post illam capi potuit. Hoc nempe vim Arcium attingit; quæ quamuis intra Vrbes sitæ, tamen propter munitiones non statim expugnantur ab hostibus. Portus autem,præsertim tantæ magnitudinis, si intra Vrbem fuisset; quomodo non cum Athenis captus esset? Sicut ergo Dionysius de Romæ amplitudine loquēs,*immersam longitudinem* Suburbio-

Athenæ quomodo cum Roma comparentur.

urbiorum, & quidquid extra esset, separauit; sic ab Athenis, & portum extrà positum, & Suburbia semouit, vt iusta fieret comparatio. At quantæ fuerunt Athenæ sine Piræeo, alteroque portu, quem Munichiam dixerunt? Ostendit Thucidides prolatus à Cluuero: *Phalericus*, inquit, *murus erat stadiorum XXXV. ad ambitum vsque Vrbis. Ipsius ambitus pars, quæ custodiebatur XLIII. Nam pars eius media longum murum inter, & Phalericum sine custodia erat. Longi verò muri ad Pireæa vsque continebat XL. quorum exteriora custodiebantur. Pireæi cum Munichia vniuersus ambitus erat LX. stadiorum.* Quæ simul collecta, stadia sunt CLXXVIII. At sublatis LX. quæ habent duo portus extra Vrbem Athenis attribuens stadia CXVIII. idest minus quàm XV. milliaria. Deinde Phalericus murus ad ambitum vsque Vrbis, nescio an aliquid spatij adijciat, siue intra, siue extra ponatur. Ex quo non male infertur, per vim compingi in Vrbem Romam XXIII. millia passuum. Quod si Plutarchus Syracusas *Vrbem Athenis non angustiorem* appellauit, quam CLXXX. *stadiorum fuisse* docet Strabo: eo loco Athenas cum portu perspicuè accepit, sicuti Syracusas: quæ terra marique ab Atheniensibus obsessæ etiam in portu validas classes, & ante portum nauale prælium spectarũt. Lib. 11. In Nicia. Lib. 6.

Denique ex verbis Dionysij non bene corrigi Plinij locum, patet ex eo; quod Dionysius Romam describit auctam postremùm à Seruio Tullio Rege, anno eius conditæ circiter CC. annos amplius DCXX. antequam Plinius scriberet. Ille autem Rex septem nec totos colles vno muro complexus fuerat, non excedente Capitolij crepidinem, seiungente prata Flaminia sub Capitolio & longius ab Vrbe Campum Martium. Quem ambitum nondum Sylla: Iulius Cæsar, vt placet Cluuero: Augustus, Claudius, Nero, vt placet Lipsio, dilatauerant. Itaque Romam arctiorem describit Dionysius quàm tot incrementis auctam Plinius videret: atque, vt sensit etiam Onuphrius, illa ætate, & post exactos Reges, multo, quam nunc est, angustiorem. Quomodo igitur ab eius temporis ambitu qui tot incrementa nescijt, licet eundem post sexcentos amplius annos inducere: & Plinium cogere, vt sui æui Romam antiquæ parem faciat, cum longe maiorem, & penè aliam videbat?

Neque inferas: Iure ergo statuitur ætate Plinij Vrbs XXII. milliariorum, siquidem tam ampla erat ante sexcentos annos, qualem describit Dionysius. Aliud enim hìc agitamus: An videlicet hæc consequutio rectè deducatur: Dionysius scribit, Vrbem tantam Rege Seruio fuisse: igitur ætate Plinij eiusdem amplitudinis fuit; quæ intermedijs seculis magna incrementa perceperat. Immò nec ipse Dionysius id consequi vellet: qui iustam offensionem Romanorum effugere non potuisset, si narrasset, sexcentis post annis eiusdem esse magnitudinis, qua erat ante illos. Magnitudo Vrbis ab Seruij ætate non potest inferri ad ætatem Plinij.

Crediderim potius, Dionysium vulgari quadam æstimatione fuisse loquutũ, qua seclusis ijs, quę extra adiungebãtur, illę principes Vrbes inter se aliquo modo comparabiles videbantur esse, nec Geometricam trutinam in vtriusque pensanda magnitudine adhibuisse. Et verò hic Græcus historicus, vt in cæteris accuratus ac diligens, hoc tamen nomine mihi

non

non probandus videtur, quod præter Vrbis initia, Romanorum mores, magistratuum, religionum, cæremoniarum, ludorum institutiones ferè omnes deriuat à Græcis; cùm rudes homines hæc instituerint, qui antequam esset Græcia vix audiuerant: Quod ad præsentem collationem spectat; placet in rem Athenarum loqui Salustium: *Atheniensium res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ magnificæque fuere. Verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia prouenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis laudantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere prgclara ingenia.*

In Coniur. Catilinæ.

Eodem loco Pliniano altera mensura erat *à milliario ad singulas portas*. Et *efficit*, inquit, passuum per directum XXX. M. DCCLXV. *Ego dico scribenda ∞ ∞ ∞ : idest tria millia*, docet Lipsius. *A milliario ad portam tria milliaria, & passus septingentos sexaginta quinque. Ergo in plena diametro, septem millia quingentos triginta: hanc triplica, nonne XXII. & semis in ambitu redduntur? At Plinius neglexit; aut insuper habuit de dimidio, & rotunde XXII. aut XXIII. dixit.* Sic ille: Hæc interpretatio ex proportione diametri ad vniuersum ambitum quid conficit, nisi pro certo habeatur, Romam rotundam fuisse? Atqui Romæ circuitus potius ad quadratam formam accessit, vt vestigia demonstrant: & muris qua longiùs procurrebat, qua contrahebatur angustiùs. Neque id mirum. fuit enim reapse necessitas natæ coæua Romæ. quod Strabo testatur: *Roma*, inquit, *super Tiberim iacet: de qua iam dictum est, ea non delectu, sed necessitate conditam esse. Qui etiam ædificia quadam ex parte addiderunt, non sane potiora in sua potestate habuerunt: verum iactis antea fundamentis seruierunt.* Et paulò post. *Ancus Martius montem Cœlium, & Auentinum, & iacentem inter hos campos assumens vrgente necessitate prioribus copulauit.* Hinc extitit ille modo flexuosus, modò cuneatus, modò directus, modò angulis incisus murorum circuitus; quippe qui situm montium sequeretur. quod etiam confirmatum leges à Marliano. Et pomœrium post Seruium Regem vsque ad Syllam intactum, si deinde alicubi promouebatur, alibi veteres terminos ex augurum religione retinebat. Quare partes æqualiter distare à centro non poterant. Hinc etiam varia spatij mensura breuior, longiorque à milliario decurrit ad portas. Porro milliarium erat aurea columna in capite Fori Romani posita, in quam viæ militares Italiæ desinebant. Et quia in loco Vrbis celeberrimo erat, eius vmbilicus dicebatur. Ab eo loco ad Tiberim breuis est tractus, interiectu fori quondam Romani, & fori Boarij. Par fere ad Campum, Vbi erat illa ætate porta Flaminia. Multo productior ad alias portas, præsertim Collinam, Viminalem, Nęuiam, Capenam. Dicat ergo Plinius immutatis numeris: *Mensura à milliario ad singulas portas efficit passuum per directum XXX. M. DCCLXV.* significat autem, præter spatium ambitus murorum, dimensum quoque fuisse spatium à milliario ad singulas portas: recensitisque passibus à milliario ad portas singillatim interiectis illum numerum initum fuisse.

Lib. 5. Roma nõ rotunda, sed angulosa. Lib. 1. c. 5. Edition. 1.

M.S. codices habẽt XX. M. DCCLXV.

Postre-

Postremo mẽsuram, quæ à milliario ad extrema tectorum Plinio colligit LXX. millia, Lipsius putat colligi *septem millia*, vt ex hac semidiametro inferat *XXXXII. milliaria* pro ambitu tectorum extra muros Vrbis.

Hoc etsi nobis, qui magnitudinum murorum Vrbis inuestigamus, non aduersatur; tamen, vt de mœnibus dicebam, nisi ea tecta in orbem probe figures, nihil ex septem millium diametro conficies. Sed quomodo ædificia quæ pro Ciuium, & aduenarum voluntate Vrbi adiungebantur, in circulum nec potius in longum, aut nullam in figuram surgebant? Demum quid negamus Vrbi non septæ mœnibus LXX. milliaria, quæ illi sua magnitudo, & fœlicitas attribuit, si tamen mensura per vicos omniũ viarum excurrat? Tunc enim sine dubio tantus numerus efficietur. Codices Vaticani omnes præter vnum habent XX. M. passuum, & facilius auctor explicatur; vt quemadmodum mœnium ambitus XIII. M. passuũ & CC. ita circuitus tectorum, extra mœnia XX.M. passuum amplecteretur. Cluuerus hoc spatium aliter dimensus sic ait: *Ad extrema vero tectorum, idest ædificiorum ab eodem milliario per vicos omnes etiam, idest per singula Suburbia quæ vijs publicis, Hostiensi, Appiæ, &c. circumiecta erant, mensura colligebat paulò amplius septem millia passuum. Huius mensuræ ambitus efficiet ad passuum millia XLV.* Sed hoc fieri non potuit, vt mensura excurrens per singula Suburbia per directum colligeret paulò amplius septem millia, & in ambitu XLV. millia passuum; cum quindecim, aut viginti, aut triginta milliaria vel vno Suburbio continerentur: & omnium ambitu teste Dionysio Vrbs quodammodo nec initium, nec finem haberet.

Mouit etiam Lypsium Olympiodori auctoritas, qui ait: *Romanæ Vrbis murus mensuratus ab Ammone Geometra, quo tempore Gothi primam inuasionem fecere, habebat spatium vnius, & viginti milliarium.* At hic si docet primo Gothico bello fuisse vnius & viginti milliariorum: cur dicenda est ætate Plinij tredecim fuisse; cum posterior accessio tãtum illi ambitum non dederit? Deinde nec primo Gothico bello sub Alarico, nec secundo sub Theodorico, nec tertio sub Vitige diruta, vel angustata sunt Romana mœnia: & aliquod passa detrimentum, postea refecta, & instaurata priorem firmitatem receperunt. Tertio autem bello Procopius interfuit, nobisque Vrbis ambitum circumscripsit, qualem fere huic quem vetustas, ac vis temporum nondum perdomuit ac deiecit, respondentem oculis intuemur. Hunc ergo potius Geometram, quam Ammonem nescio quem præoptamus.

Martino Polono respondendum non est, qui nec pro antiqua, nec pro nostra Roma loquitur. *Romæ*, inquit, *sunt milliaria viginti duo præter Transtiberim, & Leoninam Ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo milliaria*. Leoniana Ciuitas recens ostendit eum loqui de recenti Roma. Hic autem Innocentij IIII. pœnitentiarius vixit anno salutis MCCL. Itaque nemo ab illo tempore circuitum Vrbis decurtatum dixerit. At Transtiberina regio, & Leoniana ciuitas cognomento Burgus, quæ quatuor amplius patet milliaria, cur viginti efficere dicitur?

Reliqua

Reliqua pars Vrbis cis Tiberim explebit viginti duo? Sed illi auctori multa fingere licuit in libro de quatuor maioribus Regnis, si tamen illi hic liber est adscribendus, vt quidam aiunt. Nam præter hoc quod scribit cap.4.ait cap.5. *Porta Salaria, quæ ducit versus Sanctam Sabinam*. In Sabinos dicere volui: nam ab illa longissime abducit. *Porta Collina quæ est prope Templum Adriani circa portam S. Petri*. Atqui Collina eadem est cum Salaria in Colle ad ortum, non ad ripam Tiberis: vbi scilicet Adriani sepulchrum, non templum est. Et cap.6. *Palatium Neronis Lateranense dictum à latere septemtrionalis plagæ in qua situm est*. Palatium Nero ad Sacram viam sub colle Palatino, sed in Laterano nunquam struxit, nec habuit. Hoc autem non ad Septemtrionem, sed Australem plagam est situm. Et: *Palatium, vbi Romulus posuit statuam suam auream, dicens: Ne cadat, donec Virgo pariat*. Nugæ. quod enim Palatium ætate Romuli, cum opprobrio non fuit facta sine arte casa? Quæ illi statua viuenti aurea, qui forte nec luteam, nec scorteam habuit? Quod fictum in ore ethnici hominis vaticinium? Et: *Palatium Titi, & Vespasiani ad Catacumbas*. Et: *Tempore Tiberij venerunt Romam duo iuuenes Philosophi, Praxiteles, & Phidias*. Et alia, ne rudi quidem sæculo, & ingenio digna. Atque hic in testimonium historicæ eruditionis adducitur?

At Vopiscus sua quinquaginta millia passuum nobis obtrudit. Huic vero & Lipsius, & Onuphrius, & cæteri omnes respondeant necesse est. Onuphrius quid dicat fatetur se ignorare: existimare autem, vel historicum errasse: nec, quid diceret, intellexisse; vel in numeri nota erratum esse. Liberalius se expedit Marlianus. Ait, producta fuisse mœnia, transmisso Tiberi per viam Flaminiam vsque ad Tabernam, quam Primam Portam vulgo nominant distantem ab Vrbe millia passuum VIII. totidem milliaria è regione portæ Flaminiæ, via Latina muros occupasse. hinc existere diametrum XVI. M. passuum, cuius ambitus efficit L. M. passuum. Mirum sane commentum. At nemini placet vacare in fabulas. Addit idem successu temporis muros fuisse contractos, vt nostris maiori ex parte sedem præberent. Lipsius vero, qui duo, aut tria supra viginti passuum millia muris peramplæ Romæ inclusit, quanto laxiora Vopisci spatia nihilominus expunxit? Vbi erunt viginti, & octo passuum millia? quomodo post Constantinum tanti spatij mœnia desierunt? quis diruit ante Gothicum tertium bellum, quæ custodia Principum, & hostium reuerentia conseruauit?

[Lib. 1. c. 5. Edition. 2.]

[Prima Edit. muros in priscis fundamētis absolutè posuit.]

Aut ergo locus ille corruptus est: aut ita quispiam dicere posset: Quēadmodum Plinius scripsit, in mœnium ambitu XIII. milliaria, & mensura currente à milliario ad singulas portas amplius XXX. id est simul sumpta XLIII. amplius milliaria fuisse collecta: sic post auctam Vrbem Cāpo Martio, mensura à milliario ad portas recurrente, & muros circumeunte, collecta milliaria quinquaginta. Sed libentius probabiliora audiem. Cassiodorus, & Eusebius non auctam ab Aureliano, sed munitam Vrbem scribunt. *Aurelianus*, inquiunt, *templum Soli ædificat, & Vrbem*

[In Chronicis.]

bem firmioribus muris vallat.

Ex his quæ dicta sunt obijciet aliquis: Hac nostra ætate murorum circuitus, cum includat Campum Martium, Pliniano ambitu maior erit; nunc tamen vix, aut ne vix quidem æquat, teste Marliano tredecim millia passuum; Plinius verò tredecim millia statuit, & ducentos: Deinde cum aucta fuerit postea Vrbs Traiano Principe, vt aiunt; certissimè tamen Cæsare Aureliano quanto erit amplior nostro antiquus ambitus? Hæc antea mihi soluēda in hunc locum potissimū reieci, quæ Marliano, & Blondo, & Onuphrio, & omnibus, qui hunc ambitum antiquo paulò minorem agnoscunt, soluenda sunt. Aio igitur: Terminos Plinianos tanto tempore decursu alibi fuisse mutatos (neque enim ijsdem omnino vestigijs immutabiles muros fuisse volumus) alibi vero dimensos, sed eius mensuræ nullam nos habere rationem Nam Plinius loquitur de circuitu murorum; scribit enim *Mœnia collegere ambitu.* Quare, & Transtiberinam regionem cinctam muris, quāuis extra pomœrium, inclusit: & alia loca, in quibus nunc mœnia desierunt. Nam primo Capitolium (hæc enim tum Arx Romana, *magnis*, vt ait Tacitus, *exercitibus inexpugnabilis*, vndique præaltis muris, ac turribus cingebatur. Tunc etiam à porta Collatina (quæ vel erat in eodem vestigio, vbi nunc alio nomine Pinciana est, vel non longe aberat) murus conuersus ad Quirinalē, & in eius crepidinem ascendens, postea secundum illam tendebat Capitoliū versus eiusque munitionibus iungebatur: vel certe planiciei Romanæ, non longe ab eodem Capitolio, aliquam partem occupabat, vt ad Tiberim excurreret. Adhæc, Castra murum aggeris Tarquinij non abstulerant, quo, vt ex eodem Plinio sæpe dixi, Vrbs claudebatur ab Oriente. Castra autem quadrato spatio illis extrinsecus adiecta sunt. Nunc vero mœniū Tarquinianorum in castrensi illo spatio reliquiæ nullæ supersunt. Præterea ad portam Næuiam, vbi veteres Arcus Aquæ Claudiæ; & in vltimis Esquilijs ad Templum S. Crucis, vbi rude Amphiteatrum aspicimus, fortasse aliquanto latiora mœnia & magis directum angulum spectauit Plinius, vt Arcus, & Amphiteatrum includerent. Tunc etiam mœnia prope Auentinum, secundùm Tiberim, & planiciem Testacei mōtis probabiliter ferebatur; Quid, si & alibi prope flumen fuerunt? nam contra Ianiculum in ripa fuisse constat. Quando, & à quo sint extructa, non constat. Horum autem vestigia nulla extant. Itaque etsi deerat æuo Pliniano Campus Martius; mœnia cum aliquot loca, in quibus esse desierunt, occuparent, tredecim amplius millia passuum explere, minore tamen quàm nostro, ambitu potuerunt. Nec etiam multum vrget inclusus ab Aureliano Campus Martius, etsi plus vno milliari adiecit. Tunc enim præter eas, quas memoraui murorum partes stantes Plinij æuo, nunc autem penitus sublatas, secundum Tiberim muri Vrbis, vt dixi, à ponte nunc Xysto versùs portam Flaminiam excurrebant: & à fluuio, seu temporum morsu consumpti sunt. Hos verò, & illos Campi Martij si Plinianis adnumeres, nonne quindecim millia passuum efficies, & tamen terræ spatium, in quo nostri visuntur, nisi forte ad angulum illum Esquiliarum

Lib. 3. Hist.

Mœnia ætate Plinij aliquot in locis erant in quibus esse desierunt.

Quomodo intra minorem ambitum maiora mœnia esse potuerint.

liarum

liarum augebis ? Mœnia enim quæ aliquot in locis intra noſtrum ambitum collapſa,nec refecta : vel diruta , & ſponte ſublata priſcis menſuram augebant,nos neceſſario præterire cogimur .

Quamuis autem hæc vera ſint ; tamen ſcribente Plinio , & principe Veſpaſiano dici abſolute non poteſt, Vrbem fuiſſe, quam nunc eſt, anguſtiorem propter ædificia,& ciuiles domos, quæ mœnibus vndique adhærentes ea parum agnoſci ſinebant,& omnem in partem late fundebātur. Neque enim hæc pro Suburbijs habenda ſunt . Plinius autem , vt dixi, pro tredecim millibus paſſuum ſolum habitam rationem ambitus murorum tradit.Iam qui Vrbē ad XXII. aut XXIII. millia paſſuum extendunt ſine Campo Martio , quonam illam compingunt ? Ad Anienem & Caſtra Annibalis ? an ad Puticulos , vel Appia via ad ſepulchra Metellorum? Quod nam ſtructuræ veſtigium extra Vrbem poſſunt nobis demonſtrare mœnia indicantis? Durant adhuc multis in locis arcuati Aquæductus : cur alicubi ea non extant ?

Mœnia ſubinde à Pontificibus inſtaurata . Cap. XIX .

HAec de ambitu , & muris Vrbis diligenter à nobis perueſtigata , & explanata ſunt. Cæterum cura eoſdem inſtaurandi ab Auguſtis, ac Regibus tranſiuit ad Pontifices. Et ſeptimo quidem ſæculo in id vehementer incubuerunt , quod iam vetuſtate , & oppugnationibus quaſſata mœnia , multis fortaſſe in locis fatiſcerent, vel diruta iacerent. Refertur ab Anaſtaſio Siſinnius dierum viginti Pontifex, tam breui Pontificatu calcis tamen fornaces ad murorum inſtaurationem parari iuſſiſſe anno DCCVIII.Gregorius II. qui ſeptem ab illo annis Pontificatu eſt euectus , ſtatim eodem Anaſtaſio referente , vt muros reficeret, calcarias fornaces expediri , conuehi cæmenta , & à porta Sancti Laurentij opus inchoari iuſſit ; tum aliqua parte refecta , emergentibus intempeſtiuis tumultibus ceſſare coactus eſt . Gregorius III. eidem ſucceſſit . De eo ſic Anaſtaſius. *Huius temporibus plurima pars murorum huius Ciuitatis Romæ reſtaurata eſt. Alimoniam quoque artificum , & pretium ad emendam calcem de proprio tribuit* . Triginta poſt annis Adrianus I. Eccleſiæ præfuit. Is teſte eodem Anaſtaſio muros atque turres Vrbis , quæ dirutæ erant , & vſque ad fundamenta collapſæ , inſtaurauit , magnamque vim auri in alimenta mercedemque opificum , & ſtructuram operis inſumpſit . Poſterioris ſæculi anno XLVII.Leo Quartus nactus eſt Vrbem à Saracenis antea oppugnatam,direptis religioſiſſimis Sanctorum Petri,& Pauli templis . Itaque referente eodem Anaſtaſio totius Vrbis muros renouari, & in priorem firmitatem reſtitui, portas ædificari, præualidiſque valuis obſtrui præcepit. Quæ vt propere ad exitum perduceret,equo inſi-

Et Platina in eius vita,& Ciacconus,

insidens, aut pedes ipse cum famulis circumibat, & opus vrgebat. quare & mœnia vndique restituit, & quindecim Turres funditus dirutas excitauit. Duas ad portam Portuensem in vtraque ora Tiberis hodieque stātes ingenti lapidum mole erigi iussit, firmis catenis inuicem obligatas, ne quisquam deinceps per vim aduerso Tiberi posset irrumpere. Partem Vaticani propinquam Templo Sancti Petri circumductis mœnibus muniuit, cui à Conditore accepto nomine, Leonina Ciuitas, hodie Burgus, nomen fuit: addita, vt aiunt ingenti Turre, quæ à tergo Basilicæ insidet Collem. Adeo stetit cum illo Pontifice Vrbis securitas. Callistus deinde II. muros collabentes iterum refecit. Clemens III. annuam pensionem ad eosdem reficiendos decreuit. Gregorius XI. qui sedem Auenione Romam retulerat, quomodo in ea tutus degeret, mœnibus refectis prouidit. Idem Martinus, & Nicolaus VV. Pius, & Paulus II. Sixtus IV. Alexander VI. munificè curarunt. Paulus III. ingenti murorum structura inchoatam in Auentino munitionem non absoluit. Paulus IV. ingruente bello terreos passim aggeres, & munimenta excitauit: Leoninam Vrbem validis mœnium propugnaculis tutiorem reddidit, cuius antea muros Vrbanus quoque, & Nicolaus VV. instaurauerant. Pius IV. additis Arci propugnaculis, & munimentis, muros quoque Vrbis Leoninæ firmauit: ædificatæ Portæ ex priore suo Angeli nomine, nomen dedit. Imposita denique passim Pontificum stemmata, indicant muros vetustate collabentes, aut iam collapsos, postea eorum opera restitutos. Iuliorum II. & III. Clementis VII. Gregorij XIII. Sixti, & Pauli VV. Gregorij XV. Vrbani VIII. quamquam Vrbanus VIII. arcem S. Angeli maiori operum mole tutissimam, & munitissimam fecit, vt suo loco dicam.

Plat. in vi.

Ciac. in vi.

De Portis Florentis Vrbis.
Cap. XXI.

ADHVC Plinij locus supra explicatus explicationem reposcit. *Mensura*, inquit, *currente ad singulas portas, quæ sunt hodie numero triginta septem, ita vt duodecim portæ semel numerentur, prætereanturquè ex veteribus septem, quæ esse desierunt.* Onuphrius sic habet: Quæ sūt hodie numero XXXIV. alias XXIV. vt legit Marlianus. Lipsius hæc verba præterijt. Codices Vaticani omnes habent XXXVII. Plinij mentem fortasse assequimur, si dicamus: Portæ duodecim semel numerādæ, idest pro vna habendæ sunt: septemquè prætereundæ, quæ iam desierunt. Sed tamen quid explanatio significet, non bene intelligo. Sic autem ex portis triginta septem relinquerētur decem nouē. Consentit hoc cum verbis Procopij. *Habet autem*, inquit, *circumiectus Vrbi murus portas quatuordecim, portulasq; alias quasdam.* Fuluius: *Portæ*, inquit, *apud veteres viginti, vt vulgatior fama habet. Quatuor addit Marlianus.* Ego, cùm ætate Procopij paulo plures quam quatuordecim

Lib. 3. c. 5.

In Vrbe Rom. li. 1. c. 6. edit. 2.

Lib. 1. de Bell. Got.

Lib. 1.

decim fuerint, non video, quam ob causam, si Plinij æuo triginta septem erant, esse desierint; cùm maiora deinceps incrementa Vrbs ceperit: acceperit vero nunquam, vt ostensum est, grauia ædificiorum, murorumque vsque ad Belisarium detrimenta. Itaque portas illas triginta septem; vt mendosas, & in locum suspectum illapsas, accuratius peruestigandas non censeo; sed quas vidit Procopius, & adhuc retinet idem fere murorum ambitus. Harum situm, & ordinem, quem hodiequè seruant, idem scriptor prope oculis subijcit; eumdemque ex parte pertexit Liuius, vbi irruptionem Romanorum in prædatores hetruscos commemorat. Quare verosimile est, semper vel easdem, vel vna, aut altera diminutas. Plures quidem reperire difficile est, sed plura earum nomina.

Lib. 2.

Igitur vt de singulis agam, incipienti à Tiberi occurrit primo Flaminia, à via Flaminia, cui est imposita, sortita nomen, quam C. Flaminius occisus ab Annibale strauit, & Circum Flaminium extruxit. Hæc ab antiquis Flumentana dicta est, quod Tiberis partem ea fluxisse affirmãt, vt ait Festus. Eratque, vt opinor, in valle inter Capitolium, & Quirinalem; quæ olim angustior, postea ad ædificationem Fori Traiani, egesta terra, laxior fuit. Liuius: *Tiberis loca plana Vrbis inundauit. circa portam Flumentanam etiam collapsa quædam ruinis sunt*. Meminit & Cicero. *Cur, cum portam Flumentanam Cœlius occuparit, ego Puteolos non faciam meos?* Vario deinde murorum ambitu, varios nacta locorum situs eadem via, quæ rectà tendit ad Capitolium; æuo adhuc nostro inde recessit, vbi æuo Belisarij erat. De ea enim Procopius. *Nec portam Flaminiam Gothi tentarunt, vt loco præcipiti sitam, atque adeo vt adiri non facile queat*. Quare credibile est, tunc in proximo colle, post Cœnobium Augustinianorum locatam fuisse; quo & pons Miluius recta videtur spectare. Nunc in planiciem traducta, egregia lapidum structura, Doricis columnis, epistilijsque, singulari Pij IV. Pontificis Maximi munificentia exornata est. Cur mutato nomine, Populi dicatur, causam quidam esse putant, quòd propinqua Mausoleo Augusti proceras *populos* adsitas habuit, quibus illud sepulchrum ad Aedem nunc S. Rocchi conditum inumbrabatur. Vel ergo ab ijs arboribus: vel quia eas operi circumiectas syluas in vsum *Populi* Augustus publicauit: aut veriùs, quia propinqua Aedes B. Virginis *Populi* dicitur, à Populo Romano, Paschale II. Pont. primùm extructa cognomentum sumpsit.

Porta Flaminia. Quæ & Flumentana. Dec. 4. l. 5. Ad Att. l. 7. Lib. 1. de Bell. Got. Et nunc Populi. Strabo l. 1. Sueton. in Aug. cap. 100.

Porro eadem fortasse Ratumena est, nisi hæc Carmentalis olim Flaminiæ propinqua. Nam actis apud Veios ludis, *maximum*, vt ait Plinius, *augurium fuit, in Capitolium peruenisse ab Veijs, cum palma, & corona effuso Ratumena, qui ibi vicerat, vnde postea nomen portæ est*. Expeditissimus quidem hac porta ingressus illi fuit, qui ludicro quadrigarum certamine vicerat in Hetruria, & ab equis in Vrbem raptus intra muros excussus est. Plutarch. in Poplic. de eodem Ratumena: *iuxta Capitolium, ad portam, quam nunc Ratumenam vocant, effuderunt eum*. De eodem Festus, & porta scripsit.

Eadem forsan Ratumena.

Quæres cur ego portam Flumentanam inter Quirinalem, & Capitolium

lium antiquitus positam fuisse censuerim potius, quam prope flumen, vbi statuunt alij: & propinquam sibi Tiberis, illa fluens demonstrauerit. Respondeo, hac de re me diu suspensum dubitasse, id enim indicat allata ratio. Sed spatium illud inter Quirinalem, & Capitolium vtrique olim modica accliuitate coniunctum (cuius partem Coruorum Macellum hodie nuncupant) & mittens ad initium Fori Romani, necessario obstrui mœnibus debuit: igitur & media porta fieri peruium. Hæc autem quæ alia esse potuit, nisi Flumentana? Carmentalis enim erat ex alia parte, vt vidimus. Immo & Tiberis eidem illapsus id demonstrat. Non enim mirum fuit, illum fluxisse Carmentali tam propinqua, sed hanc longius seiunctam cum adiunctis ædibus inundasse. vt postea recedens merito Flumentanæ nomen illi reliquerit. Hæc dicimus, dum probabiliora expectamus.

Porta Pinciana antiquitus Collatina. Lib. 1. de Bell. Got.

Proxima porta in Colle sita, Pinciana est; quæ sit nè à Pinciorum Nobilium Romanorum vicinis quondam ædibus dicta, alibi dicam. Antiqui Collatinam dicebant, quod Collatiam Oppidum Sabinorum non longe ab Vrbe mitteret, *Cui* videlicet *collatæ aliarum Ciuitatum opes dederunt nomen*, vt ait Festus. Procopius sic ait: *Inter hanc portam*, Flaminiam, *& alteram ad dexteram huic proximam portulam, porta alia est quæ Pinciana vocatur. Huic proximi muri pars quædam laxata iampridem compage* &c. vbi murum, quem Inclinatum vocant, describit. Portula vero illa iam desijt. Pinciana, quæ media inter hanc, & Flaminiam muro inclinanti proxima dicitur, forte Flaminiæ ante propinquior in eius portulæ locum successit.

Porta Collina, quæ & Salaria. 4. de lin. lat. Lib. 31. cap. 7.

Sequitur Collina, siue Salaria. Collina vel à Collibus Quirinali, & Viminali, æquata ibi planicie coniunctis: vel ab Vrbis tribu: cuius nominis & Regio antiquitus fuit. sed tribus potius à loco nomen sumpsit. Varro. *Partes Vrbis tribus dictæ: & ab locis Suburana. Esquilina, Collina, Palatina.* Salaria, *quoniam illa sal in Sabinos portari consueuerat*, vt ait Plinius. siue vt Festus; *quia per eam Sabini sal à mari deferebant.* Quamuis vterque de via, non de porta loquatur. sed par vtriusque ratio est. Celebris hæc porta Historicorum, rerumque ibi gestarum memoria. Hanc *obequitauit Annibal vsque ad Templum Honoris*, quod erat extra, vt ait Liuius, & *intra muros hastam emisit*, vt ait Plinius. Hac ingressi Senones Galli Vrbem euerterunt. Ante hanc Sylla cum Samnitibus Romam inuadentibus pugnauit. Ab hac ad Esquilinam agger Tarquinij protensus est.

Eadē Quirinalis, & Agonēsis & Salutaris.

Eadem porta Quirinalis, vel à Quirini, idest Romuli sacello, vel à Monte Quirinali, in quem mittebat. Eadem Agonia, & Agonensis. Circensem enim planiciem inundante Tiberi, ad hanc portam dabantur ludi Agonales dicti, quod Hostia in illis mactata diceretur Agonia: vel quod Montes Agones dicerentur. Eadem Salutaris ab æde Salutis illi proxima, vt ait Sex. Pompeius.

Porta Viminalis qua & Numentana.

Collinæ Viminalis porta succedit in extremo Viminali sita, vnde etiam nomen traxit, quamquam non eo loci olim posita.

Extra portam Viminalem Deæ Neniæ sacellum fuit, vt ait Festus, quã cantu querulo aduocabant, vt adesset funeribus. Extra eamdem lucus Rubiginis, in quo canis, & ouis immolabantur inclinante Aprili; canis cani cœlesti, Rubigini ouis: illi, ne segetes exureret: huic, ne exederet. Testis Ouidius.

4. Fast.

Hac mihi Nomento Romam cum luce redirem,
Obstitit in media candida turba via.
Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ouis.
Pro Cane sydereo canis hic imponitur aris:
Et quare fiat, nil nisi nomen habet.

Eadem Catularia. Nunc Pia, & S. Agnetis.

Hinc portæ Catulariæ nomen. Festus; *Catularia porta Romæ dicta est, quia non longe ab ea ad placandum Caniculæ sydus frugibus inimicum rufæ canes immolabantur, vt fruges flauescentes ad maturitatem perducerentur*. Eamdem hodie Sanctæ Agnetis nuncupant, ab Aede illi sacra extra pœmerium, & Piam, quòd Pius IIII. Pontifex refecit.

Porta Esquilina nunc Sancti Laurentij.

Magna agitatur quæstio inter Antiquarios, an porta Sancti Laurentij, quæ proxima est, olim Esquilina fuerit. Quidam affirmant: Alij Tiburtinam hanc nominant, alij Neuiæ sequenti, vulgo Maiori, Esquilinæ nomen attribuunt. Me Liuij auctoritas cogit, Dionysij, Strabonis, vt Esquilinam appellem: nec quemquam priscorum inuenio, ait Marlianus, Tiburtinam nominasse.

Lib. 2. Lib. 5.

Liuius, cum referret Romanos Hetruscis prædatoribus insidias parauisse, ait: eos emisso pectore porta Esquilina, vt hostem elicerent, in eum postea partim Collina egressos, partim Næuia, partim Cœlimontana, & Gabina etiam via occultos consedisse. Quo loco cum ageretur de obsidione Porsenæ Regis, qui Ianiculo occupato, *in plano, ripisque Tiberis castra* posuerat, dicitur *porta Esquilina ab hoste auersissima*. Quod ad amussim quadrat in Portam S. Laurentij, Ianiculo rectè oppositam. Dionysius autem, & Strabo aggerem à porta Collina ad Esquilinã processisse tradunt, qui sane hanc portam non excessit. Mœnia enim, quæ, vt supra dixi, à porta Sancti Laurentij, Viminalem versus ad lineam excurrunt, aggerem illum indicant, quamquam postea intermissa, siue extrorsus protensa Castris prætorijs. Addit Strabo, *in medio Aggere perducto à Collina ad Esquilinam, aliam portam cognomento Viminalem*. Igitur Viminalis proxima Esquilinæ, vt hodieque visitur. Sic Annibale ad Anienem habente Castra, Romani inter Esquilinam, & Collinam Castra posuerunt. Erat enim locus hosti oppositus, & aggere, fossaque munitus. Quæ contra obijciuntur, non eius momenti sunt, vt pluribus diluere necesse sit. Porro hæc porta etiam Taurina ab insculpto Tauri Capite, & Libitinensis, puto, dicta est, quod per eam cadauera mortuorum in Campum Esquilinum commune plebis sepulchrum efferrentur.

De ea re Liu. dec. 3 lib. 6.

Eadem Taurina, & Libitinensis.

Porta Næuia nunc Maior.

Proxima Esquilinæ Næuia à plerisque dicitur, *quòd in Nemoribus Næuijs*, vt ait Varro. *Næuius enim loca, vbi ea sic dicta coluit*. Næuia

sylua

sylua dicta iuxta Vrbem, quod Næuij cuiusdam fuerit, ait Festus. Eamdem Mæciam esse Plauto putat Onuphrius. Hæc porta celebris nunc in Vrbe, & Maior cognomento, sita est in formis Aquæ Claudiæ. *Dicebatur hæc olim Labicana*, inquit Fuluius, *& Prænestina: siue in eodem ambitu altera diuersa ab hac porta; quæ multum à Procopio celebratur in bello Gothico*. Quod ergo mittat Præneste, & in Labicos, id vehementer vrget Onuphrius, vt ex Næuia faciat Esquilinam. Strabo enim ortum Prænestinæ, & Labicanæ viæ deducit à porta Esquilina. Verum cum eoreuolutis tot sæculis antiquarum viarum strata silicea perierint; non eodem terræ solo, ac limite teruntur viæ, quo terebantur antiquitus. Quare mutatis finibus eumdem processum, & frequenter initium non habēt, vt in pluribus demonstrari posset. Immo Onuphrius censet portam hāc ex alio loco translatam in arcum, vbi cernitur, siue ductum Aquæ Claudiæ commigrasse. Fuit ergo alia porta Esquilina de qua loquutus est Strabo, vnde via Prænestina, & Labicana deriuantur. Varro postquam dixit de porta Næuia, subdit: *Deinde porta Rauduscaulana, quòd Aerata fuit, & æs Raudus dictum. Hinc porta Lauernalis ab Ara Lauernæ, quòd ibi Ara eius Deæ*. Cum ergo post Næuiam sequeretur Rauduscula, fortasse porta Esquilina, nunc S. Laurentij, etiam Rauduscula dicebatur: & proxima Viminalis, Lauernalis. Lauerna autem furum Dea habebatur. Illi si extra hanc portam Ara fuit: extra Collinam propinquam lucum habuit, referente Acrone in Horatium, lib. 1. epistolarum. Sed quoniam ignoramus, sinistra, an dextera Næuiæ fuerit Rauduscula; si in aliam partem te conuertas, Esquilina non erit Rauduscula, sed Cœlimontana: quæ hanc sequitur Lauernalis. Lib. 5. Ep. 16.

Porta Sancti Ioannis Cælimontana ab antiquis est dicta, quod in Cœlij Montis cliuo sita est. Meminit eius Cicero in Pisonem: antiquissime dicta est Querquetulana.

Sequitur porta in murorum angulo, sed clausa. *Hanc plerique Gabiusam fuisse arbitrantur*, ait Marlianus. Mittebat enim in Gabios, vulgò Gallicanum, Gabina via. Vtriusque meminit Liuius: illam de Cœlo tactam, hac stetisse Romanos commemorans. Hanc quoque Metrodij portam fuisse appellatam docent, quam S. Gregorius Metroni appellat; *Per Metroni ait portam exeuntes, vt eos in Latinam, vel Appiam viam sequerentur*. Huius ergo via proxima erat Latinæ, vt re vera esset, si esset in vsu. In hac parte Vrbis erat Regio XII. Piscinæ publicæ: cuius fines regionibus portæ Capenæ, Cœlij Montis, Auentini, Circi Maximi terminabantur. In regione autem Piscinæ publicæ P. Victor enumerat *Vicum portæ Næuiæ, & vicum portæ Rauduscaulanæ*. Quas portas fuisse propinquas memoraui. Hinc subnasci potest suspicio de porta Næuia: an in hoc potius tractu post Cœlimontanam, an ante illam, vt posuimus, ponenda sit. Quod alij videant. Porta Gabiusa. Fuluius, & Marlianus. Lib 9. epi. ep. 38.

Porta Latina est proxima, inde nomen sortita, quod mittit in Latium. Eadem Ferentina est; Ferentinum enim Latina in via erat, vt docet Strabo. Porta Latina.

Multo nobilior est ea, quæ nunc Sancti Sebastiani, olim Capena; cuius nominis varia fertur deriuatio. Aut enim à Capenatibus populis Latinis: aut à Capenate Fluuio: aut à Capena Vrbe prope Albam ab Italo Rege condita: aut à Camœnis, quarum extra portam, & lucus, & ædes fuit, mutata littera Capena dicta est. Hinc tendebatur Appia via, longarum, vt ait Statius, Regina viarum.

Quoniam autem Asinariæ portæ meminit Procopius scribens, Totila Rege illa Gothos in Vrbem fuisse ingressos; quæ nam hæc fuerit ambigitur. Festus ita scribit: *Significat aquam eo nomine, quæ est supra viam Ardeatinam inter lapidem secundum, & tertium: qua irrigantur horti infra viam Ardeatinam, & Asinariam, vsque ad Latinam.* Ex quibus verbis quid eliciam, nescio. Fuisse hoc ordine stratas vias, vt primo Latina, deinde Asinaria, postea Ardeatina esset? Id vero negant Antiquarij, qui inter Ardeatinam, & Asinariam, medias Appiam, & Laurentinam constituunt. Portam Asinariam fuisse prope Latinam, cum via prope esset? Atqui prope Latinam portam fuit Capena. Nam de Gabiusa quæ supra Latinam erat, hic sermo esse non potest. Quid ergo statuendum? Nihil equidem certi. sed tamen in his locis fuisse Asinariam viam, & portam. Via quidem diuersa ab Appia, & Latina fuit: sed in alterutram illarum incidens, tendensque ad portam, siue Capenam, siue Latinam suum etiam nomen alterutri tribuebat. Fuluius Cœlimontanam, Asinariam putat; in causa afferenda ridiculus magis, quàm eruditus. Honestiori, quàm ille, deriuationem deducerem ab hortis Asinianis, qui erãt in regione Piscinæ publicæ, vt refert P. Victor: aut aliquo Romano Asinio auctore, vel instauratore. Suetonius de Augusto. *Desumpta sibi,* inquit, *Flaminia via Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubriali pecunia sternendas distribuit.* Quid? si tunc vel Asinius Pollio, vel Asinius Gallus, qui sub Augusto fuere Consules, ab hortis Asinianis inchoantes viam sternendam curarunt?

Onuphr. de Vrbe Ro. Marl. l. 1. cap. 8. ed. 2.

In vi. c. 30.

Porta Trigemina nunc Sancti Pauli.

Proxima Tiberi Trigemina est, nunc S. Pauli. Trigeminæ nomen Tergemini Horatij Fratres inde ad pugnandum cum tribus Curiatijs egressi fecere; fuisse portam cis Auentinum in minore Vrbis pomœrio supra retuli, cum Aediles extra Trigeminam in Auentinum porticum strauerunt. Eadem Hostiensis.

Porta Portuensis.

Iam in ambitu Transtiberino portæ tres. Prima Portuensis, quòd Portum Hostiensem deduceret, vbi muri refecti ab Honorio, & Arcadio. eadem Naualis dicitur.

Porta Ianiculensis nunc Sancti Pãcratij.

Altera in edito Collis, nunc S. Pancratij, Aurelia fortasse videretur, nisi Procopius eam statuisset prope Molem Adriani, ac Templum S. Petri, vt diximus. Hanc autem veteri nomine Ianiculensem appellant.

Porta Septimiana.

Vltima ad Tiberim Septimiana porta est à Septimio Seuero Imperatore sic dicta. Hic enim teste Spartiano Thermas Septimianas in Transtiberina regione ad portam sui nominis ædificauit, vbi Ianus Septimianus, & Ara Septimiana. Mansit Seueri nomen vsque ad Alexandrum Sextum Pontificem Maximum qui portam instaurauit, Titulum abstulit.

Porta

Porta Septimiana, an Fontinalis etiam dicenda sit, ambigitur. Fontinalis autem, quod ad illam Fontium sacra fierent coronatis pueris, & Fontibus. Fontinalis quidem nonnullis Capena est quod ad eam magna fontium copia, ideoque madida à Iuuenale, & Martiale grandi pluere gutta dicitur. Huc etiam accommodant Liuij locum: *Aediles alteram Porticum ad portam Fontinalem ad Martis aram, qua in Campos iter esset, perduxerunt*. Cum enim esset extra Capenam Templum Martis, & Horatiorum sepulchra, putant illic geminum fuisse Campum, eòque Porticum perduxisse. Onuphrius Campos Vaticanos intelligit, quò Porticus è porta Septimiana, eadem que Fontinali perducta sit. Plinius enim scribit Fornacem ædificatam in Campis, vt conderetur patina Vitellio Cæsari, quos fuisse Vaticanos argumento est, quod ijsdem in Campis sint hodieque fornaces. Neque hæc interpretatio, ac sententia, quam sequuntur Blondus, & Marlianus satisfacit. Nam loco citato Liuij etiam, Campum, legitur; qua sola voce significatur Campus Martius. Deinde tametsi, Campos legatur: duo cis Tiberim in Romana planicie Campi fuere, de quibus supra. Sed loco citato Liuij sermonem esse de Campo Martio, &, Campum, legendum, alter eius locus perspicuè demonstrat: *Comitijs*, inquit, *confectis, vt traditum antiquitus est, Censores in Campo ad Aram Martis sellis curulibus consederunt*. Erat igitur Ara Martis in Campo Martio, quia illi dicatus fuerat, & ibi habita fuerant Censorum Comitia. Præterea maior necessitas in eo ad tuendas Porticus, cum quotidie ad inambulationes. exercitationesque bellicas Campus Martius adiretur. Quod si verum est, aliqua alia porta pro Fontinali statuenda esset. Nec tamen magnopere pugnandum, si aliquis voluerit aut Septimianam, aut Capenam Fontinalem dicere, aut alibi Fontinalem quærere.

An eadē Fontinalis.

Dec. 4. lib. 10.

Istæ sunt portæ, quas suo æuo in Vrbe fuisse notat Procopius, præter alias quasdam minoris notæ. Primo quidem portulæ cuiusdam prope Collatinam, seu Pincianam ipse meminit, cuius nullum apparet vestigium.

At inter Viminalem & Esquilinam prope murum Castrorum clausa iampridem porta visitur, quam nonnulli antiquarij. Inter aggeres appellant, & porta quidem Viminalis inter aggeres à Strabone esse dicitur. *In aggere autem medio tertia est porta eiusdem nominis cum Colle Viminali*. Aut ergo hic erat porta Viminalis, nunc alio translata, & vulgo Pia, aut hæc non est inter aggeres. Onuphrius Querquetulariam portā nuncupat, inde dictam, quòd vt est apud Sext. Pompeium, querquetum muros Vrbis iuxtà se habuerit. Ita verò opinatur, quia præter P. Victoris, Sex. Rufi, & M. Varronis verba locum Plinij adducit. *Fagutali* inquit, *Ioui, etiam nunc vbi lucus fageus fuit, porta Querquetulana, Colle, in quē Vimina petebantur*. Vnde infert, portam Querquetulanam in Colle Viminali: & hanc de qua loquimur fuisse. Refragatur his Tacitus: *Haud fuerit*, inquit, *absurdum tradere, Montem eum*, Cœlium, *antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis syluæ frequens fœcundusque*

Porta clausa inter aggeres, olim Viminalis.

Lib. 5.

Ex l. 1. cap. 16.

Lib. 4. Annal. Mons Cœlius Querquetulanus.

quæ erat: mox Cœlium appellitatum à Cœlio Vibenna, qui Dux Gentis Hetruriæ. Si ergo Querquetulanus Mons Cœlius est, in Cœlio porta Querquetulana erat. *Non me latet*, ait Onuphrius, *Tacitum hæc scribere, vtcumque autem sit, Varroni, Plinio, P. Victori, & Sex. Rufo magis credendum.* Sic ego etiam infero: his credendum, sed non magis, quàm Tacito. Non enim diuersa sentiunt. Pliniani quidem illius loci, longe alia interpretatio est, atque illi tribuit Onuphrius. Scribit enim de lucis in Vrbe consitis, aitque: *syluarum certe, Roma, distinguebatur insignibus: Fagutali Ioui etiam nunc, vbi lucus Fageus fuit.* Vbi sane *Fagutali Ioui*, sexto casu, aut *Ioue*, legendum est, & sensus patet. Hoc est enim vnum è syluarum insignibus, Fagutalis Iuppiter, vbi lucus fageus fuit. Tum pergit: *Porta Querquetulana:* hoc est aliud insigne, vbi lucus fuit querceus. Pergit: *Colle, in quem Vimina petebantur.* Tertium syluarum insigne, Collis Viminalis nomine à luco Viminum, quæ ex eo petebantur. Roma igitur syluarum distinguebatur insignibus, Fagutali Ioue: porta Querquetulana: Colle, in quem vimina petebantur. Hæc est germana eius loci interpretatio. vbi porta Querquetulana, interpunctione distinguetur à sequentibus verbis. Sic autem Plinius consentit cum Tacito. Nam hæc porta relinquetur in Colle Querquetulano, idest Cœlio. Petrus Victor, & Sext. Rufus lucum Fagutalem in quinta regione Esquilina collocant. Hoc nihil ad nos. Varro propè Esquilias (non enim in Colle Viminali, quod ait Onuphrius, vt legenti patet) constituit Querquetulanum sacellum. Hoc fauet nobis. Nam Cœlius est finitimus Esquilijs, in quo sylua è quercubus, Querquetulana porta, & sacellum fuit.

Quod ergo nomen sortita est porta, de qua loquimur, si non est Querquetulana? cum hæc Cœlimontana sit. Equidem putauerim hanc portã propinquam olim Castris fuisse antiquitus Viminalem, & inter Aggeres, cum in extremo Viminali, & in medio Aggere sit; sed clausam ædificatione Castrorum propter propinquitatem: eoque translatam, vbi nunc porta Viminalis, seu Pia est.

Porta Piacularis, & Minucia.

Duæ præterea fuere portæ, Piacularis, & Minucia, illa propter aliqua piacula, quæ ibidem fiebant: hæc quia *proxima erat sacello, vel Aræ Minucij, quem Deum putabant.* Auctor Sextus Pompeius. Hæ duæ quænam, vel vbi fuerint, cum alijs ignoro. Inter priores tamen potius numerandas, quam separandas censerem.

Porta Sangualis.

Demum Sangualis porta apud Festum, proxima Aedibus Anci dicitur in summa Sacra via, ait Fuluius. Alij Saginalem ab Aede Sangi nominant, cuius sacellum in septima regione Viæ latæ propinquam portæ Collatinæ numeratur à P. Victore. Vel Sangualis à Sanco, vel Sango dicta est; quem eumdem faciunt cum Deo Fidio, & Sancto. Nam cum hic Aedem haberet in Quirinali, vbi porta Collina; verisimile est, hanc etiam fuisse Sanqualem, vt etiam scribunt.

De Porta Triumphali. Cap. XXII.

HANC mihi seorsim sepofui fusiori tractatione indigentem. Et fuisse in Vrbe Triumphalem Portam nemo dubitat, cuius grauissimi scriptores meminerunt. Cic. in Pisonem: *aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne Triumphali*. Tacitus. *Tum consultatum est de honoribus, ex queis maxime insignes visi, vt Porta Triumphali duceretur funus*. Suetonius in Augusto. *Inter alia complura censuerunt quidam funus Triumphali Porta ducendum præcedente Victoria, quæ est in Curia*. Iosephus: πρὸς δὲ τὴν πύλην αὐτὸς ἀνεχώρει, τὴν ἀπὸ τοῦ πέμπεσθαι δι' αὐτῆς ἀεὶ τοὺς θριάμβους, τῆς προσηγορίας αὐτῇ τετυχυίας. *Ipse vero* Vespasianus *ad portam resedit, quæ, quod ab illa semper ducuntur triumphi, nomen ipsorum sortita est*. Hæc ostendunt portam fuisse. Iam vbi fuerit ostendendum. Onuphrius: *Erat*, inquit, *in ea murorum parte, quæ ab Adriani sepulchro ad Sancti Spiritus portam olim producti erant*. Idem sensit Marlianus, & Fuluius (quamquam hic alibi Capenam pro Triumphali habere videtur) & Flauius Blondus, in cuius verba reliqui videntur iurasse. Interpres vero Suetonij loco laudato. *Porta*, inquit *Triumphalis mediam fuisse videtur inter portam Flumentanam, & Catulariam*. Ex quo videtur Iulius Bulengerius accepisse, dum ait. *Inter portam Flumentanam, & Catulariam, qua iter est ad Septimianam*: Quæ sanè verba mihi perobscura sunt. Nam, vt supra dixi, Flumentana est Flaminia: Viminalis autem Catularia, cis Tiberim. Quomodo ergo Triumphalis tanto trans Tiberim interuallo seiuncta, inter vtramque collocatur? illac verò iter ad Septimianam esse non potest, sitam sub Ianiculo. rectiùs alij loquuntur, qui Flumentanæ, aut Catulariæ, non meminerunt.

Porta Triũphalis fuit antiquitus in Vrbe.
Lib. 1. Annal.
Cap. 100.
Lib. 7 Bel. Iud. c. 24.
Antiquarij locant portam Triũphalẽ ad Nosocomiũ S. Spiritus.
L. 1. c. vlt.
Lib. 3.
Lib. 1. Inst. Romæ.
Cap. 23. de Triumpho.

Omnes autem Iosephum quasi aliquem Dædalum adhibent ad extruendam suam portam Triumphalem; quo tamen maxime demoliuntur. Ille enim loco ante citato scribit, Vespasianum & Titum triumphaturos, Palatio profectos apud Isidis Templum pernoctasse, indequè profectos ad Octauias ambulationes primùm: tum ad portam Triumphalem venisse. *Quibus verbis*, ait Onuphrius, *constat eos extra Vrbem tunc in Campo Martio fuisse, eosque traiecto Tiberi per eam portam introisse*: sed vt accuratiùs locus ille exponatur afferam eius verba, *Instructus*, inquit, *erat exercitus* περὶ θύρας οὐ τῶν ἄνω βασιλείων, ἀλλὰ καὶ πλησίον τοῦ τῆς Ἴσιδος ἱεροῦ· ἐκεῖ δὲ ἀνεπαύοντο τῆς νυκτὸς ἐκείνης οἱ αὐτοκράτορες. *circa fores non superiorum Regiarum*, idest Palatij Augusti, *sed prope Isidis Templum, ibi enim quiescebant nocte illa Imperatores*: Et paulo post: καὶ παρίασιν εἰς τοὺς ὀκλαβίας περιπάτους. ἐνταῦθα δὲ ἥ τε βουλὴ καὶ

τὰ

τὰ τέλη τῶν ἀρχόντων, οἵ τε ἀπὸ τῶν τιμημάτων ἱππεῖς τὴν ἄφιξιν αὐτῶν ἀνέμενον. πεποίητο δὲ βῆμα πρὸ τῶν στοῶν. *& transeunt ad Octauias ambulationes. Ibi autem Senatus, Ducum proceres, & honorati Equites eorum præstolabantur aduentum. Factus autem suggestus erat ante porticus.*

Templū Isidis vbi esset.

Hic primò quærenda nobis est Isidis Aedes: Tum Octauia porticus. Plura quidem fuerunt in Vrbe Templa Isidis; Hic tamen de illo, quod erat in Campo Martio sermo est. Nam Vespasianus, & Titus more veterum, qui triumphaturi degebant extra Vrbem, Vrbe egressi, venerunt in Campum Martium situm extra portas. Erat autem Templum prope Septa, in quibus Comitia ad creandos Magistratus habebantur; quæ quod populum inclusum cogerent, veluti Caulæ gregem, olim Ouile dicta sunt: Iuuenalis:

Sat. 6. Lib. 2. Epigr. 14.

Vt spargat in Aede
Isidis, antiquo quæ proxima surgit Ouili.

Martialis. *Si nihil Europe fecit, tum Septa petuntur;*
Si quid Phyllirides præstet, & Aesonides.
Hinc quoque deceptus Memphitica Templa frequentat,
Assidet & cathedris mœsta Iuuenca tuis.

Nam Isis etiam specie Iuuencæ colebatur, cuius Aedem Septis egressus adibat ille cœnarum venator Selius, in quem scribit Martialis. Septa vero, de quibus alibi, inter forum nunc Columnæ, fontem Aquæ Virginis, seu Treuensis, Montemque Trinitatis, quondam hortulorum fuere. A fonte Triuij, sinistrorsum euntibus in Collem Pincium, Templum occurrit Sancto Andreæ dicatum, quod antiqua Septa fortasse indicat. idem enim est Italis, *Fratte*, vnde cognomentum traxit, quod Latinis *Septa*. Itaque Templum Isidis Marlianus in via Lata, ad Sancti Marcelli, nunc Aedem collocat: Fuluius prope viam Latam, & Templum S. Mariæ in Aquiro. Referens enim fuisse quasdam columnas in proximo Templi horto, subdit: *Nec desunt qui velint ibi fuisse Templum Isidis, quod in hoc ambitu fuisse constat.*

Lib. 5. c. 1. Edit. 2. Antiquit. lib. 4.

Sed iam vbi fuerit Templum Isidis, ambigi non potest, refosso Osiridis simulacro. simul enim tamquam vir, & vxor colebantur ab antiquis. Nam Dominicanis Patribus peramplè eleganterque ædificantibus: ad noui fabricam Cœnobij, & fundamenta iacienda cùm terra egereretur, haud longe ab eo loco, quem notat Fuluius, ac vetus Mineruæ Delubrū, propè viam, quæ descendentes è Quirinali deducit ad Pantheon, ore prono, ac pedibus (qui postea seorsim reperti sunt) mancum simulacrū, est inuentum. Id erat ex atro lapide: oblatumque est à Patribus Patrono Eminentissimo Antonio Cardinali Barberino, qui eodem in loco, ponendo iuniorum tyrocinio ædificat. Ne verò quisquam dubitet, an illa sit Osiridis effigies, argumento primum est color. Nigrum enim fuisse Osirim putabant Aegyptij, teste Plutarcho: Thebisque in Aegypto immanem statuam ex Basalte ferrei coloris atque duritiæ fuisse narrant Serapidis, quem alio nomine eumdem cum Osiri habitum testatur idem Plutarchus: *Ambo*, inquit, *vnius Dei, seu facultatis vocabula censeo*

Lib. 3. Simulacrum Osiridis Romæ inuētum. Eius forma. In l. de Iside, & Osiri.

feo: Et *Præstat autem cum Osiride eumdem facere Serapin*. Idem auctor est, Osirim, quod Solem significaret, Accipitris forma repræsentatum. Ea quippe auis, & visus acumine, & volatus celeritate pollet. Cum vero celeritatem in Sole admiremur, eidem videndi facultatem plerique antiquorum tribuebant. Ideoque statua capitis formam accipitri similem præfert. Quod autem notatam T. littera tabellam manu gestat, id quoque Osirim demonstrat. Hanc enim Ægyptij habuerunt vnam ex arcanis, & sacris notis: cuius eam fuisse significationem interpretatione sapientum Socrates, & Sozomenus docent, *Vita ventura*. Ijdemque cum Suida referunt: In delubro Serapidis diruto repertas esse litteras lapidibus incisas, quæ Crucis præferrent formam. Hoc autem T. litteræ præcipuum est. Quare S. Hieronymus: *Antiquis*, inquit, *Hebræorum litteris, quibus vsque hodie vtuntur Samaritani, extrema T. littera Crucis habet similitudinem*. Ideoque Tau pro signo Salutis & vitæ legitur in sacris paginis, Ezechielis cap. 9 Quod sane arcanum mysterium Hebræi cùm vaticinationibus Prophetarum, & sacerdotum responsis didicissent: ab his deinde ad Aegyptios, ab Aegyptijs ad alias gentes dimanauit. Quare tam Græcis, quam Latinis T. littera symbolum vitæ, Θ. mortis erat. Nam & superstitum bello militum nomina, docente Isidoro, littera T. mortuorũ vero Θ. notabantur. Iudices referente Asconio T. absoluebant, Θ. dãnabant. Ideo Θ. nigrum Persio, nempe infaustum est.

Lib. 5. c. 17. — Lib. 7. c. 15. — In cap. 9 Ezech. — Li. 1. Ethymol. — Sat. 4.

Et potis es nigrum vitio præfigere Theta.

Et Martialis: *Nosti mortiferum quæstoris, Castrice signum;*
Est operæ pretium discere Theta nouum.

Lib. 7. Epigr. 36.

Gentiles igitur Aegyptij sacrorum mysteriorum deprauatores Osiridẽ, siue Serapidem symbolum salutis, & vitæ modò pectore, vt refert Cœlius: modò manu gestare voluerunt, cui mortis signum merito dare debuerant. Neque animaduersione vacat, quod super T. est insculptum O. quã ansulam esse, siue annulum nonnulli existimant. Sed quia, vt dixi Osirim Solem esse putabant, illum etiam notabant hoc signo. Clemens Alexandrinus. *Qui Solem volunt scribere, faciunt circulum*. Alij tamen circello T. litteræ superposito, quod alibi videmus, oculum intelligunt, quo & Osirim prisci designabant. Macrobius: *Osirim Aegyptij vt Solem esse asserãt, insculpunt sceptrum, inque eo speciem oculi exprimunt: & hoc signo Osirim monstrant significantes hunc Deum Solem esse, quia Solem Iouis oculum appellauit antiquitas*. Aliter Plutarchus: *Osirim oculo, & sceptro pictis exprimunt, oculo prouidentiam, sceptro potentiam demonstrante*. Qui ijsdemque signari docet *Osirim Regem & Dominum*. Qui demum scripsit, *vbique ostendi eius simulacrum humana specie*. Hæc probent, statuam esse Osiridis. Id ergo simulacrum inuentum fuisse ibi Aedem Isidis, seu potius vtriusque communem demonstrat: apud quam postridie triumphaturus Vespasianus, extra Vrbem pernoctare voluit. Et vero in vtriusque cultum eum propensum fuisse probabile est, propter ea, quæ Alexandriæ mira illi accidisse narrant Tacitus, & Suetonius, monitu Serapidis, siue in eius Templo, dæmone scilicet illudente.

Lege Hier Prad. in c. 9. Ezech. & Iac. Gretser lib. 1. de Cruce c. 51. — Lib. 10. Antiq. lect. c. 1. — Lib. 5. Strom. — Lib. 1. Satur. — Sic & imagines in Tab. Hieroglyph. manu gestant. — Ann. l. 20. — In eius vita cap. 7.

Iam

Iam Octauias ambulationes, quò ab Iside Vespasianus perrexit, Blondus esse arbitratur, quas circa suum Mausoleum consitis altissime populis fecerat Octauius Augustus. At hic auctor, & idem docens Marlianus animaduertere poterant apud Iosephum verba sequentia βῆμα πρὸ τῆς στοῶν. *suggestus ante porticus*. Itaque priora verba ὀκλαβίας περιπάτους, non sunt referenda ad nemorosas, & siluestres deambulationes, sed spatia ædificatæ porticus. Onuphrius *Porticum credo*, inquit, *Octauiæ in Campo Martio sitam intelligit Iosephus*. Verum quæ est ista Porticus Octauiæ in Campo Martio, cuius nec P. Rufus, & P. Victor, nec alij, quos legerim, meminerunt? *Porticus enim Octauiæ*, vt ait Festus, *duæ appellantur: quarum alteram Theatro Marcelli propiorem Octauia soror Augusti fecit: alteram Theatro Pompeij proximam Cn. Octauius, Cn. Filius, qui fuit Aedilis Curulis, Prætor, Consul, Decemuir sacris faciendis, triumphauitque de Rege Perse Nauali Triumpho. Quam combustam reficiendam curauit Cæsar Augustus*. Porticus Metelli. Prior illa adiunctas alias Porticus habuit à Metello Macedonico extructas. Velleius. Lib. 1. *Hic est Metellus Macedonicus, qui Porticus, quæ fuere circumdatæ duabus ædibus sine inscriptione positis, quæ nunc Octauiæ porticibus ambiuntur fecerat*. De altera Velleius Idem: Lib. 2. *Porticum in Circo Cn. Octauius multo amœnissimam molitus est*. Plinius. *Inuenio, & à Cn. Octauio, qui de Perseo Rege Naualem Triumphum egit, factam Porticum duplicem ad Circum Flaminium, quæ Corinthia sit appellata à Capitulis æreis Columnarum*. Lib. 34. cap. 3. Eamdem Philander à structura, & symmetriæ Corinthiæ modulis Corinthiam nuncupat. Porticus Corinthia eadē quæ Octauia, & vbi esset. Neutra ex his Porticibus fuit in Campo Martio. Prior enim Octauiæ sororis Augusti erat intra Vrbem, vbi nunc Templum Virginis, cognomento in Porticu, à Veteribus Octauiæ Porticibus, vt monent antiquarij, nuncupatum. At Corinthia Cn. Octauij, quamuis fuerit extra Vrbem, Lib. 5. Vitruu. c. 9. in Campo tamen Martio non fuit, sed in altero illi finitimo, Vrbique propinquiore Campo, in quo plurimæ aliæ Porticus, & publica ædificia visebantur, vt supra memoraui.

Hæc ergo Cn. Octauij porticus intelligitur à Iosepho, & Octauias ambulationes dixit; quia duplex erat porticus: siue duplici ordine columnarum in eodem solo: siue duplici concameratione, vt altera superiorem, & columnæ columnas sustinerent. Vtrouis modo prima Romæ constructa est, vt ait P. Victor. Causa vero, cur hæc potius quàm altera Octauiæ porticus sit intelligenda, est; quia Vespasianus, & Titus triumphaturi more maiorum Vrbe egressi sunt, vt postridie triumpharent: Lib. 3. Annal. ideoque apud Isidem pernoctarunt: vt ex antiqua lege viderentur agere. Simile quid Tacitus de Druso: *Drusus Vrbe egressus repetendis auspicijs, mox ouans ingressus est*. Inde vero ad porticum propinquiorem portæ, vbi venturos Cæsares præstolabatur Senatus, tum ad portam Triumphalem, triumphum inituri perrexerunt.

Cum igitur Porticus esset ad Circum Flaminium, & Theatrum Pompeij testibus Plinio & Festo: & nos imum Circum ad ædes Ducū Cæsarinorum statuerimus: inter has, & vicum Thoracopœorum, vt vocant, fuisse

fuiſſe veriſimile eſt: Ibi enim poſt ædes Ducum Vrſinorum ad Campum Floræ Theatri Pompeiani veſtigia apparent. Marlianus putat cognomẽtum S. Nicolai in Chalcaria ab ea porticu deriuari, χαλκὸς enim æs dicitur. Sed non placet. Nam Romani non à Græco nomine, ſed Corinthiam ab æreis & Corinthijs capitulis dixerunt. Templo autem Calcariæ propinquæ cognomentum dare potuerunt.

Hinc autem manifeſta eorum deceptio apparet, qui portam Triumphalem in vlteriore ripa Tiberis ad Sanctum Spiritum in Saxia locauerunt. Cum enim porticus, vbi erant Imperatores, eſſet ad Circum Flaminium, quomodo inde ad Circum Neronis, Camposque Vaticanos retroceſſere, vno circiter milliario diſtantes? peractoquè itinere venerunt ad portam Vrbis, qui ante, tanto interuallo propinquiores, nihilominus erant extra Vrbem? Non ergo fictitiam ad illam portam retro vecti, ſed ad aliam vere Triumphalem prouecti ſunt Cęſares. Quod euincit non hic ſolum Veſpaſiani Triumphus, ſed multo efficaciùs veterum Triumphi Conſulum, ac Prætorum. Nam porta Triumphalis fuit in Vrbe ante Ciceronem; cùm, vt demonſtraui, Romana mœnia à rupe Capitolina per forum nunc Montanarium rectà tendebant ad Tiberim. Erat propè Circus Flaminius, in quo multi antequam triumphantes inirent Vrbem, leguntur fuiſſe. qui ergo in tam propinquo erant extra Vrbem, quomodo pluſquam mille paſſus retro cedebant, vt ad eius portam venirent? Facies ipſa, ſitusquè locorum per ſeſe hoc demonſtrat: & fictam hanc fabuloſamquè in Vaticano triumphorum portam obruet aliquando. Quam locorum deſcriptionem ſupra cap. 11. lineauimus.

In lib. de ſcript. Eccl.

Neque hic metuam quod obijcitur ex S. Hieronymo: *Petrus Apoſtolus ſepultus Romæ in Vaticano iuxta viam Triumphalem, totius Orbis veneratione celebratur*. Quod item ex S. Damaſo: qui ſcribit ab Anacleto erectam fuiſſe Baſilicam B. Petro iuxta viam Triumphalem, & Circũ Caij, & Neronis. Nempe hac via Triumphali quidam auctores triumphant; ſed ita, vt, quemadmodum olim Cæſar triumphans excuſſus eſt è curru, ſic iſti loco, & opinione moueri debeant. Aliud enim porta, aliud via eſt. In Vaticano via fuit Triumphalis. Porta non fuit. Via enim Triumphalis à porta Triumphali deducto nomine, per vtrumque Campum Flaminium, & Martium tendebat in Vaticanum, ſupra pontem ſtrata, qui dictus Vaticanus, & his Triumphalis, prope Noſocomium S. Spiritus ſui veſtigia in alueo Tiberino reliquit. Hinc, ſub ipſum Templum D. Petri Hetruriam verſus via producebatur. Sepultus eſt ergo Apoſtolus iuxta viam Triumphalem: at Porta longe diſſita aberat à ſepulchro. Sic prorſus Campaniam, & Apuliam Appia via intercurrens attigit extremos Italiæ fines. At Porta, vnde via producitur extra mœnia non fuit. Quod & in alijs perſpicuum eſt. Vbi ergo portam Triumphalem ædificabimus?

Templum S. Petri in via Triumphali, ſed non prope Portam.

Equidem potius vbi non fuerit, quàm vbi ponenda ſit, poſſum oſtendere. Videor tamen quibuſdam quaſi veſtigijs germanum eius locum perſequi poſſe. Redeuntes à bello victores Duces Caſtra metabantur in

Campo

Campo Martio, datoque illis extra Vrbem Senatu, petebant Triumphum. Dion. καὶ ἐστρατοπεδευκότων ἔξω τῆς πόλεως κατὰ τὸ ἄρειον πεδίον τὸν θρίαμβον αἰτησάντων. *Castra metantes extra Vrbem in Campo Martio, qui petunt Triumphum.* Eodem in loco eius, qui triumphabat exercitus per Legatos, Tribunosque instruebatur; vt in manipulos, Centurias, Cohortes dispositus laureatum Ducem sequeretur. quod factum in Triumpho Vespasiani narrat Iosephus. Ibidem instructa, & digesta pompa Triumphalis est propter laxitatem, & amœnitatem loci. Denique triumphaturos in proximis Campo ædificijs fuisse legimus, in Circo Flaminio, in Aede Apollinis, in Aede Bellonæ, in Porticibus, quæ Campum spectabant. Ex quo licet conijcere portam Triumphalem in ea mœnium parte, quæ ad Arctos, & Campum Martium vergeret, fuisse. Idque indicant auctores, qui Imperatores triumphaturos in via Flaminia constituunt. Martial. de reditu Traiani.

Lib. 11.

Pompa Triumphi instituebatur in Campo Martio.

Porta Triumphalis vergebat ad Cãpum Martium.

Lib. 10. cap. 6.

Quando erit illa dies, quo Campus, & arbor, & omnis
Lucebit Latia culta fenestra nuru?
Quando moræ dulces, longusque à Cæsare puluis,
Totaque Flaminia Roma videnda via?

Claudianus de reditu Stiliconis. Paneg. 2.

Quæ tunc Flaminiam stipabunt millia vulgi?

Idem de reditu Honorij Augusti in Sex. eius Consul.

Palatino quà pons à Colle recedit
Miluius, & quantum licuit consurgere tectis
Vna replet turbæ facies. vndare videres
Ima viris, altas effulgere matribus ædes.

Tunc quidem Traianus, Stilico, & Honorius non triumpharunt; sed tamen Honorij ingressum instar Triumphalis fuisse. illa declarant.

Tunc tibi magnorum mercem fortuna laborum
Persoluit Stilico, curru cum vectus eodem
Vrbe triumphantem generum florente iuuenta
Conspiceres.

Eadem progressus *Vitellius à Ponte Miluio insigni equo paludatus, accinctusque Senatum, & populum ante se agens, quominus vt captam Vrbem ingrederetur, amicorum consilio deterritus, sumpta prætexta, & composito agmine incessit*, vt ait Tacitus. Li. 2 Hist.

Idem indicant arcus, quorum vnus adhuc extat è marmore triumphanti, vt aiunt, Domitiano erectus. Sed ille triumphanti quidem, at Domitiano dicatus non est, vt alibi. Alios in eadem via, nunc celebri *Cursus* nomine insignita, fuisse arcus testatur Fuluius, quos deinde vel hominum, vel temporum iniuria demolita est.

Alij verò duo qui supersunt Triumphales arcus Constantini, ac Septimij Seueri, etsi trans Capitolium siti, remotique à via Flaminia nobis videntur obstare; magis tamen cæteros turbant, quibus porta placet in Vaticano. Verum & hi nobis fauent, si triumphalis pompæ periodus cogitatione lustretur, & iter, quod per Vrbem peregere trium-

phan-

Processus Triūphantium per Vrbem.

phantes proponatur ab oculos. Pompa enim Triumphalis per medios Circos, vehebatur, vt populus non modo è via, ſed multo commodiùs è gradibus, ſedilibusque Circenſium cauearum cuncta ſedens aſpiceret. Id memorat Plutarchus in vita Aemilij Pauli, eiusque triumphi deſcriptione: ὁ μὲν δῆμος ἔν τε τοῖς ἱππικοῖς θεάτροις, ἃ κίρκους καλοῦσι, περί τε τὴν ἀγορὰν ἰκρία πηξάμενοι, καὶ τἆλλα τῆς πόλεως μέρη καταλαβόντες, ὡς ἕκαστα παρεῖχεν τῆς πόμπης ἐπ' ὄψιν, ἐθεῶντο. *Populus quidem in Equeſtribus Theatris, ſiue Hippodromis, quos Circos vocant, & circa forum tabulata figentes, & occupantes alias Vrbis partes, vt pompæ ſingula ſubijcerent viſui ſpectarunt.* Pauli quidem ætate ſolum Circus Flaminius, & Circus

Per Circos vehebantur Triūphantes.

Maximus vſui eſſe poterant ad ſpectandum. Ideo crediderim in Circo Flaminio fuiſſe interdum à Ducibus donatos coronis, & muneribus milites, quia circum ſedebat contemplator, laudatorque populus: Ioſephus etiam locorum ad ſpectandum meminit in Triumpho Veſpaſiani, & Titi: ἔπεμπον τὸν θρίαμβον διὰ τῶν θεάτρων διεξελαύνοντες, ὅπως εἴη τοῖς πλήθεσιν ἡ θέα ῥᾴων. quod vertit interpres, *inter ſpectacula tranſeuntes Triumphum ducebant, vt multitudini facilior præberetur aſpectus.* Quid autem eſt tranſire inter ſpectacula, niſi per loca ſpectaculorum, & Circos, quorum gradus inſederat populus, vt ſpectaret facilius, atque commodius? Veſpaſianus autem diſcedens ab Octauia Porticu per Circum primò Flaminium, deinde Circum Maximum tranſiturus erat. ſed omnis Triumphi pompa è Campo Martio, vbi inſtruebatur, incipiens, etiam per Circum Agonalem, hodie Nauonum, ab Alexandro extructum, vltimis ſaltem ætatibus, cum rari triumphi, traduci poterat. Ambigi poſſet an etiam per Theatra primum Pompeij, tum Balbi, deinde Marcelli, & Amphitheatrum Statilij in Campo, & Flauium prope Sacram viam, poſtquam extructa ſunt, pompa triumphalis tranſiret. Sed fortaſſe horum aditus non ceperunt machinas, pegmata, carros, & immania illa fercula, quibus manubiæ, imagines, atque hoſtium ſpolia vehebantur. Dixerim præterea, Theatra, propter adiunctum ſcenæ pulpitum, & clauſum fabricæ ſemicirculum, pompæ tranſitum non præbuiſſe. De Amphitheatris dubitauerim.

Triūphantes vecti Sacra via.

Ad hæc conſtat triumphantes Sacra via perrexiſſe, quæ prope Palatium deſcendebat in Forum; & ideò triumphales Arcus prope Sacram viam extructi ſunt.

Li. 2. el. 2. de Triumpho Augusti.

Propertius. *Aut Regum auratis circumdata colla catenis,*
Actiaque in Sacra currere roſtra via.

Li. 4. od. 2

Horatius: *Cæſarem, quandoque trahet feroces*
Per Sacrum cliuum merita decorus
Fronde Sicambros.

Et lib. 2. Epo. od. 7.

Et: *Intactus aut Britannus vt deſcenderet*
Sacra catenatus via.

Erat enim ſub Arcum Titi decliuis via in forum, vt nunc etiam apparet. Demum inueſtigandæ viæ triumphorum conferunt triumphales, qui extant,

tant, arcus; illos enim Cæsares triumphantes subiere, cum veherentur in Capitolium.

His probe animaduersis, via primum in Vrbe Triumphalis, tum porta ipsa, minori quamquam probabilitate, peruestigatur. Nam pompa instructa in Campo Martio cùm moueri cœpisset, Imperatoribus duntaxat ad portam præstolantibus, vt de Vespasiano, & Tito dictum est; primum offendebat frequentissimas Porticus, & Templa in Campo Flaminio, tum iuxta Porticum Octauiam petebat Circum Flaminium: quo egressa intrabat portam Triumphalem. Hinc iuxta Theatrum Marcelli ad alias Porticus Octauiæ nomine ab Augusto extructas ferebatur. Inde per medium Velabrum, & Forum Boarium veniebat ad Circum Maximum. Hinc læuorsum conuersa tendebat ad Curias veteres, vbi Arcus Constantini. Vnde alio flexu per Sacram viam descendebat in Forum. quod circumire necesse erat, vt frequentissimus, qui aderat populus, commode spectaret. Tum iuxta Templum Saturni, vbi Septimij Arcus ascendebat, iterum flexo curru, in Capitolium. Hæc via, & circuitus Triumphalis est, quem præter Plutarchi, & Iosephi allata verba confirmat Suetonius in Cæsare: *Gallici*, inquit, *Triumphi die Velabrum prætervehens pœne curru excussus est, axe defracto. Apud Fanum Fortunæ*, vt Dion adiungit. Considero rem gestam in Velabro, vbi hodie Aedes S. Georgij. Nam nisi à Velabro Cæsar venisset in Circum Maximum, sed flexo in Forum curru, Capitolium ascendisset, Sacram non vidisset viam præter morem maiorum. Venit ergo à porta proxima Circo Flaminio, quæ per Velabrum mitteret in Circum Maximum, vt inde conuersus veniret in Sacram viam, tum Foro in Capitolium.

Via Triũphalis.

Cap. 37.

Lib. 43.

Iam vt tandem portæ situs statuatur; hæc, quæ memoraui, Carmentali propinquam, inter Capitolium, & Tiberim faciunt. Putarim etiam portam Triumphalem solum ad vsum Triumphorum patuisse, alijs temporibus clausam, & obseratam. Innuit Marcus Tullius: *Qua*, inquit, *porta introierit, modò ne Triumphali, quæ porta Macedonicis semper Consulibus ante te patuit*. Innuit & Religio inferendi cadauer Augusti per hanc portam. Si enim, illa semper patente, quilibet alius vel ciuis, vel iumentum ingredi poterat; quæ tandem Religio vetabat inferre mortuum Augustum, quæ aliarum portarum aditum non prohibebat? Leues equidem coniecturæ. Sed porta solis Triumphis patens eorum dignitatem augebat. Ideoque vix numeratur ab antiquis, quod raro esset in vsu, & postea senescente cum Imperio omnino desijt. Nam qui pro numero Triumphorum portas Triumphales multiplicant, & nouissime consistunt in Flaminia, audiendi non sunt. Sicut qui Capenam faciunt, vt Pomponius Lætus, in vita Diocletiani. *Inferebantur*, inquit, *ferè omnes Triumphi via Appia, porta Capena*. Quod & Fuluius scripsit. Placet porro in rem conclusio Martialis:

Porta Triũphalis vbi esset.

Ora. in Pis.

Nec porta Flaminia; nec Capena est Triumphalis.

Hæc est digna tuis Germanice porta Triumphis;
Hos aditus Vrbem Martis habere decet.

Viæ Vrbis. Cap. XXIII.

VIAE vt ait Varro, *quà vehebantur dictæ: quà angustè, semita, vt semiter dictum*. Quod si neque vehiculum, neque iumentum ea inire possit, *iter magis quàm via videbitur* vt habetur ff. Tit. 1. de Seruit. L. Si tam angusti. Eodem enim teste Varrone, *iter est, quod eundo teritur*. At *vici* vt idem habet, *à via; quod ex vtraque parte viæ, sunt ædificia*. Iam Vrbs condita, & aucta sub Regibus vicos, viasque meliori forma direxisse credenda est, quam post Gallicum incendium. Quia etsi tunc opes angustæ erant, non tamen prohibebant, quominus ex mandatis Regijs per accliuia collium, & imavallium iusta dimensione producerentur viæ. Qui vero post Romulum colles Vrbi addiderunt, id fecere receptis in Ciuitatem finitimis, quos bello vicerant, populis, eorumque opibus traductis: cum Vrbs muro lapideo, aggere, fossa in planioribus locis munita: exiccata, & purgata est Cloacis minoribus primùm, tum Cloaca maxima. Quæ cura publicorum operum ostendit non omissa viarum, vicorumque ornamenta.

Vicus quid sit.

Cæterum post Gallicam cladem, Anno Vrbis Trecentesimo Sexagesimo quinto, *Festinatio curam exemit vicos dirigendi*, vt ait Liuius, *dum omisso sui, alienique discrimine in vacuo ædificant. & domus*, vt ait Tacitus, *nulla distinctione, & passim erectæ. Vrbs arctis itineribus, hucque, & illuc flexis, atque enormibus vicis*. Vt Cic. in Rullum, *non optimis vijs, angustissimis semitis*. Vt ibidem Liuius: *forma Vrbis sit occupatæ, quam diuisæ similis*. Innuit angustias, & Martialis:

Viæ Vrbis flexæ, & angustæ. Lib. 5. 15. Ann.

Vicinus meus est, manuquè tangi
De nostris Nouius potest fenestris.

Lib. 1. ep. 87.

Iuuenalis: *Rhedarum transitus arcto*
Vicorum inflexu, & stantis conuitia mandræ.

Sat. 3.

Hæc deformitas, & angustiæ viarum mansere vsque ad Neronis principatum, cum eius flammæ reddidere, quod gallicæ abstulerant. Nam teste Tacito, *dimensis vicorum ordinibus, & latis viarum spatijs: ac patefactis areis ædificatio peracta est*. Nec tamen omnium vicorum angustias fuisse sublatas credibile est. Silice stratæ sunt veteres illæ viæ Anno Vrbis conditæ Quingentesimo Octuagesimo. Liuius: *Censores vias sternendas silice in Vrbe, glarea extra Vrbem substruendas, marginandasque primi omnium locauerunt*. Erat autem silex non malleis, dolabrisque particulatim diffractus, & concisus, vti hodie mos est; sed crassus, & in fronte latus binos, ternos, quaternosuè pedes multiplici ferme angulo perpolitus, vt alijs inæqualis crassitudinis facile committeretur, nec se commissura laxaret. Quod cum antiquarum extra Vrbem viarum reliquiæ demonstrant: tum intra Vrbem ad locanda fundamenta, egesto in altitudinem

Loc. cit. Viæ post Neronem latæ, & rectæ. Dec. 5. li. 1 Viæ Vrbis latis silicibus stratæ.

dinem solo obseruauimus: resossis vna grandibus, eoque ordine coagmentatis subteriacentium viarum silicibus.

De his Iuuenalis: *Fenestris* Sat. 3.

Vasa cadunt, quanto percussum pondere signent,

Et lædant silicem.

Amm. *Per ampla spatia Vrbis, subuersasque silices sine periculi metu equos agitant.* Sed quamuis eo lapide stratæ essent viæ, quas M. Antonius diligentissimè curasse testatur Capitolinus in vita; nihilominus propter angustias, planitiem, multitudinem hominum, iumentorum, vehiculorum, cœnosas, & lutulentas fuisse necesse est. Iuuenalis: Lib. 14. Viæ Vrbis Cœnosæ. Ibidem.

Pinguia crura luto.

Martialis: *Et Prætor medio cogitur ire luto.* Lib 6. epigr. 60.

Et alibi: *Et nunquam sicco sordida saxa gradu.* Lib. 5. cap. 23.

Nec refragatur illo versu Horatius: *Puræ* (sic enim legendum) Ep. 2. li. 2.

Sunt plateæ, nihil vt meditantibus obstet.

Quo significatur puras, adeo ac detersas esse Romanas vias, vt etiam Poëtis de carmine cogitantibus præbeant expeditum iter. Nam ille impropriè loquutus de vijs (Plateæ enim illis latiores areæ sunt) negat id licere in sequentibus. Vt quamuis alicubi id forte liceret; id tamen de reliquis, aut de omnibus dicere absurdum sit. Quod ex eo loco, & Iuuenalis citato quisque potest conijcere. Nobiliores quædam viæ intra Vrbem, quarum scriptores meminerunt, suis quæque locis recensendæ sunt.

Qualia fuerint Vrbis ædificia, & primo Antiquissima. Cap. XXIV.

AD intuenda Vrbis ædificia necesse est in certos quosdam ætatis gradus crescentem Romæ domorum amplitudinem distinguere: vt quemadmodum L. Florus ijs processum Imperij distinxit, ità ædificandi incrementa seiungantur. Prima ætas est à condita ad instauratam post Gallicum incendium Vrbem per annos trecentos sexaginta quinque. Altera ab Vrbe restituta, vsque ad primum Augusti Consulatum annos continet trecẽtos quadraginta sex. Tertia vsque ad decimum Imperantis Neronis annum, quo Vrbem cremauit, annos habet centum quinque. Quarta vsque ad Gothicam obsidionem, captamque Romam duce Alarico trecentos quadraginta septem annos complectitur. Quinta ad Iustiniani principatus annum XXI. producta, annos comprehendit centum triginta septem, qui est annus Vrbis MCCC. eoque à Totila Gothorum Rege magna ex parte Vrbs euersa, & incensa Ciues aut expulsos, aut ad exteras regiones traductos amisit. Sexta ætas ad nostra vsque tempora decurrit. Ann. Vrb. 711. Ann. Vrb. 816. Ann. Vrb. 1163. Alij 1162. Alij 1164.

Prima Romanorum paupertas exiguas domos habuit. De re rust. Lib. 4. c. 4. 3. Fast.

Prima ætate exiguas rudesque domos habuit Roma, cum sub Regibus, & post exactos Reges regnabat nihilominus Ciuium paupertas; atque, vt est apud Catonem, amplissime laudari existimabatur, qui dicebatur *bonus agricola bonusque Colonus*: & poterat agro colendo familiã, & diuturnorum impendia bellorum, quæ sine publico stipendio gerebantur, sustinere. Itaq; illi quæsiti ab aratro Consules, & Dictatores quas domos ædificarint quærendum non est, *quos*, vt ait Valerius, *pericula Reipublicæ Imperatores accersebant, angustiæ rei familiaris bubulcos fieri cogebant*: Et Romulus quam domum incoluerit, Mars apud Ouidium sic admonet.

Quæ fuerit nostri, si quæris Regia nati,
Aspice de canna, straminibusque domum.
In stipula placidi capiebat munera somni,
Et tamen ex illo venit in astra thoro.

Lib. 6. Fast.

Idem Poeta de Domo Numæ successoris.

Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestæ,
Tunc erat intonsi Regia magna Numæ.

Loc. cit. Aedes antiquorum humiles. 4. de li. Lat. Lib. 2. c. 8.

Valerius: *Per Romuli Casam, perque veteris Capitolij humilia tecta, & æternos Vestæ focos fictilibus etiamnum vasis contentos.* Ideò tunc Propertij testificatione.

Non fuit opprobrio facta sine arte Casa.

Quare quod sine contignatione, ac solario extruerentur domus, ædes appellatæ sunt. *Aedes* inquit Varro, *ab aditu dictæ, quod illas plano pede adibant*. Plani autem pedis ædificia leguntur apud Vitruuium ad contignationum differentiam. eodemque referente, *cùm Area plana postea non posset populi recipere multitudinem ad habitandum, ad altitudinem ædificiorum res ipsa coëgit deuenire*. Et verò, cùm, vt ait Ouidius:

1. Fast.

Iuppiter angusta vix totus stabat in æde,
Pascebatque suas ipse Senator oues.
Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem,
Nec fœnum capiti supposuisse fuit.
Iura dabat populis posito modo Prætor aratro,
Et leuis argenti lamina crimen erat.

Angustiæ, & paupertas veterum Romanorũ Lib. 8. c. 3.

cùm, vt est apud Valerium, *septem iugera aridæ terræ, & voluptatis causa sterile atque æstuosissimum solum versabant: deliciarumque ignari vastissimas glebas plurimo cum sudore dissipabant*: cùm erant, vt scribit Plinius, *dona amplissima Imperatorum, & fortium Ciuium quantum quis vno die plurimum circumarauisset, & quartarij farris, aut heminæ conferente populo*; quomodo perãplas cœnationes ædificare, aut domos peristylis, triclinijs, conclauibus magnificè distinguere poterant? Casulæ profecto, & humillima tecta habuerunt vix Soli defendendo, arcendisque imbribus idonea. *Nimirum*, vt ait Plinius, *sic habitarunt illi, qui hoc imperium fecere, tantas ad vincendas gentes, triumphosque referendos ab aratro, aut foco redeuntes; quorum agri quoque minorem obtinent modum, quàm cellaria istorum. Subit vero cogitatio, quota portio*

Lib. 36. cap. 15.

harum

barum fuerint areæ illæ, quas inuictis Imperatoribus decernebant publicè ad exędificandas domos; summusq; illarum honos erat adijci decreto, vt domus eorum fores extra aperirentur, & ianua in publicum reijceretur. Hoc erat clarissimum insigne inter Triumphales quoque domos. Hæc ille. Huius ætatis opera publica paulo ampliora fuere: Porticus circa forum rudes videlicet à Tarquinio Prisco factæ: Templum Iouis Capitolini à Tarquinio Superbo, de quo infra. Liuius: *Vrbem quoque* (Veios) *Vrbi Romæ vel situ, vel magnificentia publicorum, priuatorumque tectorum, ac locorum præponebant.* Lib. 5.

Aedificia Vrbis ab incendio Gallico vsque ad Augustum. Cap. XXV.

PRIMIS hisce temporibus paupertati, duritiæque rusticæ dedicatis fœda clades, & Vrbis euersio superuenit, vnde altera ætas initium sumit. Capta enim à Gallis, incensaque Vrbs, trucidatis omnibus, præter eos, qui extra profugerant, aut confugerant in Capitolium, omnia euersa, ac solo penitus exæquata sunt. Liuius de Iuuentute, quæ se in arcem receperat: *Quocunquè,* inquit, *sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum auertisset, pauentes ad omnia animos, oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis Patrię.* At pulsis, necatisque tandem hostibus, quæ tam ex illo incendio renasci Roma potuerit, hæc aperte demonstrant. Cuncta erant præter Capitolium, ferro, & igne consumpta. Omnes, præter milites, & paucos, qui ex fuga se in Vrbem receperant, cæsi: res familiaris accisa: exusti vastatiq; circum agri, vix vnde vitam ægrè tolerarent, conuehere poterant. *Sunt qui dicant,* scribit Festus. *post Vrbem à Gallis liberatam, ob inopiam cibatus cœptos sexaginta annorum homines iaci in Tiberim. Ex quo numero vnus filij pietate occultatus sæpe profuerit patriæ sub persona filij. Id vt sit cognitum, èi iuueni esse ignotum, & sexagenarijs vita concessa, depontanis autem senibus indita appellatio.* Hoc vt in ambiguo sit, illud certo constat ex Plutarcho in Camillo, & Liuio, Populum rerum omnium egenum, ac desperatione coactum, Patribus diù obluctatum, qui censebant restituendam Vrbem; vt, ne inflammatam instaurare patriam cogeretur, altera pœne flamma seditionis, ac ciuilis tumultus exarserit. Itaque malebant exilium, quam ædificationem: & Veios, in proximam Hetruriæ Vrbem paulo ante captam, adnitentibus Tribunis, legemq; de abitu iam ferentibus, discedebant. Sed tandem Camilli Dictatoris eloquentia, vocibus benè ominantibus, sacrorumque victi religionibus substitere: Et, vt ait Liuius, *Antiquata lege Vrbs promiscuè ędificari cœpta. Tegula publicè præbita est: saxi, materięque cędendę, vnde quisque vellet, ius factum, prædibus acceptis, eo anno ędificia* perse-

Lib. 5.

Lib. 5.

perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui, alienoque discrimine in vacuo ædificant. Ea est causa vt veteres Cloacæ primò per publicum ductę, nunc priuata passim subeant tecta formaque Vrbis sit occupatæ magis, quam diuisæ similis. Idem, *Et Roma*, inquit, *cùm frequentia crescere, tum tota simul exurgere ædificijs, & Republica impensas adiuuante, & ædilibus veluti publicum exigentibus opus, & ipsis priuatis, admonebat enim desiderium vsus, festinantibus ad effectum operis, intraque annum noua Vrbs stetit*. Et: *nulla distinctione, & passim erectæ domus*, vt ait Tacitus. Ex quo intelligere quisque potest, Romam ab egentibus, & publica, priuataque calamitate oppressis, festinanter sine lege ductuque artificum plerisq; ædificantibus, domos non ad splendorem, & luxum, sed ad necessitatem, vitamque imbricibus, ac tectis ab iniuria temporum defendendam habuisse. Quare ingeniose magis quam vere de Gallico incendio L. Florus: *Pastorum casas ignis ille, & flamma paupertatem Romuli abscondit*. Casæ enim, vt ante, minore etiam directura redierunt, arcta itinera, *hucque, & illuc flexi, & enormes vici*, vt ait Tacitus: *deformitas ædificiorum, angustiæ flexuræque, vicorum*, vt Suetonius: *Suspensa Vrbs, non optimis vijs, angustissimis semitis*, vt Cicero: *nixæ Cloacis subeuntibus domus*. Et, *forma Vrbis occupatæ magis, quàm diuisa similis*, vt Liuius. In hac ætate per annos amplius ducentos quadraginta nihil priuatim magnificè extructum reperi: pauca etiam publicè, præter substructionem Capitolij. Nam secundo post cladem acceptam anno, *Capitolium saxo quadrato substructũ est, opus vel in hac Vrbis magnificentia conspiciendum*, vt ait Liuius. Quæ sanè substructio non exornando Iouis Tẽplo, sed monti, & areæ sustinendæ, vt tutior esset aduersus hostem facta est. Quod ad priuata ædificia pertinet, crescere illa non sinebat paupertas; quæ à maioribus recepta adhuc erat in pretio apud posteros. Exiguus enim ex auro census, & rarus vsus argenti. Ideo *Cornelius Rufinus duobus Consulatibus, & Dictatura speciosissimè functus, quod decem pondo vasa argentea comparasset, à Fabricio Censore Senatu motus est*, teste Valerio. *Manij Curij post Triumphos*, ait Plinius, *immensumque terrarum adiectum Imperio, nota concio est: perniciosum intelligi Ciuem, cui septem iugera non essent satis. Hæc autem mensura plebi post exactos Reges assignata est*. Iugerum autem, vt ibidem, vocabatur, quod vno iugo boum in die exarari posset. Iuuenalis:

Mox etiam fractis ætate, ac punica passis
Prælia, vel Pyrrhum immanem, gladiosque Molossos,
Tandem pro multis vix iugera bina dabantur
Vulneribus; merces ea sanguinis, atque laboris,
Nullis visa vnquam meritis minor, aut ingratæ
Curta fides Patriæ saturabat glebula talis
Patrem ipsum, turbamque casæ, qua fœta iacebat
Vxor, & infantes ludebant quatuor, vnus
Vernula, tres domini; sed magnis fratribus horum

A scro-

Lib. 6. — Ann. 15. — Lib. 1. cap. 13. — Ann. 15. — In vita Neron. cap. 38. — 2. Agraria in Rullũ. — Lib. 6. — Lib. 2. cap. 4. — Lib. 18. c. 3 — Sat. 14.

A scrobe, vel sulco redeuntibus altera Cœna
Amplior, & grandes fumabant pultibus ollæ;
Nunc modus hic agri nostro non sufficit horto.

Idem indicat quòd pro tegula tabellis ligneis domus contegebantur, quæ dicuntur scandulæ. Plinius: *scandula contectam fuisse Romam ad Pyrrhi vsque bellum annis CCCCLXX. Cornelius nepos auctor est.* Denique, Teste Velleio, *Q. Cæcilius Metellus primus omnium Romæ ædem ex marmore in ijs ipsius monimentis molitus, vel magnificentiæ, vel luxuriæ princeps fuit.* Quod actum est post eius Triumphum de Pseudophilippo anno Vrbis sexcentesimo septimo: post incendium Gallicum ducentesimo quadragesimo secundo. *Hic est Metellus Macedonicus,* ait idem, *qui Porticus, quæ fuere circundatæ duabus ædibus sine inscriptione positis, quæ nunc Octauiæ Porticibus ambiuntur, fecerat quique hanc turmam statuarum Equestrium, quæ frontem ædium spectant, hodieque maximum ornamentum eius loci, ex Macedonia detulit.* Et cum Scipio Nasica item Porticus in Capitolio, Cn. Octauius in Circo moliti essent; *publicam magnificentiam,* vt idem Velleius est auctor, *secuta priuata luxuria est.* Adhuc tamen Principes Ciuitatis modicas ædes, tum ex tradita consuetudine, tum ex Romana viuendi frugalitate habitabant. Vt de reliquis coniectura fiat, quibus tenuis census, aut plebeia generis humilitas erat. Catoni Consulari, Censorique penates angusti fuere. Pompeio ante tertium Triumphum parua domus in Carinis: amplioremque factam ingressus Pompeij sector Antonius quæsiuit, vbinam cœnarit Pompeius Magnus. M. Crassus ille ditissimus Romanorum angustis in ædibus, duobus cum fratribus est educatus. Auctor Plutarchus in eorum vita. Idem in Paulo Aemilio, & Valerius de Aelijs patricijs: *Sexdecium eodem,* inquit, *tempore Aelij fuerunt, quibus vna domuncula fuerat eodem loci, quo nunc sunt Mariana monumenta, & vnus in agro Veiente fundus.* Eadem gens *nullum ante scrupulum argenti habuit quàm Paulus Perse Rege deuicto. Q. Aelio Tuberoni genero suo quinque pondo argenti ex præda donaret.* Cæsar, teste Suetonio, *modicis ædibus habitauit in Suburra;* & Augustus *in Palatio modicis ædibus Hortensianis & neque laxitate, neque cultu conspicuis; vt in quibus Porticus breues essent Albanarum columnarum* (Hunc lapidem forte hodie Piperinum vulgo nuncupant.) *& sine marmore vllo, aut insigni pauimento conclauia; ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme, & æstate mansit* dominus Terrarum. M. Lepidi Consulis triginta quinque annis ante Augustum Consulem dicitur à Plinio Romæ domus pulcherrima fuisse. Quod si huius domus quæris ornamenta; hæc inuenies apud eũdem eodem libro. Columnas, crustasque Numidici Marmoris, eiusdemque solidas glebas, & massam in liminum vsu. Sed anno Vrbis DCLXII. ante primum Augusti Consulatum quadragesimo nono, vt idem refert Plinius, & Valerius, L. Crasso Oratori magnifica domus fuit in Palatio. Nam præter sex lotos arbores ibi consitas, *Columnas quatuor Hymettij marmoris, ædilitæatis gratia ad scenam ornandam aduectas in eius atrio statuerat, cùm*

[Margin notes: Lib. 16. cap. 10. — Lib. 1. — Vbi nunc Aedes S. Mariæ cognométo in Porticu. — Lib. 2. — Lib. 4. c. 4 — Lib. 36. cap. 15. — Cap. 6. — Lib. 17. cap. 1. — Lib. 9. c. 1.]

in publico nondum essent vllę marmoreę: ideòque à Cn. Domitio vna Censuram gerente grauitèr reprehensus; eademque de causa Crassus Venus Palatina à Bruto dictus est. *Tam recens*, pergit Plinius, *est opulentia*; qui post centum sexaginta sex annos hæc scribebat, Principe Vespasiano anno Vrbis DCCC. XXVIII.

Iam si hac tempestate modica priuata ædificia fuere, quid publica? nempe Tēpla, Porticus, Basilicæ ad æternitatem factæ ex manubijs prouinciarum, ex dono, pecuniaque ditissimorum populorum. Sed neque superiori, vel hac fermè tota ætate ædes publicæ ea forma, & amplitudine sunt extructæ, quam fortè animo amplectimur, & multi haud perinde docti eruditique inaniter prædicant. Nam anno Vrbis DC.LXII. cum Censor Crassus eas columnas Hymettij marmoris habebat in atrio; *In publico*, vt ait Plinius, *nondum erant vllę marmoreę*. Non ergo inusitata erat ædificiorum species, quæ tunc sola compage murorum, pilarumque lateritia firmitate constabant, aut columnis nitebantur ex Albano lapide, vel Tiburtino. Liuius: *Alij*, inquit, *speciem ipsius Vrbis nondum exornatę, neque publicis, neque priuatis locis: alij singulos Principum eluderent*. Quod actum est anno Vrbis DLXXII. Plutarchus in comparatione Periclis, & Fabij: *Aedificia*, inquit, *quibus Pericles Athenas exornauit cum omnibus, quęcumque ante Cæsares Roma habuit, non sunt conferenda; sed longe lateque sine vlla comparatione, magnificentia, & nobilitate prę his obtinent illa primas*. Templa vero ferme modica fuerunt, & angusta: cuiusmodi aliqua adhuc extant prope ripam Tiberis in Foro Boario veteri. Templum Feretrij Iouis quindecim pedes longum, Teste Dionysio fuit, idest palmos recentes Romanos viginti. In Foro Romano aliquot Basilicæ, multa erant Templa; vtique non magna, vt locus caperet. Illud ipsum Capitolium omnium delubrorum, religionum, sacrorum caput, Deorum, vt aiebant, domicilium, & alterum Iouis fulminantis Cœlum, pilis latere coctili dealbatis tres in partes diuisum sustinebatur, vt Dionysius, & pari propemodum longitudine, ac latitudine, quindecim duntaxat latitudini detractis, patebat ducentos pedes: idest ducentos sexaginta sex palmos, & bessem, vel vncias octo.

Loc.cit.

Dec. 4. lib. 10.

Lib. 4.

Sed quanto maiora templa Romæ, vel magni Constantini potentia, vel deinceps Maximorum Pontificum religio, vel purpuratorum Principum munificentia, vel priuatorum Ciuium liberalitas molita est? Capitolinus verò Romanorum Deorum Augustus fuit in templo

Fictilis, & nullo violatus Iuppiter auro.

Vt cæteros Deos, vilem scilicet, sordidamque plebeculam, non puderet à figulo regi. Ideoquè postea dixere Romani.

Fictilibus creuere Deis hæc aurea templa.

Igitur quāuis superstitiosum populum Aedium sacrarū cultus, splendorque vehementer vrgeret; tamen quia bellicarum expeditionum, repurgandi Vrbem, solemnes edendi ludos, Imperium propagandi cura detinebatur, aliò maiores sumptus machinasque conuerterat. *Cum in condendis ędificijs*, ait Strabo, *Gręci acuti maxime, ac solertes fuisse videan-*

Lib. 5.

videantur, cum pulchritudinem, & munimentum ingeniosè prospicerent, portusque, & agri feracitatem: Romani ea maximè animaduerterunt, quę illi neglexere, strata videlicet viarum, Aquęductus, Cloacas, quibus Ciuitatis sordes in Tiberim eluerentur. Cernere licet stratas in agro vias, excisis ad hęc collibus, exageratis vallibus, vnde nauigiorum onera plaustris exciperentur. Cloacę duro cameratę lapide peruias carris stramentorum semitas reliquerunt. demum adiungit: ὡς δὲ εἰπεῖν οἱ παλαιοὶ μὲν τοῦ κάλλους τῆς ῥώμης ὀλιγώρουν πρὸς ἄλλοις μίζουσι, καὶ ἀναγκαιοτέροις ὄντες. οἱ δὲ ὕστερον, καὶ μάλιστα οἱ νῦν καθ' ἡμᾶς, οὐδὲ τούτου καθυστέρησαν, ἀλλ' ἀναθημάτων πολλῶν, καὶ καλῶν ἐπλήρωσαν τὴν πόλιν. *vt in summa dicam, Antiqui pulchritudinem Romę paruifecerunt, cum in maioribus, & magis necessarijs versarentur. Posteri autem, & maximè nostra ætate* (scripsit autem ætate Augusti) *neque huic defuerunt, sed monumentis, donarijsquè multis ac pręclaris impleuerunt Vrbem*, Itaque Plinius *Senes*, inquit, & de æuo Cæsaris loquitur, *aggeris vastum spatium, & substructiones insanas Capitolij mirabantur; pręterea Cloacas, operum omnium dictu maximum, suffossis montibus, Vrbe pensili subterque nauigata.* Quid? hæc tria admiranda, Aggerem, Substructiones Capitolij, Cloacas Vrbs tantum continebat, quæ deinceps fuit vniuersa miraculum? Ita sanè. Sed neque hæc laudauit Cyneas Pyrrhi Epirotarum Regis legatus, qui Romana omnia curiosius contemplatus, populi multitudinem Lernææ instar Hydræ renascentem, & Senatum Regũ in Vrbe surpexit, præterea nihil. Accedebat aliud non leue deformitatis argumentum. Nam affluente multitudine cum propter religionem nec produci pomœrium, nec Vrbis mœnia dilatari possent, necesse habebant domos in magnam altitudinem attollere. Cum vero Vrbs septem Colles, vallesque intermedias complecteretur; alia iacebant in subiectis vallibus, alia editissima his imminebant è montibus ædificia, semitis, vijsque duntaxat perangustis interpositis. Quo inobscuratæ Ciuium ædes, vicique publici tenebricosi, & offusi caligine Solis apertam lucem accipere prohibebantur. Hoc Aristides indicat, cum in septicolli ambitu plures, & alias alijs impositas Vrbes enumerat. Quamquam hoc laudi vertat, laxatis præsertim illo æuo viarum spatijs, domibusq; magnificè extructis. Idem significat Tacitus: *Impetu peruagatum incendium plana primùm, deinde in edita assurgens, obnoxia Vrbe; arctis itineribus, hucque & illuc flexis, atque enormibus victis, qualis vetus Roma fuit,*

Lib. 36. cap. 15. — In Encomio Vrbis. — 15. Ann.

Iuuenalis: *Quod spatium tectis sublimibus? vnde cerebrum*
Testa ferit, quoties rimosa, & curta fenestris
Vasa cadunt. (Sat. 6.)

Idem: *Rhedarum transitus arcto*
Vicorum inflexu. (Ibidem.)

Inter hæc incommodæ deformitatis indicia, vnum erat Vrbi exornandæ non leue momentum, nempe statuarum copia, quas primus M. Marcellus

lus

lus Captis Syracusis intulerat, ac post illum è Græciæ, Asiæque Vrbibus Imperatores pari contentione congesserant. *Mummius*, inquit Plinius, *deuicta Achaia, repleuit Vrbem*. Multa & Luculli inuexere. Quintus Metellus Macedonicus statuas Equitum Alexandri Magni, & ipsius Regis à Lysippo factas maximum Vrbis ornamentum, vt scribit Velleius, ex Macedonia detulit, & primus omnium Romæ, vt dicebam, domum ex marmore molitus, eas ita collocauit, vt frontem ædium aspicerent. Atqui non multo post, nempe anno Vrbis DCXXIX. *Censores L.Cassius Longinus & Cn.Seruilius Cæpio*, vt scribit Velleius, *Lepidum Aelium Augurem, quòd sex millibus Aedes conduxisset adesse iusserunt. At nunc si quis*, inquit, *tanti habitet, vix vt Senator agnoscitur. Adeò maturè à rectis in vitia, à vitijs in praua, à prauis in præcipitia peruenitur*. Scribebat autem Velleius Paterculus Tiberio Principe.

Lib. 1.

Lib. 2.

At anno Vrbis DCLXII. cum domus Craßi Oratoris, vt aiebam, laudabatur in Palatio: *Aliquanto præstantior*, ait Plinius lib.17. cap.1. *in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum Caio Mario fudit. Multo vero pulcherrima consensu omnium ætate ea in Colle Viminali C. Aquilij Equitis Romani, clarioris illa etiam, quam iuris ciuilis scientia, cum tamen obiecta Crasso sua est*.

In fine huius ætatis domus ædificari cœptæ magnificæ, ac nobiles; Nam domus illa M. Lepidi, quà pulchrior Romæ nulla fuit anno Vrbis DCLXXVI. intra annos triginta quinque centesimum locum teste Plinio non obtinuit; nempe ad annum Vrbis DCCXI. & primum Augusti Consulatum, à quo nos tertiam ætatem ædificandi auspicamur. Quo etiam tempore Capitolium, quod bello Ciuili arserat, columnis è Templo Iouis Olympici aduectis, à Sylla restitutum, æreis tegulis inauratis. Q. Catulus obtexit, perfectumque magnificentissimè dedicauit.

Plin.li.36. c.6. habet 666. vbi erratum est 10. annis.
Lib. 36. cap. 15.

Aedificia Vrbis ab Augusto ad Neronianum Incendium. Cap. XXVI.

TERTIA igitur hac ætate, Augusto Principe, quàm stabilita Imperio, tam pulcherrimorum ædificiorum accessione decorata Roma est. Superiori ætate iam inclinante laudabãtur Porticus Scipionis Nasicæ in Capitolio, Metelli, Octauij, & Minucij, de quibus dixi. Põpeius autem Vrbem nouissimè ornauerat extructo Theatro, Porticu, Domo, Basilica: tum Paulus Aemilius Basilica Phrygijs colũnis admirabili: tum Cæsar pulcherrimo Foro, *Qui de ornanda, instruendaq; Vrbe plura, ac maiora in dies destinabat, nisi talia meditantem mors*, vt ait Suetonius, *præuenisset*. Quæ omnia perfecit Augustus. Tacitus, *Vrbem ipsam magnifico ornatu: pauca admodum vi tractata ab Augusto*. Strabo. *Pompeius*, inquit, & *D.Cæsar, & Augustus, eiusque filij, & familiares,*

Cap. 44.
Li. 1. Ann.
Lib. 5.

liares, & vxor, & soror cunctorum studium simul, & impensas ad comparanda decora superarunt. Suetonius in Augusto, *Vrbem pro maiestate Imperij ornatam, & inundationibus, incendijsque obnoxiam excoluit: publica opera plurima extruxit; sed & cæteros viros hortatus est, vt pro facultate quisque monimentis vel nouis, vel refectis, & excultis Vrbem adornarent; multaque à multis extructa sunt, præsertim ab Agrippa*. Dion, *Agrippa vltro Aedilis factus est; omniaque ædificia publica, omnes vias priuatis impendijs refecit: Cloacas expurgauit: ac per eas in Tiberim subuectus est*. Liuius, *Augustum Cæsarem Templorum omnium conditorem, aut restitutorem*.

Cap. 28. Lib. 49. Dec. 1. l. 4. 2. Fast. de eodem.

Ouidius. *Sub quo delubris sentitur nulla senectus.*
Nec satis est homines, obligat ille Deos.
Templorum positor, Templorum sancte repertor,
Sit Superis opto mutua cura tui.
Dent tibi Cœlestes, quos tu Cœlestibus annos.
Proque tua, maneant in statione, domo.

Idem, referente Suetonio, *spatium Vrbis in Regiones quatuordecim vicosque supra mille diuisit, instituitque, vt illas annui magistratus sortitò tuerentur: aduersus incendia excubias nocturnas, vigilesque commentus est. Ad coercendas inundationes alueum Tiberis laxauit, ac repurgauit, completum olim ruderibus, & ædificiorum prolapsionibus coarctatum*. Idem, ne tanta domorum dissimilitudo esset, quod aliæ deprimerentur in valles: aliæ attollerentur in colles, edicto cauit, vt ait Strabo: *Ne quis supra pedes septuaginta, hoc est nostrates palmos nonaginta tres, & trientem, siue vncias quatuor ædificaret*. Idemque postea sanxisse Neronem affirmat Tacitus; quãquam certam altitudinem suppressit. At Traianus, vt ait Aurelius Victor, & idem affirmans Eutropius, *maiorem sexaginta pedibus, nempe octuaginta palmis, altitudinem inhibuit*. Etsi ad Romanosnè solos id pertineat, an prouinciales, an vtrosque dignosci non planè queat. *Tiberis*, inquit Aurelius Victor in Traiano, *inundauit magna clade ædium: & terremotus grauis per prouincias multas atroxque pestilentia, famesque, & incendia facta sunt. Quibus omnibus Traianus per exquisita remedia plurimum opitulatus est, statuens ne domorum altitudo sexaginta superaret pedes ob ruinas faciles, & sumptus, siquando talia contingerent, exitiosos*. Tacitus sic domorum altitudinem expressit: *Nec sisti*, inquit, *poterant scandentes per coniuncta ædificia, quæ, vt in multa pace, in altum edita, solum Capitolij æquabant*. Significat autem ab ima valle, in qua erat Forum Romanum, erecta ædificia, prælaltis tectis æquasse solum collis Capitolini; & loquitur de parte montis, in qua fuit Iouis Templum, editissima, & Tarpeio saxo proxima.

Cap. 30. Lib. 15. Li. 3. Hist.

Cæterum vigebat sub Augusto studium ædificandi non modò in Principibus, quos ille suo exemplo, ac persuasione excitauerat, sed etiam in cæteris. Strabo: δὲ νῦν ἐπὶ τοσοῦτον αὐξηθεῖσα ἡ πόλις ἀντέχει τοῦτο μὲν τροφῇ, τοῦτο δὲ ξύλοις, καὶ λίθοις πρὸς τὰς οἰκοδομίας, ἃς ἀδιαλίπτως Lib. 5.

ποιοῦ-

ποιοῦσιν αἱ συμπτώσεις, ϗ ἐμπρήσεις, ϗ μεταπράσεις ἀδιάλειπτοι, ϗ αὗται οὖσαι. ϗ γὰρ αἱ μεταπράσεις ἑκούσιοί τινες συμπτώσεις εἰσὶ, καταβαλούντων ϗ ἀνοικοδομούντων πρὸς τὰς ἐπιθυμίας ἕτερα ἐξ ἑτέρων. *Quam ob causam tantum aucta Ciuitas sufficit tum ad cibatum, tum lignis, & lapidibus ad ædificia, quæ continenter faciunt ruinæ, & incendia, & indesinenter venditarum domorum extructiones: hę enim & voluntariæ quædam ruinæ sunt, Ciuibus alias ex aliis ędes diruentibus, & pro libito ædificantibus,*

Sat. 3. Eorundem incendiorum, prolapsionum, & structurarum, quæ sequentes ætates etiam tenuere, cùm alij, tum Iuuenalis meminit.

Nam quid tam miserum, tam solum vidimus, vt non
Deterius credas horrere incendia, lapsus
Tectorum assiduos, ac mille pericula sęuę
Vrbis?

Deinde: *Nam si procubuit qui saxa Ligustica portat*
Axis; & euersum fudit super agmina montem,
Quid superest de corporibus?

Plinius in Panegyrico. *Itaque non vt ante immanium transuectione saxorum Vrbis tecta quatiuntur. Stant securę domus, nec iam Templa nutantia.* Quæ pertinent ad posteriora Domitiani tempora. Neque minor successoribus Augusti cura ædificandi fuit; nam & Palatium Tiberiana domo Tiberius auxit, *ædes Deum vetustate aut igni abolitas, cœptasque ab Augusto Libero, Liberę, & Cereri, & Floræ iuxta Circum Maximum, & Iano apud Forum Olitorium dedicauit: Spei autem Aedem Ger-*
Li. 2. Ann. *manicus*, vt scribit Tacitus. tum Caius Cæsar *sua domo Vrbem cinxit*,
Lib. 36. cap. 15. vt ait Plinius. Et Ciues immensæ laxitatis domos peregrino marmore vestiebant; cum primus Mamurra Eques Romanus Catulli vel conuicio nobilitatus, *totius domus suæ in Cœlio monte parietes crusta marmoris operuerit*; ac *totis ædibus nullam nisi è Carystio, aut Lunensi marmore*
Lib. 36. cap. 6. *columnam* habuerit, vt ait Plinius. Hac eadem ætate, vel deficiente iam altera, publicis ædificijs ornata est admirabiliter Ciuitas: duobus Foris, Cæsaris, & Augusti: tribus Theatris, Pompei, Marcelli, Balbi: Amphitheatro Statilij Tauri: Porticibus, Basilicis, Balneis, innumerabilibus Fontibus tum stagnantibus, tum salientibus. Plinius, *Agrippa in Aedilitate sua, adiecta Virgine Aqua cęteris corriuatis, atque emendatis, lacus DCC. fecit: prętereasalientes CV. Castella CXXX. complura etiam cultu magnifica: operibus ijs signa CCC ærea aut marmorea imposuit, columnas ex marmore CCCC. eaque omnia annuo spatio.* Deinde Claudius quartus ab Augusto perductos Cæruleum, & Curtium fontes, & Anienis riuum diuisit in plurimos, & ornatissimos lacus. Denique moriens Augustus iure gloriatus est, Vrbem se marmoream relinquere, quam lateritiam accepisset. Vt esset pretiosior seruitus Ciuitatis: atque e x Ciuibus Reges facere videretur, quibus Regias insignes è marmore ipse fecisset.

Aedifi-

Aedificia Vrbis à Neronis incendio ad Honorium Cæsarem, sub quo à Gothis capta est. Cap. XXVII.

VERVM in tanto decorum apparatu adhuc angustiæ illæ flexuræque vicorum manebant. domus pleræque non directæ ad lineam, non conuersæ ad normam, fortuitò potius natæ, quàm prudentia conditoris. Itaque Nero Teste Suetonio, *quasi offensus deformitate veterum ædificiorum, & angustijs flexurisque vicorum incendit Vrbem*, Quo præsertim incendio accidit, *quod*, referente Seneca, *aiebat Timagenes fœlicitati Vrbis inimicus: Romæ sibi incendia ob hoc vnum dolori esse, quod sciret meliora resurrectura, quàm arsissent*. Nam *cum in quatuordecim regiones Roma diuideretur, quatuor integræ mansere: tres solo tenus deiectæ: septem reliquis pauca tectorum vestigia supererant, & semiusta*, vt ait Tacitus. Confestim tamen Vrbs multo pulchrior quarta iam ædificationis ætate, decimo Neronis anno, suis resurrexit è flammis. Nam, vt idem Tacitus, *domus non vt post Gallica incendia nulla distinctione, vel passim erectæ; sed dimensis vicorum ordinibus, & latis viarum spatijs, cohibita ædificiorum altitudine, affabrè factis areis, additisque Porticibus, quæ frontem Insularum protegerent. Eas Porticus Nero sua pecunia extructurum, purgatasque areas dominis traditurum pollicitus est. Addidit præmia pro cuiusque ordine, & rei familiaris copijs, finiuitquè tempus, intra quod effectis domibus, aut insulis adipiscerentur. Ruderi accipiendo Hostienses paludes destinabat, vtque naues, quæ frumentum Tiberi subuectassent, onustę rudere decurrerent. Aedificiaque ipsa certa sui parte sine trabibus, saxo Gabino, Albanoque solidarentur, quod is lapis igni imperuius est. Iam aqua priuatorum licentia intercepta, quo largior, & pluribus in locis in publicum flueret, custodes: & subsidia reprimendis ignibus in propatulo quisque haberet: nec communione parietum, sed proprijs quoque muris ambirentur. Ea ex vtilitate accepta decorē quoq; nouę Vrbi attulere. Erant tamen qui crederent veterem illam formam salubritati magis conduxisse, quoniam angustiæ itinerum, & altitudo tectorum non perinde Solis vapore perrumperentur. At nunc patulam latitudinem, & nulla vmbra defensam grauiore æstu ardescere*. Tunc Nero *non in alia re damnosior quàm in ædificando*, vt ait Suetonius, *domum à Palatio Esquilias vsque, antea factam, & incendio absumptam refecit*: parique nomine Auream nominauit: cuius tanta fuit laxitas, vt Roma pœne fieret domus Principis, quæ nihilominus humani generis capax relinquebatur. Hæc vero est ætas, qua pulchritudinem Vrbis vix cogitando assequi licet, nedum narrando ex-

Cap. 38.

Epist. 41.

Lib. 15. Ann.

do exprimere. tantus inerat ædificijs ſplendor, & luxus. Tacitus: Nero *extruxit domum, in qua haud perinde gemmæ, & aurum miraculo eſſent, ſolita primum, & luxu vulgata.* Quare etſi teſte Suetonio cuncta ibi diſtincta gemmis vnionumque conchis erant; admirationi non fuere, vſu, luxuque vulgata. Plinius ſtratas argento mulierum balineas reprehendit. Seneca de Balneis loquens, *Pauper*, inquit, *ſibi videtur, ac ſordidus, niſi parietes magnis, & pretioſis orbibus refulſerunt: niſi Alexandrina marmora Numidicis cruſtis diſtincta: niſi illis vndique operoſa, & in picturæ modum variata circumlitio prætexitur: niſi vitro absconditur camera: niſi Thaſius lapis, quondam rarum in aliquo ſpectaculum Templo, piſcinas noſtras circumdedit, in quas multa ſudatione corpora exinanita demittimus: niſi aquam argentea Epiſtomia fuderunt: & adhuc plebeias fiſtulas loquor. Quid cum ad balnea libertinorum peruenero? quantum ſtatuarum, quantum columnarum eſt, nihil ſuſtinentiũ, ſed in ornamentum poſitarum impenſæ cauſa? quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? eo deliciarum peruenimus, vt niſi gemmas calcare velimus. Quid loquar,* inquit idem, *marmora, quibus Templa, quibus domus fulgent? quid lapideas moles in rotundum, ac læue formatas, quibus porticus, & capacia populorum tecta ſuſcipimus?* Et rurſus, *Delectant nos ingentium maculæ columnarum, ſiue ex Aegyptijs arenis, ſiue ex Africæ ſolitudinibus aduectæ porticum aliquam, vel capacem populi cœnationem ferunt. Miramur parietes tenui marmore inductos, & cùm auro tecta perfundimus, quid aliud, quàm mendacio gaudemus?* Idem: *Deinde in ipſas domus impenditur cura vt in laxitatem ruris excurrant, vt parietes aduectis trans maria marmoribus fulgeant, vt tecta varientur auro, vt lacunaribus pauimentorum reſpondeat nitor.* Idem: *Verſatilia cœnationum laquearia ita coagmentant, vt ſubinde alia facies, atque alia ſuccedat: & toties tecta quoties fercula mutentur.* Ibidem de priſcis loquens, *Non habebant*, inquit, *domos inſtar Vrbium.* Et: *quorum tecta nondum auro fulgebant: quorum Templa nondum gemmis renidebant.* Idem de Ira: *Hi nempe oculi, qui non ferunt, niſi varium, ac recenti cura nitens marmor: qui menſam niſi crebris diſtinctam næuis: qui nolunt domi niſi auro pretioſa calcare.* Ammianus de Conſtantio Romam inuiſente loquens, *Perque omne latus*, inquit, *quo ſe oculi contuliſſent, miraculorum denſitate perſtrictus.* Plinius: *Ad Vrbis noſtræ miracula tranſire conueniat: & ſic quoque Terrarum Orbem victum oſtendere. Quod accidiſſe toties pœne, quot referentur miracula apparebit. Vniuerſitate vero aceruata, & in vnum quemdam cumulum coniecta, non alia magnitudo exurget, quàm ſi mundus alius quidam vno in loco vniretur.* Et deinde. *computet in hac æſtimatione qui volet marmorum molem, operà victorum impendia regalia, & cum pulcherrima, laudatiſſimaque certantes centum domos, poſteaque eas ab innumerabilibus aliis in hanc diem victas.* Iuuenalis:

Loc.cit.
In vi.Ner. cap. 32.
L.33.c.12
Ep. 86.
Luxus ædificiorũ Romanorum.
Ep.104.
Ep. 90.
De Conſol.ad Heluiã.C.10.
Cap. 35.
Lib. 16.
Lib. 36. cap. 15.
Sat. 4.

Quid refert igitur quantis iumenta fatiget
Porticibus? quanta nemorum vectetur in vmbra?

Iuge-

Iugera quot vicina foro, quas emerit ædes?
Et: *Quo spatium tectis sublimibus?* Sat. 3.
Statius de Ciuili domo. *Pandit nitidos domus alta Penates,* Sylu.lib.1
Digna Deæ sedes nitidis nec sordet ab astris.
Hic libycus, phrygiusque silex, hic dura Laconum
Saxa virent: hic flexus onyx, & concolor alto
Vena mari, rupesque nitent, queis purpura sæpe
Oebalis, & Tyrÿ moderator liuet aheni.
Pendent innumeris fastigia nixa columnis:
Robora dalmatico lucent spatiata metallo:
Excludunt radios syluis decussa vetustis
Frigora: perspicui viuunt in marmore fontes;
Nec seruat Natura vices, hic Sirius alget
Bruma tepet; versumque domus sibi temperat annum.
Eodem libro admiranda priuati balnei admirabili carmine sic refert.
Sola nitet flauis Nomadum decisa metallis
Purpura: sola cauo phrygiæ quam Sy̆nados antro
Ipse cruentauit maculis lucentibus Atys:
Quasque Tyrus niueas secat, & sydonia rupes.
Vix locus Eurotæ viridis, cum regula longo.
Sy̆nada distinctu variat; non lumina cessant:
Effulgent Cameræ, vario fastigia vitro,
In species, animosque nitent. Stupet ipse beatas Cameræ
Circumplexus opes, & parcius imperat ignis. è vitro.
Nil ibi plebeium: nusquam Temesea notabis
Aera; sed argento fœlix propellitur vnda,
Argentoque cadit, labrisque nitentibus instat
Delicias mirata suas, & abire recusat.

Hic inter cætera ornamenta vitreæ Cameræ laudantur.

De his Plinius: *Pulsa deinde ex humo pauimenta in cameras transiere è vitro: nouitium & hoc iumentum*, tum de Agrippa: *non dubie vitreas in Thermis facturus cameras, si prius inuentum id fuisset: aut à parietibus scenæ, vt diximus, Scauri peruenisset in cameras.* Lib. 36. cap. 25.

Martialis de Thermis Tuccæ: *Idem beatas lautus extruit thermas,* Ep.77.l.9.
De marmore omni quod Carystos inuenit:
Quod Phrygia, siue Afra quod Nomas mittit:
Et quod virenti fonte lauit Eurotas.

Additum parietibus aliud ornamentum, pictura. Plinius: *Sed nulla gloria artificum est, nisi eorum, qui tabulas pinxere; eoque venerabilior apparet antiquitas. Non enim parietes excolebant dominis tantum, nec domos vno in loco mansuras, quæ ex incendÿs rapi non possent. nondum libebat parietes totos pingere.* Lib. 35. cap. 10. Sat. 7.

Præterea columnarum in ijs præcipuus decor.

Iuuenalis: *Parte alia longis Numidarum fulta columnis*
Surgat, & algentem rapiat cœnatio Solem.

Iulius Capitolinus de domo priuati Ciuis, in vita Antonini Pij, *cum domum*, inquit *Omuli visens, mirasque Columnas porphyreticas, requisißet, vnde eas haberet*. Flauius Vopiscus in vita Taciti Imperat. *Domum suam*, inquit, *destrui præcepit, atque in eo loco Thermas publicas fieri priuato sumptu iussit. Columnas centum Numidicas pedum vicenum ternum Hostiensibus dari*. Hæc illi priuato fuit. Iulius Capitolinus de domo suburbana Gordianorum: *Villa eorũ via Prænestina ducentas columnas vno peristylo habens, quarum quinquaginta Christeæ, Claudianæ quinquaginta, Numidicæ pari mensura sunt. In qua Basilicæ centenariæ tres. Cætera huic operi conuenientia, & Thermæ quales præter Vrbem, vt tunc nusquam in Orbe Terrarum*. Ex quibus publica opera postea sumptu Cæsarum perfecta æstimare quisque poterit.

In Gord. Iun.

Cæterum vt huius ætatis successus in ædificando constet, sublato Nerone, & Galba, ignibus bellorum Ciuilium, quibus Otho, & Vitellius arserant, conflagrauit & Roma. Quam mox deformem incendijs, ac ruinis Vespasianus, teste in eius vita Suet. *instaurauit, vacuas areas occupare, & ædificare si possessores cessarent, cuicunque permisit*. Ipse Capitolium, Amphitheatrum Templum Pacis, alia extruxit. Rursus grauiora sub Tito incendia extitere. Sed ille Amor, ac Deliciæ generis humani, nihil nisi sibi publicè perijsse testatus, cuncta prætoriorum suorũ ornamenta operibus ac templis destinauit: dumque enixè restituit, intempestiua morte præuentus Domitiano rapaci, ac sæuo reliquit Imperium. Cui, cætera fratris dissimili, non defuit tamen cura instaurandæ exornandæque Vrbis: iustioreque titulo, cum Sarmaticus, Germanicus, Dacicus dicebatur, dici poterat Aedificator. Hic pręter Capitolium iam tertiò refectum, templa pulcherrima passim erexit: plurima, & amplissima incendio consumpta restituit: noua, & ornatissima excitauit; &, quod maximum decorem Vrbi attulit, vias laxauit institorum, mercatorumquè tabernis, & officinis artificum occupatas. Illa enim tempestate cum ex omnibus terrarum plagis in hanc communem Gentium sedem, patriamque conuolarent; exundante tum hominum multitudine, tum copia rerum, Cauponum, Laniorum, Tonsorum, Librariorum, cæterorumque opificum pilę, tentoria, tabernę domorum parietibus in publico affixæ magnam viarum partem perpetuis veluti nundinis insederant; vt exigua, angusta, & cœnosa semita celeberrimis relinqueretur in locis, quà ægrè ciues incedere: sellas, lecticasque ferre vectores: currus, & pilenta agere aurigæ, alij ingentium marmorum, lapidumque pondera vectibus, carris, trochleis moliri cogerentur; nec possent. Quod scilicet ludorum causa constat antea euenisse. Sueton. in Cæs. *Ad quæ omnia spectacula tantum vndique confluxit hominum, vt plerique aduenæ aut inter vicos, aut inter vias tabernaculis positis manerent, ac sæpe præ turba elisi, exanimatique sint plurimi, & in his duo Senatores*. Quæ omnia tam publicæ commoditatis, quam decoris impedimenta sustulit Domitianus. Ideoque Martialis:

Alia habet I. Lipsius li. 3. de magnitud. Rom. c. 4. & 8. Buleng. de Imper. Rom. c. 1.

Cap. 39.

Lib. 7. ep. 69.

Abstulerat totam temerarius institor Vrbem,

Inque

Inque suo nullum limine limen erat.
Iussisti tenues Germanice crescere vicos,
Et modo quæ fuerat semita, facta via est.
Nulla catenatis pila est præcincta lagænis,
Nec Prætor medio cogitur ire luto.
Stringitur in densa nec cæca nouacula turba,
Occupat aut totas nigra popina vias.
Tonsor, caupo, coquus, lanius sua limina seruant,
Nunc Roma est, nuper magna taberna fuit.

Itaque partim exuta sordibus, partim ab incendio nouis molitionibus ornata, instar Phœnicis ab eodem resurrexisse dicitur: Lib.5.epigr.7.

Qualiter Assyrios renouant incendia nidos,
Vna decem quoties secula vixit auis.
Taliter exuta est veterem noua Roma senectam,
Et sumpsit vultus præsidis ipsa sui.

Denique sic Vrbem varijs, pulcherrimisque ædificijs Domitianus auxit, ornauitque, vt Plutarchus in vita Valerij Public. ad eum accomodans Epicharmi sententiam in prodigum hominem dixerit, ἔχεις νόσον, χαίρεις κατοικοδομῶν, ὥσπερ ὁ μίδας ἐκεῖνος ἅπαντά σοι χρυσᾶ, καὶ λίθινα βουλόμενος γίνεσθαι. *habes morbum, gaudes ædificans, vt Midas ille, omnia tibi aurea, & gemmea locari volens.* Eoque iam mortuo, & Traiano Principe Martialis dicere potuit.

Terrarum Dea, gentiumque Roma;
Cui par est nihil, & nihil secundum.

Sed Traianus quemadmodum alter Romulus perpetuis victorijs fundauit, & propagatum stabiliuit Imperium: sic Vrbem egregijs operibus decorauit. *Quam magnificus*, inquit in Panegyr. Plinius *in publicum es. Hinc porticus, inde delubra occulta celeritate properantur, vt non consummata videantur. Hinc immensum latus Circi Templorum pulchritudinem prouocat digna populo victore gentium sedes, nec minus ipsa videnda, quam quæ ex illa spectabuntur.* Et paulo ante. *Datur intueri pulcherrimas ædes deterso situ auctas, ac vigentes. Magnum hoc tuum non erga homines modo, sed erga tecta ipsa meritum, sistere ruinas: solitudinem pellere: ingentia opera eodem quo extructa sunt animo, ab interitu vindicare. Muta quidem illa & anima carentia; sentire tamen, & lætari videntur, quod niteant, quod frequententur: quod aliquando cœperunt esse Domini, non seruientis.* Hæc ille, quibus crebra instauratio similium ædium declaratur. Fuit hæc sane Cæsarum egregia contentio, vt Vrbem, quam vt *Deam* colebant, quam *Aeternam* dixerant, pro se quisque, augustis molibus augerent. Verum eadem, deficiente iam aureo Imperij seculo, post Traianum, Antoninum, Marcum eraso veteri nomine à Commodo Principe Commodiana dicta, pœne suscitatis admotisq; Neronianis facibus conflagrauit, quas Coloniæ suæ deberi funesta illa furia proclamabat. Ideoque statuam mille librarum auream habuit cum Tauro, & Vacca quasi Vrbis Conditor. Quæ Lampridius in vita,

Lib.7. Dion, eiusque compendium enarrarunt, & in eius numismatis extant imagines.

Seuerus autem elogio Tertulliani *constantissimus Cæsarum* multo constantior fuit, cum Vrbem stabili ædificiorũ structura solidauit, quam cum gloriam ciuili sanguine imbutam exercituum strage, atque Vrbium
Seuerus, & Alexãder exornant Vrbem. excidio obruebat. *Romæ*, inquit Spartianus in eius vita, *omnes Aedes publicas quæ vitio temporum labebantur instaurauit, nusquam prope suo nomine adscripto seruatis tamen vbique titulis conditorum. Et Alexander*, vt Lampridius, *opera veterum Principum instaurauit: ipse noua multa constituit.* Quo tempore quemadmodum ornarẽtur extrinsecus
Lib.7. Romana ædificia luculenter expressit Herodianus. Nam de Prætorianis cohortibus scribens cum plebe Romana certantibus, ait: οἰκιῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων τὰς θύρας, καὶ εἴ τινες ἦσαν ξύλων ἐξοχαί, πολλαὶ δὲ αὗται κατὰ τὴν πόλιν, πῦρ προσετίθεσαν· ῥᾷστα δὲ διὰ πυκνότητα τῶν συνοικιῶν, ξυλείας τε πλῆθος ἐπάλληλον μέγιστον μέρος τῆς πόλεως τὸ πῦρ ἐνεμήθη. *Domorum, & Tabernarum foribus, & siquæ erant ex ligno proiecturæ, huiusmodi autem multæ in Vrbe sunt, ignem* milites *admouerunt. facillime autem propter domorum densitatem, & ligneæ materiæ copiam continuatam ma-*
Li.3.Hist. *gnam partem Vrbis ignis deuastauit.* Quem morem decorandi domorum, Templorumque frontes ligneis ornamentis, antiquis etiam Reipublicæ temporibus fuisse, vsurpatum didicimus à Tacito. Nam loquens de Templo Iouis Capitolini restituto à Sylla, perfecto, dedicato-
Ornamẽta domorum inaurata. que à Q. Catulo: *Inde*, inquit, *lapsus ignis in porticus appositas Aedibus. Mox sustinentes fastigium Aquilæ vetere ligno traxere flammam, alueruntque.* Itaque epistilia, & coronas, aliaque ornamenta, quæ prominent, ex ędificijs, non marmore solum, vel Tiburtino lapide, sed etiam ligno, pręsertim fenestrarum antas, mœniana, tectorumque proiecturas non infrequenter conformabant, vt bracteato auro relucentia tegerentur. Itaque non minus in hac, quam in interiores concamerationes, &
Epist.90. laquearia tantum auri profundebatur, vt Aurelianus teste Vopisco pro-
Epist.115. hibere voluerit: & Seneca scripserit; *Lacunaria auro grauia penderent.* Idem: *Et cum auro tecta perfundimus quid aliud, quam mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro fœda ligna latitare. Nec tantum parie-*
L.33.c.3. *tibus, aut lacunaribus ornamentum tenue prætenditur: omnium istorum, quos incedere altos vides, bracteata fœlicitas est.* Plinius: *Laquearia quæ nunc & in priuatis domibus auro teguntur, post Cartaginem euersam primo inaurata sunt in Capitolio Censura L. Mummij. Inde transiere in cameras, in parietes quoque, qui iam, & ipsi tanquam vasa inaurantur; cum sua ætas varia de Catulo existimauerit, quòd tegulas æreas Capitolij inaurasset primus.* Nazarius in Paneg. ad Const. *Celeberrima quæque Vrbis nouis operibus enitescunt; nec obsoleta modo per vetustatem rediuiuo cultu insigniuntur, sed illa ipsa, quæ ante hac magnificentissima putabantur, nunc auri luce fulgentia indecoram maiorum parsimoniam prodiderunt. Idcircò ipse maxime sublimes porticus, & rutilantes auro columnæ tantum insuetati ornatus dederunt, vt illo non minus cupide*

con-

conueniatur loci gratia, quàm spectaculi voluptate.

Claudianus. *Quæ luce metalli* 3. Stil.

Aemula vicinis fastigia conserit astris. Lib. 4.

Propertius: *Fictilibus creuere Deis hæc aurea Templa.* 1. Fast.

Ouidius: *Flamma nitore suo Templorum verberat aurum.*

Claudianus: *Aurea Fortunæ reduci si Templa priores.* De Cõs. 6. Hon.

Et Templa igitur, & domus aureæ; nempe parietibus, lacunaribus, tectis, sed his rariùs inauratis fuere. Aderant & alia decora, & pigmenta: marmoreæ crustæ, cameræ vitro coagmentatæ, tessellata & vermiculata pauimenta, curuata æqualiter ac versatilia laquearia, conclauia, & cœnationes auro, ebore, gemmisque elaboratæ, porticus inauratæ duplices, crassis, ac pretiosis fultæ columnis, cuncta statuis referta. Quam ædium elegantiam non modo patritij, sed plebeij, ac libertini homines sibi vendicabant. Quare Constantius Constantini filius Romam veniens, *Miraculorum* vt ait Ammianus *densitate perstrictus, quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat.* Et Poëta apud Photium:

Parietes marmore, vitro vestitæ Cameræ.

Lib. 16.

εἷς δόμος ἄστυ πέλει, πόλις ἄστεα μυρία κεύθει·

Vrbs est quæque domus, Vrbs continet oppida multa. Eminebant tamen Cæsarum moles. Mamertin. in Paneg. ad Iulian. *Huc vsque solus hic fructus Imperij putabatur, vt Imperator à cæteris ciuibus non fortibus factis, nec splendore gloriæ, sed magnitudine sumptuum separaretur. Inde nihil necessariæ substructionum in ædibus moles, ingentes aulicorum cateruæ legionum sumptum facile vincebant.*

Aedificia Vrbis ab Honorio ad Iustinianum. Cap. XXVIII.

TANTVS ædificiorum splendor Gothici belli detonante procella, longè, lateque nihilominus illuxit, Quinta videlicet ædificandi ætate, quæ profectò senium quoddam Vrbis venerabile complectitur: & ab illa capta ad Iustiniani Principatum perducitur. Nam Alaricus, qui Honorio Cæsare Romam inuasit, expugnauitquè, paucis ædificijs incensis, parua onustus præda, sexto die quàm Vrbem cœperat, egressus est. Sic in compendio ex antiquorum auctoritate, Pomponius Lætus. Et Orosius: *Tertia die Barbari quàm ingressi Vrbem fuerant, spontè discedunt, facto quidem àliquantarum ædium incendio.* Sed mitiora Zosimus vir ethnicus, neque in contemptum nostrorum atrocia prætermissurus, si habuisset. Ait igitur conflata è veteribus inanium Deorum simulacris, numerataque pecunia, & datis à Romano Populo obsidibus, Alaricum victorem non modo à direptionibus, atque incendijs temperasse, sed vltro cum Romanis inisse societatem, vt deinceps pro Maiestate Im-

Lib. 7. C. 29.

Lib. 5.

Alaricus Romanas Fabricas non demolitur.

 perij

Nec Genfericus. perij adiutor ipſe, ac propugnator dimicaret. Nec Genſericus ab Eudoxia Auguſta ad vlciſcendam viri Valentiniani cædem ex Africa vocatus in tecta deſæuijt: cum captiuis, & opima præda diſceſſit. Odoacer Vrbem, in qua erat regnaturus, non attigit.

Theodoricus inſtaurat.

Eoque pulſo, Theodoricus Italiæ, Gothorumque Rex noua exſtruxit, vetera inſtaurauit, quibus vel hoſtium iniuria, vel temporum, aliquid de priſtina firmitate, ac ſplendore detraxerat. Quidquid demum Gothi, Vandalique fecerint, intacta ne ab Vrbe præcipites eruperint, an aliqua inflammarint, omnia vel ſumptu Ciuium, vel ſequentium Principum munificentia inſtaurata ſunt, ac reſtituta. Teſtis locupletiſſimus, eiuſdemq; ætatis eſt Caſſiodorus Theodorici nomine regias ſcribens Epiſtolas.

Lib. 1. var. ep. 25.

Is *ea*, inquit, *cuſtodiri volumus maximè, quæ Vrbis faciem videntur ornare. Quis enim dubitat fabricarum miracula hac prouiſione ſeruata? Vt antiqui Principes nobis merito debeant ſuas laudes, quorum fabricis dedimus longiſſimam iuuentutem; vt priſtina nouitate reluceant, quæ iam fuerant vetuſtoſa ſenectute fuſcata.*

Li. 7. ep. 1. Ep. 6.

Et: *Antiqua in nitorem priſtinum contineas, & noua ſimili antiquitate producas; vt ab opere veterum ſola diſtet nouitas fabricarum.* Eodem libro. *Quamuis Romuleæ fabricæ collatæ ſibi vix poſſunt præcipuæ reperiri, quia totum admiratione noſcitur exquiſitum, quod ibi cernitur eſſe fundatum; tamen intereſſe arbitramur, quod vtilitas neceſſaria gratificat, & quod pulchritudinis tantum cauſa commendat. Traiani Forum vel ſub aſſiduitate videre miraculum eſt. Capitolia celſa conſcendere, hoc eſt humana ingenia ſuperata vidiſſe.* Tum formarum fabricam admirabilem, tum Thermarum pulchritudinem commendat, iubetque, *ſiquid conficiente ſenio fuerit demolitum, peruigili celeritate reparetur.*

Ep. 13.

Et: *quidam populus copioſiſſimus ſtatuarum, greges etiam abundantiſſimi Equorum tali ſunt cautela ſeruandi, quali & cura videntur affixi. Vbi ſi eſſet humanis rebus vlla conſideratio, Romanam pulchritudinem non vigiliæ, ſed ſola deberet reuerentia cuſtodire. Quid dicemus marmore, metallis, & arte pretioſa, quaſi vacet eripere, rara manus eſt, quæ poſſit à talibus abſtinere? Vbi ſunt expoſita quæ facere potuerunt diuitiæ generales, & labor Mundi.*

Ep. 15.

Et: *Hoc enim ſtudio largitas noſtra non cedit, vt & facta veterum excluſis defectibus innouemus, & noua vetuſtatis gloria veſtiamus.* Vbi poſt magnam laudem ſtatuarum, *Quid dicamus*, inquit, *columnarum iunceam proceritatem, & moles illas ſublimiſsimas fabricarum, quaſi quibuſdam erectis haſtilibus contineri?* Demum enumeratis ſeptem Orbis admirandis, *ſed quis*, ait, *illa vlterius præcipua putabit, cum in vna Vrbe tot ſtupenda conſpexerit? habuerunt honorem, quia præceſſerunt tempore, & in rudi ſæculo quidquid emerſiſſet nouum per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autem poteſt eſſe veridicum, ſi vniuerſa Roma dicatur eſſe miraculum:*

Lib. 3.

His addantur quæ ſcripſit Procopius tempore belli Gothici.

Roma Vrbium quæ ſub Sole ſunt, maxima.

Beliſarius in litteris ad Totilã miſſis: *Romam*, inquit, *omnium Vrbium, quæ ſub Sole ſunt, maximam & nobiliſsimam eſſe in confeſſo eſt. Neque enim vnius viri poteſtate, atque opere extructa eſt, neque breui tempore* ἐς τόσον μεγέθους τε καὶ κάλλους ἀφῖκται. *ad tan-*

ad tantum magnitudinis, & pulchritudinis prouecta, sed multi Reges, longinqua ætas, fortissimorum virorum numerus frequens, diuitiarum, ac potestatis excessus cùm alia omnia ex toto Orbe, tum vero artifices eò congregare potuerunt. & ita paulatim tantam Vrbem, quantam vides, architectati monumenta omnifariæ potentiæ posteris reliquerunt μνημεῖα τῆς πάντων ἀρετῆς. Et lib. 4. *Omnium certè hominum quos scimus, Romani maxime Vrbem suam amant, studentque, omnia, quæ à patribus acceperunt, conseruare, & procurare sedulò* ὅπως δὴ μηδὲν ἀφανίζηται ῥωμη τοῦ παλαιοῦ κόσμου. *vt nihil perdat Roma antiqui decoris. Qui longo iam tempore cum à Barbaris regantur, ædificia Vrbis conseruarunt, & ornamenta plurima, quantum fieri potuit. Et tanto tempore cum Roma neglecta sit ab Imperatoribus, ob structuræ præstantiam diuturnitati resistit, & monumenta maiorum quæcunque relicta sunt, conseruantur.* Quæ omnia satis probant stetisse moles quamquam senescentes Vrbis in eamdem formam, vetustamque amplitudinem subinde restitutas. Permansit ergo, neglectus licet, atque incultus, aut etiam diminutus ille Gentilium ædificiorum nitor, inualescente præsertim Christiana Religione, quæ populum Romanum ab illis reuocabat. Quare S. Hieronymus: *Auratum squalet Capitolium: fuligine, & aranearum telis omnia Romæ Templa cooperta sunt: mouetur Vrbs sedibus suis, & inundans populus ante delubra semiruta, currit ad martyrum tumulos.* Demum Totilas Gothorum Rex Vrbem, quam longa obsidione, fameque afflixerat, captamque pulsis, aut abductis ciuibus exhauserat, regias eius moles magna ex parte demolitus, vacuam ac deformatam reliquit. Deinde tamen, referente Procopio, cum in ea quasi regiam appellationem optasset, potiùs instaurare, & conseruare studuit, quàm nouis ruinis obruere. Deinceps autem Romana ædificia cum reficeret nemo, vetustas vero, visque temporum concuteret, deficere necesse habebant. S. Gregorius, qui quinquaginta circiter, post annis scribebat: *Qualis*, inquit, *remanserit Roma conspicimus. Immensis doloribus multipliciter attrita, desolatione Ciuium, impressione hostium, frequentia ruinarum.* Et: *Quid autem ista de hominibus dicimus, cum ruinis crebrescentibus ipsa quoque destrui ædificia videmus?*

Epist. 7. ad Lætam.

Hom. 18. in Ezech.

Et vero, quæ sexta ætas est, priorem in cultum puduit illam resurgere, cum in Italia omnia seu ciuilium artium, seu litterarum studia intermortua iacuere. illis sero reflorescentibus, quomodo refloruerit postea exponemus.

An Recens Roma cum Antiqua conferri queat. Cap.XXVIIII.

SERMO est non de potestate, vel Imperio, sed de ædificijs, An videlicet recentium forma, ac species cum veterum splendore conferri aliquo modo queat. Quod breui expediam. Nam quod ad duas primas ætates pertinet; nempe vsque ad captam Vrbem à Gallis: tum vsque ad bella Ciuilia Syllæ, Marijque quadraginta annos ante Augustum Consulem, non dubito, quin præsens forma Ciuitatis non modo cum veteri conferenda, sed illi etiam anteferenda sit. Decus, & pulchritudinem Vrbis tria præsertim efficiunt: laxitas, & directio viarum: sublimitas, ornatus, & amplitudo ædificiorum: situs, siue in planiciem æqualiter extensus, siue curuatus in Collem, aut in summo editus, & apricus: ad Austrum ne, an Boream: Ortum Solis, an Occasum vergens. Situ vincimus non modo ad ædificandum aptiore, sed salubriore ad viuendum. Quod etiam adnotauit Marsilius Cagnatus Medica facultate clarus, cum scriberet de Salubritate Cœli Romani. Situs enim veteris Vrbis testificatione Strabonis, vrgente necessitate, ne hostis ex arduo mœnibus incumberet, paulatim septem in montes excurrit. Quibus cõprehensis magna tectorum, ac Cœli inæqualitas coorta est; quòd præcelsa in montibus ædificia Solem, ventorumque flatus liberè acciperent, domus verò ab his opacatæ in subiectis, angustisque vallibus grauem, ac nebulosum aërem, nec Solis calore extenuatum includerent, vnde spiritus impurus, & noxius duceretur. Iam vero in peramplam, & apertam planiciem Ciuitas descendit; vt quæ de Campi Martij amœnitate, ac magnitudine Strabo, Dionysius, alijque auctores prædicarunt, in suam dignitatem, commodumque conuerterit. Eadem Tiberi interfluente, ab occasu, Vaticanisque montibus: à meridie, Capitolio, Palatio, Auentino: ab ortu, Quirinali, & Hortorum colle latissimè inclusa, atque his veluti munitionibus aduersus Austri, Euri, Africi, aliorumque ventorum nocentes impetus circumsepta, Aquilonaribus tamen flatibus plana exponitur, vt humidam hyemis grauitatem tempestiuè resoluat: aut hibernos tepores, quibus abundat, modica Cœli tenuitate, quam arcticus, ac purus efficit spiritus, salubriores reddat, nec raro æstatis immodicos depellat ardores. Quamuis enim non modo Aquilonem, & Boream, sed etiam Austrum, Africumque Roma excipiat; hos tamen quasi per canales, & anfractus recipit obiectu Collium: illos accipit aperta, & obuia; cum antiquitus in septem Collibus, Austrinis, & Africis flatibus vltro obuersa maxime quateretur. Quo fit, vt pestilentes annos, qui veterem Romam frequenter exhauriebant, numerare non possimus.

Roma recens cum veteri aliquot seculis conferenda, & anteferenda est.

Quæ in Vrbe optãda sunt.

Lib. 5.

Situs recentis Vrbis.

Recens quos ventos Roma excipit.

Ad vias venio, quarum plurimæ latæ, ac rectæ antiquas multum excedunt.

dunt. Prisci enim suam Rectam habuere in Campo Martio, herbis duntaxat obsito, non ædificijs: vna Lata dedit nomen integræ regioni. Cæteræ flexuosæ, & angustæ, ipsis damnantibus Romanis vendentium, adhuc pilis, & cadurcis impeditæ. Quod vitium Neronianus ignis postea decoxit.

Viæ Vrbis plures rectæ ac latæ.

Iam verò Aedificiorum vsque ad annum Vrbis DCLXII. rarus decor, & cultus; cum, vt supra dicebam ex Plinio, nullæ in publico erant columnæ marmoreæ: & pro Crassi magnifica domo, in qua videlicet sex loti, patulæ arbores, quatuor columnæ Hymettij marmoris (hæc enim præsertim commendantur ornamenta) Domitius Censor quamuis ad sugillandum inimicum, sextertium millies promitteret, idest aureorum vicies quinquies centena millia, siue duos milliones, & dimidium. Quamuis autem in fine secundæ ætatis multum decoris, splẽdorisq; domibus adiectum sit; tamen non dubito, quin recentes Pontificis Maximi, Purpuratorum Patrum, nobilissimorumque Principum ædes, & laxitate, & structura, columnis marmoreis, pilis Tiburtinis, marmoreis incrustationibus, inauratis laquearibus, pictis cameris, aulæis opere belgico, phrygio damascenoque peristromatis, ac reliquo argenti, aurique lautissimo instrumento illius ætatis ædibus pares sint, atque ex his aliquot etiam illis superiores. Nam de Templis quid dicam? quæ illis non magna, & ferè altitudine columnarum, quibus epistilia ad imponendas trabeationes nitebantur, definita: Columnæ Albanæ, vel Tiburtinæ, vel pilæ lateritiæ in speciem columnarum tectorio expolitæ: nullæ marmorum crustæ: nulla ad exquisitiorem cultum segmentato, læuigatoq; lapide cælata sacella: raræ inibi picturæ, nisi quas exercituum Imperatores translatis è Græcia tabulis sero inuehere cæperunt. Cætera ex auro, argento, gemmisq; ornamenta, si Capitolium excipias, ante Augustum omnino rara. Anno Vrbis DLXXXI. Q. Fuluius Flaccus Censor vt ait Liuius, *Aedem Fortunæ equestris faciebat enixo studio, ne vllum Romæ amplius, aut magnificentius Templum esset. Magnum ornamentum se Templo ratus adiecturum, si tegulæ marmoreæ essent, profectus in Brutios Aedem Iunonis Laciniæ ad partem detegit id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur.* Quæ tamen tegulæ iussu Senatus ad Tẽplum Iunonis relatæ, ac restitutæ sunt. Sed quod tandem illud ornamentum erat, vt Aedes Fortunæ esset Romæ omnium amplissima, & magnificentissima? At nostrorum Templorum, omitto primum laxitatem, & amplitudinem, frontes Tiburtini candidiq; lapidis compage admirabili machinatorum artificio solidantur: tholi, & Hemisphæria non solum eductis parietibus effulta, sed ex altissimis arcubus, ac velut in aëre pendentibus in Cœlũ sublata. Quot deinde ad aras, aut lucentes è marmore, aut ex ære aureis solidisque lamellis vestitæ, ac fulgentes Columnæ? quot in adiunctis sacellis commissorum marmorum versicolores maculæ? Quæ miracula picturarum? quis decor marmorati operis? quis inauratorum lacunarium, & concamerationum sigillatarum splendor? quæ musiui emblematis dignitas? quis ornatus pauimentorum, quæ seu tessellis vermiculata, seu latioribus crustata

Dec. 5. l. 2.

Templa Romæ ampla, & ornata.

ſegmentis pretioſiſſimos lapides Ophites, Alabaſtrites, Lacedemonios, viles tanquam glebas, pedibus proculcandos ſubijciunt? Quantum in aris argentum? quanta vis auri, ac gemmarum? Quam pretioſa veſtium ſupellex? quanta denique pulcherrimi operis, atque ornatus ſpecies, ac maieſtas? vt, quemadmodum veri Numinis religione vincimus: ſic eorum quæ Deo conſecrantur, elegantia, cultuque vincamus. Vna illa Petri Apoſtolorum Principis Vaticana Baſilica, illud Pontificiæ munificentiæ, atque incomparabilis ſtructuræ miraculum, nonne huius ante Auguſtum, & ſequentium ætatum quælibet Templa, Theatra, Amphitheatra, Circos, Balnea, Mauſolea magiſterio artificum, molitorum ſumptibus, ædificationis perennitate, immenſitate molis, admirabilium varietate rerum, lucentium vndique claritate marmorum, coniectis vnum in locum veterum æquè ac recentium præclaris operibus æquare videtur aut vincere? Multa præterea in Vrbe ſunt, quæ oculos, animosque deuinciunt exterorum. horti ameniſſimi, obeliſci, columnæ, fontes, pontesque, alia deniquè, quæ prioribus ſæculis Roma vel non vidit, vel minus laudanda ſpectauit. Carolus V. Cæſar Tuneto in Africa expugnato, fugatisque cum Hariadeno Archipirata Turcarum copijs triumphans Neapolim primum: deinde Romam Paulo III. Pontifice cum veniſſet, diſſimulata perſona Vrbem inuiſens, vt ſemel vniuerſam in conſpectum daret, plumbeos per gradus in ædis teſtudinatæ faſtigium, ſummumque Pantheon euaſit. Inde Vrbem contemplatus eius amplitudinem maieſtatemque magnopere commendauit. Sed ille Romam vidit, quam paulo ante hoſtilis furor igne, ac ferro vaſtauerat. Nondum Vrbi pulcherrimorum Templorum, ædiumque nobiliſſimarum, quæ poſtea Ciuium, ac Principum nobilis contentio extruxit, ſplendor acceſſerat. Nondum eiuſdem Pauli Pontificatu in Flaminia, & Campo Martis, ſucceſſorumque Pontificum in Vaticanis Campis, ad Forum vetus, in Suburra, in Eſquilijs, in Viminali, & Quirinali Colle, ad Collem Hortorum, & Pilam olim Tiburtinam latas longiſſimasque vias direxerat, erexeratque multarum Vrbium domos ſtudium ædificandi, munificentia Ciuium, & confluentium populorum multitudo. Vt hoc tempore ſi Vrbem Carolus ſpectaret, neſcio an priorem deſpiceret, qui Romam ſe ipſa pulchriorem videret.

Baſilica S. Petri.

Carolus V. Romã è ſummo Pantheo ſpectauit.

Hactenus vtramque Romam conferendam iudicaui. Auguſto iam Principe tribusque ætatibus vſque ad Gothicum excidium, cedendum omnino eſt; *cùm aceruata vniuerſitate victus eſt Terrarum Orbis*, vt ait Plinius. Quamquam & nunc vijs compluribus rectis, longis, latiſque Roma noſtra ſit pulchrior veteri ante Neronem: & præclara quædam Principum Palatia, ac Diuum Templa non inferiora priſcis domibus, ac delubris etiam laudatis fateatur eſſe: Vaticanam vero Baſilicam cuicunque huius, & conſequentium temporum molibus iure opponat. Deinceps poſtrema ætate nunquam pulchrior quam æuo noſtro refloruit, vt referemus lib.4.

His tamen ętatibus adhuc ſpectandum ſe offert, quo recens Roma prę-

prçcellat, ex ipsa veteri, suscepto argumento. Hæc enim Otho Cæsar, referente Tacito, retulit ad milites prætorianos: *Quid? vos pulcherrimam hanc Vrbem, domibus, & tectis, & congestu lapidum stare creditis? Muta ista, & inania intercidere, & reparari promiscuè possunt. Aeternitas rerum, & pax gentium, & mea cum vestra salus incolumitate Senatus firmatur. Hunc auspicato a parente, & conditore Vrbis nostræ institutum, & à Regibus vsque ad Principes continuum, & immortalem, sicut à maioribus accepimus, sic posteris tradamus. Nam vt ex vobis Senatores, ita ex Senatoribus Principes nascuntur.* Quæ si ad Collegium Eminentissimorum Patrum transferantur, & Pontifices maximos, qui Vicariam Christi Domini potestatem gerentes ex amplissimo ordine deligi solent: quis fateri non audeat, Vrbem tanto Senatu, Patribus, ac Religionum Principe memorabilem priori iustiùs anteferendam? Quæ alij accuratiùs considerant, & fusiùs persequuntur.

Lib. 1. Hist.

DE

DE VRBE ROMA

LIBER SECVNDVS.

Nomina Capitolij. Cap. I.

NVS è septem Montibus, & Caput cæterorum Capitolium est; à capite humano dictum, inibi inuento, cũ Templi Iouis fundamenta locarentur, auctore Liuio, & Dionysio. Qua parte Vrbis ædificia, & campos spectat, ad Septentriones vergit: ab Occidente Tiberim proximum habet: ab Oriente Montem Quirinalem: à Meridie, Forum vetus, & Montem Palatinum. Quamquam Meridies obliquè potius inter Palatinum, & Auentinum à Capitolio respicitur, vt etiam Oriens, & aliæ Mundi partes. Stadiorum septem, vt monent antiquarij, idest passuum octingentorum septuaginta quinque est Capitolij ambitus. longitudo multo amplior, quàm latitudo, vt oualem fermè figuram efficiat, gemini instar homicycli, lateribusque contractioribus. Est autem Collis biuertex, & biceps; extrema enim edita sunt, duplicique iugo sublimia: area in medio depressior, vbi Equus M. Aurelij Antonini.

Lib. 1. Lib. 4. Situs Capitolij.

Capitoliũ ouali figura & biuertex.

Quamquam autem totus Mons Capitolinus *Arx, & Capitolium* dicitur; strictius tamen in tres diuiditur partes *Saxum, Arcem, Capitolium*. Saxum est prærupta, & aspera rupes montisque pars, quæ ad Occasum, & Tiberim vergit, sita nunc prope Cœnobium Turris Speculorum, forumque Montanarium, & Tarpeia olim dicta. Plutarchus: *à Tarpeia Virgine illic sepulta Collis ille vocatus est Tarpeius, donec eum locum Ioui Tarquinius consecrauit; quo tempore ossa eius aliò fuerunt translata; nomenque exoleuit Tarpeiæ, excepto Saxo, quod vocant etiam nunc Tar-*

Triplex significatio Capitolij.

In Romulo.

Tarpeium, ex quo præcipitare ſceleratos ſolebant. Arx ſignificat editiorem eiuſdem Montis partem. Reliquum Collis Capitolium eſt, Iſta ſæpe diſtinguunt auctores. Liuius. *Ne quis Patricius in Arce, aut Capitolio habitaret*. Dionyſius, *locum enim Capitolium inter, & Arcem ſitum*. Quamuis autem ità diſtinguantur, frequenter tâmen *Arx* totum montem: Item Capitolium eundem ſignificat. Tacitus: *Diuerſos Capitolij aditus inuadunt*, quam paulo ante *Arcem Capitolinam* appellauerat. Liuius. *Romæ*, inquit, *ſatis iam omnibus, vt in tali re ad tuendam Arcem compoſitis*; nempe totum Capitolium. nam paulo poſt ait: *Circumferentes oculos ad Templa Deum, Arcemque ſolam belli ſpeciem tenentem, inde modico relicto præſidio, ne quis in diſſipatos ex Arce, aut Capitolio impetus fieret*. Quo loco *Arcem* primum pro Colle, deinde pro parte accepit. Ideoque hæc duo promiſcuè ponuntur, quia, vt ſcribit Seruius, *Capitolium, arcem eſſe Vrbis, manifeſtum eſt*. Præterea Capitolium Aedem Iouis in ſummo Colle ſitam ſignificat. Cicero: *Annus poſt Capitolij incenſionem vigeſimus*. Tacitus: *Capitolium conflagrauit*. Saluſtius: *Ab incenſo Capitolio, illum eſſe vigeſimum annum*. His enim alijsque locis non totus Collis, ſed Templum Iouis incenſum, Capitolium eſt. Denique eadem Iouis Aedes, Arx interdum dicitur. Liuius: *Sedem Diuæ Victoriæ dedit Templum Iouis Optimi Maximi. In ea Arce Vrbis Romæ ſacrata*. Ex quibus prouerbium apud Romanos fluxit *ſalua Vrbe, atque Arce*; expreſſitque Horatius.

Lib. 6. Lib. 2. Li. 3. Hiſt. Lib. 5. Li. 8. Aen. 3. Catil. Loc. cit. In Coniur. Catil. Lib. 22. L. 3. carm.

Incolumi Ioue, & Vrbe Roma.

Alia de his Iuſtus Riquus, qui alia notione pro Dijs inibi cultis apud Chriſtianos ſcriptores ſumi aliquando Capitolium animaduertit. Cæterum hic Mons olim Saturnius, & Vrbs in eo à Saturno condita Saturnia eſt dicta. Virgilius de Ianiculo, & Capitolio.

De Rom. Capitolio, cap. 5. Mons Capitolinus olim Saturnius. 8. Aeneid.

Hanc Ianus Pater, hanc Saturnus condidit Vrbem:
Ianiculumque illi, huic fuerat Saturnia nomen:

Hunc antea Montem, ait Varro, *Saturnium appellatum prodiderunt; Et ab eo latè Saturniam Terram, vt etiam Ennius appellat, Antiquum oppidum in hoc fuiſſe Saturniam ſcribitur. Eius veſtigia etiam nunc manent tria. quòd Saturni Fanum in faucibus: quod Saturnia porta, quam Iunius ſcribit, quam nunc vocant Pandanam: quòd poſt ædem Saturni in ædificiorum legibus parietes poſtici muri ſunt ſcripti*. Hæc ille.

For-

Forma, & circuitus Capitolij. Cap. II.

Capitoliũ in modũ arcis. Lib.6.

FORMA veteris Capitolij in modum arcis fuit. Ea à summo ad imum saxo quadrato substructa, cincta muris, munita turribus. Additæ fores in summis cliuis, per quos ascendebatur in arcem. De substructione Liuius: *Capitolium quoque saxo quadrato substructum est; opus vel in hac magnificentia Vrbis conspiciendum.* De muro Plutarchus. Loquens enim de Pontio Cominio, qui per rupem Tarpeiam euasit in Capitolium, ait: καὶ προσέμιξε τοῖς φυλάττουσι τὸ διατείχισμα. *& accessit ad eos qui murum custodiebant.* Et paulo post de Gallis: ὥστε διασκεδασμένους ὅσον οὐκ ἤδη τοῦ προτειχίσματος ἅπτεσθαι. *vt dispositi iam murum tangerent.* Et ibidem de Manlio ὦσεν ὀπίσω κατὰ τῆς πέτρας. ἐπιστὰς δὲ τῷ τείχει μετὰ τῶν συνδραμόντων. *retro præcipitauit de saxo, inde superstans muro cum ijs qui concurrerant.*

In vita Camilli.

3.in Catil. Lib. 3. Hist.

De Turribus Cicero: *Memoria*, inquit, *tenetis, Cotta, & Torquato Coss. complures in Capitolio Turres de Cœlo esse percussas.* De Foribus Tacitus. *Erigunt aciem per aduersum Collem vsque ad primas Capitolinæ arcis fores.* Et paulo post: *diuersos Capitolij aditus inuadunt, iuxta lucum Asyli: & quà Tarpeia rupes centum gradibus aditur.* Primæ fores vndique cinctæ parietibus in capite Cliui fuere, qui ob dignitatem, locique frequentiam, & celebritatem Capitolinus est dictus; quo hodieque rectà ascenditur ab arcu Septimij. Secundæ fores fortasse cuipiam videbuntur, quæ in altero summo Cliuo erant, qui vicinior Templo Iouis ad eamdem Collis partem, vbi nunc carceres, pertinebat.

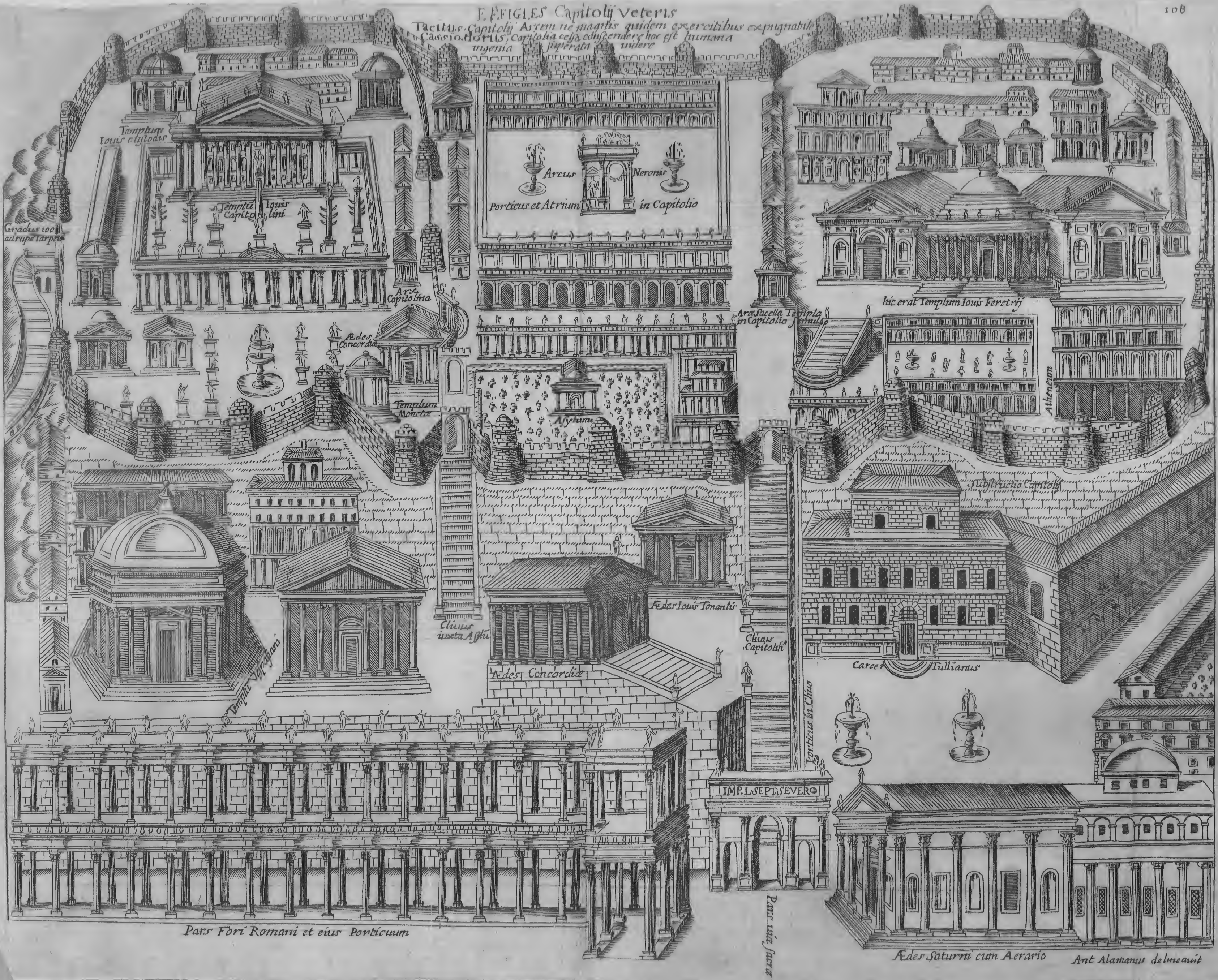
At quæ primæ fores? quæ secũdæ? atque vbi sitæ?

Sed vt demus, ibi fuisse fores, & aditus, vt ait Tacitus: tamen quia Arx pressiori significatione erat dexter Capitolij apex editus, & abruptus hic potius crediderim fuisse alterum circuitum murorum, & Secundas fores, quibus in editum ascenderetur. Primæ itaque fores erat in capite Cliui, mittebantque in æream, vbi nunc Equus M. Antonini: Secundæ vero, vbi hodie, alijs gradibus muro, & porta munitis, post Aedes Conseruatorum euaditur in altiorem verticem, vulgò montem Caprinum. Aliæ demum fores ad rupem Tarpeiam centum gradibus imminentes fuere. Quæ sane formam exprimunt perfectæ arcis sitæ in edito & abrupto, opere naturaque munitæ. Itaque iure Tacitus: *munitissimam Capitolij arcem, & ne magnis quidem exercitibus expugnabilem* nuncupauit. Cæterùm præter aliquot domos Ciuium, Aræ, Sacella, Templa simul omnia in Capitolio sexaginta, teste Fuluio, colebantur. vt Cicero *Deorum domicilium* appellarit. & P. Victor scripserit, *In eo Deorum omnium simulacra celebrari*. Tanta vero loci pulchritudo extitit, vt Ammianus dixerit: *Capitolium, quo se venerabilis Roma in æternum tollit.*

Nisi quis putet, in ipso aditu etiam Secundas fuisse.

Li.3. Hist. Capitoliũ Arx munitissima.

Et pulcherrima. Lib. 22.

EFFIGIES Capitolij veteris
Tacitus. Capitolij Arcem ne magnis quidem exercitibus expugnabilem
Cassiodorus. Capitolia celsa conscendere hoc est humana ingenia superata videre
Templum Iouis custodis
Templi Iouis Capitolini
Gradus 100 ad rupe Tarpeia
Arx Capitolina
Ædes Concordiæ
Templum Monetæ
Arcus Neronis
Porticus et Atrium in Capitolio
Asylum
Ara Sacella Templa in Capitolio simul
hic erat Templum Iouis Feretrij
Atheneum
Substructio Capitolij
Clivus iuxta Asylum
Ædes Iouis Tonantis
Clivus Capitolin.
Ædes Concordiæ
Templum Vespasiani
Carcer Tullianus
Porticus in Clivo
IMP. L. SEPT. SEVERO
Pars Fori Romani et eius Porticuum
Pars uia sacra
Ædes Saturni cum Aerario
Ant Alamanus delineavit

tollit. Iouis Tarpeij delubra quantum terrenis diuina præcellunt. Denique Cassiodorus: *Capitolia celsa conscendere, hoc est humana ingenia superata videre.*

Vbi Templum Iouis Capitolini cum Arce locandum sit. Cap. III.

QVAMVIS in editiore iugo Arcem strictè acceptam statuerim; tamen quia Collis duplici exurgit capite mediusque subsidit, locum quæstioni reliquit. Is quidem vbi ab vtroque vertice demittitur in aream, olim percommodam conuentibus, & concionibus populi præbebat sedem, quas ibi non raro Consules, Tribuni, alijque habere solebant. Velleius de Tiberio Gracccho concionante, & Scipione Nasica cum Senatu in eum irruente: *Nasica ex superiore parte Capitolij summis gradibus insistens hortatus est: qui saluam vellent Rempublicam se sequerentur. Tum Optimates, Senatus, atque Equestris Ordinis pars melior, & maior, & intacta perniciosis consilijs irruere in Gracchum stantem in area cum caternis suis & concientem pœne totius Italiæ frequentiam. Is fugiens, decurrensque Cliuo Capitolino.* Area in medio Capitolio olim ad populi conuetus per cõmoda. Lib. 2.

Porrò alterum verticem ad Orientem, incolunt Cœnobitæ Obseruantes è Familia Sancti Francisci: Templo adhuc nobilem Magnæ Virginis, cognomento ab Ara Cœli. Alter ad Occasum, & Tiberim vergens partem Aedium Conseruatorum vt vocant, & alias quasdam Aedes sustinet, aut nudo teritur solo: Vter ergo vertex dicendus sit Arx, quidam dubitarunt; vterque enim pari altitudine editus est, contra quàm, quidam referant, qui forte non viderunt; Ideoque Arcem ad Tiberim locant, quod ibi altior crepido sit. Marlianus vero Arcem statuit in altero vertice, vbi Fratrum Obseruantium Cœnobium est; leuissima ex allatis supra Taciti verbis coniectura; *Diuersos Capitolij aditus inuadunt.* Milites enim Vitelliani pulsi è cliuo Capitolino, qui prope Cœnobium adhuc visitur, alium Capitolij cliuum, aditumque iuxta Asylum inuasere, vt in Collem euaderent. *Hæc ergo*, vt ait Marlianus, *pars Collis, cum à Tacito dicatur Capitolium, ab Arce seiungitur iuxta cliuum sita, vnde recesserant milites.* Sed hæc nihil vrgent. Nam Asylum non erat in Arce, sed in ea parte, quæ pressiùs, Capitolium dicebatur. Prætereà promiscuè totus mons, vt supra dicebam, Arx, & Capitolium dictus est, idque Marlianus eodem loco perspicuè docet. Lib. 2. c. 1

Sed statuendum est, Tẽplum Iouis Capitolini fuisse in Arce: & ad rupem Tarpeiam: tum conficietur, & ipsam Arcem ibidem fuisse. Quod spectat ad Templum, multa germanum eius situm demonstrant. Primò, sæpè memorata narratio Taciti. Milites enim recedentes à cliuo Capitolino, cuius fores obstructas irrumpere non potuerant, alios aditus iuxta lu- Templũ Iouis Capitolini fuit in Arce versus Tiberim.

ta lucum Asyli,& quà rupes Tarpeia descendentes in vallem gradus habebat, tentauerunt; cumque ibi pugnaretur, iniectum proximis tectis ignem comprehendit Templum Iouis, & incensum est. Erat ergo Templum non longè à rupe; quandoquidem cum ad eam, & Asylum pugnaretur, incensa inibi ædificia adiunctas Templi porticus, tum Aedem Iouis succenderunt.

Galli ascéderunt in Capitoliũ saxo prope Portã Carment. Lib. 8.

In Camillo.

Idem probat Liuiana de Gallis narratio. Galli enim capta Vrbe Capitolium obsidentes, *animaduerso*, vt ait Liuius, *ad Carmentis saxum ascensu æquo, subleuantesque inuicem, & trahentes alij alios, tanto silentio in summum euasere, vt non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem sollicitum animal ad nocturnos strepitus excitarent. Anseres non fefellere Iunoni sacros quorum clangore, alarumque crepitu excitus M. Manlius hostes qui iam in summo constiterant*, deturbauit, abegitque. Hi ergo anseres ad *Aedem Iunonis*, vt ait Plutarchus, *alebantur*; quæ in ipso Iouis Templo fuit, vt postea dicam. Cum vero aduentum Gallorum, qui vix in summum euaserant, atque in arcem penetrarant, anseres præsenserint, indicant, locum vbi alebantur, saxo Tarpeio propinquum fuisse. Quæ ratio maiorem vim habet, si aduertatur, Gallos deprehensis ante vestigijs illac ascendisse, qua Pontius Cominius ante ad Romanos missus ascenderat. Ille autem ijsdem scriptoribus referentibus, secundo Tiberi ad Vrbem delatus, quà poximum fuit à ripa, per preruptam rupem Capitolium tenuerat. Idem confirmat Manlius, qui anserum clangore excitus Gallos abegit; non enim longe aberat cum solus crepitum senserit. Atqui de illo Virgilius:

Eodem saxo Pontius miles ascendit.

8. Aeneid.

In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro Templo, & Capitolia celsa tenebat.

Quo loco Templum Iouis in Arce positum, & Manlius pro Tẽpli custodia, stare in altiore Collis iugo consultò dicitur. Poetica vero fide dictũ crediderim, Manlium stetisse pro templo, cum potius domi fuerit in proximo sitæ. Habitauit enim in Arce, vbi postea Templum Iunonis Monetæ: & antea Tatius Rex habitauerat. Ouidius:

Fast. 6.

Arce quoque in summa Iunoni Templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo.
Ante domus Manli fuerat, qui Gallica quondam
A Capitolino reppulit arma Ioue.

In Romulo, & Camillo. Lib. 6. Cap. 2.

Domus Manlij in arce prope rupem Tarpeiá.

Idemque Plutarchus, & Liuius, & Solinus testantur. Post autem, Manlio perduellionis damnato, sancitum est, *ne quis Patricius*, vt ibidem Liuius, *in Arce, aut Capitolio habitaret*. perinde ac vetaret lex, vt Patricij non modo non habitarent in Arce, vbi Manlius habitauerat, sed neque in Capitolio, altera videlicet Collis parte. Hæc ergo domus non procul à saxo, sed propinquior Templo fuit. cum enim non maneret in custodia Manlius, vt reliqui vigiles, (nihil enim de hac re Plutarchus, & Liuius) è domo sua anseres strepentes, & Gallos sensit cum silentio subeuntes. Ex quibus demum deducitur, Templum quoque Iouis Manlianæ domui propinquum ad rupem, & in Arce fuisse extructum. Postremò Templum ad ru-

ad rupem fuisse consecratum euincit locus Plutarchi in Romulo de Tarpeia inibi sepulta. *Cæterum* inquit, *à Tarpeia illic sepulta Collis ille vocatus Tarpeius fuit donec locum eum Tarquinius Rex consecrauit. Quo tempore ossa eius aliò fuere delata, nomenque exoleuit Tarpeiæ, excepto Saxo, quod vocant etiam nunc Tarpeium.* Si Templum Iouis, vbi condita fuerant Tarpeiæ ossa, consecratum est: ijsque exportatis, nihilominus rupes Tarpeiæ nomen retinuit, argumento est, prope rupem sepulchrum fuisse, vbi & postea Templum. Et ita quidem de Templo sentiunt Antiquarij. Quamuis enim Marlianus arcem in altero montis iugo constituerit; Templum tamen cum alijs ad rupem posuit. idem sine fabulis prædicant antiqui Poëtæ. Silius de Domitiano. Templum Iouis ad rupē Tarpeiam. Lib. 3.

Aurea Tarpeia ponet Capitolia rupe,
Et iunget nostro Templorum culmina Cœlo.

Et: *Ipse è Tarpeio sublimis culmine cuncta,* Iuppiter.
Et ventos simul, & nubes, & grandinis iras
Fulminaquè, & tonitrus, & nimbos conciet atros.

Propertius: *Tarpeiusquè Pater nuda de rupe tonabat.* Lib. 4. el. 1.

Prudentius contra Symmacum:
Iamque ruit paucis Tarpeia in rupe relictis,
Atque ad Apostolicos Euandria Curia fontes.
Aeneadum soboles.

Claudianus: *Iuuat intra tecta tonantis* De 6. cōs. Honor.
Cernere Tarpeia pendentes rupe gigantes.

Idest eximiæ magnitudinis statuas Colosseas. Cicero: *Nunc ego te Iuppiter Optime Max. Iuno, Minerua, cæteriq; Dij, Deæq; immortales, qui excellenti tumulo Ciuitatis sedem Capitolij in saxo incolitis constitutam.* In or. Ant. iret in exilium.

Hæc cum ita sint. tamen non ita facile deduci posse quispiam iudicabit, arcem ibi fuisse, vbi Templum. Quamuis enim hoc fuerit in arce; tamen arcis nomine totus mons non absurdè intelligitur. Verũ ea quæ de Mãlij domo diximus, sita prope Templũ in arce, hac interpretatione difficile est eludere, & alios itē locos auctorũ, qui ædem Iouis in arce collocant, dequè ea tamquam de re à Capitolio distincta loquũtur. Lucretius. Arx fuit vbi Templum Iouis Capitol.

Romulidarum arcis seruator candidus anser.

Ouidius: *Quique tenes altas Tarpeius Iuppiter arces.* 13. Metam.
Et: *Iuppiter arce sua totum cum spectet in Orbem.* 1. Fast.
Virgilius: *In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis.* 8. Aeneid.
Silius: *Tarpeios iterum scopulos præruptaquè saxa* Lib. 2.
Scandatis licet, & celsam migretis in arcem.

Propertius: *Et sua Tarpeia residens ita fleuit ab arce* Lib. 4. el. 4.
Vulnera vicino non patienda Ioui.

Et similia passim occurrent quæ, si quis ab arce remoueat Templum Iouis, probè germanequè explicare non potest. Denique id prima Templi Iouis ædificatio demonstrat; De qua sic Dionysius: *Huic templo Iouis Tarquinius Rex Quintus sedem cum designasset in tumulo qui difficili aditu erat, nec in summo planus, sed præruptus, & fastigiatus,* Lib. 3.

multis

multis ex partibus amplexus eſt eum altis ſubſtructionibus, inter quas, & verticem, congeſto aggere, planam efficit aream, ad excipiendam ſacram ædem aptiſſimam. Hæc ſanè forma eſt arcis ſitu, aggeribus,& munitionibus editæ, atque vallatæ: quamquam hac ætate tanta loci altitudo non appareat; quod ruinis inferiora nonnihil extumuerint.

Forma Templi Capitolini. Cap. IV.

QVONIAM de Templo Romanorum Templorum principe agimus, id ſedulò contemplari, atque exprimere debemus. Vouit ergo Templum Ioui, Iunoni, Mineruæ Tarquinius Rex quintus, quibus exigua ſacella Numa Rex in Quirinali conſtituerat, quod Capitolium vetus dictum eſt, vt aliàs dicam. Aream quoque extruendo Templo parauit Tarquinius, quod eius Nepos Tarquinius Rex ſeptimus ædificauit. *Quamquam,* ait Tacitus, *à priore Tarquinio iacta fundamenta, & à Seruio ſucceſſore ſociorum ſtudio pariter ædificatum. Mox Regibus, regioq; nomine pulſo ex Vrbe dedicauit Horatius Puluillus Conſul.* Incēſum [a] CCCCXXV. poſt annos Sylla Dictator reſtituit; eoq; vita functo Catulus dedicauit: arſit iterùm ſub Vitellio, refecitque Veſpaſianus: rurſus incendio correptum Tito Principe inſtaurauit Domitianus. Auctores [o] Tacitus, Plutarchus, Suetonius, Dion, Eutropius, Statius, & recentes Antiquarij. Porro figuram Templi ſic deſcripſit Dionyſius. *Templum,* inquit, *ſitum eſt, & fundatum in alta crepidine, octo iugerum ambitu, ducentis ferme pedibus patens per latera ſingula, pari propemodum longitudine, atque latitudine vix quindecim pedum differentia.* Quæ ſumma ad rationem relata noſtrarum dimenſionum palmos efficit ducentos ſexaginta ſex, & beſſem, ſiue vncias octo longitudinis: latitudinis vero ducentos ſexaginta vnum, item cum beſſe. Pes enim pro antiquo habitus Romanum palmum, decretum vſui architectorum, quatuor partibus in vtroq; paribus excedit: quę in palmo quidem vnciæ, in pede digiti ſunt: & in illo XII. at XVI. in pede. Qui & maiores ſuas in vncias XII. diuiditur; vt in atrio Aedium Capitolinarum propoſitæ ſunt ex decreto Senatus publicæ menſuræ. Hic autem dimidium pedis, & palmi Rom. lineandum curauimus. *Frons eius,* pergit Dionyſius, *meridiem ſpectat. Porticum habet, cum triplici ordine columnarum: in lateribus ordo duplex eſt. tres Aedes pares communibus continentur lateribus: media Iouis, hinc, & inde Iunonis, & Mineruæ ſub eodem tecto, & pinnaculo.* Erat ergo Templum in tres partes diuiſum, mediæque latiori adiectæ alæ duæ, inteſtructos parietes ſubſtinentibus pilis lateritijs dealbatis, quæ poſtea in colūnas mutatæ ſunt à Dictatore Sylla, ad-

SEMIPES ROM. ANTIQ. diuiſus in digitos VIII
SEMIPALMVS ROM. RECENS diuiſus in vncias VI. vncijs palmi recentis pares

a Tacitus Lib.3. Hiſt. habet CCCCXV. ſed deeſt X. o 3. Hiſt. In V. Poplic. In V. Veſpaſ. Lib.66. Lib.9. In vita Domit. Lipſ. l.3. de Magn. Rom. c.5. Marl. l.2. Riq. poſt c.5.

la, aduectas è Templo Iouis Olympici, teste Plinio. Porticum triplicis ordinis columnarum similem hac etiam ætate Agrippæ Pantheo adiunctam videmus. In summo tres Aediculæ visebantur.

Iam, quoniam aliqua ex his controuersiam parere possunt, cum Templi frons Forum, & Palatinum respiceret, videtur potius ortum spectasse quam meridiem. Nam Cicero sic ait: *Ijdemque iusserunt simulacrum Iouis, quod erat in Capitolio, facere maius, & in excelso collocare, & contrà, atque ante fuerat ad Orientem conuertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, Solis ortum, & Forum Curiamque conspiceret, fore, vt ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem Vrbis, atque Imperij illustrarentur, vt à S.P.Q.R. perspici possent. Atque illud ita collocandum Consules illi locauerunt.* Si ergo Forum è Capitolio spectare, est ad Solis ortum vergere, non est tam certum quàm putat Lipsius, *Frontem*, Templi, *ad meridiem spectasse, idest Forum Romanum, & Palatium versus, frequentissimam Vrbis partem.* Ne pugnetur cùm Tullio, repetendum est, quod initio dicebam, nempe latera Capitolij non recta, sed obliquè vergere ad Mundi plagas; quod ego diligẽter adnotaui. Igitur templi frons secundum alterum collis latus extructa, non directa erat ad meridiem, sed potius inter meridiem, atque Orientem. Ideoquè statua illa Iouis Cicerone Consule refecta (quæ sanè non intra templum in ipso sacello, sed extra templum fuit in excelso collocata) cum antea templi faciem, & Septentrionem spectaret, simul occasum æstiui Solis potuit aspicere, qui ad Septentrionem accedit, attingitque solstitialem circulum Cancri. Postea vero conuersa cum Forum, & Curiam, & Solis ortum aspiceret, non ortum æstiuum, sed hibernum aspexit. Nam cum versa esset ad Forum, & Curiam, ad Meridiem quoque vergebat. Forum enim, & Palatinus collis præ Capitolio meridianus est, vt patet adeunti. Itaque cum Meridiem, & ortum spectaret, ortum hiberni Solis meridiei propinquum spectare potuit. Si enim ortum æstiui Solis spectasset, non ad montem Palatinum Forumquè Romanum, sed Collem Quirinalem conuerti debuisset, qui obuertitur æstiuo Soli. Eodem ergo statua Iouis, quo frons Templi spectauit, nempè inter Meridiem, & Orientem. Sicque consentiet cum Tullio Lipsius.

Lib. 3. de adm. c. 5.

Capitolium, & Templũ Iouis quo modo forum, & Orientẽ spectarent.

Oblique spectabãt etiam Meridiem.

At tres intra Templum Aediculæ, non loculi ad imponendas statuas habendæ sunt, sed tres Cellæ communibus quidem iunctæ parietibus, verum diuersæ inter se, & ab extimo Templi muro diuisæ. Vt hodieque in Templis vetustioribus ad cultum, ornatumque maioris ære è marmore cameratum fornicem quatuor fermè fultum columnis pro summa testudine, vel altiore tholo erectum intuemur. Nam Tarquinius Ioui, Iunoni, Mineruæ Templa vouerat, quæ deinde maioris ædis ambitu conclusa sunt. Nec solum cellæ, aut ædiculæ, sed templa, & delubra nominantur à scriptoribus: Liuius: *Clauus*, inquit, *fixus fuit dextro latere ædis Iouis Optimi Maximi ea parte, qua Mineruæ Templum est. Eum clauum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum*

Tres Aediculæ intra Tẽplum.

Lib. 2.

Quæ & Templa dicta.

H *fuisse*

Clauus figi solitus in Capitolio pro nota annorum.

fuisse ferunt, eoque Mineruæ Templo dicatam legem, quia numerus Mineruæ inuentum sit. Præterea pro vetustis Templis pronaum, seu porticus, seu vestibulum struebatur quod hisce ædiculis appositum videtur fuisse. Nam Dionysius loquens de aris Termini, & Iuuentutis, quæ in ædificatione Templi neque exauguratæ, nequè loco motæ sunt, scribit.

Lib. 3.

καὶ νῦν ὁ μὲν ἕτερος ἐστὶν ἐν τῷ προνάῳ τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ δὲ ἕτερος ἐν αὐτῷ τῷ σηκῷ πλησίον τοῦ ἕδους. *Et nunc altera*, ara, *est in vestibulo Mineruæ: altera in ipso delubro prope marginem, seu murum*. Sic enim placet interpretari.

L. 35. c. 10

Iuuentuti autem non modo ara, sed etiam ædicula ibidem fuit. Plinius: *Proserpinæ Tabula fuit in Capitolio in Mineruæ Delubro supra Aediculam Iuuentutis*. Terminus autem rude videlicet saxum, sed cultum pro Numine, ne quid supra se præter Cœlum haberet, foramen illi impendens in Templi tecto fecere. De eo Ouidius.

2. Fast.

Nunc quoque se supra ne quid nisi sydera cernat,
Exiguum Templi tecta foramen habet.

Aedicularum ornamenta.

Ad hæc tres illæ sedes muneribus exornabantur, quorum aliqua fornicibus, & cameris superponere duntaxat oportuit. Sic Liuius. *Quadrigæ*, inquit, *auratæ positæ in Capitolio in cella Iouis, supra fastigium Aediculæ*. Quoniam ergo tres cellæ inter se distinctæ fuerunt, num communi Templi pariete clausæ, illique affixæ? quod sensit Lipsius. Equidem potius à Templi pariete secretas dixerim; pertinet enim ad decorem, ornatumque Templi, cellarumque maiastatem vt libero vndique transitu, trium Deorum delubra in medio relinquerentur; à muro quidem totius Templi secreta, communibus autem parietibus inter se coniuncta, vt testatur Dionysius:

Lib. 4.

ἐν δὲ αὐτῷ τρεῖς ἔνεισι σηκοὶ παράλληλοι κοινὰς ἔχοντες πλευράς. μέσος μὲν ὁ τοῦ Διός. παρὰ δὲ ἑκάτερον τὸ μέρος ὅ, τε τῆς Ἥρας, καὶ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ὑφ' ἑνὸς ἀετοῦ, καὶ μιᾶς σέγης καλυπτόμενοι. *In ipso autem tres Cellæ pares sunt communia habentes latera. media quidem Iouis; ex vtraque parte, altera Iunonis, altera Mineruæ, opertæ vno fastigio, atque tecto*. Hic sanè, ne id omittam, ἀετὸς *fastigium*, seu *Cimatium* Templi significat; quod nempe triangulari forma supra rectam coronam attollitur instar volantis Aquilæ. At cum Tacitus ait, *sustinentes fastigium Aquilę veteri ligno*, veras Aquilarum effigies è ligno factas fastigijquè coronæ subiectas, intelligit; Nam quid viri docti hac super re nos monere voluerint, non bene percipio. Sed de sacellis infrà commodiùs.

3. Histor.

Iustus Riquus.

Tem-

Templi Gradus. Cap. V.

CAPITOLINO Templo fuisse gradus exploratum est quibus in eius vestibulum ascenderetur. Liuius cum dixisset, Annio Latinorum Prætori, ac Legato datum in Templo Iouis Senatum, subdit, *Cùm commotus*, Annius, *ita se ab vestibulo Templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus capite grauiter offenso impactus imo ita est saxo, vt sopiretur*. Velleius: *ex superiore parte Capitolij summis gradibus insistens*. Vitruuius quidem non quærit, an gradus Templis sint apponendi, sed tamquam necessariam partem eos ponit; quòd, vt ibi interpres, non parum faciat ad maiestatem, & dignitatem Templi, si à cætero Vrbis solo extet. Verum in re tam certa ob varias eruditorum sententias exorta controuersia est. Lipsius enim centum gradus ex Tacito constituit. *Ergo*, inquit, *ab ea quoque parte*, Foro Romano, *centum gradus, quibus, vt Tacitus, atque alij superbè adibatur. Gradus autem isti haud dubiè ad maiestate: eoque, & in alijs Templis, & si pauciores, soliti vsurpari. Sed ibi ratio, hic necessitas, & locus editior voluerunt*. Verba autem Taciti sunt illa, de quibus supra: *Qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur*. Alij vero qui sint auctores saltem antiqui huius rei testes non bene teneo. Forte Dionem Lipsius intelligit: vbi *Cæsar*, inquit, triumphans *gradus in Capitolio genibus ingressus conscendit*. Et de Claudio Cæsare: *Tum per gradus in Capitolio genibus ascendens*. Quibus locis allatis auctor eminentissimus Cardinalis Baronius in eadem quoque sententia est, vt putet centum Taciti gradus à foro incepisse: hoc tamen discrepans, quod his ascensum tribuat in Iunonis Monetæ, non autem Iouis Capitolini Templum. De quibus gradibus Ouidius:

Lib. 8. Loc. sup. cit. Lib. 3. c. 2. Gradus Têplis addût dignitatem. Lib. 3. c. 5. Lib. 8. Lib. 60. In annot. ad Martyr. die 14. Martij. 1. Fast.

Candida te niueo posuit lux proxima Templo,
Qua fert sublimes alta Moneta gradus.

Deinde vero Baronij vestigijs cum institerit Riquus, Lipsijque verbis, quæ citaui, allatis: *Quo equidem in loco*, inquit, *vir magnus*, Lipſ. *centum gradus ad Monetæ cum gradibus Iouis Capitolini confudisse videtur. Alia tamen omnia, vt sentiam, M. Varronis apud Agellium verba faciunt in Epistola ad Sulpitium: In memoria sibi esse quod Q. Catulus curator restituendi Capitolij dixisset, voluisse se aream Capitolinam deprimere, vt pluribus gradibus in ædem conscenderetur, suggestusque pro fastigij magnitudine altior fieret; sed facere id non quisse, quoniam Fauissæ impedissent. Id esse Cellas quasdam, & Cisternas, quæ in area sub Terra essent, vbi reponi solerent signa vetera, quæ ex eo Templo collapsa essent, & alia quædam religiosè donarijs consecratis*. Ex quo infert Riquus, Gradus Templi ad aream vsque Capitolinam solùm fuisse demissos. Si enim ad forum vsque, tota Collis altitudine descendissent, Catulus, qui gradus augere

Cap. 12. Lib. 2. c. 10

voluit, non aream in monte deprimere, sed fori vallem ipsam debuisset.

Equidem cum arbitrer gradus ad forũ pertingere non potuisse; hac tamen ducta ex Gellio ratione parum vrgeri Lipsium iudico. Ille enim non cõtinuatos gradus, sed intermissos, & subinde per interualla planis areolis retractos constituit, in quibus consisterent ascendentes, ac respirarẽt. Cur ergo non diceret? Gradus à Foro ad aream vsque Capitolinam fuisse minoribus retractionibus interstinctos: ibi vero, vbi erant Fauissæ, in plateam laxatos, vt ex ea ad Templi vestibulum minores identidem areolas, & præcinctiones haberent. Vt hodieque ad Aedem D. Petri Vaticanam extructos videmus gradus. Area enim perampla, & intermedia diuiduntur, neque carent retractionibus qui magis distant à Templo. Catulus ergo poterat magis aream Capitolinam deprimere, vt, diminutis gradibus, qui ab illa pertinerent ad forum, pluribus ab eadem ascenderetur in Templum, nisi Fauissæ impedissent. Hæc pro Lipsio dicta.

Templum Iouis non habuit gradus demissos in Forum.

Nec tamen ad eius sententiam accedo. Nam apud Tacitum sermo non est de gradibus Templi Iouis Capitolini, vel Iunonis Monetæ: sed ijs, quibus adiretur Tarpeia rupes ab occidente, fluuium versus. quod Vitellianorum militum pugna quam ibi historicus narrat, perspicuè demonstrat. Hi enim cum Capitolium inuasissent, vt supra dicebam, relicto cliuo Capitolino, à quo repulsi fuerant, iuxta Asylum, & paulo remotiùs per gradus Tarpeiæ rupis ascendere cœperunt, *sed propior*, inquit, *atque acrior per Asylum vis ingruebat*: cùm milites per vicinius Asylum irrumpere, quam per centum illos gradus remotiores mallent.

Dec. 1. li. 3. Dec. 1. li. 5

Ad hæc inuenio apud Liuium bis arcem è foro fuisse oppugnatam, semel à Romanis ipsis, cùm ab exulibus Herdonio quodam Duce teneretur, iterum à Gallis reliqua Vrbe incensa, atque euersa. Verùm tam Galli, quam Romani per cliuum Capitolinum aciem direxisse dicuntur, nulla graduum facta mentione. Cum tamen per hos latos, & expeditos facile potuissent in Capitolium euadere.

Sed quod vehementius vrget, si Templi Capitolini gradus inceperunt à Foro, ibi triumphantes Duces è curru descendere debuerunt, perquè eos cum reliqua comitantium turba in templum ascendere. Nam ad Templum Iouis desinebat triumphus, cuius pars gradus erant. Atqui triumphantes curru ascendebant in montem Capitolinum è Foro. Cicero:

7. Verr.

At etiam qui triumphant, eòque diutius hostium Duces seruant; Tamen cum de Foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent, idemquè dies, & victoribus Imperij, & victis finem vitæ facit. Eumenius: *Renouasti Imperator veterem illam Romani Imperij fiduciam, quæ de captis hostium ducibus vindictam morte sumebat, tunc enim captiui Reges cum à portis vsque ad Forum triumphantium currus honestassent, simulatque in Capitolium currum flectere cœperat Imperator, abrepti in carcerem necabantur*. Neque enim, vt hoc etiam attingam, sacrificium fiebat à triumphante in Capitolio, nec templum inibatur, antequam constaret, teste Iosepho, aliquem è captiuis hostibus

In Paneg. ad Constantin.

Triũphantes curru ascẽdebãt in Capitolium.

fuisse

fuisse trucidatum. Sed de ascendentibus curru in Capitolium Liuius: *Quod si* inquit, *in curru scandentes Capitolium auratos purpuratosque ex inferiore loco L. Paulus in turba togatorum vnus priuatus interroget.* Li. 7. Iud. antiquit. cap. 24. Dec. 4. l. 5.

Ouidius: 2. de Pōt. el. 1.

Te quoque Victorem Tarpeias scandere in arces
Læta coronatis Roma videbit equis

Lucanus de Pompeio, qui ter triumpharat: Lib. 9.

Non domitor Mundi, nec ter Capitolia curru
Inuectus.

Ibidem paulo post:

Non mihi nunc tellus Pompeio si qua triumphus
Vita dedit, non alta terens Capitolia currus.

Ibid. paulo post dę Catone per Africam iter faciente:

Hunc ego per Syrtes, Libyesque extrema triumphum
Ducere maluerim, quàm ter Capitolia curru
Scandere Pompeij.

Flauius Vopiscus: *fuit alius*, inquit, *currus quatuor ceruis iunctus, qui fuisse dicitur Regis Gothorum, quo, vt multi memoriæ tradiderunt, Capitolium Aurelianus inuectus est, vt illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos vouisse Ioui ferebatur.* Similia passim occurrunt. vt apud eos, qui de rebus Romanis scripserunt, in confesso sit triumphantem curru ascendisse, non per vllos gradus in Capitolium. Neque vero negocium facessunt allati supra Dionis à me loci. Ex quibus valde miror, Iulium Cæsarem Bulengerium virum eruditissimum vniuersè deduxisse, eum morem seruari solitum à triumphantibus, vt per gradus ascenderent in Capitolium. Nam etsi daremus, quod tamen inficiamur, Cæsarem, & Claudium genibus ascendisse per gradus non propterea triumphantes omnes ascenderunt. Verum & ipse Claudius, & Cæsar more maiorum per Cliuum Capitolinum curru in arcem inuecti, deinde per gradus ab area Capitolina in Templum genibus ascenderunt. quod ipsa Dionis loquutio innuit. ἀναβαθμους, τοὺς ἐν τῷ καπιτωλίῳ. *gradus, qui sunt in Capitolio.* idest in ipso Templo Capitolino. *Hos*, inquit Dion, *Cæsar genibus ingressus ascendit, nulla neque currus, qui ei ex aduerso Iouis positus fuerat, neque imaginis Orbis terrarum pedibus suis subiectæ, neque inscriptionis eius habita ratione.* Hæc autem erant in Templo Iouis, in quo & gradus. Multo minus affirmandum est, quod loco citato idem Iulius Cæsar retulit ex Cedreno; nempe *Gradus Capitolij fuisse trecentos sexaginta quinque.* Hic enim Græcus auctor falsa aliqua vulgi opinione, ac fama deceptus est; cum Tacitus Romanus, & Romæ scriptor in rupe Tarpeia, vbi mons erat editissimus, centum numeret. Itaque si cœpissent à foro, plures centum non fuissent. Ego verò ex his, quę dixi, nullos à foro: aliquot ab area Capitolina fuisse mihi persuadeo. Vbi ergo, quæret aliquis ponendi sunt centum illi gradus Taciti? Vbi idem ille positos tradit; nempe ad rupem saxumque Tarpeium, prope veterem Carmentalem portam, & Theatrum Marcelli ad Occidentem.

In vita Aureliani.

Inscriptio erat, Semideus est.

Centum gradus Capitolij alienis à foro pertinebant ad Rupem Tarpeiā.

dentem. Rupis enim Tarpeiæ nomine significatur abrupta illa, & abscissa pars montis, quæ vergit ad Tiberim. Quamquam hac ætate saxi Tarpeij reliquiæ exiguæ supersunt propter ædificiorum, atque adeò ipsius montis prolapsiones. Saxum enim tophinum est, quòd paucis ante annis cùm fossores proximè cæderent ad ædificandum, factam egestione cauernam vidi ipse, dehiscente lacunati lapidis pondere, obstrui cæmentorum ruina, vltimo pœne exitio operarum.

Atque ex his postremò intelligitur, nec Templi Capitolini gradus in forum descendisse: nequè eos Iunonis Monetæ, qui potius ad Orientem spectabant, vt infra dicam, cum gradibus Tarpeiæ rupis esse permiscendos.

Templi Capitolini exteriora ornamenta. Cap. VI.

Porticus Tēpli Capitolini.

ORNAMENTA Templi exteriora, & interiora sunt. Primùm de primis. Extrà fuere porticus, non modo quæ Templi frontem, sed quæ latera cingebant. Illæ triplices, hæ duplices fuere, vt supra dicebam ex Dionysio. Tacitus: *Inde lapsus*
3. Histor. *ignis in porticus appositas ædibus.* Virgilius:
8. Aeneid. *Atque hic auratis volitans argenteus anser*
Porticibus. Hoc enim, vt notat Seruius; retulit Poeta ad tēpus flo-
Li. 23. c. 3. rentis Reipublicæ, cùm inauratæ sunt. Sed quæ ibi auro lita? nempe opus
Multa inaurata in Capitolio. marmoratum, & toreumata in parietibus, & laquearia. Quod enim scripsit Plinius: *Post Carthaginem euersam laquearia in Capitolio inaurata esse*, non solum de interiore Templo est intelligendum, sed etiam ijs, quæ extrinsecus adstructa fuerant. *Parietes quoque iam tamquam vasa inaurantur*, ait idem. Ad hæc in zophoris, & coronis, in fronte, fastigioq; Templi multa inaurata esse oportuit. Ideò enim aliqua ex his fiebant è ligno. Vitelliano quidem incendio, vt suprà ex Tacito referebam, *sustinentes fastigium Aquilæ, vetere ligno, traxere flammam.* Cæterum porticus Capitolinas Roma primùm extructas vidit, molitore Scipione Nasica, vt ait Velleius. Sed dubium est, an præter has veluti Templi exteriores alas, aliæ fuerint in atrij formā circum aream aut saltem ad areæ latus erectæ. Nam in his porticibus à triumphante post sacrificia, & cæremonias in Templo peractas, depositamq; lauream in sinu Iouis, dabatur publicum epulum Senatoribus, & principibus viris. Quò moris erat
Lib. 2. An. Triūphantes antequam Domum redirent cœnabāt in Capitolio. & Consules vocare: deinde rogare, vt venire supersederent, nè quis eo die maioris in eodem conuiuio esset imperij, quam triumphator.

De eo cœnandi more Zonaras: *Triumphans*, inquit, *in Capitolium vehebatur, ibiq; e aliquot cæremonis peractis, & donarijs dedicatis cum in porticibus ibi cœnatus esset* καὶ παρὰ τ̃ ἐκεῖ δειπνῆσαι στοαῖς, *vesperitibijs, & Fistulis antecedentibus domum redibat.* Appianus in Libyco,

byco, de Scipione Africano *vbi verò*, inquit, *Capitolium ascendit Scipio finita pompa, epulum amicis ex more in Templo præbuit:* ἐς τὸ ἱερὸν. ad, vel apud Templum. Bulengerius ad Zonaræ verba respiciens, vertit, *in Templi porticibus.* Quo tempore nondum Scipio Nasica suas porticus extruxerat: quas postea, vt credibile est, addidit Templo, peramplo peristylo circumductas, vt atrium in medio constitueretur angulare, ac patẽs. Quod forsitan est atrium publicum, de quo Liuius: *Tactum de Cœlo Atrium publicum in Capitolio.* Itaque Scipio Africanus in ipso Templi pronao, & vestibulo dedisse conuiuium credendus est, idemque ante illum alij Triumphantes fecisse. Id significat, ἐς τὸ ἱερὸν. neque enim dixerim Templum illud ante Nasicam instructum adeò: & exornatum, vt triplicem in fronte, duplicem in latere porticum habuerit; quæ fortassis vsque ad Syllam simplices fuere.

DeTriumph.c. 33.

Decad. 3. Lib. 4.

Eodem Templo eximium splendorem inauratæ tecti tegulæ addidere, quas æreas in instauratione Capitolij Q. Catulus primus inaurauit, teste Plinio; ideoquè fulgentia, micantia, aurea passim dicuntur à Poetis Capitolia, alijsque Scriptoribus. In summo fastigio fuere quadrigæ primùm fictiles, tũ ex ære inauratæ: aliæquè statuæ medijsque volantia signa nubibus, omnia, vt arbitror, ex ære inaurata potiùs quàm è marmore. Sub fastigio Aquilæ id sustinentes, aliaque coronarum, & epistyliorum ornamenta item inaurata, vt fulgente Sole, splendido lucis repercussu oculos non tam perstringerent, quàm admirationem animos perducerent. Claudianus tertio Panegyr. in Stiliconem,

Tegulę ex ære in Capitolio inauratæ.

Quæ luce metalli
Aemula vicinis fastigia conserit astris.

Rutulius: *Confunduntque vagos delubra micantia visus.*

In itinere.

Aerea prætereà fuere portarum limina: De quibus Liuius: *Fœneratores aliquot mulctatos, & ex eo, quod in publicum redactum esset, ænea in Capitolio limina Aediles posuisse.* Fores item cælatæ magno artificio, laminis aureis magni ponderis obductæ, quas Stilico auferendas curauit. Tanta ædificij magnificentia creuit reficiente Vespasiano. Et post tertium incendium, Domitiano. Tunc enim, vt de reliquis iudicium fiat, τὸ τῆς χρυσώσεως ἀνάλωμα πλέον ἢ δισχιλίων, καὶ μυρίων ταλάντων γενόμενον, vt ait Plutarchus. *Inaurationis sumptus plusquam duodecim millium talentorum fuit*, ideſt plusquam septem millionum, & ducentorum millium aureorum; cùm talentum sexcentis coronatis nostris æstimetur, vt ait Budæus.

Claudianus ibid.

In Valerio Publicola.

Lipsius loc. cit.

Postremò quæres, quomodo certum sit, ad Templum Iouis fuisse nobile atrium cum porticibus? an hæ alibi in Capitolio statui possint cingentes *atrium publicum*, cuius meminit Liuius? Respondeo probabile esse, præter porticus appositas tẽplo Capitolino, alias fuisse propter loci dignitatem, quæ atrium constituerent ad ipsum Templum: & has fortasse à Nasica extructis. Sed quia in eam Capitolij partem, quæ inter duos vertices depressior est, frequenter populus ad conciones, & suffragia ferenda, aliasque ob causas conueniebat; probabile etiam est, porticus

cus ad instar fori ibi fuisse ambientes aream, vbi nunc Equestris Marci statua, & Aedes Conseruatorum; locum etiam illa tempestate ampliorẽ propter substructiones, quæ vndique Capitolium sustinebant. Hoc ingens atrium cinctum porticibus an potius sit dicendum *publicum* dubitauerim. Quo etiam loco, & ad Templum Iouis factum dixerim, quod

In V.C. 10 de Cæsare narrat Suetonius: *Comitium, ac forum Basilicasque, etiam Capitolium ornauit porticibus ad tempus extructis, in quibus abundante rerum copia, pars apparatus exponeretur.*

Templi ornamenta Interiora. Cap. VII.

Tres Cellæ in Templo Capitol. Lib.3.

IAM intra Templum occurrunt primùm tres Cellæ, seu minora delubra. His vestibulum erat iuxta allata Dionysij verba, ἐν προνάῳ τῆς ἀθηνᾶς. Quod ita est intelligendum, vt ibi, sicut in cæteris Templis, breuis esset in fronte porticus, quà adiretur delubrum; effulta videlicet columnis, coronis, epystilio, fastigioque

Dec.4. L.5 sublata. Fastigij ædis Iouis meminit Liuius: *De mulcta*, inquit, *damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in Cella Iouis suprà fastigium Aediculæ; & duodecim clypea inaurata.* At cellæ curuatæ in fornicem æqualitèr se mutuò terminabant: media Ioui, dextera Mineruæ, sinistra

Lib.7. Iunoni. Id vetera numismata, & scriptores demonstrant. Liuius: *Fixus fuit clauus, dextero latere Aedis Iouis Opt. Max. ea parte, qua Mineruæ Templum est.* Onuphrius in Vrbe Roma: *Templum Iouis Capitolini, aliàs Opt. Max. in quo erant tria delubra Medium Iouis, Dextrum Mineruæ, læuum Iunonis, ibique in arca lapidea seruabantur libri Sibyllini.*

Lib.4. In Cella tamen subterranea vt ait Dionysius. Iam statua Iouis sedens in

Statua Iouis fictilis. curuli sella primùm fuit, vt ait Iuuenalis:

L.35.c.13 *Fictilis, & nullo violatus Iuppiter auro.*

Plinius: *Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Iouis in Capitolio dicandam. Fictilem tum fuisse, & ideò miniari solitum. Fictiles in fastigio Templi eius quadrigas*. Ouidius:

1.Fast. *Inque Iouis dextra fictile fulmen erat.*

Sed postea Decemuirorum monitu decretum fuit, *Fulmen Ioui aureum quinquaginta pondo fieret: Iunoni, Mineruæque ex argento*, vt

Lib.2.Decad.3. Liuius. Inde fulminans dictus Iuppiter. Idem sceptrum gerebat manu oblongum in similitudinem hastæ, vt vetera numismata ostendunt. Sue-

In Octauio Aug.c 91. tonius: *Sequenti*, inquit, *nocte statim videre visus est, Octauius, filium mortali specie ampliorem cum fulmine, & sceptro, exuuijsque Iouis Opt. Max. ac radiata corona.* Et ad signum Iunonis videtur Ouidius respexisse:

6.Fastor. *Aurea cur dextræ sceptra dedere meæ?*

Dubitationem tamen nõ leuem inijcit Suetonius, qui eidem Ioui par-

uum

uum Reipublicæ, seu Romæ sigillum attribuit; vt me vidisse memini in antiquis Domitiani aliorumq; nummis. Quod simulacrum qua manu teneret non video, si altera fulmen, altera sceptrum gerebat. *Somniauit,* inquit, *Catulus Iouem Opt. Max. prætextatis compluribus circum aram ludentibus vnum secreuisse, atque in eius sinum signum Reipublicæ, quod manu gestaret, reposuisse.* Idemque Dion testatur. Sed fortasse illi modo sceptrum: modo fulmen gestandum dabant. Cum vtroque enim exprimitur in numismatis. Erat preterea statua sessilis, vt veteres nummi demonstrant. Quamquam & hi stantem cum Pallade ac Iunone designant. Sed nihilominus sedere dicenda est in sella curuli, siue throno, vt loquuntur auctores; sicque in eius gremio percommodè laurea corona deponebatur à triumphantibus. Seneca: *scilicet minus beatè viuebat Dictator noster qui Samnitum legatos audijt, cum vilissimum cibum in foco ipse manu sua versaret, illa, qua iam sæpe hostem percusserat, lauream que in Capitolini Iouis gremio reposuerat.* Dion. *In Capitolium ascendens,* Augustus, *lauream fascibus detraxit, & ad Iouis eam genua apposuit.* Plinius: *Ex his in gremio Iouis Opt. Max. deponitur, quoties lætitiam noua victoria attulit.* Latinus Pacatus in Paneg. ad Theod. *Depositis in gremio Capitolini Iouis laureis, triumphales, viri rusticabantur.* Plinius: Traiani lauream *Nerua in gremio Iouis collocarat.* Statius: *Nondum gremio Iouis indica laurus.* Idem simulacrum quercea corona aurea coronabat. Id Iustus Riquus cap. 16. de Capitolio, probat ex Plautinæ Trinummi allatis versibus:

Eodem capite. Lib. 45. Lauream triũphans deponebant in gremio Iouis. De Consol. ad Helu. c. 10. Lib. 54. Lib. 15. cap. 30. In Paneg. 4. Silu. Act. 1. sc. 2

Nam nunc ego si te surripuisse suspicer.
Ioui coronam de capite è Capitolio,
Quod in culmine adstat summo.

Quos alij aliter componunt. Auream pergit idem, opinor eam coronam fuisse, ad similitudinem hetruscarum, quas Tertullianus noster descripsit libro de corona militis: *Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis, & folijs ex auro quercinis ob Iouem insignes, ad deducendas Thensas cum palmatis togis sumunt.* Quercum certe Ioui dicauit antiquitas, ideoque in ludis Capitolini Iouis corona dabatur è quercu Iuuenalis: Sat. 6.

An Capitolinam deberet Pollio quercum
Sperare.

Martialis: *Perque manus tantas plurima quercus eat.* Lib. 4. Epig. 1.
Idem: *O cui Tarpeias licuit contingere quercus.* Et ep. 54.

Ex eadem verò arbore corona Ciuica data est, nempe Ciui, qui Ciuem seruasset; *quoniam cibus, victusque antiquissimus quercus capi solitus est,* vt ait Gellius. Demum toga palmata, & triumphali vestiebatur Capitolinus Iuppiter: quam qui ferret, ferre exuuias, & ornatum Iouis dicebatur: aut etiam, vt Suetonius, *Iouis tunicam, & exuuias Deorum.* Nam Prætores, Consules, Triũphantes de Templo Iouis Capitolini prætextam, pictamque togam accipiebant, quæ & Capitolina dicta est. Lampridius. *Prætextam & pictam togam nunquam nisi Consul accepit, & eam quidem, quam de Iouis Templo sumptam alij quoque accipiebant,* Lib. 5. c. 6. In Alexãdro Seuero.

aut

aut Prætores , aut Consules . Quamquam Gordianus senior primus Romanorum priuatus suam propriam habuerit, cùm ante Imperatores etiam de Capitolio acciperent, vel de Palatio .

Interpretes Iuuen. loc. cit.

Sed quandiu mansit fictilis hic Romanorum Deorum Augustus ? Riquus exigua sanè coniectura putat, exemplo Olympici Iouis primò eboreum, post deuictam Asiam, aureum factum à Traiano. Mihi probabile est post Syllæ restitutionem semper aureum fuisse ; perijsse enim & statuam Iouis ciuili illo incendio, testis est Plutarchus. Nam Catulus qui Templi tegulas inaurauit, cur Iouem auro illustrare noluit ? cùm præsertim statuarum inauratarum vsus multo ante in Vrbe cœpisset. Et posteà Domitianus cum statuas sibi nonnisi aureas , & argenteas dicari pateretur magnificentissimus Capitolij Restitutor, aurũ Ioui adimebat? *Paulo ante*, notat Plinius in Panegyrico, *aditus omnes , omnes gradus , totaque area hinc auro , hinc argento relucebat , seu potius polluebatur ; cum iniusti Principis statuis per mixta Deorum simulacra sorderent:* Itaque ante Syllam Dictatorem , an illud simulacrum ex ebore fuerit , deuicta Asia conformatum : an antiquum illud fictile religio conseruarit , incertum duxerim. Fictile tamen tum potius dixerim: à Sylla , vel Catulo nonnisi aureum factum fuisse affirmarim. Quod si Martialis , cum Deos pro Nerua Traiano precaretur, ait :

Statua Iouis facta ex auro, In libello de Iside, & Osiride.

Lib. 11. ep. 5.

Scriptus es æterno nunc primum Iuppiter auro,

Vel vt alij legũt sculptus es.

Id referendum est ad æternitatem, non autem operis nouitatem . Significat enim Iouem tunc ex auro conflatum diu duraturum, cum incẽdium alios citò consumpserit, qui vel Sylla Dictatore, vel Vespasiano, aut etiã Domitiano Principe conflati fuerant. Porrò eiusdem Templi eximia , & innumera ornamenta recensere mei negotij non est, quæ Marlianus , Lipsius, & Riquus multò fusius prosequutus est. Hæc fuere , simulacra tum hominum, tum Deorum è marmore, varioquè metallorum genere . P. Victor . *Capitolium vbi omnium Deorum simulacra celebrantur* . Cicero : *cùm in Capitolio , & simulacra Deorum immortalium depulsa sunt , & statuæ veterum hominum deiecta* . Clypei , etiam , & vasa summorum artificum: gemmarum, & auri rudis, ac signati vis maxima vel coronarij, vestes , & picturæ admirandæ. Hæc vel à victoribus , & triumphantibus , vel à Magistratibus , & Senatu mulctæ, muneris , aut voti causa oblata. Vt cum quadrigæ aureæ in Capitolio , auctore Liuio positæ sunt . Augustus *in cellam Capitolini Iouis XVI. millia pondo auri , gemmasque, ac margaritas quingenties HS. vna donatione contulit* . Vel ab externis Regibus , & Ciuitatibus missa . Vt cum Carthaginenses coronam auream pondo XXV. Attalus Rex alteram pondo CCXLVI. Philippus Macedonum Rex pondo C. Alabandenses pondo L. Lampsaceni pondo LXXX. Pamphylus alteram ex XXX. millibus Philippæorum factam. Hiero Syracusarum Rex Victoriã auream pondo CCCXX. Liuio auctore . Aristobolus Iudæorum princeps vitem auream quingentorum talentorum . Aegyptij coronam quatuor millium aureorum, Iosepho referente , & alij passim alia Reges , populi , Cæsares obtulere. Inibi tabulæ

Marlian. l. 2. c. 5. 6. 7. l. 3. de magnit. Rom. c. 5. De Capit. Rom. à c. 21. 3. Catil. Oblata munera Capitolio . Dec. 3. li. 9 Sueton. in Vi. cap. 30. Liuius dec. 1. lib. 7. c. 1. Dec. 4. l. 2. Dec. 4. l. 6. Dec. 5. l. 3. Dec. 5. l. 3. Dec. 5. l. 4. Dec. 3. l. 2. Lib. 14. Iudæa. Antiq. cap. 4.

bulæ æneæ legum. Iulius Obsequens: *Tabulæ legum aneæ litteris liquefactis*. Cicero: *& legum æra liquefacta*. Statuæ Regum Romanorum, quibus postea Cæsaris, & Augusti adiectæ sunt. Plura etiam Iouis simulacra. Prænestini, quod T. Quintius Dictator Præneste aduectum inter cellam Iouis, & Mineruæ dedicauit. Iouis Imperatoris quod à Tito Flaminio impositum Columnæ summoperè laudatur à Cicerone. Iouis ænei, quod Spurius Caruilius ex ocreis, galeis, pectoralibus Samnitium conflauit. Sed hæc duo in area extra Templum fuere. De illo Iulius Obsequēs: *In Capitolio Lupam Remi, & Romuli fulmine ictam, signum Iouis ad Columnam disiectum*. Quod postea refectum excelsius collocatum, & ad forū conuersum memorat Cicero. At Caruiliani tāta fuit amplitudo, *vt*, quod ait Plinius, *conspiceretur à Latiario Ioue*. Hunc Latialem putat Riquus, qui in Monte Albano colebatur, & pro Latiario reponit. Sed Latiaris Iuppiter in Quirinali, opinor, fuit. Collis enim Quirinalis, aliqua saltem sui parte, dictus est Latiaris, vt constat ex Varrone. Latiaris autem Iouis in eo colle fortasse delubrum fuit, quod Capitolium Vetus dicebant. Ibi enim Iuppiter, Minerua, & Iuno, vt in Capitolino colle colebantur. Potuit autem Tarpeius ille, & excelsus Iuppiter à Latiario videri, quia propter propinquitatem loci, facilis est è Quirinali in Capitolium aliquo saltem signo prospectus. At contrà ex Albano, illa tempestate videri credo non poterat, interiectis Palatino, & Cœlio, quos præalta ædificia editiores olim, quam hodie, fecerant; præsertim Palatinum in quo Augustales Cæsarum ædes altitudinem turrium, templorūq; Capitolinorum vel æquauerant, vel excesserant. In eadem area Capitolij Hercules Colosseus Tarento à Fabio Maximo: & Apollo triginta cubitorum à Lucullo ex Apollonia Ponti Vrbe translatus. Inibi, seu potius in adiunctarum porticuum intercolūnijs inauratæ Equestres statuæ à Metello positæ, de quibus Cicero scripsit. Tantus denique statuarum numerus viris illustribus locatarū, vt Augustus ex area Capitolina propter angustias in Martium Campum transtulerit, referente Suetonio. Ibidem æreæ columnæ rostratæ quatuor, quas cōflatis nauium rostris confecit Augustus, quæ postea à Domitiano sunt locatæ, vt ait Seruius. Virg.

Naualisurgentes ære columnas.

Quamquam Seruius: *rostratas Iulius Cæsar posuit victis Pœnis nauali certamine, è quibus vnam in rostris, alteram ante arcum vidimus à parte ianuarum*. Claudianus:

Aeraque vestitis numerosa puppe columnis
Consita.

Columnæ rostratæ meminit etiam Liuius: *Nocturna tempestate Columna rostrata in Capitolio tota ad imum fulmine discussa est*.

Demum, vt in Templum redeam, ibi Ducum Trophæa etiam aurea, arma, & hostium spolia affixa cernebantur. Tabulæ vero pictæ aut res gestas, & titulos Victorum referebant: aut è prouincijs propter laudatos artifices transferebantur.

De prodigijs 3. in Catil.
L. Bruti, qui Reges expulit.
Statuę Colosseæ in Capitolio.
De prodigijs.
Loc. cit.
Li. 34. c. 7.
Lib. 4. de ling lat. & ibi Scal.
Plin. l. 34. cap. 7.
Lib. 6. ad Att. ep. 1.
Vide Marlian. lib. 2. c. 7. Sec. edit.
In Calig. cap. 34.
Columnę æreæ rostratæ in Capitolio.
3. Georg.
De 6. Cōs. Honor.
Dec. 5. li. 2

Iouis custodis, Iunonis Monetæ, & Fortunæ Templa. Cap. VIII.

IOVIS custodis Templum Aedi Capitolinæ adiectum est. Ibi enim Templi fundator seruatus est Domitianus Vitelliano bello. *Confugit*, inquit Suetonius, *in Capitolium; sed irrumpentibus aduersarijs, & ardente Templo apud ædituum clàm pernoctauit: ac manè Isiaci celatus habitu, interque sacrificulos vanæ superstitionis cùm se trans Tiberim contulisset*, &c. Ideò, vt idem, *Nouam excitauit Aedem in Capitolio*. Tacitus verò, *Domitianus*, ait, *solertia liberti, lineo amictu turbæ sacricolarum immixtus, ignoratusque apud Cornelium Primum paternum clientem, iuxta Velabrum delituit; ac potiente rerum patre, disiecto Aeditui contubernio modicum sacellum Ioui Conseruatori, aramque posuit, casusque suos in marmore expressit. Mox Imperium adeptus Ioui Custodi Templum ingens, seque in sinu Dei sacrauit.* Frustrà ergo quidam hoc Templum vbi sunt Aedes Romani Senatoris locarunt. Nam cum Domitianus in ipso æditui contubernio, vbi pernoctauerat, ædificarit; id profectò, Templo Capitolini Iouis adiectum, aut in adiunctis ædibus esse debuit, non longè à rupe Tarpeia. De ambitu, & figura Templi, nihil quod referam legi. sed à Domitiano nihil nisi magnificum, ac splendidum parari potuit. Et verò non modo de Capitolino, sed de hoc etiam videtur loquutus Martialis:

In V. Do. cap. 1.

Cap. 5. Li. 3. Hist.

Vt est apud Fulu. lib. 2. & Marl. li. 2. cap. 4. Templum Iouis Custodis Capitolino adiectum.

Pro Capitolinis quid enim tibi soluere Templis?

Lib. 4. ep. 4.

cum in eodem colle propinqua essent.

IAM VERO Iunonem Monetam à monendo prisci dixere. Cicero, *Cum terræmotus factus esset, vt sue plena procuratio fieret, vocem ab Aede Iunonis ex Arce extitisse. Quocircà Iunonem illam appellatam Monetam.* Hæc Aedes in Arce fuit. Ouidius:

1. de diuin. Templum Iunonis Monetæ.

Arce quoque in summa Iunoni Templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo.
Ante Domus Manli fuerat, qui Gallica quondam
A Capitolino reppulit arma Ioue.

6. Fast.

Ibidem multo ante Tatius Rex collega Romuli habitauerat. Sed L. Furius Camillus, M. Furij Camilli filius cum Auruncis bellum gerens, *inter ipsam dimicationem*, vt ait Liuius, *ædem Iunoni Monetæ vouit. Senatus Duumuiros ad eandem ædem pro amplitudine Pop. Rom. faciendam creari iussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlij Capitolini fuerat. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur.* Eodem in loco vt idem Liuius, officina Monetæ fuit. Vbi & magistratuum linteos libros fuisse repositos tradit. Cæterùm ædes Monetæ cùm esset in summa arce, descendentibus gradibus pertinebat ad ædẽ Concordiæ sitã

Plutarch. in Rom. Iul. Solin. cap. 2. Dec. 1. l. 7.

Lib. 6. Lib. 4.

prope

prope cliuum Capitolinum, & Forum Romanum. Ouidius de Concordia. 1.Fast.

Candida te niueo posuit lux proxima Templo,
Qua fert sublimes alta Moneta gradus.

Idque locum dubitationi fecit, vnde ab imo inciperent gradus, & vbi, ante templum desinerent, quod summa in arce collocauit Ouidius.

Riquus quidem, vt gradus Monetæ ædemque designaret, tria docet. Primum, cliuum Capitolinum, quo ascendebatur in Capitolium, à Foro Romano, & æde Vestæ, secundum Concordiæ templum, centum gradibus ad rupem Tarpeiam fuisse protensum: adducitque huc verba Taciti: *Tarpeia rupes centum gradibus aditur*. Alterum: Hos cliui gradus, quia proximi erant templo Concordiæ, appellatos Concordiæ gradus. Tertium: cùm his gradibus ascenderetur ad ædem Monetæ templo Concordiæ imminentem, in ipso arcis ingressu fabricatam fuisse. Quibus grauis, & eruditus auctor quatuor inter se miscere videtur, atque confundere: nempe cliuum Capitolinum, de quo infra: gradus Tarpeiæ rupis, Cōcordiæ, & Iunonis Monetæ. quæ omnino separanda sunt. Et gradus quidem Tarpeiæ rupis, vt suprà constitutum est, ad occidentem, Tiberim versus locati fuere; cum ædes Concordiæ, vt hodieque apparet aspiciat orientem, in altera dorsi Capitolini parte prope arcum Septimij. Cap.42.

Nullo autem modo gradus Concordiæ, & Monetæ, permiscendi sunt. Nam Aedes Concordiæ de qua loquitur Riquus, suos habuit gradus, vt patet ex templi reliquijs; adhuc enim superest integra ferè porticus, terræ solo, quamuis vndiquè ruinis oppletum sit, elata. Deinde Ichnographia templi id ipsum ostendit, quam præter cæteros Palladius nobilis Architectus lineauit, & ipse Riquus adducit; in qua viginti quinque gradus enumerantur, in vnam ædem Concordiæ mittentes. Demum qui poterant gradus duobus templis esse communes, quorum alterum Concordiæ in imo ferè Capitolio situm vergebat ad ortum; alterum Iunonis Monetæ in summo colle, quo spectaret, incertum est? Gradus autem Monetæ ipsum etiam fastigium templi Concordiæ altitudine facile æquabant. Igitur Tullius cum scripsit: *Equites Romani, qui frequentissimi in gradibus Concordiæ steterant*, nihil pertinens ad Monetam intelligere potuit. Neque Ouidius, qui Concordiam posuit. Gradus Cōcordiæ diuersi à gradibus Monetæ. 7.Philipp.

Quà fert sublimes alta Moneta gradus,

Aliud significat, nisi Monetæ gradus non longe ab æde Concordiæ incepisse, indequè euasisse in summam arcem. Hæc illi dicenda sunt, qui voluerit Ouidium loqui de æde Concordiæ, cuius reliquias ad radices Capitolij prope Forum Romanum videmus. Sed aptior erit, & clarior ædificiorum locorumque collocatio, si aliud Concordiæ templum in Arce prope ædem Monetæ statuamus, vt dicam cap.14.

Iam vt certiùs designetur Iunonis Monetæ sedes operæ pretium est aduertere quod tradit M. Tullius pro Domo sua. *Ergo*, inquit, *M. Manlij domum euersam duobus lucis conuestitam videtis*. Locus inter duos lucos Asylum erat, situm inter duo Capitolij iuga, vbi nunc statua Eque- Vbi esset ædes Monetæ.

stris

ſtris M. Antonini viſitur, de quo paulo poſt. Cum ergo Aedes Monetæ in area Manlianæ domus ſit condita, videri poteſt ibi fuiſſe, vbi nunc Senatoris domus: ibique eam locat Marlianus. Verum hoc non reſpondet verbis Ouidij, qui arce in ſumma Monetam conſtituit, niſi impropriè loquutum velis. Arx enim multo editior in dextro Capitolij iugo, quem vulgò montem Caprinum, nominant, decliuis erat in Aſylum ſiue aream ante ædes Senatorias iacentem. Vt ergo audiatur Tullius, & Ouidius, arbitror incepiſſe gradus ab Aſylo, ſiue ædem Monetæ, ita vt aliqua pars duobus lucis veſtiretur; fuiſſe tamen ſublatam, vt ad arcem pertingeret. Ex eo loco, cuius pars Aſylum tangebat, verſus ædem inferiorem Concordiæ ſecundus Capitolij cliuus deuexus erat. Quem ſane cliui aſcenſum in Capitolium intelligi arbitror à Tacito, verbis ſupra allatis: *Tum diuerſos Capitolij aditus inuadunt iuxta lucum Aſyli*. Milites enim Vitelliani, qui non potuerant per cliuum Capitolinum irrumpere in Capitolium, per alium cliuum venerunt ad gradus Monetæ iuxta Aſylum, ijsque primum in ædem Iunonis, tum in Capitolium euaſere. Formam, & ornatum Templi deſcribere in promptu non eſt.

Lib. 2. c. 4. | Li. 3. Hiſt.

IN EADEM arce Fortunæ Templum fuit. Teſtantur vetuſta carmina Præneſte in Aede Fortunæ.

Marlian. Lib. 2. c. 4.

Tu, quæ Tarpeio coleris vicina Tonanti,
Votorum vindex ſemper Fortuna meorum.

Fuit autem Aedes Fortunæ Primigeniæ de qua Plutarchus: *Seruius Tullius*, inquit, *Fortunæ templa poſuit, Primigeniæ in Capitolio, & Obſequentis. Eſt & Priuatæ Fortunæ Templum in Capitolio, & Viſcoſæ.* Hæc ille. Primigenia autem eſt dicta Fortuna quia ad eam ſui principatus initia Seruius referebat. Viſcoſa quaſi trahens, & tangentia retinens. Fidei templum ibidem Numa conſtituit, & primus publicè ſacrauit attributis ex ærario victimis, teſte Dionyſio; vt opinione diuinitatis populus eam frangere non auderet. Cicero: *Fidem*, inquit, *in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max. vt in Catonis oratione eſt, maiores noſtri eſſe voluerunt.* Plinius: *Spectata eſt*, inquit, *in Aede Fidei in Capitolio imago ſenis cum lyra puerum docentis. Eam fecit Ariſtides Thebanus.* Aedem Concordiæ in eadem arce Liuius collocat, quam per ſeditionem militarem à L. Manlio Prætore in Gallia votam Duumuiri ad eam rem creati *in arce faciendam locauerunt*.

In lib. de Fort. Ro. | Plut. in Eq. Rom. q. 106. | Li. 2. Ant. | Li. 3. de. Off. | Lib. 35. c. 10. | Dec 3. l. 2.

Bibliotheca, Tabularium, Casa Romuli Curia. Cap. IX.

BIBLIOTHECAM, & Tabularium in Arce templique Capitoli-
ni ædificijs positum passim docent auctores. Eutropius, *Ful-
mine*, inquit, *Capitolium ictum: ex quo facta inflammatio Bi-* Lib. 10. in
bliothecam illam maiorum cura studioque compositam, ædesque Cõmodo.
alias iuxta sitas rapaci turbine concremauit. Id Commodo Principe fa-
ctum est. Quod Eusebius, & Orosius tradiderunt. At quis eius Biblio- Li. 7. c. 16.
thecæ fundator? Lipsius ad Domitianum refert; hic enim *Bibliothecas* in Chronic.
incendio absumptas impensissimè reparandas curauit *exemplaribus vndi-* Sueton. in
que petitis, missisque Alexandriam qui describerent, emendarentque. V. Domit.
Riquus Domitianum restitutorem, auctorem agnoscit Syllam, qui ex- cap. 20.
pugnatis Athenis magnam vim librorum Romam comportauit; siue
Iulium Cæsarem, siue Augustum, qui libros vndique conquirendos, &
Bibliothecas ædificandas curauit. Mihi facilius est, qui auctor non
fuerit, quam qui fuerit designare. Nam Cæsar cum Bibliothecas Græ-
cas, & Latinas publicare destinasset, morte præuentus non potuit.
Augustus Templo Apollinis Palatini Bibliothecam adiecit, nihil moli- Suet. in V.
tus est in Capitolio. Sylla ab Asia rediens in Italiam cum venisset Athe- cap. 44.
nas, Bibliothecam Apollinis Teij assumpsit, Romamque deportauit: Suet. in V.
nec tamen dicitur quidquam publicasse. Immò nec publicare potuit, c. 29.
si cum veritate Plinius asseruit, primam Romæ Bibliothecam ab Asinio Plutarch,
Pollione dedicatam. Quis autem dubitet, quin Bibliotheca in Capi- in V. Syllæ.
tolio, nempe in communi gentium perfugio, domicilioque publica
fuerit? *In Bibliotheca*, inquit Plinius, *quæ prima in Orbe ab Asinio Pol-* Prima Romę publica Bibliotheca.
lione ex manubijs dedicata Romæ est. Et: *Asinius Pollio primus Biblio-*
thecam dicando, ingenia hominum rem publicam fecit. Videtur tamen Li. 7. c. 30.
Lucullus multo ante suam publicasse, teste Plutarcho in eius vita. L. 35. c. 2.
σπουδῆς δ᾽ ἄξια τὰ περὶ τὴν τῶν βιβλίων καλασκευὴν, καὶ γὰρ πολλὰ, καὶ γεγραμμένα
καλῶς, συνῆγε ἥτε χρῆσις ἦν φυλοτιμοτέρα τῆς κλήσεως, ἀνειμένων τῶν βι-
βλιοθηκῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτὰς περιπάτων, καὶ σχολαστηρίων ἀκωλύτως ὑποδεχομένων
τοὺς Ἕλληνας ὥσπερ εἰς μουσῶν τὸ καλαγώγιον ἐκεῖσε φοιτῶντας. *At commen-*
danda, eius, Luculli, *fuit, & perhibenda in librorum supellectilem im-*
pensa; multos enim, & eleganter descriptos cumulauit. Erat etiam eo-
rum vsus, quam comparatio liberalior; quòd Bibliothecæ omnibus pa-
terent; atque in adiectas ambulationes scholasq; reciperentur omnes Græ-
ci, velut ad Musarum hospitium diuertentes. Quod si Plutarcho credi-
mus, primus Pollio suam non dicauit; hanc autem Capitolinam, vel
Sylla, vel Catulus, qui Capitolium perfecit, dicauitquè, dicare, & publi-
care potuit. Ouidius antiquissimam Romæ, & publicam Bibliothecam
constituit in Atrio Libertatis.

Nec

Nec me, quæ doctis patuerunt prima libellis
Trist. li. 3. *Atria, Libertas tangere passa sua est.*

Sed Ouidius perspicuè loquitur de Bibliotheca Asinij Pollionis. Cùm Cap. 29. enim ille, teste Suetonio in Augusto, Atrium Libertatis extruxerit; dubitandum non est, quin Atrio Bibliothecam adiunxerit, sic enim vtriusque auctoris verba lucem accipiunt. Hoc Atrium quidam statuunt in Palatio. Verum si Pollio tantùm instaurauit, quod potius dixerim; cùm vetus Atrium Libertatis à P. Victore dicatur esse in Auentino, vbi & Templum eiusdem Libertatis, probabile est, ibi Pollionem Bibliothecam publicasse. Ibi & alterum publicum Tabularium erat. Liuius: *Censores*, inquit, *extemplo in Atrium Libertatis ascenderunt, & ibi signatis Tabellis publicis, clausoquè Tabulario negarunt*, &c.

In hac re primò, ne pugnent inter se tanti auctores, dicerem, Luculli Bibliothecam omnibus quidem patuisse; sed id factum magis ex quadam humanitate hominis, quam publica testificatione, monimento, ac titulo, quo constaret, Bibliothecam omnium voluntati, & commodis patere. Pollio autem qui publicauit, hoc solemni notaque omnibus dedicatione, præfixoque titulo testari debuit; vt omnes scirent, communi vtilitati fuisse comparatam, & publicatam: & libenter, audacterq; quasi ad rem suam accederent. Deinde cum de Capitolina Bibliotheca nihil certi quisquam possit afferre; non improbabile existimarem, eam ab Adriano Cæsare, vel fundatam, vel magna ex parte auctam, & exornatam fuisse. Hic enim Gymnasium bonarum artium instituit in Capitolio, cui Bibliotheca adiungenda fuerat. *Cærimonias*, inquit Sext. Aurelius Victor, *leges, Gymnasia, Doctoresque curare occœpit: adeò quidem, vt etiam ludum ingenuarum artium, quod Athenæum vocant, constitueret*. Porrò Athæneum erat in Capitolio; vt constat ex Codice Iustin. Lib. 11. tit. 18 De studijs liberalib. Vrb. Romæ. *Sin autem*, inquit, *ex eorum numero fuerint, qui videntur intra Capitolij adiutorium constituti*. & paulo post: *Nihil penitus ex illis priuilegijs consequantur, quæ his, qui in Capitolio tantummodo docere præcepti sunt*. Docebant autem ibi sub Theodosio II. Oratores tres, Grammatici decem, Sophistæ quinque, Philosophus vnus, Iurisconsulti duo. Ex qua docendi, discendique exercitatione appellationem loci dimanasse Dion tradit: ἀθήναιον καλούμενον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ τῶν πεπαιδευμένων ἀσκήσεως. *Athenæum dictum, ab exercitatione eorum, qui in eo erudiuntur*. quod mirum videtur Casaubono iudicanti id melius referri oportere εἰς τὴν ἀθήνην. Sed profecto illa exercitatio *Minerualis* est. quod Dion non addidit, quia satis, superquè notum erat.

Adrianus fũdat, aut auget Bibliothecam.

Gymnasium in Capitolio.

Lib. 74. In Iuliano. Athenæũ in Capitolio.

In notis Capitolini in V. Pertinacis.

In quo recitãt Oratores, & Poetæ.

In eodem Poëte, & Otatores sua recitare scripta solebant, audientibus interdum Augustis, vt Lampridius in Alexandro Seuero: & Iulius Copitolinus in Pertinace, & Gordiano maiore, tradiderunt. De Alexandro: *Ad Athenæum audiendorum & Græcorum, & Latinorum Rhetorum, vel Poetarum causa frequenter processit*. De Pertinace: *Eo die*

die processionem, quam ad Athenæum parauerat, vt audiret poetam ob sacrificij præsagium distulisset. De Gordiano: *in Athenæo controuersias declamauit audientibus Imperatoribus suis*. Ideòque Sidonius Athenæi cuneos, & Athenæi cuneata subsellia propter frequentiam Auditorum nominauit. Cum igitur hi ludi litterarij, qui à P. Victore in 8. Regione fori Romani, in qua & Capitolium est, numerantur, antiquitus, vt constat ex Liuio, in ipso foro locati Bibliothecam habere debuerint; Adrianus loci conditor, fortè librorum collector, & Bibliothecæ vel fundator, vel amplificator fuit. Traiani præsertim exemplo præuentus, qui Vlpiam Bibliothecam in Vrbe celeberrimam publicauerat. Athenæum tamen non in Arce; non enim tot ædificia capere potuit, sed in alio vertice Capitolij statuendum est; vbi scilicet & Bibliotheca statuenda erit, si addita Gymnasio ad Adrianum referatur. Aliud Gymnasium Dion commemorat in Traiano. *Eo*, inquit, *diuitiarum, atque potentiæ Suras Licinius processerat, vt Gymnasium populo Romano suis impensis struxerit*. Aliud Tacitus; *Gymnasium eo anno dedicatum à Nerone, præbitumque oleum Equiti, ac Senatui græca facilitate*. Sed hæc animi exercendi gratia facta sunt, an corporis?

Athenæũ non in Arce, sed in altero vertice Capitolij.

L.14.Ann.

Iam TABVLARIVM ædificium est, in quo Tabulæ publicæ continentur. Et in Romano quidem omnia Senatus Consulta, Plebiscita, Priuilegia, Leges, & alia Patrum, populi, & Principum decreta seruabantur. Plutarchus: *Cicero*, inquit, *per absentiam Clodij magna frequentia ascendit in Capitolium, Tabulasquè, quæ acta continebant Clodij Tribunatus, reuulsit, corrupitquè*. Idem in Catone minore de ijsdem: *Quas publicè Clodius in Capitolio fixerat, reuulsit*. Ex quo inferri potest, Templi Capitolini parietibus, has, aliasque eiusmodi tabulas publicè affigi solitas. Clarè Polybius loquens de fœdere facto inter Pœnos & Romanos: *Hæc*, inquit, *cum ita sint, & in hodiernum diem tabulis æreis inscripta conspiciantur in Templo Capitolini Iouis, vbi ab Aedilibus diligentissimè custodiuntur*. Sed quamuis in Templo Iouis multa intra, extrauè in porticibus, præsertim leges æreis incisæ tabulis apponerentur; negandum tamen non est, publicum quoque Tabulariũ actorum Senatus Populiq; Romani ibi fuisse. Huius Tabularij mentio fit in veteri inscriptione Capitolina, vt est apud Fuluium, & Marlianum. *Q. Luctatiũ, & Q. Catulum Coss. substructionem, & Tabularium de suo cœrauisse*. Porro tabulas Riquus antiquiori ætate, ligneas, postea facit eboreas. certius reor, fuisse æreas, non modo legum, sed aliorum scitorum. Cicero: *Et legum æra liquefacta*. Iosephus: *Dedicariq; præcepit Cæsar, æream Tabulam hæc continentem in Capitolio*. Idem: *Patribus præcepit*, Claudius, *vt donationem incisam æreis tabulis in Capitolio collocarent*. Nec modo æreæ tabulæ Capitolinæ fuere, sed etiam Columnæ. Iosephus; *Quando enim tam manifesta argumenta exhibuimus nostræ cum populo Romano amicitiæ ostensis æneis Columnis, & Tabulis in Capitolio nunc vsque durantibus, duraturisque in posterum*. Et: *Hæc publicè dedicata sunt in Vrbibus, atque etiam in Capitolio, & columnis insculpta sunt æreis*. In-

Tabulariũ in Capitolio.

In Cicerone.

Li.3. Hist.

Lib. 2. Cap. 30.

3.In Catil.

Iud.antiq. l.14.c.17.

De bello Iud. lib.2. cap.11.

Iud.antiq. c.17.l.14.

Ibidem.

Ibid.c.16. differenter alibi loquitur de ſcriptura Capitolina: *Deditque*, Cæſar, *hac de re in Vrbem litteras ad Conſules, vt decretum hoc ſcriberetur in Capitolio*. Rurſus de tabulis æneis Suetonius: *Tria milliaænearum tabularum, quæ ſimul cum templo conflagrauerant, reſtituenda ſuſcepit*, Veſpaſianus, *vndique inueſtigatis exemplaribus*. tum de Tabulario ſubdit; *Inſtrumentum etiam Imperij pulcherrimum, quo continentur ab exordio Vrbis Senatus Conſulta, Plebiſcita de ſocietate, & fœdere, ac priuilegio cuicunque conceſſis*. Quod ſanè monimentum Veſpaſianus templi Capitolini refector eidem ſplendidè adiecit. De alio Vrbis Tabulario ad Atrium libertatis, alibi dicemus.

In Veſpaſiano c. 8.

Habuit & Capitolium CASAM Romuli, quam illo regnante cannis, & viminibus tectam, deinceps Sacerdotes, ſi fortè vetuſtate conſumeretur, inſtaurabant, iiſdemque ſtramentis contegebant, vt ſemper integra permaneret. Ideo licuit Ouidio canere:

Faſt.3. De ead, 1. faſt.

Quæ fuerit noſtri ſi quæris regia Nati,
Aſpice de canna, ſtraminibusque domum.

Seneca de Conſ. ad Hel. cap.9. *Ne tu puſilli animi es, & ſordidè ſe conſolantis: ſi ideo id fortiter pateris, quia Romuli caſam noſti. Dic illud potius: Iſtud humile tugurium nempe virtutes accipit.*

Propter hanc CVRIA nomine Calabra fuit. Calabræ nomen à calando deductum eſt, quòd vocare ſignificat, ἀπὸ τοῦ καλεῖν. *quòd omnis iuxta eam Populus vocaretur*, vt ait Macrobius. *Nam priſcis temporibus Pontifex minor obſeruato nouæ Lunæ exortu, calata, ideſt euocata in Capitolium plebe iuxta Curiam Calabram, quæ Caſæ Romuli proxima eſt, quot numero dies à Calendis ad Nonas ſupereſſent pronuntiabat*. Hanc etiam ſtramentis contegebant, vt priſcam maiorum paupertatem indicaret. Deque ea dictum putat Seruius à Virgilio.

Lib.1.Sat. cap.15.

8. Aeneid.

Romuleòque recens horrebat Regia culmo.

Niſi forte rectius regia, ſeu Caſa Romuli ſignificetur. quo loco Virgilius prope templum rupemquè à Manlio defenſam collocat. Quoniam vero è Curia domui proxima obſeruabatur ortus Lunæ, loco editiſſimo, locata eſt prope templum Capitolini Iouis. hic enim plagæ inter Meridiem, & Occidentem oppoſitus ſemitam errantium ſyderum, & aſpectum egregiè contemplandum dabat.

Aſylum, & alia Aedificia. Cap. X.

ALTERA pars Capitolini Montis item exurgens, atque edita, arcique obuerſa preſſiore ſignificatione Capitolium dicebatur. Hoc enim præter alia, quæ attuli, ſignificat Liuius: *Præſidia in Arce, in Capitolio, in muris, circa Vrbem ponuntur*. Partem autem, inſtar valliculæ, vtrique ſubiectam vertici, Intermontium nuncuparunt. Ibi Aſylum quod ſignificat *Miſericordiæ templum*, vt ait Seruius, in ea Virgilij verba:

Dec.3.l.6.

Aſylum in Capitolio.

Tum

Tum lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum Aeneid 8.
Rettulit.

Id Græcorum inuentum, vt se ab inimicis loci religione defenderent; Romulus transtulit ad multiplicandam Romanam gentem; vt quisquis aduena illò confugisset, reciperetur in Ciuitatem. Ouidius: Fast.lib.3.

Romulus vt saxo lucum circumdedit alto,
Quilibet huc, inquit, *confuge tutus eris.*

Liuius: *Locum*, inquit, *qui nunc septus densis sentibus, inter duos lucos, Asylum aperit.* Dionysius, *Locum enim Capitolium inter, & Arcem situm, qui nunc Romana lingua inter duos lucos dicitur, ab vtroquè cliuo condensis septus arboribus fano in hoc, incertum cui Deo sacrato, Asylum aperuit.* Ex his docemur: lucum Asyli in area nunc Capitolina fuisse, ad ipsam substructionem, & murum Capitolij, qui forum respiciebat, inter fines vtriusque cliui, quà secundum latera ædium Senatoris ascenditur. Sed hoc aliter tradit Tacitus loco citato 3. Histor. Nam milites pulsi cliuo Capitolino, *diuersos*, inquit, *Capitolij aditus inuadunt: iuxta lucum Asyli.* Hic ergo aditus erat in capite alterius cliui, quo nunc ascēditur secundùm carcerem. Quare Asylum iuxta hunc cliuum solùm aliquam partem ædium nunc Senatoris, ad ipsum carcerem, non spatium, inter vtrumque cliuum, quod videtur docere Dionysius, occupabat sentibus, & dumis præseptum. Præterea discimus, fuisse non modo sentibus, sed etiam saxo, vt ait Ouidius, nempe saxeo muro circumdatum. Postremò Iouis templo in medio extructo diremptum, & discretum ita fuisse lucum, vt duplex videretur; ideòque locum inter duos lucos nuncupatum. Neque aliter templum locat Ouidius cum ait: Loc.cit.

Dec.1.l.1. Antiq.l.2.

Vna nota est Martis nonis; sacrata quod illis
Templa putant lucos Veiouis ante duos.

Quamuis enim anterioribus angulis fanum prostaret, luci tamen arboribus latera cingebantur: quare inter duos lucos dici poterat. Iam quod ait Dionysius, *incertum cui Deo Asylum dicatum fuerit,* fortasse ad initia retulit, cum à Romulo statutum est. Historici enim ætate constabat, Ioui dedicatum esse, adsitis luci quercubus, item Ioui dicatis. Iuppiter autem iuuenis, & imberbis eiusquè simulacrum absque sagittis, & fulmine cum altrice Amalthæa Capella fuit. Neque enim ante bellum gigantæum sagittas, & fulmina tractauerat; ideòque Inermis nomen traxit Veiouis, quasi parui Iouis. vè enim minuendi vim obtinet in nonnullis. Sic vegrande significari alij aiunt male grande, quod ait Festus; vt vecors, vesanus, malecordis, maleque sanus: alij paruum siue minutum, vt cum dicimus vegrande frumentum. Quare concludit Ouidius:

Ibi Templum Iuuenis Iouis.

Vis ea si verbi est, cur non ego Veiouis Aedem,
Aedem non magni suspicer esse Iouis?

Et Iuuenis Iouis in æreo Claudij nummo conspicitur effigies.

Cæterum ius Asyli an ademptum aliquando Vrbi fuerit, iure ambigitur. Nam Suetonius de Tiberio, *aboleuit*, inquit, *ius moremque Asylorum,* In Vit. Tiber. c.37.

lorum, quæ vsquam erant. Sed Tacitus quæstionem agitatam refert in Senatu de externis Asylis. *Crescebat enim*, inquit, *Græcas per Vrbes licentia, atque impunitas Asyla statuendi. complebantur templa pessimis seruitiorum*. nec plane apud eundem constat quid à Patribus decretum sit. Quare si Tiberius Asyla aboleuit, ea de quibus agebatur, abstulit. Nihil de Romano decreuit, de quo nihil quæsitum erat.

Annal.3. & 4.

Riq. c.40.

At sedes Asyli semper fuit in Capitolij edito illo intermontio? Nam quidam aliò transferunt. Primo quidem lucus cum templo, totam areã, vbi equestris Antonini statua, implere non potuit, vt quidam volunt. Quota enim collis portio Capitolinis molibus relinquetur? Et nos ibi porticus atrium cingentes ad populum recipiendum, eiusque conuentus habendos statuimus. Itaque Forum Romanum versus, vbi pars ædium postica Senatoris, modica latitudine, paulo ampliore longitudine, Asylum fuisse protensum credendum est. Nam læuorsum iuxta gradus Cœnobij Franciscanorum fores erant cliui Capitolini: dextrorsum aditus alterius cliui (iuxta verba Dionysij, Ab vtroquè cliuo condensis septus arboribus) tum gradus Monetæ: reliquum areæ interuallum, porticibus, atrijs, templis, alijsque ædificijs distributum.

Vbi esset Asylum.

Secundo: Quomodo Blondus ad radices Tarpeiæ rupis Asylum statuat, non video, & Marlianus è Capitolio eumdem in locum transferat, vbi repositum putet à Tacito; cùm Tacitus Capitolini Iouis templo proximum fecerit: Tullius vero ad Aedem Iunonis Monetæ in Arce conditam, & duobus lucis conuestitam, vbi fuerat Manlij domus: Dionysius in intermontio, inter Arcem, & Capitolium: Ibidem Liuius, ibidem Strabo collocarit: neque aliud doceat Ouidius.

Asylum non erat ad radices Tarpeiæ rupis.

Fast. 2.

Tum quoque vicini lucus celebratur Asyli,
Quà petit æquoreas aduena Tibris Aquas.

Eruditi enim interpretes, non Asyli, quo nomine deprauatus sit locus, sed Auerni legunt. Locum autem prope lucum intelligunt, de quo Festus, *Lucaria Festa in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit, pro eo quod victi à Gallis fugientes è prœlio ibi se occultauerunt*.

TEMPLVM IOVIS Feretrij primum omnium in Capitolio, & Vrbe sacratum est, vt testatur Liuius. Causa fuit, quòd fundata vix Vrbe, cum Ceninenses bellum Romanis intulissent; Romulus non modo abegit hostes, sed occiso Acrone eorum Duce, Regis arma trunco suspensa detulit in Capitolium, Iouique dedicauit, templo designato, in quo conderentur: & reliqua deinceps opima Ducum spolia ab Romanis Imperatoribus, qui eos occidissent, eidem Ioui dedicarentur; siue prima Ioui: secunda Marti: tertia Quirino, vt monuit Plutarchus. Quò respexit Virgilius cum de Marcello ait:

Templũ Iouis Feretrij. L.1.Dec.1

Liu. lib.1. Propert. lib.4.

Tertiaque arma Patri suspendet capta Quirino.

Nam secunda A. Cornelius Cossus dedicauit. Iuppiter autem Feretrius siue à Feriendo est dictus, precatus enim fuerat Romulus, vt hostem feriret: siue à ferendo, quod allatum ipse Trophæum, & ad quercum appositum

situm

situm Ioui consecrauit. Porrò templum perexiguum, & latum quindecim pedes fuit in Capitolino vertice, teste Dionysio. Auctum deinde ab Anco Martio quarto Romanorum Rege: post vetustate dilabens ab Augusto refectum est, vtrumque testatur Liuius. De Augusto quidem sic ait: *Hoc ego, cùm Augustum Cæsarem Templorum omnium conditorem, aut restitutorem ingressum ædem Feretrij Iouis, quam vetustate dilapsam refecit*. Factum est id hortatu Attici iam senis. Cornelius Nepos in eius vita: *Ex quo*, inquit, *accidit*, *cum Aedes Iouis Feretrij in Capitolio ab Romulo constituta vetustate, atque incuria detecta prolaberetur, vt Attici admonitu Cæsar eam reficiendam curaret*. Fuit in ea Capitolij parte, vbi Magnæ Virginis Templum, cognomento ab Ara Cœli. Sed ab hoc recenti priscum illud sic amplitudine, opere, ornatuque superatur, vt inter se conferri nullo modo queant.

Lib. 2. Ant. Lib. 1. & 4 Dec. 1.

Vbi esset Tēplum Iouis Feretrij.

In eodem Capitolio aliæ duæ IOVIS ÆDES, de quibus Liuius. *Aedes duæ Ioui in Capitolio dedicatæ sunt. Vouerat L. Furius Purpureo Prætor Gallico bello vnam, alteram Consul. Dedicauit Q. Marcius Ralla Duūuir*. Aliam Iouis Fidei Sponsoris ex Fuluio Vrsino refert Riquus cap. 29.

Aedes Iouis. Mētis, & Veneris. Dec. 4. l. 5.

Ibidē Aedes MENTIS, & VENERIS Erycinæ. Hanc Fabius Maximus Dictator: illam Attilius Prætor vouerunt. posteà Veneri idem Fabius: Menti T. Octacilius dedicauit. *Vtraque*, inquit Liuius, *in Capitolio est, canali vno discretæ*. De Mente Lactantius: *Eadem vanitate Mentem quoque inter Deos collocauit Senatus: quam profecto si habuisset, eiusmodi sacra nunquam suscepisset*. De Erycinæ Veneris cognomento alibi. Addunt & ædem Veneris CALVAE. Nam, referente Lactantio, *Vrbe à Gallis occupata obsessi in Capitolio Romani cum ex capillis mulierum tormenta fecissent, ædem Veneri Caluæ consecrarunt*. Certe non alibi, quam in ipso Capitolio, vbi tormenta fecerant.

L. 9. dec. 4 Liu. dec. 3 lib. 2. L. 3. dec. 3

Lib. 1. cap. 20.

Loc. cit.

Ibidem AEDES OPIS, quam coniugem Saturni mentiebantur. Liuius: *Aedes Opis in Capitolio de Cœlo tacta erat*. Cicero: *Vbi est septies millies sestertium, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis patebat?* Erant hi milliones septemdecim, & quingenta scutorum millia: quam pecuniam à Cæsare ad ædem Opis depositam dissipauerat Antonius. Vsitatum Romanis ibi pecunias quasi in tuto reponere; vt de templo Castoris dixit Iuuenalis:

Aedes Opis. Dec. 4. l. 9 Philip. 2.

Sat. 14.

Et ad vigilem ponendi Castora nummi.

Neque intelligas vicinos trapezitas. Quippe templa ista præsertim vigilijs militum custodiebantur. Congruens porro erat Opis templo, custodiæ causa, aurum ciuile committere: cum in æde Saturni ærarium esset Reipublicæ: & vterque communem ædem haberet in vico iugario. Id etiam indicant vetera æquipondia. Quorum duo in nostro Collegij Romani promptuario ærea sunt, à pastinatoribus refossa; quibus prominentibus litteris argenteis inscriptum est. TEMPL. OPIS AVG. II. TEMPL. OPIS AVG. V. Pensat enim alterum libras duas, quinque alterum: sed minus nostra sacomata, seu libramenta, fere vncia excedit, maius vncijs duabus. Cicero: *Tanti nummorum aceruí construuntur, vt iam ap-*

P. Victor reg. 8.

Loc. cit.

pendantur, non numerentur pecuniæ. In multorum Cæsarum nummis inscriptis MONETA AVG. tres visuntur virgines cum lancibus subiectis auri cumulis; quibus nempe lancibus aurum pendebatur.

Cæterum illum morem conferendi pecunias in templa confirmat Herodianus loquens de Templo Pacis: quod incensum *multos*, inquit. *ex diuitibus pauperes fecit.* Nam ἕκαστος ἃ εἶχεν ἐκεῖσε ἐθησαυρίζετο, *vnusquisque quæ habebat, illuc vt in thesaurum congerebat.*

Apolo. & Cap. 6. Aedes Isidis, & Serapidis. Contra Sym. l. 1.

In eodem Capitolio culta est Isis, & Serapis. Quos tamen, ait Tertullianus, *Capitolio prohibitos, idest Curia Deorum pulsos Piso, & Gabinius Coss. euersis etiam eorum aris abdicauerunt. His vos restitutis summam maiestatem contulistis.* Et fuisse restitutos in Capitolium (alibi enim in Vrbe colebantur) ostendit Prudentius:

Isidis amissum semper plangentis Osirim
Mimica, ridendaque suis solemnia caluis,
Et quascunque solent Capitolia claudere laruas.

Ibidem locant templum Martis Vltoris, seu Bisultoris ab Augusto erectum. De quo infra. Horum ædificiorum sedes designari non potest.

Aedes Martis. Lib. 15. Ann. Li. 5. Ann. Frōtin. de Aq. ductib. Cic. pro Rabirio. Plutar. in Vi. Marij. Aqua Martia, & Tepula in Capitolio.

Ibidem Arcus, & trophæa Neroni erecta in medio Capitolio, circumstructis antea, vt dicebam, ad commodum, & dignitatem porticibus in area inter duos vertices. Tacitus: *At Romæ Trophæa de Parthis, arcusque medio Capitolini Montis sistebantur.* Eodem Aqua Martia, quamquam libri Sybillini Anienem perducēdum præcepissent, ad Iouis templi vsum, cum se in sacrificijs abluerent: & aliorum habitantium commodum perducta est. Cuius fistulas in seditione Saturnini, quod se in Capitolium cum eiusdem factionis ciuibus recepisset, Marius Cōsul præcidit, sicique aduersarios perdomuit. Eodem & Aqua Tepula corriuata. Ibidem positæ vbique *statuæ, decora maiorum,* vt ait Tacitus. Priuatæ præterea Ciuium domus, exclusis tamen Patricijs, post Manlij Capitolini supplicium. Alia quædam ædificia spontè omisi; quòd non ita certa, nec quibus afferuntur argumentis, probè ostendi iudicauerim. Adiecta numismata Capitolini templi, Iouis Tonãtis, Columnæ Augusti rostratæ, ex insigni Musæo Frācisci, & Bruti de Gottifredis: Arcus Neron. ex Collegij Romani prōptuario deprompta vides.

Vestæ

Augusti

Augusti

Neronis

Cliuus Capitolinus. Cap.XI.

QVONIAM, celebris eſt de germano ſitu Romani Fori controuerſia, vt illud certis finibus circumſcribam, & quaſi concludam, loca foro proxima ante deſignabo: tum de mea ſententia conſtabit.

Et legenti quidem veteres ſcriptores Romanos, vix Fori Romani videtur quærendus locus; cum inter Palatinum, & Capitolinum collem ab ijs perſpicuè collocetur. Sed tamen viri perquàm eruditi doctiquè contra ſentiunt, quorum eſt princeps vir clariſſimus non magis Romana purpura, quam virtute, ac ſapientia Cæſar Baronius: cuius auctoritas, validum tamquam pondus plerumque mentes inclinat, eorum præſertim, qui Romam nunquam viderunt, nec locorum ſitus cum veterum annalibus conferre potuerunt.

Quod ergo deſcendenti è Capitolio ſe primum offert, via decliuis, ſeu ad Arcum Septimij Seueri cliuus cognomento Capitolinus eſt, quo deſcendebatur in Forum. In quo quidem deſignando Blondus audiendus non eſt, cum ſenſerit in ea Capitolij parte fuiſſe cliuum, quæ reſpicit Auentinum. *Conſtare dicimus*, inquit, *cliuum Capitolinum publicum fuiſſe ad eam Arcis partem, quæ verſa in Auentinum nunc Eccleſiam Sancti Gregorij ad velum aureum è regione reſpicit*. Probat ex Liuij verbis, qui ſcribit, Numidas quoſdam tendentes in Auentino iuſſu Conſulum tranſiſſe ad Eſquilias. *Quos*, inquit Liuius, *cum ex Arce Capitolioq; cliuo publico, in equis decurrentes quidam vidiſſent, captum Auentinum conclamauerunt*. Cuius loci hæc videtur Blondo ſententia: Numidas decurrentes ex Arce, Capitolioque cliuo publico fuiſſe ſpectatos, cui aſſentitur Marlianus; quamquam deinde quid de cliuo ſtatuat, incertus ſit. Sed longè alius eſt intellectus eorum verborum. Ita enim ad germanum ſenſum eliciendum verba conſtruenda ſunt. *Cum ex arce, Capitolioque quidam vidiſſent Numidas cliuo publico in equis decurrentes*. Videbant enim Romani ex Capitolio, & Arce obuerſa in Auentinum deſcendentes ex illo Numidas. Itaquè non loquitur Liuius de via in Capitolium accliui, ſed in Auentinum. Quod ipſa oſtendunt Hiſtorici verba: *Cùm ex arce, Capitolioquè quidam vidiſſent*; ideſt, Romani ſpectabant ex vtraque montis parte, altera, quæ Arx dicitur, altera, quæ Capitolium. Cur ergo his adiunges? *cliuo publico*. Quomodo enim vnus, idemque cliuus ad vtramque Montis partem pertinebat? Deinde cliuus Capitolinus *Publici* nomen non habuit, ſed qui ducebat in Auentinum. In quo pariter aliqui interpretes Ouidij decepti ſunt. Quod patet ex Liuio; cum enim dixiſſet fuiſſe in Auentino Aedem Iunonis Reginæ, & Decemuiros ſacrificium illi cum pompa deſtinaſſe, ſubdit: *Inde, ex foro, vico Thuſcho, Velabroque per Boarium forum, in cliuum publicum, atque Aedem Iunonis perrectum*. Quem & *Publicium* dicebant. Varro: *Cliuus Publi-*

Cliuus Capitolinus ad Arcum Septimij.

Lib. 1. Inſt. Rom.

Dec. 3. l. 3.

Lib. 2. c. 8.

Cliuus publicus pertinebat ad Auentinũ. non ad Capitolium.

1. Faſt.

Dec. 3. l. 7

blicius ab Aedilibus Plebis Publicijs, qui eum publicè ædificarunt; &, vt Festus addit, *vt in Auentinum vehiculi Velia venire possint*. Ouidius:

5.Fast.

Parte locat cliui, qui tunc erat ardua rupes:
Vtile nunc iter est, Publiciumque vocant.

In annot. ad martyr. die 14. Martij.

Diuersa de cliuo Capitolino, decernit Baronius, qui scribit: *Errare quidam conuincuntur: qui cliuum Capitolinum viam aliquam arbitrati sunt, per quam in ipsum summum Capitolium ascenderetur.* Et paulo post ait: *locum illum à maioribus esse dictum cliuum Capitolinum ascensum ipsum modo leuem, olim autem difficiliorem quà è via deorsum posita prope Ecclesiam Sanctæ Mariæ in Porticu sursum ascenditur versus Ecclesiam S. Mariæ Consolationis dictam. quem olim fuisse eminentiorem, atque longiorem nullum est dubium:*

Cliuus pertinebat ad Capitolium.

Sed alij in Capitolij saltem intermontium deducunt, à quibus dissentire non possim. Cum enim cliuus arduam viam, & paulatim sublatam significet, si in ima valle modicus sit ascensus, cliuus dici vix poterit. De hoc autem nostro Ouidius:

1. Fast.

Inde velut nunc est, per quem descenditis, inquit,
Arduus in valles, & fora cliuus erat.

Dec. 1.l.5.

Qui locus ostendit, Romanos è Capitolio per cliuum Capitolinum descendisse. Quod clarissimè alij auctores tradunt. Liuius de Gallis loquens, qui Vrbem ceperant, & Capitolium capere vellent: *Prima*, inquit, *luce, signo dato, multitudo omnis*, Gallorum, *in foro instruitur. Inde clamore sublato, ac testudine facta subeunt. Aduersus quos Romani nihil temerè nec trepidè ad omnes aditus stationibus firmatis, quà signa ferri videbant, eà robore virorum opposito scandere hostem sinunt. quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per procliue facilius rati. Medio ferè cliuo restitere. atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos.* Quo quidem loco apparet cliuum non fuisse extra dorsum montis. cum enim omnia in Vrbe, præter Capitolium, essent in Gallorum potestate; liberum tamen illis non erat per cliuum excurrere. Totus ergo cliuus extra

Dec 1.l.3.

Capitolij monimenta non erat. Eodem modo Liuius cum loqueretur de Romanis, qui captum à seruis Capitolium recuperare volebant, ait; *Hunc Ducem sequuti nequicquam reclamantibus Tribunis in cliuum*

Li.3. Hist.

Capitolinum erigunt aciem. Tacitus de Vitellianis militibus, qui obsederunt, ceperuntque Capitolium: *Cito agmine forum, & imminentia foro templa prætervecti erigunt aciem per aduersum collem, vsque ad primas Capitolinæ arcis fores. Erant antiquitus porticus in latere cliui, dextra subeuntibus. In quarum tectum egressi*, aduersarij, *saxis tegulisque Vitellianos deturbabant. Qui faces in prominentem porticum iecere, & sequebantur ignem. ambustasque Capitolij fores penetrassent nisi Sabinus reuulsas vndique statuas, decora maiorum, in ipso aditu vice muri obiecisset.* Ex quo loco hic fuisse locorum situs elicitur; vt primùm esset forum; deinde cliuus è Capitolio deuexus in forum, in collem accliuis, cui

dex-

dextrorsum porticus essent adiunctæ: tum fores Capitolij in summo cliuo. Vitelliani igitur cum per cliuum ad primam vsquè portam Capitoli, aciem extendissent, repulsi sunt ab hostibus egressis in tectum porticus. Mox incensa porticu, hostibusque igne summotis, ad fores venerunt in summo cliuo positas, & mox eodem igne combustas. Hic est eius loci germanus sensus, quem tamen, si Tacito placet, in rem suam alij deducunt. At de porticu cliui Liuius: *Censores vias sternendas silice in Vrbe, & Cliuum Capitolinum silice sternendum curauerunt, & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad Senaculum.* Dec.5.l.1

Præter hanc Porticum ad læuam cliui, erat in dextera eiusdem parte templum Iouis Tonantis ab Augusto ædificatum. *Aedem*; inquit Suetonius, *Tonantis Iouis in Capitolio extruxit, liberatus periculo, cum in expeditione cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur perstrinxisset seruumque prælucentem exanimasset*. Idem: *cum dedicatam in Capitolio ædem Tonanti Ioui assiduè frequentaret, somniauit queri Capitolinum Iouem, cultores sibi abduci, seque respondisse, Tonantem pro Ianitore ei appositum. Ideoque mox tintinnabulis fastigium ædis redimiuit, quod ea fere ianuis dependebant*. Idemque Dion testatur. Verum P. Victor in Regione octaua, *Aedes*, ait, *Iouis Tonantis ab Augusto dedicata in cliuo Capitolino*. Quare ne cum eo Suetonius pugnet, dicendus est cliuum facere partem Capitolij. Neque Antiquarij alibi præterquam in cliuo collocant. Huius templi præter effigiem expressam in Numismatis, reliquiæ dicuntur extare in ipso cliuo, tres columnæ marmoreæ cum epistilio egregij operis pœne sub terram capitulo tenus defossæ. Is vestibuli seu pronai veteris angulus est, cuius Zophorus ab ædis latere quædam veterum sacrificiorum vasa, & instrumenta: à fronte verò in latioris marmoris tabulas diductus pro lõgiore inscriptione, quę inerat, vnum verbum videndum præbet absque *R*, *estituer*. Instauratio templi ex eo cognoscitur. Cæterum cum Iuppiter Tonans Ianitor Capitolini Iouis, & in Capitolio pertinaciter locetur à Suetonio, suspicioni dat locum, an prope templum eiusdem Capitolini Iouis in arce ponendus sit.

Templum Iouis Tonantis. In V. Aug. cap.24. Cap.9. Lib.54.

Iam vt situs, & solum cliui designetur, dicendum est, cliuum Capitolinum fuisse, quà ascenditur ab arcu Septimij Seueri in Capitolium. Indicat ipse arcus, sub quo vectus curru Seuerus, deinde ascendit ad ædem Iouis. Triumphantes enim Sacra via in forum, inde per cliuum flectebãt in Capitolium, vt supra dixi. Sic autem cliuus Sacræ viæ è regione respondet, de qua paulo post. Idem patet ex Plinio: *Cæsar Dictator*, inquit, *totum Forum Romanum intexit, viamque Sacram, ab domo sua ad cliuum vsque Capitolinum*. Habitabat enim ipse Pontifex Max. domo publica in Sacra via, vt scribit in eius vita Suetonius. Sacra autem via ad arcum Seueri cum cliuo coniungebatur. Quare ibi cliuus, quo rectà ascenditur. Vbi & domus quondam Milonis. Cicero: *Domus in cliuo Capitolino scutis referta*. Lib.9.c.1. Pro Milo.

Sacra Via. Cap.XII.

Li. 2. Ant. Sacra via vnde sit dicta.

SACRA Via dicta est Romæ, quod certis sacris, & cæremonijs fœdus inter se in ea fecerint Tatius Rex Sabinorum, & Romulus, vt Dionysius testatur. *Sic*, inquit, *ante aras icto fœdere, circa mediam Sacram viam permixti se inuicem consalutauerunt*. Addit Festus aliorum opinione dici Sacram, *quòd eo itinere vtantur Sacerdotes Idulium sacrorum conficiendorum causa*. Idulia autem ab oue dicta quæ singulis idibus Ioui immolabatur. Varro: *Oritur caput sacræ viæ ab Streniæ sacello, quæ pertinet in arcem, qua sacra quotquot mensibus feruntur in arcem, & per quam Augures ex arce profecti solent inaugurare*. Neque verò cliuus Capitolinus ea de causa dictus est sacer, vt putat Riquus. Neque illi fauent Horatij verba.

4. de ling. lat.

Cap. 34.

Trahet
Per sacrum cliuum merita decoros
Fronde Sicambros.

Ibi enim partem sacræ viæ poeta intelligit, quæ ad radices Palatij decliuis erat in forum; vt hodieque conspicimus. Asconius: *Cùm ab Sacra via descenderis, & per proximum vicum prodieris*. quam sane sacræ viæ partem solum vulgo fuisse notam testatur Varro. De hoc cliuo Martialis.

L. 2. ep. 71

Inde sacro veneranda petes palatia cliuo.

Exeunti enim à foro prope templum Vestæ, Iouis Statoris Aedes, & pars Sacræ viæ accliuis occurrebat; vt paulò post.

Vbi esset Sacra via.

Verùm vt fines sacræ viæ statuantur, repetendum est quod Varro loco citato ait, *Cerolienfis à Carinarum iunctu dictus Carinæ, posteà Ceriomia, quod hinc oritur caput Sacræ viæ*. Et paulò ante: *Cum Cœlio coniunctæ Carinæ*. Carinæ autem locus erat prope Amphitheatrum Flauium, qui quod olim domus instar Carinarum haberet, Carinæ dictus est, postea domo Pompeij nobilitatus. Porro Carinæ, cùm in valle inter Cœlium, & Esquilias se continerent, & circa Aedem Sancti Clementis inciperent, ad ipsum Amphitheatrum, initium dabant Sacræ viæ. Ea verò iuxta Montem Palatinum ad Templum Iouis Statoris producebatur. Plutarchus: in vita Ciceronis: εἰς τὸ τοῦ στησίου διὸς ἱερὸν, ὃν στάτορα ῥωμαῖοι καλοῦσιν ἱδρυμένου ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ πρὸς τὸ παλάτιον ἀνιόντων. quod interpres vertit, *In Aedem Iouis Statoris, quæ est in capite Sacræ viæ, qua ascenditur in Capitolium*. Sed vt prima omittam, quæ Græcis quadantenus respondent, postrema corrigenda omninò sunt. Neque enim Capitolij, sed Palatij meminit Plutarchus, *quò è Sacra via ascendebatur*. quod alij passim tradunt. Dionysius: *Romulus Ioui Statori Templum consecrauit apud Portam Mugoniam, ducentem è via sacra in Palatium*. Asconius: *Domum Scauri in ea parte Palatij esse, quæ cum ab Sacra via descenderis*. Dion: *Cilonem ducunt Sacra via*,

Li. 2. Ant.

In orat. pro Scauro.

via, vt perducant in Palatium. Herodianus: *Vestales Virgines*, raptum Palladium, *media sacra via in aulam Imperatoris transtulerunt*. Martialis: L.1.ep.71.

Inde sacro veneranda petes Palatia cliuo.

Cliuum enim in Sacra via posuit Varro, & Horatius; hodieque ibi descenditur. Herodianus: *Lectum è Regiæ, & Palatij vestibulo attollunt, perque viam Sacram in vetus Forum deferunt*. Vbi & alterius loci fit mentio, quò via mittebat, nempe Fori Romani, quod & lib.2. tradit Herodianus: *Videt* Seuerus *per quietem magnum quemdam, & generosum equum ornatum phaleris Imperialibus, qui Pertinacem per Vrbem veheret media Sacra via. Sed vbi ad ipsum fori peruenit ingressum*, &c. Suetonius de Vitellio: *Seminudus in forum tractus est inter magna rerum, verborumquè ludibria per totum viæ Sacræ spatium*. Idemque confirmat domus Numæ, vulgò Regia, quæ proxima templo Vestæ erat in Sacra via; cum ipsum templum ad Forum esset. Asconius: *Facit & locus pugnæ: nam in Sacra via traditur commissa, in qua est Regia*. Ouidius: Lib.4. In vita Vitel.c.17. In orat. pro Mil. 3. Trist. el. 1.

Paruit, & ducens: Hæc sunt fora Cæsaris, inquit,
Hæc est à sacris quæ via nomen habet.
Hic locus est Vestæ, qui Pallada seruat, & ignem:
Hæc fuit antiqui Regia parua Numæ,
Inde petens dextram, porta est, ait, ista Palati:
Hic stator: hoc primum condita Roma loco est.

Porro ad Regiam erat Fornix Fabianus, vt idem Asconius: *Fornix Fabianus arcus est iuxta Regiam in Sacra via à Fabio Censore constructus qui à deuictis Allobrogibus Allobrox cognominatus est*; ibique *statua eius propterea posita est*. Erat Fornix prope Templum Faustinæ. Trebellius in Salonino Gallieno. *Fuit denique hactenus statua in pede montis Romulei*, Palatini, *hoc est ante Sacram viam intra Templum Faustinæ aduecta ad arcum Fabianum*. Prope arcum Puteal Scribonij Libonis locatum est, quod erat locus in quo fuit Tribunal Prætoris, vel ædificium, in quo ius dicebat Prætor à Libone ædificatum, dictumquè à Puteo, qui inibi esset. Puteal enim tectum est, quo Puteus operitur. Horatius: Or.2.con. Verr. Fornix Fabianus. Puteal Libonis. L.2.serm. sat. 6. Li. 1.epist ep.penult. Lambinus.

Roscius orabat, sibi adesses ad Puteal cras.

Et: *Forum Putealque Libonis*
Mandabo siccis.

Nec tamen, vt docet Intepres, prope Iani templum fuit: nisi post Neruam, Iano, qui erat in foro transitorio, propinquum dicatur esse.

Iam cùm Sacra via in forum mitteret, initium habens ad Iouis Statoris, quæ Aedes in ipsis fori finibus erat, & ad radices Palatij, vt paulò post dicam; dubitationem non leuem relinquit, num ibi Sacra via desineret, an vsque ad cliuum Capitolinum extenderetur. Nam Trebellius in vita Salonini Gallieni: *Fuit denique*, inquit, *hactenus statua in pede Montis Romulei* Palatini *hoc est ante Sacram viam intrà templum Faustinæ*

stinæ aduecta ad arcum Fabianum. Adhæc Hermannus Contractus in Chronico, & Anastasius tradit, quod & alij Scriptores Ecclesiastici tradidere, Fœlicem huius nominis Quartum Pont. Max. Aedem SS. Cosmæ, & Damiani condidisse, *In loco, qui appellatur via Sacra, vbi ædes Remi ac Romuli fuisse aiunt*. Et in vita Constantini Papæ scribit, *in via Sacra ante Palatium acriter fuisse pugnatum*. Plinius autem: *Cæsar*, inquit, *Dictator totum forum Romanum* velis *intexit, viamque Sacram ab domo sua ad cliuum vsque Capitolinum*. Præterea Varro, vt aiebam scripsit, *Sacram viam pertinere in Arcem: qua sacra quotquot mensibus in arcem ferrentur, & per quam Augures ex arce profecti solerent inaugurare*. Ex quibus perspicuè deducitur Sacram viam non vsque ad Templum Iouis Statoris, & initium fori sub Palatio, sed vsque ad cliuum Capitolinum sub Capitolio, & ad Arcum Seueri fuisse productam. Quomodo ergo Plutarchus ait? Aedem Iouis Statoris fuisse ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ. *in principio Sacræ viæ*. Videtur Varro hanc soluere difficultatem loco citato. Ait enim: *Huius Sacræ viæ pars hæc sola vulgo nota, quæ est à foro eunti primore cliuo*. & Festus: *Itaque ne eatenus quidem, vt vulgus opinatur, Sacra appellanda est à Regia ad domum Sacrificuli, sed etiam à Regis domo ad Sacellum Streniæ: & rursus à Regia vsque in arcem*. Egressis ergo à foro prope Aedem Iouis Statoris pars viæ communi appellatione Sacræ occurrebat, mittebatque ad Amphitheatrum. Reliquam partem versùs Capitolium, & cliuo coniunctam, etsi non ita vulgò notam, & fortasse populari vocabulo aliter appellatam, peritioribus tamen cõstabat Sacram esse. Et verò, cùm ad Aedem Iouis Statoris fuisset olim porta Palatij, credibile est ibi fuisse viæ terminum: eamdemque postea processisse angulosam, & conuersam versus Aedem Romuli, nunc SS. Cosmæ, & Damiani: inde ante templum Faustinæ ad cliuum Capitolinum, & Arcum Septimij Seueri rectà excurrisse. Sic Aedes Iouis Statoris erat in capite viæ vulgari cognomento Sacræ. Vnde & triumphantes ingrediebantur in forum, reliquâ parte viæ prætermissa. Nam, vt aiebam supra ex Cicerone, è foro currum flectebant triumphantes in Capitolium.

Li. 19. c. 1. Sueton. in V. Cæs. cap. 46.

7. Verr.

Templum Iouis Statoris. Cap. XIII.

POST Sacram viam recognoscẽdum est Templum Statoris Iouis. de eo sic Dionysius: *Romulus Ioui Statori, templum posuit, apud portam Mugoniam ducentem è via Sacra in Palatium*. Quam portam ego suprà constitui contra templum Sanctorum Cosmæ, & Damiani. Hæc melius constabunt ex Liuio. Nam cum Tatius Rex Sabinorum proditione Tarpeię Capitolium occupasset, & *Romanus*, inquit Liuius, *exercitus quod inter Palatinum Capitolinumque Collem Campi est*,

Li. 2. Ant.

Vbi esset templum Iouis Statoris.

Lib. 1.

est, complesset: non prius Sabini descenderunt in æquum, quàm ira, & cupiditate recuperãdæ arcis stimulante animos, in aduersum Romani subiere. Principes vtrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius: ab Romanis Hostius Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo, atque audacia sustinebat. Vt Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies, fusaquè est ad veterem portam Palatij. Tum Romulus, & ipse turba fugientium actus, vt fugam suorum sisteret: Hic ego, inquit, tibi Templum Statori Ioui voueo. Vbi & postea locatum est, cum Romani, seu forte, siue adhortatione ducis, siue alia de causa constitissent. Quo loco Liuius campum, quem inter Palatinum, & Capitolinum collem dixerat completum Romano exercitu, postea Romanum Forum appellauit. *Metius Curtius*, inquit, *ab Sabinis Princeps ab Arce decurrerat, & effusos egerat Romanos toto quantum foro spacium est. Nec procul iam à porta Palatij erat.* Ex quibus hæc certa deducuntur. Romanos à cliuo Capitolino cepisse fugam toto fori spatio fugisse: ibi stetisse Romulum, & alios fugientes tenuisse, in finibus Fori ad Palatij portam, ibi postea templum conditum. Ouidius confirmat: 6.Fast.

Tempus idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora iugi.

In oratione, antequam Cicero iret in exilium: *Teque Iuppiter Stator, cuius Templum à Romulo victis Sabinis in Palatij radice cum victoria est collocatum.* Porro cum alia Romæ templa essent Iouis Statoris, hoc antiquissimum, & princeps fuit. Quamquam, vt ait Liuius, multò post Romulum conditum fuerit, contrà quam scripsit Ouidius. *Fabius*, inquit, *ambos Consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit: inquè ea pugna Iouis Statoris ædem votam, vt Romulus ante vouerat: sed fanum tantum, idest locus templo effatus iam sacratus fuerat. Cæterum hoc demum anno, vt ædem etiam fieri Senatus iuberet, bis eiusdem voti damnata Respublica in religionem venit.* Inter cætera, quæ arserunt Neroniano incendio, ædes Iouis Statoris vota Romulo exusta est, ait Tacitus. Et tunc vel Nero ipse, vel Senatus Populusque Rom. restituendam curauit. Fama est, doctis viris etiam referentibus, striatas tres Columnas in campo nunc Boario, ad hortos Farnesianos, & Palatium adhuc stantes cum admirabilis artificij Epistilio, & Corona, eius templi fuisse: quas in fronte duplici porticu, in latere simplici haberet. Cuius ichnographiam, & Orthographiam Antonius Labaccus nobilis Architectus egregiè lineauit. Nec tamen id ita exploratum est, vt omnem dubitationem exhauserit. Videtur enim illud ædificium aliquanto plus à Palatino distare, quàm Historici referant.

Lib. 10. Quando extructũ Templum Iouis Statoris.

Hoc templum altera VIA contingebat vulgari cognomento Noua: quæ secundum Palatij radices foro iungebatur. Liuius: *Ex superiore parte ædium in nouam viam versa; habitabat enim Rex ad Iouis Statoris, populum Tanaquil alloquitur.* Ouidius: Via noua. Lib. 1. Fast. 6.

Forte reuertebar festis vestalibus, illac,
Quà noua Romano nunc via iuncta foro est.

postea

posteà locum describens, ait:

Hæc vbi nunc fora sunt, vdæ tenuere paludes,
Amne redundatis fossa madebat aquis.

Ideò in rei memoriam matronæ nudo pede noua via commeare solebāt.
Idem: *Huc pede matronam nudo descendere vidi.*
Aquas autem, quas deriuarunt, exiccaruntque, vallis colligebat Capitolinum, & Palatinum Montem interiacens, quam postea foro dederunt.
L.2.Rom. Ant. Dionysius: *Planiciem Capitolio subiectam excisa sylua; & stagno, quod propter loci cauitatem erat aquarum è vicinis montibus manantium receptaculum, terra congesta repleto, in huius quod nunc, fori est, vsum verterunt.* Hæc ergo planicies non modo Capitolio, sed etiam Palatio, vt forum, subiecta fuit. Strata est enim ibi via noua, quæ secundùm Palatij radices Capitolio obuersas in forum desinebat, & altera sui parte tendebat in Velabrum.

Aedes Concordiæ, & Saturni. Cap. XIV.

Aedes Cōcordiæ ad cliuū Capitolinū. IAM redeundum ad cliuum Capitolinum, & de Concordiæ templo statuendum est; quod sanè cliuo proximum fuit. Constat id ex pluribus Ciceronis locis. hic enim Consul vocato Senatu in ædem Concordiæ, eodem comprehensos coniuratos adduxit, & circum
Philipp.2. ædem, custodiæ causa Equites Romanos disposuit, quos in cliuo Capitolino dicit fuisse. *Cum*, inquit, *in hac cella Concordiæ, in qua me Con-*
Ibid. *sule salutares sententiæ dictæ sunt.* Et: *Quis enim Eques Romanus, cum*
In or. pro Sext. *Senatus in hoc templo esset, in cliuo Capitolino non fuit?* Et alibi: *Equites Romanos daturos illius diei pœnas, qui me Consule cum gladijs*
In or. post red. in sen. *in cliuo Capitolino fuissent.* Et: *Nonarum Decembrium, qui me Consule fuissent, cliuiquè Capitolini pœnas ab Equitibus Romanis esse repetiturum.* De ijsdem Salustius: *Nonnulli Equites Romani, qui præsidij causa cum telis erant circum Aedem Concordiæ, egredienti ex Senatu Cæsari gladio minitarentur.*

Cæterum hoc templum inter Capitolium, & forum extructum est, *ipsi*
In Camillo. *foro, & concionibus imminens*, vt testatur Plutarchus. Ouidius autem prope gradus Iunonis Monetæ, quæ erat in Arce, collocat ædem Concordiæ.

2 ſt.1. *Candida te niueo posuit lux proxima templo,*
Quà fert sublimes alta Moneta gradus.
Nunc bene prospicies latiam Concordia turbam,
Nunc te sacratæ constituere manus.
Furius antiquus populi superator Hetrusci
Vouerat, & voti soluerat ille fidem.
Causa, quod à Patribus sumptis secesserat armis

Vul-

Vulgus, & ipsa suas Roma timebat opes.
Causa recens melior: passos Germania crines
Corrigit auspicijs dux venerande tuis.
Inde triumphatæ libasti munera gentis.
Templaque fecisti, quam colis ipse, Deæ.
Hæc tua constituit genitrix & rebus, & ara,
Sola thoro magni digna reperta Iouis.

Quibus sane versibus videtur docere, templum Concordiæ à Tiberio dedicatum idem fuisse, quod Camillus olim propter populi seditionem erexerat. Et ego ita sentientibus, quomodo cum gradibus Monetæ illud possent componere, supra exposui. Sed tamen aliud omnino esse censendum est. Nam ædem Concordiæ structam à Camillo, postea incendio consumptam & restitutam, stante adhuc integra porticu, vt monent antiquarij, videmus ad arcum Septimij Seueri, fere ad finem cliui Capitolini, & radices Capitolij: Gradus autem Monetæ sublimes fuere in summa arce. Deinde inter ædem Monetæ, & Concordiæ, mediæ erant substructiones quadrati lapidis, quæ sustinebant muros, turres, molesque Capitolij. Quare Monetæ gradus, vt descenderent ad ædem Concordiæ, debuerunt substructiones illas discindere ac diuidere. quod in arce adeo tuta, & non expugnabili quis factum credat? Cum præsertim ædes Monetæ XXXXIV. post annos extructa fuerit, quam munitiones Capitolij: nec causa afferri possit, cur eas tunc Romani demoliri voluerint, vt gradus illos apponerent. Aedes Cõcordiæ in cliuo.

Dices: Gradus centum Tarpeiæ rupis nonne diuidebant substructiones? Respondeo, gradus illos ab ima valle pertinuisse ad summum substructionum. Ibi autem in ipsis muris arcis, fuisse fores, quibus aditus erat ad rupem. quod etiam seruatum est in duobus cliuis, quorum in capite erant constitutæ fores. Non ita dices de gradibus Monetæ, qui non intermissi, vt in cæteris templis, in ipso ædis vestibulo finiebantur, quæ erat in summa arce. Quod si per hos abruptis substructionibus, in arcem licebat euadere, cur Vitelliani milites hos ab Aede Concordiæ incipientes, propioresque cliuo Capitolino, & ascensu faciliores reliquerunt? per angustum alium cliuum, & Asyli aditum voluerunt irrumpere? Igitur nulli isti gradus extra substructiones, & frustra ab auctoribus quæsiti, vel inducti. Templum vero ab Ouidio descriptum in summa arce ad ipsos Monetæ gradus statuendum est, longe seiunctum ab eo, quod Camillus struxerat. Legendi hac super re interpretes. Quæ autem de Camillo memorantur à poeta, id significant; vt quemadmodum ille ædem Concordiæ propter populi dissensionẽ vouit, & struxit: sic Tiberius propter pacatam Germaniam: seu Liuia propter concordiam cum Augusto, aliam ædificarit. Sed quis eorum struxit, dedicauitq; ? Suetonius Tiberio attribuit. *Dedicauit*, inquit, *& Concordiæ ædem* Tiberius, *item Pollucis & Castoris suo fratrisque nomine*. Dion. *Fanum Concordiæ sibi parari iussit, vt suo id, & Drusi nomine inscriberet, ac deinde triumphauit. Triumpho perfecto templum Liuiæ dedicauit cum matre.* Et: *Anno se-*

Alia Aedes Concordiæ in Arce prope Monetam.

In V.c.20.

Dion l.55.

Id.l.56.

no sequenti Tiberius Aedem Concordiæ sacrauit, inscripto suo, & fratris Drusi vita pridem functi nominibus. Varius Ouidius:

Fast.lib.1. De Tiberio: *Templaque fecisti, quam colis ipse Deæ.*

Fast.lib.6. De Liuia: *Te quoque magnifica Concordiæ dedicat æde,*
Liuia quam caro præstitit illa viro:

Et: *Hæc tua constituit genitrix, & rebus, & ara.*

Sed ex his colligitur, Tiberium fecisse templum: Liuiam eius matrem instruxisse ara, supellectili, & rebus omnibus spectantibus ad sacrificia, & ornatum: eademque cum filio dedicasse. Verum vt ad aliam ædem Concordiæ reuertamur longe ab arce positam ad arcum Seueri, cum hęc esset olim ad cliuum, ostendit eundem esse, quo nunc ascenditur in Capitolium. Seuerus enim illum arcum transgressus in arcem ascendit: sed qua alia via, nisi quam definimus, ascendere potuit?

Obijciunt contrà: fuisse Aedem Concordiæ propinquam Templo Saturni, quod & Seruius tradit. Olim vero Aerarium templo Saturni (causas referente Plutarcho) adiectum est, appensaque eidem statera. Cæterum hac ætate templum quoddam peruetustum S. Saluatoris cognomento in Statera, siue in Aerario templo S. Mariæ cognomento in Porticu vicinum est. Ibi ergo olim Saturni templum, & Concordiæ. Ex quo prætereà sedem ibi fori constituunt. Sed hi auctores inficiari non possunt, Saturni templum fuisse ad Arcum Seueri. Cum enim ibi esset cliuus, quo vectus est in Capitolium Septimius Seuerus, & ad cliuum ædes Cōcordiæ; conficitur, & proxime Saturni ædem fuisse. Liuius: *Porticum ab Aede Saturni in Capitolium* Censores fecerunt. Quæ videlicet porticus in dextera parte cliui Capitolini, vt supra dixi ex Tacito, fuit, & prope ædes Concordiæ, de qua loquimur.

[Margin: Plutar. in qu. Rom. q.42. Var. lib.5. de lingua latina. — Dec.5.l.1.]

Saturni quidem ædes Concordiæ proxima, vbi nunc ædes S. Adriani, ponitur ab Antiquarijs. Consentiunt hæc cum veterum dictis. Seruius, *Ossa*, inquit, *Orestis ab Aricia Romam translata, & condita ante templum Saturni, quod est ante cliuum Capitolinum.* Festus, qui docet ædē Concordiæ positam inter Capitolium, & forum: idem ait, templum Saturni in imo cliuo Capitolino fuisse: vbi & Aerarium fuit, vt tradit Solinus, & Plutarchus. Prætereà ad Aerarium fuisse forum ostendit Asconius; nam cum Milonis iudicium ageretur in foro: *Præsidia*, inquit, *in foro, & circa omnes fori aditus Pompeius disposuit. ipse pro Aerario, vt pridie consedit, septus delecta manu militum. post, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset.* Quod si ex alia Capitolij parte colitur Aedes S. Saluatoris in Aerario, vt demus cognomentum ab ærario aliquo veteri deriuatum; (quod tamen inficiari quis potest, vt paulo post) idonea responsio est: Quemadmodum non vnum in Vrbe Saturni templum fuit: ità nec vnum fuisse ærarium. Testatur Suetonius, *Augustum constituisse Aerarium militare cum vectigalibus nouis.* Et Dion. *Augustus*, inquit, *pro se, & Tiberio pecuniam in ærarium, cui militaris nomen indidit, intulit.* Quod & ante dixerat: *Agrippa abdicatus est ab Augusto. eius facultates in ærarium militare relatæ.* Capitolinus

[Margin: Saturni ædes ad ærarium. Marlian. l.3. c. 16. Fulu.de Foris. — Cap. 2. Loc. cit. In arg. or. pro Milone. — In V.c. 49 Lib.55. — Lib.53.]

nus de Marco: *Cùm ad hoc bellum omne ærarium exhausisset suum*. Vulcatius in Auidio Cassio: *Quæ Antoninus in priuatũ ærarium congeri noluit*. Quare *Senatu præcipiente in ærarium publicum sunt relata*. Trebellius in Claudio, recitans Epistolam Valeriani Augusti: *Huic*, inquit, *salarium de nostro priuato Aerario dabis*. Hoc ergo Aerarium solis stipendijs militaribus constitutum quis neget ab ærario veteri Reipublicæ fuisse discretum? & fortasse ab altero secernebatur, quod proprium Augustorum fuit, vt ex Capitolino, & Vulcatio recitaui: Cum autem & hoc sub tutela Saturni statuendum esset; huius quoque noua Aedes sub Augusto ædificata est à Munatio Planco, cuius meminit Suetonius: *A Munatio*, inquit, *Planco ædes Saturni extructa est*. Quare hanc Aedem Aerario adiectam, vbi Aerari cognomentum aiunt superfuisse, iure suo collocent.

Aerarium militare.

De quo Lipſ. l. 2. c. 4.

In V. Aug. cap. 28.

Opponunt adhuc Milliarium aureum, quod verè illis obstat. Erat autem Milliarium aureum, *Aurea columna*, vt in Othone scribit Plutarchus, *in quam omnes viæ Italiæ desinebant: In capite Romani fori statutum*, vt Plinius: *sub Aedem Saturni*, vt Tacitus, & Suetonius. Hanc igitur prope antiquam illam Aedem S. Saluatoris in Aerario collocant. Probabilius Marlianus: *Erat autem*, inquit, *Milliarium aureum columna prope arcum Septimij*. Hic ergo Vmbilicus Vrbis, sic enim dicebatur, quod ab eo mensuræ viarum currerent, & in media Vrbe, hoc est in loco eius celeberrimo esset, si prope Theatrum Marcelli, vt volunt, ponatur, ponetur prope Vrbis muros; cum in propinquo esset porta Carmentalis ad forum nunc Montanarium, vt aliàs dixi. Quare columna milliaria in capite fori ante ædem Saturni, nunc S. Adriani verissime collocabitur. Porrò ne hoc omittam. Ad Aedem Saturni Arcus fuere positi Tiberio Principe. Tacitus: *Fine*, inquit, *anni propter ædem Saturni ob recepta signa cum Varo amissa, ductu Germanici, auspicijs Tiberij dicantur*.

Milliariũ aureum.

Lib. 3. c. 5.
L. 1. histor.
In V. Oth. cap. 6.
Lib. 3. c. 18
Fulu. li. 3. in for. Rom.

Li. 2. Ann.

Præterea vbi hi auctores Aedem Saturni, & forum collocant, vicus Iugarius fuit, qui secundum radices rupis Tarpeiæ, & Capitolij tendebat in forum. Liuius: *A porta Carmentali Iugario vico in forum venere*. Iugarium autem dixere, quod ibi esset Ara Iunonis Iugæ, quam præesse matrimonio putabant, auctore Sex. Pompeio. In eodem vico fuisse templum Opis, & Saturni testatur P. Victor: eumdemquè Thurarium appellat. Igitur ex Iugario, vel Thurario vulgus fortasse facile finxit Aerarium, Temploque S. Saluatoris ibi condito cognomentum adiecit in Aerario.

Dec. 3. l. 7.
In regione 8.

Velabrum, Boarium Forum. Cap. XV.

VLTIMO fines Velabri, & Fori Boarij nobis circunscribendi sunt. Fuit autem Velabrum inter Forum Romanum, Palatiũ, & Auentinum, quia, vt ait Varro; *olim ex Vrbe in Auentinum à reliqua Vrbe paludibus disclusũ vehebantur ratibus*. Proper.

4. de ling. lat.

Li. 4. el. 10

Quà Velabra sua stagnabant flumine, quàque
Nauta per vrbanas velificabat Aquas.

Velabrum vbi esset. Lib. 1.

Pertingebat autem Velabrum ad radices Palatini Collis vt idem insinuat Varro, qui ait: *sacrificium fit in Velabro, quà in nouam viam exitur*. Hæc autem via, vt supra dixi, à Templo Iouis Statoris bipartita, vel desinebat in forum, vel secundum radices Palatij exibat in Velabrum. Certum verò est tam ibi, quam in proxima Valle Circi maximi inundantes aquas Tiberis stagnasse. Fuse id Ouidius:

Fast. 6.

Forte reuertebar sacris Vestalibus, illac,
Quà via Romano nunc noua iuncta foro est.
Huc pede matronam nudo descendere vidi.
Obstupui tacitus, sustinuique gradum.
Sensit anus vicina loco, iussumque sedere
Alloquitur, quatiens voce tremente caput.
Hæc vbi nunc fora sunt, vdæ tenuere paludes;
Amne redundantis fossa madebat aquis.
Curtius ille lacus, siccas qui sustinet aras,
Nunc solida est tellus, sed fuit ante lacus.
Quà Velabra solent in Circum ducere pompas,
Nil præter salices, crassaue canna fuit.
Sepè suburbanas rediens conuiua per vndas,
Cantat, & ad nautas ebria verba iacit.
Non dum conueniens diuersis iste figuris
Vertũnus. *Nomen ab auerso ceperat amne Deus.*
Hic quoque lucus erat iuncis, & arundine densus,
Et pede velato non adeunda palus.
Stagna recesserunt, & aquas sua ripa coërcet,
Siccaque nunc tellus, mos tamen ille manet.

Idem li. 2. Fast.

Hinc vbi nunc fora sunt, lintres errare videres,
Quaque iacent valles maxime Circe tuæ.

Hæc stagna, & paludes quamquam ante Romani emittere, & deriuare voluerant, egregio tamen opere substructis cloacis Tarquinius Romanorum quintus Rex exiccauit. Neque, quod ego legerim, aliud auerso Tiberi patefactum iter, aut alueus detortus est, quod inculcant poëtę; sed solum ex planis imisquè vallibus, quas Tiberis inũdabat, euectæ sunt aquæ, simul fortasse repurgato laxatoque alueo, ne fluuius effunderetur.

El. 2. lib. 4.

Pro-

Propert. *Hac quondam Tiberinus iter faciebat, & aiunt* El.2.lib.4.
Remorum auditos per vada pulsa sonos.
At postquam ille suis tantum concessit alumnis,
Vertumnus verso dicor ab amne Deus.
Ouidius: *Nondum conueniens diuersis iste figuris* Ouid.loc. cit.
Nomen ab auerso ceperat amne Deus.

Hic est Vertumnus, seu Vortumnus, cuius signum erat in vico Tusco, qui pars Velabri fuit. Cicero: *Quis à signo Vertumni in Circum maximum venit?* Velabrum hodieque indicat Aedes S. Georgij cognomento in Velabro. ibi enim erat; aliterque in Velo aureo corrupto cognomine. Var. lib.4. de ling. lat. 3.ver.

Adiũctum Velabro fuit Boarium Forum. immo aliquam Velabri partem Forum Boarium cepit. De cuius appellatione infrà. Ouidius:

Pontibus & magno iuncta est celeberrima Circo 6.Fast.
Area, quæ posito de Boue nomen habet.

Quæ verba fines fori circumscribunt. Circus enim Maximus longitudinem vallis inter Palatinum, & Auentinum occupauit. A quo ad Tiberim, quem eo loco pontes Senatorius, & Sublicius iungebant, secundùm Auentini radices area producta, & ad Templum S. Georgij conuersa, inde rediens ad Circum, spatium definiet Boarij fori. Liuius: *Incendio à foro Boario orto diem, noctemque ædificia in Tiberim versa arsere.* Quare fluuio iungebatur. Situm præterea Boarij fori notat Inscriptio in veteri arcu quadrato marmoreo ad S. Georgium, in quo Seuerus Augustus, Iulia Augusta, & Antoninus Cæsar, aliaque instrumenta sacrificiorum insculpta sunt. Fines fori Boarij. L.5.Dec.4

Imp.Cæs.L.Septimio Seuero Pio Felici Aug.Trib.Pot.VII.& Cos.III. P.P. Procos. Fortissimo, Felicissimoque Principi, & Iuliæ Aug. Matri Aug. & Castrorum, & Senatus, & Patriæ, & Imp.Cæs. M.Aurelij Antonini Pij Felicis Aug. Parthici Maximi Britannici Maximi Argentarij, & Negociantes Foari huius loci qui inuehent Deuoti Numini eorum.

Erat igitur hic eorum locorum situs. A Porta Carmentali, nunc foro Montanario Iugarius vicus secundum radices Capitolij porrectus desinebat in forum Romanum. Velabrum aliqua sui parte vico Iugario propinquum fuit, interpositis duntaxat domibus, & Basilicis: tum in parte ipsa Velabri Boarium Forum, quod Palatinum, Auentinum, Circum Maximum, & Tiberim attigit. Liuius: *A porta Carmentali Iugario vico in forum venere. In foro pompa constitit. Inde vico Tusco, Velabroque per Boarium forum in cliuum publicum,* qui ducebat in Auentinum, *atque Aedem Iunonis reginæ perrectum.* Et Plautus, cum varia fori loca numerasset, subdit: Dec.3.li.7

In Tusco vico, ibi sunt homines, qui ipsi se se venditant.
In Velabro vel pistorem, vel lanium, vel haruspicem. In Curcul.act.4. sc.1.

Propterea, & pompa Circensi descendens è Capitolio per Velabrum ferebatur in Circum. Propertius:

Quà Velabra solent in Circum ducere pompas.

Or.3.in Verr. Et Cicero: *Quis à signo Vertumni in Circum Maximum venit? quam tu viam Thensarum, atque pompæ eiusmodi exegisti*. Quæ & Boario foro transibat, quod Circo iungebatur. Demum vicus Tuscus partem Velabri, Boarijque fori occupauit, de quo infra. Quamuis Plautus loco citato videatur vicum à Velabro seiungere.

Vicus Tuscus. Lib.5.Ant.

Circumscribuntur fines Romani Fori. Cap. XVI.

Forũ Romanũ inter Palatinũ, & Capitolium.

HIS ita circumpositis, Romanum Forum inter Palatinum Collem, & Capitolinum collocandum est. Et quia longius aliquanto quàm latum fuit, à Capitolio ad Palatium latitudo: longitudo à Sacra via sita olim pro Templo Saturni nunc S. Adriani, vsquè ad Aedem Virginis à Consolatione appellatam, aut amplius excurrit. Id Antiquarij rem tanquam certam, & exploratam hactenus ponebant. Sed quoniam Cardinalis Baronius, tantus auctor, refragatus est, qui statuit forum ad Aedem S. Nicolai cognomento in Carcere occasum versus; Pompeius Vgonius, cum Italica lingua scriberet de Stationibus Vrbis, nonnullis rationibus comprobauit, quibus ego auctis, & roboratis alias subnectam.

Lib.2. Primò ergo probāt allata Liuij verba: *Effusos egit Romanos toto quantum foro spatium est*. Hanc ego rationem vrgeo repetitis ijs, quæ suprà de Templo Iouis Statoris dicta sunt. Conditum est enim Templum ad radices Palatij, vbi steterunt Romani, qui antea Sabinos ex arce Capitolina decurrentes, toto quantum foro spatium est, fugerant. Igitur forum desinebat ad templum. quod cum esset ad veterem Palatij portam Mugoniam nomine, eò quoque forum pertinebat. Hæc vt clariora essent cum locorum situ describenda curaui.

Confirmat Sacra via, è qua, vt ex Dionysio dicebam, Porta Mugonia mittebat in Palatium, ea nempe parte, quæ exurgit è regione Aedis SS. Cosmæ, & Damiani. Ad eum ergo Palatij angulum pertingebat etiam forum. Demonstrat idem, & via noua, quæ prope Templum Iouis Statoris desinebat in forum.

Tacit. l.3. ann. Secundò, Tacitus describens fines Vrbis conditæ à Romulo: *Igitur*, inquit, *à Foro Boario sulcus designandi oppidi cœptus. Inde certis spatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Consi: mox ad Curias veteres: tum ad sacellum Larium, forumquè Romanum*. Quæ loca priscis insignita nominibus, ita nouis adscitis recenseremus. In area, ante Templum S. Anastasiæ designari cœpta sunt mœnia. Inde dextrorsum secundùm Circensem vallem hortorum, radicesque Palatij ducta: tum flexa versus arcum Constantini, inde ad Arcum Titi, iacentemque vallem inter Palatinum, & Capitolium, vbi postea forum fecere. Quare non alio in loco fuisse dicendum est.

Tertiò,

Tertio, Suetonius in vita Vespasiani: *Fecit*, inquit, *& noua opera: Templum Pacis foro proximum*. Superstites eius templi reliquias videmus, quibus & fori situm definire possumus. Respondent, Templum Pacis fuisse foro proximum, nempè regioni octauæ Vrbis, quæ forum Romanum inscribitur. Qua responsione multas dubitationes amoueri posse autumant. Verum hac responsione quamuis forte vim verborum Suetonij possent effugere, quæ non regionem, sed forum ipsum verè significant: tamen alios scriptorum locos non rectè interpretantur, Nam via noua, quam supra diximus foro fuisse iunctam, à Sexto Rufo ponitur in regione ipsa fori Romani. quomodo igitur regioni iuncta erit? Deinde quod antea ex Liuio afferebam, *Romanos fugisse toto quantum foro spatium est;* Num intelligent fugisse tota regione fori? hæc enim præter tot alia locorum spatia, ipsum Capitolium complectebatur, quo Romani ascendere non potuerunt. Nec opinor proferri possunt verba scriptorum, quæ huiusmodi loquutione, *in foro, vel in foro Romano*, regionem significent. Neque enim tueri se quisquam potest P. Victoris, aut Sext. Rufi auctoritate, qui in descriptione regionum Vrbis, earum nomina præscribere debuerunt. Quando enim absolutè forum, vel forum Romanum scribitur, ipsum forum est intelligendum, non regio octaua Vrbis, in qua forum est. Alioqui benè diceretur, Capitolium est in foro: templum Iouis Feretrij est in foro, quod quis dixit, aut legit? rectè autem dicitur templum Iouis Feretrij est in regione fori. Sic etiam cum legimus aliquid fuisse ædificatum, aut peractum in Circo, intelligimus Circum Maximum, aut Flaminium, non regionem vndecimam Circi Maximi, aut nonam Circi Flaminij.

Templum Pacis foro proximũ.

Quarto afferuntur Dionysij verba: *Post mortem vero Bruti Collega eius Valerius plebi suspectus fit, tanquam sibi regnum comparans, quia domum sibi loco inuidioso extruebat, collem eligens imminentem foro, valde altum & præruptum, quem Romani Veliam vocant*. Respondent, Veliam fuisse in Capitolio, & foro, quod collocant ad Theatrum Marcelli, imminentem; *nempe*, inquiunt, *eminentiorem partem Tarpeij Collis*, quæ in occidentem obuersa est. Sed mirum, Veliam poni in Capitolio, cùm P. Victor *Veliam in Palatio, decima regione Palatij numeret:* & Capitolium sit in octaua. Varro autem, cum de Palatino dixisset, *Næuius Balantium appellat*, pergit: *huic Germalum, & Velias coniunxerunt*. Idem: *In Velia apud Aedem Deum Penatium*. Hæc fuit in imo Palatio. Solinus: *Tullius Hostilius, habitauit, in Velia, vbi postea Deum Penatium Aedes facta est*. Liuius: *Aedes Deorum Penatium in Velia de Cœlo tacta erat:* Dionysius: *Templum*, Deorum Penatium, *Romæ non procul foro ostenditur, secundum viam, quæ ad Carinas fert compendio, situm in loco obscuro propter circumiecta ædificia*. Hæc via, vel est Sacra, ortum ducens à Carinis, vltra Amphitheatrum, vel Sacra proxima. Et hic Dionysij locus ostendit forum ibi, vbi nos ponimus fuisse non longè à Carinis, vt & Virgilius:

Velia vbi esset.

Cap. 2.

Dec. 5. li. 5

Lib. 1.

Lib. 8.

Passimque armenta videbant

Romanoquè foro, & lautis mugire Carinis.

Tacitus loco supra citato; *Mox ad Curias veteres, tum ad sacellum Larium, Forumque Romanum.* Curiæ veteres ad arcum Constantini ponuntur ab Antiquarijs. inde fines Vrbis ducti ad sacellum Larium, seu Penatium, prope ingressum hortorum Farnesiorum, tum in forum Romanum.

L.15. Ann. Idem Tacitus loquens de templis, quæ arserunt Neroniano incendio, ait *Aedesque Iouis Statoris vota Romulo, Numæque Regia, & delubrum Vestæ cum Penatibus Populi Romani exusta.* Erant autem ædes prope contiguæ ad radices Palatij. Demum Varro Velias dictas ait, *quod ibi Pastores Palatini ex ouibus ante tonsuram inuentam vellere lanam sint soliti, ex quo vellera dicuntur.* Velias dixit, quoniam erat ima, & summa Velia; summa in summo Colle, in imo ima, apud quam Aedes Penatium. Liuius: *Et ædificabat*, Valerius, *in summa Velia*. Plutarchus: *In Velia quam vocant, foro imminentem.* Sed Valerius Consul cùm propter ædificationem in summa Velia, vbi habitabat: regnum affectare diceretur, vt refert Liuius; in concione ad Populum: *Ego*, inquit, *Si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à Ciuibus meis.* Velia ergo alibi quam, in Capitolio quærenda. lege, qui idem docent Antiquarios.

Lib. 2. In V. Val.

3. Catil. Forum Romanũ ad Orientem.

Quinto. Cicero signum Iouis in Capitolio excelsius factum tradit, & iussu Aruspicum conuersum ad Orientem: *ac se*, inquit, *sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, Solis Ortum, & forum, Curiamque conspiceret, fore vt ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem Vrbis, atque Imperij illustrarentur.* Capitolium, vt primo libro constitui forum versus orientem, aut inter ortum, & meridiem spectat, obuersumque Palatinum, ad cuius radices Curia, in qua habebatur Senatus, fuit. At planicies iacens dextrorsum sub Tarpeia rupe ad Aedem S. Nicolai spectat occasum; nec sibi Tullius constabit. Nec verò hic forum interpretari possunt regionem fori. Hæc enim Capitolium, & loca circumiecta comprehendens tam ortum, quam meridiem, & occasum spectauit.

Sexto. Plutarchus in vita Ciceronis cõmemorans supplicium eorum, qui cum Catilina in patriam coniurauerant. *Primùm*, inquit, *à Palatio Consul Lentulum sumit, eumquè per viam Sacram, mediumque forum adducit. Forum egressus Consul cum ad Carcerem ventum esset, tradit lictori Lentulum, eumquè strangulari iussit.* Sacræ viæ terminos supra definiuimus, nempe à Carinis vsque ad templum Statoris contra Aedem nunc SS. Cosmæ, & Damiani; ibi enim mittebat in forum, & altera sui parte conuertebatur ad Aedem Faustinæ. At forum si collocatur ad Aedem Sancti Nicolai plus nimio distat Sacra via.

Idem

Idem alijs rationibus vrgetur. Cap. XVII.

HAEC Pompeius, alijquè viderint, à me partim propugnata, partim fusius exposita. Iam idem alijs non leuioris momenti rationibus conabor peruincere, quod circumposita foro ædificia abundè demonstrant. In primis Aedes CASTORIS, quæ olim fuit in foro. Neque vero hic aliquis inculcet regionem octauam, fori appellatione nuncupatam. Nam Augustus, teste Suetonio, *spatium Vrbis vicosque diuisit in quatuordecim regiones*. Quæ antiquitus quatuor erãt, auctore Varrone, *Suburana, Esquilina, Collina, Palatina* in qua, eodem Suetonio referente, natus est Augustus. Sed Castoris Aedes ante Augustum fuit in foro, cum octaua Vrbis regio fori nomine, nondum erat. *Nonne*, inquit M. Tullius, *ab Aulo Posthumio Aedem Castori, & Polluci in foro dedicatam vides?* Et alibi pluries. Liuius: *Castoris Aedes eodem anno. Idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello, Posthumio Dictatore. Filius Duumuir ad id ipsum creatus dedicauit.* Aliam causam affert Dionysius: Quòd nimirum eo bello duo Iuuenes humanis maiores redeuntes ex prælio visi fuerint ex equis descendere seque lauare ad fontem proximum templo Vestę, quos populus, cùm paulò post euanuissent Castorem, & Pollucem esse ratus, ijsdem Aedem posuit, vbi se videndos præbuerunt, propè Aedem Vestæ, quæ fuit ad Statoris. De fonte idem Dionysius: *Qui*, inquit, *ad Aedem Vestæ profluens paruam, sed profundam facit lacunam*. Iuturnæ lacum dixere. Ouidius:

Aedes Castoris vbi esset.

In V. Aug. cap. 30.

In V. Aug. cap. 5.

3. de Nat. Deor.

Lib. 2. Vrbis 270.

Lib. 6.

Fast. lib. 1.

Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum
Iuxtà Iuturnæ composuere lacus.

Nam illud Tiberius suo, & Drusi fratris nomine restituit. Cæterùm ædes Castorum non modò erat in foro, sed etiam ad radices Palatini Collis. Pomponius Lætus in Decio; *In æde*, inquit, *Castoris, & Pollucis in parte fori Romani versùs Palatium cuius vestigia effodi vidimus*. Et vero cum in eo Colle esset Domus, & Palatium Cæsarum (Augustus enim ibi habitauit, & alij deinceps Augusti) *C. Caligula partem Palatij ad forum vsque promouit*, vt ait Sueton. *atque Aede Castoris, & Pollucis in vestibulum transfigurata, consistens sæpè inter fratres Deos, medium se adorandum adeuntibus exhibebat*. Pensitanda sunt verba. *Promouit Palatium*, quod erat in collle Palatino, *vsque ad forum*. Non ergo tanta loci distantia, vt putant, sed subiectum Colli, vbi & templum. Nec sanè eò pertingere potuit forum positum ad Aedem S. Nicolai. Nam inter illud, & Palatinum Capitolij pars, forum Boarium, & Velabrum statuenda necessariò sunt. Porro Aedem Castoris (quod prætereundum hoc loco non est) referente Asconio, de Manubijs L. Metellus instaurauit, qui Metellus subactis Dalmatis, Dalmaticus appellatus est. Hæc eadem à Ti-

Suet. in Cal. c. 22. Dion. lib. 59.

In 3. or. in Verora in orat. pro M. Scauro.

Cap.20. berio postea refecta, & dedicata est. Suetonius in vita Tiberij. *Dedicauit*, inquit, *& Concordiæ ædem: Item Pollucis, & Castoris suo, fratrisque nomine de Manubijs*. Claudius item postquam à Caio mutata erat in vestibulum domus, ijsdem Diuis, Dione referente, restituit. Domitianus etiam vel instaurauit, vel ornauit. Martialis:

Lib.60. Li.9. ep.4.

Quid loquar Alciden, Phebumquè piosquè Laconas?
Addita quid latio Flauia templa polo.

Aedes Vestæ, & Numæ domus vulgo Regia vbi essent. Eodem in loco Forum statuendum est, propter Aedem VESTAE, quam Numa Rex cõdidit ad imam partem Palatij propè suam domum, cognomento Regiam. Regia autem vt suprà dixi ex Asconio, erat in Sacra via. Vtraquè autem propè veterem Palatij portam, Mugoniam nomine ad ima Collis, è regione templi SS. Cosmæ, & Damiani. Ouidius:

3. de Trist. eleg. 1.

Hæc est à Sacris, quæ via nomen habet.
Hic locus est Vestæ, qui Pallada seruat, & ignem:
Hæc fuit antiqui regia parua Numæ.
Inde petens dextram, porta est, ait, ista Palati.

li. 1. ep. 71. Martialis. *Quæris iter? dicam: vicinum Castora canæ*
Transibis Vestæ, virgineamque domum.
Inde Sacro veneranda petes Palatia cliuo.

1. de Diuin. Cui lucus erat adiunctus. Cicero: *à luco Vestæ, qui à Palatij radice, in nouam viam deuexus est.* Via autem noua, quod supra exposui, ibi exitum habebat in forum. Fuluius multis argumentis confirmat Aedem Vestæ fuisse, vbi nunc Aedes S. Mariæ appellatione Liberatricis; & affert Epithaphia Vestalium Virginum in sepulchris ibidem refossis insculpta. De eadem Aede ignem Vestæ perpetuum continente Dionysius: Νομᾶς δὲ τὴν ἀρχὴν παραλαβὼν τὰς μὲν ἰδίας οὐκ ἐκίνησε τῶν φρατριῶν ἑστίας, κοινὴν δὲ κατεστήσατο πάντων μίαν ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ καπιτωλίου, καὶ τοῦ παλατίου χωρίῳ συμπεπολισμένων ἤδη τῶν λόφων ἑνὶ περιβόλῳ, καὶ μέσης ἀμφοῖν οὔσης τῆς ἀγορᾶς, ἐν ᾗ κατεσκεύασαι τὸ ἱερὸν τὴν δὲ φυλακὴν τῶν ἱερῶν. *Numas autem imperium accipiens priuatos quidem non mouit Curiarum focos: communem autem constituit omnium vnum, in media, inter Capitolium, & Palatium ora, iam Collibus vno circuitu in Vrbem comprehensis; & medio inter vtrumquè existente foro, in quo posuit Templum, & custodem Sacrorum*. Quid clarius? vt ostendatur Templum foro adiunctum, & forum inter Capitolium, & Palatium?

L. 3. in foro Romano. Lib. 2.

Templum Cæsaris in foro. Non dissimili argumento est Templum CAESARIS Dictat. quod tẽplo Castorum propinquum erat. De eo P. Victor in regione octaua: *Tẽplum Iulij Cæsaris in foro*. Scribit Dion, Cæsaris cadauer à populo fuisse in foro crematum, eodemquè in loco aram erectam, in qua Cæsari instituit immolari. Sed Consules aram demoliti sacrificia prohibuerunt. Aliter Suetonius, qui narrat Populum Romanum solidam colũnam prope viginti pedum, lapidis numidici Cæsari in foro statuisse, scripsisseque, *Parenti Patriæ*, & apud eam longo tempore sacrificare perseuerasse. Verùm, vt idem Dion postea refert, Triumuiri Antonius, Lepidus, & Octauius

Lib. 44. In Vit. Cæs. c. 85 Lib. 47.

uius sacellum Cæsari eo in loco, vbi crematus fuerat erexerunt. At idem ἡρῷον ἰουλίου ab Augusto factum, & consecratum affirmat. Est autem ἡρῷον fanum, & monimentum heroibus poni solitum; atque adeò ipsum, opinor, Cæsaris Templum, quo nomine sic appellauit Appianus. *Quo in loco*, inquit, *primùm ara erecta est, nunc Templum Cæsaris ipsius residet, quod diuinis condignum celebrauere honoribus*. Præter hoc, & alia illi Templa cum viueret, dedicata sunt, aræ, simulacra iuxta Deos; quod testatur Suetonius. Cæterùm perperàm à Marliano templum Cæsaris ponitur post ædem Faustinæ, cum Aedi Castorũ vicinum fecerit Ouidius:

Lib. 47. L. 2. de Bello Ciuili. In V. Cæs. cap. 76. lib. 3. c. 10 2. de Ponto eleg. 1.

Fratribus assimilis, quos proxima Templa tenentes
Diuus ab excelsa Iulius Aede videt.

Et Statius sub Palatino collocat.

Hinc obuia limina pandit
Qui fessus bellis, assertæ munere prolis
Primus iter nostris ostendit in æthera Diuis.

Nam cum statua equestris Domitiani Palatium spectaret, vt paulò post dicam, Cæsar Augusti munere relatus inter Diuos, & obuias sui templi fores quodammodò venienti equo aperiens, necessariò sub Palatino colebatur. Quibus rectè, ac verè positis, alibi forum quærendum non est, nisi inter Capitolium, & Palatium.

Idem repræsentat FORI descriptio, quam habet Statius quod etiam innuit Vgonius. Nam statua Equestris Domitiani in medio foro sita habuit à tergo templum Concordiæ, & Capitolium: à fronte Palatium, & templum Vestæ: à latere Basilicam Iuliam, & Aemilij Pauli. Patent hæc ex versibus:

In equo Domitiani. Positus Statuæ Equestris Domitiani.

Ipse autem puro celsum caput aëre septus
Templa superfulges, & prospectare videris,
An noua contemptis surgant Palatia flammis
Pulchrius? an tacta vigilet face Troicus ignis?
Atque exploratas iam laudet Vesta Ministras?

Spectabat ergò Palatium, & Templum Vestæ, vbi ignis perpetuus: & domum Vestalium Virginum: & Templum Cæsaris. Quod ante dixerat:

Hinc obuia limina pandit
Qui fessus bellis assertæ munere prolis
Primus iter nostris ostendit in æthera Diuis.

Quæ autem retrò erant:

Terga Pater, Blandoque videt Concordia vultu.

Erat enim Concordiæ Templum ad cliuum Capitolinum: Et Pater, seu Vespasianus ipse etiam templo cultus: seu Iuppiter prospectans ex æde magnificentissima Capitolij; illum enim dici Patrem nemo non nouit.

Basilica Iulia in foro.

At laterum passus hinc Iulia templa tuentur:
Illinc belligeri sublimis regia Pauli.

A lateribus hinc BASILICA Iulia, hinc Pauli Aemilij. Ideo Lipsius ex suo scripto Codice legendum putat, Iulia tecta, ne videatur Statius redire ad Templum Cæsaris. Sed perindè est, si legas templa. Templum enim, quod-

L. 3. c. 7. de Magnitud. Rom.

quodcumquè auguratò conditum antiquis fuit. Itaque Curiam, & Rostra, templa dixerunt. Neque dixeris Basilicarum Conditores, cum eas iudicijs, actisque publicis ponerent, auguria neglexisse. Quare, & apud
L. 6. ep. 36 Martialem, cum loquitur de hac Basilica, & eius iudicijs, quidam, templa, legunt:

Iam clamor, centumque viri, densumque Coronæ
Vulgus, & infanti Iulia templa placent.

Etsi quidam Codices habent tecta.

Basilica Pauli Aemilij in foro. Cæterùm ne, quæ ad has duas Basilicas spectant, hoc loco prætermittam. Alteram L. Aemilius Paulus extruxit, qui fuit Consul cum C. Claudio Marcello Anno ab Vrbe condita DCCIIII. acceptaque pecunia, vt ait Plutarchus, & Appianus, à Cæsare, qui tum erat in Gallijs, nempe mille, & quingentis talentis, *mirabilem*, teste Plinio, *Phrygibus columnis Basilicam* erexit. Cicero ad Atticum: *Paulus in medio foro Basilicam iam pœnè texuit ijsdem antiquis columnis. Illam autem quam locauit, facit magnificentissimam. Quid quæris? nil gratius illo monumento, nil gloriosius.* Vbi duarum Basilicarum mentio fit; vnius quam Paulus instaurauit: Alterius, quam ipse extruxit. Prior illa, vel Porcia, vel Opimia fortasse fuit. Alterius Basilicæ Aemiliæ meminit Plinius. *Post eum*, inquit, *M. Aemilius Collega in Consulatu Q. Luctatij non in Basilica modò Aemilia, verùm, & domi suæ posuit suorum imagines in clypeis.*

(In vit. Cæs. li. 2. de bell. Ciuil. — L. 4. ep. 16 — Li. 35. c. 5.)

Iam non ità certò Basilicæ Iuliæ conditorem adducere possumus. Sed certè non alius, nisi Iulij Cæsaris nomine Augustus extruxit, ac dedicauit.
Lib. 51. Dion meminit Curiæ Iuliæ conditæ, & dedicatæ ab Augusto, quam postea συνέδριον nuncupat. quod confessum non modò Senatorum, sed etiam Iudicum significat, & videtur accommodari posse ad Basilicam Iudiciorum sedem. βουλευτήριον anteà dixerat quod proprie Curia est. quamquam, & Iudices Areopagitas βουλευτὰς appellauit Lucianus. Meminit Basilicæ Iuliæ Quintilianus: *Certè*, inquit, *cum in Basilica Iulia diceret*, Trachallus orator, *primo tribunali; quatuor autem iudicia, vt moris est cogerentur*. Meminit & Plinius: *Descenderam*, inquit, *in Basilicam Iuliam auditurus, quibus proxima comperendinatione respondere debebam: sedebant Iudices, Centum viri venerant.*

(L. 12. c. 15 — L. 5. epist. ep. vlt.)

At quoniam erant hæ duæ Basilicæ Pauli, & Iulij à lateribus Statuæ Equestris Domitiani; vtra læuum seruabat, Iulia nè, an altera? Id mihi hactenus clarè compertum non est. Marlianus ait, à sinistra collocari ab
Li. 3. c. 22. Statio Basilicam Pauli eo versu.

Illinc belligeri sublimis regia Pauli. Sed Statius illis verbis id non expressit. Plutarchus in vita Galbæ narrat: cùm ille venisset in forum, *conspecti sunt primo equites, mox pedites à Basilica Pauli aduolare*. Hi missi fuerant è Castris ab Othone, nempe ab extremo Viminali, vt Galbam occiderent. Venerunt ergo à sinistra parte, forum indidem ingressi. Quod si verum est, Pauli Basilica sita erat prope Templum Faustinæ: Basilica
In vi. Cal. verò Iulia dextrorsum non lõge à templo Iulij Cæsaris quod sub Palatio
cap. 37. collocauimus. Ducitur & coniectura ex Suetonio scribente, Caligulam

num-

nummos non mediocris summæ è fastigio Basilicæ Iuliæ per aliquot dies sparsisse in plebem: Idemque legitur apud Iosephum. Credibile igitur est, Basilicam Colli Palatino propinquam fuisse, vt Caius è Palatio, siue è ponte, quo Palatium, & Capitolium iunxit, eius fastigium adire percommodè, seseque in ædes illas superiores recipere posset. Iam vt ad Forum redeamus: hæc facies ædificiorum, quæ erant in foro, illi inter Capitolium, & Palatium perspicuè adiungitur, ibi enim illa fuerunt. Lib. 19. Iudaic. Antiquit. c. 1.

Adhuc in huius rei testificationem extat Faustinæ templum. Erat enim vt suprà dixi in Sacra via, quæ propè, mittebat in forum. Quid ergò necesse est tanta loci distantia, vt illi faciunt, separare? Porrò huius Templi porticus ingentibus columnis fulta adhuc miraculo est, extantibus etiam extimorum templi parietum reliquijs, atque ædem S. Laurentio dicatam continentibus. Antonino Pio post eius mortem maioriq; Faustinæ eius coniugi extructum fuit. Iulius Capitolinus: *Meruit & Flaminē, & Circenses & templum, & sodales Antonianos.* Spart. *Ante templum D. Pij.* In vi. Anton. Car.

Alia Romani Fori loca, & ædificia inter Capitolium, & Palatinum. Cap. XVIII.

LACVS Curtius testimonio sit, qui erat in medio foro. In foro lacum Curtium à Curtio dictum, scribit Varro. Nam cum ibi sub Romulo stagnarent aquæ, illò Metius Curtius repulsus è Palatij porta, abdiderat se, atque in stagnum tradito nomine immiserat: siue quòd eo loco subsidente terra profundam voraginem Curtius miles intrarat: siue quòd locum fulgoritum sepserat Curtius Cos. Sed Liuius lib. 7. à Curtio qui se cum equo in specum immiserat, celebre nomen deriuat. Cæterùm lacus nomine tenus remansit; nam terræ solum clausum cancellis erat. Ouidius: Lacus Curtius in medio foro. Lib. 4.

Curtius ille lacus, siccas qui sustinet aras, 6. Fast.
Nunc solida est tellus sed fuit ante lacus.

Dionys. *Lacus iste iam terra congesta repletus est, Romani Fori meditullium fere occupans.* Ant. lib. 2.

Hic ergò lacus vel adiunctus Equestri statuæ Domitiani, vel propè fuit inter Palatium, & Capitolium: Statius: Loc. cit.

Ipse loci custos, cuius sacrata vorago,
Famosusque lacus nomen memorabile seruat.

Et paulo post: *Nunc veneranda Palus, cum te propè nosse, tuumque*
Immortale iubar vicina sede tueri
Concessum.

Vbi sermo de statua Domitiani. Cùm ergò germanum eius statuæ locum anteà designauerim inter Palatinum, & Capitolinum, simul & Curtij lacus terminos defixisse necesse est.

Con-

Galba occisus in foro.

Confirmat quæ diximus Galbæ mors, & eorum qui cum illo necati sunt in foro. Nam Galba iuxta lacum Curtium occisus est. Titus Iunius, qui fuerat eius legatus in Hispania, ante Aedem D. Iulij iacuit in vtrumque latus transuerberatus. Piso à Galba adoptatus in ædem Vestæ peruasit, extractusque è latreba, & in foribus templi trucidatus est. Hæc Tacitus. Nec dissimilia Plutarchus, & Suetonius in vita Galbæ prodidere.

Li. 1. Hist. Lib. 8.

Idem ROSTRA proclamant, & in foro. Liuius. *Rostrisque earum nauium, suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraquè id templum appellatum.* Erant autem Rostra ad radices Palatij. Claudianus loquens de Palatio Cæsarum ait:

De 6. cōs. Honor.

Attollens apicem subiectis regia Rostris.

Cum ergo essent in medio foro ad conciones, & ad Palatij radices, non poterit forum ad Aedem S. Nicolai situm ad Rostra pertingere, interposito, vt sæpe dixi Velabro, & Boario foro.

In V. Ner. cap. 25.

Reditus Neronis in Vrbem è Græcia quem Suetonius narrat, idem confirmat. Alba enim veniens Romam ingressus est Appia via, & porta Capena, nunc Sancti Sebastiani *Diruto*, inquit, *Circi Maximi arcu, per Velabrum, forumque, Palatium & Apollinem petijt*. Liquet igitur Neronem à porta Sancti Sebastiani rectà venisse vsque ad Templum S. Anastasiæ, vbi erat finis Circi Maximi: tum dextrà conuersum in Velabrum, & forum inter Palatium, & Capitolium: inde iterùm dextrà conuersum per Sacram viam in Aedem Appollinis, & Palatium venisse. Quare aliud forum longè sepositum Nero non inuenit, neque eo in Palatium venire potuisset. Certior argumentatio ducitur ex via triumphantium, quoniam certior, & exploratior est. Hi ergo, vt supra diximus, venientes à Theatro Marcelli per Velabrum, & Circum Maximum vertentes ad Arcum Constantini Sacram viam ingrediebantur: hac exibant in forum: è foro, quod circumibant, flectebant in Capitolium. Quod si forum abstractum è Valle inter Capitolium, & Palatium ad ipsum Marcelli Theatrum constituatur; triumphantes neque Circum Maximum, neque Sacram viam videre potuerunt, contrà quàm veteres scriptores disertè tradant.

Via Triūphantium in Vrbe.

Li. 3. Hist.

Ex oppugnatione Capitolij sub Vitellio principe idem cōficitur. Nam cum Sabinus Vespasiani frater eò se recepisset, *Milites*, inquit, Tacitus, *forum, & imminentia foro templa prætervecti erigunt aciem per aduersum Collem*. Hi venerunt è Palatio vt patet ex superioribus. Missum enim à Sabino Cornelium Martialem internuncium pacis monuerat Vitellius, vt per secretam ædium partem occultè abiret, ne à militibus interficeretur. Et vix dum regresso Martiale furens miles aderat. Quod si forum inter Capitolium, & Palatium non fuit, quod iter tenuerunt, vt in Capitolium ascenderent? cum præsertim per cliuum Capitolinum irrumpere voluerint, propè Aedem Concordiæ, vt dictum supra est.

Idem habemus ex Comitio, in quo fœdus à Romulo, & Tatio ictum fuit,

fuit, eratque ad radices Palatij contra Capitolium. Nam Ficus, seu Caprificus, sub qua, in spelunca, quæ Lupercal est dicta, expositi sunt ad Tiberim Romulus, & Remus, in Comitio fuit. Tacitus, *eodem*, inquit *anno*, septimo Neronis, *Ruminalem arborem in Comitio, quæ super octingentos, & quadraginta annos Remi, Romulique infantiam texerat, mortuis ramalibus, & arescente trunco diminutam prodigij loco habitum est, donec in nouos fœtus reuiuisceret*. Plinius. *Ficus arbor in foro ipso, & Comitio Romæ nata, sacra fulguribus ibi conditis*. Eumdem locum indicat Ouidius de ijs loquens, qui pueros ad Tiberim exponebant. In fin. 13. Annal. L. 15. c. 18 Fast. 2.

Hic vbi nunc fora sunt, lintres errare videres,
Quaque iacent valles maxime Circe tuæ.
Huc vbi venerunt, nec enim procedere possunt
Longius, ex illis vnus, & alter ait.

Seruius in illud Virgilij: 8. Aeneid.

Et gelido monstrat sub rupe Lupercal,

Sub Palatino monte est quædam spelunca, in qua de Capro luebatur, idest sacrificabatur. Vnde & Lupercal dictum. Sed aliam nominis causam afferunt Ouidius, alijque: quod nempe

Venit ad expositos Lupa fœta gemellos.

Verùm Lupercal, & antrum Ruminale ætate Dionysij, vt ipse testatur, Romani ædificijs adornarunt, vt vix speluncæ introrsum actæ situs agnosceretur. Cæterùm de Comitio sic Varro: *ante Curiam Rostra. Sub dextra huius à Comitio locus substructus*. quo videmus Comitium prope Curiam fuisse. Asconius: *Comitium*, inquit, *locus est propter Senatum, quo coire Equitibus, & Populo Romano licet*. Porrò idem Varroni est, *A dextra Curiæ*, quod Asconio, *propter Senatum*. Curia autem circa medium forum ad radices Palatii fuit. Quod & innuit Propertius: L. 1. Rom. ant. Lib. 4. In 3. cons. Ver. Comitiũ & Curia. L. 4. eleg. 4

Murus erant Montes, vbi nunc est Curia septa;
Bellicus ex illo fonte bibebat equus.

Nam cum Rostra in medio essent foro; Curia ante quam rostra fuerunt, ibidem est ponenda, & ad eius læuam Comitium. Liuius: *Statua Accij capite velato, quo in loco res acta est, in Comitio, in gradibus ipsis ad læuam Curiæ*. Dion. *Curiam*, inquit, *Iuliam ab eo, Cæsare, dictam ex decreto prius facto ædificauerunt propter Comitium*. Curia igitur, & Comitium, & Lupercal cum sub imo Palatio essent constituta, nihilominus erant in foro. Quare forum Palatino monti additum reposcunt, quod illi auctores remouent. Lib. 1. Lib. 47.

Fuit etiam in foro AVGVSTI templum à Tiberio factum, vt est in eius nummo, à C. Caligula perfectum, & dedicatum. Suetonius. *Augusti Templum, restitutionemquè Pompeiani theatri imperfecta post tot annos Tiberius reliquit*. Idem *Templum Augusti, Theatrumque Pompeij Caius absoluit. Deinde Caius*, inquit, Dion, *habitu triumphali templum Augusti dedicauit, nobilissimis pueris ætate florentibus, cum virginibus eiusdem ordinis hymnum canentibus*. Marlianus, *Templum*, inquit, *Augusti in foro Romano positum erat*. Antiquus scriptor, quia non legi, hac Templum Augusti. In V. Tib. cap. 4. Suet. in vi. cap. 21. Dion. l. 59. Lib. 3. c. 8.

in re mihi auctor esse non potuit. Sed argumento est, quòd, vt ait Sue-
Inv.Calig. cap.22. tonius, *Caius super Augusti Templum ponte transmisso Palatium, Capitoliumque coniunxit, vt frequentius iret in Capitolium exoratus, vt aiebat, à Ioue, & in contubernium vltrò inuitatus.* Perperàm autem Marlianus arbitratur tres columnas cum epistilio in foro nunc stantes, reliquias esse eius pontis. Pons enim pertinebat ad alteram Capitolij partem, vbi erat Templum Capitolini Iouis prope rupem Tarpeiam conditum; hoc enim frequenter adire Caius voluit. Porro templum Augusti instaurauit Antoninus Pius vt constat ex eius Nummis. Cui adiecta est
Li.34.c.7. Bibliotheca. Plinius: *Videmus certè Apollinem in Blibliotheca Templi Augusti Tuscanicum L. pedum à pollice, dubium ære mirabiliorem, an pulchritudine.* nisi aliquis interpretetur *Templi Augusti*, Templum Apollinis ab Augusto factum in Palatio.

Templum S. Adriani in tribus foris. Postremò, quòd aduertit Pompeius Vgonius, Historiæ Ecclesiasticæ Templum S. Adriani ad arcum Septimij Seueri nűcupant in tribus foris, dextrorsum enim erat Romanum: retrò, seu leuorsùm forum Cæsaris, & Augusti: hæc enim tria litibus præsertim, causisque forensibus dedicata erant, vt norunt periti antiquitatis. De foro Romano id certò constat.
Li.2. bell. ciuil. De foro Cæsaris Appianus. *Non id quidem rerum venalium sed ad lites, aut negotia conuenientium.* De foro Augusti Suetonius: *Causa extruen-*
In v. eiusd. cap.39. *di fuit hominum, & iudiciorum multitudo, quæ videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere.* De his Martialis:

L.3.ep.38 *Causas, inquis agam Cicerone disertius ipso,*
Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

L.8.ep.44 Et alibi. *Foroque triplici sparsus ante equos omnes.*

L.7.ep.64 Et iterum. *Lis te bis decimæ numerantem frigora brumæ*
Conterit vna tribus Gargiliane foris.

Li.4. Sylu. Statius: *Nec saltem tua dicta continentem,*
Quæ trino Iuuenis foro tonabas.

Li.2.c.12. Sed quoniam quidam locum Martialis interpretatione deprauant, Ale-
Li.2.c.12. xander ab Alexandro longam de triplici foro disputationem ita concludit: *Ex quibus sine controuersia liquet, triplex, de quo quærimus forum, de Romano, deque Cæsaris, & Augusti foro, in quibus lites actitari, & iudicia reddi consuerant, non de alijs intelligi oportere.* Neque erudito viro in alia opinionum diuerticula discedendum est. Ex quibus demum conficitur, forum Romanum, tam propè sacram Aedem D. Adriani, quam inter Palatinum, & Capitolium fuisse. Nec sufficit respondere forum Capitolio fuisse subiectum. Non enim quacunque parte Capitolij, sed ea solum, quæ vergit ad Palatium, vtrique monti, medium ipsum, subiectum erat.

Testi-

Testimonium Carceris Tulliani adducitur, & obiecta refelluntur. Cap. XIX.

SVPEREST vltima ratio, quæ prodiens ex Carcere Tulliano, suo acumine cùm vulnerare studet, & ipsa vulneratur. Neque immeritò; nam prima rumores, & controuersias excitauit. Carcer quidam Tullianas imminebat foro. quarè vbicunquè fuerit, sibi forum adiunget. Liuius de eo loquens: *Carcer*, inquit, *ad terrorem increscentis audaciæ media Vrbe, imminens foro ædificatur.* Varro: *In hoc pars, quæ sub terra, Tullianum, ideo quod additum à Tullie Rege.* Hanc partem ita Salustius describit; *Est locus in Carcere, quod Tullianum appellatur, vbi paululum descenderis ad læuam, circiter viginti pedes humi depressus. Eum muniunt vndique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta sed inculta tenebris, & odore fœda, atque terribilis eius facies est.* Cæterum hæ proprietates apprimè conueniunt Carceri, qui hodieque visitur sub Capitolio, superextructa Aede S. Petri cognomento in Carcere. Dicitur enim fuisse Carcer à Liuio *imminens foro, media Vrbe.* Foro; vt patet, imminebat. Nam forum sub Capitolio, Palatioque fuisse, probatum est. *In media Vrbe* habitatis vndiquè montibus; nam & Cœlius, & Auentinus additus fuerat: & aliqua pars Quirinalis, quamuis pomœrio non includeretur, ab Numæ vsque temporibus, qui eam incoluerat, ædificijs frequens erat. Loci vero Tulliani subterraneam faciem ita hodieque perdurare, vt Salustius describit, affirmat Vgonius argumentum hoc fusè persequutus, & nos videmus.

Lib. 1.

In Cōiur. Catil.

Carcer Tullianus ad radices Capitolij, foro imminens.

At obijcitur: Aedes S. Nicolai ex altera Capitolij parte ad occasum propè vetus Theatrũ Marcelli, in Carcere Tulliano, aliquot ab hinc sæculis, appellata est. Ibi ergò Carcer, & forum fuit. Verùm hæc templi appellatio orta rudibus sæculis cùm ad imperitum vulgus inualuisset, eam postea scribæ in tabulis publicis, & eorum temporum scriptores suis in voluminibus, qui hæc accuratiùs non excuterent, adhibuerunt. sequuti nempe sermonem populi, penes quem *Ius est, & forma loquendi.* In Romanis quidem antiquitatibus hodiequè multi quàm multa peccant? Reliquias marmorei ædificij, quod in Quirinali, & hortis Ducum Colũnensium nuper dirutum Campum Martium spectabat, vulgus Neronis Turrim appellauit; quasi ex ea Romanum incendium Nero aspexerit, non è Turri Mecænatis longe dissita in Esquilijs. Statuam Equestrem M. Antonini vulgus ad hæc vsque tempora Constantini esse voluit. Templum Pacis nonne dicunt nascente Christo Domino corruisse? Pyramidem ad portam Trigeminam sepulchrum Remi? Et alia passim populus peruertit. Atqui vt apparet, eos non errare, qui Templo S. Nicolai titulum Carceris tantùm apponerent, leguntur antiquæ inscriptiones dempta

Cur dicatur ædes S. Nicolai in Carcere Tulliano.

pta voce, Tullianus, qualis in marmorea tabula prope Templi fores hodieque legitur, vt ait Vgonius: *Ego Romanus Presbyter diuinæ dispensationis gratia Sanctissimi Confessoris Christi Nicolai, & Ecclesiæ, quæ in Carcere dicitur, Procurator, & Rector.*

L. 7. c. 36. Instant acrius. Certum est eo loci fuisse Carcerem. Testis Plinius: *Templo Pietatis*, inquit, *extructo in illius Carceris sede, vbi nunc Marcelli Theatrum est.* Eundemque Carcerem indicat idem Plinius: ait enim *à Columna Mœnia ad Carcerem inclinato sydere supremam pronunciabat.* Nec alium potuisse Carcerem intelligi ostendit Iuuenalis:

Eod. lib. c. vlt.

Sat. 3.

Fœlices proauorum atauos, fœlicia dicas
Sæcula, quæ quondam sub Regibus, atque Tribunis
Viderunt vno contentam Carcere Romam.

Quamuis enim postea duo Carceres fuerint, vnum tamen vidit antiquissima ætas. In eo autem Carcere fuisse locum testatur Festus, *quod Robur dicebant, ex quo præcipitaretur maleficorum genus;* Idemque dictum esse saxum Tarpeium aliorum quoque auctoritate confirmatum est.

Olim Romæ duo Carceres.

Vt hæc omnia diluantur: cõstet primò oportet, duos olim Romæ fuisse carceres, quorum vnus diuersus à Tulliano quando exædificatus fuerit, non constat. Tullianus quidem in Regione octaua fori Romani; alter in regione nona Circi Flaminij à P. Victore, & Sexto Rufo numerantur. Ille imminens foro ædificatus media Vrbe: hic autem Carcer CL. XVIR dicitur à P. Victore. Parum autem refert, vtrum hic Carcer dicendus sit *Centum virorum* an *CL. xuir.* id est *Claudij Decemuiri*, de quo magna inter auctores agitur controuersia; dum constet, quod negari non potest, alterum esse à Tulliano. Neque enim illi conueniunt Tulliani proprietates. Est in regione nona: Tullianus in octaua; Non imminet foro, longe seiunctus: non in media est Vrbe, immo fuit extra Vrbem. Siquidem teste Plinio, ibi postea conditum est templum Pietatis, quod erat in foro Olitorio: nempe extra portam Carmentalem, ipsamque Vrbem, vt supra ostendi. Quomodo ergo in media Vrbe? Porrò de hoc loquitur Plinius, non autem de Tulliano, cum ait: *ad Carcerem inclinato sydere, supremam horam pronunciari.* Vergit enim illa pars Vrbis ad occasum: eumquè sine apposito Carcerem nuncupat, vt ante bis nuncupauerat. Nam quod spectat ad versus Iuuenalis, quibus vno carcere sub Regibus, & Tribunis Romam contentam euehit; non intelligit Satyricus Tribunos plebis, aut Tribunos militum, qui pro Consulibus Rempublicam aliquandò tenuerunt; sed eos Tribunos militum, quos Romulus primus creasse fertur, cum tres Equitum Centurias, quorum opera in omni Reipublicæ discrimine vteretur, adscripsit. Dicti autem Tribuni, quòd Terni ex tribubus, Ramnensium scilicet, Tatiensium, Lucerum electi cum exercitu ad expeditiones mitterentur. Siue quòd tres tribus Romanas à Romulo constituti regerent. Dionys. lib. 2. *In tres partes diuisa vniuersa multitudine*, Romulus, *singulis præclarum aliquem virum ijs præposuit. Illas tribus vocari voluit. Præfectos Græci phylarchos, & trittyarchos dicerent, quos Romani Tribunos.* Sit ergo illis temporibus

Lib. 1. c. 4.
Li. 7. c. 60. & vlt.
Eod. libro cap. 36.

Tribuni qui fuerint in Vrbe antiquissimi.

Vide Interpretem.

bus vnus Carcer Tullianus, & nostro imminens foro.

Quod dicitur de Robore, & saxo Tarpeio, ne Festi auctoritate firmetur, Festus ipse verbo, *Robum*, docet, *Robum rubro colore, & quasi ruso significari, vt bouem quoque rustici appellant, manifestum est. Vnde & materia, quæ plurimas venas eius coloris habet dicta est robur. Hinc & homines valentes, & boni coloris robusti.* Tum subdit: *Robus quoque in Carcere dicitur is locus, quò præcipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robusteis includebatur.* Vbi, *quo præcipitatur*, non tam, vt volunt, significat vnde, quam in quem locum præcipitatur. Scio equidem apud Valer. Max. legi, *de robore præcipitati sunt.* sed nihil ibi sinificatur cum saxo Tarpeio commune. *De robore præcipitari,* sic ait Oliuerius Interpres *dicebatur, quod ante robustis arcis includebantur, ibique per aliquos dies seruati, atque inde postea deprompti præcipitabantur.* Sed præstat audire Turnebum. Explicans enim quid sit apud Iurisconsultum, *mala mansio*, ait: *Ego eo nomine suspicor, sed suspicor tantum, arcas in quas conijcebantur serui, de quibus quæstio, erat habenda; sed & alij malefici interdum. Cicero pro Milone: subitò accepti in quæstionem, tamen separantur à cæteris, & in arcas conijciuntur, ne quis cum his colloqui possit. Arcæ autem illæ olim robusteæ erant, vnde & robur prisci appellabant. Festus: Robur,* inquit, *in carcere dicitur locus is, quo præcipitatur maleficorum genus, quod ante Robusteis arcis includebatur. Quem locum etiam robustum Carcerem Plautus in Curculione vocauit. ex illis etiam arcis sontes interdum præcipitabantur, & interficiebantur. Valer. Max. quin etiam familiares eorum, Ne quis Reipublicæ inimicis amicus esse vellet, de robore præcipitati sunt, nisi quis de alto stipite intelligat.* Hæc Turnebus. Interpres autem loco citato Plauti. *At ego vos ambo in robusto carcere, vt pereatis: dixit,* inquit, *in robusto carcere: vel pro inualido carcere: vel pro, in robore. Erat autem robur, seu robus, vt docet Festus, locus in carcere lignis, seu tabulis robustis septus, in quem malefici præcipites agebantur.* Robur igitur, docentibus his sanè permagnis auctoribus, locum in ipso carcere significat, ex quo vel in quem malefici præcipitabantur. Primaria quidem significatione notatas reor arcas illas, siue angusta è ligno Conclauia, quibus includebatur; deinde profundiorem, depressumque humi locum illis arcis insessum, hiatuque structæ Cameræ patentem, quò damnati, oneratique vinculis, & ferro præcipites agebantur; vt vel ijs collum obstringeretur, frangerenturque ceruices: vel fame, alioque teterrimo tormenti genere necarentur. Liuius: *Quintus Pleminius, qui propter multa in Deos, hominesquè scelera Locris admissa in carcerem coniectus fuerat, comparauerat homines, qui pluribus simul locis Vrbis nocte incendia facerent, vt in consternata nocturno tumultu Ciuitate refringi carcer posset. Ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad Senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.* Hunc Calphurnius Flaccus robur Tullianum dixit. *In hunc abiecti rei robur Tullianum aspiciunt,* Nec alium Salustius describit. Non ergo, vt robur teneas, necesse est exire è carce-

Quid sit Robur in carcere.

Lib. 6. c. 3.

Aduersar. li. 28. c. 21

Li. 6. c. 13.

Dio. Lam. Act. 5. Curcul.

Dec. 4. l. 4.

re, ad saxum Tarpeium impingere. Quod si dicant in ipso saxo, & rupe Tarpeia partem carceris dictam Robur fuisse, rem non perinde credibilem dicunt, nempe apud templum Iouis Capitolini locatum aliquid carceris. Nam ad summum daret aliquis, Saxum, quòd educti è Robore interdum ex eo præcipitarentur, Robur fortè appellatum. Erat enim totus carcer ad radices Capitolij in ipso Fori flexu, vt hodiequè conspicimus. Ibi & ponte adibatur, vt constat ex Paterculo: *Inliso*, inquit, *capite in pontem lapideum ianuæ carceris, effusoque cerebro expirauit.*

7.Verr.

Lib. 2.

Carcer Latomiarũ.

Porrò idem carcer, nam hoc quoque obijcitur, rectè à Varrone vocatur, *Latomiæ; Carcer*, inquit, *à coërcendo, quod exire probibet. In hoc pars, sub terra Tullianum, ideo quod additum à Tullio Rege, quod Syracusis, vbi simili de causa custodiuntur vocantur Latomiæ: & de latomia translatum, quod bic quoque lapidicinæ fuerunt.* Quo nomine Liuius item sæpe appellat. *Triumuiri carceris Latomiarum interiorem custodiam habere iussi.* Et: *Principes Aetolorum Romam deducti, & in Latomias coniecti sunt.* Et: *Cato Atria duo, Mœnium, & Titium in Latomijs facienda curauit.* Dictæ sunt ergo Latomiæ, quod quemadmodum effossi agri suburbani tophaceos rubri coloris lapides Romanis fabricis perpetuò suppeditant: sic etiam Capitolium suppeditauit. Nec modo antiquitus, sed hac nostra ætate nos vidimus, eo ipso latere Capitolij, cui Tullianos carcer est affixus, institutis sub monte lapidum fodinis fuisse rubros tophos abundè diuquè causas ædificationis egestos. Quare credendum omnino est, similes lapidicinas Anco Martio Tullioque regibus occasionem extruendi carceris in cauis Capitolinis præbuisse, & robum nomen à defosso rubro lapide fuisse deductum.

Dec. 4. l. 2.
Dec. 4. l. 7.
Dec. 4. l. 9.

Carcer Mamertinus.

Reliquum est *Mamertini* nomen, quod huic carceri pro Tulliano Ecclesiastici scriptores imponunt. At potuit id ab insigni aliquo viro fortassis instauratore proxime vè incolente superaddi Tulliano. Non semel autem Mamertini referuntur in Fastis, semel Commodo Principe, iterum Constantio Consules. Qui verò in fronte Carceris titulo mutilato inscribuntur, C. VIBIVS C. FILIVS RVFINVS, M. COCCEIVS F. NERVA COS. EX SE. fuere Consules, vt ex Onuphrio refert Riquus, Anno Vrbis DCCLXXIV. suffecti ex Kal. Iulijs.

Hæc de germano fori situ prolixius forte, quam cogebat necessitas disputata sunt. Antiquarij enim omnes hactenus pro certo posuere quod sentimus, neque id in controuersiam vocandum putabant. Blondus in Instaur. Rom. Fuluius de foro Romano. Onuphr. in Vrbe Roma, de Capitolio. Marlian. Bernard. Gamucc. L. Faunus. Raphael Volaterranus in Geographia. Pomponius Lætus. Franciscus Albertinus, Vgonius, & alij. Vt Iusto Riquo, qui contra sentiens nihil tamen noui ad probandum attulit, videndum iure sit, an recte inferat: *si quis contra sentiat, nihil sentiat.* Immo si positum fori ad S. Nicolaum ipse constituit, videat, an id consentiat cum ijs quæ scribit cap. 34. & 39. & 42. Ibi enim cliuum Capitolinum collocat prope Aedem Concordiæ, *quæ erat*, inquit, *in cliuo*

Lib. 2.
Lib. 3.
Li. 3. c. 15.
L. 1. de foro.
Li. 2. c. 10.
Lib. 6.
Cap. 47. de Capitolio.

cliuo forum, & Comitium respiciens ad ipsum arcis ingressum, eiusquè Aedis porticum adhuc stantem prope arcum Seueri recognoscit; *Et in eodem cliuo Aedem Iouis tonantis*; aitque; *superant ex illa Aede*, vt suprà diximus; *in cliuo Capitolino tres speciosissimæ columnæ striati operis, ad forum descendentibus vicinæ incuria temporum, atque iniuria in terram nunc pœnæ defossæ*. Cum igitur hæ columnæ adhuc extent prope Arcum Septimij: vbi & illas Concordiæ videmus; ex eius sententia ibi forum. Quid ergò tanto interuallo dissitum aliò posteà distraxit?

Fori Ornamenta. Cap. XX.

IAM forma, & structura Fori describenda nobis est. Quoniam autem hoc præ cæteris foris, quæ plurima in Vrbe fuerunt, amplitudinem, & antiquitate commendatum est, Forum *Romanum*, *Magnum*, *Vetus*, & per antonomasiam *Forum* dicebatur. Dion: *Forum*, inquit, *Cæsar extruxerat, quod ab ipso nomen obtinuit, Romano pulchrius, sed tamen Romani ex eo dignitas aucta est, vt Forum magnum diceretur*. Strabo: *At idem si in ἀγορὰν ἀρχαίαν Forum vetus deinde progressus basilicas, porticus, templaque contueatur, vna alteris identidem coniuncta*. Ouidius: Fori appellationes. Lib. 43. Lib. 5. 3. Fast.

Et tenet in magno templa dicata foro.

Qui & *Latium* dixit, vt Papinius. 4. Fast. In equo Domitiai.

Cæterùm quod spectat ad formam Fori, quamuis de hac nihil certum veteres scripserint, tamen ex ijs quæ tradit Vitruuius, elici perspicuè potest. Nam ibi præceptor ille ædificantium tradit, cum fora Græci *quadrata* fecerint, *Romanis longitudine quam latitudine maiora* placuisse; vt *tertia parte longitudo latitudinem* superaret. Hoc fecere, quod munera gladiatoria, & alia in foro spectacula ederent, quibus cum adesset magna Populi multitudo maiori, quam Græci spatio indigebant. De spectaculis in Romano Foro præter cæteros Ouidius: Lib. 5. c. 1. Forma Fori. Ludi in foro. L. 1. de Ar

Hos aditus circusque nouo præbebit amori,
Sparsaquè sollicito, tristis arena foro.
Illa sæpè puer Veneris pugnauit arena,
Et qui spectauit vulnera, vulnus habet.

Plutarchus: *Ludi gladiatorij populo in foro exhibendi erant.* De spectaculis Cæsaris Suetonius: *Munere, in foro depugnauit Furius Leptinus*. Quo munere, vt ait Plinius, *Forum velis obtexit*. Dati tamen primo sunt in Foro Boario. Valerius: *Gladiatorum munus primum Romæ datum est in foro Boario* Aream fori porticus claudebant, concameratione duplici, nixæ columnis, aut pilis Tiburtini lapidis, quæ epistilijs ex eodem lapide ornabantur; quòd, vt supra dixi, ante annos Vrbis conditæ DCLXI. nulla teste Plinio, in publico stetit columna è marmore In V. Grac. In V. c. 10. & 39. Li. 19 c. 1. Li. 2. ca. 1. Porticus circa Forum.

Tarquinius Quintus Rex has fecit porticus, & tabernas adiunxit. Liuius: *Circa forum priuatis ædificanda diuisa sunt loca: porticus tabernæque factæ.* Quæ fere argentariæ erant. Idem: *Tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, iusserit venire.* Ibidem *litterarum ludi fuerunt* adeundi à pueris, & puellis, vt idem auctor est. De ijsdem porticibus Plutarchus: *ibi*, inquit, *multitudo discurrit, non fuga se diffundens, sed porticus, & edita fori, sicut Theatrum occupans.* Quo sanè tempore egregia structura fuit; nec mihi constat, an aliquis meliorem in formam post Tarquinium Regem restituerit. Verosimile quidem est, fuisse porticus instauratas, ornatasque. Dion: *Nosque Senatores, vxoresque nostræ accessimus in forum funebri vestitu: illæ in porticibus, nos sub dio sedebamus.* Suetonius de foro Augusti non absimili forma extructo: *Statuas omnium triumphali specie in vtraque fori sui porticu dedicauit.* Nempè superiore, atque inferiore. Ammianus: *Cum venisset* Constantius *ad Rostra perspectissimum priscæ potentiæ forum obstupuit: perque omne latus, quo se oculi contulissent, miraculorum densitate perstrictus.* Ex ijs porrò porticibus populus ludos spectabat, vt ex Plutarcho, loco supra citato colligi potest: Extructis præterea sub dio tabulatis, & subsellijs. Inter eas Porticus Basilicæ ad Negotiatorum, & Iudicum Conuentus: Templa ad Deorum cultum collocata sunt. Liuius; *Silentio*, inquit, *facto templa Deorum immortalium, quæ foro imminent.* Tacitus: *Forum, & imminentia Foro templa præteruecti.* In eodem cancelli in superioribus porticibus positi. Cicero pro Sextio: *Tantus ex omnibus spectaculis vsque à Capitolio: tantus ex fori cancellis plausus excitatus.* Qui locus indicat porticus multitudine refertas, & spectante è mœnianis, & superioribus cancellis. Vitruuius: *Circum spectacula spatiosiora inter columnia distribuantur, circaque ibi porticibus argentariæ tabernæ mœnianaque superioribus coaxationibus collocentur, quæ ad vsum, & ad vectigalia publica rectè erunt disposita.* Hæc forma Romani Fori. Eodemque modo reliqua Romæ extructa sunt.

Liu. lib. 1. — L. 6. dec. 3. — L. 3. dec. 1. — In Galba. — Lib. 74. — Lib. 16. — Porticus Basilicæ Templa in Foro. — Dec. 1. l. 7. — Loc. cit.

Iam Fori latitudo protensa inter Capitolium, & Palatium. Longitudo autem à Templo Virginis cognomento à Consolatione, aut paulò amplius versùs ædem D. Adriani. In quo errarunt, qui ab Arcu Septimij Seueri vsque ad arcum Titi Forum producunt. Nam, vt dixi, Sacra via adiunctis ædificijs tendebat vsque ad angulum Palatij, siue tres columnas stantes, reliquias, vt aiunt Iouis Statoris. Præterea Templum Pacis, quod Foro proximum appellat Suetonius, fuisset in foro: neque alia templa, quæ ad radices Palatij, è regione Capitolij fuerunt, fuissent in foro, de quibus suprà.

Fori latitudo, & longitudo.

Quæ postremo ad Forum pertinent, pauca quædam sunt ædificia, de quibus supra dictum non est. Arcus Septimij Seueri ad cliui Capitolini radices, & foro proximus, sed ima sui parte terra obrutus, quæ vallem oppleuit. In eo præter cætera sigillis expressa veteris arietis mœnia pulsantis effigies cernitur. Vna inscriptione repetita ex vtraque parte notatur, litterarum ære sublato.

Arcus Seueri.

IMP.

IMP. CÆS. LVCIO SEPTIMIO M.FIL.SEVERO PIO PERTINACI AVG.PATRI PATRIÆ PARTHICO, ARABICO, ET PARTHICO ADIABENICO PONTIF.MAX.TRIBVNIC.POTEST.XI. IMP.XI. COS.III.PROCOS. ET IMP. CAES.M.AVRELIO L.FIL.ANTONINO AVG.PIO FOELICI TRIBVNIT. POTEST. VI. COS. PROCOS.P.P.OPTIMIS FORTISSIMISQ. PRINCIPIBVS OB REMPVBLICAM RESTITVTAM IMPERIVMQVE POPVLI ROMANI PROPAGATVM INSIGNIBVS VIRTVTIBVS EORVM DOMI FORISQVE. S. P. Q. R.

Templum TITI, & Vespasiani sub Capitolio, contra Palatinum, quod Domitianũ dedicasſe credibile est.P. Victor *Templũ Titi, & Vespasiani*. Græcostasis in Foro.

GRAECOSTASIS verò, *vbi nationum subsisterent legati, qui ad Senatum essent missi*, vt ait Varro, *sub dextera* Curiæ, *à Comitio locus substructus*. Plinius: *Cum à Curia inter rostra, & Græcostasim prospexißet Solem* Varro: *Senatulum idest Curia supra Græcostasim, vbi Aedes Concordiæ, & Basilica Opimia*. ab Opimio vtraque condita post cædem C. Gracchi: atque in ea inscriptum à quodam est, *Opus Vecordiæ Templum Concordiæ fecit*. Plinius: *Aediculam æream fecit in Græcostasi, quæ tunc supra Comitium erat*. Sed ex his constat Græcostasim prope Curiam fuisse. Sicui autem placeat fuisse sub Curia, propter verba Varronis, Plinium animaduertat id citatis antea verbis pernegantem. Iul. Capitol. ascribit Antonino Pio *Græcostasium post incendium restitutum*. Lib.7.c.6. Li.12.c.1.

In eodem foro columna Mœnia, cui Mœnius nomen dedit, de quo infra. Altera erecta *C. Duillio, qui primus naualem triumphum egit de Pœnis, quæ est etiam nunc in Foro*. Sic Plinius, vbi & columnæ C.Mœnij meminit Latinorum Victoris, sed locum non adscripsit. Alia in foro *Columna ænea pro solario horologio* statuta secundum rostra, deportata ex Sicilia vt loco citato Plinius. Columna Mœnia in foro. Et Duillij. Li.34. c.5. Marsyas in foro.

Ante eadem rostra *Marsiæ statua*, quò conuenirent litigatores. Horatius. Li.1.sat.6.

Non sollicitus, mihi quod cras
Surgendum sit mane obeundus Marsya. Li.21.c.3.

Plinius: *P. Munatius, cùm demptam Marsyæ coronam è floribus capiti suo imposuisset*. Nam cum haud procul ab ea statua causæ agerentur qui dicendo placuerant, Marsiam coronabant. Seneca: *Forum ipsum ac rostra, quotidianum ad Marsiam concursum* L. 6. de Benef. c.32.

Mineruæ delubrum in foro collocat Sext. Rufus, cuius sane germanus locus positusque non liquet, nisi fortasse ad radicem Capitolij contra Palatium constituendum sit. In 8.reg. fori.

In medio item Foro *Colossus equestris Domitiani* ex ære inauratus fuit. Sed hic cum cæteris eius monimentis, ac titulis post eius mortem iussu Senatus sublatus, atque euersus est. Statua Domitiani in foro.

Demum & locus *Doliola* dictus in foro fuit in quo spuere non licebat, quod inuadentibus Vrbem Gallis, Sacra quædam ibi dolijs inclusa, recondita fuerint. In eodem foro *Horatia Pila*. Liuius. *Spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur*. Dionysius; *Angularis* Et Doliola. Lib.1. Li.3. Ant.

ris columella, à qua altera fori Basilica incipit, cui affixa fuerant trigeminorum spolia, sed illa vetustate consumpta sunt, columella tamen priscam appellationem retinens, pila vocatur Horatia. Alia fori ornamenta, præsertim statuas fusius recensere necesse non est. Illud addam, quod
Li.19.c.1. narrat Plinius. *Marcellus Octauia sorore Augusti genitus in Aedilitate sua Kal. Augusti velis forum inumbrauit, vt salubrius litigantes consisterent.* Quantus enim tunc in Vrbe Solis ardor? Idem fecerat Cæsar in ludis.

Forum Cæsaris, eiusque domus. Cap. XXI.

HOC Cæsar inchoauit cum in Gallia bellum gereret, area co-
L.36.c.15 empta sextertium millies, idest vicies quinquies centenis
In vi. Cæs. millibus aureorum. Plinius testatur, & supra id stetisse Sue-
cap. 26. tonius. Appianus: *Atrium quoque foro circumduxit, quod Ro-*
Lib. 2. de *manum forum esse voluit: non rerum quidem venalium, sed eorum qui*
bel. ciuil. *ad iura conuenirent.* Dion. *Forum Cæsar extruxerat quod ab ipso nomen*
Lib.43. *obtinuit, Romano pulchrius.* Forma ædificij eadem fuit, ac fori veteris, cum latitudo duas tertias complecteretur; pulchrioribus tamen porticibus, quas statuæ in intercolumnijs positæ distinguebant. Inter has etiam, *sibi Cæsar loricatam dicari passus est, cum Romanæ militum, ac Ducum*
Li.34.c.5. *statuæ thoracas ferrent,* vt ait Plinius. Qui & locum inter Vrbis ornamen-
Templũ ta perspicuum fuisse affirmat. In medio foro templum Veneri Genitrici,
Veneris nam ab ea genus ducere per Aeneam, & Iulũ iactabat, extruxit; votum,
Genitr. in teste Appiano ante prælium pharsalicum, & *Cleopatra,* subdit idem, *peril-*
medio fo- *lustrem Deæ imaginem Templo contulit, quæ à nobis adhuc visitur.* In eo-
ro Cæs. dem *Veneri consecrauit Cæsar Thoracem ex Britannicis margaritis fa-*
Loc.cit. *ctum:* Et *sex dactyliothecas,* vt ait Plinius. De dactyliotheca idem alibi. *Gemmas plures, quod peregrino appellant nomine Dactyliothecam;* quasi
Li.9.c.35. Thecam gemmarum. Pro æde statua Cæsaris ex ære inaurata fuit. Equus
Li.37.c.1. autem illi persimilis, *quo insigni fuerat vsus pedibus, propè humanis, & in modum digitorum vngulis fissis, eumque non patientem sessoris alterius primus ascendit, cuius etiam instar pro æde Veneris genitricis postea de-*
In vi. Cæs *dicauit:* Suetonius, & Plinius. quo etiam in loco sedens Cæsar Senatum
cap.61. excepit, magna eiusdem Senatus indignatione, vt idem Suetonius. Equi
L.8.c.42. porro effigiem fecerat ante Alexandro Macedoni Lysippus, expressam,
In vi. Cæs. vt arbitror è Bucephalo, quam Cæsar mutatis vngulis suæ statuæ accom-
cap.78. modauit, locauitque contra Templi frontem. Statius.
In Equo Domitiani.

Cedat Eques, latiæ qui contra templa Diones
Cæsarei stat sede fori, quem tradere es ausus
Pellæo Lisippe duci, mox Cæsaris ora
Aurata ceruice tulit.

Iam

Iam vt constet vbi esset Cæsaris forum, primo ad sacram viam est ponendum. Ouidius: Lib. 3. de Trist. el. 1.

Hæc sunt fora Cæsaris, inquit,
Hæc est à sacris quæ via nomen habet.

Nec mirum, cum ibi esset domus Cæsaris. Nam post Pontificatum maximum, *habitauit in sacra via, domo publica*, vt ait Suetonius: & Plinius scribens, A Cæsare forum Romanum, & sacram viam ab domo sua carbasinis velis fuisse contectam. Domus ergò Cæsaris in sacra via prope forum. Sed vbi tandem est ponenda vt de foro Cæsaris statuatur? Fuluius, & Marlianus docent fuisse vbi templum Pacis conditum postea est, eiusque reliquiæ cernuntur. Aiunt enim domum Cæsaris fuisse euersam, ibique conditam porticum Liuiam, tum Pacis templum. Quod & Ouidij interpretes inculcant. In V. Cæs. cap. 46. Li. 19. c. 1. Lib. 3. Li. 3. c. 23. Fast. lib. 6

Disce tamen veniens ætas, vbi Liuia nunc est
Porticus, immensæ tecta fuere domus.
Hæc æquata solo est nullo sub crimine Regni,
Sed quia luxuria visa nocere sua est.
Sustinuit tantas operum subuertere moles,
Totque suas hæres perdere Cæsar opes.

Aiunt, autem, domum Cæsaris, quæ deinde Augusti Pontificis maximi fuit, ab eodem fuisse euersam, quòd Liuia vxor, seu Iulia Filia, vel Neptis eam profuse exornasset; ibique porticum Liuiæ nomine excitatam. Sed neutrum veritati consentaneum est. legi equidem de Augusto apud Suetonium: *Ampla, & operosa prætoria grauabatur, & neptis quidem suæ Iuliæ profuse ab ea extructa etiam diruit ad solum*. At ibi perspicuè sermo est de Villis elegantioribus, earumquè sumptuosis ædificijs, vt sequentia declarant: *sua vero quamuis modica.* Domus autem Cæsaris post Lepidi obitum, Augusto non hæreditate, vt ait Ouidius de domo euersa, obuenerat (neque enim haberi sic poterat); sed quia Lepidi successor in Pontificatu, in domum publicam transiturus erat, post obitum eiusdem Augusti ad alium item Pontificem transituram. Qui tamen ea vti noluit, teste Dione. *Augustus*, inquit, *cum esset creatus summus Pontifex, neque domum publicam accepit: sed cum omnino publicam esse Pontifici Maximo habitationem oporteret, suarum ædium partem ipse publicam esse iussit. ac regis sacrificuli domum virginibus Vestalibus dedit, quoniã earum ædibus contigua erat.* Hæc domus, quam βασιλέως τῶν ἱερέων *Regis sacrorum* Dion appellat, fuerat Cæsaris, & Pontificis Maximi, qui eidem ἀρχιερεὺς *Princeps sacrorum*, seu *Pontifex Maximus* dicitur. Quare βασιλεὺς τῶν ἱερέων idem est hoc loco Dioni, atque ἀρχιερεὺς *Pontifex Maximus*. neque enim hic sermo est de *Rege Sacrorum*, seu *Sacrificulo*, vt vertit interpres, qui alius erat à *Pontifice Maximo*, & curabat quædam sacra à Regibus olim fieri solita. Quod patet. Nam Augustus domum dedit Vestalibus, quæ vt Pontifici Maximo illi obuenerat, eamque ipse habitare noluit: ac deinceps Pontificibus in Palatio domum parauit. Quid? quod idem auctor testatur, alterius ædem In eius vi. cap. 72. Domus Põt. Max. publica. Lib. 54.

fuisse, in cuius area extructa est Liuia porticus. Vedius enim Pollio libertinus genere, & equestris ordinis, nec magis diuitiarum copia, quàm crudelitate nobilitatus, quod murænas in piscinis, traditis mancipijs aleret, moriens multis multa legauit: *Augusto autem magnam hæreditatis partem, & Pausilypum villam inter Neapolim, & Puteolos iacentem: iussitque, vt is populo aliquod splendidum opus faceret. Eius operis causa faciendi verbo, re autem, ne quod Vedij in Vrbe restaret monumentum, ædes Pollionis funditùs euertit Augustus: Porticuque ibi circumducta, non Pollionis, sed Liuiæ nomen inscripsit.* Hæc Dion. Quod ergo huius domum propter eximiam crudelitatem, & luxum Augustus diruere voluerit, scripsit Ouidius:

Dion. l. 54.

Hæc æquata solo est, nullo sub crimine regni;

Nam ædes diruebantur eorum, qui Romæ regnare voluissent, vt Sp. Melij, Sp. Cassij, M. Manlij.

Sed quia luxuria visa nocere sua est.

Porticus Liuia Tẽplũ Pacis L. 36. c. 15 L. 14. c. 1.

Sed neque hæc domus fuit, vbi postea templum Pacis. Nam cum Liuia porticus in eius area extructa fuerit; hanc post conditum templum diu superstitem, & simul extare Roma spectauit. Itaque Plinius qui *Pacis Templum pulcherrimum operum* appellauit, alibi; *Vna*, inquit, *vitis Romæ in Liuiæ porticibus subdiales inambulationes vmbrosis pergulis opacat, eadem duodenis musti amphoris fœcunda.* In eadem Traianum Ciuibus aures dedisse aliquot annis post Vespasianum Templi Pacis conditorem testatur Dion. Et Martialis:

In V. Traiani.

Claudia diffusas vbi Porticus explicat vmbras.
Vltima pars aulæ deficientis erat.

Quo tempore, cum hæc poeta scriberet, Vespasianus sua opera perfecerat. Cum igitur simul extarent Liuia porticus, & templum Pacis, hoc in area eius domus extructum non est, in qua fuerat ædificata porticus Liuia.

Domus Cæsaris vbi esset.

Atque vt rem difficilem quoquomodo concludam. Si domum Cæsaris, seu Pontificis ædibus Vestalium proximam ijsdem cessit Augustus, perspicuè elicitur ad radicem Palatini fuisse, vbi Vestæ templum, & ædes Vestalium erant: atque adeò Sacram viam, mediam inter hanc domum, & templum Pacis fuisse productam. Hoc enim venientibus ab arcu Titi dextrorsùm, læuorsùm domus occurrebat. At forum Cæsaris in eo Vrbis spatium productum est, quod patet post templa Pacis, & Faustinæ. sic enim Sacræ viæ, & foro veteri, & ipsius domui propinquum, iuxta forum Augusti collocabitur. Demum porticus Liuia vltra forum Cæsaris, Esquilijs vicinior, & cliuo, quo ascenditur ad Diui Petri cognomento ad Vincula. Quod clarius constabit, cum de domo Neronis infrà dicemus.

Et forum eiusdem.

Forum

Forum Augusti. Cap. XXII.

FORVM Augusti *inter præcipua eius opera* numerat Suetonius. cuius *extruendi causa fuit hominum & iudiciorum multitudo, quæ videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere. Itaque festinantius, nec dum perfecta Martis æde publicatum est*. Scribit Macrobius: *Cum multi Seuero Cassio accusante absoluerentur, & Architectus fori Augusti expectationem operis diù traheret, ità iocatum esse: Vellem, Cassius & meum forum accusasset*. *Sed in eo sic publicato cautum est, vt separatim publica iudicia, & sortitiones Iudicum fierent*. Suetonius: In V. Aug. cap. 29. Saturnal. lib. 2.

Cæterùm Augusti forum prope forum Cæsaris constituitur, vt ab illo ferè vsque ad Capitolium, & Templum nunc S. Martinæ, vltra Aedem S. Adriani pateret, quam vt supra dixi, scriptores Ecclesiastici *in tribus foris* nuncupant. Erat enim ibi antiquitus Saturni ædes cum ærario, media inter forum Romanum, & forum Augusti, cui post Templum Faustinæ iungebatur forum Cæsaris. Forma fori eadem cum superioribus. nisi forte propter angustias, quia non ausus est Augustus *extorquere possessoribus proximas domos*, vel longitudini latitudo, vel contra longitudo latitudini non respondebat. In medio *Aedem Marti vltori votam Philippensi bello*, quod cum Bruto, & Cassio gesserat, posuit: *Et statuas omnium Ducum Romanorum triumphali effigie in vtraque fori sui porticu dedicauit: Professus edicto, commentum id se, vt ad illorum velut exemplar, & ipse dum viueret, & insequentium ætatum principes exigerentur à ciuibus*. Suetonius. Sed fori, ac templi ornamenta fusè complexus est Ouidius: Forum Augusti prope forum Cæsaris. Suet. in Vit. cap. 56. Templum Martis Vltoris. In V. Aug. cap. 31. 5. Fast.

Mars venit, & veniens bellica signa dedit.
Vltor ad ipse suos Cœlo descendit honores,
Templaque in Augusto conspi iendа foro.
Prospicit armipotens operis fastigia summi
Et probat, inuictos illa tenere Deos.

Nempe in tẽpli fastigio statuas Deorum. Et, quæ deinde enumerat, Arma, & spolia de hostibus capta, affixa postibus: Simulacra Illustrium Regum, & Romanorum longa serie ab Aenea vsquè deductorum Romulum de Acrone triumphantem titulos subiectos statuis, & inscriptiones rerum præclarè gestarum. Addit fuisse votum ab Augusto templum pro victoria, cum in vltionem Cæsaris bellum ciuile gerendum suscepit.

Cognomẽ Vltoris Vnde traxerit Mars.

Templa feres, & me victore vocaberis Vltor.
Vouerat, & fuso lętus ab hoste redit.
Nec satis est meruisse sui cognomina Martis,
Persequitur Parthi signa retenta manu.

Par-

Signa redderũt & obsides.

Parthe refers Aquilas, victos quoque porrigis arcus;
Pignora iam nostri nulla pudoris habes.
Rite Deo, templumque datum, nomenque Bisultor,
Emeritus voti debita soluit honor.

Duo tẽpla Martis Vltoris.

Ca.29. Vitæ Augusti

Lib. 50.

Ex quibus verbis ambigi potest, an duplici cognomento Mars in eodem templo sit cultus, an duo essent templa Vltoris, & Bisultoris. Riquus auctore Ouidio, Duo Martis templa constituit Vltoris, & Bisultoris, & huius collocat in Capitolio, quod ante obseruauit in Suetonium Læuinus Torrentius. Sed & Dion perspicuè id tradidit, templumq; Martis Vltoris, quem Bisultorem appellat Ouidius, statuit in Capitolio. Nam cum recepta ab Augusto de Phartis signa dixisset: *Itaque*, inquit, *& sacrificia eius rei causa, & templum Martis Vltoris in Capitolio ad imitationem Iouis Feretrij, quo signa ea militaria suspenderentur, decerni iussit, ac deinde perfecit*. Duo ergò templa Martis Vltoris: siue Vltoris, & Bisultoris, alterum in foro Augusti, alterum in Capitolio statuẽda sunt. Quod autem erat in Capitolio, quia ad similitudinem templi Iouis Feretrij factum est prope illud etiam probabiliter est collocatum. Structi sunt etiam arcus ob signa recepta, vt apparet in nummis, & post, sub Tiberio

Li.2. Ann.

vt ait Tacitus: *Structi & arcus circum latera templi Martis Vltoris cum effigie Cęsarum Germanici, & Drusi, lętiore Tiberio, quia pacem sapientia firmauerat*. A templo autem forum ipsum Martis aliquando dicitur. Quod sane pręter Romanorum statuas, alijs quoque simulacris, & picturarum insignibus è Græcia aduectis decoratum est, *& inter pulcherrima, quæ vnquàm operum* adscriptum à Plinio. Adrianus, deinde

In V. Adr.

auctore Spartiano instaurauit. Martis ludi in foro Augusti facti. Dion. l. 56. Martialis quærendos ibi carminum quosdam recitatores monet:

Pompeium quæras, & nosti forsitan, Auctum,
Vltoris prima Martis in Aede sedet.

Forum Neruæ. Cap. XXIII.

Forũ Neruæ vbi fuerit.

FORVM Neruæ post forum Augusti, & remotius à foro Romano fuit. Quædam adhuc vestigia in via publica eius fori superesse probabile est. Hæc, duæ sunt columnæ insculptô marmoreo parieti egregij operis audiunctæ. eodemque in loco superioribus annis columnæ maiores imposito epistilio, fastigioquè extabant; adiecto titulo: *Imp. Nerua Cæsar*. Quæ deformatæ, ac pœne corrosæ Paulo V. Pont. Max. deiectæ sectæque sunt in tabulas marmoreas ad Ianicularem Aquæ Bracchianæ fontem extruendum, & exornandum.

In V. Dõ. cap. 5.

Forũ Neruæ cur Trãsitorium.

Porro Suetonius de Foro Neruæ: *Excitauit*, inquit *forum* Domitianus *quod nunc Neruæ vocatur*. Occiso enim eodem, antequam absolueret, Domitiano, Nerua successor perfecit ac dedicauit; dictumquè est Transitorium, non quia per illud in alia fora viasquè opportunè transire-

ſiretur, vt Marlianus & alij putant; ſic enim & Forum Auguſti, & Cæſaris, & alia tranſitoria dicerentur, nam & ab his tranſitus erat: ſed quia, vt aliàs dixi, Iani templum haberet, cui quatuor inerant portæ, ſiue arcus. Iani autem eiuſmodi qnadrilateri tranſitiones dicebantur, quod ſemper tranſeuntibus paterent. Nam Nerua Ianum quadrifrontem ex humiliori delubro ſuum in forum tranſtulit. Martialis: Li.10. ep. 28.

Publica quem primum vota precesque canunt.
Peruius exiguos habitabas ante penates,
Plurima quà medium Roma terebat iter.
Nunc tua Cæſareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras Iane quot ora geris.
At tu ſancte Pater tanto pro munere gratus,
Ferrea perpetua clauſtra tuere ſera.

Confirmat Seruius: *Sacrarium,* inquit, *Iani Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum, iuxta Theatrum Marcelli, quod fuit in duobus breuiſſimis Templis, duobus autem propter Ianum Bifrontem. Poſtea captis Phaleris Ciuitate Tuſciæ inuentum eſt ſimulacrum Iani cum frontibus quatuor propter quod in foro Tranſitorio conſtitutum eſt illi ſacrarium aliud, quod nouimus quatuor portas habere.* Loquitur Seruius de ſacrario quadrilatero, quod Iano conditum captis Phaleris idem eſſe probabile eſt, quod hodieque conſpicitur in veteri Boario foro, cui propterea *Tranſitorio* cognomen fuit. Verum ex eo tranſlatum Iani ſimulacrum ad forum Neruæ tranſtulit ſecum &, cognomentum. Illi verò erant exigui penates, quos vt ait Martialis, *peruius ante Ianus habitabat,* 7. Aeneid. Ianus quadrifrons. Ita Fuluius lib. 3. de foro Boario.

Plurima quà medium Roma terebat iter.

Atque ex ijs peruius ipſe aſportatus, fecit etiam forum Neruæ appellatione peruium. Sic enim Aurelius Victor nominauit. In quo tot numerauit fora, quot ora, nempe quatuor: *Romanum, Cæſaris, Auguſti, Neruæ.* nam de Traiano foro, quod poſtea factum eſt, loqui Martialis non poterat. De Cæſaribus in Nerua.

Cæterum Neruæ forum fuiſſe ornatiſſimum, tria perſuadent. primum, quia ædificauit Domitianus quadam videlicet æmulatione Cæſaris, & Auguſti, nec ille opera fecit niſi eximia, & egregia. Deinde præter templum Iani ædem Palladis ibi extruxit, quam velut ſibi propitiam præcipuè colebat. De Iano Statius: Li.4. Sylu.

Ianus agit, quem tu vicina pace ligatum
Omnia iuſſiſti componere bella, nouique
In leges iurare fori.

De templo Palladis Aurelius Victor; *Dedicato,* inquit, *foro, quod appellatur Peruium: quo ædes Mineruæ eminentior conſurgit, & magnificentior.* Dubitat Lipſius an hæc Aedes Palladis, an illa Iani in medio foro locata fuerit. nam & de hac ſcripſit Statius. De Caſ. in V. Neruæ. L.3. de Magn. Ro. c.7.

Sed qui limina bellicoſa Iani

Iustis legibus, & foro coronat.

Foro coronata, idest cincta fori porticibus. Non dubitarim tamen ædem illam sublimem Palladis in medio: Ianum vero quadrifariam peruium potius in transitu, adituquè fuisse. Id enim videtur huic præsertim Deo tributum, quod extrema coniungeret. De Iano quidem Bifronte Ouidius:

Li. 1. Fast.

Hic vbi iuncta foris templa duobus habes.

Quod autem Aedes illa Palladis è medio foro, eius duntaxat præsidis extaret, forum dictum est Palladium. Martialis.

L. 1. epig. 2.

Libertum docti lucensis quære Secundum,
Limina post Pacis, Palladiumque forum.

Forũ Neruæ Palladium.

Obseruant id præter cæteros Onuphrius, & Lipsius, tanti viri. Sed mihi duo aliquam de ea re suspicionem injiciunt. Primum: quod Martialis illud epigramma scripsit, cum primo libros suos euulgare cœpit non omnes simul, sed vt quemque absoluerat, in lucem editos, circa initia, vt arbitror, Imperij Domitiani. Hic autem, cum quindecim annos imperarit, tunc fortasse nondum forum inchoauerat, quod imperfectum tanto post moriens reliquit, aut certe minimam eius partem erexerat. Cur ergo nondum extructo iam cognomen inditum? Deinde cur forum Neruæ, seu Palladium coniungitur cum templo Pacis, cùm intercederet forum Cæsaris inter vtrumque, aut etiam Augusti? hæc ergò primùm afferri debuerant. Itaque vel Martialis de alio Vrbis ædificio scripsit: vel poeticè, quod potius dixerim, adulatorio, & suo more loquutus, nomen inchoato vix foro dedit; & solum Flauiæ gentis ædificia, quamuis seiuncta recensuit, vt Domitiano assentaretur. Sed Palladium nomen cum foro non perennauit; *Transitorio*, vel *Neruæ* post dedicationem appellato. Accessit tertio eiusdem fori exornandi singularis cura Alexandri Cæsaris. Hic enim teste Lampridio, *Statuas Colossas, vel pedestres nudas, vel Equestres Diuis Imperatoribus in foro D. Neruæ, quod Transitorium dicitur, locauit omnibus, cum titulis, & columnis æreis, quæ gestorum ordinem continerent exemplo Augusti. qui summorum virorum statuas in foro suo è marmore collocauit, additis gestis.* Ambigit Lipsius an æreæ columnæ statuis essent pro basi; an additas porticus sustinerent; dequè ijs, & hoc foro scripserit Pausanias, quod Fuluius, & Marlianus affirmant. Verba Lipsij sunt. *Quæ autem istæ columnæ? an quibus loco basium insisterent, & acta inscripta essent? an & alias intellexit, quæ seorsim porticus sustinuerunt? Non de nihilo ambigo. Quoniam in Pausania lego de quibusdam ædificijs ex ære solido differente: lego inquam fuisse talia vt Mineruæ templum Spartæ, quod Chalciœcon ideò dicitur, atque item alibi sed tum addit in fidem, præsentaneũ, & sui æui exemplum,* καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἕνεκα, καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης θαῦμα οὖσα παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν. *Romanis forum, quod & magnitudine, & alio apparatu omni instar miraculi est exhibet tectum, & camerationem æream. Quod istud Forum tecto æreo? vellem nominasset. nunc suspicari tamen fas est, de isto Neruæ capiendum: nisi de alio*

In V. Alex. Lipf. Marlianus. Fuluius locis cit.

Forũ Neruæ ornatũ ab Alexã. Imp.

de alio ædificio quod chalcidicum appellabant quodque foris solet adiungi. Hæc ille. Quod spectat ad columnas ab Alexandro additas putauerim vel bases statuarum fuisse, vel parerga fori ad exornandum. Cæterum cum de fori cameratione ærea scribit Pausanias, non loquitur de foro Neruæ, sed de foro Traiani. Testimonio est locus alter eiusdem auctoris ferè cum illo geminus. loquens enim de operibus à Traiano in Vrbe factis inter quæ Thermas, Amphitheatrum, Circum enumerat: deinde eius forum sic describit καὶ ἡ ῥωμαίων ἀγορὰ κοσμοῦ τε ἕνεκα τοῦ λοιποῦ θέας ἀξία, καὶ μάλιστα ἐς τὸν ὄροφον χαλκοῦ πεποιημένον. *& Forum Romanorum, tum reliqui ornatus causa spectari dignum, tum maxime propter camerationem ex are factam.* Hoc ergo Traiani forum, de quo paulo post, eo loco nominauit Pausanias; neque eius verba aliò distrahenda sunt. Errat vero si quis pro cameratione, & fornice, tectum, & culmen intelligit aereis instructum tegulis. De ædificijs enim æreis loquitur Pausanias; & cum de Mineruæ fano ex ære facta, ideoque chalciœco dicto dixisset: ex hoc ærei culminis Romanorum foro infert, non alienum esse à veritate Templum Apollini χαλκοῦν *factum esse æneum.*

Columnæ pro basibus

Lib. 10.

Lib 5.

Aedificia cũ cameratione ærea.

Denique omittendum non videtur, quod cum alia tria fora iudicijs dedicata essent, in foro Neruæ rei aliquando supplicijs mulctati sunt. De Vetronio Turino qui acceptis muneribus multa petentibus nomine Imperatoris falsò promiserat, sic Lampridius: *In foro transitorio ad stipitem illum ligari præcepit*, Alexander, *& fumo apposito, quem ex stipulis, atque humidis lignis fieri iusserat, necauit, præcone, dicente: fumo punitur, qui vendidit fumum.* Spatium huius fori certo definiri non potest. sed & illud exploratum est, veterem murum, qui hodiequè visitur, enormem, & angulosum è quadratis magnisque lapidibus, & arcu ad viæ transitum, intercisum in finibus fori fuisse. Tres vero ingentes columnæ, quibus campanaria Turris Ecclesiæ S. Basilij Monialium imposita est, ad latus marmorei ædificij, reliquiæ dicuntur esse Templi Neruæ Cæsaris. De quo Plinius in Panegirico; *Neruam lacrymis primùm, vt Filium decuit, mox templis honestasti non imitatus illos qui hoc idem, sed alia mente fecerunt.* Eius & adiuncti totius operis ichnographiam, atque orthographiam multi egregiè descripserunt. Quamquam ambigendum iudico, an illud Templum Neruæ an potius Mineruæ, an alteri tribuendum, quodque ædificium eo nomine censendum sit.

In V. Alex.

Murus in Vrbe finis fori Neruæ.

Forum Traiani. Cap. XXIV.

PROXIMVM Foro Neruæ fuit Vlpium, & Traianum Forum; Cuius Cochlis columna in medio olim posita hodieque index est. Hoc Forum Apollodoro insigni Architecto Traianus post bellum Dacicum ædificauit: Complanata Quirinalis montis parte, & æquata vallibus, vt docet inscriptio in columnæ basi. Fuit autem inter cætera Cæsarum opera Traiani Forum maximè admirandum testificatione Cassiodori: *Traiani*, inquit, *forum vel sub assiduitate videre miraculum est*. Et Ammiani Marcellini: *Cum*, inquit, *ad Traiani Forum venisset*, Constantius, *singularem sub omni Cœlo structuram vt opinamur etiam numinum assensione mirabilem, hærebat attonitus per gigantæos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus appetendos*. Quid potest de ædificio dici sublimius? Hac sane de causa, cum fori atrium, quemadmodum cætera, columnis, epistilijs, coronis cingeretur, quidam columnas crassitudine, ac celsitate Cochlidi fermè æquant. Qui enim alij fuere gigantæi contextus præter has, & immensæ magnitudinis lapides, æreosque fornices, quos sustinebant? Atqui columna, vt habet P. Victor, *est alta pedes CXXVIII*. Ait idem, *Forum Traiani cum Templo, & Equo æneo*. Num æneum templum, sicut Equus? qui in medio atrij, teste Ammiano, ipsum Principem vehebat. Id quidem de templo non facile dixerim, sicut de camerationibus, & tecto; hoc enim tradit Pausanias. At statuas in fastigio Templi positas, vt ostendit numisma Traiani, æneas inauratas fuisse, sicut in reliquis fori fastigijs dubium non est. De his Gellius. *In fastigijs*, inquit, *fori Traiani simulacra sunt sita circum vndique inaurata Equorum atquè signorum militarium: subscriptumque est, Ex manubijs:* idest, vt idem eo capite declarat, *ex pecunia, quæ ex venditione prædæ manucaptæ percepta sit*. Hæc autem præda ex bello Dacico redacta est, quo perfecto, Traianus forum extruxit, & in eo columnam posuit. Dion, *In foro suo, ingentem columnam statuit, siue vt ea pro sepulchro esset, siue in ostentationem eius operis, quod ille circa forum egit. Cliuus surgebat, quem effossa quoquouersus terra ità complanauit, vt vndique columna conspiceretur: forumque deinde in areæ modum æquatum mansit. Posthæc Armenijs, atque Parthis bellum inferre statuit:* At columnæ inscriptio sic habet:

Li. 1. Var. epist.

Traiani forum admirandum.

Columna Cochlis in foro Traiano.

Loc. cit.

L. 13. c. 23.

In Traiano.

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS IMP. CÆSARIS D. NERVÆ F. TRAIANO AVG. GERM. DAC. PONT. MAX. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P. AD DECLARANDVM QVANTAE ALTITVDINIS MONS, ET LOCVS TANTIS EX COLLIBVS SIT EGESTVS.

Ex quo inferes, Columnam rebus Dacicis insculptam prope Quirinalem non ipsum sibi, sed populum, ac Senatum Traiano statuisse. Eius quidem

dem ossa ibi condita fuere ab Adriano. Dion, *Traiani*, inquit, *ossa in illius columna condidit*: vel, vt ait Cassiodorus, *ossa in vrna aurea collocata sub columna fori, quæ eius nomine vocatur, recondita sunt*. In Adriano. In Chronico.

Auxerunt postea fori pulchritudinem alij Cæsares. Marcus enim Antoninus cum multi nobiles bello Germanico interijssent, *omnibus statuas in foro Vlpio collocauit*. Alexander *statuas summorum virorum in Foro Traiani collocauit vndique translatas* vt in eodem Alexandro Lampridius. Pausanias præter alia fori ornamenta statuas duas commendat, alteram Augusti Cæsaris ex electro, alteram ex ebore Nicomedis Bithyniæ Regis. In eod. Eusebius. Forũ Traianum ornatũ à Cæsaribus. Loc. cit.

In eodem foro obita alia Principum munera. Adrianus, cùm gratiam hominum aucuparetur, & pecuniam, quæ fisco debebatur, debitoribus remitteret, syngraphas *in foro D. Traiani quo magis securitas omnibus roboraretur*, incendit. Aurelianus tabulas publicas ad priuatorum seueritatem exuri in foro Traiano semel iussit. Marcus verò Antoninus profecturus ad bellum Marcomannicum exhausto ærario cum extra ordinem aliquid prouincialibus imperare nollet, *in foro D. Traiani*, teste Capitolino, *auctionem ornamentorum Imperialium fecit, vendiditque aurea pocula, & chrystallina, & mirrhina: vasa etiam regia, & vestem vxoriam sericam, & auratam, gemmasque etiam, quas multas in repositorio sanctiore Adriani repererat, & per duos quidem menses hæc venditio celebrata est*. Commodus, teste Lampridio, *cooptatus inter tres solos principes Iuuentutis cum togam sumpsit adhuc in prætexta puerili congiarium dedit, atque ipse in Basilica Traiani præsedit*. Ibidem acta fuisse Iudicia testatur Gellius: *Phauorinus*, inquit, *cum in area fori*, Traiani, *ambularet, & amicum suum Consulem opperiretur causas pro Tribunali cognoscentem*. Hæc autem iudicia in Basilica Vlpia eiusdem fori celeberrima præcipuè habebantur. Illud vero solemne, ac statum, quod Kalendis Ianuarij noui Consules in foro Traiano seruos manumittere solebant. Ammianus: *Mamertino*, inquit, *Consule Kalendis Iannuarijs ludos edente manu mittendis ex more inductis per admissionum proximum*. Claudianus de Honorio Consulatum ineunte: Spart. in V. In eius Vi. In eius Vi. Loc. cit. Iudicia acta in foro Traiani. Lib. 22.

Desuetaque cingit
Regius auratis fora fascibus Vlpia lictor.

In Paneg. eiusd. Consulatus.

Idem de Eutropio Consule:

Libertatemque daturus
Quem nondum meruit, scandit sublime tribunal.

Sidonius de Antemio Augusto Consule:

Nam modo nos iam festa vocant, & ad Vlpia poscunt
Te fora, donabis quos libertate Quirites,
Quorum gaudentes exceptant verbera malæ.
Perge Pater Patriæ fœlix, atque omine fausto
Captiuos vincture nouos, absolue vetustos.

Eidem foro arcus additus est in honorum Traiani iam per orientem victoris. Dion in eius vita: *Triumphalis*, inquit, *tunc arcus, præter alia*

multa,

multa, quæ in honorem eius & decreta, & facta fuerant, in illius foro substructus est. At templum de more positum in foro, cuius supra mentionem fecimus, cui dicatum est? Num eidem Traiano relato inter Diuos? Traianus certe ibi templum habuit. Spartianus: *Cum opera vbique infinita fecisset,* Adrianus, *numquam ipse, nisi in Traiani Patris templo nomen suum scripsit.* Videtur ergo hic esse templi conditor. Gellius: *Sedentibus forte nobis in Bibliotheca templi Traiani.* Quæ videlicet non minus templi, quam fori alterum insigne fuit ornamentum, sed Dion: *Bibliothecas,* inquit, *Traianus extruxit.* Igitur plures. *Nam duæ fuerunt in eodem foro.* Meminit Sidonius, vbi statuam æream promeritus:

In Vi. Adr. — L. 11. c. 17 — In eius Vi. — Li. 9. ep. 19

Cum meis poni statuam perennem
Nerua Traianus titulis videret
Inter auctores vtriusque fixam
Blibiothecæ.

Et fortasse porticu discretæ, vbi simulacra doctorum virorum Græcæ, Latinæque linguæ.

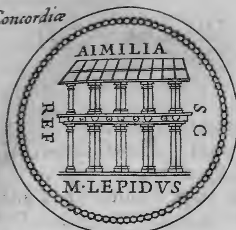
Librorum Bibliothecæ Vlpiæ meminit Vopiscus in vita Valeriani, Taciti, Probi, quos linteos, & Elephantinos nominat. De linteis, qui in vsu priscis erant, ad Monetæ inuentis, antiquior mentio apud Liuium. Porro in his Ephemeridas, resque Pincipum gestas præsertim adnotare solebant & in Bibliotheca Vlpia reponere. *Quæ omnia,* inquit Vopiscus *ex libris linteis, in quibus ipse,* Aurelianus, *quotidiana sua scribi præceperat, pro tua sedulitate condisces. Curabo autem vt tibi ex Vlpia Bibliotheca, & libri lintei proferantur:* quasi reconditiores sanctioresq;. Idem: *habet,* inquit, *in bibliotheca Vlpia in armario sexto librum Elephantinum, in quo hoc Senatus Consultum perscriptum est, cui Tacitus ipse manu sua subscripsit. Nam diù hæc Senatus Consulta, quæ ad Principem pertinebant, in libris Elephantinis scribebantur.* Libri autem Elephantini sunt eborei. quamquam alij minus verè è pellibus ipsius Elephanti confectos velint. Porrò ad ornamentum suarum Thermarum videtur Diocletianus eò transtulisse Traiani Bibliothecam. Indicat Vopiscus, *vsus autem,* inquit, *sum præcipuè libris ex bibliotheca Vlpia, ætate mea in thermis Diocletianis.* Sed quoniam hic auctor semper vnam, nos supra duplicem bibliothecā fecimus; opinari aliquis posset, vnam fuisse ædificio, & structura: duplicem auctoribus vtriusque linguæ. In hac, vel in Basilica fori Traiani oratores, & Poëtæ solebant etiam recitare. Fortunatus:

Dec. 1. l. 4. — In Aureliano. — In Tacito. — In Probo. — Ad Bertheramnū Epis. Cinomanensē.

Vix modo tam nitido pomposa poëmata cultu
Audit Traiano Roma verenda foro.

Spectantur in nummis Icones fori Traiani, Templi, Columnæ, Basilicæ, quas apponimus. Præterea Arcum Septimij Seueri, Templum Cæsaris, Templum Augusti. Idemq; restitutum Duo templa Martis vltoris, vnum in foro, Alterum in Capitolio cum signis receptis: Basilicam Aemiliam, Templum Faustinæ, ex eodem insigni Musæo Francisci, & Bruti de Gottifredis. Quamquam templum Traiani, & Augusti restitutum, è Coll. Romani promptuario damus.

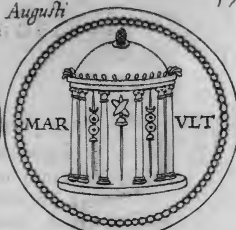
Concordiæ

Augusti

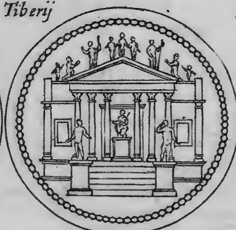
Augusti

Augusti

Tiberij

Antonini Pij

Traiani

Traiani

Traiani

Traiani

Faustinæ

Antonini Carac

Fora ad alterum Capitolij latus, inter quæ Boarium. Cap.XXV.

QVATVOR fora, quæ descripsimus ad Orientem fuere sita, Quę sequentur, Occasum versus, alterum Capitolij latus cingebant, inter hæc & priora interposito Romano foro.

Boarium primo inspiciendum se offert, cuius fines ante perscripsimus. Nam à Circo Maximo ad Tiberim longitudo: à Templo S. Georgij ad radices Auentini latitudo producitur. Boarij nomen, vel Bouis æréi in medio positi effigies, vt placet Tacito, & Ouidio: vel boues ibi venditæ, vt placet Festo, & Varroni, fecerunt. Alij tertiam addunt causam, Taurum ab Hercule immolatum: Propertius quartam videtur addere, quod ibi Hercules pauerit boues suas:

L.12. Ann. 6. Fast. L.4. el.10. Vnde nomen Boario foro.

Herculis ite boues, nostræ labor vltime clauæ.
Bis mihi quæsitæ, bis mea præda boues.
Aruaque mugitu sancite boaria longo;
Nobile erit Romæ pascua vestra forum.

Certe vetusta, & culta religionibus eo loco Herculis memoria. Nam ab Hispania victo Geryone reuertentem, agentemque præ se boues ibi stetisse: tum Cacum, qui duas in Auentini speluncam abegerat, siue octo, vt tradit Virgilius, occidisse; postremo aram, quæ maxima dicta est, sibi locasse, ritumquè sacrorum decreuisse Poëtæ pariter, atque historici prodidere.

Ara Herculis maxim. in foro Boario 8. Aeneid. Ouid. 1. Fastor. Propert. li.4. el.10. L.12. An.

Virgilius: *Hanc aram luco statuit, quæ maxima semper*
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.

Propter magnitudinem, vt placet Seruio: *cultum, & venerationem*, vt Dionysio: *auctorem Herculem*, vt Propertio:

Ara per has, inquit, *maxima facta manus.*

Sed postea sine luco culta est propior Circo, & Palatino, quam Tiberi. Auctor Tacitus, qui tradit, cum Romulus Vrbem conderet, *sulcum designandi oppidi cœpisse à foro Boario, vt magnam Herculis aram amplecteretur.* Atqui cum sulcus per ima montis Palatini circumductus fuerit: argumento est, non longe à monte aram fuisse collocatam, aditu q; Circi.

Cap.2.

De hac Ara Solinus: *suo quoque Numini Hercules instituit aram, quæ maxima apud Pontifices habetur, cum se ex Nicostrata Euandri Matre quæ à vaticinio Carmentis dicta est, immortalem comperißet. Ad eam*, teste Dionysio, *Romani iusiurandum, & conuenta, quæ vellent esse firma peragebant, & decimas facultatum ex voto sæpe illic offerebant: religione videlicet, & cultu, quàm apparatu, ornatuque potiorem.* Pergit Solinus: *Sacellum Herculis in Boario foro est. In illud neque Canibus, neque Muscis ingressus erat. Nam epulum daturus Hercules, Muscarum Deum dicitur imprecatus, & clauam in aditu reliquisse, cuius olfactu fugerent*

Li.1. Ant.

gerent Canes. Id vsque nunc durat, ait Solinus Plinius: *Romæ*, inquit, *in ædem Herculis in foro Boario, nec Muscæ, nec Canes intrant*. Aedem nuncupat, quam sacellum Solinus. Et adhuc extare quidam volunt, rotundi ambitus inter ripam Tiberis Templumque Virginis cognomento in Cosmedin, titulo S. Stephani decoratam. Sed eam Pomponius Lætus Matutæ attribuit; & ex eo Marlianus, in alia eiusdem fori parte Herculis Aedem constituens, postea dirutam à Sixto IV. Pont. Max. inibi inuento æneo Hercule, qui visitur in ædibus Capitolinis. Contrà Fuluius ad aram eius maximam inuentum id simulacrum affirmat, quod ipse in medium relinquo. Constat tamen Aedem Herculis fuisse rotundam. Liuius. *In Sacello Pudicitiæ patritiæ, quæ in Foro Boario est ad Aedem rotundam Herculis*. P. Victor in regione octaua. *Aedes Herculis victoris duæ: altera ad portam Trigeminam, altera in foro Boario cognomine Rotunda, & parua*. Porro alteram illam ædem eiusdem Herculis fuisse tradunt ab Octauio Herennio consecratam iuxta Tiberim, vbi tunc porta Trigemina, olim, vt antea dixi, ad radices Auentini sita prope idem Templum Virginis in Cosmedin, & propinqua foro Boario.

Myagrũ. L.10.c.29.

Aedes Herculis rotunda in foro Boario.

In eodem foro Matris Matutæ templum fuit à Seruio Tullio factum, refectum à Camillo, & cum arsisset iterum instauratum Q. Fuluio, Appio Claudio Coss. anno Vrbis DXLII. cum æde Fortunæ, illi proxima ab eodem Seruio dedicata, quam nunc Aedem S. Mariæ Aegyptiacæ appellant, De Aede Matutæ in foro Boario Ouidius;

Aedes Matutæ in foro Boario.

Pontibus & magno iuncta est celeberrima Circo
Area, quæ posito de Boue nomen habet.
Hac ibi luce ferunt Matutæ sacra parenti
Sceptriferas Serui templa dedisse manus.

Fast. 6. quidam legunt, Mõtibus, sed non placet. Tullij Regis.

Idem de Fortunæ templo paulo post.

Lux eadem Fortuna tua est, auctorque, locusque.
Sed super iniectis, quis latet iste togis?

Porro Aedem Matutæ, vt ait Liuius, *Camillus dictator dictus vouit se refectam dedicaturum, iam ante ab Rege Seruio* Tullio dedicatam; eodemque libro de eodem; *Dedicauitquè Matutæ matris templum*. Idem auctor: *Triumuiri bini vni sacris conquirendis donisquè persignandis, alteri reficiendis ædibus Fortunæ, & Matris Matutæ intra portam Carmentalem: sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant*. Huius Aedis Fortunæ non meminit Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum, cum alias recenseret. De vtraque plura Ouidius. Liuius. *L. Stertinius de Manubijs duos Fornices, in foro Boario ante Fortunæ Aedem, & Matris Matutæ, & his signa aurata imposuit*. Aedem Matutæ perperam quidam locant ad radices Capitolij, nẽpe extra fines Boarij fori, & contra Liuium, longè semotam à Tiberi. De sacello Pudicitiæ iam dictum est, quod quidam putant fuisse, quod nos Fortunæ dedimus, nunc S. Mariæ Aegyptiacæ nuncupatum. Sed amplior videtur Aedes quam sacelli angustiæ paterentur. Quidam eam Basilicam Caio, &

L.5.Dec.1

Dec.3.l.5.

Aedes Fortunæ. Dec.4. l.3

Sacellum Pudicitiæ.

Lucio Nepotibus Augusti attribuunt ab inuento inibi lapide, cuius inscriptio haberet vtriusque nomina, quibus sanè non assentior; Nam ædificium humilius est, ac rudius, quam vt Nepotum nomini factum videatur ab Augusto: & lapis, quorum antiquitus erat magna copia, cum inscriptione inuentus, quod inculcant, nisi rei aliqua memoria apud auctores sit, ædificium loco non affigit. Fuerit ergo Fortunæ templum, dequè eo Dionysius: *Seruius*, inquit, *duobus templis conditis, altero Bonæ Fortunæ ob perpetuum eius fauorem in foro Boario; altero Fortunæ virilis, sicut hodiequè cognominatur in ripa Tiberis prouectus iam ætate*. In templo Bonæ Fortunæ simulacrum Seruij erat velatum, de quo plura Ouidius loco citato, & nos vno eius versu supra diximus. *In templo Fortunæ*, ait Dionysius, *ab ipso*, Seruio, *condito, dedicata eius effigies inaurata lignea sola incendio superfuit integra, absumptis intus reliquis omnibus: & hodiequè templum, & quidquid inest instauratum post incendium apparet esse noui artificij. Statua qualis prius antiqui est operis, durat enim adhuc, & à Romanis colitur*. Alterum virilis Fortunæ idem fortasse est templum quod fortis Fortunæ nuncupat Varro, qui ait: *dies fortis Fortunæ appellatus est ab Seruio Tullio Rege, quod fanū fortis Fortunæ secundum Tiberim extra Vrbem Romam dedicauit*. Non igitur in foro Boario. Fuit tamen prope illam Aedem Bonæ Fortunæ, alia Fortis Fortunæ ædes. De qua Liuius. *Caruilius Cos. de reliquo ære ædem fortis Fortunæ de manubijs faciendam locauit prope ædem eidem Deæ ab Rege Seruio Tullio dicatam*.

Li.4. Ant.

Plura Fortunæ Tēpla.

Loc. cit.

L. 10. dec. 1.

Forum Piscarium, & Olitorium. Cap. XXVI.

Vbi esset forum Piscarium.

A BOARIO foro exitus erat in Piscarium; quod vt ait Varro, secundum Tiberim fuit, vbi præter pisces varia vendebantur. Spatium fori se ipsum demonstrat. Nam cum Boariū ad pontem nunc S. Mariæ pertingeret: inde secūdum Tiberim Piscarium protendebatur vsque ad Vrbis mœnia, vt alibi dixi, à Capitolio ad Tiberim deducta iuxta Templum S. Nicolai in Carcere, quæ ætate Augusti vix apparebant.

Aedes Spei. 1. lib. c.4. Dec.3 l.2 Li.2. Ann.

Id certo probat Forum Olitorium, vbi olerum copia, vt ait Varro, quod Piscario propinquum, nihilominus erat extra Vrbem. Id antea ostendi, ac perspicue demonstrat Liuius: ait enim, *Aedem Spei quæ in foro Olitorio est, fulmine ictam*; quam postea ait fuisse *extra portam Carmentalem: Aequata*, inquit, *omnia inter Salinas, & portam Carmentalem in templis Fortunæ ac Matris Matutæ, & Spei extra portam*. Porro hoc Spei templum *vouerat Attilius primo bello Punico: postea Germanicus Cæsar instauratum sacrauit*, vt refert Tacitus.

Templum Iani Gemini inter forum Olitorium, & Piscarium fuit. Nec certo exploratum est, quis primo ædem illam Iano condiderit indicem

Pacis

Pacis, ac belli. Macrobius ante Sabinum bellum ædem Iano locatam asserit. Ouidius pulsis Sabinis aram, & sacellum confestim positum, quod Seruius confirmat; *Postquam*, inquit, *Romulus, & Titus Tatius in fœdera conuenerunt, Iano simulacrum duplicis frontis effectum quasi ad imaginem duorum populorum*. Nec Plutarchus, quamquam hic de simulacro loquitur, Numam Templi fecit auctorem. At Liuius de Numa: *Ianum*, inquit, *ad infimum Argiletum, indicem Pacis bellique fecit; apertus vt in armis esse Ciuitatem: clausus pacatos circa omnes populos significaret*. Et Seruius: *Sacrarium hoc*, inquit, *Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum iuxta Theatrum Marcelli, quod fuit in duobus breuissimis templis*. Porro Iani *statua*, vt ait Plinius *dicata est digitis figuratis ad trecentorum sexaginta quinque dierum notam*. Cæterum cum hoc templum ad imum Argiletum, prope Theatrum Marcelli, sub radicibus Capitolij Liuius collocarit, non dissentit Ouidius, qui Ianum alloquutus, sic ait.

Quis ædẽ Iani struxerit.

12. Aenei.

In Vi. Numæ.

Lib. I.

7. Aeneid.

1. Fast.

Cum tot sint Iani, cur sic sacratus in vno es,
Hic vbi iuncta foris templa duobus habes?

At quæ fuerunt hæc duo fora, inter quæ Ianus? Boarium interpretes, & Piscarium intelligunt. Boarium enim à Circo Maximo pertinebat ad Tiberim. Huic adiunctum erat Piscarium *secundum Tiberim*, vt ait Varro *ad Iunonium*: idest *ad Ianum*. Ianum enim, vt loco citato Macrobius *Iunonium* dicebant, quasi non solum mensis Ianuarij, sed mensium omnium ingressus tenentem. In ditione autem *Iunonis* sunt omnes Kalendæ. Hæc Piscarij, Boarijque fori interpretatio non probatur. Nam Aedes Iani fuit extra portam Carmentalem: extra quam erat forum Olitorium, vt supra docuimus. Itaque hoc forum potius intelligendum est, vt Ianus esset inter Piscarium, & Olitorium. Vbi aliud quoque Iani templum fuit à Duillio extrustum instauratum ab Augusto, dedicatum à Tiberio. Tacitus: *& Iano*, inquit, *Templum Tiberius dedicauit, quod apud forum Olitorium C. Duillius struxerat, qui primus rem Romanam prosperè mari gessit, triumphumquè naualem de Pœnis meruit*. Sed hoc erat templum Iani quadrifrontis, vt habent Augusti nummi apud Guilelmum Choultium; *cùm tamen geminum, ac bifrontem dedicauerit Numa*. Seruius cum de Iano bifronte sito ad Theatrum Marcelli dixisset; *Captis*, inquit, *Phaleris Ciuitate Thusciæ, inuentum est simulacrum Iani cum frontibus quatuor. propter quod in foro transitorio constitutum est illis sacrarium aliud. Quod nouimus hodieque quatuor portas habere*. At illud Numæ apud Plutarchum dicitur *νεὼς δίθυρος templum duarum* portarum: *quod*, inquit, *Belli Ianuam vocant*. Et Virgilius ait

Templum Iani inter forum Olitorium, & Piscarium.

Li. 2. Ann.

Lib. 7. Aeneid.

In Vi. Numæ.

Sunt geminæ belli portæ. Templo ergo signoque Numæ immutato, extructa sunt alia templa quadrilatera Iano quadrifronti. Vnum hodieque cernimus apud Aedem S. Georgij in foro Boario. Quod illa ætate, vt ait Fuluius, Transitorium erat. Idque nomen postea, cum Iano trãslatum est ad forum Neruæ; quod deinceps Transitorium dictum. Quia cum quadrilaterum, & quadrifariam peruium haberet Iani Templum,

Iani quadrifrõtes.

transitorium ab eius transitionibus nominabant; vt supra dixi, & reliqua eiusmodi quadriformia, peruiaquè ædificia Iani sunt dicti. Suetonius: *Ianos arcusque cum quadrigis, & insignibus triumphorum per regiones Vrbis tantos, ac tot* Domitianus *extruxit*. P. Victor: *Iani per omnes regiones incrustati, & adornati signis. duo præcipui ad arcum Fabianum, superior, inferiorque.* Neque de hoc est loquutus Procopius de bello Gothico, sed de Iano bifronti Numæ. *Foro, inquit, in medio, & ex aduerso Capitolij sacellum extat paulo supra eum locum, quem nunc Romani tres Parcas appellant. Id vero Iani sacellum totum ex ære constructum fuisse sat constat, & quadrata quadam dimensione locatum: tantæque amplitudinis quanta integri Iani statua capi poterat, quæ vtique, & ipsa cum ænea sit, non minor quam quinquepedalis esse apparet. per cætera omnia mortali similis, capite duntaxat bifrons; ita vt facies altera in orientem Solem diuergat, in occidentem altera. Portæ vtrinque æneæ in faciem alterutram versæ, quas ferme in pace, & prosperis rebus occludi Romani veteres quondam instituerunt: contraque aperiri, dum interea bellum his est.*

Lib. 1. Quod forum nisi Olitoriū?

Huius templi vestigium exprimitur in numismatis Neronis. Porro à Templo Iani via quædam adiuncta dicta est Ianus, in qua fœneratores, & trapezitæ habitabant, eiusque partes summus, imus, medius Ianus dictæ.

Li. 1. ep. 1. Horatius: *Hęc Ianus summus ab imo*
*Pr**ę**docet.*

Lib. 2. de offic. Philipp. 6. Cicero: *à quibusdam optimis viris ad medium Ianum sedentibus.* Et: *Ianus medius in Antonij clientela sit.* Hic locus an esset ad Ianum bifrontem, an ad quadrifrontem definire non ausim; potius tamen ad quadrifrontem constituerem. In eodem foro Iunonis Matutæ Aedes. Liuius:

Dec. 4. l. 4. *Aedes Iunonis Matutę in foro Olitorio vota, locataque quadriennio ante à C. Cornelio Consf. Gallico bello. Censor idem dedicauit.*

Demum *Columna Lactaria in foro Olitorio dicta, quod ibi infantes alendos deferebant*, vt scribit Festus.

Alia circum Capitolium sita. Cap. XXVII.

VELABRVM planiciem inter Capitolium, Palatinum, & Auentinum occupabat, in qua & Boarium forum. Sed Velabrum latius, quantum videlicet aquæ olim Tiberis effusæ inundauerunt stagnantis instar paludis. Quibus exiccatis, & coercitis, nomen nihilominus loco mansit. De eo supra scripsimus, in quo fuisse sepulchrū Accæ Laurentiæ testatur Varro. In eodem Velabro fuit & Vicus

Lib. 5. Tuscus. Nam Hetrusci, qui Porsena Rege venerant ad Vrbē, cum deinde issent oppugnatum Ariciā fusi cæsiq; sunt. Pars exigua Romæ excepti, cu-

ratique, hospitum, Vrbisque charitate retenti sunt. *His locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt*, vt tradit Liuius. Dionysius: *His*, inquit, *Senatus locum in Vrbe ad ędificandum dedit, vallem Palatinum inter, & Capitolinum colles, quatuor ferme stadijs*, hoc est passibus fere quingentis, *protensam, qui vsque ad nostram ætatem Tuscus vicus Romana lingua vocatur, qua transitur à foro in Circum maximum*. Hæc ille, quibus patet amplitudo loci: & ambitus, opinor, non rectus vici processus describitur inter forum Romanum, & Circum maximum. At Varro scribit multo ante Romulum venisse Tuscos auxilio contra Sabinum Regem, & Cœlium montem habitasse: sed mortuo Cœlio Vibenna Duce, qui monti nomen dederat, ne nimis munita loca tenerent in planum deductos, & *ab eis*, inquit, *dictus vicus Tuscus: & idcò ibi Vertumnum stare, quod is Deus Hetrurię*. Idem sensit Tacitus. Nam cum de Cœlij, eiusque copiarum aduentu non Romulo, sed Tarquinio Prisco regnante, & mora in monte Cœlio dixisset; *Cętera*, inquit, *non ambigua sunt, magnas eas copias per plana etiam, ac foro propinqua habitauisse. Vnde Tuscum vicum è vocabulo aduenarum dictum.* Cæterum cum in parte Velabri Tuscus vicus esset; liquet, eumdem locum varias ob causas, varias etiam appellationes sortitum. Nam quia olim lacunosus vehebat nauiculas, *Velabrum*: quia deriuatis in fluuium aquis, Tuscis habitationi fuit, *Tuscus vicus est appellatus*. L.2.Dec.1 Antiq.l.5. Li.4. Ant. Vnde Vico Tusco nomen.

In fine Vici, vt alias dixi, statua VERTVMNI fuit, siue à *conuersis aquis inundantis fluminis*: siue, *quod hic esset Hetrurię Deus*, vt ait Varro: siue *à perceptis fructibus vertentis anni*; quod addit Propertius. Aliā addit causam Asconius, *quod esset inuertendarum rerum, idest mercaturę Deus. Signum Vertumni*, inquit, *in vltimo vico Thurario est, sub Basilicę angulo flectentibus se ad postremam dexteram partem*. Vicus Thurarius, siue Iugarius à porta Carmentali mittebat in forum, & vico Tusco iungebatur in Velabro. Sic cum Varro, alijque auctores dicant Vertumni signum fuisse in vico Tusco, non dissentiunt ab Asconio, erat enim in fine vtriusquè vici, vbi iungebantur. At quæ Basilica, cuius meminit Asconius? Sempronia videlicet, extructa vbi antea Aedes P. Africani. Liuius, *Tiberius Sempronius ex ea pecunia, quę ipsi attributa erat, ponè Veteres ad Vertumni signum, laneasque, & Tabernas coniunctas in publicum emit, Basilicamquè faciendam curauit, quę Sempronia appellata est*. Ideo multa ibi mercimonia. Nam Basilicæ pro actis Iudicum, & antiquitus mercatorum extruebantur. Horatius quidem ad Vertumnum mittebat librum suum, eo scilicet vico vendibilem: Statua Vertūni. In 3. orat. in Verr. Basilica Sēpronia. Dec.5.l.4. Li.1.epist. ep.vlt.

Vertumnum, Ianumque liber spectare videris:
Scilicet vt prostes sociorum pumice mundus.

Adiunxit Ianum. Erat enim Ianus via templo Iani proxima, vt supra, celebritate vendentium frequens.

Nec longe aberat ARGILETVM sub Capitolio, siue ab Argilla, siue ab Argo Euandri hospite ibi sepulto dictum, vt ait Varro. Sed Virgilio posterior causa videtur probari: Argiletū.

Nec non & sacri monstrat nemus Argileti
Testaturque locum, & lethum docet hospitis Argi.

Argileti ima pars desinebat ad Theatrum Marcelli, vbi nunc forum vulgò Montanarium: summa circa finem Velabri, & vici Tusci. Seruius de templo Iani: *Sacrarium hoc Numa Pompilius fecit circa imum Argiletum iuxta Theatrum Marcelli.* Sed aliter Martialis.

7.Aeneid.

Lib.1. ep. 118.

Quod quaeris, propius petas licebit:
Argi nempe soles subire letum.
Contra Caesaris est forum taberna;
Illinc me pete.

Lib. 2. ep. 17.

Et: *Tonstrix Suburrae faucibus sedet primis,*
Cruenta pendent qua flagella tortorum,
Argique letum multus obsidet sutor.

Hæc sine dubio pugnant. Nam forum Cæsaris erat post templum Pacis, vbi & principium Suburræ, longè à Theatro Marcelli. Aut ergo fuit duplex Argiletum, alterum ad radices Capitolij versus Tiberim, alterum ad initium Suburræ: aut Seruius, vel Martialis errauit. Potius inferri potest, duo fuisse; nisi doctiores meliora proferant. Cum autem idem poëta dixerit, suos versus emi posse prope forum Cæsaris, in capite Suburræ; ibi quoque videntur collocandæ Tabernæ, de quibus ait, alloquens librum suum:

Duplex Argiletū.

Li.1.ep.4.

Argiletanas mauis habitare tabernas,
Cum tibi parue liber scrinia nostra vacent.

Eod. lib. ep.2.

Eodemque loco librum supra collocauerat:

Limina post Pacis, Palladiumque forum.

At vicus Tuscus non modo frequens mercibus, sed etiam turpi quæstu infamis fuit, quare apud Horatium: *Tusci turba impia vici*: & similia apud Plautum.

Li.2.Sat.3
In Curcul. & Cistel.

Iam vero Liuius Aedes P. AFRICANI constituit prope VETERES. cui sane locutioni non dissimilis alia est, *sub Veteribus, sub Nouis.* Suetonius: *Bifariam laudatus est Augustus: Pro Aede D. Iulij à Tiberio, & pro Rostris, sub veteribus à Druso Tiberij Filio.* Nec sane laudabiliter id quidam explicant, *Pro rostris veteribus*, cùm fuerint etiam *noua* referente Asconio; quid enim, *sub*, reijcitur? Plautus: *sub veteribus, vbi sunt qui dant, quiquè accipiunt fœnore.* Subintellige ergo, Tabernis, aut alijs ædificijs peruetustis, in quibus fœneratores, & qui fœnori accipiunt versantur. Varro: Curia *Hostilia, cuius id vocabulum, quod primus ædificauit Hostilius Rex sub veteribus.* Idem: *sub nouis dicta, pars in fore ædificiorum: quod vocabulum eius peruetustum, vt nouae viae quae via iam diu vetus.* Cicero: *demonstraui digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico, sub nouis distortum eiecta lingua, buccis fluentibus.* Liuius: *eodem tempore septem Tabernae, quae postea quinque, & argentariae, quae nunc nouae appellantur, arsere.* sic apud eumdem, *pone veteres*, nempe Tabernas, vel domos veteres. Qui locus erat propinquus foro versus Circum Maximum, ibi enim Vertumnus.

In eius V. cap.100.

In Curc. act.4.sc.1.

Lib. 5. de li. lat.
Lib. 2. de or.

Dec.3. l.5

Quod spectat ad reliqua; Liuius, *omnia*, inquit, *inter salinas, ac portam Carmentalem, cum Aequimelio, Iugarioquè vico latè vagatus ignis, sacra, profanaque multa absumpsit*. Salinæ salis publici officinæ, ac receptacula fuere prope portam Trigeminam, & forum Boarium versus Auentinum. Dec. 3.

ÆQVIMELIVM, Area domus Furij Melij foro item Boario propinqua, & vico Iugario, Capitolium versus. Cicero: *Sp. Melij Regnum appetentis domus est complanata. Ecquid aliud æquum accidisse Melio populus Romanus iudicauit? nomine ipso Aequimelij, stultitia pœna comprobata est*. Idem Liuius, qui & Melij vici mentionem fecit: *Lupus*, inquit, *Tusco vico, atque inde Melio per portam Capenam prope intactus euaserat*. Quare proximi fuere vici Tuscus Iugarius, Melius. Pro domo sua. Dec. 1. l. 4. Dec. 4. l. 3.

De porticibus Octauiæ, & Theatro Marcelli, alibi dicemus.

De eius Carceris sede, *vbi nunc Marcelli Theatrum est*, quod ait Plinius, iam diximus, & Tullianum esse pernegauimus. Nec omittendum hoc loco est, Aedem S. Nicolai ibi conditam, etiam apud Ecclesiasticos veteres scriptores dici *in carcere*, non addito, *Tulliano*. Quare in Actis Alexandri III. Pontificis apud Card. Baronium leges *Oddo Diaconus Card. S. Nicolai in Carcere*. Iam vero eruditiore seculo, vtrumque passim vsurpatur, *in Carcere Tulliano*, aut solum *in Carcere*: & habent Bullæ Pontificum, quibus subscripti sunt Cardinales. In Bulla Clementis VIII. Canonizationis S. Hiacynthi *Benedictus Pater*, leges: *Ego Petrus S. Nicolai in Carcere Diaconus Card. Aldobrandinus*. In Bulla Canonizationis S. Philippi Nerij edita ab Vrbano VIII. *Rationi congruit*, leges; *Ego Carolus S. Nicolai in Carcere Diaconus Card. Pius*. In Bulla Sixti V. de prohibitione ad Arma, *Dum pro communi*, leges; *Ego F. Sfortia Card. Diaconus S. Nicolai in Carcere*. Et alibi compluries. Quare vetus appellatio iam diminuta quam vim habet, vt ibi dicatur fuisse Carcer Tullianus? Li. 7. c. 36. Ann. sal. 1159. To. 12. Bullar. Tom. 3. Bullar. Tom. 4. Bullar. Tom. 2.

Ex priuatis ędificijs recenseri potest domus MARII propè forum Romanum. Plutarchus; *Domum*, inquit, *extruxit propter forum, vel vt ipse dicebat, ne clientibus suis esset longius ire, graue: vel quod ea re crederet fore, vt plures alij domum suam celebrarent*. Vicinior Capitolio domus Milonis, in Cliuo, vt supra. Domus Ouidij iuncta fuit Capitolio. Idem memoriæ mandauit. In V. Marij. Li. 1. Trist. el. 3.

Hanc ego suspiciens, & adhuc Capitolia cernens,
Quæ nostro frustra iuncta fuere lari.
Numina vicinis habitantia sedibus inquam,
Iamquè oculis nunquam templa videnda meis.

Coniuncta autem ædificia vt alibi ex Tacito memoraui, in altum edita solum Capitolij æquabant.

Domus D. BRVTI foro propinqua. Salustius. *Ille eos in domum D. Bruti perducit quod foro propinqua erat*. In coniurat. Catil.

De Aedibus ATTICI Vestini Consulis quem, detecta multorum coniuratione, Nero quamuis innoxium occidit, idem Tacitus. *Quia Vestinus* Lib. 15. Ann.

stinus imminentes foro ędes, decoraque seruitia, & pari ętate habet. Id vero pro crimine habitum.

In Curc. Act.4. sc.1 Demum placet in Plauto nonnulla aut iam explicata aut explicanda inspicere.

a. *Qui periurum hominem volt conuenire, mitto in Comitium.*
b. *Qui mendacem, & gloriosum apud Cloacinę sacrum.*
c. *Dites damnosos maritos sub Basilica quęrito.*
d. *Symbolarum collatores apud forum Piscarium.*
e. *In foro infimo boni homines, atque dites ambulant.*
f. *In medio propter canalem, ibi ostentatores meri,*
g. *Confidentesquè, garruliquè, & maleuoli. Supra lacum*
Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam.
h. *Sub Veteribus vbi sunt qui dant, quiquè accipiunt fœnore.*
i. *Pone ędem Castoris ibi sunt, quibus credas male,*
l. *In Tusco vico, ibi sunt homines qui ipsi sese venditant.*
m. *In Velabro vel pistorem, vel lanium, vel haruspicem:*
Vel qui ipsi vortant, vel qui alijs subuersandos prębeant;
n. *Dites damnosos maritos apud Leucadiam Oppiam.*

a. Comitium iam diximus fuisse in foro Romano ad radices Palatij.

b. *Venus Cluacina* prope sacram viam colebatur, vbi factum fœdus inter L.15.c.29 Tatium Regem, & Romulum. Plinius. *Quippe ita*, inquit, *traditur: myrtea verbena Romanos, Sabinosque, cum propter raptas Virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.*

Tres antiquæ Basilicæ. Dec. 4.l.9 c. Quænam Plauto significetur BASILICA, planè ambigo. Tres enim ex antiquioribus Basilicæ fuere, *Porcia, Sempronia, Opimia*. Porciam M. Porcius Cato Censor faciendam curauit. de qua Liuius: *Cato atria duo, Mænium, & Titium in Latomijs, & quatuor tabernas in publicum emit: Basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est.* In Catone maiore. Plutarchus: *Multum etiam ei obstrepuit, cum Basilicam faceret, quam pecunia publica sub Curia foro adiunxit, & Basilicam Porciam appellauit.* In orat. pro Milone. Asconius: *Curia flagrauit, & item Porcia Basilica, quæ erat ei iuncta, ambusta est.* In ea Tribuni Ciuibus aures præbere soliti erant. Ex quibus liquet Basilicæ locus, Curia enim erat in foro sub Palatio. Quod autem dicitur *Mœnij* atrium coëmisse; hic est ille Mœnius, qui vendito atrio, ac domo, vnam sibi columnam fertur reseruasse, vt ex ea, tignis supra impositis, & extrorsum proiectis, ludos in foro, eiusque posteri spectarent. Vnde Mœniana, & Mœniæ columnæ celebre nomen. Iamuero Plautus floruisse exorto punico bello secundo, & vita excessisse dicitur Catone Censore. L.17.cap. vlt. Gellius. *Bellum secundum aduersus Pœnos sumptum est. Atque non nimium longe M. Cato Orator in Ciuitate, & Plautus Poëta in scena floruerunt.* Nono quidem eius belli anno M. Marcello III. M. Va- L.6. dec.3 lerio Læuino Coss. Basilicæ in Vrbe non erant, vt ait Liuius. Quare dubium, an Plautus Porciam Basilicam viderit factam à Catone Censore, anno post circiter XXVI. Quam si vidit, nonnisi extrema ætate, parum ido-

idonea pangendis versibus. Non paucis post annis facta est Basilica Sempronia in Vico Tusco; Et multo post Opimia in foro prope Curiam, & Græcostasim. An fuerit aliqua alia antiquior, quàm Porcia, eamquè Plautus intelligat mihi est ignotum. Ab hac subbasilicani negociatores, & deambulantes in Basilica. Idem.

Quorum odos subbasilicanos omnes abigit in forum. In captiuis.

d. Iam *symbolarum collatores*, idest collectarum, portionumquè, quas pro se quisque fert, quærendi apud forum Piscarium, vbi nempe variorum copia cibariorum venditioni exposita. Act.4.sc.4

e. *In foro infimo*: in ima parte fori alij degunt. f. alij verò in media secundùm *canalem*. Canales enim in medio foro, sicut & in vijs silice stratis positi erant, quibus flueret aqua. Vidi ego aliquot huiusmodi viarum canales, cubitum fermè latos, factosquè ex Tiburtino lapide à fossoribus egeri. porro hi, qui circa canales fori consisterent, homines pauperes, dicti *canalicolæ forenses*, vt ait Festus. g. de lacu Curtio, h. Veteribus Tabernis. i. Aede Castoris; l. Tusco vico dictum supra satis est. Canales in foro, & vijs Vrbis.

m. *In Velabro* sunt, qui vel pistorem, vel lanium fraudant, vel alijs tradunt fraudandos. Ibi enim obsonia vendebantur. Horatius. Lib.2. ser. sat.3.

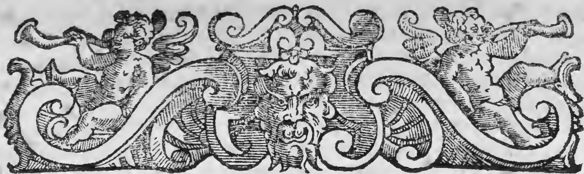
Cum scurris fartor, cum Velabro omne Macellum.

Nec inde aberant *baruspices*; quippe qui Hetrusci vel in vico Tusco parte Velabri, vel prope vicum habitabant.

n. *Leucadia Oppia* quid, aut vbi fuerit, egregij Interpretes eruditis videndum relinquunt, & versum vt minime Plautinum, quamuis alij aliter legant, & sentiant, amouendum putant. Vt me quoque, illis nescientibus, nescire non pudeat.

Fuerunt præterea in Vrbe alia quædam, præter ea, quæ descripsimus, fora. *Suarium* in quo sues vendebantur ad radices Quirinalis. *Archemorium*, siue Archimonium ad Aedem S. Nicolai de Archimonijs. Hęc duo recenset P. Victor in regione septima Viæ latæ. Forum *Cupedinis*, à *Cupedio*, vt ait Varro, *quod multi forum cupidinis à cupiditate*. nam hoc in Suburra, in qua cibaria venum exponebantur. Forum *Flaminium*, & *Iulium* pro locis negociationis apud Festum, *ab eorum*, inquit, *nominibus, qui ea loca constituenda curarunt*. quæ duo fora an Romæ fuerint, dubitari potest. Forum *Salustij*, Aedi S. Susannæ propinquum, *Pistorium* etiam *Diocletiani, Gallorum, Rusticorum* recenset P. Victor.

DE

DE VRBE ROMA LIBER TERTIVS.

Situs, & nomen Palatini Collis. Cap. I.

POST forum erigitur mons Palatinus, prima sedes Vrbis, & postea Imperij. Varias nominis origines adducunt Varro, & Festus *Quartæ regionis*, inquit Varro, *Palatiũ, quod Pallantes cum Euandro venerũt: aut quod Palatini, qui & Aborigines ex agro Reatino qui appellatur Palatium, ibi consederunt. Sed hoc alij à Palatia vxore Latini putarunt. Eumdem hunc locum à pecore dictum quidam putant. Itaque Næuius Balantium appellat.* Festus: *Quod ibi pascens pecus balare consueuerit: vel quod palare, idest errare ibi pecudes solerent.* Alij quod *ibi Hyperborei Filia Pallanto habitauerit*, quæ ex Hercule Latinum pepererit. Alij eumdem quod *Pallas ibi sepultus sit* existimant appellari. Demũ Virgilius, quod Arcades cum eò venissét Euãdro Duce:

Lib. 4. de li. lat.

Vnde Palatini nomen.

8. Aeneid.

Delegere locum, & posuere in montibus Vrbem,
Pallantis proaui de nomine Pallanteum.

Mamertinus in Genethliaco Maximiani: *Primam in ea sedem Numinis vestri, sanctum illud, venerandumquè Palatium Regem aduenam condidisse. Principem illum tui generis, ac nominis Herculem Pallantea mœnia adijsse victorem, & parua licet tunc Regia, summa tamen Religione susceptum futuræ Maiestatis dedisse primordia, vt esse possit domus Cæsarum, quæ Herculis fuisset hospitium.* Fines Palatini Collis exurgentis è vallibus ipsi sese produnt. A Septemtrione clauditur foro Romano, & antiquo Velabro, seu valle ipsum interiacente, & Capitolium. Ab Occasu valle inter Palatium, & Auentinum sita, vbi olim Circus Maximus.

Situs, & fines Palatini.

Ame-

A meridie valle inter eumdem Palatinum, & Cœlium intermedia, in qua olim Septizonium Seueri, viæquè Appiæ fines. Ab ortu via olim sacra, & planicie, quæ Palatio adiacet, Cœlio, Esquilino, & Quirinali. Forma paulo longior quadrata: olim fortasse rotundo propior. In eo primum spectandæ ædes Augustales.

Palatium Cæsarum. Cap. II.

AEDIBVS Cæsarum dedit nomen Palatinus. Dion: *Imperatoris, inquit, ædes Palatium nominatur, non quòd ita aliquando decretum sit, sed quod in Palatino Augustus Cæsar habitabat, ibique prætorium eius erat, ac domus eius ab eo monte, proterea quod ibi quondam Romulus habitabat, multum splendoris accepit; ideoquè etiamsi alibi Imperator domicilium suum habeat, tamen id quoque Palatij nomen obtinet.* Domus autem Romuli, vt aliàs dixi ex Plutarcho, fuit ad pulchri littoris gradus, qui locus imminebat, deuexusquè erat in vallem, in qua conditus postea est Circus Maximus contra Auentinum. At Cæsarum Aedes modicæ primò sub Augusto, postea in eximiam amplitudinem à successoribus auctæ sunt. Ille cùm habitasset *primò iuxta Romanum forum in domo, quæ Calui Oratoris fuerat, postea in Palatio; sed nihilominus ædibus modicis Hortensianis, & neque laxitate neque cultu conspicuis; vt in quibus porticus breues essent Albanarum columnarum, & sine marmore vllo, aut insigni pauimento conclauia: ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme, & æstate mansit.* Lib. 53. Suet. in V. c. 72.

In huius parte domus *Templum APOLLINIS* Palatini *excitauit, quam fulmine ictam desiderari à Deo Aruspices pronunciarunt: editam, & gradibus sublatam.* Ouidius: Templum Apollinis Palatini. Suet. in V. cap. 29.

Inde tenore pari gradibus sublimia celsis
Ducor ad intonsi candida templa Dei. Li. 3. Trist. el. 1.

Additæ porticus cum Bibliotheca Latina, Græcaquè. Idemquè Augustus libros Sibyllinos *delectu habito condidit duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi.* Huius statuæ auctorem facit Scopam Plinius. Meminit, & Dion eius Templi: *Apollinis,* inquit, *In Palatio Templum, & Bibliothecas perfecit* Augustus, *& dedicauit.* De ijsdem Ouidius: Suet. in V. cap. 31. Lib. 36. cap. 5. Bibliotheca Augusti.

Quæque viri docto veteres fecere, nouique
Pectore, lecturis inspicienda patent. Lib. 3. Trist. el. 1.

Propertius de Porticu: Li. 2. el. 31

Quæris cur veniam tibi tardior? aurea Phœbi
Porticus à magno Cæsare aperta fuit.
Tantam erat in speciem pœnis digesta columnis,
Inter quas Danai fœmina turba senis.

Quod explicat Ouidius: Ibid.

Signa peregrinis vbi sunt alterna columnis

Beli-

Belides, & stricto stat ferus ense pater.

Ibid. Ibidem Apollinis statua. *Hic equidem Phœbo visus mihi pulchrior ipso*
Marmoreus tacita carmen hiare lyra.
Atque aram circum steterant armenta Myronis
Quatuor artificis viuida signa boues.

Dein templum interius. *Dum medium claro surgebat marmore templum,*
Et patria Phœbo carius Ortygia.
Auro solis erat supra fastigia currus,
Et valuæ lybici nobile dentis opus.
Altera deiectos Parnassi vertice Gallos:
Altera mœrebat funera Tantalidos.
Deinde inter matrem Deus ipse, interque sororem
Pythius in longa carmina veste sonat.

Hæc fuere Templi ornamenta, quorum non postremum *Dactyliotheca fuit, quam Marcellus Octauia genitus in Palatina Apollinis æde consecrauit,* vt ait Plinius. Et aureæ Cortinæ, de quibus Suetonius: *Argenteas statuas olim sibi positas conflauit omnes, ex quibus aureas Cortinas Apollini Palatino dicauit.* Et lychnus, de quo Plinius: *Placuere, & Lychnuchi pensiles in delubris, aut arborum modo mala ferentium lucentes. Quale est in templo Apollinis Palatini, Quod Alexander Magnus Thebarum expugnatione captum in Cime dicauerat eidem Deo.* Denique vt templum Martis Vltoris votum, & postea factum est propter Philippense bellum: sic Aedes Apollinis Palatini, Propertio referente, occasione Actiaci belli destinata est, atque condita. *Aedificium*, vt ait Iosephus *admirandis opibus exornatum, cum ante apud Actium vetus Apollinis templum Augustus ampliasset.* In hac æde referente Horatio etiam Poëtæ sua carmina recitabant.

Li.37.c.1. In Aug. c.52. Li.34.c.3. Li.4. eleg. el.6. De bell. Iud. lib.2. cap.4.

Quæ nec in Aede sonent certantia Iudice Tarpa.

Lib.1. sat. sat.10. Et: *Spectamus vacuam Romanis vatibus Aedem.*

Li.1.epist. ep.2. In eodem Augusti Palatio Aedes VESTÆ dedicata est ex decreto & auctoritate Senatus. Testis Ouidius:

Li.4. Fast. *Aufert Vesta diem cognati Vesta recepta est*
Limine: sic iusti constituere Patres.
Phœbus habet partem, Vestæ pars altera cessit,
Quod superest, illis tertius ipse tenet.
State Palatinæ laurus, prætextaque quercus,
Stet domus, ęternos tres habet vna Deos.

Nec solum Ouidius eo loco alijsque, meminit quercus, & laurus affixæ augustis postibus, sed Plinius, Valerius, Dion, alijque meminerunt. Nam *Laurus*, teste Plinio, *gratissima domibus ianitrix Cęsarum, Pontificumque, quæ sola domos exornat, & ante limina excubat.* Lauro autem superposita est, teste Dione, *Quercea Corona*, data clementiæ Augusti, ac deinceps aliorum Imperatorum. Hæc autem cum daretur ob seruatos Ciues, Augusto, ac cæteris data est, perinde quasi non solum Ciues, sed genus humanum seruassent vniuersum. Quas coronas, & titulos

Li.16.c.4. Lib.2.c.3. Lib.53. L.15.c.30 Id.loc.cit.

tulos

tulos multa veterum Augustorum numismata testantur.

Cæterùm cum arsisset Palatium, ab Augusto refectum est. Suetonius: *Ex qua summa pretiosissima Deorum simulacra mercatus vicatim dedicabat, aliaque in restitutionem Palatinę domus incendio absumptę:* Dion: *Cum forte Palatium incendio periisset, refectam domum Augustus totam publicam esse iussit: siue quod ad eam ędificandam populus pecuniam contulisset, siue quod Pontifex Maximus esset, vt simul in proprijs, ac publicis ędibus habitaret*. Adiecit ibi arcum in honorem patris. Plinius: *Ex honore apparet in magna auctoritate habitum Lysię opus, quod in Palatio super arcum Diuus Augustus honori Octauij Patris sui dicauit, in Aedicula columnis adornata: idest quadriga, currusque, & Apollo, ac Diana ex vno lapide.*

Palatium incensum, & refectũ. Lib. 55. Li. 36. c. 4.

Post Augustum, auctum est Palatium DOMO TIBERIANA, quam Tiberius habitauit, aut etiam struxit, quãuis id silentio suppresserit Suetonius, cum opera Tiberij referret. Hanc autem Circum Maximum, & Auentinum spectasse conijcitur ex Tacito, Suetonio, Plutarcho. Nam vt refert Tacitus: Galba sacrificante pro Aede Apollinis, Otho, qui in eum coniurauerat, digressus *per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad Milliarium aureum sub ędem Saturni* perrexit. Plutarchus: *Per Tiberij*, inquit, *domum, quam vocant, descendit in forum*. At Suetonius. *Quasi venalem domum inspecturus abscessit, proripuitque se postica parte Palatij ad constitutum*. Posticam Palatij partem nuncupat, quam alij domum Tiberianam; An eamdem intelligit, cum de Claudio scribit? *ægre, nec nisi postico euadere in Palatium valuerit*. Nec mirum, ex ea Othonem venisse in Velabrum, quod circo Maximo iungebatur, ideoque rectè infertur, anticam palatij partem, eiusque gradus, atque vestibulum fuisse conuersa ad sacram viam, & templum Pacis. In Tiberiana domo, vt refert Iulius Capitolinus, habitauit Antoninus Pius, *Cum Apollonium*, inquit, *quem Chalcide acciuerat ad Tiberianam domum, in qua habitabat, vocasset*. Idem Pius Marcum Consulem designatum eodem auctore *in Tiberianam domum transgredi iussit, & aulico fastigio renitentem ornauit*. Marci Frater *L. Verus educatus est in domo Tiberiana*, vt idem scriptor affirmat. Et postea: *quem sagis fuco tinctis coopertum in Tiberianam ad se adduci iubebat*. Videtur & ibi fuisse Bibliotheca Principum, & libri præsertim ad Imperium pertinentes. Nam Vopiscus in vita Probi testatur, *vsum se prꝗcipuè libris ex Bibliotheca Vlpia: Item ex domo Tiberiana*. Dion. *conscendit Palatium, ignis vbi adeo multa exusta sunt, vt* γράμματα τὰ τῇ ἀρχῇ προσήκοντα *libri scripturęque ad Imperium pertinentes, omnes ferè interierint*. Quamuis autem vergeret ad Circum, & Auentinum, prospectum nihilominus habebat in forum, & Capitolium. Suetonius de Vitellio, cùm ab eius militibus Capitolini Iouis templum incenderetur. *Cum*, inquit, *& prælium, & incendium è Tiberiana prospiceret domo*. Sed cum pars esset Palatij, ferè eius nomine comprehenditur, vt apud Dionem vidimus. Iulius Capitol. cum dixisset Apollonium Marci magistrum vocatum à Pio in domum

Domus Tiberiana. In V. c. 47. Li. 1. Hist. In eius Vit. c. 18. In eius Vit. In eius Vit. Lib. 73. in Comm. In V. c. 15.

mum Tiberianam, in qua habitabat, venire noluisse; subdit, *risit eum Pius dicens: facilius fuit Apollonio à Chalcide Romam venire, quàm à domo sua in Palatium.*

Caius auget Palatium. Post Tiberium Caligula Palatium maximè amplificauit. Suetonius. *Partem*, inquit, *Palatij ad forum vsque promouit, atque Aede Castoris, & Pollucis in vestibulum transfigurata.* Igitur, dicet aliquis, frons Palatij spectabat Forum, quò pertinebat vestibulum, non autem sacram viam, & templum Pacis, vt diximus. Verum id ex verbis Suetonij non rectè infertur. Hoc enim Caligulæ vestibulum inusitatum fuit, eoque mortuo, templo Castorum sua forma restituta est, conseruato Palatij additamento. *Restituit*, ait Dion, *Templum suum Geminis* Claudius Caij successor. Et fortasse de alio Palatij vestibulo idem Suetonius loquitur, de eodem Caio scribens *Stetitque in vestibulo ædium Kalend. Ianuarijs ad captandas stipes.* Cæterum quod ad incrementum Palatinæ domus sub Caio spectat; Plinius eam comparat cum domo Neronis, quæ tota stabat in Vrbe. *Bis*, inquit, *vidimus Vrbem totam cingi DOMIBVS Caij, & Neronis.* Suetonius longissimas porticus illi attribuit, *Ideoquè*, inquit, *Caius magna parte noctis, vigiliæ cubandique tædio nunc thoro residens, nunc per longissimas porticus vagus inuocare identidem, atque expectare lucem consuerat.* Idem Caius, scribente Dione, *in Palatio sibi properato templum posuit, in quo cum statuisset Iouis Olympij simulacrum suam in effigiem commutatum collocare, id perficere non potuit.* De eodem templo Suetonius. *Templum nomini suo proprium, & Sacerdotes, & excogitatissimas hostias instituit. In templo simulacrum stabat aureum iconium: amiciebaturque quotidie, veste quali ipse vteretur.* At *templorum Græcanicorum*, vt ait Iosephus *nullum inspoliatum reliquit, & omnes insignis artificij tabulas, atque statuas edicto ad se comportari imperauit, quidquid vbiquè terrarum pulchri esset in pulcherrimo loco, hoc est Romana sede spectari debere dictitans. His spolijs Palatium suum, & hortos exornauit, aliosque secessus per Italiam.* Idem Iosephus ibidem sic ait: *Contulerunt se ad ædes Germanici, cuius filium Caium tum necauerant: Hæ fuerunt contiguæ Palatio: quod ita vnum erat, vt tamen excultum esset ædificijs per partes à singulis Imperatoribus, quorum appellationem retinebat.*

Lib. 60. in V. c. 41. L. 36. c. 15. In V. c. 50 Lib. 60. In Vi. Cal. cap. 22. L. 19. antiq. Iudai. cap. 1.

Arsit Palatium sub Nerone Claudij, qui Caio successerat, successore. Tacitus. *Neque tamen*, inquit, *ignis sisti potuit, quin & Palatium, & domus, & cuncta circum haurirentur.* Idemque testatur Dion. Arsit hoc incendio templum Augusti ibi à Liuia ædificatum. Plinius: *In Palatij templo, quod fecerat D. Augusto coniux Augusta.* Paulo post, *donec id delubrum incendio consumptum est.* Tum Nero qui domum auream & multa in Vrbe sua pecunia extruxit, Palatium quoque magnificentissime reficiendum curauit. Non habeo hac super re verba scriptoris. Sed qui id neget, neget Solem in meridie. Indicat Tacitus, qui postea sic de Nerone. *Tigillinum, & Neruam ita extollens, vt super triumphales in foro imagines, apud Palatium eorum effigies quoque sisteret.*

L. 15. ann. Lib. 62. in Ner. L. 12. c. 19 Nero Palatium incensum reficit. L. 15. ann.

Igitur

Igitur iam refectum. Idem, Galba iam Principe; *circumsteterat*, inquit, *interim Palatium publica expectatio magni secreti impatiens*. Ibidem: *Otho in Palatium vectus*. An Vespasianus, qui deformem Vrbem incendijs ac ruinis instaurauit: Et Titus Filius, sub quo Romæ fœdum incendium per triduum fuit, Palatium vel refecerint, vel auxerint, atque exornauerint, mihi non liquet. Li. 1. Hist.

Domitianus in immensum amplificauit, exornauitque. Plutarchus; In vita Poplicolæ. *Qui*, inquit, *Capitolij magnificentiam admiratur*. εἰ μίαν εἴδεν ἐν οἰκείᾳ δομιτιανοῦ στοὰν, ἢ βασιλικὴν ἢ βαλανεῖον, ἢ παλλακίδων δίαιταν: *si vnam videat in DOMITIANI DOMO porticum, vel basilicam, vel balneum, vel pellicum diætam* (gynæceum, & domicilium fœminarum, an cœnationem?) quasi æqua videns Capitolia, admirationem deponet. Et hæc fecisse Domitianum, constat ex sequentibus. *gaudes cum in ædificia omnia profundas, qui vt Midas ille, omnia tibi aurea fieri, & gemmea cupis*. Suetonius: *solicitor in dies, porticuum, in quibus spatiari consueuerat, parietes Phengite lapide distinxit; è cuius splendore per imagines quidquid à tergo fieret, prouideret*. Maiora Poëtæ proloquuntur. Martialis negat ante fuisse commodam conuiuarum sedem.

Domitiani domus, vt Tiberiana domus addita Palatio.

In Vi. Domit. c. 5.

Qui Palatinæ caperet conuiuia mensæ,
Ambrosiasquè dapes, non erat ante locus.

Lib. 8. ep. 39.

Idem externis, & laudatis ædificijs sublimius, & pulchrius, & Cœlo par ostendit.

Lib. 8. ep. 36.

Regia Pyramidum Cæsar miracula ride,
Iam tacet eoum barbara Memphis opus.
Pars quota Parrhasiæ labor est Mareoticus aulæ?
Clarius in toto nil videt Orbe dies.
Septenos pariter credas assurgere montes,
Thessalicum breuior Pelion ossa tulit.
Aethera sic intrat, nitidis vt conditus astris
Inferiore sonet nube serenus apex.
Et prius arcano satietur lumine Phœbi,
Nascentis Circe quam videt ora patris.
Hæc Auguste tamen, quæ vertice sydera vincit:
Pars domus est Cœlo, sed minor est domino.

Statius: *Tectum augustum ingens non centum insigne columnis*
Sed quantæ superos, Cœlumquè Atlante remisso
Sustentare queat stupet hoc vicina Tonantis
Regia, tequè pari lætantur sede locatum
Numina, ne magnum properes ascendere Cœlum.
Tanta patet moles, effusæque impetus aulæ,
Liberior campi multumque amplexus aperti,
Athereo & tantum Domino minor. ille penates
Implet, & ingenti genio iuuat: æmulus illic
Mons Lybis, Iliacusquè nitent, & multa Syene,

Syluar. l. 4 in epulo Domitiani.

Et chios, & glauca certantia Doride saxa,
Lunaque portandis tantum suffecta columnis.
Longa super species; fessis, vix culmina prendas
Visibus, auratique putes laquearia Cœli.

Palatij ornamenta. Lib. 15. Ann.

Nec solum tam varijs marmorum seu glebis, seu crustis omnia distinguebantur, sed argento, auro, ac gemmis. Argenti, aurique mentionem supra fecit Plutarchus. aurum item ac gemmas conijcias ex Tacito: *In qua*, inquit, Domo Neronis, *haud perinde gemmæ, & aurum miraculo essent, solita pridem, & luxu vulgata.* Si hæc vsitata in ædibus Ciuium, multo magis in Palatio Principis. Multas eiusmodi gemmas, sed præsertim in pocula conflata conformatas Traiano Principe in Capitolium translatas testatur Martialis:

Lib. 12. ep. 15.

Quidquid Parrhasia nitebat aula,
Donatum est oculis, Deisque nostris.
Miratur scythicas virentis auri
Flammas Iuppiter, & stupet superbi
Regis delicias, grauesque luxus.

Li. 36. c. 5.

Plinius delubrum statuit in Palatio, quod videlicet, vt placet Seruio, sub vno tecto plurima complexum est Numina. *Romæ*, inquit, *eius opera sunt, Latona in Palatij delubro.* LARARIVM, aut ego fallor, intelligit. Hoc autem duplex fuit, Lampridius in Alexandro: *Virgilij imaginem cum Ciceronis simulacro in secundo Larario habuit: vbi & Achillis, & magnorum virorum. Alexandrum vero magnum inter Diuos, & optimos in Larario maiore consecrauit.* Vnius meminit Capitolinus in Marco, *Vt imagines magistrorum aureas in Larario haberet.*

Frons, & gradus Palatij.

Iam vero quia nondum de gradibus deuexis in Sacram viam, versus Arcum Titi dictum est, pro certo habendum, GRADVS, & FRONTEM Palatij ex ea parte fuisse, quòd inde in Palatinum Collem, ipsasquè Cæsarum ædes ascendebatur. Tacitus: *Interclusum alterum iter; idque solum quod in Sacra via pergeret, patebat. Tum consilij inops in Palatium redijt.* Martialis:

3. Histor. Ep. 71. l. 1.

Quæris iter? dicam vicinum Castora canæ
Transibis Vestæ, Virgineamque domum.
Inde sacro veneranda petes Palatia cliuo,
Plurima qua summi fulget imago ducis.

Loc. cit.

Paria scripsit Ouidius:

Hæc est à sacris quæ via nomen habet.
Hic locus est Vestæ, qui Pallada seruat & ignem,
Hæc fuit antiqui Regia parua Numæ.
Inde petens dextram, Porta est, ait ista Palati,
Hic sator, hoc primum condita Roma loco est.

Lib. 77. in Anton. Carac. Lib. 65. in Vitellio. Lib. 1.

Dion. *Ducunt via sacra, vt perducant in Palatium.* Idem de Vitellio: *Cæsarem è palatio vbi magnas voluptates ceperat, deducunt, trahuntque via sacra.* Herodianus: *Raptum Palladium Vestales Virgines media sacra via in aulam Imperatoris transtulerunt.* Gradus Palatij memorantur

tur à Suetonio in Nerone: *Proquè Palatij gradibus Imperator consalutatus*. Ab eodem in Vitellio: *statimquè pro gradibus Palatij apud frequentes milites*. A Dione in Traiano: *Plotina vxor Palatium ascendens ex gradibus ad Populum conuersa*. De AREA ante Palatium, Theatri capace, & porticu inibi extructa: Iosephus: *extructa*, inquit, *ante Regiam scena, conueniunt eò spectatum Romanorum nobiles*. Deinde vero: *consedit*, Caius, *inter amicos in theatro, quod compactile instaurabatur per singulos annos hoc modo. Duas habet Ianuas: alteram versus subdiualem aream, alteram versus porticum, per quam actores ingrediebantur, & egrediebantur*. VESTIBVLI Palatini meminit Gellius: *In Vestibulo*, inquit, *Aedium Palatinarum omnis ferè ordinum multitudo opperientes salutationem Cæsaris constiterant*. Ex quo deprehenditur laxitas loci. De eodem Suetonius: *dicitur etiam vidisse quondam per quietem stateram in media parte vestibuli Palatinæ domus positam examine æquo*. De PORTICIBVS Iulius Capitolinus in Pertinace. *Ingressique porticus Palatij vsque ad locum, qui appellatur Sicilia*: sed apud P. Victorem, impressione Aldi, Suelia: fortasse *Subuelia*. Velia enim celsa pars Palatini Collis. An Porticus Sicilia dicitur, sicut de Augusto scribit Suetonius? *Erat illi locus in edito singularis, quem Syracusas, &* τεχνόφυον *vocabat*.

Cap. 8. Cap. 15. Lib. 18. Iud. Antiquit. c. 1. Area, Vestibulum, Porticus Palatinæ. In Vespas. cap. 25. In V. c. 72

Ibidem COENATIO IOVIS, vt apud Plutarchum Lucullus, *Cœnabimus in Apolline*, idest in *Triclinio, & Cœnatione Apollinis*. Quibus nempe apposita eorum Deorum præcipua simulacra atque imagines nomen fecerant. Sic in eodem Palatio Diætæ MAMMEAE, idest Cœnationes ab Alexandro Seuero nomine matris insignitæ. Lampridius in eius vita. *In matrem Mammeam vnice pius fuit, ita vt Romæ in Palatio faceret diætas nominis Mammeæ, quas imperitum vulgus hodie ad Mammam vocat*. Ibidem Cœnatio Domitiani MICA nomine de qua Martialis. L. 1. ep. 59

Mica vocor, quid sim cernis? Cœnatio parua,
Ex me Cæsar eum prospicis ecce tholum.
Frange thoros, pete vina: rosas cape: tingere nardo
Ipse iubet mortis te meminisse Deus.

HERMAEVM, aliam Palatij diætam, seu Cœnationem Mercurij, vocat Suetonius in Claudio. *In diætam cui nomen est Hermæum, recesserat*. Ibidem TRICLINIA versatilia è quibus vnguenta, & flores effunderentur. Lampridius in Heliogabalo; *oppressit tricliniis versatilibus parasitos suos violis, & floribus sic, vt animam aliqui efflauerint, cum eripi ad summum non possent*. Idem, eodem auctore, *strauit, & triclinia de rosa, & lectos, & porticus, & sic per ea ambulauit, idque omni florum genere, liliis, violis, hyacinthis, & narcissis*. Maximum numerum Aularum, Concłauium, Cubiculorum indicant illa Plinij iunioris ad Traianum. *Nullæ obijces, nulli contumeliarum gradus, superatisque iam mille liminibus, vltra semper aliqua dura & obstantia*. De VIRIDARIO Lamprid. *Montem Niuium in viridario domus æstat fecit* Heliogabalus Cap. 10.

Lib. 19. Iud.antiq. cap.1.

aduectis niuibus. De BALNEIS Palatinis Iosephus: *Mox vbi regiam ingressi sunt, deflexit ad infrequentem quandã cryptam ducentem ad Balineas*. Has deinde admirabilius Domitianus extruxit, ac deinde Heliogabalus. Lampridius in eius vita: *Lauacrum publicum in ædibus aulicis fecit, simul & palam populo exhibuit*. De Plateis marmore stratis idem in eodem: *strauit & saxis lacedæmonijs, ac porphyreticis plateas in Palatio, quas Antonianas vocauit, quæ saxa vsque ad nostram memoriam manserunt, sed nuper eruta, & erecta sunt*. De excelsa *turri* ab Heliogabalo exædificata idem: *Fecerat & altissimam Turrem substratis aureis, gemmatisquè ante se tabulis ex qua se præcipitaret, dicens etiam mortem suam pretiosam esse debere*. Sed hæc in Palatio an alibi ponenda est? probabilius in Palatio, in quo habitans superuenientibus cõiuratis se præcipitando eriperet. De atrio, quod Seuerus transferre voluit contra Cœlium Montem, & Templum nunc S.Gregorij, Spartianus in Seuero: *Nisi absente eo per Præfectum Vrbis medium simulacrum eius esset locatum, aditum Palatinis ædibus, idest Regium atrium ab ea parte facere voluisset*. Non fecit, structo in subiecta valle Septizonio. De Porticu stabuli Vopiscus in Carino. *quos in Palatio circa Porticum stabuli pictos vidimus*. De marmoreis crustis, & ornamentis Lampridius in Alexandro: *Alexandrinum opus marmoris de duobus marmoribus, hoc est porphyretico, & lacædæmonio primus instituit in Palatio exornatis*. Auctor Panegyrici ad Constantinum: *Ne contemnerent qui viderent deambulare; & tantum in illo Palatio marmoratis parietibus incedere*. De Domus amplitudine, innumerisque conclauibus Plinius in Panegyr. *Nullæ obijces; nulli contumeliarum gradus, superatisquè iam mille liminibus vltra semper aliqua dura, & obstantia*. Videtur & titulus Palatio à Nerua inscriptus, ARX PVBLICARVM AEDIVM. Idem ibidem: *Magno quidem animo parens tuus hanc ante hos Principes Arcem publicarum Aedium nomine inscripserat; Frustra tamen, nisi adoptasset, qui habitare vt in publicis posset. Quam bene cum titulo isto moribus tuis conuenit? quamquam omnia sic facis, tamquam non alius inscripserit*. Itaque post Domitianum amplioribus semper ornamentis Palatium instructum est. An Traianus quidquam adiecerit, cum dubitem, affirmare non ausim. Plinius in Panegyr. *At quam magnificus in publicum est H inc Porticus, inde delubra occulta celeritate properantur*, Sed aliquis porticus fori Traiani intelliget.

Plateæ Palatij. Turris. Atrium. Porticus. Amplitudo. Titulus Palatij.

Palatium iterum incensum, & refectum.

Sub Commodo, tertio conflagrauit. Dion. *Incendium noctu excitatum è quibusdam ædibus ad templum Pacis peruenit: consumptisque tabernis, in quibus merces Aegyptiorum, & Arabum erant, conscendit Palatium; vbi adeo multa exusta sunt, & libelli qui ad Principatum pertinebant, omnes ferè interierint*. Et paulo post. *Incendium nisi consumptis rebus omnibus, quibus adhæserat, restingui non potuit*. Idem tradit Eusebius in Chronico. Eutropius. *Deinde aliud incendium Romæ exortum est, Aedem Vestæ, & Palatium plurimamque Vrbis partem solo æquauit*. Herodianus item plurima, & pulcherrima Vrbis abrupta esse

Lib.10. in Commodo.

testa-

testatur. At quis instaurauit? Idem Commodus, qui & suum illi nomen, vt plerisque alijs, immo & ipsi Romæ commodauit, quam Coloniam Commodianam dixit. Lampridius: *Datus in perpetuum ab exercitu, & Senatu in Domo Palatina Commodiana conseruandus*. Refecisse etiam multa Seuerus credendus est, qui teste Spartiano, *Romæ omnes Aedes publicas, quæ vitio temporum labebantur, instaurauit, nunquam prope suo nomine ascripto, seruatis vbique titulis conditorum*. Denique ab alijs Augustis sic auctæ sunt Aedes Palatinæ, vt totũ fere montem insiderent: sic exornatæ, vt terrarum Dominis pares haberentur. Claudianus: In Commodo.

Non alium certe decuit rectoribus Orbis
Esse larem, nulloque magis se Colle potestas
Extulit, & summi sentit fastigia iuris,
Attollens apicem subiectis Regia rostris.

In Paneg. de 6. Cõs. Honor.

Theodorico Rege Italiæ iam Palatij fabricæ timebatur. Itaque scribente Cassiodoro ipse testatur. *Quando pulchritudo illa mirabilis si subinde non reficitur, senectute obrepente vitiatur*. Et refici imperauit. *Hinc est, quod sublimitatem tuam ab illa indictione curam Palatij nostri suscipere debere censemus; vt & antiqua in nitorem pristinum contineas, & noua simili antiquitate producas. Quia sicut decorum corpus vno conuenit colore vestiri: ita nitor Palatij similis debet per vniuersa membra diffundi.* Li.7. Var. ep.5.

Nunc tanta moles vel suis obruta ruinis est: vel lateritjs parietibus, ac porticibus informis; vel transijt in amœnitatem Farnesiorum Hortorum.

Alia Palatini Collis Aedificia. Cap. III.

T*OT circum Delubra videt, tantisque Deorum*
Cingitur excubijs.

Sic pergit Claudianus. Vbi non modo intelligit Capitolina tẽpla, sed multo æquius Palatina viciniora. Heliogabali, idest SOLIS, templum iuxta Palatium ædificauit Heliogabalus. Lampridius in eius vita: *Heliogabalum in Palatino monte iuxta ædes Imperatorias consecrauit, eique templum fecit studens, & Matris typum, & Vestæ ignem, & Palladium, & Ancylia, & omnia Romanis veneranda in illud transferre templum, & id agens, nequis Romæ Deus, nisi Heliogabalus coleretur.* Ibi templum Orci fuerat; vt idem affirmat. Solis templum in Palatino.

Templum Diuorum CAESARVM Tacitus Imperator fieri iussit, *in quo essent statuæ Principum bonorum, ita vt ijsdem natalibus suis, & parilibus, & Kalendis Ianuarijs, & votis libamina ponerentur*. Ita Vopiscus in eius vita. At hoc templum est ne in Palatino collocandum, vtpote propinquum ædibus Augustorum? Ibi fortasse fuit. Martialis aliquot Templum Cæsarum. L.1.ep.71

aliquot Palatij ædificia nobis carmine depingit librum alloquens:

Inde sacro veneranda petes Palatia Cliuo,
Plurima qua summi fulget imago Ducis.
Nec te detineat miri radiata Colossi,
Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus.
Flecte vias hàc, qua madidi sunt tecta Lyæi,
Et Cibeles picto stat Corybante tholus.
Protinus à læua clari tibi fronte penates,
Atriaque excelsæ sunt adeunda domus.

Hæc domus Proculi, de quo scribit, erat. Colossus ad radices montis prope Sacram viam, vt dicemus infra. De Lyæi, idest BACCHI Aede, eiusque fundatore, & forma plura, quæ dicam, non habeo. Aedes Matris Deum, seu CYBELES in Palatio fuit, vbi & Aedes VICTORIAE. Liuius: *In Aedem Victoriæ, quæ est in Palatio pertulere Deam*, Cybelem, *pridie Idus Aprilis, isque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit*. Hæc fortasse est Aedes Victoriæ de qua Liuius: *Posthumius Consul Aedem Victoriæ, quam Aedilis Curulis ex mulctatitia pecunia faciendam curauerat, dedicauit.* Prope hanc altera fuit Aedicula Victoriæ. Liuius: *Aediculam VICTORIAE VIRGINIS prope Aedem Victoriæ M. Porcius Cato dedicauit biennio postquam vouit*. Iuxta quam collocant Aedem SOSPITAE IVNONIS. Porro de templo Cybeles Liuius. *Aedem Matris Magnæ in Palatio faciendam locauerunt Censores*. Structum est templum collata stipe. Ouidius:

Aedes Bacchi, Cybeles, Victoriæ.
Dec. 3. l. 9.
Lib. 10.
Dec. 4. l. 5.
Eod. libro
4. Fast.

Nasica accepit. Templi tunc perstitit auctor,
Augustus nunc est, ante Metellus erat.
Contulit æs populus, de quo delubra Metellus
Fecit, ait, dandæ mos stipis inde manet.

Tredecim annis postquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus, ludique ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse Valerius Antias est auctor Megalesia appellati. Liuius. Cicero de Aruspic. Respon. *Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum in ipso Matris Magnæ conspectu Megalesijs fieri, celebrarique voluerunt.*

Dec. 4. l. 6.

Aedes Deorum PENATIVM in ea montis parte fuit, quæ respicit Aedem SS. Cosmæ, & Damiani. Tacitus prope Templum Vestæ videtur posuisse; cùm incendio Neroniano, *Aedes*, inquit, *Statoris Iouis vota Romulo, Numæque Regia, & Delubrum Vestæ cum Penatibus Populi Romani exusta*. Liuius. *Aedes Deorum Penatium in Velia de Cœlo tacta erat*. Sed cum esset summa, & ima Velia, Aedes circa imam erat. Summa enim Velia in summo iugo, vt supra dixi. Penates autem fuere Dij, quos credebatur Aeneas aduexisse Troia. Hector Aeneam alloquens apud Virgilium.

Aedes Penatium.
L. 15. ann.
Dec. 5. l. 5
Lib. 2. Aeneid.

Sacra suosque tibi commendat Troia Penates.

Et postea. *Feror exul in altum,*
Cum socijs, natoque, Penatibus, & magnis Dis,

Dio-

Dionysius sic templum, locique formam describit. *Templum Romæ non procul foro ostenditur, situm in loco obscuro propter circumiecta ædificia, qui Romanis vulgò sub Oliuis dicitur. In eo positæ sunt Troianorum Deorum imagines, quas cuiuis fas est inspicere, cum inscriptione, Denates, quæ Penates significat. Videntur enim mihi illi prisci ante inuentum P vsurpasse pro eo D litteram. Sunt autem hastati duo Iuuenes habitu sedentium admodum antiqui operis. Alia quoque in antiquis templis horum Deorum idola conspeximus, & in omnibus duo Iuuenes militari habitu.* Hæc ille. Lib.1.ant.

CVRIA Saliorum in eodem colle, de quibus postea.

Templum FIDEI in Palatio constituit P. Victor: auctor non facile proditur. Quidam vetustissimam templi originem à Troianis temporibus astruunt. Sed hoc probabiliter templum est, quod fecit Numa. Dionysius: *Primus publicæ templum sacrauit Fidei assignatis ex ærario victimis, quemadmodum Diis cæteris. Recepta enim semel in Ciuitatem firmitudo Fidei apud singulos etiam ciues erat valitura plurimum.* Liuius: *Soli Fidei solenne instituit. Ad id sacrarium Flamines bigis curru arcuato vehi iussit, manuque ad digitos vsque inuoluta rem diuinam facere, significantes Fidem tutandam, sedemque eius etiam in dextris sacratam esse.* Fuit etiam Aedes Fidei in Capitolio. Plinius: *Spectata est in Aede Fidei in Capitolio imago senis.* Cicero: *Qui iusiurandum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max vt in Catonis oratione est, maiores nostri esse voluerunt.* Publius Victor eodem loco statuit Deæ VIRIPLACAE Aedem. De ea Valerius, seu sacello: *In sacellum Deę Viriplacę, quod est in Palatio veniebant, cum in eo coniuges simultates deponerent.* In eodem *Palatio Febris fanum, & Aram* Cicero constituit, & Valerius, qui eiusdem duo templa alijs in locis dicata commemorat. Ibidem templum IOVI VICTORI collocatur, quod bello Samnitico, in quo P. Decius filius se pro legionibus Romanis deuouit, votum est ab eius collega Q Fabio. Liuius: *Ipse Aedem Ioui Victori, spoliaquè hostium cum vouisset ad Castra Samnitium perrexit.* Postea dicatum Idibus Aprilis canit Ouidius:

Dion.li.2. Liu. lib.1. L.35.c.10 L.3.de off. Val.lib.2. cap.1. 3. de nat. Deor. 1. de leg. Val. l. 2. c. 1. Liu. li. 10. dec.1. Fast.lib.4.

Occupat Apriles Idus cognomine Victor
Iuppiter hac illi sunt data templa die.

Hoc templum sponte patefactum prodigio fuit ante mortem Claudij Cęsaris vt refert Dion. Lib.60.

In eodem Palatio PORTICVS Q. Catuli, quam ille post Cimbricam Victoriam erigendam curauit in area euersæ domus Fuluij Flacci, qui cum C.Gracco occisus est. Quam postea prolapsam Consules ex Senatus consulto restituendam locarunt. Et quanquam ad tectum pœne perducta, deiecta iterum à Clodio, refecta tamen, & perfecta aliquando est. In proximo DOMVS eiusdē Catuli. nec altera longe aberat L.Crassi Oratoris. Plinius: *Domus ei Crasso magnifica sed aliquanto præstantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum C. Mario fudit.* De domo Catilinæ Suetonius: *Docuitquè Verrius Flaccus in atrio Catilinę domus,*

Domus Catuli, & aliorum. Plin li.17. c.1.

Ascon. in orat. pro Scauro.

quæ pars Palatij tunc erat, ideſt domus Auguſtæ. De domo M.Scauri, qui Syllam vitricum habuit, Aſconius: *Demonſtraſſe vobis memini me, hanc domum in ea parte fuiſse Palatij, quæ cum ab Sacra via deſcenderis, & per proximum vicum, qui eſt à ſiniſtra parte prodieris, poſita eſt.* De domo Tiberij, & Caij Gracchorum Plutarchus; *Reuerſus primùm Caius ex Palatio demigrauit ſub forum, velut locum magis popularem, vbi frequentiſſimi abiecti, & pauperes domicilia habebant.* De Vitruuij Vacci fundani domo Liuius: *Vitruuius Vaccus vir non domi ſolùm, ſed etiam Romæ clarus. Aedes fuere in Palatio eius quæ Vacci prata, diruto ædificio, publicatoquè ſolo, appellata.* De eodem Cicero pro domo ſua. In eodem colle domus Flaminis Dialis fuit. Dion: *Ignisquè ab ea ad Veſtæ vſque graſſatus, ita ut ſacra à Veſtalibus in Palatium ſint tranſlata, & in domo Flaminis Dialis poſita.*

Plutar. in v. vtriuſq.

Liu. Dec. 1. lib. 8.

Dion. l. 54

Domus Ciceronis in Palatio.

In eodem DOMVS CICERONIS, quod ipſe teſtatur in Piſonem. *An tu eras Conſul cum in Palatio mea domus ardebat?* Et: *erat non ſolum domus mea, ſed totum Palatium Senatu, Equitibus Romanis, Ciuitate omni, Italia cuncta refertum.* Pro Sextio. *Domus ardebat in Palatio.* Pro domo ſua. *In conſpectu præterea totius Vrbis domus eſt mea.* Et de Porticu, quam incenſa domo inibi erexerat Clodius. *Hanc vero in Palatio atque in pulcherrimo Vrbis loco porticum eſſe patiemini?* Cum igitur id vnum toties, conſtanterque Tullius prædicet, miror à Fuluio, & Marliano collocari ad radices Palatij iuxta templum Iouis Statoris. Fuit enim in edito, & ſummo Colle; *in conſpectu totius Vrbis, & pulcherrimo eius loco;* non autem in valle infima, vt videri vix poſſet. Quod ſi obijciant Plutarchum ſcribentem in vita Ciceronis *habitauit iuxta Palatium*: Græcè habet περὶ τὸ παλάτιον. Quæ præpoſitio cum accuſandi caſu etiam, *in*, ſignificat: & verius interpres vertiſſet, *in Palatio*, vt ait Cicero. Iidem non recte emptam volunt de L.Craſſo, hic enim orator fuit, qui ante deceſſerat. Empta autem eſt de P.Craſſo. Saluſtius in Ciceronem. *Cum in ea domo habitares homo flagitioſiſſime, quæ P. Craſſi viri Conſularis fuit.* deinde in domo L. Craſſi ſex loti arbores fuerunt, *quæ*, teſte Plinio *durauerunt ad Neronis principis incendia*, quibus cremauit Vrbem annis poſt CLXXX. *cultu virides, iuueneſquè, ni princeps ille acceleraſſet etiam arborum mortem.* At domus Ciceronis Clodiano incendio penitus corrupta, omniaquè in eo conſumpta, & ſolo æquata ſunt, ſuperſtructa porticu Libertatis. Porro de eius emptione ipſe ſcribit ad Sextium: *Scripſeras velle te bene euenire, quod de Craſſo domum emiſſem. Emi eam ipſam domum millibus nummùm XXXV. aliquanto poſt tuam gratulationem.* Et Gellius. *Cum emere vellet Cicero in Palatio domum, & pecuniam in preſens non haberet, à P. Sylla qui tum reus erat mutua H. S. vicies tacite accepit.* Quæ ſunt L. millia aureorum. Fuerat ante M.Liuij Druſi, qui Tribunus cum de danda Italicis populis Ciuitate leges ferret, occiſus eſt. Velleius. *Cum ædificaret, Druſus, Domum in Palatio in eo loco, vbi eſt, quæ quondam Ciceronis* (Craſſum omiſit, qui ante Ciceronem poſſedit) *mox Cenſorini fuit, nunc Statilij Siſen-*

Fulu. li. 2. Marl. l. 3. cap. 5.

Plin. l. 17. cap. 1.

Lib. 5. ep. fam. ep. 6 LXXXVII millib. & D. aureor.

Gel. li. 12. cap. 12.

Vell. lib. 2

Sisennæ est; promitteretquè ei architectus, ita se eam ædificaturum, vt libera à conspectu, immunis ab omnibus hominibus esset, neque quisquam in eam despicere posset; Tu vero, inquit, si quid in te artis est, ita compone domum meam, vt quidquid agam ab omnibus perspici possit. Proximè habitabat P. Clodius Ciceronis inimicus. Idem Cicero de Arusp. Respon. *Itaque nequis meorum imprudens introspicere possit tuam domum, ac te sacra illa tua facientem videre, tollam altius tectum, non vt eo te despiciam; sed tu ne aspicias Vrbem eam, quam delere voluisti.* De his ædibus Clodij Plinius: *P. Clodius, quem Milo occidit, sestertium centies, & quadragies octies domo habitauerit: quod equidem non secus ac Regum insaniam miror.* Ibidem Q. Fratris domum fuisse ex ijs, quæ Cicero scribit ad Atticum perspicuè infertur. Ibidem & M. Antonius habitauit. Dion: *Cumquè domus in Palatino monte, quæ prius Antonij, deinde Agrippæ, & Messalæ concessa fuerat, incendio esset absumpta, argento Messalam donauit, Agrippam in suam domum ad se recepit.* At domus Tarquinij Romanorum Regis V. prope Iouis Statoris templum, iuxta Palatium fuit. Liuius: *Ex superiore parte ædium per fænestras in nouam viam versas (habitabat enim Rex ad Iouis Statoris)* Demum obseruandum est, ædes Ciuium postea cessisse Palatio Principis, vt totum ferme Collem insederit.

L. 36. c. 15 Trecentis septuaginta millibus aureorum. Li. 4. ep. 2. Dion. l. 53 Lib. 1.

Romuli, & Pacis Templa, & Arcus Titi. Cap. IIII.

SPHAERICAM Aedem, & quadratam adiunctam Sanctorum Cosmæ, & Damiani, quadratisque magnis lapidibus olim extructam alij REMO, cuius Aedem P. Victor locat prope templum Pacis: alij ROMVLO, seu QVIRINO attribuunt. Hic quidem videtur fuisse ædes Quirini, quam Liuius in fine Libri decimi prope forum collocat: *Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem inuenio, ab Dictatore patre votam filius Consul* Papyrius *dedicauit, exornauitque hostium spolijs: quorum tanta multitudo fuit, vt non templum tantum, forumque his ornaretur, sed socijs etiam colonisque finitimis ad templorum, locorumque publicorum ornatum diuiderentur.* Nouissimè quidam Castori, Pollucique ascripserunt. Verum, vt antea probaui, Aedes Castorum non exiguo interuallo distabat, ad radices Palatij in ipso foro sita. Cum vero hìc duo fuerint Aedes: altera rotunda, altera quadrata; suspicari aliquis posset, vtrumque fratrem Romulum, ac Remum gemina Aede cultum fuisse. Iam rotunda quasi vestibulum alterius est. Quod sane templum situm in Sacra via, & à Fœlice Papa IV. SS. COSMAE, ET DAMIANO fuisse dicatum, cùm alij auctores, tum Anastasius in vita eiusdem Fœlicis, & Hermannus Contractus docet in Chronico. Idem ab Vrbano VIII. nuper exornatum est: vt alibi referam:

Templum Romuli. Pagliarius lib. 1. in Tacit.

Tem-

Tēplum Pacis. Templum PACIS, cuius insignes adhuc extant ruinæ, post multa bella Ciuilia ædificauit, teste Suetonio, Vespasianus Augustus, *pulcherrimum operum, quæ vnquam*, vt Plinius: vt Herodianus, *opus cunctorum tota Vrbe maximum, atque pulcherrimum*. Idem: *Templorum omnium opulentissimum, egregiequè munitum, multoquè ornatum auro, & argento quippe vniuersi ferme suas illic diuitias quasi in thesaurum congerebant*. Nec pauciora ingesserat Vespasianus. Iosephus: *omnia in illud fanum collecta, ac deposita sunt, quorum visendorum studio per totum orbem, qui ante nos fuerunt, vagabantur*. Plinius. *Coronas ex cinnamomo interrasili auro inclusas primus omnium in templis Capitolij, atque Pacis dicauit Imperator Vespasianus Augustus*. Idem, *statuam Nili ex basalte ferrei coloris*, *atque duritiæ*, ibi dicatam scribit, *sexdecim liberis circa ludentibus, per quos totidem cubiti summi incrementi augentis se amnis eius intelliguntur*. Hoc templum in quo candelabrum, cæteraquè templi Hierosolymitani vasa, & ornamenta, teste eodem Iosepho, reposita sunt, centum circiter post annos, quam fuerat ædificatum, seu fortuito, seu oblato incendio, arsit, Principe Commodo, vt Herodianus, & Dion (qui ait, erupisse vicinis ædibus) tradiderunt; cùm Aedes quoque Vestæ, plurima, & pulcherrima ædificia, Vrbisquè partes conflagrarunt, plurimosque dies peruagatum incendium non prius sedatum est, quàm repentinis imbribus extingueretur. Infausto sane prodigio, vt idem ait, quod Pace sublata grauissima deinde in Orbe Romano bella non sine Ciuium innumerabilium sanguine gesta sunt. Vnam huius templi, quæ superfuerat è marmore, immanem, striatamque columnam olim sustinendo fornici impositam Paulus V. Pont. Max. transtulit ad Aedem B. Virginis cognomento Maiorem, & in area ante vestibulum Basilicæ ex ære inauratum simulacrum eiusdem Virginis sustinentem collocauit.

Suet. in V. cap. 9. Plin. l. 36. cap. 15. Her. lib. 1. Ioseph. l. 7 cap. 24. Plin. li. 12. cap. 19. Plin. li. 35. cap. 8. Lib. 1. Lib. 73. in Comm.

Habuit templum Pacis adiunctam Bibliothecam, cuius meminit Gellius *Commentarium, inquit, de Proloquijs Lælij docti hominis, qui magister Varronis fuit, studiose quæsiuimus; eumque in Pacis Bibliotheca repertum legimus*. Hæc, opinor, cum templo arsit.

Lib. 16. cap. 8.

Arcus Titi. ARCVS TITI non longe abest, omnium qui cum titulo extant, antiquissimus, & quod plerique putant, sic triumphalis, vt triumphantibus Vespasiano, ac Tito fuerit erectus. Sed hanc opinionem arcus infringit inscriptio. Sic enim habet.

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS
DIVO TITO DIVI VESPASIANI F.
VESPASIANO AVGVSTO.

Alterum vero in altera fronte titulum vetustas submouit. Eius porro inscriptionis quædam verba paulo fusius explicabo, vt eliciam, arcum illum non triumphanti, sed mortuo Tito decretum, & dicatum fuisse.

Tria ergo, quæ habet inscriptio: Quod Arcus TITO fuerit erectus, quod ille cum Patre Vespasiano vocetur DIVVS, quod idem dicatur AVGVSTVS, ostendunt, Arcum post eius obitum fuisse extructum. Con-

fecto

fecto quidem bello Iudaico, cùm ambo, & primus quidem, teste Iosepho, Vespasianus curru vectus fuerit in triumpho, mirum est, arcum Tito filio, non autem Patri Vespasiano Augusto dicatum. Nisi fortè dicant, Vespasiano alterum dicatum fuisse, cum eius neque in terræ solo, neque in annalium monumentis vllum extet vestigium. Aut asserant, Arcum hunc vtrique in vno triumpho fuisse communem, & Vespasiani titulum in aduersa, & exesa parte consumptum desiderari. Sed mirum item est, anteriorem potioremque partem, quam primo triumphantes inibant, titulo filij, posteriorem vero Patris nomine fuisse inscriptam?

Difficilius soluitur, quod in eo triumpho Titus fuerit Augustus. Non enim Augusti nomen ab Octauio Augusto deductum assumebant nisi Imperatores, quorum esset absoluta potestas in vniuersam Republicam. Qui vero successores siue cognatione sanguinis, siue adoptione futuri erat, Cæsares dicti, *Nam Cæsaris*, inquit, Dion, *& Augusti vocabula nihil eis quidem ea potentiæ adijciunt peculiaris; sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat*. Spartianus in Aelio Vero. *Illos vero, qui vel Cæsarum nomine appellati sunt, nec Principes, aut Augusti fuerunt*. Et postea. *Aelius Verus nihil habet in sua vita memorabile, nisi quod tantum Cæsar est appellatus, non testamento vt antea solebat, neque eo modo, quo Traianus est adoptatus, sed eo prope genere, quo nostris temporibus à vestra clementia, Maximianus, atque Constantius Cæsares dicti sunt, quasi quidam Principum filij viri & designati Augustæ Maiestatis hæredes*. Ante Vespasianum quidem, Tiberius Augusti successor, vt refert Suetonius, ne *Augusti quidem nomen, quamquam hæreditarium vllis, nisi ad Reges ac dynastas epistolis addidit*. Id ipsum de Tiberio, & alijs quos recenset; adnotauit Iulius Bulengerius. *Caligula*, inquit, *Cæsar dictus non Augustus*, eodem Suetonio teste. Immo, referente Dione, Caligula aliquando cum populus exclamasset; *Iuuenis Auguste, ratus sibi iniuriam factam, multos occidit*. Claudius ne Imperator quidem dici voluit Cæsar dictus est. vt etiam Nero, & Galba apud Suetonium. Vitellius *cognomen Germanici delatum ab vniuersis cupide recepit, Augusti distulit, Cæsaris in perpetuum repudiauit*, narrante eodem Suetonio. His addatur Otho, qui eodem auctore, non Cæsar, sed *ab infima plebe appellatus Nero nullum indicium recusantis dedit, primisque epistolis suis Neronis cognomen adiecit*. Acceperit ne Vespasianus Augusti cognomentum, idem non memorat, sed credibile est accepisse. Tribunitiam quidem potestatem, & Patris Patriæ appellationem non nisi sero recepit.

Qui Augusti, qui Cæsares vocarentur.

Dion. l. 53

Suet. in V. Tib. c. 26.

Bulen. l. 1. de Imper. Rom. c. 17

Suet. in V. Calig. cap. 22.

Suet. c. 8.

Id. in vita Oth. c. 7.

At viuente Patre Titum Augustum fuisse appellatum nemo persuaserit, nisi verba ex veteri auctore promat. Contra Xiphilinus αὐτοκράτωρ οὐεσπασιανὸς, καὶ καίσαρες ὅτε τίτος, καὶ ὁ δομιτιανὸς ἀπεδείχθησαν. *Imperator Vespasianus, & Cæsares Titus, & Domitianus declarati sunt*. De Tito quidem reuerso in Vrbem Suetonius. *Neque ex eo destitit participem, atque etiam tutorem Imperij agere*. Censor idem vnà cum Patre, Tribunus, & Consul; non tamen Augustus, cum ille viueret; hoc enim

Suet. c. 6. in vita.

enim solum patri datum. Plinius in Præfatione ad Titum. *Triumphalis, & censorius tu, sextumque Consul, ac tribunitiæ potestatis particeps: & quod his nobilius fecisti, dum illud patri pariter, & equestri ordini præstas, præfectus prætorio eius, omniaque hæc Reipublicæ.* Quæ consentiunt Suetonij loco citato. Quomodo autem Augustus, si prætorij præfectus? Quod si Titus ibi à Plinio appellatur Imperator: sic ille veteri more, vt alij duces, re bene gesta, fuerat proclamatus ab exercitu. Cæterùm octuaginta circiter post annos cœpere simul esse duo Augusti. Iulius Capitolinus in vita Marci: *Fratrem*, inquit, *sibi participem in imperio* Marcus *designauit, quem L. Aurelium Verum Commodum appellauit, Cæsaremquè atque Augustum dixit, atque ex eo pariter cœperunt Rempublicam regere. Tuncquè primum Romanum Imperium duos Augustos habere cœpit.* Aliud autem esse participem Imperij, & Augustum, Bassianum, tradit Spartianus in Seuero. *Ob hoc etiam*, inquit, *filium eius Antoninum, qui Cæsar appellatus iam fuerat, annum xiij. agentem participem Imperij dixerunt milites. Getam quoque minorem filium Cæsarem dixerunt: eumdem Antoninum, vt plerique in litteras tradunt, appellantes.* Hæc acta in Oriente, nondum absoluto bello Parthico. Postea vero reuersus triumphans in Vrbem Seuerus cùm bellum intulisset Britanniæ, eodemque auctore, pedibus æger bellum moraretur, idque milites anxiè ferrent, eiusquè filium *Bassianum qui vnà erant, Augustum fecissent; tollise, atque tribunal ferri iussit. Adesse deinde omnes Tribunos centuriones, duces, & cohortes, quibus auctoribus id acciderat: sisti deinde filium, qui Augusti nomen acceperat. cumquè animaduerti in omnes auctores facti præter filium iuberet, rogareturque omnibus ante tribunal prostratis, caput manu contingens ait: Tandem sentitis caput imperare, non pedes.* Peccarunt igitur in Principem merito irascentem, qui Augustum fecerant: cum tamen ante participem Imperij faciendo, donatiuum largissimum meruissent. Quare quod Bulengerius scribit, à Seuero viuente Caracallam, & Getam Augustos appellatos, non legi apud Spartianum, sed solum dictos Antoninos. idquè solum de Caracalla scripsit Herodianus: eum Antoninum vocatum, Marci insuper cognomen ex Patris voluntate sumpsisse. Immo ipse Bulengerius; *Primus*, inquit, *omnium Valentinianus Valentem, & Gratianum Augustos non Cæsares fecit, præter Marcum, qui Verum socium Imperij adsciuit*, vt Ammianus. Lampridius in Diadumeno refert, hunc cum Macrino Patro Imperatorem dictum ab exercitu: eiusque epistolæ initium recitat, *Patri Augusto Filius Augustus*, quam videlicet eius nomine magister Celianus Afer scripserat. At ibidem refert, Herodianum scripsisse *Diadumenum tantum Cæsarem à militibus appellatum.* Sed non solus Herodianus; Iulius quoque Capitolinus id scripsit in Macrino: *sciendum*, inquit, *præterea, quod Cæsar fuisse dicitur, non Augustus Diadumenus puer, quem plerique pari fuisse cum patre Imperio tradiderunt.* Itaque cum res in incerto sit, tantundem fidei, quantum veritatis, habeat necesse est.

Caracalla non rite factus Augustus viuo Patre.

In V. Seu. Anton. Carac. & Getæ.

Herod. l. 3

Bul. c. 9.

Am. li. 27.

Postea

Postea fuere duo simul Augusti, aut etiam plures, vt ante Marcus, & Verus. Sed ad Vespasiani tempora ea consuetudo referri non potest. Quare Titus viuente patre nec dictus est, nec fuit Augustus. Duo simul Augusti post Marcum sero fuerunt.

In eodem titulo Titus cum Vespasiano dicitur DIVVS. Atqui vterque post mortem *Diuus* factus est; nempe per Apotheosim, & consecrationem, quæ mortuis contingebat. Herodianus. *Mos est enim Romanis consecrare Imperatores, qui superstitibus filijs, vel successoribus moriuntur: quique eò sunt honore affecti, relati dicuntur inter Diuos.* Herod. l. 4 Quod sane nemini tribuebatur nisi corpore iam affecto sepultura: perfectisque ceremonijs, & pyra incensa. *Ex illo*, Ait Herodianus, *vna cum cæteris numinibus Imperator colitur.* Solebant quidem etiam Proconsulibus decerni Diuum honores, poni aræ, ac templa in prouincijs. adeo superstitio valebat, & vanitas. Tito Flaminio, teste Plutarcho, Græci sacrificabant inter libandum, & Pæana canebant *Dijs, & MARIO*, vt idem ait; *populus Romanus in cœna libauit.* Suetonius de Augusto: *Templa quamuis sciret etiam Proconsulibus decerni solere: in nulla tamen Prouincia, nisi communi suo, Romæque nomine recepit. Nam in Vrbe quidem pertinacissime abstinuit.* Nummi passim occurrent inscripti, *Romæ, & Augusto.* Tiberius apud Tacitum, Volente Hispania illi, ac Liuiæ delubrum condere: *Cum Diuus*, inquit, *Augustus sibi atque Vrbi Romæ templum apud Pergamum sisti non prohibuisset.* Idem Tacitus: *Decreuere eidem Tiberio Asiæ Vrbes Templum, Matriquè eius, ac Senatui, & promissum statuere.* Dion: *Ad statuas etiam Seiani, tanquam Tiberij solebant*, Romani *sacrificarunt.* Idem. *Edixisset etiam Tiberius, ne cui homini sacrificaretur: atqui res sacra Seiano fieri solebat.* Suetonius de Iulio Cæsare: *Templa, aras, simulacra iuxta Deos, puluinar, flaminem lupercos, ac nonnullos honores ad libidinem cepit, ac dedit.* Id ipsum de Augusto Tacitus: *Nihil Deorum honoribus relictum, cum se Templis, & effigie Numinum per Flamines, & sacerdotes coli vellet.* Facta sunt alijs sacra, & oblatæ victimæ ac dona; vt Tiberio, & Caio Gracchis. de quibus Plutarchus: *Loca, in quibus interempti fuerant, consecrantes, primitias ibi omnium, quæ temporum articuli ferunt, libabant. Multi etiam ibi sacra faciebant, & adorabant, eò sicut ad Deorum templa commeantes.* Vt C. Caligulæ: Qui, teste Iosepho, se Deum putabat, & volebat vocari: seque pro Deo gerebat non contentus humanis honoribus coli à subditis, Iouemque appellatione fratris salutabat. *Idemque*, referente Suetonio, *consistens sæpe inter Fratres Deos*, Castorem, & Pollucem *medium se adorandum adeuntibus exhibebat. Templum etiam nomini suo proprium, & Sacerdotes, & excogitatissimas hostias instituit: cum cæteræ gentes*, auctore Iosepho, *eidem sacrificia vltro facerent dicatis aris ac templis.* Vt Neroni, cui eodem Suetonio referente, *incedenti passim victimæ cæsæ, sparso per vias identidem croco, ingestæque aues, ac lemnisci, & bellaria.* Vt Claudio, cui *templum, & aras Britanni posuerunt.* Vt Vespasiano, & Adriano, qui sibi templa Bulengero teste erexerunt. Vt Domitiano, de quo Plinius: *cum*

In eius V. In eius V. In V. c. 52. Li. 4. ann. Li. 4. ann. Dion. l. 58 In vi. Cæs. cap. 76. Ann. li. 1. In eor. vi. Lib. 2. de Bell. Iud. cap. 9. & Ant. Iud. Lib. 19. cap. 1. In Vi. Calig. c. 22. Iosep. Iud. Ant. l. 18 cap. 18. Euseb. l. 2. Hist. Eccl. c. 5. & 6. Lib. 1. c. 4. aut 9. de Imper. Rom.

Cum sæuissimi domini atrocissima effigies tanto victimarum cruore coleretur, quantum ipse humani sanguinis profundebat.

In Paneg.

Quamuis ergo hisce superstitionibus Romani Imperatores colerentur, non tamen assequuti sunt, vt viui dicerentur Diui. Immo plerique eorum quos recensui, ne post mortem quidem Diui sunt facti: & quidam vitijs detestabiles in communi odio mortalium omnibus execrationibus, & conuicijs meritò lacerati sunt. Qui vero meritis, ac virtute habebantur insignes, ij post mortem ac sepolturam in Diuorum numerum relati. Quamuis & improbis interdum id tribuerit vanitas successorum, vt Cõmodo Seuerus. Sic enim conciliata populi beneuolẽtia firmabat Imperium. Tacitus de Augusto: *Sepultura more perfecta, templum, & cœlestes religiones decernuntur*. Velleius: *Sacrauit parentem suum Cæsar*, Tiberius, *non imperio, sed religione, non appellauit eum, sed fecit Deum*. Iulius Capitolinus in Marco: *Denique priusquam funus conderetur, vt plerique dicunt, quod nunquam antea factum fuerat, nequè postea, Senatus, Populusquè non diuisis locis, sed in vna sede propitium Deum dixit*. Tacitus. *Reperio in commentarijs Senatus, Cerialem Anicium Consulem designatum pro sententia dixisse, vt templum Diuo Neroni*, qui tum viuebat, *quam maturrime publica pecunia poneretur. Quod quidem ille decernebat tamquam mortale fastigium egresso, & venerationem hominum merito: quod ad omina olim sui exitus verteretur. Nam Deum honor Principi non ante habetur quam agere inter homines desierit*. Symmachus: *Diui recepti Cœlo Imperatores mortui*. Tertullianus. *Maledictum est, ante ἀποθέωσιν Deum Cæsarem nuncupare*. Plinius ad Traianum: *Quem tu*, Neruam, *lacrymis primùm, ita vt filium decuit, mox templis honestasti, non imitatus illos, qui hoc idem, sed alia mente fecerunt. Dicauit Cœlo Tiberius Augustum, sed vt Maiestatis numen induceret: Claudium Nero, sed vt irrideret: Vespasianum Titus: Domitianus Titum, sed ille, vt Dei filius, hic vt frater videretur*. Ex quo sane constat Vespasianum, & Titum non ante obitum; sed à successoribus Diuos appellatos & factos. Vespasianus quidem, narrante Suetonio, *prima morbi*, quo mortuus est, *accessione, vt, inquit, puto, Deus fio*. Huc pertinet quod Adrianus adoptato Aelio Vero languido ac perituro, dixit, auctore Spartiano: *Ego mihi Diuum adoptaui, non filium*. Quod item Antoninus Caracalla apud eũdem Spartianum, occiso fratre Geta, cum vereretur Tyrannicam ex parricidio notam, audiretque posse mitigari facinus, si Diuum fratrem appellaret, dixisse fertur; *sit Diuus, dum non sit viuus*. Scio Augustum, & Domitianum Deos, dum viuerent appellatos. Propertius de Augusto.

Tac. lib. 1. Ann. — Vell. lib. 2. — Tacit. 15. Ann. — Sym. lib. 4 cap. 5. — In Apol. cap. 34. — In Paneg. — In V. c. 23 — In Vi. Anton. Getę. — Prop. li. 3. el. 4.

Arma Deus Cæsar dites meditatur ad Indos.

Mar. lib. 5. epigr. 8.

Martialis de Domitiano.

Edictum Domini, Deique nostri.

Idemque alij de vtroque. Sed Augustum poëtarum vanitas, & populorum adulatio. Domitianum eiusdem arrogantia, tumorquè ita nominauit. Se enim ipse Deum, ac Dominum dixit in Epistola, quod reliqui dein-

Suet. in V. cap. 13.

deinceps prosequuti sunt. Hic tamen post mortem Diuus non fuit. Illa enim veneratio priuato studio, metuquè à populo exhibita est, non publico decreto: nec Diui cognomentum solemni sanctione ac more maiorum tribuebat; quod scilicet consecratio post mortem attulit, & decreta cum publicis cæremonijs Apotheosis. Concludam cum Tertulliano. *Qui Pater Patriæ est, quomodo Dominus est? Sed & gratius est nomen Pietatis, quam potestatis. Etiam familiæ magis Patres, quàm Domini vocantur. tanto abest, vt Imperator Deus debeat dici, quod non potest credi, non modo turpissima, sed & perniciosa adulatione. Desine alium Deum credere, atque ita & hunc Deum dicere, cui Deo opus est.*

Diui cognomen ex S. C. non dabatur viuis.

Tertull. loc. cit.

Non desunt Romæ eruditi viri veterum numismatum diligentes inuestigatores, qui putant multos inueniri nummos cusos viuente Augusto cum inscriptione *Diui*. Quos enim, vt aiunt, post eius obitum successores excudi Augusto curarunt, suam quoque ipsorum imaginem inscriptionemque nummis indiderunt; quæ desunt nonnullis Diui Augusti nummis. Ex quo inferunt, *Diui* appellationem Augustum ante mortem consequutum.

Sed verum non est, id semper successores fecisse, vt nummis, quos defunctorum honori cudebant, suam effigiem, nomenque apponerent. Nam siue ob maiorem eorum cultum, siue alias ob causas, eiusmodi nummis suam ipsorum imaginem ac nomen non raro detrahebant. Quod ipsa indicant Augusti effigie signata numismata, vt alia prætercam. Vnum enim altera parte expresso Augusti capite sic inscribitur, *Diuus Augustus Pater*. altera vero designatam templi frontem cum inscriptione ostendit, *Prouidentia*. *S. C.* Quis autem dubitet, quin hoc à Tiberio cusum fuerit, cuius nomen supprimitur? Alterum præter caput Augusti, & inscriptionem, *Diuus Augustus*, Aquilam versa facie semipassis alis globo insidentem, aut potius attollentem, & S.C. ostendit. Id sane post Apotheosim se cusum demonstrat, in qua Aquila è pyra euolans in altum ferebatur: eademque frequenter in nummis antiquis, vt signum consecrationis visitur. Neque vero ex Senatus Consulto dictus vnquam, vel tamquam Diuus cultus est viuens Augustus, qui, vt supra dicebam, ab hisce honoribus pertinacissime abstinuit. Iidem cultores antiquitatis Tito viuenti nummum *Diui* appellatione fuisse cusum volunt. Nam & *Consulatus* in eodem ascribuntur qui *Diuis* post mortem ascribi non solent. Sed neque hoc vrget. Nam etiam post mortem in nummis *Diui*, & *Augusti* non omnes quidem, at complures nominantur, cum simul honores diuinos atque humanos illis componerent. Sic dicitur *Diuus Claudius Aug. Pat. Diuus Traianus Aug. Pat. Diua Faustina Augusta*. Et in arcu Titi is *Diuus* & *Augustus*, qui ab obitu Augustus non erat. Ibidem curru vectus, & triumphans, & spolia de Iudæis capta visuntur. At sub arcu eiusdem effigies volanti Aquilæ insidens insculpta est. Quod certum est argumentum consecrationis factæ post mortem. Quare honores viuentis, vitaque functi in eo monimento sane quam pulcherrimo expressi sunt. Quod autem aiunt, eodem nummo æreo

Non semper cusoris nomen est in nummis.

In nummis Augusti non sunt dicti Diui ante mortem.

me-

mediæque magnitudinis *Tito Diuo Consulatus* ascribi; alij periti veterum nummorum, & antiquitatis eum reijciunt, tanquam suppositum, & à falsarijs nuper cusum: Quia nec hactenus quisquam in numismatis vidisse dixit, neque in codicibus hac de re impressis legisse simul *Diui* nomen, & *Consulatus*, ac *Tribunitias potestates*.

Arcus Titi post eius obitum erectus.

His conficitur, Diuorum cognomenta non conuenire Tito, ac Vespasiano triumphantibus. Et Arcum illum post obitum vtriusque erectum fuisse à Senatu, Populoque Romano, vel sub Principe Domitiano, qui Titum Diuum fecerat: vel Traiano imperante, quem certe in honorem Titi nonnulla ædificasse constat: & vetus docet inscriptio, quam celabat epistilium columnarum Basilicæ veteris S. Petri in Vaticano. quem lapidem ex altero ædificio translatum religio Constantini in vsum Aedis sacræ conuerterat. Hæc porro inscriptio cum Vetus Basilica Paulo V. Pont. Max. ad nouæ ædificationem dirueretur, ita se nobis aperuit.

D.Tito D.Vespasiani F.Augusto Imp.Cæsar D.Nerua F.
Nerua Traianus Germanicus Dacicus Pont.Max.
Trib.Pot.Cos.P.P.Fecit.

Vbi Titus iam mortuus & Diuus, & Augustus dicitur.

Domus Neronis Aurea. Cap. V.

HAec Domus cum Domino stetit; bis à Nerone ædificata, bis conflagrauit. Semel communi totius Vrbis incendio, quod ipse parricida furiarum tædis agitatus excitauit. Iterum ab eius obitu, cum alijs ædificijs locum dedit. De finibus, & situ ædificij ambigi iure potest, quem nos inuestigamus in præsentia; tum formam ædificij, & opes demonstrabimus.

L.15.ann. In V.Ner. c.31.& 58 Epig. 2. de Spectac.

Tres potissimum auctores ad AVRAE DOMVS terminos inuestigandos nos quasi manu ducere possunt, Tacitus, Suetonius, Martialis. Tacitus. *Non ante*, inquit, *Vrbem ingressus est, quam domui eius, qua Palatium, & Mœcenatis hortos continuauerat, ignis propinquaret.* Suetonius. *Domum à Palatio Esquilias vsque fecit, quàm primo Transitoriam, mox incendio absumptam, restitutamquè auream nominauit.*

Fines domus Neronis.

Ex quibus locis patet domum inter Palatium fuisse, & hortos Mœcenatis Esquilinos. At Martialis fines eosdem describendo, eiusdem domus partes designat.

Hic vbi sydereus propior videt astra Colossus,
Et crescunt media pegmata celsa via;
Inuidiosa feri radiabant atria Regis,
Vnaque iam tota stabat in Vrbe domus.
Hic vbi conspicui venerabilis amphitheatri
Erigitur moles, stagna Neronis erant.

Hic

Hic vbi miramur velocia munera thermas,
Abstulerat miseris tecta superbus ager.
Claudia diffusas vbi porticus explicat vmbras,
Vltima pars aulæ deficientis erat.

Vt igitur secernamus certa ab incertis; vbi est amphitheatrum Flauium nunc Colossæum; *STAGNA Neronis erant*, hoc est, vt loquitur Suetonius in eius vita, *stagnum maris instar circumseptum ædificijs ad Vrbium speciem.* Ab Amphitheatro Orientem versus ascenditur in Esquilias, vbi templum Sancti Petri cognomento ad Vincula, & dextrorsum inter vineta spectantur Titi Cæsaris THERMAE, vulgari vocabulo, septem Aulæ. De his Suetonius: *Amphitheatro dedicato, Thermisque iuxta celeriter extructis*, Titus *munus edidit apparatissimum, largissimumque.* Hæc etiam pars Vrbis septis Neronianæ domus inclusa est: Nam teste Martiale:

Stagnum domus aureæ vbi est Colossæum.

In Vi. Titi cap. 7.

Hic vbi miramur velocia munera thermas,
Abstulerat miseris tecta superbus ager.

Celeriter à Tito extructas.

Hic enim erant rura hortensia, & syluæ septis domus inclusæ. Igitur hac ex parte Domus cum HORTIS Esquilinum Collem insederat vsque ad templum S. Martini cognomento in Montibus, nisi ampliori adhuc spatio producebatur. Et quia, teste Tacito, *hortos suos, & Domum* Nero *MOECENATIS HORTIS continuauerat*, hinc illi sumebant initium ad Orientem extensi in parte Collis, vbi Esquilinæ Virginis vulgo Maioris, Diuiquè Antonij templa: desinebantquè in hortis Perettinis. Porrò cum hortos Mœcenatis Nero possideret, quod Mœcenas Augustum hæredem dixerat, & ab illo ad Cæsares successores bona deuenerant, eosdem domui suæ Nero adiecit; vt à Colle Palatino, Palatioque Principum totas fermè Esquilias occuparent, & non immerito Vrbem domum factam dictum sit. Hæc vero explorata sunt, & veritati consentanea. Non ita certa locum designare possum, vbi vastissimum atrium, & frons ipsa domus Neronis fuit; tamen, vt arbitror, scire cupientibus fiet satis. Redeundum ergo est ad Amphitheatrum, vbi stagnum erat. Propè, ATRIVM cum porticibus, cœnationibus, & aulis visebatur. Sed statim ambigitur, an Atrium vergeret ad Arcum Titi; ibique cum Palatio coniungeretur domus: an vero vltra Constantini arcum vallem inter Cœlium, & Palatinum occuparet. Blondus, & Marlianus hic putant fuisse. A quibus vt dissentiam, aliæ me rationes grauiores monent. Nam de atrio, seu vestibulo sic Suetonius. *Vestibulum eius fuit, in quo Colossus CXX. pedum staret ipsius effigie; tanta laxitas, vt porticus milliarias haberet.* At Martialis:

Horti Mecænatis ad Templũ S. Marïæ Maioris.

Amplitudo Domus, & Hortorũ Neronis.

Vbi esset frons, & atrium domus.

Suet. in V. c. 32. Vestibulum domus & Colossus.

Hic vbi sydereus propior videt astra Colossus,
Et crescunt media pegmata celsa via.
Inuidiosa feri radiabant atria Regis.

Porro vtriusque auctoris locum componendo; Martialis propriè atrium intelligit, seu vestibulum domus, non totam domum poetice, vt quidam interpretantur. Vestibulum autem interdum accipi pro atrio docet Gellius.

Gell.l.16. c.5. lius. At Suetonius id intelligit vestibuli nomine, quod verè, germanèque significat. Est enim, vt idem Gellius, *Vestibulum non in ipsis ædibus, neque pars ædium, sed locus ante ianuam domus vacuus, per quem à via aditus, accessusque ad ædes est. Qui domos igitur peramplas antiquitus faciebant, locum ante Ianuam relinquebant, qui inter fores domus, & viam medius esset. In eo loco qui dominum eius domus salutatum venerant, priusquam admitterentur, consistebant: & neque in via stabant, neque intra ædes erant.* Hæc ille. Vestibulum quidem dicet aliquis, vt ex his deducitur, erat tecto coopertum. Quare Colossum capere non poterat, qui ob excelsam sublimitatem locum sub dio apertum exigebat; nempe atrium, seu cauædium, è quo sese supra tecta extolleret. Verum hic repetendum est, quod supra dicebam ex Tacito, Palatium Cæsarum fuisse domo continuatum. Cum ergo domus Neronis, & Augusta coniungerentur, verisimile est admirandis columnationibus, aliqua saltem parte fuisse coniunctas, vt spatium inter vtramque instar atrij relinqueretur, in quo staret Colossus. Ab eo aditum in domum, ideoque vestibulum, idem tamen dici atrium à Martiale. Quod etiam indicat, vbi situm esset domus vestibulum, nempe in Sacra via, & parte Cliui Palatini complanati. Idemque collatis explicatisque Suetonio, Martiale, Gellio, Dione, Spartiano, Prudentio, clare, nisi fallor, deprehendi. In quo necesse habeo digredi paulisper ad Colossum; vt Aureæ domus germanam sedem decernam.

COLOSSVS AVREAE DOMVS.

Positum, figuram, & magnitudinem consideranda præbet: cum quibus quando loco fuerit motus, exponendum.

Positus ergo est à Nerone, stetitq; olim Colossus prope Sacram viam, qua cliuo ascensus erat in Palatinum collem: Et prope Amphitheatrum, vt Colosseum ab illo dictum sit. Stetisse ad Sacrã viam docet Martialis.

Hic vbi sidereus propior videt astra Colossus,
Et crescunt media pegmata celsa via.

Hæc enim via sacra est iuxta interpretes, per quam ligneæ compactilesq; machinæ immittebantur in Amphitheatrũ, cum agerentur ludi. Aut potius machinas, & pegmata intelligit onusta spolijs, & præda, quæ eadem via in triumphis vehebantur. Dion: *Colossus Vespasiano Principe Sacra via collocatus*. & idem Martialis.

Ioseph. loco sup. cit.

Dion.l. 66 siue in Vesp. Xiph.

Inde sacro veneranda petes Palatia Cliuo.

At in Palatium ascendentem quid in Sacra via morari poterat?

L.1.ep.71

Nec te detineat miri radiata Colossi,
Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus.

Palmor. stratium Roman. 160.

Nempe tam immanis vt esset altitudine centum viginti pedum, placet enim magis Suetonium audire, quam Plinium, tanta artificij elegantia, quantam ostendere potuit figurãdo marmore Zenodorus æui Neroniani nobilissimus statuarius. *Et statua*, inquit Plinius, *indicauit interisse fundendi æris scientiam; cum & Nero largiri aurum, argentumquè paratus*

L.34. c.7. vb. scribit fuisse pedum centum decé,

ratus esset, & Zenodorus scientia fingendi cælandique nulli veterum postponeretur. E marmore igitur, at radiatus; nam postea Martiale, Plinioque spectante, Vespasianus detracto Neronis capite radiatum Solis caput reposuit, & Colossus dicatus *Solis venerationi est, damnatis sceleribus illius Principis:* Radij *septem* fuere, & singuli *longitudine pedum viginti duorum, & semis* vt ait P. Victor in Regione quarta. Nec solum à Vespasiano Solis facie, ac radijs illustratus, sed etiam refectus est. Suetonius: *Colossi,* inquit, *refectorem insigni congiario, magnaque mercede donauit.* Eusebius in Chronico: *Colossus,* inquit, *erectus habens altitudinis pedes* 107. Verum Eusebius vt numerando pedes aberrauit, sic fortasse lapsus est Colossum erigendo. Nisi velit, ibi fuisse repositum, vbi ante fuerat erectus; neque enim loco est motus ante Adrianum. Sed cum domus conflagrauerit aut euersa fuerit, aliqua sui parte mutilatus: tum sublato capite refici debuit, aut si forte collapsus, quod non scripsit Suetonius, erigi. Et vero loco motum non fuisse, constat ex Martialis sæpe citato epigrammate.

Plin. loc. cit.

In Vespas. cap. 18.

Hic vbi sydereus propius videt astra Colossus,
Inuidiosa feri radiabat atria Regis.

Significat enim, vt aiebam, Colossum fuisse in vestibulo domus Neronis, vbi ab eodem collocatus est. Et scribebat Martialis post Vespasianum, & statuam refectam. Quod si Dion scribit, *Vespasiano VI. & Tito IV. Coss. Templum Pacis dedicatum est, & Colossus Sacra via collocatus: quem ferunt fuisse altum pedes centum. Imago Neronis erat, vel Titi, vt ab alijs traditum est,* explicandus est, vt Eusebius. Nempe, Colossum, vel in eodem loco vbi ante fuerat, fuisse repositum, vel solum refectum, ac restitutum. Quod si aliud Dioni placet, audiendus non est. Tam enim id consonat veritati, vt alia duo, videlicet Colossum fuisse altum centum pedes: & effigiem Neronis, vel Titi, hunc expressisse, contra Suetonium, & Plinium.

Dion l. 66.

Annos triginta septem post Vespasianum regnare cœpit Adrianus, qui Colossum loco motum aliò transtulit. Testis Spartianus. *Fecit,* inquit, *& sui nominis pontem, & sepulchrum iuxta Tiberim, & Aedem Bonæ Deæ. transtulit & Colossum stantem, atque suspensum per Decianum Architectum de eo loco, in quo nunc Templum Vrbis est, ingenti molimine, ita vt operi etiam elephantes viginti quatuor exhiberet.* Est autem aduertendum, quod de Adriano subdit Spartianus, *Et cum hoc simulacrum post Neronis vultum, cui antea dicatum fuerat, Soli consecrasset:* de Commodo idem affirmare Lampridium: & quod ante vidimus, Plinium de Vespasiano. *Colossi caput dempsit,* ait Lampridius, *quod Neronis esset, ac suum imposuit, & titulum more solito subscripsit.* Dubium an idem asserat Xiphilinus in Commodo. *Abscisso capite Colossi, sui capitis imaginem reposuit.* Quare aut abscissum Colosso caput tanquam Hydræ multiplicatum succrescebat, aut aliquis horum actorum fabulam comminiscitur. Equidem, vt Spartiano assentior, quo auctore Colossum ab Adriano translatum accepimus, sic censeo Plinium audiendum,

Colossus loco motus.

cuius narratione idem Colossus refectus habetur, & Soli dedicatus. Hic enim quod viderat, scripsit. alij quod legerant, & audierant, multo post tradiderunt æuo Diocletiani. Xiphilinus Solis ne, an Neronis caput Commodus absciderit, vt suum reponeret, non refert. Alijs autem aures dare non possim, qui aiunt Neronis caput sæpius ablatum, atque repositum. Verum ex his abundè opinor confirmatum est, Colossum propè sacram viam fuisse positum à Nerone, neque loco motum vsque ad Adrianum, ideoquè Aureæ domus frontem ibi spectandam.

TEMPLVM ROMÆ.

Id ipsum ostendit; ad illud enim secundo digredior, quod translato Colosso, in ea sede, vbi ante steterat, ædificauit Adrianus. Ait enim Spartianus: *transtulit*, Adrianus, *Colossum stantem, atque suspensum de eo loco, in quo nunc templum Vrbis est*. Fuit enim & Romæ templum, quæ tanquam Dea impiè colebatur ab Romanis. Alabandæ pridem in Ciuitate Cariæ, quæ regio est Minoris Asiæ, factum fuerat, de quo Liuius:
Dec.5.l.3. Id retulerunt anno Vrb. 584. *Alabandenses templum Vrbis Romæ se fecisse commemorauerunt* in Senatu, *ludosq; anniuersarios ei Diuæ instituisse*. Ante hos fecerant, & Smyrnæi, quos Tacitus in eodem Senatu loquentes inducit, *se primos templum Vrbis Romæ statuisse M. Porcio Consule*.
Anno Vrbis 559. Tac.lib. 4. Ann. Anno Vrbis 887. Templum Veneris, & Romæ. At Romæ fecit Adrianus, eiquè templum VENERIS adiunxit. Dion in Adriano ἀυτὸς μὲν γὰρ τὸ τῆς ἀφροδίτης τῆς τε ῥώμης ναοῦ διάγραμμα ἀυτῷ πέμψας: quod male vertit interpres, *descriptionem, & formam templi Veneris, quod Romæ fabricauerat, ad eum misit*. vertendum enim fuerat: *Ipse quidem*, Adrianus, *descriptionem templi Veneris, & Romæ ad eum mittens*, Apollodorum insignem architectum: *quippe significans*, pergit Dion, *sine illius opera, & ministerio etiam ingentia ædificia extrui posse, quærebat an ædificium illud rectè, & commodè se haberet. Rescripsit de templo, sublime illud, & concauum fieri oportere, vt ex loco superiori in sacram vsque viam insignior prospectus esset, & magis conspicuus. Concauum ad excipiendas ludorum machinas, quæ in eo latenter compingi, & item ex occulto in theatrum duci possent*. Cassiodorus in Chronico: *His*, inquit, *Consulibus templum Romæ, & Veneris factum est, quod nunc Vrbis appellatur*.
Pompeiano, & Atiliano sub Adriano. Eusebius in Chronico Veneris tantum appellat: *Templum*, inquit, *Veneris ab Adriano Romæ factum*. P. Victor, *templum Veneris* in Regione quarta. Notitia Imperij, *Templum Veneris, & Romæ*. *Templum Vrbis*
Loc. cit. Spartianus.
Am. l.16. Et Ammianus: *Vrbis*, inquit, *templum, forumque Pacis*. Sed quod est forum Pacis? An fanum, potius legendum? Prudentius:

Prud.lib.1 Contra Symm.

Lanigerosque Deum templis astare ministros,
Ac sacram resonare viam mugitibus ante
Delubrum Romæ; colitur nam sanguine & ipsa
More Deæ, nomenque loci, ceu Numen habetur:
Atque Vrbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura Deabus.

Clau-

Claudianus : *Elusæ, dominæ pergunt ad limina Romæ* — Lib. 2. in Stilic.
Et: *Conueniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent*
Monte Palatino.

Ex quibus locis templi sedes, & pulchritudo deprehenditur. Erat enim in Colle Palatino, quà deuexus est in Sacram viam prope arcum Titi. Anastasius alibi collocat. ait enim in Felice IV. *Hic fecit Basilicam SS. Cosmæ, & Damiani in Vrbe Roma, in loco qui appellatur via Sacra, iuxta templum Vrbis Romæ.* cui quidem assentiri non possum. Nam si ibi fuit Vrbis templum, vnde transferri eximiæ magnitudinis, & polituræ Tiburtinos lapides nuper vidimus; in depresso, & humili loco situm, non in edito, & Monte Palatino fuit. Idem ergo sit Anastasio iuxta templum Vrbis, ac non longe à Templo Vrbis. Vbi autem ædes est SS. Cosmæ, & Damiani, fuisse Templum Quirini, vel Romuli simul, & Remi non improbabilis opinio fert, vt supra dictum est. Porro frons templi Romæ, vt indicat Dion, & Prudentius, Sacram viam è superiori loco spectabat; vt area ante templum ex eadem via cœpisse videatur, & inde sublata gradibus eminentiorem fecisse prospectum templi. Magnificentiam ostendit Claudianus. Quod enim ædes candida luceret, vim Parij, aliorumquè marmorum ostendit, quibus conuestita commendaretur inter Cæsarum moles. Et Ammianus post Capitolium, & Pantheon memoratu dignam duxit. Et quia quærebatur ab Adriano simul Veneris, & Romæ, quasi parentis ac sobolis cultus; ideò ædes magnificentior ac pulchrior ab illo est facta. Tectum sane tegulis æreis instructum fuit, quas ad Templum S. Petri translatas ab Honorio I. Pontifice testis est in eius vita Anastasius. *Cooperuit,* inquit, *Ecclesiam omnem B. Petri ex tegulis æreis, quas leuauit de templo quod appellatur Romæ.* At Prudentius dum canit.

Templum Romæ vbi esset.

Frons tẽpli cõuersa ad Sacram viã.

Tectum tẽpli Romæ cum tegulis æreis.

Atque Vrbis, Venerisquè pari se culmine tollunt.

Videtur Templa duo simul iuncta constituere. Cur enim ait? *pari*, nec potius, *vno se culmine tollunt?* An licentia poetica loquutus rei veritatem inuoluit, historiæ luce euoluendam? An fortè significat, vt quemadmodum in templo Capitolino tria sacella sunt posita Ioui, Iunoni, Mineruæ: ita hoc templum communi ambitu, tectoque pares duas ædiculas Veneris, ac Romæ comprehenderet? Inter nummos æreos Antonini Pij vnus est cum effigie templi pulcherrima, inscriptus: *Aeternæ Romæ.* Credibile est, templum ab Adriano patre extructum, ab Antonino in imperium ascito fuisse aliqua parte refectum, aut perfectum. Hæc de Vrbis templo.

Iam vt redeam ad Domum Neronis; cum Colossum Adrianus loco mouerit; in quo deinde Vrbis Aedem ædificauit paulum supra Sacram viam, quam è superiore area despiciebat: Colossus autem steterit in vestibulo, adituque domus: ibi quoque hanc incepisse, frontemquè explicasse necesse est. Ibi iuxta Tacitum Palatio iungebatur. Ex quo causa afferri potest, cur TRANSITORIA, ante quam Aurea, dicta sit à Nerone. Suetonius: *Domum à Palatio Esquilias vsque fecit, quam primo*

Domus Aurea cur primo Transitoria.

Transitoriam: mox incendio absumptam, restitutamque Auream nominauit. Cum enim Aedibus Augustalibus iuncta, ad quas è Sacra via ascendebatur, inde domus versus Esquilias laxaretur in planicie, vbi arcus Titi, & S. Mariæ cognomento Nouæ templum est, Sacram ipsam viam cum alijs vicis sibi subiectam inclusit, atrioque recepit, sic vt omnes illac transire, & libere commeare possent. ATRIVM porro à Palatio Esquilias vsque protensum & Suburram, ibi desinebat, quà nunc mollis cliuus exurgit versus frontem Aedis Sancti Petri ad Vincula. Hæc Atrij longitudo. Nam latitudo spatium à tẽplo Pacis vsque ad Amphitheatrum, eoque amplius patens complectebatur. STAGNVM autem, quod, referente Martiale fuerat, vbi postea Amphitheatrum, etiam vltra eius molis terminos Orientem versus, extensum, credo, est; vt deinde aliquam eius partem Amphitheatri structura solum occuparit. Quod sufficit explicando Martiali, ampliorque fit, & magnificentior atrij latitudo. In atrio fuere PORTICVS triplices, & milliariæ. Porticus triplices capiunt triplicem ordinem columnarum quod rarum, & omnino magnificum fuit. Milliariæ vero non tophaceæ, vt imperitè quidam apud Beroaldum, sed vel mille passus, vel mille columnas complexæ, vt alij alitèr explicant. Meminit Cicero faciendæ porticus mille passuum: *eaque cingemus excelsa porticu, vt mille passuum conficiatur*. Vt hanc quoque passuum mensuram in fabricis Romanis admittat Leuinus Torrentius; qui, quod velit eas metiri pedibus, atrium quoque Neronianum redegit ad mille pedes; quamquam non magnopere contra sentientibus repugnaturus. Certe nimium detraxit, qui pro passibus pedes subiecit. passus enim quinque pedes sunt. Nec video, cur Romani, qui decempeda, seu decempedali calamo ædificia metiebantur; eadem calamo quinquepedali, qui est passus, metiri non potuerint. Cæterum dicere aliquis posset, porticum vtrumque habuisse mille columnas, & passus; tanto enim interuallo triplici ordine columnæ potuere disponi, vt mille passuum circuitus vndique efficeretur. Iulius Capitolinus *Basilicas centenarias* appellauit in Gordiano iuniore, centum forte columnis fultas, & passibus dimensas. Aliam huiusmodi porticum milliariensem memorat Vopiscus in Aureliano. *Milliariensem*, inquit, *denique porticum in hortis Salustij ornauit*. De altitudine ædificij nihil accepimus: sed cum tanta esset longitudo, credibile est optimos Architectos Seuerum, & Celerem, sic enim Tacitus nominat, superiores porticus, aulas, conclauia, & cœnationes ita extulisse, vt longitudini ad symmetriam, & aspectum responderent.

Stagnum in domo Neronis.

Quæ porticus milliariæ fuerint.

Lib. 4. ep. ad Attic. ep. 15.

Basilicæ centenariæ.

Suet. loco citato.

Quod ad reliquum ornatum spectat; *Cuncta*, inquit, Suetonius, *aurolita, distincta gemmis vnionumquè conchis erant. Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis, versatilibus, vt flores: fistulatis, vt vnguenta desuper spargeretur. Præcipua Cœnationum rotunda, quæ perpetuo diebus, ac noctibus vice Mundi circumageretur. Balineæ marinis, & albulis fluentes aquis*. Illæ porro Cœnationes, & Aulæ fuisse videntur prope porticum Liuiam, quæ vt dicebam, vltra templum Pacis & forum Cæ-

saris

ſaris propinqua fuit Eſquilijs. Martialis. Epigr. cit.

Claudia diffuſas vbi porticus explicat vmbras,
Vltima pars aulæ deficientis erat.

Aut certe domum ipſam poëta ſignificat extremo ibi angulo cōuerſam. Sed quomodo Liuia porticus dicta eſt Claudia? Quidam duas faciunt: vnam ab Auguſto extructam, alteram à Claudio: Alij vnam, ſed binominem, quibus aſſentior. Eam quidem porticum probabile eſt arſiſſe Neroniano incendio, quod & domus Neronis proxima, & reliqua circum ædificia conflagrarint. *Delubra Deum*, inquit Tacitus, *& porticus amœnitati dicatæ latius procidere*. reſtitutam deinde ab ipſo Claudio Nerone: & priori Liuiæ nomini additum Claudiæ. Quare à Martiale Claudia: à Plinio, P. Victore, & Ouidio dicta eſt Liuia. Dion aliorum nomini etiam aſcribit: *Porticus*, inquit, *Liuiæ in honorem C. & L. Cæſarum ædificata, tum dedicata fuit*. Porticus Liuia eadem quæ Claudia. Tacit. l. 15 ann. Dion. l. 56.

Iam quæ de cœnationibus, conclauibus, parietibus domus Aureæ dicta ſunt, quamquam admirationis modum excedunt; tamen, vt refert, Tacitus, *gemmæ, & aurum haud perinde miraculo fuerunt, ſolita pridem, & luxu vulgata, quàm arua, & ſtagna, & in modum ſolitudinum hinc ſyluæ, inde aperta ſpatia, & proſpectus*. Et Suetonius. *Rura aruis, atque vinetis, & paſcuis ſyluisque varia, cum multitudine hinc omnis generis pecudum, ac ferarum.* omnia vno domo contenta, quæ magnis Vrbibus contineri vix poſſunt. Accedunt ornamenta picturæ. Meminit Plinius Amulij grauis, ſeueri, floridi pictoris, qui ibi tantum fere artem exercuit. *Carcer*, inquit, *eius artis domus Aurea fuit, & ideò non extant templa alia magnoperè*. Idem de ſignis: *Ex omnibus*, inquit, *quæ retuli, clariſſima quæque in Vrbe iam ſunt dicata à Veſpaſiano Principe in Templo Pacis, alijſque eius operibus violentia Neronis in Vrbem conuecta, & in ſellarijs domus Aureæ diſpoſita*. Quare *in illa inuiſa*, vt ait Tacitus, *& ſpolijs Ciuium extructa domo rarus egreſſu, atque in hortis* Nero morabatur. Eam tamen *cum abſolutam dedicaret*, referente Suetonio, *hactenus comprobauit, vt ſe diceret quaſi hominem tandem habere cœpiſſe*. Peiora Vitellius, qui teſte Dione, dicebat, *Neronem male habitaſſe, vſumque fuiſſe paruo, & humili apparatu*. Atqui ſplendidior illo eſſe quis poterat? ſummam quidem erogatæ pecuniæ computare non poſſum, quod de ea mirum apud auctores ſilentium. Suetonius de Othone. *Nec quidquam*, inquit, *prius pro poteſtate ſubſcripſit, quàm quingenties ſextertium ad peragendam auream domum*; ideſt duodecies centena quinquaginta millia aureorum. Hic vero quid illi addere tandē potuit, quàm ante, eodem Suetonio auctore, Nero abſolutam dedicauerat? Quare ex tantulo Othonis additamento conijci poteſt, quid Nero inſumpſerit. *Conferendis pecunijs*, ait Tacitus, *peruaſtata Italia, prouinciæ euerſæ, ſocijquè populi, & quæ Ciuitatum liberæ vocantur: Inquè eam prædam etiam Dij ceſſere ſpoliatis in Vrbe templis, egeſtoque auro, quod triumphis, quod votis omnis populi Romani ætas proſpere, aut in metu ſacrauerat. Enimuero per Aſiam, atque Achaiam non dona* Tacit. l. 15 ann. Plin. li. 35. cap. 10. Plin. li. 34. cap. 8. Tac. loc. cit. Dion. l. 75. Suet. in V. cap. 7. Tac. li. 15. ann.

tantum, sed simulacra numinum abripiebantur. Etsi tantam vim auri, non modo in suæ domus, sed aliorum etiam ædificiorũ structuram Nero effudit. Sed quamuis tantus fuerit impendij furor, ac splendor ædificij, tamen Ioannes Baptista Villalpandus neque impensis, neque opere domum hanc Auream celeberrimo Salomonis templo contendit esse conferendam; quod verissimum reor.

Tom.2. in Ezech. l.5. cap.64.

Cœnatio rotunda.

Illud postremo adijciam, quomodo intelligi queat, *præcipuam Cœnationum rotundam* perpetuo motu circumactam. Nam quia Cœnatio erat, Cæsarem in ea non raro cœnasse credibile est; cum præsertim eboreis, ac versatilibus è tabulis supernè vnguenta, & odores per fistulas effunderentur. At quomodo pauimentum stabile, si omnes circum parietes mouebantur? quomodo ad illam patebat ingressus, ianuis continuo lapsu vel sublatis, vel depressis? quomodo sphæricum hoc Cœlum compactum? quibus machinis mouebatur? Haud sane dubito, quin alij hæc ingeniosiùs vel cogitatione comprehendant, vel sermonibus euulgent; ego tamen sic mente complector. Primo concipiendi animo sunt quatuor recti, quadratique parietes ad perpendiculum, & normam erecti, quibus Cœnatio sphærica suspendebatur. Hæc in medio stabilem, ac magnum massæ ferreæ axem habeat, duobus parietibus dextra, læuaque affixum in plano æqualitèr collocatum, atque immobilem. Iam cum axe valida tigna, & asseres committi possunt, arctissima inuicem commissura compacti, clauis, & cuneis inter se ad sustinendum pauimentum colligati; quod certe immotum nulla lababit ex parte. Globus vero axi ex vtraque parte circulis ferreis insertus, nec pauimento adhærens denticulatis rotis ab axe remotissimis facile potuit moueri extrinsecus Ianuæ prope axem constitutæ sint, vbi minimus est motus: seu potius patentes in rectis parietibus ianuas globus ibi vacuus, & supra incipiens attingat. Machinæ ad mouendum vel ferreæ fuerunt rotæ, deorsum aqua subeunte in girum actæ, quibus aliæ longis teretibusque sudibus ferreis illigatæ, sursum dentatis globi circulis immittebantur, vt illum versæ conuerterent; quo pacto continuus fit, & ordinatus motus; vel certe grauia pondera continuo lapsu descendentia, quod spectamus in horologio, mouere cœnationem potuerunt. Sed prior mouendi ratio magis probatur. Versatiles huiusmodi aulas fuisse etiam in Palatio Cæsarum supra diximus.

Quomodo compacta fuerit.

Quomodo moueri potuerit.

Domus Neronis cito corruit.

Demum quod mireris in tanta domo, est festinata ruina. Nam tam immensas opes, vt gemmæ, aurumquè omnibus placët, quà violentæ manus, quà flammæ non totis septem vertentibus annis rapuerunt: ac diruta Amphitheatro extruendo, alijsq; circum ædificijs locum dedit. Eusebius scribit Romæ Auream domum incendio conflagrasse sexto Traiani anno, vt stetisse triginta sex annos velit. Huic consona scribit Eutropius lib.10. in vita Traiani: *Romæ*, inquit, *Aurea Domus à Nerone totis priuatis publicisque rebus impensis condita, repentino conflagrauit incendio.* Sed certiora, & veriora nos cum alijs auctoribus protulimus.

Aureæ

Aureæ Domui, & Amphitheatro propinqua Aedificia. Cap. VI.

INTRA ambitum Domus Aureæ templum Fortunæ, quam à Segetibus SEIAM dixere, fuit. Plinius: *Nerone Principe in Cappadocia repertus est lapis duritie marmoris, candidus, atque tranſlucens. Hoc construxerat Aedem Fortunæ Aurea Domo complexus. Quare etiam foribus clauſis interdum claritas ibi diurna erat, haud alio quam ſpecularium modo tanquam incluſa luce, non transmiſſa.* Quæ verba indicant cum domo, templum perijsse. Tẽplum Fortunæ. L. 36. c. 22

In hortis Cœnobij S. Mariæ Nouæ duarum ſimul coniunctarum, & parium ædium reliquiæ ſunt, quas alij *Solis*, & *Lunæ*: alij *Concordiæ*, & *Aeſculapij*: ISIDIS alij, ac SERAPIDIS volunt eſſe. Quæ opinio non diſplicet. Cum enim tertia Vrbis regio, in qua modo verſamur, ab his nomen coniunctim aſſumat apud P. Victorem, & Sextum Rufum; credibile eſt, eos coniuncta etiam templa habuiſſe; quos alibi vno templo cultos ſimul, ſupra diximus. Idem ex eo Fuluius autumat, quod præcipit Vitruuius Templa Dijs ſic diſtribuenda. *Mercurio in foro: Iſidi & Serapidi in emporio.* Varro autem ibi ad Sacram viam emporium ſtatuit illis verbis: *Huiuſce inquam pomarij ſumma Sacra via.* Confirmat Ouidius: Templa Iſidis ac Serapidis. Fulu. li. 5. Ouid. de Arte.

Rure ſuburbano poteris tibi dicere miſſa,
Illa vel in ſacra ſint licet empta via.

Et prope aderat Suburra, in qua naſci ibi poma, nempe venalia canit Martialis. Neque obijciat aliquis templum Iſidis dirutum fuiſſe à Tiberio, ſtatuamque merſam in Tiberim, aliquot ſacerdotibus actis in Crucem, quod turpe flagitium in eius templo patrari curaſſent, vt tradit Ioſephus. Non enim ſemel horum templa diruta, & reſtituta ſunt: atque in cultu Iſidis, & Serapidis Romæ variatum eſt. Dion: *Decretum, quod prioris anni exitu de Serapi Iſideque factum erat, inter prodigia non extremum videtur locum obtinuiſſe. Eorum Diuorum fana, quæ priuatim nonnulli extruxerant, Senatus demoliri iuſſit, quod eos non magnopere inter numina numerabat. Vbi ea ſententia obtinuit, vt publice iam coli inciperent, extra pomœrium eos Deos collocauerunt.* Quo loco affirmat id Senatus Conſultum factum anno Vrbis DCC. cum Tertullianus, vt ſupra dixi, id factum aſſerat Piſone, & Gabinio Coſſ. nempe anno Vrbis DCXCVI Idem Dion de Auguſto loquẽs ait: *Aegyptijs Dijs ſacra fieri intra pomœrium non eſt paſſus.* Idem de Agrippa: *Sacra Aegyptia, quæ iterum in Vrbem iam inſinuabant, repreſſit, edicto, ne quis in ſuburbano intra D. paſſus ageret.* At Tertullianus: *His vos reſtitutis ſummam maieſtatem contuliſtis. Licet Serapidi iam Romano aras reſtruxeritis.* Quæ verba oſtendunt intra Vrbem poſtea receptos. Sic Domitianus, Mart. l. 10. epigr. 93. Ioſeph. antiq. Iudaic. Li. 18. c. 7. Lib. 50. Templa Iſidis diruta, & iterum ſtructa. In Apolog. cap 6 L. 1. c. 21. Dion. l. 53 Dion. l. 54 Loc. cit.

Suet. in Vit. Dom. c. 1. In V. c. 12

tianus, referente Suetonio, è Capitolio fugit *mane Isiaci celatus habitu interque sacrificulos vanæ superstitionis*. Qui scilicet illic sacra curabant. Othonem autem scripserat, *Sacra etiam Isidis sæpe in lintea religiosaque veste propalam celebrasse*. Spartianus de Antonino Caracalla: *Sacra Isidis Romam deportauit, & templa vbique magnifice eidem Deæ fecit. In quo quidem mihi mirum videtur, quemadmodum Sacra Isidis primum per hunc Romam venisse dicantur; cum Antoninus Commodus ita ea celebrauerit*. Quare non mirum si Regioni III. intra Vrbem nomen dederunt, cùm intra, & extra pomœrium colerentur.

Arcus Cōstantini.

Non longè ab his, quà flectebatur ab Appia in Sacram viam inter Palatinum, & Cœlium erigitur triumphalis ARCVS Constantini propior tamen Palatio. Positum debellato Maxentio indicat titulus.

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO
MAXIMO P. F. AVGVSTO
S. P. Q. R.
QVOD INSTINCTV DIVINITATIS, MENTIS MAGNITVDINE
CVM EXERCITV SVO TAM DE TYRANNO
QVAM DE OMNI FACTIONE VNO TEMPORE
IVSTIS REMPVBLICAM VLTVS EST ARMIS
ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DEDICAVIT

Sub arcu medio ex vtroque latere cernitur effigies Constantini expressa marmore inter signa, & militares cuneos, quà insidentis equo, & accidētium hostium cateruas incurrentis, quà stantis, imperantisque victis gētibus, lauream supra verticem sustinente Victoria, adiectisque titulis:

LIBERATORI VRBIS. FVNDATORI QVIETIS

Quid essent vota decennalia. Lib. 53.

Quod autem extrinsecus ab vtraque fronte legitur VOTIS X. VOTIS XX. vota decennalia, & vicennalia indicantur, eius saluti, Imperioque totidem annis à populo nuncupata. Qui mos ab Augusto deriuatus ad illam vsque vigebat ætatem. Dion: *Cæsar*, inquit, Augustus, *quo longius Romanos à suspicione Regiæ potestatis sibi propositæ abduceret, Imperium in suos decennale suscepit. Ei cum primum decennium exiuisset, aliud quinquennium, atque eo circumacto rursum aliud quinquennium: post decennium, ac eo finito aliud iterum decretum est, ita vt continuatis decennijs per totam vitam summam Imperij obtinuerit. Quam ob causam posteriores quoque Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium ijs imperium deferatur, tamen singulis decennijs festum pro eius renouatione agunt, quod hodie etiam fit*. Frequens in antiquis numismatis mentio Votorum X. XX. XXX. Cæterum arcum illum triumphalem inæqualis artificij marmoribus compactum multi obseruant: eximijs quibusdam: alijs vero rudioris sculpturæ operibus. Et præclara quidem ex aliquo Augusti, vel Traiani monumento detracta arbitrantur. Verum quoniam hi arcus triumphaturis festinatò erigebantur, & complures sculpendi magistros necesse erat adhibere; non male

ſentiat, qui putet eadem ætate inſignes alios, alios minus laudatos ijs lapidibus figurandis ſuam operam impendiſſe.

Ad Arcum Conſtantini ſub imo Palatio CVRIAS veteres olim fuiſſe, probabilis opinio eſt. Sunt autem docente Varrone, *Curiæ duorum generum. nam & vbi curarent Sacerdotes res diuinas, vt Curiæ veteres: & vbi Senatus humanas, vt Curia Hoſtilia.* Romulus ergo cum in triginta Curias populum diſcreuiſſet, quibus poſtea additæ ſunt quinque, & vnicuique ſuos dediſſet colendos Deos, etiam *Curiones*, ideſt Curatores ſacrorum, & Curias, vbi tracterentur res ſacræ, decreuit; vt in *ſua quiſque Curia*, quod ait Feſtus *ſacra, publica faceret, feriasque obſeruaret*. Hæc ſacra *Curionia* dicta, & *Curionium æs*, quod dabatur Curioni ob ſacerdotium Curionatus. Curias autem eo loci fuiſſe indicat Tacitus, conuerſiones flexumque deſcribens Vrbis fundatæ à Romulo. Inchoat enim, vt aliàs dixi, ad Aram Herculis in foro Boario, prope ædem nunc S.Anaſtaſiæ: tum deducit ad aram Conſi, quæ erat in Circo Maximo fere contra templum S. Gregorij: *mox*, inquit, *ad Curias veteres*, nempe ad Arcum Conſtantini; *tum ad ſacellum Larium forumque Romanum*, in angulo Hortorum Farneſiorum contra Aedem SS.Coſmæ, & Damiani. Blondus poſuit ſub Eſquilijs, & prope Aedem S.Petri ad Vincula, ſed Curiarum ſedem mutauit.

Curiæ veteres. Ann.l.12. Curiæ veteres ad arcũ Conſtantini.

Ante Arcum Conſtantini, & Amphitheatrum *METAM ſudantem* fontem videlicet eorum, qui ludos frequentabant, extinguendæ ſiti percommodum eminente Iouis ſimulacro, extante adhuc veſtigio conſtituunt; quam in nummis expreſſam habemus.

Meta ſudans.

Templum TELLVRIS, cuius Cicero ſæpe meminit, inter Eſquilias, & Palatium, incerta tamen ſede collocant. Prope Sacram viam contra Conſtantini Arcum, præterque Coloſſæum, quà modico cliuo verſus templum D.Petri ad Vincula aſcenditur, fuiſſe credibile eſt, in ipſa fortè nunc ſtrata via; nam & olim in via erat. P. Victor recenſet in Regione quarta Palatij. Seruius perobſcurè loquitur lib.8.Aeneid. *Carinæ*, inquit, *ſunt ædificia facta in Carinarum modum, quæ erant intra templum Telluris.* Virgilius quidem loquitur de Carinis; qui poſtea locus in Vrbe ab ijs ædificijs dictus, & Cœlio iunctus vltra Coloſſæum, verſus templum Sancti Clementis, producebatur. Ibi domus Pompeij, de qua poſtea dicam. Hanc cum poſſideret Antonius Conſul, occiſo Cæſare Senatum vocauit in Aedem Telluris, ſuis ædibus ſcilicet propinquam.

Tẽplum Telluris. Carinæ vbi eſſent.

Verum quid ſit apud Seruium, ædificia facta in modum Carinarum eſſe intra templum telluris, non plane intelligo. Huiuſmodi enim ædificia Vrbi conditæ à Romulo inſtar ſuburbij fuerunt in valle media inter Palatium, Cœlium, & Eſquilias: & quod eò ſe pauperes reciperent, rudis & impolitæ ſtructuræ. Hæc ergo, Roma iam Mũdi Domina, magniſq; molibus nobilitata, tanto tẽporum interuallo inter telluris tẽplum cõpulſa, & cõtenta ſunt? An vt priſcæ paupertatis exẽplum extaret, aliquod eiuſmodi ędiũ veſtigiũ in Aede telluris reconditum ſeruabatur? an potius pictura expreſſum colores ſpectantibus referebãt? Quod ſane frequẽs in tem-

Quomodo carinæ in templo Telluris.

templis fuit. Hoc probabilius videtur. Nam ibi alia picta cernebantur, vt constat ex Varrone. *In Aedem Telluris*, inquit, *veneram: offendi ibi spectantes in pariete pictam Italiam*. De solo, in quo templum est conditum, dissentiunt auctores. *Inuenio*, inquit Liuius, *damnatum Spurium Cassium populi iudicio: dirutasquè publicè ædes. Ea est area ante Telluris ædem.* Damnatus vero est Cassius Consul, quod primus legem agrariam promulgasset, venisset que ea largitione in suspicionem affectati Regni. At Cicero, *Sp. Cassij*, inquit, *domus ob eandem causam euersa, atquè in eodem loco ædes posita Telluris*. idemque Valerius tradit. Dionysius vero, *Aedes*, inquit, *dirutæ sunt, vbi nunc quoque ante Telluris patet area, in cuius parte postea Deam hanc consecrauit populus in via, quæ ad Carinas fert*. Fortasse locus euersæ domus, areæ ante templum, & templi capax fuit. Causam vero extruendi afferunt, quòd P. Sempronius Sophus bellum gerens cum Picentibus, teste Floro, *Tremente inter prælium campo, Tellurem Deam promissa æde placauit*. De eodem terræ motu Orosius, & Frontinus, qui Tiberium Sempronium Gracchum appellat. Sed mendosè legi autumat Sigonius. Ad Telluris, fuit Armamentarium, de quo M. Tull. in orat. de Arusp. Responsis.

Var. l. 1. de re rust. Decad. 1. Lib. 3. Lib. 6. c. 3. Ant. Ro. lib. 8. Li. 1. c. 19. Li. 4. c. 4. Front. l. 1. In Fast. de Coss. An. 485.

Basilicam CONSTANTINI, & Porticum ABSIDATAM, nempe sinuatam, & vna abside, vel pluribus terminatam in eadem Regione 4. numerat P. Victor. Locus certò designari non potest. Manutij codex habet *Asidatam*, quod explicari vellem. Dion alterius Porticus meminit in hac vicinia prope forum Romanum constitutæ. *PAVLI*, inquit, *PORTICVS incendio absumpta est: ignisque ab ea, ad Vestæ vsque grassatus, ita vt sacra à Vestalibus in Palatium sint translata. Hæc postea Porticus verbo quidem ab Aemilio, qui ab eo, qui primus hanc fecerat, genus suum trahebat, re autem ab Augusto, & Pauli amicis refecta est*. Forte aliquis pro Porticu intelliget Basilicam Aemilij Pauli, quamuis Græce sit στοὰ ἡ παύλιος.

Dion. l. 54

Castra Misenatium Porticui Liuiæ idem in Regione 3. subscribit. Hi Classiarij erant, interdum ad Vrbem venientes. Augustus enim, referente Suetonio, *Classem Miseni, & alteram Rauennæ ad tutelam Superi, & Inferi maris collocauit*. His classis militibus seu vocatis, seu alia de causa venientibus ad Vrbem attributa hospitia. Neque his solum, sed alijs in classe degentibus. De his Suetonius in Galba. *Nam cum Classiarios, quos Nero ex remigibus iustos milites fecerat, redire ad pristinum statum, Galba cogeret*.

In eius vi. cap. 49. Cap. 12.

Amphi-

Amphitheatrum Flauium, & alia Amphitheatra. Cap. VII.

OFFERT iam se nobis AMPHITHEATRVM FLAVIVM, cuius occasione de alijs Amphitheatris, postea de Theatris dicendum. θέατρον Græce spectaculum est, & locus ipse, in quo eduntur spectacula. Hoc ædificium in hemicycli, aut circuli formam extruebatur. Illud cum scena ad ludos dramaticos Theatrum dictum: hoc duobus quasi Theatris compactum ad ludos gladiatorios, Amphitheatrum. Cassiodorus: *Cum Theatrum, quod est hemisphærium, græce dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iuncta duo visoria, recte constat esse nominatum.* In vtroque disponti gradus, ac sedilia, vt commodè ciuibus liceret ludos intueri. Romæ quidem vsque ad Pompeium temporaria fuere Theatra, & Amphitheatra; quòd huiusmodi fabricæ putarentur nocere bonis moribus. Liuius: *Cum locatum à Censoribus Theatrum extrueretur, P. Cornelio Nasica auctore, tamquam inutile, & nociturum publicis moribus ex Senatus Consulto destructum est: populusque aliquandiu stans ludos spectauit.* Appianus: *Theatrum quod L. Cassius cœperat, ac ferè absoluerat, Consul Scipio euertit.* Velleius: *Cassius Censor à Lupercali in Palatium versus, Theatrum facere instituit cui in demoliendo eximia Ciuitatis seueritas, & Consul Scipio restitere. Quod ego inter clarissima publicæ voluntatis monumenta numerauerim.* Id actum anno Vrbis DXCIX. Tacitus: *Quippe erant, qui Cn. quoque Pompeium incusatum à senioribus ferrent, quod mansuram Theatri sedem posuisset. Nam antea subitarijs gradibus, & scena in tempus structa ludos edi solitos: vel si vetustiora repetas, stantem populum spectauisse.* Quod confirmat apud Ciceronem de Amicitia Lælius: *Stantes autem plaudebant in re ficta.* Vbi de fabula data à Pacuuio sermo est. Ludi tum fermè fiebant in foro, cùm extructis gradatim ligneis subsellijs circircumsedebant, aut ex area, & porticibus spectabant. Plutarchus in vita Gracchorum: *Ludi Gladiatorij in foro exhibendi erant, & plerique eorum, qui Magistratibus fungebantur, cuneos in orbem ad spectandum instruxerant, quos locabant. Eos Caius imperauit illis vt tollerent, quò inopes ex cauea spectare gratis valerent. Nemine auscultante, præstolatus noctem, cui spectaculum illucescebat, euertit per opifices, quos habebat penes se conductos, cuneos illos, populoque postridie locum vacuum exhibuit.* Suetonius de Augusto: *Athletas*, inquit, *edidit extructis in Campo Martio sedilibus ligneis.* Quo sane more maiorum non modo cum theatra nulla erant, sed etiam postquam è lapide posita sunt, nihilominus lignea locabantur; siue quod certis in locis à theatro vacuis ludi essent edendi: siue quod maior eorum, qui edebant, videretur munificentia splendido ludorum, & ipsius loci apparatu.

Quid sit Theatrũ.

Lib. 5. Variar. ep. 42.

Lib. 48. in epitoma.

App. lib. 1. Vell. li. 1.

Tac li. 14. Ann.

Antiquitus stãtes Romani ludos spectabant.

Ioseph. lib.19.c.1. tu. De primo genere ludorum Iosephus loco supra citato. *Dum ludi* inquit, *aguntur in Palatio: hi celebrantur in honorem Cæsaris, qui primus dominationem à populo in se transtulit, & extructa ante Regiam scena*. Deinde: *Peracto sacro consedit*, Caius, *inter amicos in Theatro, quod compactile instaurabatur per singulos annos*. Tacitus: *Cœpto apud Fidenam Amphitheatro Attilius quidam libertini generis quo spectaculum gladiatorum celebraret, neque fundamenta per solidum subdidit, neque firmis nexibus ligneam compagem superstruxit*. Cuius deinde molis cõuulsæ ruina *quinquaginta hominum millia, vel debilitata, vel obtrita fuere*. Posteriores ludos dedit Cæsar facta è ligno theatrali mole, vt testatur Dion: deinde Nero in Campo Martio extructo ab se ligneo Amphitheatro, vbi iam lapideum erat. Tacitus: *nisi cui libeat laudandis fundamentis, & trabibus, quis molem Amphitheatri apud Campum Martis Cæsar extruxerat, volumina implere*. Suetonius: *Munere, quod in Amphitheatro ligneo in Regione Martij Campi intra anni spatium fabricato dedit, neminem occidit*. Hæ moles interdum versatiles erant. Quod de duobus Curionis theatris, & auersis scripsit Plinius, quæ postea sedente populo conuersa efficerent amphitheatrum. Et quamuis temporaria mora, tamen non solum è ligno, sed è lapide, ac marmore, exquisitissimo luxu extruebantur: quod auctor idem tradit de Scauri admirabili theatro, in quo, & alijs ædilitatis muneribus Scaurus *opes suas absumpsit, magnumquè æs alienum contraxit*, vt ait Asconius. Ideo plerique putabant à *Pompeio Consultum*, vt ait Tacitus, *parsimoniæ, quod perpetua sedes Theatro locata sit potius, quam immenso sumptu singulos per annos consurgeret, ac strueretur*.

Tac.lib.4. Ann. — Dion. l.43 — Tac.li.13. ann. — In V. Ner. cap.12. — Plin. l.36. cap.15. — 14. Ann.

Primum AMPHITHEATRVM in Vrbe stabile, ac lapideum posuit STATILIVS TAVRVS; Alterum VESPASIANVS cuius pars adhuc extat. Suetonius: *Et multa à multis extructa sunt hortante Augusto: à Cornelio Balbo theatrum, à Statilio Tauro Amphitheatrum*. Dion: *Statilius Taurus Amphitheatrum in Campo Martio suis sumptibus absoluit, inquè eius dedicatione munus gladiatorum exhibuit*. Idem recenset P. Victor in Regione nona Circi Flaminij. Ne cogamur nouis Antiquarijs assentiri, qui id collocant in vltimis Esquilijs prope Templum S. Crucis in Hierusalem. Extat quidem eo loci, stantibus adhuc pilis, & parietibus lateritium amphitheatrum. Sed illud est quod in Regione quinta Esquilina P. Victor nuncupat Amphitheatrum CASTRENSE. Nunc in ipsis mœnibus, aut pro mœnium monimento, quamuis non magno circuitu, est. Sed vt ad Amphitheatrum Statilij redeam, causa eius ædificandi fuit, quod Augustus Principes viros sæpe hortabatur, vt pro facultate quisque monumentis, vel nouis, vel refectis, & excultis Vrbem adornarent: & victo cæsoque Antonio, ac subacta Aegypto post Cæsaris reditum, spectacula in Vrbe magnificentissima edenda forent. In eo postea, & alij Cæsares ludos dederunt. Suetonius. *Munera*, inquit, *gladiatoria partim in Amphitheatro Tauri, partim in Septis, aliquot* Caligula *edidit*. At de eodem Dion: *Exhibuit autem spectacula*

In V. Aug. c.29. — Lib.51. — Amphith. Tauri in Campo Martio. — Lib.59.

ista primùm in Septis, effosso omni loco, & aqua repleto, vt vnam nauē introducere posset. Post alibi etiā maxima ædificia demolitus, tabulata fixit, contempto Tauri Amphitheatro. Ibidem. *Sicubi esset vehementior* Solis ardor *Diribitorio pro Theatro vsi sunt*. Diribitorium autem erat ædificium tecto coopertum, de quo postea.

Statilius quidem Taurus homo nouus in Vrbe fuit, sed industrius, ac ortis, eoque maximè post Agrippam vsus est Augustus in administratione Reipublicæ, vt testatur Paterculus. Dion de Augusto. *Dein Vrbis & Italiæ gubernatione Tauro iniuncta ab Vrbe profectus est*. Ab eodem missus in Africam, prouinciam recepit. Contra Dalmatas teste Dione bellum gessit. Bello Actiaco contra Antonium, refrente Paterculo, Dux terrestrium legionum, equitatum Antonij, fudit. Domuit Cantabros, Astures, Vaccæos in Hispania: Consul factus cum Augusto VIII. Consule, cum quatuor ante annis Amphitheatrum dedicasset, exhibitoquè munere id ei populus indulsisset, vt quotannis vnum Prætorem eligendi potestatem haberet. Hæc ex Dione. apud quem legimus, Neronianis facibus arsisse montem Palatinum, & Tauri Theatrum, & cæteras Vrbis duas partes. Sed dubium, an hic pugnet cum Tacito, qui hæc ipsa spectauerat; scripsitquè, *Solatium Populo exturbato, & profugo, Campum Martis, ac monumenta Agrippæ: hortos quin etiam suos Neronem patefecisse*. Intactus ergo ab igne Campus Martis, in quo Tauri Amphitheatrum.

Vell. lib. 2
Dion. l. 54
Dion. l. 49.
Vell. lib. 2.
Dion. l. 51 & 53.
L. 15. ann.

Amphitheatrum FLAVIVM, vulgo COLOSSAEVM, vt pulchrius & amplius, ita potentiori manu extructum est. Suetonius. *fecit*, inquit, *Amphitheatrum* Vespasianus *Vrbe media, vt destinasse compererat Augustum*. quod postea Titus edito munere apparatissimo largissimoque dedicauit. Hoc enim dedicare est, aliquid publicè splendidum, ac magnificum primo fabricæ vsu exhibere ex ijs, quorum gratia perfecta est; vt, in Theatro dramata, paria gladiatorum, ferarumque venationes in Amphitheatro, cursus in Circo, nauales pugnas in Naumachia. Sic Nero dedicasse Domum dicitur, quà varijs conuiuijs, quà publicis ludis, sparsisque in populum muneribus.

In V. Vesp. cap. 9.
Suet. in V. Titi, c. 7.
Suet. in V. cap. 32.

Iam quia quosdam dubitatio solet incessere, quomodo Amphitheatrum media Vrbe ab Augusto destinatum ædificarit Vespasianus, cum adeo distet à porta Viminali, Esquilina, Næuia, minus à Capitolio, vbi illa tempestate pomœrium, facilis responsio est. Locus enim ille in medio septem Vrbis Collium situs est, à quibus cingitur in modum coronæ; quamuis alius alio sit propinquior. Habet Capitolium, & partem Quirinalis à Septemtrionibus; Auentinum, & Palatinum ab Occasu; Cœlium, & Esquilini partem à Meridie; reliquum Esquiliarum cum Viminali, & parte Quirinalis ab Ortu. Deinde quamuis Vrbs pomœrio secundum Capitolium, & Tiberim terminaretur; tamen extrà erat tam publicis, quàm priuatis ædificijs frequens, vt horum respectu, verè in Vrbis medio diceretur esse. Cæterum ea celsitate, & amplitudine factum est Amphitheatrum vt dixerit Ammianus, *Amphitheatri molem solidatam lapi-*

Quomodo Colossæum in media Vrbe.
Lib. 16.

lapidis Tiburtini compage ad cuius summitatem ægre visio humana conscendit. Cassiodorus in Chronico opus Tito attribuit. *Titus*, inquit, *Amphitheatrum Romæ ædificauit, & in dedicatione eius quinque millia ferarum occidit.* Et in epistolis. *Hoc Titi potentia principalis diuitiarum profuso flumine cogitauit ædificium fieri, vnde caput Vrbium potuisset.* Rectius Aurelius Victor, *Amphitheatri perfecto opere.* præuentus enim morte Vespasianus vt dedicare non potuit, ita nec omninò absoluere; quem videlicet auctorem tam nummi veteres, quàm cæteri auctores proclamant. Capiebat autem loca ex P. Victore LXXXVII. millia. Sed quamuis Amphitheatri *tanta vis esset*; vt ait Aurelius Victor; nihilominus sæpe vel incendijs, vel tempestatibus, alijsque de causis labefactatum, & alia parte dirutum refici debuit. Itaque Capitolinus refert, ab Antonino Pio *instauratum Amphitheatrum*: & Lampridius inter opera Heliogabali memorat *instaurationem Amphitheatri post exustionem.* Idemquè scribit de Alexandro; *Lenonum vectigal*, &c. *sumptibus publicis ad instaurationem Theatri, Circi, Amphitheatri, & Aerarij deputauit.* Quæ sane de hoc Principe Amphitheatro accipienda sunt, vti apud Eusebium in Chronico. Decio Principe *Romæ Amphitheatrum incensum*, & antè, sub Macrino Circensibus Vulcanaliorum Romæ *Amphitheatrum incensum.*

L.5. ep. 42

In eius V.

In eius V.

Anno salutis 254.

De Amph. c. 12.

Spectatur eius forma apud Lipsium, & Italicos architectos, qui Romanas fabricas accuratè descripserunt. Tota moles constructa Tiburtino lapide nixos arcus immanibus pilis, triplicique ordine porticus in circulum erigit. Affixæ pilis columnæ plurium segmentorum scapo. Doricæ imæ; Ionicæ mediæ; summæ Corinthiæ. Tum continuatus paries patentibus identidem fenestris, interque locatis opere composito quadratis columnis distinguitur. His epistilia, atque è zophoro prominentibus crassis mutulis, corona circum attollitur. Cuius quia supremi lapides æqualibus spatijs perforati sunt, traiectæ quondam, immissæque antennæ demittebantur ad inferiores mutulos sub foraminibus ad lineam è muro prostantes. Ita sane firmatis trabibus, ijsdemque supra fabricæ coronam elatis, funes ad sustinenda vela, & inumbrandum circumsedentem populum alligabantur. Interior cauea ouata est; in quam decliues fornices, & impositi olim sedentium gradus, areolis certa per interualla intercurrentibus ex tertia, altioreque porticu descendebant. Quamuis omnia iam vetustas, vel labefactarit, vel exederit, vel euerterit. Inferiores pilæ, & arcus extima facie crebris foraminibus deformati sunt. Id docti, indoctique referũt in feritatem barbarorum, qui capta in Vrbe quod delere non potuerunt, vi, ferroque mutilatum fœdarunt. Equidem probabilius semper duxi, idque de Bernardino Stephonio, nato illo quidem ad eximiam poesim, sed vnà summæ eruditionis, & eloquentiæ viro audiui: Hoc peractum opera artificum, & institorum. Illi enim cùm ibi nundinas agere, venumquè mercimonia exponere consuessent; adactis solo furculis, ex aduerso perruptos Amphitheatri lapides fodiebant, vt perticas immitterent sustinendis tabernaculis, merciumque tegminibus, &

Descriptio Amphitheatri Flauij.

cadur-

cadurcis. Eam quippe Vrbis partem vicis splendidisque tectis spectabilem Ciues cum ipso Romano Pontifice in Lateranis ædibus de gente incolebant; donec Robertus Guiscardus vt Gregorium VII. in Adriani mole conclusum ab obsidione Henrici III. liberaret, ex consilio Cincij Romanorum Consulis ignem Vrbi iniecit, vt ex Leone Ostiensi refert Card. Baronius, & maiorem Vrbis partem, præsertim Cœlium inter, & Capitolium sitam euertit, Anno salutis MLXXXIV. Quare superfuerunt hæc potius signa nundinantis industriæ, quàm barbarie sæuientis. Cencius Camerarius, qui floruit anno MCLXXXXII. inter varios opifices refert *Bandonarios Colossæi*; ibi scilicet exercentes opificium, quos nunc Banderarios vocant, & serica vela consuentes. Bertold. & Leo Ostien. apud Baronium ann. 1084. Platina in Vita Gregorij vij.

Illud postremo referendum, in medio Amphitheatro aram fuisse positam, in qua Deo sacrificaretur, in cuius honorem fierent ludi. Iosephus: *Progressus*, inquit, *deinde Imperator*, Caius, *rem diuinam facit Augusto Cæsari; ad cuius tum honorem ludi celebrabantur*. Clarius paulo post. *Tandem irrumpentibus militibus clamor toto Theatro tollitur. & circumlata cæsorum cum Asprenate capita, & in ara deposita*. Vbi quamuis de Theatri ara sermo sit, par tamen, immo potior Amphitheatri ratio est, cũ munus gladiatorum instar sacrificij esset. Iulius Capitolinus *Multi*, inquit, *dicunt apud veteres hanc deuotionem contra hostes factam, vt Ciuium sanguine litato, specie pugnarum se Nemesis, idest vis quædam Fortunæ satiaret*. Ara autem erat Iouis latiarij, aut stygij, vt Lipsio placet. Nec solum in Amphitheatro pugnæ, sed etiam naualia prælia dabantur. Dion: *Aliquando* Nero, *belluis interfectis, ac subito Aqua in Theatrum deducta bellum nauale confecit. Et aqua secundum hæc emissa, præbuit certamen gladiatorium. Tandem aqua rursum introducta, publice sumptuosa cœna epulatus est*. Idem: *cum Titus*, inquit, *dedicaret, Amphitheatro repente aqua impleto in ipso equos, taurosquè, aliaque mansueta animalia introduxit, quæ facere didicerant ea, quæ in terra consueuerant. Introduxit & homines in nauibus*. Ant. Iud. li. 19. c. 1. In Vit. Max. & Balb. De Amph. cap. 4. Dion l. 62. Lib. 66.

Præter hæc tria Amphitheatra, vnum in Vrbe inchoatum, postea omissum est. Suetonius: *Inchoauit*, Caius Caligula *Amphitheatrum iuxta Septa, quod à Claudio omissum est*. Alterum à Traiano perfectum demolitus est Adrianus. Spartianus: *Theatrum, quod ille*, Traianus, *in Campo Martio posuerat, contra omnium vota destruxit*. Theatrum dixit, pro Amphitheatro, vt alij frequenter. De eo Pausanias θέατρον μέγα κυκλοτερὲς πανταχόθεν. *Theatrum magnum vndique circulare*. Hæc vero in Campo Martio propter loci amplitudinem extra Vrbem extruebantur. In eius V. cap. 21. In V. Adr. Lib. 5.

Theatra. Cap. VIII.

VT duo in Vrbe Amphitheatra, sic & tria THEATRA perennarunt. Suetonius: *Vt Stephanionem togatarium per trina Theatra virgis cæsum relegauerit*. Seneca: *In qua Ciuitate tribus eodem tempore theatris viæ postulantur*. Ea fuere POMPEII, MARCELLI, BALBI. Theatrum Pompeij in Campo Floræ, vbi nunc Aedes Ducum Vrsinorum, fuit. Marcelli in foro Montanario, vbi Aedes Principum Sabellorum: Balbi incertior sedes. Omnium primum Pompeianum fuit, de quo postremò dicam.

In August. cap. 45. De Clem. lib. 1. c. 6.

THEATRVM MARCELLI Augustus condidit, vbi ante Iulius Cæsar destinauerat. Suetonius: *Destinabat* Iulius Cæsar, *extruere Theatrum summæ magnitudinis Capitolino Monti accubans*: Dictum est autem Marcelli, quoniam Augustus quædam opera fecit sub nomine alieno: inter quæ porticum *Octauiæ, Theatrumque Marcelli*. Octauiæ Porticus, quæ soror Augusti, Marcelli mater fuit, Theatro contigua erat. Ipsum porro egregium structura capit teste P. Victore loca XXX. millia, & Iani aliud templum. Eius architectum plerique Vitruuium faciunt. Negat Philander eius interpres, quod peccasse videatur in Doricæ coronæ partibus concinnandis. Doricam tamen symmetriam inde præsertim eliciunt architecti.

In V. c. 44. Sueton. in Aug. c. 29. Plutarch. in Marcel. Dion. l. 53 Lib. 1. c. 2.

Idem Augustus cum dedicaret ludis, vt ait Dion, eius gratia factis, *Troiam inter alios Patricios pueros nepos Augusti Caius lusit: feræ Africanæ sexcentæ occisæ*. Quibus ludis euenit, vt, quod scribit Suetonius, *laxatis sellæ curulis compagibus, Augustus caderet supinus*. Idemquè, vt ait Plinius. *Tigrin primus omnium*, tum, *Romæ ostendit in cauea mansuefactam*; Iussitque, teste Dione, *vt ludis Romanis effigies Marcelli aurea, aureaquè corona, & sella curulis in Theatrum inferretur, mediaque inter præfectos ijs ludis magistratus collocaretur*. Huius scenam Vespasianus restituit. Suetonius: *Ludis, per quos scena Marcelliani Theatri restituta dedicabatur, vetera quoque acroamata dedicauerat*. Voluit & Alexander Seuerus, teste Lampridio, *Theatrum Marcelli reficere*, nec tamen fecisse dicitur. Id tamen facti iam incendij, ruinæque indicium est. Obijt Marcellus referente Dione, ante dedicationem Theatri. Itaque cum eius mortem defleret Propertius, de hoc Theatro loqui non potuit, cum caneret:

Dion l. 54. In V. Aug. cap. 43. Li. 8. c. 18. Lib. 53. Dion. l. 53

Aut modo tam pleno fluitantia vela Theatro,

Intelligit autem eius munera ædilitia, cùm videlicet non modo Theatrum Pompeij, aliud enim stabile non erat in Vrbe, velis obtexit; sed, quod supra dixi, *& sine ludis velis forum inumbrauit, vt salubrius litigantes consisterent*. Idemque sub Caligulæ factum scribit Dion l. 59.

Li. 19. c. 1. Trist. lib. 3 el. 1.

Oui-

Ouidius de Theatro Marcelli scribit, cum eius liber iussus abire Palatio ait: *Altera templa peto, vicino iuncta Theatro.*
Quod templum siue *Pietatis* est, factum *in eius carceris sede, vbi nunc Marcelli Theatrum est*, vt scribit Plinius: atque adeo fabricato etiam Theatro, nec tota carceris occupata sede, templum conseruari potuit: siue *Iunonis Aedes*, quæ Plinio auctore, *in Octauiæ Porticu fuit*. Addendum ex Tacito, statuam Augusti à Liuia ad Theatrum Marcelli positam. *Neque enim*, inquit, *multo ante cùm haud procul Theatro Marcelli effigiem Diuo Augusto Iulia dicaret, Tiberij nomen suo postscripserat. Idque ille credebatur, vt inferius maiestate Principis, graui, & dissimulata offensione abdidisse.* Li.7.c.30. Li.3, ann.

THEATRVM BALBI iuxta Circum Flaminium fuisse autumant, & eius quædam vestigia apud Cæsarinas ædes extare, nec tamen rationem video, quæ id probat; nisi pro ratione sit affirmantium auctoritas. L. Cornelius Balbus vir triumphalis magnis in Africa rebus gestis, *Garamantes*, vt ait Solinus, *subegit, & primus ex hac victoria triumphauit: primus sane de externis, vt pote qui Gadibus genitus accessit ad gloriam nominis triumphalis*. Plinius vero: *omnia*, Garamantum, *armis Romanis superata, & à Cornelio Balbo triumphata vnius omnium externo curru, & Quiritium iure dotato; quippe Gadibus nato Ciuitas Romana cum Balbo maiore patruo data est.* Maior hic fuit L. Cornelius Balbus Pompeij amicus, & ab illo Ciuitate donatus, cuius crebra mentio in epistolis M. Tullij, à quo & luculenta Oratione, quæ extat, defensus est. Postea Ciuili bello inter Cæsarem, & Pompeium, *excedente*, vt ait Paterculus, *humanam fidem temeritate ingressus castra hostium, sæpiusque cum Lentulo colloquutus Consule, dubitante quanti se venderet: illis incrementis fecit viam, quibus non Hispaniæ suæ natus, sed Hispanus in triumphum, & Pontificatum assurgeret; fieretque ex priuato Consularis*. Factus est Consul cum P. Canidio Crasso anno Vrbis DCCXIII. in aliorum qui se magistratu abdicauerunt, locum cum collega suffectus. Porro minor Cornelius Balbus suasu, hortatuquè Augusti *Theatrum extruxit*, vt Suetonius, dedicauitquè datis ludis teste Dione, Tiberio primum, & Quintilio Caro Coss. anno DCCXXXXI. quo tēpore Tiberis inundauit, vt non nisi naui in theatrum veniri posset; reuersusque est Augustus è Germania: Tiberius autem Consul in honorem theatri Cornelium Balbum sententiam primum omnium rogauit in Senatum. Eodem anno dicatum ab Augusto Marcelli theatrum, idem est auctor. Cap.31. Ann. Vrb. 7 4. Lib.5.c.5. Vell.lib.2. Sigonius in Fastis. In V.Aug. cap 29. Lib.54.

THEATRVM POMPEII primum omnium dedicatum est anno Vrbis DCXCIX. Pompeio, & Crasso II. Coss. vt est apud Dionem. Id Pompeius reuersus è bello Mitridatico *expressum è Mitylenæo*, vt ait Plutarchus; grandius *tamen, & pulchrius* faciendum curauit. Quod *etiam nunc insigne habetur*, scribit Dion trecentis ferè post annis, Alexandro Seuero Imperatore. Idemque auctor est, id theatrum non à Pompeio extructum esse, sed *Demetrium libertum eius id ex pecunijs, quas dum miles sub eo esset, parauerat, condidisse. Isque rectissime nomen eius fa-* Eod.libro. Lib.39. In V. Pompeij. Loc. cit.

cti ad Pompeium retulit ne male audiret, quod libertus tantum pecuniæ collegiſſet, vnde tantos ſumptus facere poſſet. Certè quam ſupra dignitatem libertus ille polleret, expoſuit Plutarchus in Catone minore. Qui tamen, aliijque ſcriptores Pompeio, eiusque ſumptibus Theatrum aſcribunt. Tertullianus: *Pompeius*, inquit, *Magnus ſolo Theatro ſuo minor cum illam arcem omnium turpitudinum extruxiſſet, veritus quandoque memoriæ ſuæ Cenſoriam animaduerſionem, VENERIS AEDEM ſuperpoſuit, & ad dedicationem edicto populum vocans non Theatrum, ſed Veneris templum nuncupauit, cui ſubiecimus,* inquit, *gradus ſpectaculorum*. Gellius ex Tirone Ciceronis liberto Aedem VICTORIAE, non Veneris Theatro attribuit. *Cum Pompeius*, inquit, *ædem Victoriæ dedicaturus foret, cuius gradus vice Theatri eſſent*. At Plutarchus VENERIS VICTRICIS appellat: *Viſum eſt*, inquit, *Pompeio in ſomnis Theatrum ingreſſo ſibi populum plaudere, templumque ſe Veneris Victricis multis ſpolijs ornare*, Græcè ἱερὰ ἀφροδίτης νικηφόρυ, *templa Veneris Victricis:* Num vnum quaſi bipartitum, & duo coniuncta? videtur hæc ſaltem indicare Suetonius: *Ludos dedicationis Pompeiani Theatri, quod ambuſtum reſtituerat, è tribunali poſito in Orcheſtra commiſit*, Claudius; *cum priùs apud ſuperiores ædes ſupplicaſſet*. Erant enim poſitæ ſupra ſcenam, vt populus conueniens in Theatrum videretur in Deæ honorem conuenire. Vnius ædis meminit Plinius: *Pompeij quoque altero Conſulatu, dedicatione Templi Veneris Victricis pugnauere in circo viginti*. Loqui enim de Aede Veneris in Theatro oſtendunt ludi in eius dedicatione facti. Sufficiebat large hoc Theatrum, teſte eodem, quadraginta millibus, habebatque exiguo diſſitas interuallo Pompeij PORTICVM, REGIAM, ſeu BASILICAM, & CVRIAM. Porticus fuit à tergo ſcenæ theatri, cuius curua pars Campum Floræ attingebat, vt adhuc indicat flexura ædium Vrſinarum. Quare porticus, quæ fuit ad rectam theatri partem, vbi & ſcena, vicinior quoque Circo Flaminio, & Capitolio erat, verſus ædem nunc S. Caroli. Vitruuius: *Poſt ſcenam porticus ſunt conſtituendæ, vti cum imbres repentini ludos interpellauerint, habeat populus quo ſe recipiat ex Theatro, Choragiaque laxamentum habeant ad Chorum parandum, vti ſunt Porticus Pompeianæ*. Appianus: *Spectacula tunc quidem in Pompeij theatro agitabantur: Senatus in proximis Aedibus conuocabatur. Brutus interim in porticu, quæ ante Theatrum ſita erat, exigentibus ab eo veluti Prætor ius adminiſtrabat*. Hæc porticus ab antiquis magnopere commendata, à nobis alibi deſcribetur. Curia etiam, quæ Pompeij dicta eſt, proxima theatro fuit. Dion: *Habituros ſe auxilium gladiatorum, quos multos in Pompeij Theatro, à quo non procul Curia aberat, tanquam ad ſpectaculum exhibendum adornauerant*. Hæc occiſo in ea Cæſare occluſa eſt. Ibidem Baſilica eiuſdem. Suetonius: *Pompeij quoque ſtatuam contra Theatri eius Regiam marmoreo Iano ſuppoſuit tranſlatam è Curia, in qua C. Cæſar fuerat occiſus*. Alia, egregiaque fuere eius Theatri ornamenta. Plinius: *Pompeius*, inquit, *magnus in ornamentis Theatri mirabiles*

[Margin notes: In Pomp. — In lib. de Spect. — Li. 10. c. 1. — In V. Pōp. — In Claudio c. 21. — Lib. 8. c. 7. — L. 36. c. 15 — Lib. 5. c. 9. — Lib. 2. de Bell. ciuil. — Lib. 44. — In Aug. c. 31. — Lib. 7. c. 3.]

rabiles

rabiles fama posuit effigies, ob id diligentiùs magnorum artificum ingenijs elaboratus. Tacitus: *Lepida Theatrum cum claris fœminis ingressa, lamentatione flebili maiores suos ciens, ipsumquè Pompeium, cuius ea monimenta, & adstantes imagines visebantur.* Inter cæteras fuere GENTIVM effigies. Suetonius: *Modo à simulacris gentium ad Pompeij Theatrum dedicaturum circuiri, arcerique progressu*. Plinius. *Idem*, Varro, *& à Coponio XIV. nationes; quæ sunt circa Pompeij Theatrum factas, auctor est.* Ibidem Tiberij arcus. Suetonius: *Tiberio marmoreum arcum iuxta Pompeij Theatrum, decretum quidem olim à Senatu, verùm omissum*, Claudius, *eregit*. Ibidem COLOSSVS IOVIS. Plinius: *Moles excogitatas videmus statuarum, quas Colossos vocant, turribus pares. Talis in Campo Martio Iuppiter à Claudio Cæsare dicatus, qui vocatur Pompeianus à vicinitate Theatri*. In eodem inaurato ludos dedit Nero. Plinius: *Nero Pompeij Theatrum operuit auro in vnum diem, quòd Tiridati Regi Armeniæ ostenderat. Et quota pars ea apparatus fuit Aureæ domus ambientis Vrbem? Totum*, inquit Dion, *Theatrum intus cum scena inaurauit* Nero, *auro etiam ornatis quæ intromittebantur extensis supra velis, quæ stellis aureis distinguebantur. Quare ille ludorum dies aureus nominatus est*. Quibus sane ludis *Regem iuxta se latere dextero collocauit, & Imperator consalutatus*, Nero, *laurea in Capitolium lata*, vt ait Suetonius.

Li.3.Ann. In Nerone c. 26. Li.36.c.5. In Claudio c. 11. Li.33.c.3. Li.63.fine ex ipso Xiphilinus. In V.Ner. c.13.

Cæterum theatrum sæpe ignium, aut temporum iniuria detrimenta cepit: sæpe etiam refectum est. Primum sub Tiberio; cùm referente Tacito, *igne fortuito haustum Tiberius extructurum pollicitus est, eo quod nemo è familia restaurando sufficeret, manente tamen nomine Pompeij*. Seneca: *Decernebatur illi* (Seiano) *statua in Pompeij theatro ponenda, quod exustum Cæsar reficiebat*. Sed non absoluit. Suetonius: *Augusti templum, restitutionemque Pompeiani Theatri imperfecta post tot annos reliquit*. Caligula perfecit, vt idem auctor est. Mox iterum ambustum Claudius restituit. *Ludos*, refert Suetonius, *dedicationis Pompeiani Theatri, quod ambustum restituerat è Tribunali posito in Orchestra commisit*. Dion: *Memoriam Theatri Pompeij scenæ addita inscriptione nominis Tiberij, qui eam incendio haustam refecerat, ac suum non instaurationis, sed dedicationis causa nomen adiecit*. Qui tamen, nisi velit Theatrum à Claudio instauratum, corrigendus est. Scena rursus arsit sub Tito. Dion: *Multa Romæ conflagrauerunt, Theatrum Balbi, scena Pompeij*. Titus instaurauit *Vrbis incendio*, vt ait Suetonius, *nihil, nisi sibi publicè perijsse testatus, cuncta prætoriorum suorum ornamenta operibus ac templis destinauit, præposuitque quamplures ex equestri ordine, quo quæque maturius peragerentur*. Post hæc arsit sub Philippo ludis secularibus millesimo Vrbis anno. Eusebius in Chronico: *Theatrum Pompeij incensum, & Hecatonstylon*. Ex eo Pōponius Lætus: *Quæ omnia in Circo Maximo exhibita & scenicos ludos in Pompeij Theatro tribus diebus, totidemque noctibus, mirum dictu, peruigil populus spe-*

Li.3.Ann. De Consol. ad Marciam.c.23 In Tiberio c. 47. In V. Cal. cap.21. In Vit. Clau.c.21 Lib.60. Lib. 66. In Tito cap.5. De eius inscrip. Gell.l.10. c.1. Anno salutis 249 De Imper. Philippi.

spectauit, funalibus, atque lychnis tenebras vincentibus: & cum multitudo solemnibus ludis intenta esset, incendium aut ex luminaribus, aut ex ignibus coalitum in curia diuagatum est. Theatrum Pompeij arsit, & ei propinquum Hecatonstylon, centum columnarum in Campo Martio opus. Centenariam porticum appellabant. Quis deinde instaurauerit incertum. Sed nisi ipse Philippus, vel Gallienum, vel Aurelianum instaurasse, qui & alia moliti sunt, probabile est. Incertum item, an de scena huius Theatri loquatur Vopiscus in Carino: *Pegma præterea exhibuit, cuius flammis scena conflagrauit, quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit.* Refecit postremo Theodoricus Rex, cum iam vel nouis incendijs, vel vetustate collaberetur. Scribens enim ad Symmachum ait: *Et ideo Theatri fabricam magna se mole soluentem consilio vestro credimus esse roborandam. Quid non soluas ô senectus quæ tam robusta quassasti? Montes faciliùs cedere putarentur, quam soliditas illa quateretur, quando & moles ipsa sic tota de cautibus fuit, vt præter artem additam, & ipsa quoque naturalis esse crederetur.* Et deinde. *Vnde non immerito creditur Pompeius hinc potius Magnus fuisse vocitatus. Et ideo siue masculis pilis contineri, siue talis fabrica refectionis studio potuerit renouari, expensas vobis de nostro cubiculo curauimus destinare, vt & vobis acquiratur tam boni operis fama, & nostris temporibus videatur antiquitas decentiùs innouata.*

Cassiod. lib. 5. var. cap. 51. & vlt.

Domus Pompeij. In V. Pōpeij lib. 6. cap. 5. Lib. 4.

Theatro Pompeij eius DOMVS tamquam appendix subijcienda est. nam & hanc illum fecisse notauit Plutarchus. *Prope Theatrum*, inquit Marlianus, *atrium siue curiam, & domum, & ante ipsam porticum Pompeius habuisse dicitur*, Sequutus Fuluium, qui: *Habebat*, inquit, *olim Theatrum ipsum longas appendices, vbi eius domus, & curia, & porticus.* A quibus & alij acceperunt. Verum hi auctores, si id affirmant, Pompeium ædificationi Theatri, domus suæ, quam auxit, ornauitque, ædificationem subiecisse, nihil à veritate alienum dicunt: si vero domum Pompeij Theatro proximam volunt, cum veritate pugnant. Plutarchus quidem, quo maximè nituntur, hæc habet. *Atque Pompeius ipse vsque ad tertium Triumphum mediocriter, & simpliciter habitauit* ὕστερον δὲ ῥωμαίοις τοῦτο δὴ τὸ καλὸν, καὶ περιβόητον ἀναστήσας θέατρον, ὥσπερ ἐφολκιόν τι παρετεκτήνατο λαμπροτέραν οἰκίαν ἐκείνης. Quod interpres sic vertit: *Post populo Romano eximium illud, & celebratum theatrum extruxit, & iuxtà velut appendicem ædificauit domum priore splendidiorem.* Sed vox, iuxtà, omnino redundat, abhorrentemq; à Plutarchi mente sensum effecit. quam tamen interpres eruit à verbo παρετεκτήνατο, quasi παρατεκταίνομαι significet solum iuxtà, & prope ædificare; cum & idem quod simplex τεκταίνομαι sit. Dicendum ergo: *Post autem cùm Romanis splendidum illud, & celebre Theatrum erexißet, veluti appendicem quamdam ædificauit domum priorem splendidiorem.* Itaque appendix in ædificationem, non in locum cadit; Pompeius enim post Theatrum, ędificauit domum, sed non Theatro proximam; verum illam eamdem, quam ante habebat, amplificauit.

Pompeius post Theatrum, domum ędificat.

Vbi domū Pompeius ædificauit.

Erat

Erat autem illi domus in Carinis paulùm vltra Amphitheatrum in quarta Regione, vt ait P. Victor, & sequentia Plutarchi verba demonstrant. Cum enim dixisset: *Pompeius splendidiorem domum ædificauit*, subdit, *sed ne hanc quidem inuidiosam: vt ille, qui dominus eius post Pompeium fuit, eam ingressus obstupesceret, & quæreret vbi nam Pompeius Magnus cœnasset*. Hic sane fuit Antonius, qui, eodem Plutarcho, & Cicerone referente, domum Pompeij à Cæsare sub hasta venditam emit. Atque hæc vbi fuerit, refert Appianus. *Decretum*, inquit, *perlectum est, Antonium sequenti die in Telluris templo haud longe ab ipsius domo, Senatum habiturum*. Supra vero probatum est, Telluris ædem contra arcum Constantini prope Carinas fuisse. Idem habetur ex Suetonio in Tiberio. *Statim è Carinis ac Pōpeiana domo Esquilias in hortos Mœcenatianos trāsmigrauit*. Idem perspicuè demonstrant Sexti Pompeij scitissima vox, qui Pompeij Magni filius inita pace cum Octauio Cæsare, & Antonio. *Haud absurdè*, quod scribit Velleius, *cum in naui Cæsarem, & Antonium cœna exciperet, dixit: In CARINIS suis se cœnam dare. referens hoc dictum ad loci nomen, in quo paterna domus ab Antonio possidebatur*. & Dion: *Carinæ*, inquit, *loci nomen est Romæ, quo in loco Pompeius Magnus ædes habuerat; quam tum temporis Antonius possidebat. porro autem nauis aliqua pars Carina dicitur. & ambiguitate ludens Sextus conuiuiū aiebat se ipsis in Carinis suis præbere*. Quod si dicant hanc Pompeij domum, & alteram ad Theatrum venisse in manus Antonij, nihil planè dicunt. Illam enim Antonius incolebat, quam, teste Plutarcho, splendidiorem à Pompeio factam coëmerat, eamque primùm ingressus, quæsiuit vbi nam cœnasset Pompeius Magnus; eamdemque fuisse in Carinis auctores citati demonstrant. Quare miror Causabonum eo Suetonij loco: *Pompeij statuam contra Theatri eius Regiam marmoreo Iano supposuit*: Regiam, interpretari Pompeij domum Theatro additam; & in eamrem Velleium adducere, cuius verba sunt; *Perfectis muneribus Theatri, & aliorum operum, quæ ei circumdedit*. Nam Regia Basilica est Romanis, Iudicum, & negotiatorum ædificium. Quæ interpretatio placet Beroaldo. Nec alia operà, præter hanc, Curiam, & Porticum Theatro circumdata Velleius vel dixit, vel dicere potuit, cùm domum Pompei constituat in Carinis. Neque dicas ἐφόλκιον significare *lembum, ac tenue nauigium*, quod maiorem nauim propè adhærens consequi solet; ideo & domum maiori Theatri fabricæ adiunctam. Esto enim, vox illa Græcè cymbam onerariæ additam significet; eo tamen loco rectiùs appendicem, & additamentum notat. quod vtique non eodem loco, vt dixi, sed alibi factum est. Cæterum hanc domum ROSTRIS nauium, sed marmoreis, vt opinor, in memoriam deuictorum piratarum ornatam multo post Gordianorum familia, tum Cæsares possederunt. Testis Iulius Capitolinus in Gordiano maiore. *Ipse*, inquit, *Cos. ditissimus, ac potentissimus Romæ Pompeianam domum possidens, in Prouincijs tantum terrarum habuit, quantum nemo priuatus*. Et paulo post: *Extat sylua eius memorabilis, quæ picta est in Domo rostrata Cn. Pompeij, quæ ipsius, & pa-*

Plutarch. in Ant. Cic. 2. Phil.

Lib. 2. de Bell. ciuil.

Cap. 15.

Lib. 2.

Lib. 48.

In V. Aug cap. 31.

Lib. 2.

Supra Plutarchus

Domus Pompeij Rostrata

& patris eius, & proaui fuit, quam Philippi temporibus vester fiscus inuasit.

Bibliotheca Gordiana.

In hac forte domo fuit insignis BIBLIOTHECA Gordiani Iunioris primi, de qua Iulius Capitolinus: *Serenus Sammonicus libros patris sui, qui censebantur ad LX. & duo millia Gordiano minori moriens reliquit, quod eum ad Cœlum tulit. Siquidem tantæ Bibliothecæ copia, & splendore donatus in famam hominum litteratorum decore peruenit.*

In V. Maximi, & Balbini.

Prope hanc in ijsdem Carinis DOMVS Balbini Cæsaris fuit, qui cæso in Africa Gordiano, cum Maximo Imperij collega suffectus est à Senatu. Idem Capitolinus: *Domus*, inquit, *Balbini etiam nunc Romæ ostenditur in Carinis magna, & potens, & ab eius familia huc vsque possessa.*

Mons Esquilinus, eiusque ambitus, & adiacentes Viæ. Cap. IX.

Esquiliarum nomen.

PARS Esquiliarum imminet Carinis meridiem versus, vbi Thermarum Titi vestigia sunt. In hunc ergo montem ambitu cæteris ampliorem breui ascensu subeundum est. ESQVILIAS, vt docet Varro, *alij scripserunt ab excubijs Regis dictas: alij ab eo quod exculta à Rege Tullio sunt. Huic origini magis concinunt luci vicini.* Videtur Ouidius priorem complecti:

Ouid. 3. Fast.

Adde quod excubias, vbi Rex Romanus agebat,
Qui nunc Esquilius nomina Collis habet.

Esquilinus Collis biuertex.

Excubias item Cato in originibus amplectitur à Tullio Rege institutas, sed à Lucomone Hetrusco Romulo traditas. Subdit Varro: *Esquiliæ duo montes habiti.* Eorum nomina Cispius, & Oppius fuere. Festus ex Varrone: *Oppius*, inquit, *appellatus est ab Opita Oppio Tusculano, qui cum præsidio Tusculanorum missus ad Romam tuendam, dum Tullus Hostilius Veios oppugnaret, consederat in Carinis, & ibi castra habuerat. Similiter Cispius à Læuo Cispio Anagnino, qui eiusdem rei causa eam partem Esquiliarum, quæ iacet ad vicum Patritium versus, in qua Regione est Aedes Mephitis, tuitus est.* Ex quo apparet, Oppium verticem Esquiliarum illum esse, in quo templum Sancti Petri ad Vincula. alterum cliuo Suburrano discretum Cispium dici, vbi Templum Sanctæ Mariæ cognomento Maioris.

Fines Esquilini Collis.

Porro hi sunt fines Esquilini Montis. Ab Amphitheatro secundum Carinas Orientem versus valle profunda primùm, deinde modica diuiditur à Cœlio, complexus & aliud exigui Collis veluti additamentum, qui templo Sanctæ Crucis cognomento in Hierusalem nobilitatus est. Quamquam hic æque ad Cœlium atque Esquilinum, in finibus vtriusque situs putatur pertinere. Inde perpetuo tractu mœnibus cingitur, & vltra portam Sancti Laurentij, quà patet in planiciem, propter aggerem olim Tarquinij con-

conuersus ad Septemtriones iungitur Viminali: mox ab eodem secernitur tenui vallicula in ipsis hortis Perettinis: quæ profundior vico olim Patricio, & Suburra, mox redit ad Amphitheatrum.

Iam in ascensu Esquiliarum occurrunt CYPRIVS, & SCELERATVS vicus. Ille à Cypro dictus; quod teste Varrone, *ibi Sabini Ciues additi consederunt, qui à bono omine id appellarunt. Nam Cyprum sabinè bonum*. Prope hunc vicus *Sceleratus* dictus à Tullia Tarquinij Superbi vxore; quòd ibi cum iaceret pater occisus, supra eum vt mitteret carpentum mulio, iussit. Liuius: *cùm se domum Tullia reciperet, peruenissetque ad summum Cyprium vicum, vbi Dianium nuper fuit, flectente carpentum dextra in Virbium cliuum, vt in Collem Esquiliarum eueheretur; restitit pauidus is, qui iumenta agebat, iacentemquè dominæ Seruium trucidatum ostendit. fœdum inhumanumquè inde traditur scelus, monumentoque locus est. Sceleratum vicum vocant: quò amens agitantibus furijs sororis ac viri Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur*. Liuius quidem subobscurè vicum eumdem Cyprium, & Sceleratum videtur facere. Apertè vnum clamat Dionysius. *Is*, inquit, *vicus Cyprius tum dictus, ex eo diro casu Sceleratus est vocatus mutato nomine*. Varro vtrumque seiungit. quem placet sequi. Nam & Liuius, si in hanc sententiam perducimus, fortasse non repugnat. Porrò DOMVS SERVII Regis erat in Esquilijs. Liuius: *Deinceps*, Seruius Tullius, *auget Esquilias, ibiquè ipse vt loco dignitas fieret habitat*. Habitauit autem supra cliuum Virbium, vt ait Solinus, iunctum Scelerato vico. quamquam alij Vrbicum habent. Sed Liuio Virbius dicitur. Tullia ergo rediens è foro in domum patris, primùm venit in Sacram viam: ab hac in Cyprium vicum Sacræ viæ adiunctum, contra arcum Constantini; in illo enim consederunt Sabini; cùm Romulus, & Tacitus in Sacra via fœdus fecissent. Cum ad caput Cyprij vici venisset, alter occurrebat vicus, cui postea Scelerato nomen, vnde & cliui incipiebat ascensus in Esquilias, vbi & patrem trucidatum offendit. Ex quibus tria deprehenduntur. Vicum Cyprium è Sacra via in ipsa planicie Suburram versus fuisse protensum; vicum autem Sceleratum secundum radices Esquiliarum. Vrbium cliuum, aut eumdem esse, quo nunc ascenditur ad Diui Petri ad Vincula, aut exiguo interuallo ab eo distantem. Cum autem domus Seruij Regis supra cliuum esset; infertur etiam non procul ab eodem templo S. Petri sitam, vbi nunc Minimorum Cœnobitarum domus, & horti sunt. Hæc paulo accuratius euolui, vt de Marliano aliusquè auctoribus iudicium feratur, qui eam Seruij domum in altero Esquiliarum vertice imminentem vico Patricio propè S. Mariæ Maioris Aedem constituunt. Esto enim, quod inculcat, in eum vicum compegerit Patricios Seruius Rex, vt siquid noui molirentur, è superiori loco opprimi possent; Nunquid tamen ibi Rex habitauit, qui supra Virbium cliuum, quod fatentur, domum habuit? quod si cliuus ille tanto spatio seiunctus erat; tam domus ab hoc vertice distabat, quàm illi distant à veritate.

Vicus Cyprius, & Sceleratus.

Lib. 1.

Lib. 4. ant.

Lib. 1.

Cap. 2.

Domus Seruij Regis vbi esset.

Marl. l. 3. cap. 24. & l. 5. c. 18.

Vete-

Veteris item facti monimentum prope vicum Cyrium erat, sororium sigillum; lignum nempe transuersum, & viæ imminens, positum olim in expiationem Horatij, eius, qui occisis Curiatijs reuersus victor sororem quoque necauit. Dionysius: *Est autem*, inquit, *in angiportu, qui à Carinis ducit ad vicum Cyprium*, via nunc secundum Amphitheatrum, & Esquilias, *vbi & aræ manent tunc positæ, & lignum super eas transuersum, infixum duobus inter se aduersis parietibus, quod capiti exeuntium imminat*. Liuius: *transmisso per viam tigillo, capite adoperto velut sub iugum misit iuuenem. Id hodie publicè quoque semper refectum manet; sororium sigillum vocant*. Ad eumdem Cyprium vicum locus ad Busta Gallica, quod *Roma recuperata, Gallorum ossa, qui possederunt Vrbem, ibi coaceruata ac condita*; vt ait Varro. Aiunt ibi nunc positam ædem S. Andreæ cognomento in Portogallo, corrupta nempe appellatione ad Busta Gallica.

Dion. li. 3. ant. Rom.

Liu. lib. 1.

Aedificia Esquiliarum. Cap. X.

CONTRA Amphitheatrum THERMAE TITI sunt, vt suprà dicebam in ipso colle sitæ, quarum supersunt reliquiæ, non longe à templo S. Petri ad Vincula. Suetonius: *Amphitheatro dedicato, Thermisque iuxta celeriter extructis munus edidit apparatissimum*. In vineis loci statuam Laocoontis laudatam à Plinio cõseruatamque in hortis Vaticani Pontificijs inuentam viderunt tempora vix inchoata prioris seculi. Plinius eam statuit in *Titi Imperatoris domo*: Itaque præter Thermas hæc quoque hanc partem Esquiliarum insederat. Posthæc Titi balnea, TRAIANI THERMAS statuit P. Victor, tamquam non longe distantes à Titianis. Sitas volunt prope tẽplum S. Martini cognomento in Montibus: & illi multo viciniores, quàm Templo S. Petri ad Vincula, vbi fuerat domus Seruij Tullij Regis. De his etiam infra: quarum vestigia, cum pro nouis fabricis repurgaretur locus superioribus annis deprehensa sunt. Anastasius Bibliothecarius in vita Symmachi: *Intra Ciuitatem*, inquit, *Romanam, Basilicam Sanctorum Syluestri, & Martini à fundamentis construxit*, Symmachus, *iuxta Thermas Traianas*. De Traianis Thermis scripsit Pausanias, appellatque λουτρὰ ἐπώνυμα αὐτοῦ, *Thermas ipsi cognomines. Operibus præterea*, inquit, *quamplurimis Vrbem exornauit, quorum cæteris magnificentia præstant Thermæ, quæ ab ipso nomen acceperunt*. Marlianus eo loci THERMAS ADRIANI collocat. Atqui hæ si fuerunt, in regione nona Circi Flaminij locatæ sunt: ibiq; numerantur à P. Victore. Nisi forte Adrianus Thermas Traiani patris exornauit, additisque signis, & picturis, paratuquè pulchriore instruxit. Eusebius in Chronico: *forum Traiani, Thermas Traianas, & Titianas, & Pantheon haud vere ascribit Domitiano*.

Plin. l. 36. cap. 5. Suet. in V. Titi c. 7. Statua Laocoontis vbi inuenta. Thermæ Traiani. Pausan. lib. 5. Marl. li. 5. cap. 11. Thermæ Adriani.

Nec

Nec tamen vacat suspicione, Domitianum & Titi Thermas & Pantheon vel instaurasse, vel additis ornamentis excoluisse. THERMAE PHILIPPI Titianis à P. Victore subscriptæ, ijsque proximæ in editiore solo fuisse dicuntur. Nec quidquam præterea de his accepimus. Thermæ Philippi.

Iã plures fuere LVCI in Esquilijs, partim in Colle, partim ad radices. Luci in Esquilijs. Varro: *Lucus fagutalis, & lucus Mephitis, & lucus Iunonis Lucinæ: quorum angusti fines. Item lucus Larum, & Querquetulanum sacellum.* Lucus FAGVTALIS, idest fagis consitus fuisse fertur, qua parte Esquilinus spectat extremum Viminalem, imminetque Suburræ, olim Oppius dictus. Varro: *Oppius Mons princeps lucum Esquilinum, lucum Fagutalem habet.* Dicatus erat Ioui. Plinius: *Syluarum certe,* Roma, *distinguebatur insignibus. Fagutali Ioui etiam nunc, vbi lucus Fageus fuit.* L.16.c.10. Festus: *Fagutal sacellum Iouis, in quo fuit fagus arbor, quæ Ioui sacra habebatur.* Varro: *Fagutal à Fago, inde etiam quod ibi sacellum Iouis Fagutalis.* At prope vicum Patricium ad radices Esquiliarum fuit lucus MEPHITIS. Festus: *Qui,* inquit, *eiusdem rei causa eam partem Esquiliarum, quæ iacet ad vicum Patricium versus, in qua Regione est Aedis Mephitis, tutatus est,* Lucus autem Aedi adsitus venerationi erat. Porrò Mephitis Dea fuit grauissimi odoris, vt est apud Seruium. Ideoque quidam, *Mephitin,* inquit, *Iunonem volunt, quam aerem esse constat, nouimus autem putorem nonnisi ex corruptione aëris nasci.* Colebatur hæc tamquam Dea, vt Febris, vt alia, quæ nocumentum afferunt, ne afferrent. Et tetri quidem odoris, afflatusque pestilentis causa erat in propinquo; nempe Campus Esquilinus, commune plebis sepulchrum, & Puticolæ, quo innumerabilis ferè populi cadauera proijciebantur. In ipso autem vico templum DIANAE erat, quò viri non intrabant, vt ait Plutarchus. Lucus IVNONIS LVCINAE sub eodem colle fuit in ipso cliuo, cui imminet Maioris Virginis Augustæ sedes. quem sane multo magis præcipitem, quàm oppleta, & in oculis nostris finitimo Viminali exæquata prope valle, videamus, vidit antiquitas. De eo luco Ouidius: Mephitis quæ, & cur à priscis culta. 7.Aeneid. In quæst. Rom.q.3. Ouid. 2. Fast.

Monte sub Esquilio multis incæduus annis
Iunonis magnæ nomine lucus erat.
Huc vbi venerunt pariter nuptæque, virique,
Suppliciter positoque procubuere genu.
Cum subito motæ tremuere cacumina syluæ;
Est Dea per lucos mira locuta suos.

Et paulo post. *Gratia Lucinæ dedit hæc tibi nomina lucus,*
Aut quia principium tu Dea lucis habes.

Plinius priori ethymo à luco Lucinam deriuat: *esse,* inquit, *vetustiorem non est dubium, cum ab eo luco Lucina nominetur.* Plin. l.17. cap.44. At *Iunonis Lucinæ* templum putatur fuisse, vbi B. Virginis Maior Basilica colitur, in tantam religionem conuersa superstitione. Iunonis Lucinæ templum. Alter hic Esquiliarum vertex Cispius vt dixi, dicebatur. Varro: *Cispius Mons septicepsos apud Aedem Iunonis Lucinæ.* Lucum vero LARVM, & querquetulanum sacellum arbitror ad Cœlium, & Palatinum pertinere, quamuis Varro videatur ponere in Lucus Larum, & Sacellum.

re in

re in Esquilijs. Nam cum dixisset de luco Fagutali, Mephitis, & Lucinæ, subdit: *quorum angusti fines, non mirum. Iam diù enim late auaritia est. Item Lucus Larum, & Querquetulanum sacellum*. Nempè Lucus Larum: & Sacellum in Colle Cœlio quercubus cinctum easdem, propter auaritiam ad se cuncta trahentem, angustias habent. Varro: *Et vnde ascendebant ad imam nouam viam Lucus est, & Sacellum Larum.*

Vicus Patricius. Iam VICVS PATRICIVS inter Esquilias, & Viminalem vbi nunc Aedes Sancti Laurentij in Fonte, D. Pudentianæ, & ima pars hortorum Perettinorum. quod ibi vt dixi iussu Seruij Regis Patritij habitarent, ne quidpiam in humili molirentur, coniungitur Suburræ, & cliuo Suburrano. Martialis:

Lib. 7. ep. 72.

Esquilijs domus est, domus est tibi colle Dianæ
Et tua Patricius culmina vicus habet.

Suburra. SVBVRRA celebris in Vrbi locus: vnde olim Regio SVBVRRANA certis iam finibus terminanda est. Tres ergo Romani Colles, Esquilinus, Viminalis, Quirinalis cum prope forum Romanum desinant, vallem inter se relinquunt, quæ est Suburræ attribuenda. Hæc primo quidem plana, postea accliuis in Esquilinum assurgit. Vt autem certius eius constent fines; repetendum est, CARINAS, qui olim locus veluti Suburbium vt dixi, Vrbis fuit, ex eo appellatum, quia domos inuersas quasi nauium carinas haberet, incœpisse ab Vrbis muro, quem posuerat Romulus ad Curias veteres, iuxta Arcum Constantini, inter Palatium, & Cœlium. Porro hinc Carinæ (quamquam alij aliter statuant) secundum Esquilias, & Cœlium, vltra Amphitheatrum protendebantur. Propterea Varro: *Cum Cœlio*, inquit, *coniunctæ Carinæ*. At contra Arcum Constantini, sub initium hortorum Cardinalis Pij, fuit Pagus Succusanus, inde dictus, vt ait Varro, *Quod succurrit Carinis*. Huic Pago finitima erat Suburra. Immo & ab illo nomen accepit. *Ego*, inquit Varro, *à Pago potius Succusano dictam puto Succusam*. Quæ postea mutatis litteris Suburra hinc producta vallem, quæ extremos angulos Quirinalis, Viminalis, & Esquilij collis interiacet, complectebatur. Idem auctor aliunde nomen deriuans ait, *Suburra, quod sub muro terreo Carinarum*. Et paulo post: *Suburra, Iunius scribit, ab eo quòd fuerit sub antiqua Vrbe, cui testimonio potest esse, quod subest ei loco, qui Terreus murus vocatur.* Hic murus quod Carinas attingeret, à Varrone *Carinarum* dictus, ad antiquam etiam Vrbem pertinebat, quam scilicet Romulus & Tatius ampliarunt. Tunc enim recepta intra pœmerium Sacra via, toto spatio templi Pacis, & Faustinæ murus Capitolium versus ferebatur. Itaque Suburra quæ suberat terreo muro, hinc incipiens per vallem primùm, deinde per cliuum extendebatur, quo nunc ascēditur ad Aedem S. Luciæ in Silice; cum Carinæ ex altera parte, minore spatio, ambituque producerentur. Sic Martialis fauces, idest initium Suburræ constituit ad Argiletum & Forum Cæsaris, vt dixi lib. 2. cap. vltimo. Quare Marlianus: *Suburra quæ inter Esquilias, & Viminalem iacet, principium habuit à foro Romano siue à foro Neruæ, finem vero ad cliuum Suburranum.* Et

Carinę, & earum fines.

Suburræ fines.

Marl. l. 4. cap. 20.

Li. 5. c. 18.

prima

prima editione: *Viminalis collis ab Occasu partem Quirinalis oppositam habet: & valli interiacenti planæ Suburræ fuit nomen.* Hac de causa templum S. Agathæ, quod in fine Quirinalis, versus hanc vallem est situm, à S.Gregorio (ne aliquis dubitando ingenium ostentet) & nostro æuo, iure ponitur in Suburra. Nam ille sic scribit: *Arianorum Ecclesia, in regione Vrbis illa, quæ Suburra dicitur, cum clausa vsque ante biennium remansisset, placuit vna in Fide Catholica* dedicari debuisset; quod factum est.* Idem alibi: *Quia ergo Ecclesia S.Agathæ sita in Suburra, quæ spelunca fuit aliquando prauitatis hæreticæ, ad Catholicæ Fidei culturam Deo propitiante reducta est.* Suburram autem Regionem, idest Vrbis partem appellauit; nisi forte eius ætate pro Regione habebatur. Certe antiquitus habita est: cum teste Varrone, in quatuor Regiones Vrbs distributa, Suburranam, Esquilinam, Collinam, Palatinam. Suburrana Cœlium montem, Carinas cum capite Sacræ viæ; & Suburram continebat. Quare Suburra, quæ nomen dabat antiquæ Regioni, præcipua, & ampla pars illius erat, descriptis terminis patens.

Templú S. Agathæ in Suburra. Dial.lib.3. cap. 30. Li.3. epist. epist. 19.

Iam vt ædificia attingam; *CAESAR habitauit primo in Suburra modicis ædibus*, referente Suetonio. Ibidem canente Martiale STELLA CONSVL ædes habuit: Suet.in V. Cæs.c.46. L. 12.ep.3

Vel si malueris prima gradiere Suburra;
Atria sunt illic Consulis alta mei.

Eodemque libro clamosam nuncupat, feruentem Iuuenali, propter populi frequentiam; quòd ibi rebus venum expositis mercatus esset. Idem lib.septimo cum alia enumerasset, subdit:

Quidquid villicus Vmber, aut colonus,
Aut Tusci tibi, Tusculiuè mittunt,
Aut rus marmore tertio notatum,
Id tota mihi nascitur Suburra.

Et alibi: *Hæc igitur media quæ sunt mihi nata Suburra.* l.10.ep 92
Mittimus Autumni cerea poma mei.

Eadem infamis meretricijs nundinis, nec aliæ Horatio Suburranæ canes, quàm lupæ.

Subibat deinde Suburranus CLIVVS. Hic est, quò ad Templa Sanctarum Virginum Luciæ, & Praxedis hodie ascenditur. Martialis de antiquo cliuo: l.10 ep.19

Illic Orphea protinus videbis
Altum vincere tramitem Suburræ,
Vdi vertice lubricum theatri.

At quod THEATRVM prope Suburram? Fuluius: *Circi, inquit, forma, ac sedilium vestigia adhuc apparent inter Viminalem, & Esquilias iuxta Suburram, vbi nunc Aedes S. Laurentij in Fontana, & S. Euphemiæ.* Negat Marlianus, quod Circensis moles vicum Patricium, aut magnam Suburræ partem clausisset. Verum ibi si aliqua fuit pro ludis fabrica, non alia profecto fuit, quam theatralis, vt habetur ex Martiale, nisi per Cathachresim theatrum, pro Circo potuit. Sed fortasse non theatrum Fulu. li.4. Li.5.c.13.

ad lu-

ad ludos ibi describitur, sed fons aliquis in summo cliuo Suburrano structus ad formam Theatri, nempe testudinatus, & fornice cameraque suspensus iuxta Plinij domum, quò librum Poeta mittit, aut etiam in ipsa domo. In quo sane recuruo, & humidæ rotunditatis fonte, assiduo aquarum lapsu stillicidioque lubrica Orphei statua feras, auesquè cantu perducere videbatur. Tria quidem stabilia Theatra in Vrbe fuisse nouimus. Quartum hoc statuere in terræ pondus non ausim, nisi alius, clariorque antiqui auctoris proferatur locus: aut pro Theatro Circus fuisse demonstretur. Porro illos versus in epistola ad Priscum Plinius adducens suæmet DOMVS ipse meminit positæ in Esquilijs, *Alloquitur*, inquit, *Musam: mandat vt domum meam in Esquilijs quærat, adeatquè reuerenter*. Erat igitur in Collis vertice supra Aedem S. Luciæ cognomento in Silice, quam Ecclesiastici scriptores & antiquarij in Orphea nuncupant, deducto fortasse nomine à veteri Orphei simulacro. Habent etiam Orthea, & id templum nominant in Septisolio, à vicino scilicet SEPTIZONIO quod multo ante Seuerianum structum est. Sic in uita Gregorij IX. legimus: *Pontifex creatus prope Septizonium in Diaconia Sanctæ Luciæ in Septisolio:* aliàs: *Orthea:* & in *silice*, vt dicitur in vita Honorij III. Huius Septizonij meminit Suetonius in Tito: *Natus est prope Septizonium sordidis ædibus*. Quas fortasse postea in domum & suas Augustas ædes mutauit, haud longe adiunctis Thermis. Iam Plinianæ domui minorem alteram *Pedonis* Poetæ nobilis, an Causidici subijcit Martialis:

Li. 3 epist. vltima.

Apud Ciacconum. Cap. 2.

Illic parua domus tui Pedonis
Cælata est Aquilæ minore penna.

Arcus Gallieni.

A Cliuo Suburrano rectà eunti occurrit ARCVS GALLIENI è Tiburtino lapide cuius hæc inscriptio est:

GALLIENO CLEMENTISSIMO PRINCIPI
CVIVS INVICTA VIRTVS SOLA PIETATE SVPERATA EST
M. AVRELIVS DEDICATISSIMVS NVMINI,
MAIESTATIQVE EIVS.

In eodem Colle domum, & hortos Gallieni fuisse probabilis coniectura est, vt dicam postea. Ibidem S. Viti Aedes, quam in MACELLO nuncupant. P. Victor Macellum Liuiani, seu Liuianum in Esquilijs: in Regione II. Cœlij Montis Macellum magnum constituit. De Macello alij rectè scripserunt; tamen hic prætereundum non est. ***Est enim Macellum,*** vt ait Varro, ***vbi olerum copia***; Sed paulo post non de his tantum, sed alijs, quæ vitæ vsui sunt, loquitur. *Hæc*, inquit, *omnia postquam contracta in vnum locum, quæ ad victum pertinebant, & ædificatus locus, appellatum Macellum, vt quidam scribunt, quod ibi fuerit hortus: alij quod ibi domus eius fuerit, cui cognomen Macellus, quæ ibi publice diruta, à qua ædificatum hoc, quod vocatur ab eo Macellus*. Hoc postremum sensit Festus. At Plutarchus tantum carnibus publicè vendendis macellum parat. ***Ferunt***, inquit, *Romæ latronem truculentum fuisse,*

Fulu. li. 1. Marl. l. 5. cap. 14. Macellũ vnde dictum.

In quæst. Rom. q. 54

no-

nomine Macellum, qui multis deuerberatis vix tandem captus, supplicioquè affectus; vt ex pecunia eius locus carnibus publicè vendendis ædificatus fuerit, nomen ab ipso habens. Sed in Macello præter carnes, cætera obsonia vendebantur. Plautus in Aulularia. Act. 2. sc. 5.

Venio ad Macellum. rogito pisces: indicant
Caros: agninam caram, bubulam,
Vitulinam, cetum, porcinam; cara omnia.

Varro aliud Macellum prope Sacram viam constituit. *Exædificatus*, inquit, *vicus, & inter Sacram viam, & Macellum editus*. Hoc forsitan ad Corneta dictum à *Cornis*, quæ abscissæ loco reliquerunt nomen. Idem enim ante scripserat: *vbi variæ res venduntur*, dicitur, *ad Corneta*. Et supra, in Sacra via, & propinqua Suburra emi venalia diximus.

Ab Aede S. Viti parum distant veteris ædificij parietinæ, Castellum Aquæ, vt quidam aiunt: vt alij trophœa Marij de Cimbris à Cæsare restituta, ideoque locum *Cimbrum* dici autumant. Equidem vt ibi fuisse trophœa Marij nullo modo dicerem: ita fuisse Castellum Aquæ tuto affirmarem. Nam vt constat ex Frontino, Aqua tam Claudia, quam Martia post hortos Pallantianos, qui fuerunt in Esquilijs, effundebatur. Duo quidem illa trophœa insculpta è marmore, quæ visuntur in Capitolio, ex hoc loco transtulit Populus Romanus: cur tamen potius Marij, quam alterius fuisse dicantur, non video, præsertim in Vrbe olim eiusmodi ornamentis refertissima. Moles vero ipsa indicat Aquæ receptaculum, vnde in fistulas diuideretur: ab illo videlicet, qui extruxit, aut instaurauit, trophæis ornatum. Quod quidem Aquæ Castellum, quia plerique eruditorum Martiæ attribuunt, & inscriptio basis Capitolinę docet, repugnandum non iudico. Porrò vt quidam putant ab ijs monimentis Marij nomen loco relictum est. Marlianus, quod ante Fuluius dixerat: *Hinc ea tota Esquiliarum pars, quæ est plana, Esquilias inter, & Cœlium Montem tem Basilicamque Lateranensem vergit, hodie dicitur Merulana, pro Mariana*. Atqui aliunde nomen Merulanæ fuisse desumptum, conijcitur ex lib. 2. epistolarum S. Gregorij. *Quia igitur*, inquit, *Ecclesiam positam iuxta domum Merulanam, regione tertia, quam superstitio diu Ariana detinuit in honorem S. Seuerini cupimus consecrare*. Hic locus à templo S. Matthæi contra Cœlium fere planus excurrit, olim Tabernola dictus, cuius meminit Varro: *Dexterior via in Tabernola est*.

[Margin: Castellũ Aquæ. — Front. l. 1. de Aquæduct. De his capite vltimo. — Li. 5. c. 15. 2. edit. Fulu. li. 2. — Epist. 58.]

Cæterum ab ea aquæ Castello ad ædem vetustam S. Bibianæ, noua via nuper patefacta est. Nec longe ab eo templo, locus olim in Vrbe celebris cognomento *Ad Vrsum Pileatum*, quod ab Vrsi pileum habentis siue marmore, siue coloribus expressa effigie suscepit. Ibi Palatium Licinianum, Licinij Imperatoris, vt aiunt: an potius Licinij Suræ, qui, vt Dion testatur, Traiani familiaris, & opulentissimus Gymnasium populo Romano suis sumptibus ædificauit?

Sed non placet, [illegible] vbi Aedes S. Eusebii, quod placuit Marliano, fuisse domum Gordianorum, & frustra adducitur Iulij Capitolini mutila-

[Margin: Palatium Licinianũ — Dion. in V. Traiani. — Marl. l. 5. cap. 15. — In Vita Gord. Iunioris.]

In Gord. maiore. tilatus locus. Ille enim sic habet: *Domus Gordianorum etiam nunc extat, quam iste Gordianus pulcherrime exornauit.* Hanc ante dixerat fuisse Cn. Pompei, nempe in Carinis, & Philippo Principe ad fiscum Cæsareum deuenisse. At quæ sequuntur, Villam, non Domum in Vrbe describunt. *Et Villa,* inquit. *eorum via Prænestina, ducentas columnas vno peristylo habens, quarum L. Christeæ, Claudianæ L. Siennitides L Numidicæ pari mensura sunt. In qua Basilicæ centenariæ tres. Cætera huic operi conuenientia, & Thermæ, quales præter Vrbem, vt tunc, nusquam in Orbe terrarum.* quæ postrema verba Villam semouent Vrbe. De alijs Esquilinis fabricis, nēpe hortis, & Basilica Lucij, & Caij Aquæductibus, Hortis Mœcenatis alibi dicam. Hi sane Mœcenatij contigui hortis Domus Neronianæ, & in potestate Principum magnam Collis partem occuparunt.

Prope Mœcenatis hortos VIRGILII DOMVM fuisse testatur Aelius Donatus in eius vita. *Habuit*, inquit, *domum Romæ in Esquilijs, iuxta hortos* Mœcenatianos. In ijsdem Esquilijs Propertius, ac Persius poetæ habitarunt. Aeliorum quoque domus ibi constituitur ab ijs, qui Marij trophœa inibi recognoscunt. Demum Campus Esquilinus ab Vrbe diuisus pro sepulchris peramplus in plano Colle fuit. Liu. dec. 3 lib. 6. Liuius: *Consules Numidas transire Esquilias iusserunt: nullos aptiores inter conualles, tectaque hortorum, & sepulchra, & cauas vndique vias ad pugnandum futuros rati.* Sed auctis mœnibus, campus vltra submotus est, versus templum S. Laurentij extra muros.

Collis Viminalis. Cap. XI.

COLLIS VIMINALIS à Ioue Vimineo olim dictus est. Varro: *Tertiæ Regionis Colles ab quinque Deorum fanis appellati. E queis nobiles duo colles Viminalis à Ioue Vimineo, quod ibi aræ sunt eius, aut quod ibi vimina nata fuerunt.* Plin. l. 16. cap. 10. Plinius: *Colle, in quem vimina petebantur.* Situs Viminalis Collis. Situs collis oblongus, & angustus est. Exurgit è valle, in qua templum colitur Virginis cognomento à Montibus secundũ viam, quæ inde ad Palatium Quirinale Pontificis rectà deducit. Dextrorsum Suburram, & cliuum Suburranum, vicum Patricium, & Esquilias habet: læuorsum illi adiacet vallis olim Quirini Aede in cliuo, nunc S. Vitalis templo insignior: quæ deinde paulum edita inter hortos, & vineta ad Thermas vsque Diocletianas ferè perducitur. Ipse autem Viminalis molli cliuo ascendens vsque ad Aedem S. Laurentij cognomento in Palisperna, inde perpetuo iugo porrectus viam intersecat ab alta olim semita, nunc quatuor fortium, tendentem ad Liberianam Aedem Magnæ Thermæ Diocletianæ in Viminali. Virginis. tum occupat villæ Perettinæ partem, aliorumque hortorum, & villarum. tum exæquatus, complanatusque ad Thermas Diocletianas, inde ad mœnia decurrens indiscretis finibus, Esquilijs dextrorsum, sinistrorsum Quirinali commiscetur. Habet ergo à Septemtrione Quirina-

rinalem: ab ortu muros Vrbis: à meridie Esquilias: ab occasu Suburram, & vallem, quæ Esquilias, Viminalem, & Quirinalem interiacet. Porrò hic Collis antiqui nominis iacturam fecit, nec vulgare alterum, quasi naufragus apprehendit. Ideò & vulgo vix notus, prætterquam ad ædem S. Laurentij in Palisperna mutuatus ab illa cognomen.

Causa vero, cur hi tres Colles, Viminalis, Esquilinus, Quirinalis circa Thermas Diocletianas vsque ad muros Vrbis indiscriminatim iungantur, Tarquinij vetus est agger, vt primo libro dictum est. Naturalis enim locorum situs, eos colles tenui valle discretos depressis in planiciem verticibus pœne exæquarat: atque Vrbem hac ex parte intutam, & hostium incursibus obnoxiam fecerat. Itaque septem stadia, nempe passus octingentos septuaginta quinque munitione producta, & ad mœnium altitudinem edita, interiora trium Collium latissime Romani complanarunt, vt indeprensis terminis iungerentur. Quamuis autem tanta non esset eius munitionis latitudo, quanta Thermas, & mœnia interiacet, *cùm*, referente Dionysio, *lata esset quinquaginta pedes*; tamen vt commodus ad eam esset accessus, omnia circum complanari, tresquè montium vertices quamquam modicis vallibus discretos omnino exæquari placuit. Propriè autem munitio erat ad mœnia, vbi deficientibus collibus, ingesta humo locus est oppletus: terreusque agger, quem perductus murus sustinebat, eius altitudini fere æquatus. Hæc de situ Collis.

Tres colles simul iuncti.

Plin. lib 3. c. 5. Dionys. lib. 9. Str. lib. 5.

Quod ad ædificia pertinet, lauacrum AGRIPPINÆ, ac Thermas OLYMPIADIS in Viminali P. Victor, & alij deinceps statuerunt. Sed lauacrum balnea sunt, ne quispiam fortasse fontem designet. Lampridius in Commodo: *Opera eius*, inquit, *præter lauacrum, quod Cleander nomine* ipsius fecerat, nulla extant. Vbi de balneis loquitur. Porrò hæc balnea Agrippinæ matris Neronis sub templo B. Martyris Laurentij qua collis decliuis est in vallem Quirinalem, fuisse, cùm defossi lapides, tum antiquariorum probat auctoritas. Thermas autem Olympiadis in ipso templo, ac Cœnobio Monialium statuunt acta eiusdem Martyris. Siquidem in ijs legimus Beatissimum Iuuenem Christi causa crematum, assatumque ad lentum ignem crate ferrea in thermis Olympiadis expirasse. Ad quem locum victoris laurea consecratum substructo subterraneo templi sacello habetur populi Romani religiosa celebritas. Quæ autem fuerit hæc Olympias ab alijs libenter audiam. At NOVATVS balneas Nouitianas inter templa B. Laurentij, & Pudentianæ Virginis, eiusdem germanus simul cum Timotheo fratre fecisse fertur. vt à scriptoribus Ecclesiasticis non modo Nouatianæ, sed & Timotinæ nuncupentur. Anastasius in vita S. Pij I. Papæ: *Rogatu*, inquit, *B. Praxedis dedicauit Ecclesiam Thermas Nouati in vico Patricio in honorem sororis suæ S. Pudentianæ*. Fuit etiam Nouatus, ad quem scripsit Seneca de Ira: eiusque frater fuisse creditur. nec puto eius nomen quis traduxerit ad Thermas, Sed præter clariores Cæsarum Thermas, plurimas priuatorum Ciuium, aut ad quæstum paratas, quæ populum quotidie lauantẽ exciperent, cer-

Thermæ Agrippinæ, & Olympiadis.

In Vitru. lib.5.c.10. Plin.l.36. cap.15.

tum est fuisse. P.enim Victor, vt etiam notauit Philander, supra octingentas agnouit. At Plinius: *Adijcit* Agrippa *gratuita præbita balinea CLXX. quæ nunc Romæ ad infinitum auxere numerum*.

Li.17.c.1.

Cēsentur in hoc eodem Colle à P. Victore, & ab Antiquarijs DOMVS Aquilij Iure Consulti. Q. Catuli, & M. Crassi. Sed cur M. Crassi? Nam Plinius, quem supra citaui, scripsit: *Crassus Orator* (& loquitur de L. Crasso) *fuit in primis nominis Romani. Domus ei magnifica; sed aliquanto præstantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum C. Mario fudit. Multo verò pulcherrima consensu omnium, ætate ea, in Colle Viminali C. Aquilij Equitis Romani, clarioris illa etiam quam Iuris Ciuilis scientia.* Hæc sola igitur in Viminali: aliæ duæ in Palatino, in quo, Regione 10. numerat etiam P. Victor domum Q. Catuli. At de M. Crasso, qui occisus est à Parthis (si de hoc sermo est) scribit Plutarchus: nihil ipse ædificauit, nisi propriam domum. Sed vbi fuerit, non tradit.

Loc. cit. Nymphæa fuerunt Palatia.

Seu fontes vt alijs placet.

Eodem P. Victore, & Sexto Rufo referentibus, Regio quinta Esquilina, in qua Collis Viminalis, habuit, incertum qua sede, NYMPHAEAM Alexandri Imperatoris. Gulielmus Philander docet Nymphæa ædificia fuisse, in quæ *gratiæ, & voluptatis causa aqua deducebatur. Zonaras tamen*, inquit, *in Leonis Primi vita putat esse Palatia publica, in quibus qui angustius habitarent, nuptias celebrarent à Nympharum statuis dicta*. Id etiam scripsit Iurisconsultus ad leg. V. Cod. Iustin. de Aquæduct. Nempe, *Nymphæa patuisse nuptias celebrantibus, & ædes non habentibus*. At interpres in Iulium Capitolinum, vbi de Gordiano Iuniore scribit, *opera Gordiani nulla extant, præter quædam Nymphæa, & balnea*, ait, *errare, qui vel domos nuptiales, vel balneas intelligunt Nymphæorum nomine*. Subditque, Nymphæa esse *salientes, vel manu structos fontes aquam in publico eiaculantes, distinctos à lacubus, quibus aqua accipitur, non salit*. Anastasius hac significatione videtur vsurpasse in vita Hilari Papæ. *Nymphæum*, inquit, *& triporticum fecit ante Oratorium Sanctæ Crucis, vbi sunt Columnæ miræ magnitudinis, quæ dicuntur hecatonpenta*. Hoc enim loco Nymphæum aliud non est nisi fons in media illa porticu centum quinque columnarum, de quo fonte plura idem subijcit, neque alium puto describit. Idem in vita Siluerij PP. ait: *Intra Ciuitatem autem grandis fames erat, ita vt aqua venundaretur pretio, nisi Nympharum remedium subuenisset*. vbi Nymphas pro fontibus videtur vsurpasse. Nec tamen displicet opinio Zonaræ, & Iurisconsulti. Cur enim Nymphæa inter pulchra ædificia laudantur magno sũptu Cæsarum facta, si tantum in vsum exilientis aquæ facta sunt? Probabile est etiam Nympharum statuis, & quod aiebat Philander, Nymphæa aquarum copia, quibus Nymphæa delectari credebantur, abundasse, ad loci pulchritudinem. Ideo alijs *lymphæa* sunt, & *balnea mulierum*: Præter hæc Alexandri, & Gordiani, Iouis à P. Vict. Marci Nymphæum, ab Ammiano refertur; cuius sedes non ignoratur inter Cœlium, & Palatinum, vbi erat Seueri Septizonium. *Ad Septizonium*, inquit, *operis ambitiosi Nymphæum Marcus condidit*. Cætera huius collis ædificia,

Nymphęa pulchra ædificia, Nympharum statuis, & fontibus ornata. Ammian. lib.15.

præter

præter Thermas Diocletianas, de quibus postea, ignorantur. Nam qui Decij Augustales ædes ibi componunt, nescio an voluntate magis quam ratione id faciant. Vltra Thermas Diocletianas Campus Viminalis latissime producitur, & Castrorum sedes, de quibus alibi est dictum.

Mons Cœlius. Cap. XII.

PLVRIMVM longitudinis, latitudinis haud sane multum habet Mons COELIVS, & per se magnus adhuc minore altero, quem COELIOLVM dixerunt, augetur. Cuius hi sunt fines. Ab Esquilijs interiacente seiunctus valle, vbi Amphitheatrum, Carinæ, & Regio olim Tabernolæ, supra Aedem S. Clementis, præcelso primum iugo ad Aedem quatuor Coronatorum: tum molli cliuo prope Basilicam Lateranensem, Orientem versus vsque ad mœnia procurrit. Flexis porrò mœnibus ad templum S. Crucis (hic enim Colliculus in fine Esquilini, & Cœlij vtriusque, vt dicebam, putatur appendix) largoque interuallo quasi in rectum productis, clauditur à meridie. Hinc secretus modica planicie à Cœliolo, eoque auctus, extenditur ad vallem Occasum versus, in qua Thermæ Antoninianæ, & Piscina olim publica, via Latina, & Appia. Ea valle diuiditur ab Auentino. Hinc rursus contra Palatinum conuertitur, à quo item valle discretus redit ad Amphitheatrum.

Fines, & situs Cœlij montis.

Quod spectat ad nomen, *Cœlius à Cœlio Vibenno Tusco Duce nobili est dictus qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilio contra Sabinum Regem*, vt ait Varro. At Tacitus hoc refert ad posteriora tempora: vt tunc diceretur Querquetulanus à quercubus consitis. *Haud fuerit*, inquit, *absurdum tradere montem eum*, Cœlium, *antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis syluæ frequens, fœcundusque erat: mox Cœlium appellitatum à Cœlio Vibenna, qui Dux gentis Hetruscæ cum auxilium appellatum ductauisset, sedem eam acceperat à Tarquinio Prisco, seu quis alius Regum dedit; nam scriptores in eo dissentiunt*. Idem eodem loco scribit, actum in Senatu, *vt mons Cœlius deinceps Augustus appellaretur, quando deusto monte, & cunctis circumflagrantibus sola Tiberij effigies sita in domo Iunij Senatoris inuiolata mansisset*. Cum etiam Cæsar *obuiam iuerat tribuendo pecunias ex modo detrimenti*. An vero *Augusti* nomine mons cœperit appellari non constat. Constat certè appellationem non mansisse. Dictus postea LATERANVS, à Lateranorum nobilissimorum Ciuium, quorum aliquot Consules censentur in fastis, magnificentissimis AEDIBVS: quæ vbi Basilica Lateranensis, & Palatium Pontificium est, fuere: atque egregiæ dicuntur à Iuuenale, obsessæquè à Nerone propter cædem Plautij Laterani Consulis designati. S. Hieronymus in epitaphio Fabiolę: *In Basilica quondam Laterani, qui Cæsariano truncatus est gladio*. Aurelius Victor: *Lateranum, Cilonem, Anu-*

Vnde sit dictus Cœlius. Tacit. l. 4. Ann.

Laterani ciues dãt nomen Laterano.

In Seuero.

Anulinum, Bassum, cæterosquè alios ditauit, Seuerus, *ædibus quoque memoratu dignis; quarum præcipuas videmus, Parthorum quæ dicuntur, ac Laterani*. Eadem Eutropius. Domum Lateranorum successu temporis possedit Constantinus: idemque B. Siluestro habitandam dedit: aut Miltiadi, qui B. Siluestrum præcesserat, vt putat Card. Baronius. Nicephorus. *Quod sane Palatium* Lateranense *ipse quoque* Constantinus *ingentibus impensis magnifice construxit, & Christo sacrauit*. Nam & Basilicam Lateranensem in eo extruxit, & Pontifici Christi Vicario donauit. Deinceps verò in eo Romani Pontifices habitarunt, donec commigrarunt in Vaticanum, amplissimis ædibus inibi ædificatis.

Eutropius lib. 10.

Niceph. l.7.c.49.

Eiusdem Domus Lateranorum meminit Iulius Capitolinus in Marco Antonino. *Natus est*, inquit, *Marcus Romæ in Monte Cœlio, in hortis; educatus est in eo loco, in quo natus est, & in domo Aui sui Veri iuxta ædes Laterani*. Iam pauca sunt quæ de Cœlio eiusquè ædificijs dici possunt.

L.36. c.6. In eo prima DOMVS crustata marmore sub Cæsare Dictatore fuit. Plinius: *Primum Romæ parietes crusta marmoris operuisse totius domus suæ in Cœlio Monte Cornelius Nepos tradidit Mamurram Formijs natum Equitem Romanum, Præfectum Fabrorum C. Cæsaris in Gallia*. Præterea Domus TETRICORVM, qui inter XXX. Tyrannos sub Gallieno XXII. & XXIII. numerantur, posteaque ducti sunt in triumphum ab Aureliano. Trebellius in Tetrico iuniore: *Domus*, inquit, *Tetricorum hodieque extat in Monte Cœlio inter duos lucos, contra Itium Metellinum pulcherrima, in qua Aurelianus pictus est, vtrique prætextam tribuens, & Senatoriam dignitatem accipiens. Quam cum dedicasset, Aurelianum ipsum dicuntur duo Tetrici adhibuisse conuiuio*. Domus, siue INSVLAE non bona fide venditæ meminit Cicero: *Cum in Arce Augurium Augures acturi essent, iussissentque Titum Claudium Centimalum qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs. Claudius proscripsit, insulam vendidit*. Ex quo intelligitur, domum in parte Cœlij fuisse, quæ procurrit versus Palatium Capitolio propinquior; & magna altitudine sublatam, quæ captantibus auguria è Capitolij arce editissima officeret. Quod indicat sublimitatem tectorum Romanorum.

Cic. l. 3. de offic.

Campus in eodem MARTIALIS nomine ad ludos, & Equiria, idest cursus equestres, qui pridie idus Martias ibi fiebant in honorem Martis, si forte Tiberis plana Vrbis inundasset. Ouidius:

3.Fast.

Altera gramineo spectabis Equiria Campo,
Quem Tiberis curuis in latus vrget aquis.
Qui tamen eiecta si forte tenebitur vnda;
Cœlius accipiet puluerulentus Equos.

Id rarum, cùm rarò inundet Tiberis, præsertim adulto iam Martio. Etsi campus decursionis gratia vacuus ab ædificijs, in dorso Montis non longe à Basilica Lateranensi esse debuit. Porro cliuus, quo secundum Aedem Sanctorum Ioannis, & Pauli ascenditur, VICVS SCAVRI olim dictus,

dex-

dextrorſum habuit paternas ædes B.Gregorij, & in Cœnobium ac S.Andreæ templum à Sanctiſſimo illo Pontifice conuerſas.

Verum ad ædem Beatorum Ioannis, & Pauli, Tullij Hoſtilij DOMVS Tertij Romanorum Regis, & CVRIA de eiuſdem nomine HOSTILIA fuit. Hic enim Rex diruta Alba Romam Albanos traduxit. *Cœlius*, inquit Liuius, *additur Vrbi Mons, & quò frequentius habitaretur, eam ſedem Tullus Regiæ capit, ibique deinde habitauit. Templumque ordini à ſe aucto Curiam fecit, quæ Hoſtilia vſque ad patrum noſtrorum ætatem appellata eſt.* Ferunt Albanos habitaſſe, vbi templum Virginis cognomento in Dominica. Alij contra, ibi collocant CASTRA PEREGRINA, ideſt domicilia, & hoſpitia peregrinorum ab Auguſto, vt aiunt inſtituta: quibus lapides ibidem inuenti ſuffragantur; cum primi auctores hæc eadem Caſtra ponant in montis crepidine, vbi Aedes Sanctorum Quatuor Coronatorum; quæ ſedes quidem aptior videtur, ac tutior. de quibus Caſtris Sextus Rufus, & P. Victor in II. regione Vrbis. Ammianus: *Miſſus exinde Romam*, Rex Chodomarius Germanorum, *in Caſtris peregrinis, quæ in monte ſunt Cœlio, morbo veterni conſumptus eſt.* Porro cum Albanis nouis Ciuibus traditus fuerit Mons Cœlius ad habitandum, eorumque principes dicantur à Liuio Tullij, Seruilij, Quintij, Geganij, Curiatij, Chlelij: probabiliſſimum eſt, nobiles horum familias domos in eodem colle deinceps habuiſſe.

Domus, & Curia Hoſtilij Regis.
Liu. lib. 1.
Ideſt Senatui, adlectis Patribus, qui dicti minor gentium.
Onuphrius in Vrbe.
Amm. l. 16.
Loc. cit.

Quod autem à P. Victore dicũtur in Cœlio fuiſſe MANSIONES ALBANAE, ſuſpicor nõ tam id referri ad veteres illos Albanos, quàm alios milites, quibus Cæſarum principatu cùm in Albano Caſtra, & familiæ eſſent, neceſſeque haberent ſæpe, accitu Imperatorum, alijſque de cauſis Romam ventitare, manſiones quoque in eadem, domoſque paratas habere debuerunt. Meminit illorum Herodianus: *Viſum eſt*, inquit, *militibus ijs, quorum ad Vrbem Romam ſub Monte Albano caſtra erant, atque in his liberi eorum, coniungesque relictæ, neci dedere Maximinum.* Iulius Capitolinus in vita Maximini: *Timentes milites, quorum affectus in Albano Monte erant.* affectus autem ſunt fortunæ, coniuges, liberi. Refert etiam Appianus, Antonio poſt mortem Cæſaris turbante Rempublicam, ibidem ſtationes militum fuiſſe. *Ad portam*, inquit, *rectà properauit* Antonius, *& inde porro Albam, verbis vt putabat milites reducturus ad officium; ſed cum peteretur telis è mœnibus retroceſſit.* duæ enim legiones ab illo ad Octauium Cæſarem defecerant. Qui, vt idem auctor paulo poſt: *omnibus Albam conuenire iuſſis, rem ſignificauit Senatui.* Dion, ſiue Xiphilinus in Heliogabalo: *Quaſi milites quoſdam ex ijs coëgiſſet, qui ſtipendia faciebant in Albano*, Spartian. in Anton. Carac. *Pars militum apud Albam, Getam occiſum ægerrimè accepit: clauſiſque portis diu Imperator non admiſſus, niſi delinitis animis, non ſolum querelis de Geta, & criminationibus editis, ſed enormitate ſtipendij militibus, vt ſolet, placatis, atque inde Romam redijt.* Extat adhuc, vt aiunt, apud recentem Albam veterum forma Caſtrorum quadratis muris, quæ adhuc ſtatiua militum indicet.

Manſiones Militum Albanæ.
Lib. 8.
Appian. de Bell. ciuil. lib. 3.
Dion l. 79
Militum Caſtra in Albano.

Iam, vbi Aedes S.Stephani cognomento Rotunda, statuunt Cæsaris CLAVDII TEMPLVM, de quo Suetonius in Vespasiano: *Fecit templum D.Claudij in Cœlio Monte cœptum quidem ab Agrippina, sed à Nerone prope funditus destructum.* Fuisse eo loci docet Frontinus scribens, *arcus Neronianos*, qui adhuc visuntur, *desijsse ad templum D.Claudij*. Porro B.Protomartyris templum ipsum Claudij fuisse probabilius est quam Fauni Capripedis, vt multi, quod scripsit Vgonius, affirmant, nemo probat. Id vero Simplicius I. Pontifex consecrauit. De eo Anastasius: *Dedicauit Basilicam S.Stephani in Cœlio Monte.* In eodem Deæ CARNAE Aedes condita à Bruto primo Consule, quæ credebatur conseruare humana viscera, & præesse cardinibus, vt ait Ouidius.

Templum Claudij Cæsaris.

6.Fast.

Prima dies tibi Carna datur, Dea cardinis hæc est;
Numine clausa aperit, claudit aperta suo.

Pluribusquè fabulam prosequitur, quomodo puerorum viscera defendat à strigibus. Ibidem ARMAMENTARIVM. De eo, alijsque Herodianus: *quippe iussis effringi publicis armamentarijs in quibus pompæ magis instrumenta, quam belli asseruabantur.* Aedes insignes VECTILIANAE in eodem censentur, vbi occisus est Commodus. Quæ *Vestiliani* dicuntur à Cassiodoro. De ijs Lampridius in Commodo: *Ipse ad Cœlium Montem in Vectilianas ædes migrauit, negans se in Palatio posse dormire.* In eodem DOMVS Philippi ponitur à P.Victore, qui videlicet post Gordianum imperauit. In infimo cliuo eiusdem Cœlij MINERVAE cognomento captæ Delubrum, fortasse non longe ab æde B. Gregorij: vbi quinquatria fiebant XIX. die Martij. Ouidius.

Lib.7.

In Chronico.

Iul. Capitol. in Pertinace.

Ouid.3. Fast.

Vna dies media est, & fiunt sacra Mineruæ,
Nomina quæ à iunctis quinque diebus habent.
Cœlius ex alto, qua mons descendit in æquum
Hic vbi non plana est, sed prope plana via.
Parua licet videas captæ delubra Mineruæ.
Quæ Dea natali cœpit habere suo.

Die primo quinquatruum, quo propterea sacra fiebant sine gladiatoribus, vt idem paulo ante cecinerat.

COELIOLI qui Cœlio additus modicè accliuis pertingit ad viam Latinam, meminit Varro: eoque traductos ait *Principes de Cœlianis, qui à suspicione liberi erant.* M. Tullius: *L. Pisonem quis nescit his ipsis temporibus maximum, & sanctissimum Dianæ Sacellum in Cæliculo sustulisse?* Hoc, non vt Marliano placet, vbi Aedicula Sancti Ioannis cognomento ante portam Latinam, statuendum est. hanc enim in via ipsa Latina positam videmus; cum Sacellum DIANAE maximum in ipso tumulo qui viæ imminet Cicero posuerit. An ibi L. Cornificius aliquid struxerit, qui sub Augusto Aedem Dianæ ædificauit, incertum est. De vtroque Cœlio Martialis.

De Arusp. respons.

Li.4. c.18.

Sueton. in Aug. c.29.

Lib. 12. epig. 18.

Dum per limina te potentiorum
Sudatrix toga ventilat, vagumque
Maior Cœlius, & minor fatigat.

Mons

Mons Auentinus. Cap. XIII.

PERAMPLVS latissime patet, lõgior tamen, quam latior AVENTINVS. Cuius hi sunt fines. A Tiberi, quo, interiecta angusta via, ferme alluitur, secundùm Velabrum, Circi olim Maximi sedem, & Appiam viam, ad portam vsque Capenam excurrit. Ab ea conuersus, semperq; pomœrio terminatus, secundum Vrbis mœnia pertinet ad portam Hostiẽsem, nunc S. Pauli. Inde inter Septemtrionem, & Occasũ è lata planicie exurgit, vbi Testaceus mons. Tum redit ad Tiberim. Eundem angusta valle diuisum via intersecat, quæ à porta Hostiensi recta tendit ad Amphitheatrum. Inde biceps Auentinus, duosque vertices vetustis Sanctorum templis nobiles latè extollit. Vinetis, & hortis hoc æuo consitus: olim nemorosus, plurimisque lucis inumbratus. Ouidius:

Situs, & fines Auẽtini Collis.

Auentinus biceps, & nemorosus.

Cacus Auentinę timor, atque infamia syluæ.

1. Fast.

Et alibi. Dionysius: *Syluis obsitus varij generis, pręcipuè lauro, vnde LAVRETVM pars eius dicitur.* Plinius: *LORETVM in Auentino vocatur, vbi sylua lauri fuit.* P. Victor. *Vicum Loreti minoris: alterum Loreti maioris, vbi erat Vertumnus.* Ea de causa, quòd extra pomœrium vsque ad Claudium Cæsarem, & antiquitus infrequens ædibus Ciuium esset: illò secedenti velut in campos plebi capacem sedem præbuit. Nomen autem sortitum ferunt *ab auibus, quod eo se ab Tiberi ferrent aues: alij à Rege Auentino Albano, quod ibi sit sepultus: alij ab aduentu hominum, quod commune Latinorum ibi Dianę templum sit constitutum: ego maxime puto ab aduectu: nam olim paludibus mons erat ab reliquis disclusus.* Hæc Varro. Idem MVRCVS dictus, à *Murcię Deę Sacello*, vt ait Festus. Hoc Myrteæ Veneris fuit in Valle Circi Maximi. Sed & locus in summo Auentino REMVRIA, eodem auctore, *dicitur vbi Remus de Vrbe condenda fuerat auspicatus.*

Dionys. l.b.3. Plin. l.15. cap.30.

Porrò illud celebre DIANAE templum impellente Seruio Tullio Rege populi Latini cum populo Romano fecere: *quemadmodum*, vt ait Liuius, *inclytum Dianę Ephesię fanum communiter à Ciuitatibus Asię factum fama ferebat.* Addit Dionysius, à Seruio fœderis leges conscriptas Ciuitatibus, ritusque celebrandi festi, eiusque participes Ciuitates in area, columna incisas ad suam vsque ætatem permansisse. Affixa erant huic templo, quod solum Dianæ agnoscit in Auentino Plutarchus, boum cornua; cùm reliquis Dianæ fanis, vt idem ait, ceruorum cornua Romani affigerent. Causa fuit, quam ipse, & Liuius narrant; quod bouem ingenti specie, ac magnitudine, quæ populo, cuius Ciuis eam Dianæ immolasset, portendere credebatur Imperium. Romanus decepto, missoque ad Tiberim viro Sabino, vt se flumine perfunderet, bouem mactauit. *Fixa*, inquit Liuius, *per multas ętates cornua in vestibulo tem-*

Liu. lib. 1.

Dionys. l.4. antiq.

In q. Ro. quæst. 4.

Liu. lib. 1.

templi Dianæ monimentum ei fuere miraculo. Sed & alia, præter ea mactatæ bouis, adiecta cornua indicat Plutarchi locus. Neque huius templi sedes, vbi nunc S. Sabinæ colitur, statuenda est, vt quibusdam placet. sic enim legimus apud Martialem.

Dianæ templum vbi esset.

L. 6. ep. 64

Quique videt propius magni certamina Circi,
Laudat Auentinæ vicinus Sura Dianæ.

Palphurius enim Sura nobilis Orator è domo propinqua Dianæ templo in Circum Maximum despiciebat. Circus autem sub altero Auentini latere, quo ad ortum spectat & Palatium, iacebat; cum Aedes B. Sabinæ martyris imminens Tiberi cum suo Collis iugo Septemtrionem prospiciat. Itaque Dianæ templum potius statuendum est in summo cliuo sinistrorsum, versus Aedem B. Priscæ. Hæc enim est aptior sedes, facilemque prospectum habet in Palatinum, Capitolium, Cælium, aliaque veteris Vrbis loca celeberrima. Ab eius fani nobilitate Auentinus Dianæ Collis dictus est. Martialis.

L. 7. ep. 72

Esquilijs domus est, domus est tibi Colle Dianæ:

Idem: *Aut Collem dominæ teris Dianæ.*

Sil. lib. 13. Hic Dianam aduersus Annibalem consedisse cecinit Silius:

At qua vicinis tollit se collibus altæ
Molis Auentinus, viden vt Latonia virgo
Accensas quatiat Phlegetontis gurgite tædas?

Plutarc. in V. Gracc.

Lib. 2. de Bell. ciu.

Eò confugit C. Gracchus vim fugiens Opimij Consulis, indeq; trans Tiberim elapsus est, quod frustra adducit Marlianus vt templum ad D. Sabinæ statuat; nam eodem modo elabi potuit ex eo, quem designaui, loco. Appianus id quasi propugnaculum Gracchanos occupasse memorat, vt ostendatur firmitas, & magnitudo ædificij. *Cum his*, inquit, *qui eos circumsteterant, Dianæ templum inuadentes per vim retinere conabantur.* In eodem Colle aliud templum eadem Diana diuerso habuit nomine. LVNÆ enim templum dictum est. De eo P. Victor. Colebatur in fine Martij mensis. Ouidius:

Li. 3. Fast.

Luna regit menses, huius quoque tempora mensis
Finit Auentino Luna colenda iugo.

Vitruuius lib. 5. c. 5.

Hæc fortasse illa est ædes, quam ornauit L. Mummius, Vitruuius: *Auctorem habemus L. Mummium, qui diruto theatro Corinthiorum ei us ænea Romam deportauit, ea de manubijs ad ædem Lunæ dedicauit.*

Ibidem IVNONIS REGINAE fanum celebre, quod captis Veijs, & asportato Iunonis simulacro ex præda Veientana Camillus condidit. Liuius. *Integramque in Auentinum, æternam sedem suam, quò vota Romani Dictatoris vouerant, perlatam.* Vbi templum ei postea idem qui vouerat Camillus, dedicauit. De alio signo Idem: *Signum æneum matronæ Iunoni in Auentino ædificauerunt*. Idem alibi: *Tacta de Cœlo Aedes in Auentino Iunonis Reginæ*. Et paulo post: *per Boarium forum in cliuum publicum, atque ædem Iunonis Reginę peruentum.* Cliuo publico ascendebatur in Auentinum è valle Circi, vt hodie ad latus Aedis S. Anastasiæ

Liu. dec. 1 lib. 5.

Dec. 3. l. 2.

Dec. 3. l. 7.

stasiæ videmus. Prope summum cliuum dextrorsum sita ædes S. Sabinæ. Itaque hic potius Iunonis Reginæ, non autem commune illud Dianæ templum collocandum est. Videmus in veterum Augustarum numismatis frequentem Iunonis Reginæ effigiem. Vbi templum Iunonis Reginæ.

Templi Mineruæ in eodem colle incerta sedes. Celebrabatur à Populo die decima septima Iunij. Ita Ouidius: Li. 6. Fast.

Iam sex, & totidem luces de mense supersunt,
Huic vnum numero tu tamen adde diem.
Sol abit è Geminis, & Cancri signa rubescunt,
Cœpit Auentina Pallas in arce coli.

In eodem summo Colle, quæ pars REMVRIA dicta est, Aedes BONAE DEAE condita, quæcunque illa fuerit; cui tantum fœminæ sacra faciebant.

Ouidius: *Interea diua canenda Bona est.* Li. 5. Fast.
Est moles natiua loco, res nomina fecit:
Appellant saxum. pars bona montis ea est.
Huic Remus institerat frustra, quo tempore fratri
Regna palatinę prima dedistis aues.
Templa patres illic oculos exosa viriles
Leniter accliuo constituere iugo.

Claudia Virgo Vestalis dedicauit. postea verò,
Liuia restituit ne non imitata maritum
Esset & ex omni parte sequuta virum.

Interpretes Ouidij molem illam seu locum natura editum, qui saxum dicebatur, captatis Remi auspicijs insignem, Tiberi imminentem faciunt: & Antiquarij antiquam Aedem, vbi templum S. Mariæ cognomento Auentinæ colitur, ibi constituunt. Videant tamen oportet, an leniter accliuum dici possit iugum, edita tamen pars Auentini, vbi Aedes Magnæ Virginis; quod de sede templi Bonæ Deæ dictum est. Spartianus de Adriano: Fecit *& Aedem Bonę Deę*. An hoc ipsum, an alibi positum, non constat. Remuria, & Aedes Bonę Deę vbi essent.

In ea quidem parte, quæ vergit ad Tiberim CACI olim spelunca fluuio imminebat; moles enim saxea teste Virgilio, *Speluncę dorso insurgens lęuum ad amnem incumbebat*. Propterea Herculis Victoris templum in eadem crepidine collocant, vbi Cacum latronem magna incolarum lætitia occiderat. Vbi & scalæ GEMONIAE decliues in Tiberim apponuntur; quò trahebantur, abijciebanturq; supplicio damnati. Harum crebra mentio apud auctores. P. Victor in xiij. Regione Auentini posuit. *Dicti Gemonij gradus, quod locus esset gemitus, & calamitatum. Nam quod aliqui augurantur de Gemonio auctore, &, vel qui primus sit exturbatus, parum comperi. Gradus vel scalę dicebantur, quod surrectus foret locus, & gradibus quibusdam conscenderetur*. Cœlius Rhodiginus. Quasi in summum scalarum damnati abijcerentur. Mihi verisimilius est in alijs etiam gradibus fuisse depositos, ideoque paulo latioribus. Quod indicant numerosæ sub aliquot Principibus cædes. Dion: Caci spelunca. Fulu. li. 2. Marl. li. 4. cap. 4. Cœl. Rhod. li. 10. c. 5. Dion l. 59

Hoc

Hoc modo multi viri morte affecti, multę mulieres alię in carcere, alię ad tribunal protractę captiuarum instar: & earum quoque in Gemonias
Dion. l.58 *proiecta corpora.* At Dion ipse Gemoniarum sedem incertam fecit. Nam de Seiano sic ait: *Cumque in Capitolio sacrificasset, ac inde in forum descenderet, serui eius stipatores cum propter turbam eum sequi non possent, in viam, quæ ad carcerem ducit, diuerterunt ac per Scalas Gemonias lapsi deciderunt.* Hæ igitur non in præcipiti cliuo Auentini ad Tiberim; sed in crepidine Capitolij, aut prope carcerem fuerunt. Neque dicas, in codice Græco Gemonias non legi, qui habet: καὶ κατὰ τῶν ἀναβασμῶν, καθ' ὧν οἱ δικαιούμενοι ἐρρίπτοντο, κατιόντες ὤλισθον, καὶ κατέπεσον. *Et per gradus, in quos damnati proijciebantur, descendentes lapsi sunt, & deciderunt.* Quid enim aliud hi gradus, nisi Gemoniæ sunt? De quibus eodem modo ipse auctor alibi loquitur. Paulo ante de Sabino: σῶμα αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀναβασμῶν ἐρρίφη. Et postea de Seiano: κατά τε τῶν ἀναβασμῶν ἐρρίφη *in gradus abiectus est.* quos duos in Gemonias abiectos fuisse constat ex
Plin. l. 8. c.40. Tac. Ann. lib.5. Suet. in V. Tib. c.61. Alex. ab Alex. lib.3 Gen. dier. cap.5.
Plinio, Tacito, Suetonio. Equidem quid Dion loco illo sibi velit, nisi Gemonias velit Capitolio adhærentes, non intelligo. Contra tamen P. Victor, & alij, præter eos, quos dixi, Antiquarij, & Alexander sentiunt. Qui vtrumque tueri velit, auctores habet, quibus id tueatur.

Aedes Herculis, & Siluani Vinea Coll. Romani.

Iam P. Victor HERCVLIS, & SILVANI communem facit Aedem in Auentino. Aliamquè Siluano propriam attribuit, & fontem. Hæc forte Aedes in altero montis vertice vbi templum S. Balbinæ, dicata est, in quo effossus est lapis Principe olim Traiano positus, inuentusquè à pastinatoribus in vinea ad Thermas Antonianas. Porrò eius Tabulæ marmoreæ tres in partes diffractæ pars media cum litteris tituli perijt, cuius verba diuerso charactere notata suppleuimus. Sic autem se habet integra inscriptio.

*Numini domus Augustæ & San*cti Siluani *salutaris sacrum*
Imp. Cæs. Neruæ Traiani optimi Princ. Germ. *Da*cici *imagines argēt.*
Parastaticas cum suis ornamentis, & regulis, & basibus, *& concamaratione ferrea*
C. Iulius Nymphius dec. annalis sua pecunia ponendas curauit *donumque dedit*
In templo Sancti Siluani salutaris quod est in hortis Auentinis, & *prædio suo dedicauitque*
Idibus Ianuaris L. Vipstano Messala Q. Pedone *Coss.*

Sic legitur, Concamaratione, & Vipstano.

Sancti autem cognomentum Siluano attributum veteres lapides apud Gruterum, & alij demonstrant.

Ara Iouis Elicij.

Porro ELICII IOVIS ara ad radices Auentini non longe à Tiberi fortasse fuit; vbi fons in antro, & circumposita sylua. Fons EGERIAE Nymphæ credebatur esse; cum qua sermones nocturnos, vt rudi, ac bellico populo religionem inijceret, simulauit Numa. De eo fonte Ouidius;

De-

Defluit incerto lapidosus murmure riuus; 3. Fast.
Sæpè, sed exiguis haustibus inde bibi.
Egeria est, quæ præbet aquas Dea grata Camœnis,
Illa Numæ coniux, consiliumque fuit.

Tum de sylua, & fonte simul canit.

Lucus Auentino suberat niger ilicis vmbra,
Quo possis visò dicere, numen inest.
In medio gramen, muscoque adoperta virenti
Manabat saxo vena perennis aquæ.

Deinde vero. *Eliciunt Cœlo te Iuppiter, vnde minores*
Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.
Constat Auentinæ tremuisse cacumina syluæ,
Terraque subsedit pondere pressa Iouis.

Vicinior Tiberi locus HILERNA nomine, item cum luco. Ouidius: Ouid. 6. Fast.

Adiacet antiquus Tiberino lucus Hilernæ:
Pontifices illuc nunc quoque dona ferunt.

In eodem Auentino priuata DOMVS Vitellij Cæsaris, siue eius vxoris fuit, cum eius frater prope forum habitaret. Tacitus: *Cur enim è rostris, fratris domum imminentem foro, & irritandis hominum oculis, quam Auentinum, & penates vxoris petisset?* Tac. lib. 3. Hist.

Ibidem TEMPLVM, & ATRIVM LIBERTATIS P. Victor constituit. De Templo Liuius: *Digna res visa, vt simulacrum celebrati eius diei, quo contra Hannonem Annibalis ducem pugnauit ab Beneuentum, Gracchus postquam Romam redijt, pingi iuberet in Aede Libertatis, quam Pater eius in Auentino ex multaticia pecunia faciendam curauit, dedicauitque.* Dec. 3. li. 4 Atrium aiunt ab Aelio Pæto, & Cornelio Cethego Censoribus refectum, & ampliatum. De eo Liuius: *Custodiebantur obsides Tarentini in Atrio Libertatis minore cura.* Dec. 3. l. 5. Idem TABVLARII Atrio adiuncti alibi meminit: Dec. 5. l. 3. *Censores extēplo in Atrium Libertatis ascenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque Tabulario, & dimissis seruis publicis, negarunt se prius quicquam publici negotij gesturos, quàm iudicium populi de se factum esset.* De eodem. Dec. 4. l. 4. *Atrium Libertatis, & Villa publica ab eisdem Censoribus refecta amplificataque.* Tacitus. *Præceptum, vt Germanicos milites è Libertatis Atrio accerserent.* Tac. li. 1. Histor. Cæterum præter hoc in Auentino, aliud alibi ATRIVM LIBERTATIS ponit locus Marci Tullij, nisi corruptus est: Lib. 4. ep. ad Attic. ep. 15. *Paulus, inquit, in medio foro Basilicam iam pœne texuit iisdem antiquis columnis. illam autem, quam locauit, facit magnificentissimam. Quid quæris? nihil gratius illo monimento, nihil gloriosius. Itaque Cęsaris amici (medico, & Oppium) disrumparis licet, monimentum illud, quod tu tollere laudibus solebas, vt forum laxaremus, & vsquè ad Atrium Libertatis explicaremus, contempsimus sexcenties sextertium. cum priuatis non poterat transigi minore pecunia.* Video cum magnis viris locum esse suspectum. Sed siue Tullius loquatur de foro Cęsaris explicando vsque ad Atrium Libertatis, vt placet Manutio, mihiquè magis probatur: siue dispuncta voce, *forum*

vt placet Lambino (nam & alij alitèr legunt) loquatur de Pauli Basilica pertingente ad Atrium Libertatis; vtrumque ædificium longe distabat ab Auentino. Pauli enim Basilica, vt alibi diximus, in foro Romano prope templum Faustinæ: paulo remotius forum Cæsaris à tergo templi Pacis fuit. Itaque hoc Libertatis Atrium non longe à cliuo mittente in Esquilias prope Turrim Comitum fuisse crediderim. Addam hoc loco de Basilica Pauli, quod supra omisi, à Lepido eiusdem gentis ornatam fuisse sub Tiberio. Tacitus: *Lepidus à Senatu petiuit, vt Basilicam Pauli, Aemilia monimenta propria pecunia firmaret ornaretque.* Et paulo post: *Lepidus quamquam pecuniæ modicus auitum decus recoluit.*

Tac. lib. 3. Ann.

Armilustrium.

Demum quoniam in eodem Auentino ponitur *ARMILVSTRIVM*: *Armilustrium*, ait Varro, *ab eo quod in Armilustro armati sacra faciunt, nisi locus potius dictus ab his; sed quod de his prius, id ab ludendo, aut lustro est, quod circumibant ludentes ancilibus armati.* Quod ergo Salij, qui galeam, clypeum, & ensem ferebant, illud in sacris circumirent, non quod ibi recenserentur arma, & milites, vt placuit Volaterrano, dictum est Armilustrium. Positum hoc erat in ipso Colle. Nam Plutarchus de Romulo sic scribit: *Corpus Tatij magno honore Romam delatum tumulauit in Auentino ad Armilustrium.* Censum autem militum, aliaquè bellica munia Campus Martius sibi ab initio vendicauit.

Subiecta est ab vtroque latere Colli Auentino planicies, amplior illa, quæ sinistrorsum alluitur Tiberi, vbi in ipsis mœnibus PYRAMIS sepulchralis C. Cæstij. Hæc ex quadratis constat marmoribus, decrescente paulatim, & in acumen desinente structura. C. Cæstio condita est, ex eorum Collegio, qui quod epulare sacrificium in ludis facerent, Epulones dicti. Duplex in ea titulus. Alter:

C. Cæstius L. F Pob. Epulo Pr. Trib. Pl. VII Epulonum.

Alter verò: *Opus absolutum ex testamento diebus CCCXXX. arbitratu Ponti P. F. Clamelæ hæredis & Pontbi L.*

Mons Testaceus.

Non longe visitur TESTACEVS mons. Hunc verò colliculum è valle vndique exurgentem testarum, vasorumque fragmentis extitisse aiunt. Mirum vnde tanta copia figlinorum operum: nec satis causæ affertur, cur in eum locum comportata, & in cumulum coaceruata fuerint. Fictilium quidem ibi reliquiæ congestæ conspiciuntur: sed cur in collem creuerint alij probabiliter, si licet, exponant. Nam de eo perpetuum apud antiquos silentium. Quidam Romæ opinantur factum è fragmentis vrnarum, quę olim fiebant ad excipiendos cineres crematorum corporum, & magna copia, diuersaque figura quotidie non solum è vineis, sed tota Romana planicie effodiuntur. Sed an vere in vnum coaceruatæ locum, cur, quandoque fuerint, dicere non possunt.

Iam vero prope fluuium olim SALINAE, salis conditoria. Ibidem NAVALIA. Liuius: *Porticum extra portam Trigeminam, & aliam post Naualia.* Erant enim coniuncta loca. E Regione Naualium trans Tiberim PRATA QVINTIA, à Quintio Cincinnato dicta. Liuius: *L. Quintius trans Tiberim contra eum ipsum locum, vbi nunc Naualia*

Dec. 4. lib. 10.

Dec. 1. l. 3.

sunt

ſunt, quatuor iugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Itaque vetera naualia, Dionyſio auctore, prope pontem Sublicium ſtatuenda ſunt. Prata autem Quintia, non ea dicenda, quæ hodie vulgari appellatione, PRATA, iacent inter Molem Adriani, & Pontem Miluium tantoque interuallo à ponte olim Sublicio, & Naualibus diſtant. Nuncupat hæc Procopius NERONIANA prata: Quintia certe non ſunt. Neque enim Naualia fuerunt in campo Martio, qui campis illis eſt obiectus; etſi non omnibus, & vltrà, ad pontem vſque Miluium protenſis. Quo modo enim, ſi ibi fuiſſent, interſepto pontibus fluuio, onerariæ magnæque naues præaltis malis, velisquè diffuſæ eò deduci potuiſſent? Liuius: *Senatus ſacrificari iuſſit. Naues, quæ in Tiberi paratæ instructæque ſtabant, vt ſi Rex poſſet reſiſtere, in Macedoniam mitterentur, ſubduci, & in naualibus collocari.* Plutarchus de Catone minore, qui è Cypro rediens claſſi aduerſum Tiberim erat inuectus: *Inſolens,* inquit, *viſum, quòd ad Conſules, & Prætores effuſos obuiam non deſcenderit, neque curſum inhibuerit; ſed incitata hexeri Regia ripam præteruectus* οὐκ ἀνῆκε πρότερον, ἢ καθορμίσαι τὸ στόλον εἰς τὸ νεώριον. *non impetum remiſerit prius, quam appulerit claſſem ad Nauale.* Erat ergo ad Auentinum, & prima Vrbis mœnia Nauale, quò comodus eſſet traiectus à mari; vt hodieque Tiberinus ille tractus nauibus opportunam ſtationem præbet. Porrò ager ille quatuor iugerum, ſeu prata Quintia, vbi horti ſunt ad Aedem D. Franciſci, trans Tiberim fuere. Neque negotium faceſſit Plinius ſcribens: *Cincinnato aranti quatuor ſua iugera in Vaticano.* Vt enim Vaticani montes à ponte Miluio ad Ianiculum pertinent: ita & campi. Qui enim trans Tiberim intra illos montes iacent, Vaticani ſunt.

Prata Neroniana.

Liu. Dec. 5. lib. 5.

Plutar. in eius vita.

Naui ſex remorum.

Plin. l. 18. cap. 3.

Nauali additum erat EMPORIVM pro rebus venalibus, quæ in Vrbem importabantur. Liuius: *Cenſores extra portam Trigeminam Emporium lapide ſtrauerunt, ſtipitibusque ſepſerunt: & porticum Aemiliam reficiendam curarunt: gradibusque aſcenſum ab Tiberi in Emporium fecerunt: & extra eamdem portam in Auentinum porticum ſilice ſtrauerunt:* Et: *Cenſor faciendum curauit forum, & porticum extra portam Trigeminam, & aliam poſt Naualia, & ad fanum Herculis:* Alibi autem diximus, hanc portam fuiſſe, vbi nunc templum S. Mariæ cognomento in Coſmedin, prope quam erat ædes Herculis. Quare huiuſmodi fuit locorum, & ædificiorum ſitus. A fano Herculis ad portam Trigeminam Porticus fuit. Extra portam alia Porticus, donec anguſtiæ inter Auentinum, & Tiberim laxantur in planiciem. Ibi Forum: Poſt hoc Naualia; vbi alia Porticus. Naualibus adiunctum Emporium. Extra eamdem portam alia Porticus. Liuius: *Aediles porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.* Hanc dextrorſum verſus Tiberim fuiſſe reor, antequam fluuio obiectus Auentinus tenue ſpatium interiectum relinquat. Aemilia autem porticus hic ſita, & refecta à Cenſoribus diuerſa eſt ab illa, quam ſupra prope forum ſtatuimus.

Emporiũ Dec. 5. l. 5.

Dec. 4. li. 10.

Aedificia ad Auentinum.

Dec. 4. l. 5.

Plura, & celebriora ædificia dexterum Auentini latus in ſubiecta valle deſpe-

despexit. Ibi enim porta Capena non minus Appiæ viæ, cui imminebat celebritate, quam se ipsa celebris, quippe quæ primæ Vrbis Regioni nomen dederit. Extra hanc portam nobile fuit templum Martis. De eo

Liu Dec. 1 Lib. 6. Liuius: *Eo anno AEDES MARTIS Gallico bello vota dedicata est à Tito Quintio duumuiro sacris faciendis*. Idem: *Semitamque saxo quadrato à porta Capena ad templum Martis strauerunt*. Idem: *viam silice sternendam à porta Capena ad Martis Aedem locauerunt*. Ouidius.

Fast. lib. 6.

Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extra.
Appositum tectæ porta Capena viæ.

Tectam viam appellat, cui esset imposita porticus. Fuerunt enim crebri fornices extra Romanas portas. Interpres, *Ab Oppido*, inquit, *tecto denominata, quæ in Flaminiam quoque ducebat*. Nec est audiendus. Vtraque enim via quid magis dissitum? Cum Appia extra Capenam, quæ etiam ibi *tecta* ob porticum impositam dicebatur, in Campanos; Flaminia ad Gallos mitteret. Neque Martialis hanc, vt idem autumat, illo versu intelligere potuit:

Lingonus à recta, Flaminiaque recens.

Sic legendum non tecta.

Tres enim viæ præcipuè fuerunt in Campo Martio: *Fornicata* propior Colli Hortulorum: *Media*: quæ etiam Flaminia. *Recta* propior Tiberi quæ minorem in Campum è Martio mittebat. Seneca: *Inter Tiberim & viam Rectam descendit ad inferos*. Hanc Martialis, non *tectam* inculcat. Quod si *tectam* legas, *fornicatam* intelliges. Sed vt redeam ad Martis templum, prope portam id fuit. Monet Seruius: *In Vrbe duo Martis Templa sunt: vnum Quirini intra Vrbem, quasi custodis, & tranquilli: aliud in Appia via extra Vrbem prope portam, quasi Bellatoris, vel Gradiui*. Nam, vt aliàs dixi ex Vitruuio, Martis, Bellonæ, Vulcani, & alia huiusmodi Deorum templa extra Vrbem prisci amandarunt: sero intra eamdem recepta. Quod autem aiunt hoc templum in Aedilitate à Sylla consecratum positumque super centum columnas; vellem cum auctore dictum clarius explicassent. Quid enim est poni supra centum columnas, quæ solent non templum, sed tectum sustinere? Legi equidem apud Lampridium de Alexandro Seuero: *Basilicam Alexandrinam instituerat inter Campum Martium, & septa Agrippiana in latitudinem pedum centum, in longitudinem pedum mille, ita vt tota columnis penderet; quam efficere non potuit morte præuentus*. An simile opus intelligant, & pares illi extruendo Aedili Syllæ opes attribuant, ipsi exponant. Illud exploratius; insignem pompam ab eo templo ad Castoris, in forum quotannis fuisse deductam Idibus Quintilibus. Dyonisius: *Per tribus, & Centurias*, inquit, *distincti qui equos habent ex publico, ordine in equis vehuntur omnes, quasi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabeas initio pompæ facto ab Aede Martis, quæ extra Vrbem sita est. & pertranseuntes cum cæteras Vrbis partes tum forum, ædemque Castorum, nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quidquid donorum militarium acceperunt à Ducibus. egregium sane spectaculum dignumque Imperij magnitudine*. Id institutum à Q. Fabio

In ludo de mor. Claudij.

In lib. 1. Aeneid.

Fulu. li. 1. Interpres Ou. loc. cit.

Lib. 6. Ro. Ant.

Fabio Censore, qui primus Maximi cognomen accepit. Liuius: *Ab eodem institutum dicitur, vt Equites Idibus Quintilibus transueherentur*. Dec. 1. l. 9
Alterius spectaculi meminit Dion, scribens: *Equestria certamina, quæ Kalendis Augusti exhibentur, instituta sunt propterea quod ea die Martis ædes consecrata est.* Sed loquitur de Aede Martis in foro Augusti. Idem alterum templum Martis statuit in Campo Martio, *Templum*, inquit, *Martis in Campo Martio fulmine ictum erat*. Dion. l. 59

Extra eamdem portam MANALIS LAPIS, de quo Festus: *Manalem lapidem vocabant petram quandam quæ erat extra portam Capenam iuxta ædem Martis, quam cum propter nimiã siccitatem in Vrbem protraherent, insequebatur pluuia statim, eumque quod aqua manaret, Manalem lapidem dixere*. Ibidem crebri, vberes, & madidæ Capenæ fontes: & TEMPESTATIS Aedes, quam Metellus, tempestatem Sardoo mari passus, vouit, posuitque: an Claudius, vt alij, vanissimo numini vaniora capita. Ouidius. 6. Fast.

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur
Cum pœne est Corsis obruta classis Aquis.

Plura intra portam fuere templa. Cicero ad Atticum. *Cum venissem ad portam Capenam gradus Templorum ab infima plebe completi erant, à qua plausu maximo cum esset mihi gratulatio significata*. Inter hæc templa numerantur Aedes *Mineruæ, Spei, Isidis, Fortunæ, Camœnarum*. Hanc Fuluius Nobilior extruxit ad eamdem portam, & luco instruxit. cum antea lucum alterum perenni amœnum fonte Camœnis Numa dicauerit, & in eo Fidei sacrarium constituerit, vt refert Liuius. Aedis Camœnarum meminit Plinius. *Notatum ab auctoribus, & L. Actium poetam in Camœnarum æde maxima forma statuam sibi posuisse, cum breuis admodum fuisset*. De ea Martialis. Li. 4. ep. 1. Dec. 1. l. 1. Plin. l. 34. cap. 5. Li. 2. ep. 6.

Et cum currere debeas Bouillas,
Iter iungere quæris ad Camœnas.

Bouillæ enim in via Appia. Ibidem templum HONORIS, & VIRTVTIS. Hoc vouerat bello Gallico Marcellus, sed duo fecit. Causam affert Liuius: *Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo religiones tenebant. In quibus quod cum bello Gallico ad Clastidium* Oppidum Ligurum *ædem Honori, & Virtuti vouisset, dedicatio eius à Pontificibus impediebatur. quòd negabat vnam cellam amplius quam vni Deo recte dedicari. quia si de Cœlo tacta, aut prodigij aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret; quod vtri Deo diuina res fieret, sciri non posset. Neque enim duobus, nisi certis Deis ritè vna hostia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere.* Et alibi: *Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, septimo decimo anno postquam à Patre eius primo Consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat*. Restituit has ædes Vespasianus auctore Plinio: *Fuere*, inquit, *in auctoritate Cornelius Pinus, & Actius Priscus qui Honoris, & Virtutis Aedes Imperatori Vespasiano Augusto restituenti pinxerunt*. Tres ARCVS triumphales à P. Victore in Regione viæ Capenæ collocantur. *Arcus D. VERI Parthici:* L. 9. iusl. Dec. Plin. li. 35. cap. 10.

In Claud. cap. 1. thici: *Arcus* D. TRAIANI; *Arcus* DRVSI. De hoc Suetonius: *Druso Senatus marmoreum arcum cum trophœis via Appia decreuit*. Decreuit & Germanico Drusi filio. Tacitus: *Arcus additi Romæ, & apud ripam Rheni, & in Monte Syriæ Amano*. Aedes item Honoris, & Virtutis à Mario positæ memorantur, de loco non constat.

Tac. lib. 2. Ann.

In eadem via, alia tamen Regione, eaque duodecima Piscinam publicam locant, ad templum nunc S. Sixti. Hæc quamuis dederit nomen Regioni, non tamen mansit, seruato duntaxat loci nomine. Festus. *Piscinæ publicæ hodiequè nomen manet, ipsa non extat; ad quam & natatum, & exercitationis alioqui causa veniebat populus*. Cicero: *Romæ, & maxime Appia ad Martis, mira proluuies. Crassipedis ambulatio ablata: horti, tabernæ plurimæ: magna vis aquæ vsque ad Piscinam publicam*. Ammianus: *Obeliscus per Ostiensem portam, Piscinamque publicam Circo illatus est maximo*.

Lib. 3. ep. ad q. frat. epist. 7.

Sed qua via Appia flexus est ad Arcum Constantini inter Cœlium, & Palatinum, occurrebat olim contra Templum S. Gregorij Septizonium Septimij Seueri. Sepulchrum illi positum, & posteris Antoninis. de eo Spartianus: *Auream vrnulam tantum fuisse dicunt Seueri reliquias continentem, Antoninorum sepulchro illatam. Cum Septizonium faceret, nihil aliud cogitauit; quam vt ex Africa venientibus suum opus occurreret. & nisi absente eo per Præfectum Vrbis medium simulacrum eius esset locatum, aditum Palatinis ædibus id est Regium atrium ab ea parte facere voluisse perhibetur*. Et ante scripserat: *Opera publica præcipuè eius extant Septizonium, & Thermæ Seuerianæ*. Idem in Antonino Geta. *Illatus est maiorum sepulchro, hoc est Seueri, quod est in Appia via euntibus ad portam dexteram specie Septizonij extructum quod sibi ille viuus ornauerat*. Erat porro Septizonium permagna moles, quæ septem veluti zonis, & præcinctionibus ambiretur. Zonæ autem sunt columnarum ordines, quæ quo altiores, eo minores essent. Et alia fuisse in Vrbe huiusmodi ædificia supra diximus: natumque Titum Cæsarem prope Septizonium; vnde cognomentum templo S. Luciæ ad Septisolia. Septizonij autem Seueriani tres tantum supererant ordines columnarum æuo Marliani, nam hodie nihil apparet, *& tanta*, inquit, *est trium horum altitudo, vt maiorem habuisse non fiat verisimile*. Idem sentit Philander: *Vltra quartam*, inquit, *columnationem sursum versus non puto antiquos esse progressos, Neque Septizonium via Appia inter Palatinum, & Cœlium Montes à Seuero Imperatore extructum à septeno columnarum ordine vocatum est. Arguunt, qui supersunt tres altitudine spectabiles: arguunt interioris ædificij ex quadrato lapide intersepta quædam, & veluti solaria, vt loquuntur, siue tabulata, vnde à nonnullis Septisolium nominatur. Quod cæteri parum viderunt, qui alios quatuor columnarum ordines super impositos fuisse existimarunt. Nec credibilis reliqua altitudo fastigium ad cacumen æstimantibus*, Hæc ille. Verum hos auctores primo aliorum vulnerat auctoritas, quibus septenus ille ordo asseritur. Deinde quia Septizonium sepulchrum erat, in medio, nempe summo

In Seuero.

In Cōm. Vitr. lib. 5. cap. 9.

mo loco, statuam Seueri positam sustinens, vt ex Spartiano dictum est, tuto inferri potest, instar Mausolei, atque eius tabernaculi, pyræuè forma extructum, quam in consecratione Diuorum cremabant, in Campo. Illa autem vltra quartum suggestum, & gradum attollebat alios inferioribus contractiores, donec ad extremum perueniretur; vt constat ex Herodiano, qui huius rei luculentus auctor, comparat turribus gradatim decrescentibus, quæ in portu nocte prælucentes Phari dicuntur. Idem plurima ex antiquis numismata demonstrant, quamquam non omnes gradus breui schemate comprehenderint. Illa ergo Seueri statua in medio, summoquè, & perexiguo suggestu locabatur. Quod sane imago Septizonij ab ijs proposita non repræsentat, neque desinit in turritum, atque extenuatum cacumen. Quare vltra tertiam columnationem ad septimam, diminuto ordine, & coarctata turris altitudine erectum Septizonium libens affirmo. Porro Schema, quod figurant, non mutilatum solum, sed dimidiatum est; quod tamen additis ordinibus perfici potest. Eadem recta via, & fine Piscinæ publicæ occurrebat Circus Maximus, de quo nunc, alijsque Circis dicendum est.

De Circis. Cap. XIV.

CIRCVS à circuitu nomen accepit, *quod circum spectaculis ædificatis ibi ludi fiunt, & quod ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt*, vt ait Varro. Ideo & ἱππόδρομος hippodromus græcè dictus, equis in illo, cursu agitatis. στάδιον etiam Stadiũ, latinè curriculum, ad eius similitudinem quod Pisis in Græcia Hercules eodem decursu cõstituisse dicitur, quamquam stadium Romæ aliud præter Circum, ædificium fuit. Suetonius: *Athletæ Stadio ad tempus extructo, in Regione Martij Campi certauerunt per triduum.* Idem: in Domitiano. *Extruxit Flauiæ templum gentis, & Stadium, & Odæum, & Naummachiam*. Quoniam autem varij in honorem Deorum ludi decreti Romæ sunt, multi etiam Circi varijs in locis positi. Decem numerantur. Nunc de eo, qui antiquitate, & magnitudine præcellens, Maximus appellatus est. In Cæsare cap. 39. Cap. 5.

Dictus est CIRCVS MAXIMVS, vel quòd magni ludi, qui & Romani, solemniter ibi celebrarentur: *Magniquè appellati* vt ait Asconius, *quòd magnis impensis dati sunt:* vel quod Conso, idest Nepetuno, & Dijs magnis, idest Laribus Vrbis Romæ: vel, vt ex Cicerone, & Liuio discitur, quod Ioui, Iunoni, Mineruæ in eo fierent: quodque omnium Circorum esset Maximus, & amplissimus. Designatus est hic primum Circus Tarquinio Prisco Quinto Romanorum Rege, inter Auentinum, & Palatium, in Valle Murtia, à Myrteto, & Veneris Murtiæ, seu Myrteæ sacello, vt supra diximus. Liuius: *Tunc primum Circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est. Loca diuisa patribus, Equitibusque*, Circo vnde nomẽ. Vbi esset Circus Maximus. Liu. dec. 1 lib. 1.

quæ vbi spectacula sibi quisque facerent: fori appellati. spectauere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Quod opus referente Dionysio, procedente tempore annumerandum erat inter totius Vrbis pulcherrima. *Longitudo eius*, idem inquit, *est trium stadiorum cum dimidio; latitudo quatuor iugerum*. Plinius: *Circum*, inquit, *Maximum à Cæsare Dictatore extructum longitudine stadiorum trium, latitudine vnius, sed cum ædificijs iugerum quaternum ad sedem CCLX. millium*. At P. Victor in Reg. 11. ait, Circus Maximus, qui capit loca CCCLXXXV. *millia*. Certe Traianus V. millia locorum adiecit. Tria autem stadia Plinius posuit (dimidium reliquit) idest passus trecentos septuaginta quinque. Nam vt idem Plinius; *stadium centum viginti quinque nostros efficit passus*; hoc est pedes sexcentos viginti quinque; cum pedes quinque passũ efficiant. Tria igitur stadia sũt passus CCCLXXV. pedes MDCCCLXXV. Romani nostrates palmi MMD. iugerum autem eodem auctore pedes continet ducẽtos quadraginta, idest nostrates palmos trecentos viginti. Quatuor ergo iugera pedes efficiũt DCCCCLX. recentes autem Romanos palmos MCCLXXX. Hoc latitudinis spatio includuntur ædificia, quæ Circi caueam cingebant. *A duobus*, ait Dionysius, *maioribus lateribus, & vno minore*, summo videlicet Circo, vbi non erant Carceres, *extructæ sunt triporticus. Imæ habent lapidea paulum scandentia, sicut in Theatris, sedilia. Super duplici contignatione sunt lignea. Duas maiores porticus tertia minor coniungit tranuersim, lunata specie apposita*. (Hæc est, quæ summum Circum Theatri specie concludebat) *Externe ambit Circum simplex contecta porticus habens officinas, & superne cellas, per quas spectatores intrant, & ascendunt per officinas singulas, vt nulla confusio oriatur*. Verum in ima parte minus alterum latus, eodem Dionysio auctore, *subdiuale* erat, habens fornicatos Carceres vnde equi emitterentur. *Carceres dicti*, ait Varro, *quod coercentur equi, ne inde exeant, ante quàm magistratus signum misit*. Hi & Oppidum olim dicti sunt; quòd, vt idem ait, *à muri parte pinnis, turribusque carceres olim fuerunt*. His arcuatis fornicatisque duodecim ostia inerant, quæ omnia simul vna machinatione aperiebantur, vno videlicet transuerso ligno, & obijce clausa; qui tollebatur, cum dato signo mittebantur equi. Longitudo Circi distinguebatur interstructa Spina: Cuius extrema metas, vbi flectebantur currus: media Obeliscos, & alia continebant.

Dion. li. 3. Ant. Ro. — L. 36. c. 15 — Li. 2. c. 23. — Lib. 4. de ling. Lat. — Dion. loc. cit. Cassiod. li. 3. var. ep. 51

Sed nequaquam in hanc amplitudinem, partiumque numerum, & ornatum extructus est à Tarquinio, successu temporis auctus, & ornatus. Liuius, *L. Stertinius de Manubijs fornicem in Maximo Circo fecit, & signa aurata imposuit*. Idem: *ludis Romanis MALVS in Circo instabilis in signum Pollentiæ* (Dea hæc erat potentiæ) *procidit, atque id deiecit. Ea Religione moti patres, & diem vnum adijciendum ludorum celebritati censuerunt, & signa duo pro vno reponenda, & nouum auratum faciendum*. Loco eius mali postea positus est primo vnus, tum duplex OBELISCVS.

Dec. 4. l. 3. — Dec. 4. l. 9. — Pollentia Dea.

LISCVS. Idem: *Tempestas*, inquit, *SIGNA in Circo Maximo cum COLVMNIS, quibus superstabant, euertit*. Idem: *Censores, Carceres in Circo, & Oua ad notas curriculis numerandas & * dam & metas trans* & caueas ferreas, pe intromitterentur, faciendas locarunt*. OVA Castori, & Polluci consecrata erant; nam eos ouo prognatos ex fabulis arbitrabantur: eaquè prope metas posita sunt, quòd illis currentium spatia notarentur. Cassiodorus: *Metarum circuitus ouorum erectionibus exprimitur*. Porrò septena spatia, & circuitus curruum fiebant in Circo. Quamquam in Ludis secularibus Domitianus *quo facilius septem missus peragerentur, singulos à septenis spatijs ad quina reuocauit*. METAE rotundæ, ac turbinatæ fuerunt, & in formam coni, & cupressi. Ouidius: *Metasque imitata cupressus*.

Dec. 4. l. 10. Dec. 5. l. 2 mutilato loco. Carceres, & oua in Circo. Metæ turbinatæ. Metam. lib. 10.

Hæ primæ, & vltimæ in pariete intermedio, qui arenam diuidebat, SPINA appellatus. Primæ ad CARCERES, vnde equi, & currus emittebantur, in Circo Maximo dictæ Murciæ, vbi & Consi ARA fuit, sed defossa, eiusque Aedicula subterranea. Tertullianus: *Ara Conso in Circo adfossa est ad primas metas sub terra*. *Hæc ara in Circo Maximo aliàs operta ludis Circensibus aperitur*, ait Plutarchus. Consus autem Consilij Deus siue Neptunus equestris fuit, vt idem in Romulo: Inde ludi *Consualia*, dicti. Et DELPHINES columnis superpositi sunt in Spina Circi, tanquam Neptuno debiti. Hos posuit, seu potius restitutos reposuit Agrippa in Aedilitate sua. Dion: *In Circo cum videret errare homines propter multitudinem metarum, Delphinas, & ouata opera posuit, quibus cursuum circuitiones, & conuersiones ostenduntur*. In eodem EVRIPVM fecit Cæsar, quà porticus, & sedilia in margine caueæ desinebant, vt aquas reciperet, decempedali profunditate simul, & latitudine, auctore Dionysio. Suetonius: *Circensibus spatio Circi ab vtraque parte producto, & in gyrum Euripo addito*. Porro in Euripo non modo nauales factæ pugnæ, sed etiam cęsæ aquatiles animantes, Crocodili, & aliæ. Et Heliogabalus vino impleuit. Lampridius: *Fertur in Euripis vino plenis nauales Circenses exhibuisse*. Scribunt, eumdem columnas addidisse auro insignes, & pauimenta scobe auri, & argenti strauisse. Etsi nihil tale apud Lampridium legerim, quod inter Circi Maximi ornamenta referendum videatur. Iam Circo à Cæsare ædificato deerat Obeliscus dicatus Soli. Hunc Augustus Aegypto aduehendum curauit. Ammianus: *Augustus*, inquit, *Obeliscos duos ab Hieropolitana Ciuitate translulit Aegyptia. Quorum vnus in Circo Maximo, alter in Campo locatus est Martio*. Plinius: *Is*, inquit, *Obeliscus quem D. Augustus in Circo magno statuit, excisus est à Rege Semneserteo, quo regnante Pythagoras in Aegypto fuit, centum viginti quinquè pedum, & dodrantis præter basim eiusdem lapidis*. Alter illo maior, in eodem Circo positus est à Costantio Augusto. Aegypto enim item aduectus *per Ostiensem portam*, vt ait Ammianus, *piscinamque publicam, Circo illatus est Maximo*. Hic est ille OBELISCVS, quem prolapsione fractum Sixtus V. Pont. Max. reficiendum, & ante Basilicam Lateranensem statuendum cura-

L. de. Spect. Ara, & Delphines in Circo. Dion. l. 49. Euripus ad nauales pugnas. Loc. cit. In V. Cæs. cap. 39. Columnæ Lib. 17. Li. 35. c. 9. Obelisci duo in Circo. Maximo

Suet. in Oct. c. 29. uallo seiuncta? In eodem Circo templum HERCVLIS MVSARVM. De eo Suetonius: *Multaque à multis extructa sunt, sicut à Martio Philippo Aedes Herculis Musarum.* Vitricus hic erat Augusti, habens in matrimonio Acciam eius matrem. Neque fecit, sed olim factam ædem restituit. Ita intelligendus Ouidius:

Fast. 6. In Aedē Herculis.

Dicite Pierides, quis vos adduxerit illuc?
Cui dedit inuictas victa Nouerca manus?
Sic ego, sic Clio. Clari monimenta Philippi
Aspicis.

Constat autem Fuluium nobiliorem fecisse, *qui cum Aetolis Ennio comite bellauit,* vt ait Tullius, *nec dubitauit Martis manubias Musis consecrare.* Hic ex Vrbe Ambraica, teste Plinio, Musarum signa Romam deportauit: & in Herculis æde ab se structa posuit, vt ait Eumenius: *Aedem, inquit, Herculis Musarum in Circo Flaminio Fuluius ille Nobilior ex pecunia Censoria fecit; non id modo sequutus, quod ipse litteris, & summa Poetæ amicitia duceretur; sed quod in Græcia cum esset Imperator, acceperat Herculem Musageten esse, idest comitem, ducemque Musarum. Idemque primus signa nouem hoc est omnium Camœnarum ex Ambraciensi oppido translata sub tutela fortissimi Numinis consecrauit; quia mutuis operis, & præmijs iuuari ornarique deberent, Musarum quies defensione Herculis: virtus Herculis voce Musarum.* Plutarchus quærens cur communis fuit ara Herculis, & Musarum, respondet: *An quia Euandrum litteras docuit Hercules? vt Iuba narrat.* Sed potior Eumenij causa est. Leuinus Torrentius ex veteri nummo promit imaginem Herculis Musarum, nempe spolium Leonis, & Lyram ferentis, quò videtur respexisse Ouidius vltimo carmine.

Pro Ach. Poeta. L. 35. c. 10 In or. pro rep. Scho. In q. Ro. q. 59. Fast. 6. Li. 12. ep. 75.

Annuit Alcides, increpuitque Lyra.

Hæc templa vel intra Circi Flaminij ambitum posita, vel illi adiuncta, certo tamen Circi loco, vt fecimus de Syllano Herculis, designare non possumus. Vendebantur, an etiam fiebant in Circo Flaminio vitrei, sed viles calices. Martialis:

Cum tibi Niliacus portet Crystalla cataplus,
Accipe de Circo pocula Flaminio.

Circus Agonalis. Circus AGONALIS, siue AGONIS, vulgo Nauonius creditur vel extructus, vel instauratus ab Alexandro Imperatore. P. Victor in Regione nona statuit *Circum Alexandri, & Thermas Alexandrinas.* & Sextus Rufus in eadem: *Domus, inquit, & Circus Alexandri Pij Imperatoris.* Thermarum extant vestigia prope templum S Ludouici nationis Gallicæ. Quare & Circo proximæ, vt domus eiusdem Cæsaris. Eumdem Circum exprimunt nummi Alexandri. Sed cur Agonalis est dictus, & locus ipse Agon? ἀγὼν quidem ludum, & certamen significat Græcis. Latini autem *Agonium ob hoc ludum dixere,* ait Festus, *quia locus in quo ludi primo facti sunt, fuerit sine angulo, cuius festa Agonalia dicebantur.* Atque hæc potissimum è multis causa probatur Ouidio, cur festa Agonalia quinto Idus Ianuarij eo nomine appellata fuerint. Nam siue diceren-

Vnde Agonalia dicta sunt.

tur

tur à Ministro, qui cæsurus hostiam, ageret ne, rogabat: siue quod pecudes agantur non veniant, ideoquè hostiam antiqui agoniam vocabant: vel agonalia, quasi agnalia: vel à pecudum metu, nam ἀγωνιάω idem quod metuo, & periclitor, subdit: Fast.1.

Fas etiam, fieri solitis ætate priorum
Nomina de ludis græca tulisse diem.
Et prius antiquus dicebat agonia sermo,
Veraque iudicio est vltima causa meo.

At Varro: *dies Agonales, per quos Rex sacrorum in Regia arietem immolat, dicti ab Agone, eo quod interrogatur Princeps Ciuitatis, & princeps gregis immolatur*. Demum Festus, *Agonium putabant Deum præsidentem rebus agendis: Agonalia eius festiuitatem*. Huic Deo factos fuisse ludos in Circo Agonali putat Fuluius. Verum non hæc tantum spectacula illi tribuenda. Sed forte antequam extrueretur Circus, Iano Agonio Deo agonalia ibi herbido in loco facta, ex instituto Numæ: ideoquè Circus deinde ædificatus, alijs celebratus ludis Agonalis dictus. Quam ob causam putauerim Circum magnifice potius instauratum, quam factum ab Alexandro. Agonius Deus quis. Fulu.lib.4

Quartus CIRCVS extra portam Næuiam fuisse nonnullis adhuc vestigijs deprehenditur. Fuluius iuxtà viam Labicanam, & formas Aquæ Claudiæ à tergo Cœnobij S.Crucis testatur extare veteres parietinas, & in medio iacere duas in partes confractum Obeliscum. Huius Circi conditorem quidam faciunt Aurelianum Imperatorem. Apud veteres auctores de eo nihil inuenimus. Circus extra portã Næuiam.

Quintus, & stantibus muris CIRCVS Lateritius via Appia non longe ab Aede S. Sebastiani hodieque visitur, quem Antiquarij ascribunt Antonino Caracallæ, quod in eius numismatis ea sit figura expressus. Spectatur eo in loco ingentis magnitudinis iacens Obeliscus: spina in medio secundum Circi longitudinem producta, & metarum signa, & post caueam accliuis parietum structura pro spectatorum sedilibus.

Quatuor Circi supersunt: FLORAE inter Quirinalem, & Pincium, de quo dixi: NERONIS in Vaticano ad S. Petri: ADRIANI in Hortis post Molem ipsius: Et qui in HORTIS SALVSTIANIS ad Portam Collinam aliquot sui vestigia reliquit. de quibus suis locis dicendum est. Illud postremo obseruandum. ludos etiam in Circis ad tempus extructis, vt in theatris, & amphitheatris, fieri solitos. Suetonius in Caligula: *Aurigabat extructo plurifariam Circo*. Alij quatuor Circi. Suet. in V. cap. 54.

Mons Quirinalis. Cap. XV.

Situs, & fines Quirinalis.

QVIRINALIS incipiens à Turri Comitum prope forum Neruæ oblongo dorso ad portam vſque Viminalem, & Collinam excurrit. Sed ad portam Collinam ſubſidente introrſus terra, veluti quodam cubiti flexu curuatur, & quo magis à porta recedit, latiorem infra ſe vallem relinquit; quæ duobus Circis olim ſedem percommodam præbuit. Alter Collinæ propinquior, nobiliorquè in hortis Saluſtianis fuit: Alter à porta remotior Floræ dicatus, rudi, & impolita ſtructura cuius ſuperioribus annis veſtigia extabant ad *caput domorum*; ſic enim vulgari vocabulo nuncupant. Hos Circos duo Colles hinc inde claudebant, Qui Circis dilapſis nunc vallem claudunt. Alter ad Vrbis mœnia complanato procurrit ſolo, vbi horti Ludouiſiani ſunt, & decliuis idem, ab illis ſe demittit in vallem. Alter ab eo, quem dixi Salariæ flexu, recta quaſi crepidine tendit ad hortos Barberinos, dein Pontificios, tum Columnenſes, ac Cœnobium Theatinorum. Ambigitur inter Antiquarios, an alter vertex ad hortos Ludouiſianos ſit pars Quirinalis, an Pincij Collis, & hortulorum. Qui partem Quirinalis eſſe volunt, obſeruant, hunc Collem ad Salariam inflexum nunquam intermitti, ſed ad portam Collatinam, ſeu Pincianam altiore Pincio terminari, bicipitem duntaxat, & biuerticem. Equidem potius dixerim Quirinalem citra portam Collinam, ſiue Salariam verſus Hortos Ludouiſianos extendi; quamuis antiquitus Romana mœnia non excederent crepidinem montis, in qua Aedes Principum Barbarinorum, tum Sanctæ Suſannæ, ac templum Virginis à Victoria, tum horti valli imminentes. Quod ſpectat ad ſitum montis, habet Quirinalis ab ortu æſtiuo mœnia, & portam Viminalem, nunc Piam: à meridie Eſquilias, & collem Viminalem, cui ad Thermas Diocletianas indiſcretis finibus coniungitur: ab Occaſu Neruæ forum: à Septentrione plana Vrbis, & Pincium Collem.

Quirinalis num biuertex.

Nomen Quirinalis.

Nomen QVIRINALIS ſibi adſciuit, vel *à Curibus, ſeu Quiritibus*, qui Vrbem Tatio Duce obſidentes ibi caſtra poſuerunt, quod placet Varroni: ſiue à Quirino, ideſt Romulo, cuius in eo Colle nobile fanum extructum erat, quod Plutarcho, & Ouidio placet.

Plut. in V. Romuli. Ouid. Faſ. lib. 2.

Templa Deo fiunt, Collis quoque dictus ab illo eſt.
Et referunt certi ſacra paterna dies.

Quamquam & Mars aut Marti alius ſimilis Quirinus Romanis fuerit, vt refert Dionyſius. *Hunc*, inquit, *ſicut hos ſequuti Romani Quirinum nominant, nondum ſatis certi, Mars ne is, an quis alius honore Marti ſimilis.*

Dion. li. 2. Antiquit.

Dictus eſt etiam *COLLINVS, AGONALIS, ſiue AGONVS, & SALVTARIS*. Dionyſius *Collinum* nuncupat, & per antonomaſiam Liuius

Dion. li. 2. Antiq.

uius. *Collē in æde*, inquit, *Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle est.* Id fortasſe non modo propter præruptam, productamq; altitudinem, qua Campo Martio imminebat; ſed etiam quia plura in Quirinali fuere olim iuga, vt patet ex Varrone, à quo etiam *ſexticeps* appellatur. Sed & alij Romani colles bicipites, aut tricipites fuere: quod nunc exæquatis ſupercilijs alicubi non apparet. *Agonalis* idem: *quia Agones dicebant Montes*, ait Festus: *Agonia ſacrificia, quæ fiebant in Monte. hinc Romæ mons Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonenſis: quæ & Salutaris à Salutis vicino templo, & Quirinalis quod ea iretur in Collem*, vt idem ait, *Quirinalem: ſiue quod proxime eam eſſet Quirini ſacellum*. Hoc intelligit Martialis cui extra mœnia propinquum templo QVIRINI ſuburbanum erat:

Liu. Dec. 5 lib. 3.

Lib. 10. epig. 59.

Hic mihi quando dies meus eſt, iactamur in alto
Vrbis, & in ſterili vita labore perit.
Dura ſuburbani dum iugera paſcimus agri,
Vicinosque tibi Sancte Quirine lares.

Numam Dionyſius huius templi conditorem facit. *Romulum*, inquit, *vt auguſtiorem homine templo honorauit, & ſacrificio quod alternis annis in Quirinali Colle inſtauratur.* Verum præter hanc ædem Quirini ad portam, aliud QVIRINI templum nobile fuit, imminens valli, in qua nunc templum S. Vitalis quæ ideo Vallis Quirinalis, & Quirini olim dicta. Cauſa ædificandi fuit, quod Iulius Proculus Senator ex ijs, qui cum Romulo ex Alba venerant, poſt mortem Romuli, iurauit in concione, viſum ab ſe humana ſpecie auguſtiorem. Dionyſius, Liuius, Plutarchus, & Ouidius, illi in hiſtoria, hic poetica, æque mendaces tamquam rem veram tradiderunt. Ouidius.

Templum Quirini.

Liu. lib. 1. Dionyſ. l. 2. Antiq. Plutarch. Ouid. locis cit.

Pulcher & humano maior, trabeaque decorus
Romulus in media viſus adeſſe via.
Et dixiſſe ſimul: prohibe lugere Quirites,
Ne violent lacrimis numina noſtra ſuis.
Templa ferant, placentque nouum pia turba Quirinum.

Et ibi fortaſſe locus ędificando templo delectus eſt, vbi viſum ab ſe Proculus narrauit: ſiue illud ſpectrum dæmonis illudentis; ſiue deliramentum mentientis fuit. *Aedes illi in colle conſecrata*, inquit Plutarchus, *quem ab illo nominant Quirinalem*. Dubium an de hac, an de priore loquatur. Liuius: L. Papyrium Coſ. L. Papyrij Curſoris filium Aedem Quirino dedicaſſe ſcribit: *Aedē Quirini ab Dictatore patre votam filius Conſul dedicauit, exornauitquè hoſtium ſpolijs*, Samnitium, quos vicerat. Condita eſt hæc Aedes anno Vrbis CCCCLX. Horologium ſolarium ibi erat: cuius, ac templi meminit Plinius: *Princeps*, inquit, *Romanis ſolarium Horologium ſtatuiſſe ante duodecim annos, quam cum Pyrrho bellatum eſt, ad Aedem Quirini, L. Papyrius Curſor, cum eamdem dedicaret, à patre ſuo votam, à Fabio Veſtali proditur.* Addita eſt inſignis PORTICVS, quo homines vel otiandi, vel negotiandi cauſa conuenirent. De otio Martialis.

Cauſa ædificandæ ædis Quirini.

Liu. Dec. 1 lib. 10.

Plin. lib. 7. cap. vlt.

Mart. l. 11 epigr. 1.

Vicini

Vicini pete Porticum Quirini
Turbam non habet otiosiorem
Pompeius, vel Agenoris puella.

Iuu. Sat. 2. De negotio Iuuenalis:

Officium cras,
Primo sole mihi peragendum in valle Quirini.
Quæ causa officij? quid quæris: nubit amicus,
Nec multos adhibet.

Plin. li. 15. cap. 29. De duabus ante ædem myrtis. *Inter antiquissima delubra habetur Quirini hoc est ipsius Romuli.* In eo *sacræ fuere myrti duæ ante ędem ipsam per longum tempus, altera patricia appellata, altera plebeia. Patricia multis annis præualuit, flaccescente plebeia, exuberans ac læta: quamdiu Senatus quoque floruit illa vigens, plebeia retorrida ac squalida. Quæ postea quam eualuit flauescente patritia, Marsico bello languida auctoritas Patrum facta est, ac paulatim in sterilitatem emarcuit Maiestas.* Fuluius Quirini templum semper fuisse clausum scribit, quòd aperiri non liceret, perinde arcanum foret, an Romulus humo tectus, an inter Deos relatus fuisset. Alterius templi QVIRINO dicati meminit. Dion: *Ante*, inquit, *suum obitum Augustus templum Quirini de nouo ædificatum dedicauit, ideo commemorandum duxi, quod id templum cum sex, ac septuaginta columnis decorasset, totidemque omnino annos ipse vixit, occasionem nonnullis dedit ea res, vt dicerent, non fortè fortuna, sed consulto ipsum hoc columnarum numero vsum fuisse.*

Fulu. li. 2.

Dion l. 54.

Thermæ Cõstantini. Iam ascendendo in Collem, superioribus annis cernebantur ingentes reliquiæ Thermarum Constantini, quæ dirutæ nullum iam sui vestigium relinquunt: Nam partim in amplas ædes Cardinalis Bentiuolij mutatæ sunt, partim in eiusdem hortos subsederunt. In ipso vero Collis cliuo propè Aedes Comitum, vbi Cœnobium monialium, BALNEA PAVLI constituunt. At cuius Pauli? vel eius Temilij Pauli, qui Basilicam in foro condidit: vel alterius, à quo teste Dione, Roma porticu insignita est. *Porticum*, inquit, *quæ Pauli dicitur, Aemilius Lepidus Paulus proprijs impensis perfecit, & in Consulatu suo, dedicauit.* de qua supra. Sed qui viderit curuatis in hemicyclum, & lateritijs pilis arcuatum ædificium, deinde continuatis parietibus erectum, de Balneis ambiget: vt iure dubitandum censet, qui vicinam domum nobili Musæo instruxit studiosus in primis rei antiquariæ Franciscus Gualdus Ariminẽsis Eques S. Stephani. In Hortis Columnensibus marmorei ædificij pars exurgebat vulgo MAESA iam diruta. Blondus *Turrim Mœcenatis* falso nuncupat. Vbi enim hic Esquiliæ, & Neronianis tædis ardens in conspectu Roma? Alij partem templi Solis pronunciant, quod ab Aureliano auctore Flauio Vopisco extructum est ad eam formam, quam viderat in Oriente: quod vestibus, & opibus in triumpho vectis instruxit. Quid si ædificium illud partem SENACVLI, seu CVRIAE fuisse dicerem, quam Heliogabalus in Quirinali mulieribus extruxit ad conuentus habendos, quibus auia ipsius Maesa nomine, & mater Soæmis pręsiderẽt? Quod duplici

Balnea Pauli.

Dion l. 49.

In eius V.

Senaculũ Mulierũ.

plici coniectura elicitur. Alteram præbet nomen. Mæsa enim dicebatur, vt auia Heliogabali. Alteram ipsius ædificij forma. Serlius enim Architectus sic eam nobis lineauit, vt domicilij plane figuram descripserit frequentibus scalis (quod postulabat ædificij situs in cliuo) aulis, peristylis, ac porticibus. Lampridius: *Fecit & in Colle Quirinali Senaculum, id est mulierum Senatum, in quo ante fuerat conuentus matronalis solemnibus dumtaxat diebus*. Palladius autem nobilis item Architectus præter alias ædificij partes in templi quoque formam descripsit amplissimi, magnisq; columnationibus insignis. Quare eodem fortasse in loco fuit etiam SOLIS TEMPLVM: cuius quæ particula supererat, magna lapidibus compactus paries nuperrime dirutus est & ingentes colũnarum spiræ sub terra inuentæ. Curia autem Heliogabali non sine cultu Solis, & ipsa probabiliter extructa fuit: cuius ille semiuir Sacerdos erat. At templum ab Aureliano factum, nisi eodem in loco ponatur, statuet aliquis, vbi Aedes sunt Pontificiæ, vt ibi quoque Sol gentium Pontifex Maximus sedem multo iustius haberet. De eo templo Eusebius, & Cassiodorus in Chronicis: *Aurelianus*, inquiunt, *Templum Soli ædificat, & Romam firmioribus muris vallat*, Vopiscus: *Templum Solis magnificentissimum constituit*. Et antea: *Romæ Soli templum posuit maiore honorificentia consecratum, quod Orientis victor hostili præda ditauit, ornauitquè*. Idem: *Tunc illæ vestes, quas in templo Solis videmus, consertæ gemmis: tum Persici dracones, & tiaræ: tum genus purpuræ, quod postea nec vlla gens detulit, nec Romanus Orbis vidit*. Adiunctæ sunt templo ingentes porticus. Idem: *In porticibus templi Solis fiscalia vina ponuntur non gratuita populo eroganda, sed pretio*. Magna ergo porticuum laxitas, quæ tantam vini vim caperet. Superstitiosissimus quidem Aurelianus in cultu Solis fuit. quod cum eius mater Solis Sacerdos imperaturum filium aliquando prædixisset, illi acceptum imperium impiè referebat. Illum vt cultum ostenderet, coram Valeriano Augusto, qui illum in conspectu exercitus militaribus coronis muneribusque donauerat, & Consulem renunciarat: *Dij faciant*, inquit, *Aurelianus, & Deus Sol certus sit, vt & Senatus de me sic iudicet*. Idem ad suum Præfectum ita scripsit. *Templum sanè Solis quod apud Palmyram milites diripuerunt, ad eam formam volo, quæ fuit, reddi. habes trecentas auri libras, habes argenti mille octingenta pondo, habes gemmas regias. Ex his omnibus fac cohonestari templum: mihi, & Dijs immortalibus gratissimum feceris. Ego ad Senatum scribam vt mittat Pontificem, qui dedicet templum*. Denique suis nummis inscripsit. *Soli inuicto*, vt notat Fuluius.

In Heliog. | Vbi esset templum Solis. | In eius V. | Porticus templi Solis. | Aurelianus Solis cultor. | Fulu. lib. 2.

Idem docet, EQVOS MARMOREOS contra Palatium Pontificis collocatos aduexisse in Vrbem Tiridatem Armeniorum Regem. Atqui legitur apud Sex. Rufum, & P. Victorem equos Tiridatis fuisse æneos. Hi verò sunt marmorei. Quare alius transtulit è Græcia. illi ænei iam sublati, ac deleti sunt. Onuphrius de monte Quirinali scribens sic ait. *Nunc dicitur Mons Caballus à duabus statuis marmoreis Alexandri Ma-*

Mõs Quirinalis vnde Caballus.

Magni Regis Macedonum Bucephalum domantis;quas Alexandria Constantinus Imperator Romam transtulit, atque in medio Thermarum à se in Quirinali extructarum collocauit. Quarum altera Phidiæ, altera Praxitelis manu sunt, vt titulus indicat. Idemque leges in adnotationibus ad Marlianum. Sed quod affirmant de Phidia, expressum ab illo fuisse Alexandrum Bucephali domitorem, pernegandum iure est. De Praxitele ambigi potest, sed de hoc etiam negandum. Nam Plinius ait: floruit Phidias *Olympiade LXXXIII. circiter trecentesimo nostræ Vrbis anno*. Quem Eusebius in Chronico tradit floruisse Olympiade LXXXV. Alexander autem, eodem Eusebio referente, natus est Olympiade CVI. octuaginta quatuor post annos: iuxta Plinium nonaginta duos. Idem patet ex Plutarcho, qui ait Periclem ædificando vsum præsertim fuisse opera Phidiæ tamquam architecti, & magistri. Pericles autem obijt Olympiade LXXXVII. vt ait Eusebius, septuagesimo sexto ante natum Alexandrum. Non igitur Phidias Alexandri res gestas exprimere potuit. Iam Praxiteles, referente eodem Plinio, floruit Olympiade CIV. octo annos ante natum Alexandrum. Is vero, vt colligitur ex Plutarcho alijsque, saltem quindecim annorum erat cum Bucephalum domuit. Anni ergo viginti tres additi homini præstanti iam & claro in arte, eum in ætate iam affecta constituunt. Neque vero causæ quidquam in promptu erat, cur domito statim equo, Alexandro nondum Regi, & viuente patre, colosseæ statuæ ponerentur, præsertim ab opifice, qui alibi artem exercebat. Quid? si Plinius cum florere Praxitelem dixit, non eius media vitę spatia, sed postrema signauit? Eodem certe loco scripsit: *Centesima quarta decima*, Olympiade, *Lysippus fuit, & cum eo Alexander Magnus*. Qua videlicet Alexander obijt. Sic etiam Olympias CIV. si vltima Praxiteli fuit, conficitur, Praxitelem ante ortum Alexandri mortuum fuisse. Harum igitur statuarum sculptores Phidias, & Praxiteles fuere, sed Alexandrum non figurarunt. Eos autem auctores fuisse constat ex titulis, qui erant inscripti antiquitus vnica in basi ante Thermas Constantini. Deinde ex eo loco translatæ sunt à Sixto V. Pont. Max. ad aream contra Pontificij Palatij vestibulum, sua vtrique subiecta basi, priscisque titulis restitutis, *Opus Phidiæ*, *Opus Praxitelis*. Porro quando, aut vnde hæ statuæ aduectæ fuerint in Vrbem, ante Constantinum, an illo iubente, dici probabiliter non potest. Credibile est tamen eius ætate, vt nouis operibus Vrbem excoleret, & suas Thermas ornaret.

Plin. li. 34. cap. 8.

In V. Periclis.

Loc. cit.

Quando mortuus Alexander.

Equi marmorei vnde translati.

Domus Attici.

Quod vero Marlianus DOMVM ATTICI constituit in ea parte Quirinalis, quæ templo S. Vitalis incumbit minus exploratum existimo. Nam Cornelius Nepos in eius vita. *Domum*, inquit, *habuit in Colle Quirinali Pamphilianam ab auunculo hæreditate relictam, cuius amœnitas non ædificio, sed sylua constabat*. P. Victor numerat inter Quirini Templum, & Malum Punicum, qui locus fuit non longe ab æde nunc S. Susannæ. Itaque cum esset amœna domus, & cincta nemore; remotiorem à foro, & Vrbis frequentia probabile est, prope quatuor nũc fontes sitam fuisse.

In eo-

In eodem Colle DOMVM NVMAE fuisse testis est Plutarchus. Nam cum Regiam haberet prope Aedem Vestæ: *Alteram*, inquit, *habuit domum in Colle Quirinali, cuius adhuc locum ostendunt*. Crediderim, hanc prope eosdem quatuor fontes fuisse, proximam Capitolio Veteri, quod idem dedicauit. Sicut enim Rex ille, vt rebus suis Religionem obtenderet, ædificato Vestæ templo domum illi, quæ *Regia* vulgò dicta est, attexuit: ita probabile est, alteram in Quirinali prope delubrum à se conditum ædificasse. Nec tamen aliàs Dionysio subscribere volui scribenti: *Numa Quirinalem Collem complexus est ampliatis mœnibus*. In eadem parte Collis templum fuit CLATRAE Clatrorum, & Cancellorum Deæ, & APOLLINIS; vbi, vt ait Fuluius, Quirinalis imminet Regioni, ac fontibus Triuij. Quia vero, vt ante dicebam, aliquot iugis collibusque constabat Quirinalis; hac olim vallicula subsidebat, quà quatuor fontium vicus è monte Pincio deducit in Esquilias.

Plutarch. in V. Numæ. | Dionys. lib. 2. Ant. Ro. | Lib. 2.

Inde modicum supercilium, insigne CAPITOLIO VETERI. *Erant*, teste Valerio, *Veteris Capitolij humilia tecta*, siue ædes à Numa Rege, vt creditur erecta Ioui, Iunoni, Mineruæ. Nam Eusebius, & Cassiodorus in chronicis scribunt *Capitolium quoque à fundamentis ædificauit*. Atqui in Tarpeio Monte alij Reges condiderunt. Hoc igitur Numa construxit, quod deinde à Tarpeio, & minus antiquo Capitolio, propter eosdem præsides Deos accepto nomine, maiorem adhuc ex conditoris memoria Religionem recondidit. Varro: *Capitolium*, inquit, *Vetus, quod ibi sacellum Iouis Iunonis Mineruæ, & id antiquius, quam Aedis quæ in Capitolio facta*. Hoc sane templum in ea parte Quirinalis noui Antiquarij omnes, & ratio manifesta collocat. Celebrata est enim olim ea vicinia quibusdam locis, & ædificijs, quæ nemo eruditus separare audeat. Nam & DOMVS MARTIALIS, & PILA TIBVRTINA, & CIRCVS FLORAE, & VETVS CAPITOLIVM ibi fuisse leguntur, quæ à me simul explicanda sunt. Varro: *Cliuus proximus ad Florales vsus versus Capitolium vetus*. De domo sua Martialis sic ait:

Valer. l. 4. cap. 4. | Capitoliū Vetus. | Lib. 4. de lin. Lat. | Domus Martialis, & alia ædificia. | L. 5. ep. 23

Nam Tiburtinæ sum proximus accola pilæ,
Quà videt antiquum rustica Flora Iouem.

Et alibi. *Bis vicine Nepos; nam tu quoque proxima Floræ*
Incolis, & veteres tu quoque Ficelias (Lib. 6. ep. 27.)

Et: *At mea Vipsanas spectant Cœnacula lauros,*
Factus in hac ego sum iam regione senex. (Lib. 1. ep. 1?9.)

Pila ergo Tiburtina, vel à lapide Tiburtino, quo constabat, vel à Tiburtinis ibi poma, mercesque vendentibus dicta est. In Vrbe enim pilæ, columnæquè passim erectæ visebantur, quibus vendibilia mercimonia appendi, venumque exponi solebant. Negat Horatius libros suos, vt aliorum poëtarum ituros ad pilam, à bibliopolis, & librarijs pretio distrahendos:

Pila Tiburtina vbi esset. | Lib. 1. Sat. Sat. 4,

Nulla taberna meos habeat, nec pila libellos.

Et in arte poëtica *Mediocribus esse Poetis,*
Non Dij, non homines, non concessere columnæ.

Deque

Li.7.ep.6. Deque his à Domitiano ſublatis ad decorem Vrbis, Martialis.

Nulla catenatis pila eſt præcincta lacœnis.

Iam, *Tiburtina pila* loco nomen fecit, cui proxima domus Martialis. Et *Ficeliæ*, in quibus vicinus poëtæ habitabat Nepos, à Ficu vel ſculpta, vel ſata, vel picta, nuncupatæ; vt propinquum *Malum punicum* ab eiuſmodi arbore: ſicut & *Pyrus* à Pyro, quo nomine domum ſuam quoque deſignat Martialis.

Lib. 1. ep. 118.

Longum eſt ſi velit ad Pyrum venire;
Et ſcalis habito tribus, ſed altis.

E ſuo idem cœnaculo proſpiciebat lauretum VIPSANIÆ PORTICVS, quæ adiuncta erat Septis propinquis fonti Aquæ Virginis. nunc Triuij, vt poſtea dicam.

Circus Floræ vbi eſſet. Cæterum Tiburtinæ pilæ, in Regione ſeptima Viæ latæ, finitimus erat CIRCVS FLORAE in Regione ſexta Altæ ſemitæ. Erat hic Circus in Valle media inter Quirinalem, & Pincium, eiuſquè caueam, & veſtigia ſedilium ſubiecta Aedibus Barberinis vidimus aliquot ante annis, antequam eá vallis nouis edificijs impleretur. Immo veteres ſubſtructionum reliquiæ, quibus fulta eius Palatij moles Septentrionem verſus frontem erigit, cryptoporticus, murique arcuati erant, aut ego fallor, ad gradus exterioreſque Circi porticus ſuſtinendas. In Circo templum eiuſdem Floræ; quam ideò *ruſticam* Martialis nuncupat, vel quia præerat floribus & florentibus frumentis, quæ opera ruſticorum ſuccreſcunt: vel quia, idque magis placet, Circus rudi ſtructura conſtabat. Domus porro Martialis in eadem vicinia, quam hodie vulgus, nuncupat, ad Caput domorum.

Vbi eſſet Capitoliū Vetus. L.7.ep.72 At Capitolium vetus, quod è Floræ Circo ſpectabatur, in Colle erat, vbi Barberinarum Aedium horti, & floreum Capitolium eſt. Argumento ſit aliud eiuſdem Poetæ Epigramma in hominem pluribus locis habitantem

Eſquilijs domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ:
Et tua Patricius culmina vicus habet.
Hinc viduæ Cybeles: illinc ſacraria Veſtæ:
Inde Nouum, Veterem proſpicis inde Iouem.

L.3.de Admir.c.5. Lipſius: *Cerni ab eo*, inquit, *vtrumque Capitolium vult: Vetus è Colle Auentino, ſiue Dianæ: Nouum ex Eſquilijs, & Vico Patricio. Etſi fortaſſe nouum Iouem Domitianum ſuum vocat, eiuſque Palatium intellegit.* Magni viri interpretatio, & ingenioſa clauſula. Verum aliter interpretabitur, qui ſitus locorum oculis ſubiecerit. Nam ex Auentino nullus eſt, interiecto monte Capitolino, proſpectus in eam Quirinalis partem Capitolio Veteri dedicatam, longequè diſſitam: facilis vero, & propinquus ab Eſquilijs. Contrà, nouum Capitolium, & Iuppiter Tarpeius in conſpectu erat Auentini, Velabri ſolum valle interpoſita. Quare ille Maximus, in quem ſcribit Martialis, ex domo Auentina Nouum Capitolium: ab Eſquilina Numæ ſacella proſpectabat. Hæc etſi humilia & anguſta, nihilominus videbantur ab Eſquilijs, aut etiam è culmine

ne domus in Vico Patricio Esquilijs subiecto sitæ;ideoque necesse est in summo Quirinali fuisse, in hortis, vt dixi, prope Altam semitam, nunc Piam cognomento. Illud addam pro interpretatione eius Epigrammatis: mihi non videri, oportere versus posteriores referri ad priores, ita vt ille diues solum ex Auentino, Esquilijs, & Vico Patricio prospiceret templa Cybeles, Vestæ, & vtrumque Capitolium: sed significari, Maximum, præter domos positas in Auentino, Esquilijs, & Vico Patricio, qui est in radicibus Viminalis, quartam habuisse in Palatino, vnde templum Cybeles: quintam prope forum Romanum, vnde temlpum Vestæ: sextam in Capitolio, aut illi adiunctam, vnde Iouis Capitolini templum: septimam demum in Quirinali, & Regione altæ semitæ, vnde Vetus Capitolium spectaret. Si enim illi tres tantum priores domus fuissent, nescio an ex ijs templum Vestæ videre potuerit in ima valle, & foro situm, tot circum extantibus præaltis ædificijs. Deinde qui tribus tantum in locis habitasset, quomodo in clausula epigrammatis vbique habitare diceretur? quæ tanta in eo requirendo difficultas.

Dic vbi conueniam, dic qua te parte requiram?
Quisquis vbique habitat, Maxime nusquam habitat.

Rectè autem vbique, & tota in Vrbe dicitur habitare, qui præter Cælium omnes cum forensi valle Romanos Colles suis domibus insederat.

Iam VICVS MAMVRII, vbi statua eius plumbea fuit ad Aedem S. Susannæ. Constat ex actis eius Sanctæ Virginis apud Cardinalem Baronium, in quibus hæc habentur, vt alias diximus. *Erat coniuncta Caij domus cum Aedibus Sanctæ Susannæ, & Gabinij Patris eius. Facta sunt hæc in sexta Regione apud Vicum Mamuri ante forum Salustij.* Et supra ex ijsdem Actis dixerat, domum Gabinij fuisse ad arcus portæ Salariæ iuxta ædes Salustij. Tum subdit: *Perseuerat hactenus nobilis memoria S. Susannæ eodem in loco.* Vicus Mamurij.

Prope Vicum Mamurij fuit & MALVM PVNICVM, Vicus scilicet, in quo natus est Domitianus, *Regione Vrbis sexta, DOMO, quam postea in TEMPLVM FLAVIAE GENTIS conuertit*, vt ait Suetonius. Is locus citra Aedem S. Susannæ, aut in septis Monialium, aut in hortis Barberinis erat. P. Victor: *Malum Punicum ad quod Domitianus dedicauit Templum Flauiæ gentis, & erat domus eius.* Hoc templum inter pulcherrima Vrbis opera censebatur. Constat ex Martiale pluribus in locis. Malũ Punicum. L. 9, ep. 21

Hæc quæ tota patet, tegiturque & marmore, & auro,
Infantis domini conscia terra fuit.
Hic steterat veneranda domus, quæ præstitit Orbi
Quod Rhodos, astrifero quod pia Creta polo.

Et: *Iuppiter Idæi risit mendacia busti* Eod. li. ep. 35.
Dum videt Augusti Flauia templa poli.
Gnossia vos, inquit, nobis monimenta dedistis;
Cernite quam plus sit Cæsaris esse patrem.

Vbi Vespasianum præcipuo honore memoriaque cultum apparet; cum

quo

quo Titus, & Iulia Titi Filia: sed præterea Gentis Flauiæ vnum veluti Numen colebatur. De eodem.

Eod. lib. ep. 3.

Addita quid Latio Flauia templa polo?

Eod. lib. ep. 2.

Et: *Manebit altum Flauiæ decus gentis*
Cum sole, & astris, cumquè luce Romana;
Inuicta quidquid condidit manus, Cœlum est.

Aedes Fidij.

Iam in eodem colle constat AEDEM FIDII fuisse. Cuius fabulam habes apud Dionysium lib. 2. Hunc seu Fidei præsidem, siue Herculem Iouis filium, Sanctum, & Sangum, & Sabum dixere, vnde Sabinis est nomen: Quem illi cum Tatio venientes ad Vrbem asportarunt.

Fast. 6.

Ouidius: *Hunc igitur veteres donarunt Aede Sabini,*
Inque Quirinali constituere iugo.

Dedicatis eidem Nonis Iunij. Idem eodem loco.

Quærebam Nonas Sancto, Fidionè referrem,
An tibi semipater? Tum mihi sanctus ait.
Cuicunque ex illis dederis, ego munus habebo,
Nomina terna fero, sic voluere Cures.

Quare postea Numam ab Sabinis profectum, cum Vetus Capitolium, sibiquè domum erigeret, putauerim, locum Sabo haud longe distantem delegisse. Erat autem Aedes Sangi propinqua templo Quirini, Quod ad portam statuimus. Colligitur ex Liuio: *Bona*, inquit, *Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque æris ex eo redactum est, ex eo ænei orbes facti positi in sacello Sangi versus Aedem Quirini*. Porro in ea Sangi æde lanam cum colo, & fuso Tanaquilis, quæ eadem Caia Cæcilia vocata est, durasse, prodente se, auctor est Varro, factamque ab ea togam Regiam vndulatam in Aede Fortunæ, qua Seruius Tullius fuerat vsus. Inde ortum, vt nubentes Virgines comitaretur colus compta, & fusus cum stamine; Plinius.

Liu. Dec. 1. lib. 8.

Plin. lib. 8. cap. 48.

Eodem in loco fuit & SALIORVM SACRARIVM. Atqui sciendum est duplicis generis fuisse Salios Martis Sacerdotes: alios PALATINOS, alios COLLINOS. Ita Dionysius. Palatini, ὧν τῷ παλατίῳ κεῖται τὰ ἱερὰ: vertit interpres. *Qui sacra in Palatio celebrant*. an rectius? *quorum in Palatio res sacræ reponuntur*. vt eorum Ancilia significentur. Hos, qui duodecim erant, Numa instituit. Αγωναλεῖς, καὶ κολλῖνοι, ὧν τὸ ἱεροφυλάκιον ἐστιν ἐπὶ τοῦ κολλίνου λόφου. *Agonales, & Collini, quorum sacrarium est in Collino, seu Quirinali Colle*. Hos successor Numæ Tullius Hostilius instituit bello Fidenatium, vel Sabino, vt Liuius, & Dionysius tradunt: *Vouit etiam Rex in pugna, se Saliorum numerum duplicaturum*. Hi Martiales item Sacerdotes fuere, non Pauorij, aut Pallorij, vt quidam opinantur, quod in Liuij, & Dionysij citatis locis animaduertere poterant. Porro sacra scuta quæ ANCILIA, & arma Cœlestia dicebantur, cum tripudijs, solemnique cantu saltuquè ferentes postea vnde acceperant, reponebant in sacrario Martis, vt loquitur Seruius. Quidam in templo Martis recondita fuisse docent. Verum

Dionys. l. 2.

Dec. 1. l. 1 Antiquit. lib. 2. & 3.

Aeneid. l. 7. & 8.

rum quod nam fuerit in Vrbe templum Martis, in Palatio præsertim ab antiquissima ætate Numæ, ignoro. Nisi templum latiori significatione quodcunque inauguratò conditum velint. Quod autem Camillus apud Liuium in concione dixit: *Quid de Ancilibus vestris Mars Gradiue, tuque Quirine:* Id nemo, arbitror, referet ad templa Martis, & Quirini, in quibus conderentur Ancilia; sed potius ad eos tamquam Anciliorum præsides, & *quorum sub tutela erant Salij, & Ioue*, vt ait Seruius. Hæc igitur non templo credita sunt, sed ἱεροφυλακίῳ, seu *Sacrario* Martis. Est autem Sacrarium, vt leges monent, *locus, in quo sacra reponuntur, quod etiam in ædificio priuato esse potest*. Rursus: *sacræ res sunt, quæ publicè consecratæ sunt. Siquis ergo priuatim sibi sacrum constituerit, sacrum non est, sed profanum*. Hæc ibi. Cum ergo Ancilia sacra essent, locum in quo recondebantur, Sacrarium fecere. Salijs autem tam Palatinis, quam Collinis sua fuere Ancilia, & Sacraria. Palatinis antiquioribus à Numa institutis Sacrarium fuit in Palatio, vt ex allatis supra Dionysij verbis licet conijcere. Illo Rege Quirinalis extra Vrbem fuit, centum circiter post annos intra mœnia receptus à Seruio, quæ sub Numa solum Palatium, & Capitolium cinxere. Neque dixerim prudentissimum Regem, arma cœlestia, quibus fore prædicauerat, vt Vrbs perpetuò defenderetur, ac staret, credidisse immunito Colli, hostiumque direptionibus exposito. Onuphrius designauit in Palatio Curiam Saliorum: & Sacrarium. Mihi probabile est eamdem Curiam fuisse Sacrarium. At Salijs Collinis in Quirinali Sacrarium fuit, & Ancilia Hostilij iussu fabricata. In antiquis marmoribus hæc scuta cum Salijs insculpta sunt, figurata etiam in nummis, non solum vndique incisa, vt docet Plutarchus in Numa, & oui instar incurua: sed geminis cum lunulis introrsus in duplici latere conformata. Priora illa Numæ videntur fuisse: aliqua è posterioribus fortasse Hostilio placuerunt.

ff. de rer. diuis. tit. 8. l. sacra. Eod. tit. l. in tantũ.

Cur autem Sacrarium Martis pro Ancilibus Saliorum Collinorum in hac parte Quirinalis statuendum sit, hæc potissimum causa se offert. Numa de Cœlo, vt vulgarat, delapsum, an clam fabricatum Ancile, quo stare iactabat salutem Vrbis, ne quisquam auferret, multa eiusmodi scuta à Mamurio insigni illius ætatis fabro facienda curauit. Huius Mamurij, qui identidem à Salijs inter canendum vocabatur, vicus cum statua plumbea fuit ad Aedem S. Susannæ, vt eius Virginis acta demonstrant. Hostilius autem cum Salios, & Ancilia duplicaret, Sacrarium statuisse prope Mamurium credendus est. sic enim & venerationem suis quærebat Ancilibus, quasi ab eodem artifice elaboratis; nec, quamuis extra Vrbem poneret, Vrbi, si aliquando auferrentur, periculum creabat; cum ibi non esset Numæ scutum cœleste: Et Mamurius non incongrue Ancilia, eorumq; Sacrarium spectabat è propinquo. Erat etiam prope Capitolium Vetus à Numa factum, qui & Ancilia prior fecerat. Scribit Seruius, eum, qui susciperet curam belli gerendi, Sacrarium Martis ingressum Ancilia commouere solitum, tum hastam ipsius, & dixisse, *Mars vigila*. Quod Lipsius à Turnebo relatum non probat. In antiquiore

Sacrariũ Saliorum prope vicum Mamurij.

7. & 8. Aeneid.

Antiq. lection. li. 5. cap. 16.

nè sacrario id fieret, an in vtroque non constat: probabile est in vtroque.

In eodem Quirinali suisque fanis olim Fortuna culta est. Plura autem dicuntur fuisse templa FORTVNAE in Regione sexta Altæ semitæ, quæ fere spatium occupat Quirinalis, *Primigeniæ, Publicæ*, REDVCIS. De Primigenia Liuius: *Aedem*, inquit, *Fortunæ Primigeniæ in Colle Quirinali dedicauit Q. Martius Hala Triumuir ad id ipsum creatus. Vouerat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus, locauerat idem Censor*. De voto idem. *Consul principio pugnæ Aedem Fortunæ primigeniæ vouit, si eo die hostes fudisset*. Idem alibi tradit *in Aede Primigeniæ Fortunæ, quæ in Colle, duo diuersa prodigia contigisse. Palmam in Area enatam, & sanguine interdiu pluisse*. De Fortuna publica Ouidius.

Liu. Dec. 4. lib. 4.
Dec. 3. l. 9.
Dec. 5. l. 3
Li. 4. Fast.

Qui dicit, quondam sacrata est Colle Quirini
Hac Fortuna die, Publica, verus erit.

Li. 5. Fast. Et: *Nec te prætereo populi Fortuna potentis*
Publica, cui templum luce sequente datum est.

Hoc secundum Fortunæ Publicę templum vbi nam esset mihi non liquet. Primum, vt dixi erat in Colle Quirinali. Ouidij interpres eamdem facit Publicam, & Primigeniam. Nec placet. Magnæ enim Religioni Romanis erat, quo sub nomine Dijs templa nuncuparentur, neque licebat alterum pro altero supponere. Publica quidem dicta est propter assertam Publicam libertatem pulsis Regibus. Etsi alijs de causis dici publica potuit, sicuti non vnum eius templum fuit. Primigenia vero, cui ante Seruius Rex Aedem dicauerat in Capitolio, dicta est, vel quod ille Rex ad Fortunam prima initia, & originem sui Regni: vel quod Roma Imperij sui principia ad eam referenda censuerit. Aedem Fortunæ Reducis statuit Sex. Rufus in Regione sexta Altæ semitæ, quæ tamen vt postea dicam, altera est ab illa, quam causa reditus Domitiani posuit Populus Romanus. Dion de Augusto: *Ob reditum. Fortunæ Reduci Aram consecrari, diemque sui reditus inter ferias referri, & Augustalia dici passus est*. Nondum fortasse templum erat.

Plutarch. de Fort. Rom.
Idem in q Rom. q. 16.
Dion. l. 54

In eodem Colle fuit templum SALVTIS, quod erat prope muros Vrbis. Porta enim Collina dicta est in Vrbe *Salutaris, quod esset ad Aedem salutis*, vt ait Festus. *locauit ædificandam* Iunius Bubulcus Censor, quam teste Liuio. *Consul bello Samnitium vouerat*. Et alibi. *Aedem Salutis, quam Consul vouerat, Censor locauerat, Dictator dedicauit*. Extremo Martij illi sacrificabant, & alijs Dijs. Ouidius:

Dec. 1 l 9
Dec. 1. l. 10.
3. Fast.

Ianus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,
Et Romana Salus, araque Pacis erit.

Aedem Salutis Fabium, qui ex eo dictus est Pictor, pinxisse testatur Plinius, principatu Claudij exustam: Pacuuium vero Poëtam ædem Herculis in foro Boario. At extra portam tẽplum ERYCINAE VENERIS celebratum est. P. Victor in Regione V. *Templum Veneris Erycinæ ad portam Collinam*. Liuius: *Ludi Apollinares Circo inundato extra Portam*

Li. 35. c. 4.
Fast. 4.

iam Collinam ad Aedem Erycinæ Veneris parati sunt. Ouidius. Dec. 3. lib. 10. Fast. 4.

Templa frequentari Collinæ proxima portæ
Nunc decet, à siculo nomina colle tenet.

Nempe ab Eryce Siciliæ colle, à quo, translato inde monitu Sibyllini carminis signo, dicta est Venus Erycina; erat adiuncta insignis Porticus. Strabo: *Est & Romæ ante portam Collinam Deæ huius ædificium, quod Veneris Erycinæ templum dictitant; cui cum Aede Sacra insignis adiacet Porticus*. Appianus: *Collinæ portæ iam propinquus* Sylla *ad Aedem Veneris castra posuit*. Extra eamdem portam TEMPLVM HONORIS. De quo M. Tullius *Nostis extra portam Collinam Aedem Honoris: & aram in eo loco fuisse memoriæ proditum est. Ad eam cùm lamina esset inuenta, & in ea scriptum, Domina Honoris, ea causa fuit Aedis huius dedicandæ. Sed cum multa in eo loco sepulchra fuissent, exarata sunt. statuit enim Collegium, locum publicum non potuisse priuata religione obligari*. Eodem in loco TEMPLVM HERCVLIS. Liuius: *Ipse*, Annibal, *ad portam Collinam, vsque ad Herculis templum est progressus: atque vnde proxime poterat, mœnia situmque Vrbis obequitans contemplabatur*. Et: *intra muros solus hostium emisit hastam*, vt ait Plinius. Strabo l.6 App. lib. 1. De Bell. ciu. Dec. 3. l. 6. Li. 34. c. 6.

Prope eamdem portam extra muros SCELERATVS CAMPVS, vbi incestæ Vestales viuæ sepeliebantur. Id argumenti satis est, ne quisquam iure ponat intra mœnia. si enim intra Vrbem neminem licebat sepelire, quanto minus scelerata capita? Liuius: *Minucia Vestalis, facto iudicio, viua sub terram ad portam Collinam, dextra viam stratam defossa, scelerato Campo credo ab incesto id eo loco nomen factum*. Dec. 1. l. 8.

Aedificia Campi Martij, & Flaminij. Cap. XVI.

E COLLIBVS ad æqua Vrbis descendendum est: & primùm in Campum Martium. De finibus, amœnitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius ædificia in conspectum damus, quæ aliquam eius partem cæteroqui herbidi, & graminei occuparunt. Li. 1. c. 8.

STATVAE primò se offerunt virorum illustrium ab Augusto ex Capitolina area propter angustias in Campum collatæ. Et quamuis à Caligula deiectæ, mox tamen *restitutæ, etsi non saluis titulis*, vt ait Suetonius. Has statuas in crepidine viarum, ego putauerim, interiectis forte arbusculis collocatas. Tres autem viæ, quod antea dicebam, vti hac tempestate, secundum eius longitudinem fuerunt in Campo. Via FORNICATA, FLAMINIA, RECTA. Statuæ in Campo Martio. In Calig. cap. 34.

De via Fornicata, idest tecta Fornicibus, & porticu Liuius: *Et in via Fornicata, quæ ad Campum erat aliquot homines, de cœlo tacti, exanimatique fuerunt*. Ad Fontem hodie Triuij colitur templum S. Mariæ cognomento in Fornica: deducto fortassis à prisca via Fornicata; ibi Liu. Dec. 3. lib. 2.

enim erat, propior Collibus. Via Flaminia propior Tiberi, medio fere Campo strata. Tacitus de exercitu Flauiano, qui pontem Miluium superauerat. *Pars, inquit, vt astiterat, Flaminia via.* Suetonius de Mausoleo Augusti. *Id opus inter Flaminiam viam, ripamquè Tiberis.* Fuit & viæ Flaminiæ superstructa porticus, de qua Iulius Capitolinus in Gallieno: *Porticum*, inquit, *Flaminiam, vsque ad pontem Miluium ipse parauerat ducere, ita vt tetrastice fieret: vt autem alij dicunt, pentastice, ita vt primus ordo pilas haberet, & ante se columnas cum statuis, secundus, & tertius, & deinceps* διὰ τεσσάρων columnas. Via Recta propior Tiberi strata est, in quem desinebat, priusquam ad Mausoleum Augusti perueniretur. Seneca: *Inter Tiberim, & viam rectam descendit ad inferos.*

Hist. lib. 3. In Aug. cap. 100. In ludo de morte Claudij.

Mausoleũ Augusti. Loc. cit. Strabo l. 5

Ipsum porro MAVSOLEVM, mirum quam vmbrarum opacitatem, ac pulchritudinem extremo Campo afferret? Suetonius: *Id opus inter Flaminiam viam, ripamque Tiberis sexto suo Consulatu extruxerat: circumiectasque syluas, & ambulationes in vsum populi tunc iam publicarat.* Strabo: *Quorum*, sepulchrorum, *omnium præclarissimum est Mausoleum: agger ad amnem, supra sublimem albi lapidis fornicem congestus, & ad verticem vsque semper virentibus arboribus coopertus. In fastigio statua Augusti Cæsaris. Sub aggere loculi eius, & cognatorum, ac familiarium. A tergo lucus magnus ambulationes habens admirabiles. In medio autem campo busti eius ambitus ex albo saxo in orbem cinctus ferrea sepe, intus* αἰγείραις *populis consitus.* Huius molis (Augustam nunc appellant) vestigia adhuc extant intra materiarij mercimonij officinam ad Aedem S. Rocchi, & ripam, vt vocant, minorem Tiberis. Meminit illius Tacitus: *Dies, quo reliquiæ tumulo Augusti inferebantur, modo per silentium vastus, modò ploratibus inquies: plena Vrbis itinera: conlucentes per Campum Martis faces.* Habuit hæc moles in parte anteriori duos OBELISCOS, quorum vnum ad Aedem Liberianam Maximæ Virginis in Esquilijs positum videmus. Pars autem anterior Mausolei illa fuit, quæ spectabat Vrbem. Itaque cum syluæ, & opacæ ambulationes essent à tergo molis, versus portam, nunc Flaminiam secundum ripam Tiberis producebantur. Mausolei autem forma est notissima. Hanc enim suggestus, & tabernaculum quasi per gradus decrescens, quod in Apotheosi pro rogo Cæsarum incendebant, imitabatur. Quia vero locus, vbi crematus fuerat Augustus albo distinctus saxo, ferreisque cancellis, & vmbrosa arborum corona cinctus in medio erat campo: ibi quoque exusta deinceps fuisse cadauera Augustorum, vel cadauerum effigies credibile est. Herodianus: *Lectum extra Vrbem perferunt in Martium Campum, vbi, quà latissime Campus patet, suggestus consurgit.*

Tac. lib. 3. Ann. Syluæ Mausolei versus portam Flaminiam.

Septa vbi essent.

In eodem Campo fuere SEPTA. Hic locus est, quo populus conueniebat ad ferenda suffragia in Comitijs, qui primo ligneis cancellis, postea marmoreis septus est. Ideoque propter similitudinem caularum gregis, OVILE dictum. Nam vocatus ad Comitia populus, & distributus

tus in Tribus, vel Centurias, manebat in Campo. postea vt quæque centuria latura erat suffragium introuocabatur in Septa per angustum pontem: neque tunc alijs licebat esse in Septis. Quamobrem Marius in petitione præturæ ambitus suspicionem dedit, quia eius seruus intra Septa, vel ouile est deprehensus. Liuius: *Citatis Centuriæ senioribus, datum secretum in ouili cum his colloquendi tempus*. Lucanus. Dec.3.l.6. Liu. lib.2.

Concidit, & miseræ maculauit ouilia Romæ.

Iuuenalis: *Isidis antiquo quæ proxima surgit ouili.* Iuu. sat.6.

Septa voluit Cæsar primum extruere curante Marco Tullio, vt alibi ex Cicerone dictum est: *In Campo Martio Septa Tribunicijs*, Manutio Tributis, *Comitijs marmorea sumus, & tecta facturi, eaque cingemus excelsa porticu, vt mille passuum efficiatur*. Sed opus varijs de causis, & postremo, exortu belli ciuilis omissum est. Ea deinde Lepidus ædificauit, perfecit ornauitquè Agrippa. Dion: *Augusto VIII. Statilio Tauro Consulibus, Agrippa, quia nullam viam sternendam susceperat, Septa dedicauit. Septa locus est in campo Martio. Eum ad habenda Tributa Comitia Lepidus vndequaque porticibus circumductis ædificauerat, tabulis lapideis, & picturis à se exornatum: Agrippa Septa Iulia ab Augusto cognominauit*. Plinius: *Fuit memoria nostra & in porticibus Septorum à M. Agrippa relicta trabs æque miraculi causa, quæ Diribitorio superfuerat, viginti pedibus breuior*, priore CXX. pedum, *sesquipedali crassitudine*. Quoniã autem hæ porticus amplissimæ fuere, spectacula ibi ab Augustis non rarò data, vt de Augusto, & Caio memoriæ proditum est. Et quotidiana ibi mercium præsertim pretiosarum venditio, vt colligitur ex Martiale. Ad Att. l.4. ep.15. Dion. l.53 Plin. l.16. cap.40. L.9.ep.60

In Septis Mamurra diù multumque vagatus
Hic vbi Roma suas aurea vexat opes.

Iam vbi Septa collocanda sunt? Communi opinione collocantur inter forum Columnæ, fontemque Treuensis Aquæ: siue inter viam olim Fornicatam, atque Flaminiam. Erigitur Colliculus prope Flaminiam, & forum Columnæ vulgari appellatione Citorius. hunc à citandis Centurijs, ac Tribubus in Comitijs dictum autumant.

Septis proxima fuit VILLA PVBLICA, publica scilicet extra Vrbem domus pro legatis hostium, quos intra mœnia admitti nolebant. Liuius: *Macedones deducti extra Vrbem in Villam publicam, ibique ijs locus, & lautia præbita*. Cicero cum de Septis ædificandis dixisset, subdit: *simul adiungetur huic operi Villa etiam publica*, P. Victor in Regione nona: *Villa publica, vbi primum populi Census est actus in Campo Martio*. Valerius Maximus. *Quatuor legiones contrariæ partis fidem suam sequutas in Villa publica, quæ in Martio Campo erat*, Sylla *obtruncari iussit*. At Liuius de eadem cæde: *Octo millia deditorum in via publica trucidauit*, Florus: *Quatuor millia deditorum inermium Ciuium in via publica interfici iussit*. Plutarchus. *Superstites ad sex millia in Circo Maximo*. perperam hoc interpres. Græcè enim, παρὰ τὸ ἱππόδρομον *iuxta Circum*, *Maximum* de suo adiecit. Flaminium autem Plutarchus intelli- Villa publica. Dec.4.l.3. Loc. cit. ad Attic. Val. lib.9. cap.2. In epitome lib.88. Lib. 3. in Bel. Mar. in Sylla.

telligit, qui tunc erat extra Vrbem; prope quem in Aede Bellonæ Sylla Senatum item extra Vrbem vocauerat. Seneca: *Septem millia Ciuium Romanorum contrucidari iussit: Et cum in vicino ad Aedem Bellonæ sedens exaudisset* Sylla, *conclamationem.* Adijcit Plutarchus cædem fuisse factam ἐν χωρίῳ μικρῷ *in loco paruo, & angusto.* Non igitur in via publica; sed in villa, domoque publica, quæ prope Circum Flaminium erat. Ex quo corrigendi Liuij, & Flori Codices. Quia autem Circi Flaminij fines alibi inuestigati sunt; existimo Villam publicam eo loco sitam, qui à foro Columnæ, cui olim vicina Septa, versus Pantheon, haud longe abesset. Quod si Lucanus militum illam cædem deplorauit in Septis potius editam, quam in Villa publica illis verbis:

Lib. 1. de Clementia cap. 12

Luc. lib. 2.

Tunc flos Hesperiæ, Latij iam sola Iuuentus
Concidit, & miseræ maculauit ouilia Romæ.

Id cecinit, vel propter locorum propinquitatem, vt vnus pro altero supponeretur: vel per Catachresim, ouilis nomine abusus, vt à Septis ad Villam domumque publicam traduceret; nam & poetis inusitatum non est, vsurpare, septa domorum: vel quia etiam in Septis milites tendebant, & pars cædis ibi peracta est.

Diribitorium.

Dion l. 55

In eodem Campo DIRIBITORIVM fuisse certum est: *Domum omnium earum quæ vnquam vno culmine fuissent, maximam,* vt Dion loquitur. (*Nunc omni eius tecto diruto, quia rursus committi inter se non potuit, aperto fastigio conspicitur*) *Agrippa imperfectum reliquerat. Tunc verò ad finem perductum erat opus.* Et ante scripserat: *Campum autem Agrippæ porticu excepta, ac Diribitorium ipse Augustus dedicauit.* Plinius: *Trabs æque miraculi causa, quæ Diribitorio superfuerat:* In eo censebantur milites, & illis soluebantur stipendia, inde exortum nomen; *diribere* enim distribuere est. Ludi interdum propter loci laxitatem in eò facti. Dion: *Tunc primùm Senatoribus puluinaria subdita, vsusque pileorum Thessalicorum concessus in Theatris, ne Solis ardore laborarent; qui sicubi esset vehementior, Diribitorio foris, & tabulatis instructo vsi sunt.*

Plin. l. 16. cap. 40.

Columna Antonini.

FORVM, in quo Antonini COLVMNA COCHLIS erecta est, instar fori Traiani ornatum fuit porticibus, quæ immanibus columnis nitebantur. Cochlidem in medio decreuit erexitque Antonino Pio Senatus post eius mortem. Extat nummus cum columna, inscriptus, DIVO PIO P. Victor: *Templum D. Antonini cum Cochlide columna, quæ est alta pedes CLXXV. habet intus gradus CCVI. & Fenestellas LVI.* quam sane ruinosam, & incendijs, ac vetustate vndique exesam Sixtus V. Pont. Max. refectis sigillis, & basi, atque in summo ex ære inaurata D. Pauli statua posita, restituendam curauit. Sed quia Templum P. Victor statuit prope columnam; Erat hoc in fine olim eius fori, vbi grandes adhuc marmoreæ Columnæ visuntur cum epistilio, in platea Petræ, vt dicunt. Quod alij Basilicam, alij porticum malunt dicere. Rectius dixeris templum, vt ostendunt solidi parietes, parsquè fornicis, quæ in Aedes Romani Seminarij obuersa est. Apud Cencium Camerar. sic legimus

mus *Templum D. Antonini iuxta S. Saluatorē ante S. Mariam in Aquiro*. Præter hoc, aliud eiusdem cum vxore Faustina commune Templum adhuc cernimus in foro nunc Boario. Cæterum Marco Antonini successori, decreta fuisse paria honoris monimenta notant scriptores. Aurelius Victor: *Eius morte nuncio Romam peruecto, omnes pari sensu præsumpserunt Marcum Cœlo receptum esse. ob cuius honorem Templa, Columnæ, multaque alia decreta sunt.* Et: *Qui seiuncti in alijs Patres, ac vulgus, soli omnia decreuere, Templa, Columnas, Sacerdotes.* De Templo Iulius Capitolinus: *Templum ei constructum, dati Sacerdotes Antoniniani: & sodales, & Flamines, & omnia, quæ de Sacratis decreuit antiquitas.* In ipsa vero Pij Columna insculptæ imagines, Marcomannici belli, quod Marcus gessit, acta repræsentant. Argumento est inter cætera Iouis pluuij fulminantis imago; quam ideò in Columna figurarunt, quod obsessum exercitum legio Christianorum, quæ postea Fulminatrix est dicta, precibus impetrata, immissaque in hostem diuinitus tempestate liberauerit. Hoc quidem Ethnici inanibus Dijs adscripserunt. Iulius Capitolinus: *fulmen de Cœlo precibus suis contra hostium machinamentum Marcus extorsit, suis pluuia impetrata, cum siti laborarent.* Atqui non ille impius, vexatorque Christianæ Fidei, sed piorum militum sanctæ preces à Deo impetrarunt. quod fusè Baronius exposuit. Cum autem nondum peracto bello in Germania Marcus auctore Herodiano, & Iulio Capitolino decesserit: infertur, Columnam, quamquam Pio dicatam Commodo Principe post mortem Patris factam esse.

Legio Christianorum Fulminatrix. In vita Marci. Tom. 2. An. An. sal. 176.

Templum S. Laurentij in Lucina ipso nomine indicat eiusdem LVCINAE templum cum luco. Ibi & TERENTVS, locus eius nominis, quod ibi curuatus Tiberis sinisteriorem ripam attereret: siue quod ara Ditis patris sub terra ibi occultaretur, ad quam fiebant sacrificia anno, ludisque secularibus. Ouidius:

Fluminis illa latus, cui sunt vada iuncta Terenti
Aspicit, & sparsas per loca sola casas. Fast. 1.

Martial. *Hic colat iugenti redeuntia secula lustro,* Li. 4. ep. 1.
Et quæ Romuleus Sacra Terentus habet.

In eodem Campo HOROLOGIVM olim fuit strato lapide æreisq; regulis descriptum ad deprehendendas Solis vmbras, & dierum, noctiūq; magnitudines. Huic pro gnomone OBELISCVS ingens fuit aduectus ab Aegypto, pila aurata apici superposita. Hunc Plinius ait fuisse pedum CXVI. qui modo multas in partes confractus, ac terra obrutus iacet ad radices Montis Citatorij versus Tiberim, sub priuatis Ciuium domibus. Fuluius in basi hanc legisse inscriptionem testatur:

Horologium in Campo Martio. Plin. l. 36. cap. 4. & cap. 10. De eo Ful. lib. 4. Marl. li. 5. cap. 6. & prioris ed. lib. 6. c. 16.

CAESAR D. F. AVGVSTVS PONT. MAX. IMP. XII. COS. TRIB. POT. XIV. ÆGYPTO IN POTESTATEM POPVLI ROM. REDAC. SOLI DONVM DEDIT.

ARCVM, quem in via Flaminia vulgari appellatione Portugalliæ nominant, Domitiano passim attribuunt. At omnia eius monimenta decreto Senatus diruta fuerunt. Suetonius: *Senatus imagines eius coram detra-*

Arcus in via Flaminia.

detrahi, & ibidem solo affigi iussit, nouissime eradendos vbique titulos, abolendamque omnem memoriam decreuit. Dion: *Fuere quoque*, inquit, *arcus triumphales, quos ei plurimos fecerant disturbati.* Idemque dixerat de statuis eius aureis, & argenteis. Perleuis etiam est eius rei coniectura: *Argumento*, inquit Fuluius, *sumpto ex verbis Suetonij, qui scribit Domitianum somniasse se à Minerua destitutum, & illam excedere Sacrario, vt simulacra eius rei ibi marmorea extant.* Atqui somnium illud paulo ante Domitiani mortem contigit: nec quisquam persuadeat, illum in arcu insigni victorijs, & trophæis referri sibi voluisse infausta prodigia. Deinde non est, cur velint, hunc illum esse arcum, de quo Martialis.

Lib. 68. siue Xiphilin. in Nerua.

Mart. li. 8. epigr. 65.

Stat sacer, & domitis gentibus arcus ouans.

Cum ille multo ante in reditu è Germania, & triumpho Domitiani fuerit erectus. Quo tempore nondum quidquam somniauerat Domitianus; vt nemo per somnium videret, quod in eius arcu triumphali nunquam fuerat insculptum. Est in nostra Bibliotheca Collegij Romani codex manuscriptus, in eam ex bibliotheca Mureti translatus, Ioannis Marchanouæ ad Malatestam Principem Cæsareum, in quo docet, ARCVM illum esse DRVSI Germanici priuigni Augusti. Hic auctor, nonnulla de Antiquitatibus Vrbis rudi stylo est complexus, multoquè copiosius inscriptiones, quæ non modo in Vrbe, sed etiam extra sunt. Suam ille tueri sententiam potest, quod Drusum, teste Suetonio in Germania bellum gerentem species barbaræ mulieris humana amplior victorem tendere vltra sermone Latino prohibuit. Id verò virtutis, victoriæquè monimentum in arcu post eius mortem erecto insculptum est; non illud infaustum somnium Domitiani. Quod si, eodem Suetonio auctore, Senatus inter alia plura, Druso marmoreum Arcum cum trophæis via Appia decreuit: eumquè P. Victor numerat in Regione prima portæ Capenæ: ex quo infertur, hunc in via Flaminia Drusi arcum non esse dicendum; respondere potest, hunc esse arcum, quem Claudius Drusi filius post Caium Imperator patris memoriæ posuit, non quem Senatus statim vita functo decreuit. Illum autem in numismatis Claudij expressum videmus formæ eius, qui mutilus superest, respondentem. Structus est autem in campo, quia & in campo Martio Drusus sepultus est. At nummi veteres Arcum Domitiani huic similem referunt. Respondebit iterum, alium quempiam referri ex ijs, qui post eius mortem deiecti sunt; non hunc, qui quoniam non est deiectus, Domitiani non est. Cæterum Arcus ille triumphalis Domitiani certam, puto, sedem non habet. Fuisse versus portam triumphalem colligi forsan potest ex epigrammate Martialis. nam vbi reducem, & triumphaturum Domitianum Senatus Populusquè salutauerat (ait postea)

An. 1465. Arcus Drusi.

In Claudio Cæs. cap. 1.

Eodem capite.

Arcus Domitiani vbi esset. Epigr. 65. lib. 8.

Stat sacer edomitis gentibus arcus ouans.
Hic gemini currus numerant elephanta frequenter:
Sufficit immensis aureus ipse iugis.
Hæc est digna tuis Germanice porta triumphis,

Hos

Hos aditus Vrbem Martis habere decet.

Quamuis enim hæc postrema verba de Arcu ipso interpretes exponant, indicant tamen portam Vrbis propinquam; neque enim arcu posito in media Vrbe recte videretur dici:

Hos aditus Vrbem Martis habere decet.

Sed illo ad portam structo,& porta,& aditus Vrbis illustratur. Præterea credibile est, salutantem plaudentemquè Senatum obuiam factum Domitiano triumphaturo non longe à porta; vt aliquot ante annis Vespasiano,& Tito, quod de his affirmat Iosephus,& alibi est dictum.

In eodem loco TEMPLVM FORTVNAE REDVCIS extructum est. Quanta pulchritudine idem eodem epigrammate declarat. Templum Fortunæ Reducis.

Hic vbi Fortunæ Reducis fulgentia late
Templa nitent, fœlix area nuper erat.
Hic stetit arctoi formosus puluere belli
Purpureum fundens Cæsar ab ore iubar.
Hic lauro redimita comas, & candida cultu
Roma salutauit voce, manuque ducem.

Claudian. *Aurea Fortunæ reduci sit templa priores* De VI. Consul. Honorij.
Ob reditum vouere Ducum: non digniùs vnquam
Hæc Dea pro meritis amplas sibi posceret ædes:

Frequens in numismatis Cæsarum, Imago Fortunæ Reducis. Templum vero etsi vbi fuerit, affirmari certo non queat, aliqua tamen eius vestigia præbet Martialis in epigrammate, & quæ de proximo arcu diximus confirmat. Fuit enim extructum, vbi erat area, idest solum vacans, & antea carens structura; quod præsertim in Campum Martium quadrat. Deinde ibi à Senatu,& populo laureato salutatus est triumphum initurus Domitianus,quod videlicet Principi non longe à porta Triumphali solemniter præstari solebat. Templum igitur vel in finibus Campi Martij, aut in altero Campo Vrbi propinquiore (neque enim inclusus adhuc intra mœnia fuerat) statuendum videtur. Quod si apud Sextum Rufum in Regione sexta Altæ semitæ legimus, *Templum Fortunæ Reducis*; primo id apud P. Victorem non habemus; deinde putandum est in Vrbe plura eius fuisse templa, idque posteriori tempore ædificatum. Errant autem, qui constituto Arcu Domitiani in via Flaminia, ibi & templum Flauiæ gentis constituunt, cum vt diximus ad Malum Punicum fuerit in Quirinali, vbi natus Domitianus, & postea humatus est.

Eiusdem Domitiani, nec auctori futuram superstitem NAVMACHIAM quod erat ædificium pro naualibus pugnis, collocant in Campo Martio ad Cœnobium Monialium Sancti Syluestri. Suetonius: Fecit *& Stadium, & Odeum, & Naumachiam: è cuius postea lapide Maximus Circus deustis vtrinque lateribus extructus est.* De hac, an potius de Naumachia Augusti in Transtiberina Regione loquutus est Statius. *Continuo dextras flaui pete Tibridis oras,* In V. c. 5. Li. 4. Sylu. ad Marc.
Lydia qua penitus stagnum nauale coercet
Ripa, suburbanisque vadum prætexitur hortis.

Mar-

Martial. *Hanc norint vnam secula Naumachiam*.
Nisi de Titi spectaculo in aquis edito sermo sit.

Prope autem STADIVM fortasse idem extruxit, in quo præter cursũ certamine gymnico, exercebantur pugiles. Suetonius: *In Stadio, cursu etiam Virginis certamine præsedit*. ODAEVM vero, ædificium ad Musicos concentus, vbi posuerit, non constat. De eo idem Suetonius. Cæterum in eodem Campo prope Tiberim egesta Terra, factoque lacu dati sunt nauales ludi. Dion de Cæsare: *Prælium Nauale exhibuit effosso ad id loco in Campo Martio, eoquè aqua repleto, inductisque nauibus*. De Augusto Suetonius. Dedit, *nauale prælium circa Tiberim cauato solo, in quo nunc Cæsarum nemus est*; quod adiunctum erat Mausoleo Augusti. De Domitiano idem: *edidit nauales pugnas pœne iustarum classium effosso, & circumducto iuxta Tiberim lacu*. Quod etiam, inducta in Amphitheatrum, & Circum aqua factum est. Demum in eodem Campo Martio TEMPLVM, & ARAM ARTIS fuit, quod supra diximus.

In V. Do. cap. 4.
Dion l. 43
Cap. 43. in Vita.
In V. c. 4.

At in Flaminio ædificia etiam plurima fuerunt: quædam prope Vrbis mœnia, alia remotiora; vt iudicari vix queat, vtrum ad hunc, an Martium Campum pertinerent. Prope Vrbem, & portam Carmentalem, templa Bellonæ, & Apollinis: tum Circum Flaminium, & alia illi adiuncta delubra, fuisse dictum est.

Templum Mineruæ. Plin. lib. 7. cap. 26.

Paulo longius distabat à mœnibus TEMPLVM MINERVAE, quod Pompeius construxit, & in eo rerum ab se gestarum insigne monumentum posuit. Plinius: *Hos ergo honores Vrbi tribuit in delubro Mineruæ, quod ex manubijs dicabat Cn. Pompeius Magnus Imp. bello. XXX. annorum confecto † terris à Mæotis lacu ad rubrum mare subactis votum merito Mineruæ*. Hoc iuxta Aedem Virginis cognomento supra Mineruam fuit in ipso Patrum Dominicanorum Cœnobio vbi à Clemente Pont. Septimo huius nominis, cubicula illis, vt ait Fuluius, extructa sunt. Et vero hanc potissimum Templi sedem Pompeio placuisse credibile est, quod non longe abesset ab eius Curia, & Porticu, & Theatro, quæ quasi Minerua præses custodiret. Prope hanc ædem intra ambitum Romani Collegij alia MINERVAE AEDICVLA, nuper detecta est, altè sub terra defossa, & in eius abside statua Mineruæ è basi delapsa, & capite pedibusque diminuta. Ea dextero cubito nitebatur in truncum angue ingentibus spiris circumuoluto. Vestem tenuissimam anguiculi pro ligulis humero alligabant. sub collum ante pectus inserta bulla, Medusæ vultu, & crinalibus notata serpentibus. Quæ nunc refecta, & restituta in hortis Ludouisianis aspicitur.

Fulu. li. 4.
Alia Aedes Mineruæ.

Alterum MINERVAE templum ædificauit Augustus. De quo sic Dion: *Deinde Mineruæ templum quod Chalcidicum vocatur*, ἀθηναῖον καὶ τὸ χαλκιδικὸν ὀνομασμένον *perfecit*, (de quo supra) *& Curiam Iuliam in honorem Patris sui factam dedicauit*.

Alia eiusdem. Dion. l. 61

PANTHEON tertio Consulatu extructum *Ioui vltori ab Agrippa factum*, vt ait Plinius, hodiequè miraculo est. De eo sic Dion: *Pantheum quoque perfecit Agrippa. id sic dicitur fortassis quod in simulacris Mar-*

Plin. li. 36. cap. 15. Dion l. 53

tis,

tis, & Veneris, multas Deum imagines acciperet. Vt vero mihi videtur, inde id nominis habet, quod forma conuexa fastigiatum Cœli similitudinem ostenderet. Voluit Agrippa in eo Augusti quoque statuam collocare. Neutrum autem eo accipiente in Pantheo ipso Cæsaris superioris statuam: suam, & Augusti in vestibulo posuit. Ammianus: *Pantheon velut regionem teretem speciosa celsitudine fornicatam.* Lib.16. Hoc templum quia in summo patens Solem ac pluuiam excipit imperiti quidam tholo superstructo tectum & opertum fuisse arbitrantur. Cæterum id non alia ratione factum perfectumque est à conditore. Hoc enim videtur esse ex eo templorum genere, quæ hypethra, idest subdiualia dicuntur à Vitruuio: Vitr.lib.3. cap.1. *Quæ,* inquit, *habent interiore parte columnas in altitudine duplices remotas à parietibus ad circuitionem, vt porticus peristyliorum: Medium autem sub diuo est, sine tecto: aditusque valuarum ex vtraque parte in pronao, & postico. Huius autem exemplar Romæ non est, sed Athenis Octastylos in templo Iouis Olympij.* Hæc Vitruuius. At Philander in Commentarijs: Eod.capite. *Pantheon vero,* inquit, *templum hodie D. Mariæ olim Ioui Vltori, siue, vt alij volunt Matri Deum, & tandem Marti, ac Veneri quamuis solo foramine superne lumen admittat, Vitruuius hypætrum non dixerit.* Ego tamen à Vitruuio numerari etiam inter hypæthra dicerem. Pantheon Templum hypætrũ. Quamuis enim interiore parte non habeat instar porticus, quadratum & subdiuale peristylum, & in postico valuas (qua forma negat Pantheon esse hypætrum) tamen quia supernè non tegitur, & verè sub dio est, non video cur Agrippa Iouis Olympici Aedem imitatus, quãuis diuersa forma, noluerit etiam Romæ ædem hypethram Ioui constituere. Alia templa, de quibus ibi Philander, nudo ne, an tecto foramine lumen acciperent, non constat. Aliqua certe religio antiquis fuit, ne aliqua parte, templorum tecta continuarent. Quemadmodum cernere erat intermissum templi Capitolini tectum, vt sub dio esset Terminus, & immobile saxum sub Cœlo. Huius templi descriptio, & ornamenta, quoniam multorum libris proposita sunt, non videntur iteranda. Sæpe instauratum est: Pantheon instauratum. ab Adriano, qui *Pantheum,* vt ait Spartianus: ab Antonino Pio, qui *templum Agrippæ,* vt Capitolinus: à Seuero, vt monet inscriptio. Olim non modo tectum porticus, sed tota templi testudo tegulis ac tabulis æueis tegebatur. Eas à Constantio Græcorum Imperatore direptas, & in Siciliam cum alijs Vrbis ornamentis translatas auctor est Anastasius in vita S. Vitaliani Pontificis. Idem auctor est, Gregorium III. laminis æreis tectum, siue testudinem operuisse, quæque per circuitum dissipata fuerant, instaurasse. In eius porticu æreæ tabulæ fuerunt crassitudine quadrantis, ita commissę, vt in fastigium ab epistilijs elatæ, vnam verò supernè expansam duæ in extrema ora vtrinque suppositæ, alterique transuersim coniunctæ fixæque trabalibus clauis, tigillorum, tectique oneri recipiendo firmarent. In porticu Panthæi æreæ tabulæ tectum sustinebat. Hæ iam nouo muneri subierunt. Vrbanus enim VIII. cum singularis operis æneam molem conderet, Petri, & Pauli Ecclesię Principum Sepulcro impositam in Vaticana Basilica, vetusto metallo nobilitari voluit. Bombardæ præterea, & bellica

lica tormenta complura ex eo fusa sunt ac delata in Aeliam molem. Eorum vnum factum è clauis, qui tabulas æreas nectebant, id duobus in tubo machinæ expressis, ac titulo præfert:

Ex trauis trabalibus porticus Agrippæ.

Reliqua, templi portæ apposito titulo declarantur:

Vrbanus VIII. Pont. Max. vetustas ænei lacunaris reliquias
In Vaticanas Columnas, & bellica toementa canflauit:
vt decora inutilia, & ipsi prope famæ ignota fierent in Vaticano temple
Apostolici Sepulcri ornamenta: in Adriana arce instrumenta
publicæ securitati. Anno Domini MDCXXXII. Pontific. IX.

Tectum Panthei refectum.

Refecit idem tectum, crassisque trabibus compegit. In angulo porticus columnæ capitulum, quod vetustas exederat restituit, imposito cum parte fastigij marmoreo epistilio. Geminas turres ad statos œreis Campani sonitus edendos super tecti culmen erexit, atque extimum vetusto templo decorem adiecit. Hæc in altero portæ titulo sic leguntur:

Pantheon, Aedificium toto terrarum Orbe celeberrimum,
ab Agrippa Augusti genero impie Ioui & reliquis mendacijs Dijs:
à Bonifacio IV. Pontifice Deiparæ, & triumphantibus Sanctis pie dicatũ
Vrbanus VIII. Pont. Max. binis ad Campani æris vsum
turribus exornauit, & noua contignatione muniuit.
Anno Domini MDCXXXII. Pontific. IX.

Aedes Boni Euẽtus.

Li. 34. c. 8

Aedem Boni Euentus de qua P. Victor in Regione nona à tergo Panthei statuunt, vbi veteres è rubro laterculo parietes cernuntur. Simulacrum Boni euentus ita conformarunt, quod scribit Plinius: *dextera pateram, sinistra spicam, ac papauer tenens.* Cæterum non clare constat, an hæc templa, vt alia priuata ac publica, essent in Campo Flaminio, an Martio, an in finibus vtriusque: sicut aliqua ex his, quæ referentur ædificia.

Vtriusque Campi aliæ porticus. Cap. XVII.

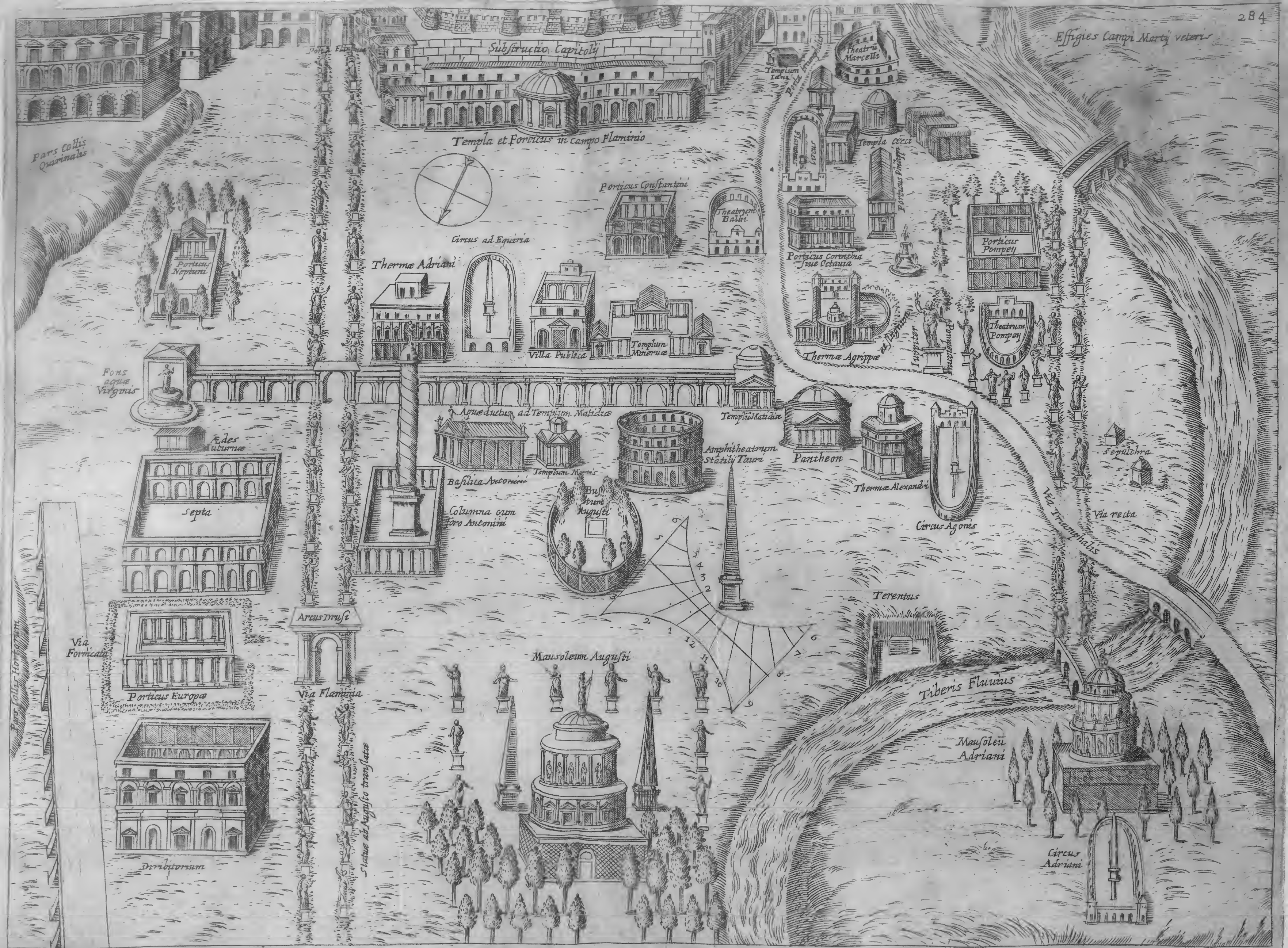
Porticus ad amœnitatem.

PLVRIMAE, vt ex Srabone dictum est, fuere porticus in minore Campo, quædam etiam in Campo Martio. Hic autem sermo non est de ijs, quæ pro vestibulo, & pronao templorum extruebantur. De porticu Septorum iam diximus. Erat illi adiuncta PORTICVS NEPTVNI. Nec longe aberat porticus EVROPAE. Prope Pompeij Theatrum clarissima eiusdem porticus. Sed de his præstat audire Martialem de Selio scribentem, qui varijs in locis aucupabatur cœnam.

Lib. 2. epigr. 14.

Currit ad Europen, & te Pauline, tuosque
Laudat Achilleos sed sine fine pedes.
Si nihil Europe fecit, tum Septa petuntur,
Si quid Phylliride spræstet, & Aesonides,

Hinc

Effigies Campi Martij veteris
Substructio Capitolij
Theatrū Marcelli
Templum Iani
Templa et Porticus in campo Flaminio
Pars Collis Quirinalis
Templa circi
Porticus Constantini
Circus ad Equiria
Theatrum Balbi
Porticus Corintina siue Octauia
Porticus Pompey
Porticus Neptuni
Thermæ Adriani
Villa Publica
Templum Mineruæ
Thermæ Agrippæ
Theatrum Pompey
Iuppiter
Fons aquæ Virginis
Aquæductus ad Templum Matidiæ
Templū Matidiæ
Ædes Iuturnæ
Amphitheatrum Statilij Tauri
Pantheon
Sepulchra
Basilica
Thermæ Alexandri
Septa
Columna cum foro Antonini
Via Triumphalis
Via recta
Circus Agonis
Terentus
Arcus Drusi
Via Fornicata
Mausoleum Augusti
Tiberis Fluuius
Porticus Europæ
Via Flaminia
Mausoleū Adriani
Statue ab Augusto translatæ
Diribitorium
Circus Adriani

Hinc quoque deceptus Memphytica templa frequentat,
Aßidet & cathedris mœsta iuuenca tuis.
Inde petit centum pendentia tecta columnis,
Illinc Pompeij dona nemusque duplex.

Ibat igitur Selius ad Europam, seu PORTICVM EVROPAE, in qua si neminem cœnæ datorem inueniſſet, pergebat ad Septa, Septorum videlicet porticum, porticui Europæ propinquam, quare non longe aberat à Fonte Aquæ Virginis, nunc Triuij. Martialis: — Porticus Europæ. — L.7.ep.31

Sed curris niueas tantum prope Virginis vndas,
Aut vbi Sidonio Taurus amore calet.

Iuppiter enim in taurum conuerſus, vti pictura referebat, videbatur ibi Europam ferre. Ex quo dicta est porticus Europæ. indicant illa verba Martialis:

Currit ad Europen, & te Pauline, tuosque
Laudat Achilleos, sed sine fine pedes.

In Campo enim vt dixi, curſu, equo, armis, palæstra Iuuenes exercebantur. Eius auctorem Augustum quidam referunt, ab eoque lithoſtroto, alijsque ornamentis instructam docent ex Velleio Paterculo. Sed ego nihil horum apud Velleium legi; tamen vel ad Augustum auctorem referenda est: vel fortaſſe ad ſororem Agrippæ Polam. De qua Dion: *Porticus in Campo, quam eius ſoror Pola, quæ etiam curſus ordinauit, parabat, abſoluta nondum erat.* Niſi hæc propria illius ab omnibus alijs ſecernenda eſt. Fuit Europæ porticus amœniſſima, ſepta vndique virente buxo. Martialis: — Quis auctor porticus. — Citat. epig. lib. 2.

Lotus ad Europes tepidæ buxeta recurrit,
Siquis ibi ſerum carpat amicus iter.

Et celebratam fuiſſe frequentia inambulantium Ciuium idem oſtendit: — L.11.ep.1

Turbam non habet otioſiorem
Pompeius, vel Agenoris puella.

Et alibi: *In delicatæ ſole rurſus Europæ* — L.3.ep.20
Inter tepentes post meridiem buxos
Sedet, ambulatue liber acribus curis?

Ex quo conijcitur, hanc porticum ad Occidentem Solem ſpectaſſe. Et quia inter eam, & fontem Aquæ Virginis intercedebat Septorum porticus, credibile eſt hanc fuiſſe ſub ipſo Monte Pincio, nunc Trinitatis. hæc enim pars Vrbis vergit ad Occaſum.

Septis propinquior fuit alia porticus nomine ARGONAVTARVM. Hanc, propter propinquitatem, videtur Martialis Septis ipſis includere. — Porticus Argonautarum. — Epigr. cit. lib. 2.

Si nihil Europæ fecit, tum Septa petuntur;
Si quid Phyllirides præstet & Aeſonides.

Chiron, & Iaſon: ille filius Phylliræ, hic Aeſonis, Argonautæ pictura referebantur in porticu, ex qua deſumptum nomen. Dion: *Agrippa*, inquit, *eodem tempore proprijs ſumptibus Vrbem exornauit, & porticum Neptuni propter victorias nauales extruxit, & Argonautarum pictura decorauit.* Habuit porticus adiunctum NEPTVNI TEMPLVM, quem ſum- — Lib. 53.

summopere propter bellum mari feliciter gestum colebat Agrippa: & suis nummis cusis ex S.C.Neptunum apposuit. Meritò autem Neptuni Aedes cum Argonautarum porticu iungebatur. hi enim primò maria, quibus ille præsidet, transmiserunt. Ad amœnitatem porticus adsitum est illi Lauretum. Hinc opacæ, amœnæ, iucundæquè in ea Ciuium inambulationes. Martialis:

L.3. ep.20 *An spatia carpit lentus Argonautarum?*

L.11.ep.1 Et alibi: *Turbam non habet otiosiorem*
Pompeius, vel Agenoris puella,
Vel primæ Dominus leuis Carinæ.

Lib.1. ep. 109. Eas lauros spectasse è sua domo testatur Martialis:
At mea Vipsanas spectant Cœnacula lauros.

Vipsanæ enim laurus, vt & Vipsania porticus à Vipsanio, postea Marco Agrippa conditore. Tacitus: *Missus & Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus Vipsania in porticu tendentes*. Martialis:

Tac.lib.1. Histor. L.4.ep.16.

Qua vicina fluit Vipsanis porta columnis,
Et madet assiduo lubricus imbre lapis.

Quibus versibus puto indicari vicinum fontem Aquæ Virginis, quę è ductu arcuato, tum patenti tanquam porta è marmore structa effundebatur. Nam interpretes aut mira, aut nihil dicunt; vt aliquis nescio quo saltu refugiat ad portam Capenam, duobus circiter milliaribus distantem, assiduus quidem imber, & sereno cœlo fieri non poterat, nisi ex aqua ductili, hæc autem cum pleno è fontis ore non tota efflueret, etiam ex alto siphonibus diuisa, defluebat, depluebatque multiplici stillicidio. Quod cum hiberno frigore congelasset, pendens stiria decidit

Mart.eod. ep. *In iugulum pueri, qui proxima templa subibat:*

An Aedem Neptuni intelligit, aquarum præsidis: ideoque propinquam fontis aquis pluuialibus? Hæc à me probabiliter prolata sunt: Cæterum constantiùs refragari adeo auctoribus, qui aiunt Lauretum, quo ex cœnaculo domus spectabat Martialis, non porticui Vipsaniæ Argonautarum, sed Panthei Agrippæ adsitam fuisse. Domus enim Martialis Hortorum inter Collem, & Quirinalem posita (qui locus vt dixi ad caput domorum dicitur) prospectũ habuit in vicinam porticum Argonautarum, ad fontem Aquæ Virginis, & porticus Lauretum: in porticum autem Panthei non item, tanto interuallo seiunctam, & interpositis ædificijs ab aspectu submotam. Neque ibi fuisse lauros quisquam veterum scripsit. Quæ situm domus Martialis, vti supra diximus, confirmant.

Cap.15.

Templum ISIDIS percelebre propinquum porticui Vipsaniæ fuit: Et Iuuenalis prope Septa constituit, vt alibi diximus, *In Aede*

Iuu. sat.6. Porticus Pompeij.

Isidis, antiquo quæ proxima surgit Ouili.

Ab hoc templo ad HECATONSTYLON, vt Selius ille, transimus, quæ porticus, vt nomen sonat, centum columnarum erat.

Epigr. cit. lib.2. *Inde petit centum pendentia tecta columnis.*

Hæc est POMPEIA PORTICVS magnis antiquorũ laudibus celebrata: atque vt buxo porticus Europæ, lauro Vipsania, vite Liuia, vt supra diximus:

mus; hæc platanis cingebatur. Propertius: Prop. li. 2. eleg. 32.

Scilicet vmbrosis sordet Pompeia columnis
Porticus aulæis nobilis Attalicis.
Et creber pariter platanis surgentibus ordo,
Flumina sopito quæque Marone cadunt.

At Mart. *Proxima centenis ostenditur Vrsa columnis,* L. 3. ep. 19
Exornant fictæ quà Platanona feræ.

Et vero platanus procera arbor, & folijs, ramisquè diffusa opacare poterat non modo spatia porticuum, sed ipsarum etiam præcelsas columnas, vt loquitur Propertius. Centenaria igitur porticus est Pompeiana. Idque confirmat propinquitas Theatri Pompeiani. Quare cum arsisset Theatrum sub Philippo, porticus quoque igne correpta, & consumpta est. Eusebius in Chronico: *Theatrum Pompei incensum, & Hecatonstylon*. Scio quid alij scripserint de Hecatonstylo: sed ille persuadeat, qui solidius probat. Cæterum propter platanetum mira in porticu opacitas, & inumbratio: tum Ciuium inibi spatiantium multitudo. Ouidius: Lib. 1. de Arte.

Tu modo Pompeia lentus spatiare sub vmbra,
Cum Sol Herculei terga Leonis adit.

Et alibi. *At licet, & prodest Pompeias ire per vmbras,*
Virginis æthereis cum caput ardet equis.

Martial. *Sic veterem ingrati Pompeij quærimus vmbram.* Lib. 5. ep. 10.

Propert. *Tu neque Pompeia spatiabere cultus in vmbra.* Lib. 4. eleg. 9.

Augebat in æstate frigus, & loci pulchritudinem fontis structura, & aquarum copia, de qua Propertius:

Flumina sopito quæque Marone cadunt.
Et leuiter lymphis tota crepitantibus Vrbe,
Cum subito Triton ore recondit aquam.

Opinor, inquit, *Turnebus, in aquæ ductu, quà saliebat aqua, fuisse statuam Maronis, siue ille Poeta fuerit, siue Maro Homericus, eo habitu positam, vt susurro eius aquæ, sopitus videretur. Credibilius omnino tamen est, in Aquæ ductu statuam fuisse prisci illius Maronis Optimi Vinitoris, Comitis expeditionum Osiridis: quem ætate prouectum, vt Diodorus scribit, in Thracia reliquerit, Maroneæque conditorem monumenta antiqua produnt: atque argumentum non inelegans inscitumque fuerit, vitigeni potus optimum cultorem, pœneque inuentorem pro vino hominibus aquas ministrasse. Cum autem quadam in Vrbis parte Triton magnam aquæ copiam ore profundens, epistomijs versis aquam recondiderat, & fundere destiterat; illa mutato, flexoque cursu magno impetu crepitans ad Porticum Pompeij tendebat per tubos, quà sopiti erat statua Maronis, & tanta cadebat mole vt cum leuiter in reliqua Vrbe aqua susurraret, illic flumen videretur iustum esse.* Hæc Turnebus. Et quia hæc opera perfecta sunt à Pompeio; Virgilij Maronis statua in fonte esse non potuit, sed Maro alteruter è sequentibus: vterque enim cum vinum præbuerit, significabat recentem aquam veteri vino, salubritate, iucundoque haustu præferendam. De Tritone, etsi non displi-

Turn. l. 7. cap. 26. Qui dedit vinum Vlyssi. Lib. 1. Statuæ ibidem.

displicet expositio, contraria tamen interpretatione dicerem: eum non alibi, sed in ipso fonte Pompeiæ porticus fuisse, magnam vim aquæ, fluminis instar effundentem: quæ recondita, & intercepta, ad alios in Vrbe salientes fontes occultas per fistulas commearet. Decorem addebant in luco posita ferarum marmorea simulacra, de quibus Martialis citato epigrammate. Parietes porticus ornabantur picturis, & auro intextis peristromatis. Tabulam Antiphili, quæ Cadmum, & Europam referret in Pompeia porticu statuit Plinius. Idem: *Polignoti*, inquit, *est tabula in Porticu Pompeij, in qua dubitatur, ascendentem cum clypeo pinxerit, an descendentem*. Idem: *Pausias autem fecit, & grandes tabulas, sicut spectatam in Pompeij porticibus boum immolationem*. Idem: *Alexander quoque in Pompeij porticibus præcellens, & Calipso sedens* Niceæ Atheniensis. De vestibus aureis Propertius:

Lucus cũ simulacris ferarum. L.3.ep.19 Plin.li.35. cap.10. Li.35.c.9. L.35.c.11 Picturæ in eadẽ porticu, & aulæa.

Porticus aulæis nobilis attalicis.

Ipsa denique vt à vicina mole Pompeiani Theatri ornabatur: ita vicissim illi, ante frontem structa ornamento erat. Appianus: *Brutus*, inquit, *summo mane in porticu, quæ ante theatrum sita erat, exigentibus ab eo veluti Prætorius administrabat*. Quæ hactenus dicta sunt de Hecatonstylo Pompeij, infringi videntur auctoritate Martialis, qui cum dixisset de Selio:

L.2.de bel l.ciuil.

Inde petit centumpendentia tecta columnis.

Subdit: *Illinc Pompeij dona, nemusque duplex.*

Se iungit igitur à priore fabricas Pompeij. Sed hoc quemadmodum non remouit à nostra sententia claros interpretes, ita nobis negotium non facessit; loquitur enim ibi Martialis de alijs Pompeij fabricis, nempe Basilica eiusdem, & Theatro. Nemore autem duplici, duplices eius hortos significari, de quibus alibi, non dubitem, quod Leuino Torrentio item placet.

PORTICVS PHILIPPI Circo Flaminio, & Capitolio propinquior fuit. Martius enim Philippus Augusti vitricus vt supra dixi, Aedem Herculis Musarum instaurauit, & prope ingentem nobilemque porticum extruxit: non illam quidem tamquam templi pronaum, sed ciuium commoditati, decorique Vrbis erectam. Sextus Victor Philippi porticum posuit in Regione IX. vt porticum Corinthiam Cn. Octauij. Quod certo argumento est, Philippi porticum à templo Herculis fuisse omnino seiunctam, contrà quàm aliqui sentiant. Si enim templi pronaum esset, non censeretur tanquam ædificium à templo secretum, & proprio Philippi nomine; vt videre est in cæteris, templis, quæ scilicet nulla mentione facta porticus, solum ipsa numerantur. Martialis:

L.5.ep.56

Vit es censeo porticum Philippi;
Si te viderit Hercules, peristi.

Quo innuit statuam Herculis in porticu collocatam. Hæc fortasse, est illa porticus, quam eo loci sitam lineauit Sebastianus Serlius: productæque peramplo spatio à Foro nunc Iudæorum, vsque ad nouam ædem S.Caroli inchnographiam, & ortographiam descripsit. Vulgus enim locum

Lib.3. qui est de Rõ antiquit.

cum

cum illum Caccabarium nuncupat, vt videatur ab Hercule Musarum, qui prope aderat, deduci posse. Plinius: *Liberum Patrem Alexandrum puerum, Hippolytum tauro emisso expauescentem pictos ab Antiphilo fuisse in Philippi porticu* scribit. Idem: *pinxit Theodorus bellum Iliacum pluribus tabulis, quod est Romæ in Philippi porticibus.* Idem: *Zeusidis manu Romæ Helena est in Philippi porticibus.* De Porticu Cn. Octauij Corinthia diximus. Hæc cum multo amœnissima dicatur à Velleio, quem tamen locum adsitum haberet, non legi. Plin. li. 35. cap. 10. Supra l. 1. cap. 21.

PORTICVS OCTAVIA Theatro Marcelli adiuncta est non minus molitione, quam ornamentis insignis non longè aberat à Campo Flaminio. Ab hac Aedem Magnæ Virginis cognomento in Porticu dictam autumant; ibi certè olim erat. Fuere autem ibi ante Augustum, (hic enim nomine Octauiæ sororis porticum condidit, vt Suetonius refert) aliæ nobiles Porticus, quas Q. Metellus, qui Pseudophilippum, & Achæos superauit, extruxerat. Velleius: *Hic est Metellus Macedonicus, qui porticus, quæ fuere circundatæ duabus ædibus sine inscriptione positis, quæ nunc Octauiæ porticibus ambiuntur, fecerat: quique hanc turmam statuarum Equestrium, quæ frontem ædium spectant; hodieque maximum ornamentum eius loci, ex Macedonia detulit. cuius turmæ hanc causam referunt. Magnum Alexandrum impetrasse à Lisippo singulari talium auctore operum, vt eorum Equitum, qui ex ipsius turma apud Granicum flumen ceciderant, expressa similitudine figurarum, faceret statuas, & ipsius quoque ijs interponeret.* Plinius: *Lysippus Alexandrum, amicorumque eius imagines summa omnium similitudine expressit. Has Metellus Macedonia subacta transtulit Romam.* Continebant hæ porticus alia ædificia, Templa *Iunonis, & Apollinis, Curiam, Scholas, Bibliothecam.* Plinius: *Nec Sauron, atque Bathracum obliterari conuenit, qui fecere templa Octauiæ porticibus inclusa, natione & ipsi Lacones. Quidam & opibus præpotentes fuisse eos putant, ac sua impensa construxisse, inscriptionem sperantes. qua negata, hoc tamen alio loco, & modo vsurpasse. Sunt certe etiamnum in Columnarum spiris insculpta nominum eorum argumenta, rana, atque lacerta.* Marmorea ornamenta Octauiæ porticus expressit Ouidius his versibus: Porticus Octauia. Suet. in V. Aug. c. 29. Hist. lib. 1 Iunonis fortasse & Apollinis. Plin. l. 34. cap. 8. Alia ædificia in porticibus Octauiæ. Lib. 1. de art. am.

Aut vbi muneribus nati sua munera mater
Addidit externo marmore diues opus.

Erat enim prope Theatrum Marcelli filij Octauiæ. Plinius: *Corneliæ Gracchorum matri, quæ fuit Africani prioris filia, sedens statua posita est soleisquè sine amento insignis in Metelli publica porticu, quæ statua nunc est in Octauiæ operibus.* Idem: *Veneremquè Phidiæ esse Romæ in Octauiæ porticibus.* Idem: *Intra Octauiæ porticus, in Iunonis Aede Esculapius, ac Diana.* Idem: *Cupido obiectus à Cicerone Verri ille, propter quem Thespiæ visebantur, nunc in Octauiæ Scholis positus.* Idem: *in Curia Octauiæ quæritur de Cupidine fulmen tenente, cuius munus sit.* Idem ibidem: *Ad Octauiæ vero porticum Apollo Philisci Rhodij in delubro suo. Item Latona, & Diana, & Musæ nouem, & alter Apollo nudus.* Plin. li. 34. cap. 6. Lib. 36. cap. 5.

dus. Eum qui citharam in eodem templo tenet, Timarchides fecit. Intra Octauiæ vero porticus in Aede Iunonis ipsam Deam Dionysius, & Polycles, aliam Venerem eodem loco Philippus. Cętera signa Praxiteles. Item Polycles, & Dionysius Timarchidis filij Iouem, qui est in proxima Aede, fecerunt. Pana, & Olympum luctantes eodem loco Heliodorus, quod est alterum in tergis symplegma nobile, Venerem leuantem se se, Dędalum stantem Polycharmus.

Plin. l. 35. c. 10. & 11. Non minoris pretij picturæ fuerunt. Plinius: *Antiphilus Hesionam nobilem pinxit, & Alexandrum, ac Philippum cum Minerua, qui sunt in schola in Octauię porticibus.* Et: *Nobilissimas autem, quę sunt in porticibus, Octauiæ operibus.*

Plut. in V. Marcelli. Bibliothecæ inter cæteros meminit Plutarchus: *In Marcelli bonore, & memoriam mater Octauia Bibliothecam dedicauit, Cęsar theatrum, quod nomine Marcelli inscripsit.* Dion.l.66 Dion autem: *Arserunt*, inquit, *sub Tito Octauiana ędificia, vna cum libris.* Quæ postea, cum alijs, quæ arserant, restituenda idem Imperator, eodem, ac Suetonio teste, curauit.

Porticus Minucia. Vell. lib. 2 Aliæ porticus numerantur, quarum incerta sedes. Minucia. de ea Velleius: *Per eadem tempora clarus eius Minucij, qui porticus, quę hodiequè celebres sunt, molitus est, ex Scordiscis triumphus fuit.*

Porticus Seueri. In Seuero. In Antonino Carac. PORTICVS, quæ SEVERI dicebatur, vbi fuerit, incertum est. De ea Spartianus. *Extat sane Romę Seueri Porticus, gesta eius exprimens, à filio, quantum plurimi docent, structa.* Idem: *Reliquit & porticum patris nomine, quę gesta illius contineret, & triumphos, & bella.*

Porticus Gordiani. In Gord. Iuniore. De Porticu inchoata GORDIANI Iulius Capitolinus: *Instituerat porticum in Campo Martio sub Colle, pedum mille, ita vt ab altera parte, qua mille pedum porticus fieret; atque inter eas pariter, & spatium pedum quingentorum, cuius spatij hinc, atque inde viridaria essent lauro, myrto, & buxo frequentata: Medium vero lithostrotum breuibus columnis altrinsecus positis, & sigillis per pedes mille, quod esset deambulatorium; itaut in capite Basilica esset pedum quingentorum.* Hæc ille. Præterea numerantur Porticus Traiani in Campo Martio: Constantini in Regione Viæ latæ, & aliæ, de quibus P. Victor, & Sextus Rufus.

Aqua Virgo, & aliæ Aquæ, & Aquæductus. Cap. XVIII.

PROPE porticum Septorum, & Argonautarum fons Aquæ Virginis, fuit. Veteres quidem Romani, auctore Frontino per annos CCCXLI. contenti fuere vsu Aquarum, quas aut ex Tiberi, aut è puteis, aut è fontibus hauriebant. Postea subterraneis cuniculis, aut opere arcuato magnam vim aquarum induxere, non ad fontes modo, & publicos lacus, sed etiam ad vsum Balnearum, & Naualium ludorum. Influebant autem ferè in Vrbem iuxta Portam Næ-

Næuiam, Viminalem, Latinam, Ianiculensem. Quanta verò esset horum operum, & molium magnitudo ostendit Dionysius: *Mihi sanè*, inquit, *magnificentissima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperij, Aquæductus, Viæ stratæ, Cloacæ*. Eadem tria miratur Strabo. Cassiodorus: *In formis autem Romanis vtrumque præcipuum est, vt fabrica sit mirabilis, & aquarum salubritas singularis. Quod enim illuc flumina quasi constructis montibus, perducuntur, naturales credas alueos, soliditates saxorum; quando tantus impetus fluminis tot seculis firmiter potuit sustineri*. Aquæductuum quidem admirabilitatem augebat numerus, quod plurimi: longitudo, quod quidam sexaginta amplius passuum millia producerentur: laxitas, cùm flumina (quod passim auctores) reciperent, ac redderent: substructio sub terra, magnis effossis montibus: supra terram in imis vallibus arcuationes immanibus pilis fultæ elatæquè, vt alicubi altissimè CIX. pedes auctore Frontino, nempe nostrates palmos CXLV. & trientem sublevarentur. Supersunt adhuc ingentia arcuatorum operum vestigia tum extra Vrbem, tum intra mœnia: Claudiæ per dorsum Cœlij Montis à Nerone in Palatium deriuatæ, & Martiæ. Vere de his, grauiterquè Plinius: *Nihil magis mirandum fuisse in toto Orbe terrarum*.

Dionys. lib. 3.
Strabo l. 5
Cass. lib. 7 var. ep. 6.
Front. l. 2.

At magnitudinem operum sequebatur difficultas conseruandi. *Nam aut vetustate*, ait Frontinus, *corrumpuntur, aut impotentia possessorum, aut vi tempestatum, aut culpa malefacti operis, quod sæpius accidit in recentibus. Minus iniuriæ subiacent subterranea, nec gelicidijs, nec caloribus exposita. Pilæ quoque ipsæ topho extructæ sub tam magno onere labuntur*. Quæ hodie supersunt, coctili latere extrinsecus munitas cernimus. Idem ait, *Proximos ductus, id est, qui à sexto milliario lapide quadrato consistunt, maxime custodiendos, quoniam & amplissimi operis sunt, & plures aquas singuli sustinent*. Tutela ductuum antiquitus penès Censores, & Aediles erat. Primus M. Agrippa post Aedilitatem quam gessit consularis, operum suorum, & munerum veluti perpetuus curator fuit. Inde instituti Curatores Aquarum: & illis duæ ad instaurandum datæ familiæ, altera publica, quam Agrippa: altera Cæsaris, quam Claudius Cæsar constituerat. Hæc erat hominum CCCCLX. illa CCXL. His ex fisco, atque ærario commoda dabantur, diuisis in Villicos, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores, aliosque opifices, & missis quo vocabat necessitas. *Ministeria ita instituimus*, ait Frontinus, *vt pridie quid esset factura vtraque familia, dictaremus, & quid quaque die egisset, actis comprehenderetur*. Cura illa vetus admonet, quid recens ætas eiusmodi operibus tribuere debeat. Plura a Cassiodorus, b Marlianus, c Blondus, d Lipsius legenti proment.

Idem loc. cit.
Curatores Aquarum.
a l. 7. ep. 6
b Lib. 4. c. 10. 2. edit.
c Lib. 2.
d Lib. 3. c. 11. magn. Rom.

Duo nuperrima præterire non possum. Vnum est, in subterraneo ductu Aquæ Claudiæ nouas lapidum fodinas fuisse repertas. Intermisso enim aquarum cursu sub altissimis montibus Aequicolarum; sed nihilominus bibulæ terræ, quæ fornicis cameræ sustinetur, collecto supernè

 humo.

humore in ſpecus deſudante, eoque arenæ admiſto, lociq; opacati frigoribus concreto, nouus lapis alabaſtrites ingenti maſſa formatus eſt, qui longitudinem formarum cum temporis diuturnitate compleuerit. Inſtitutis lapidicinis egeri iam, vectusque in Vrbem, ac perpolitus collucere in aris cœpit. quamquam lapidarij aduertunt, ſcabrum lapidem leuiſſimam polituram non admittere, eam tamen, quæ Romanis in templis tanto marmorum ſplendore fulgentibus, laudetur.

Vetus Aquæductus. Alterum. ſub Collegij noſtri Romani ſolo veterem arcuatum Aquæductum ruinis obrutum ſepultumque, nuper fuiſſe inuentum, cùm frontis templi Ignatiani fundamenta egererentur in finibus campi olim Flaminij, & Martij; ſed multo cultiorem, pulchrioremquè quàm cæteri ex coctili latere conſpiciantur. Exteriori enim facie tabulis marmoreis veſtiebantur pilæ, antis ad latera Corinthiarum columnarum extantibus: ſed paulum reductis, idemque cruſtatis marmore paraſtatis. Exinde epiſtilia, Zophori, & Coronæ marmoreæ, ſtructumq; ſupra parietem marmora contegebãt, & columnis è marmore ſtriatis ſtatuę, vt reor, fuerant impoſitæ. Interiori parte, eaſdem pilas Tiburtini lapidis ſtructura ſolidabat, proſtantibus antis opere Dorico, & Epiſtilium Coronamque ſuſtinentibus. Supra, opus lateritium, qua condebatur Aquæductus altus circiter ſex: tres palmos latus. Arcus inter pilas marmorato obducti, & certis ſubinde ſpatijs quædam ampliora, minoribus interſtincta intercolumnia. Secundum eos arcus, cum inuentas cloacas foſſores repurgarent, partem ingentis fiſtulæ plumbeæ non longe à Pãtheo Agrippæ repererunt, eratque fuſilibus litteris in ea inſcriptum, TEMPLO MATIDIAE. P. Victor in Regione nona habet, *Baſilica Macidij*, & Onuphrius idem repetens, addit, aliàs Matidij, aliàs Matidiæ. Sed, Matidiæ legendum eſt. Vel enim Baſilica idem eſt cum templo nempe inauguratò condita: vel quod verius reor, & Baſilica Matidiæ nomine condita, & templum illi dicatum fuit, poſtquam ab Adriano adſcripta eſt inter Diuas. Erat enim Matidia Marcianæ Traiani ſororis filia, Iuliæ Sabinæ, quæ nupſit Adriano, ſoror: cuius meminit Spartianus in Adriano: *Traiani*, inquit, *reliquias Attianus, Plotina, & Matidia referebant*. Extant, & numiſmata cuſa Matidiæ nomine. In argenteo legimus *Matidia Auguſta D Marcianæ F.* Porro templum Matidiæ non longe à Pantheo in Regione nona fuiſſe neceſſe eſt. illo enim mittebant aquæ ductus.

Plumbus canalis.

In regionibus Vrbis.

In eiuſdem templi fundamentis, quæ ſecundum latus templi ducebantur, non exiguæ balnearum priuatarum reliquiæ inuentæ ſunt. Conuexæ ibi fornaculæ, vnde per fictiles canaliculos inuicem conſertos igneus vapor in varia etiam diuerſæ contignationis hypocauſta expirabat. modicæ ibidem cellulæ, ad ſtaturam hominis paulo amplius dimenſæ: cruſtis tectæ marmoreis maculoſis, & parijs: vermiculata ibidem, teſſellisque verſicoloribus in folia floresque picturata pauimenta. qualia vidimus etiam in Auentino, & memorantur à Plinio: *Lithoſtrota cœptauere iam ſub Sylla paruulis certè cruſtis, extatque hodie quod in Fortunæ delubro*

L. 36. c. 25

Præ-

Praeneste fecit. Fistulæ quoque ibi plumbeæ in coni figuram fusæ. in quarum vna, fusili item opere legebatur inscriptio: NARCISSI AVG. LIB. AB EPISTVL. Nempe hic habitauerat Narcissus ille Claudij Cæsaris libertus, de quo Suetonius: *Sed ante omnes suspexit* Claudius *Narcissum ab Epistolis, & Pallantem à rationibus*. Plinius inter ditissimos numerat: *Multos postea cognouimus seruitute liberatos opulentiores, Crasso, pariterque tres Claudij principatu Pallantem, Callistum, & Narcissum*. Iuuenalis: In V. Claudij c. 28. L. 33. c. 10 Iuu. sat. 5.

Nec diuitiæ Narcissi,
Indulsit Cæsar cui Claudius omnia, cuius
Paruit Imperijs, vxorem occidere iussus.

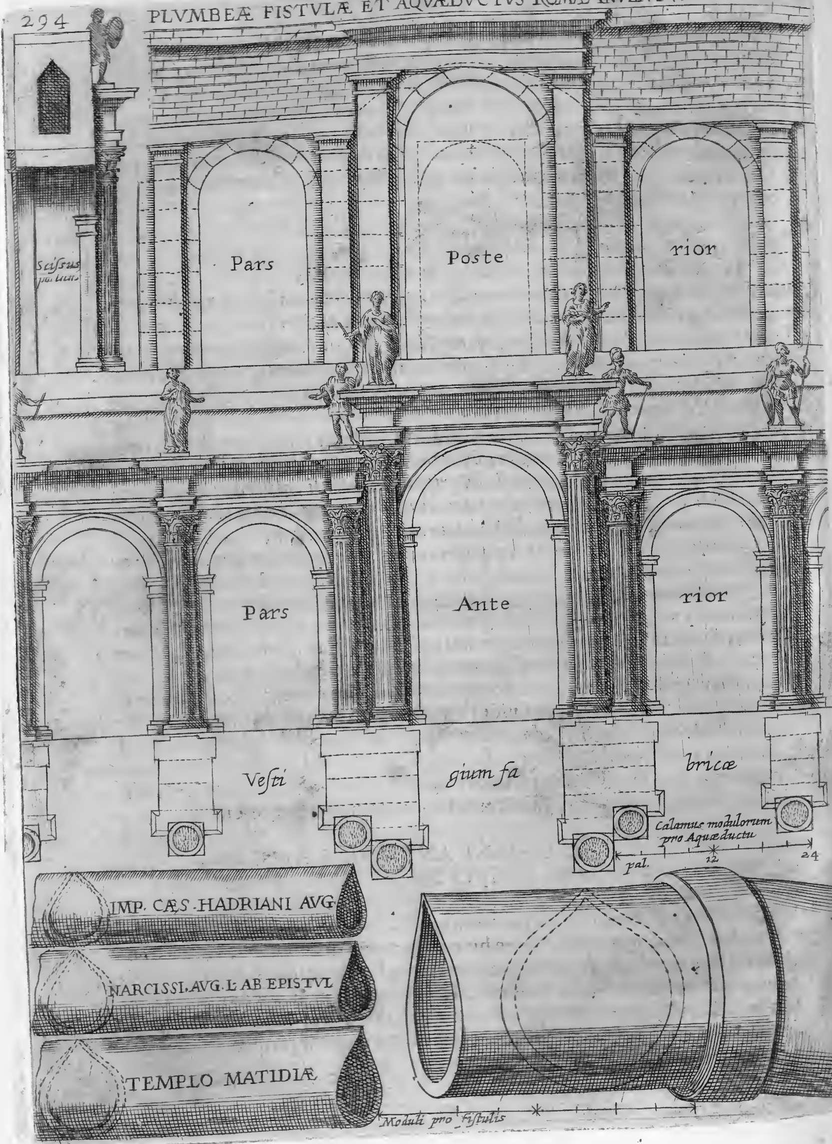
Suetonius: *Quærente Claudio de fisci exiguitate non absurde est dictum: abundaturum si à duobus libertis in consortium reciperetur*. Dion: *Narcissus hominum ea tempestate potentissimus, & qui amplius quatuor millies sestertium possederit*: id est, plusquam centies centena millia, siue decem milliones aureorum. Idem consulenti Claudio nuptias Agrippinæ neptis palam dissuaserat, eidem insensus, & cum Augusta postea iurgatus. Quare irata fœmina cum primum licuit per Imperium filij Neronis, hominem sustulit, Tacitus: *Nec minus præparato Narcissus Claudij libertus, de cuius iurgijs aduersus Agrippinam retuli, aspera custodia, & necessitate extrema ad mortem agitur, inuito principe, cuius abditis adhuc vitijs per auaritiam, & prodigentiam mire congruebat*. Sueton. in Claud. capit. 28. Tac. l. 13. ann.

Quoniam autem canalis ille plumbeus in latere sinisteriore templi repertus est: in dextero immanis alia è plumbo fistula est inuenta, quinquaginta palmos sub terra defossa, lato hiantiquè, qualis maiorum bombardarum extrinsecus solet esse, tubo: nec omni ex parte tereti, ac rotundo: sed paulum acuminato, vt latius quà fluebat in imo aqua spatium esset. Huius fistulæ quia longissime excurrebat, inuentus non est exitus: & quia nullius auctoris nomine notabatur, earumdem Narcissi Balnearum fortasse fuit; aquarum videlicet omnium receptaculum quæ è superioribus tubis confluentes, humiliori latiorique alueo ducebantur ad Tiberim. Fistulæ plumbeæ Aquæductuum.

Alia quoque fistula hac posteriore minor, illa Narcissi latior est refossa in ipsis fabricæ Collegij fundamentis, cum hac inscriptione:

IMP. CAES. HADRIANI ANTONINI AVG. PII.
SVB. CVR. PORCI POTITI PROC. ANN. SYMPO. F.

Hæc omnia in ære incidenda curauimus. Sed quoniam altior arcus fultus maioribus columnis minores hinc inde arcus distinguebat (incertum quam ob causam, & an certa per interualla alios æquales haberet) ibi aqua ductu inferiore fluens paulum ascendebat: vel si eodem procedebat æquilibrio, arcui maiori aliquid aliud molitores substruxerant, vt fornicem aquæ inter parietes sustineret. Vtrumque in postica parte ædificij punctis notatum est.

Scissus
Pars Poste rior
Pars Ante rior
Vesti gium fa bricæ
Calamus modulorum pro Aquæductu
pal. 12 24
IMP. CÆS. HADRIANI AVG.
NARCISSI. AVG. L. AB EPISTVL.
TEMPLO MATIDIÆ
Moduli pro Fistulis

Iam quæ spectant ad corriuatas aquas, AQVAM VIRGINEM, de hac enim dicere cœperam. Agrippa deduxit. *Virgo ideo appellata*, ait Frontinus *quod quærentibus aquam militibus puella virguncula quasdam venas monstrauit, quas secuti qui foderant, ingentem Aquæ modum inuenerunt. Aedicula fonti apposita hanc Virginem pictura ostendit.* Plinius aliam causam refert. *Idem*, inquit, *Agrippa, & Virginem adduxit ab octaui lapidis diuerticulo* II. *millia passuum Prænestina via. Iuxta est Herculaneus riuus, quem refugiens, Virginis nomen obtinuit.* Plin. l. 31. cap. 3. Aliam Cassiodorus lib. 7. epist. 6. *Currit aqua Virgo sub delectatione purissima: quæ ideo sic appellata creditur, quòd nullis sordibus polluatur.* Dion: *Aquam, quæ Virgo vocabatur, proprijs sumptibus Agrippa adduxit, Augustamque nominauit. quod ita gratum fuit Augusto, vt inopia aliquando vini existente cum quæritaretur populus, satis prouisum diceret esse ab Agrippa, ne quis eorum siti periret.* Lib. 54. Frontinus post tertium Consulatum Agrippæ id factum scribit C. Sentio Sp. Lucretio Coss. Anno Vrbis DCCXXXV. cum quo consentit Dion: Plinius: *Agrippa*, inquit, Front. l. 2. *in Aedilitate sua* (& fuisse Aedilem post Consulatum idem eodem capite Dion l. 54. testatur) *adiecta Virgine Aqua, cæteris corriuatis, atque emendatis, lacus DCC fecit, præterea salientes CV. Castella CXXX. complura etiam cultu magnifica: operibus ijs signa CCC. ærea, aut marmorea imposuit, columnas ex marmore CCCC. eaque omnia annuo spatio.* Plin. l. 36. cap. 15. Numerum fontium innumerabilem, quos alij faciendos curarunt, quisque potest conijcere. *Pars vnius Iuliæ*, inquit Frontinus, *Castellis CCLII. Montis Esquilini vsibus effunditur.* Front. l. 1. Porro Fons Aquæ Virginis, eodem fere, vbi nunc est, loco fuit, iuxta Septa, siue eorum porticus, non longe à Colle Hortorum adiuncta Aede Iuturnæ. Ouidius:

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic vbi Virginea campus obitur Aqua.

Arcus Virginis, ait Frontinus, *initium habent sub hortis Lucullianis*, hi erant in Colle hortorum, *finiuntur in Campo Martio secundum frontem Septorum.* Ibi vero emergebant aquæ, vbi desinebant arcus. Hos arcus disturbauit C. Cæsar, quia nimirum amphitheatrum iuxta Septa inchoauerat, Claudius restituit.

Deinde aliquot seculis intercœptam, & dilapsam Nicolaus V. tum Sixtus IV. deinde Pius IV. acquisitis etiam nouis fontibus restituerunt. Tactu præstitisse olim Virginem, haustu Martiam tradit Plinius. Plin. li. 31. cap. 3. Nunc Virgo, Treuia nomine, Martia pridem intercœpta, tactu pariter haustuque præcellit: non solum publicis, sed priuatis etiam Ciuium vsibus totam per Vrbem distributa.

IVLIAM idem Agrippa deduxit. Aqua Iulia. Sed XIII. annis ante Virginem anno Vrbis DCCXXI. ad milliarium ab Vrbe XII. via Latina: acquisitæque ab inuentore nomen Iuliæ est datum. hæc ductu quindecim millium passuum prope Portam Næuiam parte sui effundebatur. Frõtinus: Front. li. 1. *Prius tamen pars Iuliæ ad Spem Veterem* (huius Aedes ad eam portam fuit) *excepta Castellis CCLII. montis vsibus diffunditur.* altera pars effundebatur

Dion.l.48 tur in Viminalem. Dion: *Eodem*, inquit, *tempore* (sub Triumuiratu) *Aquæ, quas Iulias nominarunt, IN VRBEM CANALIBVS DVCTAE SVNT*.

Lib. 1. Huic *TEPVLA ab eodem Agrippa mixta est*, vt ait Frontinus; Quæ ante ex agro Tusculano collecta, & in Vrbem perducta fuerat. Aliam exclusit, quæ dicebatur Crabra; *seu quia vsum improbauerat; seu quia Tusculanis possessoribus relinquendum credebat*, vt idem Frontinus. In Viminalem Tepula exibat cum Iulia, quamquam paulo inferiore libra. Censores autem Cn.Seruilius Cepio, L. Cassius Longinus, qui eam in Vrbem perduxerant, in Capitolium ante adducendam curauerunt. *Eodem anno Agrippa ductus Appiæ, Anienis, Martiæ pœne dilapsos restituit, & singulari cura cum compluribus salientibus aquis instruxit Vrbem*: Lib. 1. Frontinus. Eiusdem *Appiæ*, vt ait Plinius, *Anienis, Tepulæ ductus reficere. Q. Marcius iussus à Senatu, nouam à nomine suo appellatam cuniculis per montes actis intra Præturæ suæ tempus adduxit*. Plin. l. 36. cap. 15.

Aqua Martia. Hæc est Aqua MARTIA, eodem auctore, *inter reliqua Deùm munere Vrbi tributa, clarissima aquarum omnium in toto Orbe, frigoris salubritatisque palma: præconio Vrbis: stagnino colore præuiridi, splendore, & rigore gratissima*. Quod postremum illi attribuit Frontinus. Statius: Plin. l.31. cap.3. Syluar.l.1

Marsasque niues, & frigora ducens
Martia. Et alibi eodem libro.
Teque per obliquum penitus quę laberis amnem
Martia, & audaci transcurris flumina plumbo.

Nam & flumina Aquæductus traijciebant, teste Frontino. Hæc ad milliarium XXXIII. concepta in Pelignis nomine quondam Aufeia, ductu passuum LX. millium DCCX. & semis corriuata est. *Transit*, inquit Plinius, *Marsos, & Fucinum lacum Romam non dubie petens. Mox specu mersa in Tiburtina se aperit IX. m.p. fornicibus structis perducta*. paulo aliter Frontinus: *Opere*, inquit, *supra terram paßuum vij. millium CCCCXLIII*. Neque ille Anci Marcij mentionem fecit, qui teste Plinio, primus eam auspicatus est in Vrbem ducere. quod tamen vix persuaserit, cum eo Rege longè à ditione Romanorum tam ipsa, quàm regio, in qua oriebatur, Romanis esset ignota. Emergebat autem cum Iulia, & Tepula ad Viminalem portam, quæ nunc, vt aliàs dixi, clausa est. Et parte sui post hortos Pallantinos in Esquilijs, teste Frontino, mixta riuo Herculano deijciebat se per Cœlium. Perducta est etiam in Capitolium, & Auentinum. Sed postquam in Cœlium, & Auentinum deducta est à Nerone Claudia, exclusa ab his & Martia, & Iulia est. *Quo fiebat*, inquit Frontinus, *vt quoties defectio aliqua interuenisset Aquę Claudię, celeberrimi colles sitirent*. Quare Traianus ampliore opere his collibus Martiam reddidit,& suas in Thermas induxit. Ideo & Traianam appellatam,non dubitant Fuluius,& Marlianus. Eodem Frontino auctore, *omni parte Vrbis lacus tam noui, quam veteres plerique binos salientes diuersarum aquarum acceperunt; vt si casus alterutram impedisset, altera sufficiente non destitueretur vsus*. Ex quo apparet tam Cæsa-

Martia vnde deducta quo effunderetur.

Front.l.2.

rum

rum, & Curatorum prouidentia, quàm geminatis vbique fontibus aquarum vbertas. Deniquè cum aliæ alijs vsibus assignarentur. *Martia tota potuit*, vt idem ait, *propter salubritatem seruiebat*. Eius ductus cum Augustus, siue Agrippa eius nomine, & Titus refecissent (Dion enim Agrippam: Inscriptio portæ Esquilinæ Augustum pronunciat) M. Antoninus iterum restituit, & nouum illi fontem Antonianum nomine adiecit. Aliam aquam eiusdem bonitatis, ante adiecerat Augustus, quæ ab inuentore Augusta dicta est.

Martia seruiebat potui. Lib. 49.

CLAVDIA bonitate MARTIAE proxima, & illa altior, à Caio Caligula inchoatis binis ductibus, à Claudio perfectis per millia passuum XLVI. auctore Frontino, subterraneo, & arcuato opere cum Aniene Nouo perducta est. *A lapide*, inquit Plinius, *quadragesimo* (XXXVIII. iuxta Frontinum) *ad eam excelsitatem, vt in omnes Vrbis montes leuarentur, influxere Curtius, atque Cæruleus fontes*. Suetonius: *Claudiæ aquæ gelidos, & vberes fontes eorum alteri Cæruleo, alteri Curtio, & Albudino nomen est: simulque riuum Anienis nouo lapideo opere in Vrbem perduxit, diuisitque in plurimos, & ornatissimos lacus*. Ductus Anienis efficiebat passuum LVIII. millia DCC. opere omnium altissimo, quà arcuatum attollebatur. Hic Romæ cum Claudia mixtus eam frequenter abactis secum ripis limo turbidus vitiabat: nec minus cæteras, in quarum specus, quod altissime flueret, ab aquarijs inducebatur: donec Nerua principe tam Anio, quam reliquæ inter se discretæ fluxerunt.

Aqua Claudia.

In V. Claudij c. 20.

Dictus hic ANIO NOVVS ad VETERIS discrimen, quem M. Curius L. Papyrius Cursor Censores in Vrbem deducēdum curarunt. Ann. Vrb. CCCCLXXXIC. Effluebat ANIO VETVS in salinas, qui locus erat ad portam Trigeminam, alia sui parte intra portam Esquilinam per altiores Vrbis tractus distribuebatur. Postea verò, quòd turbulentus, & minus salubris esset, in hortorum rigationem, atque in ipsius Vrbis sordidiora ministeria destinatus est. Hi duo riui Anienis ex Aniene flumine in Vrbem corriuati. Sed vetus humilior, quia propiùs Vrbem, supra Tibur XX. milliario concipiebatur. At Claudia, quæ post Anienem, secundum tenebat altitudinis locum, post hortos Pallantianos (Hi erant ad S. Eusebium in Colle Esquilino) finitis arcubus, cum Aniene nouo fistulis per Vrbem distribuebatur. Sed ante, partem sui ad portam nunc Maiorem transferebat in Cœlium. Nero enim extructis arcubus deduci voluit in Palatium. *Ij directi*, inquit Frontinus, *per Cœlium Montem iuxta templum D. Claudij terminantur*. Et: *Nero Imperator Claudiam opere arcuato assumpsit, exceptam vsque ad templum D. Claudij perduxit, vt inde distribueretur*. Erant ibi Castella, per quæ partim læuorsum in Auentinum, partim in Palatinum dextrorsum distribuebatur. Porro arcuum Neronianorum magna pars adhuc visitur, longo tractu intersecantium Cœlium Montē. Incipientes enim ab ea, quam dixi porta, secundum hortos Card. Federici Cornelij per dorsum Cœlij procurrunt ad Basilicā Lateranensem: inde ad Aedem S. Stephani cognomento Rotundam, vbi dicitur olim fuisse templum Claudij. *Hic modum*, Aquæ, *quem*

Anio nouus & vetus.

Vbi Claudia effunderetur.

Front. li. 1. Idem li. 2.

Arcus Neroniani ad excipiendam aquā Claud. ā.

quem acceperunt, ait Frontinus, *aut circa ipsum Montem Cælium, aut in Palatium, Auentinumque, & in Transtiberinam Regionem demittunt.* Quare arcus, qui inde conuersi ad templum SS. Ioannis, & Pauli descendunt in Vallem inter Cœlium, & Palatinum sitam, in quem postremò Aquam deferebant, Neronianum nomen non habuerunt; vel antiquiores illo, vel recentiores. Arcus autem Neronianos L. Septimius Seuerus, & Antoninus filius reficiendos curarunt, quod notat vetus lapis, vt ait Marlianus, repertus ad Portam Mæuiam; cum ante Aquæductus omnes Vespasianus, ac Titus reddita aqua restituissent. De Claudia in Auentinum perducta scripsit etiam Cassiodorus lib. 7. ep. 6. *Claudiam per tantam fastigij molem sic ad Auentini caput esse perductam, vt cum ibi ex alto lapsu ceciderit, cacumen illud quasi imam vallem irrigare videatur.*

ALSIETINAM prouidit Augustus, ideo & Augusta dicta est. Hæc *omnibus humilior erat*, vt ait Frontinus, parum salubris: Naumachiæ, quam Augustus trans Tiberim fecit, hortis subiacentibus, & vsibus priuatorum inseruiens.

Herculaneus riuus Front. l. 1.

HERCVLANEVS RIVVS supra Anienem nouum conceptus ei postea iungebatur, gratiam splendoris amittens, cum esset natura purissimus. In Vrbe etiam Martiæ adiunctus Cœlium irrigabat.

Aqua Appia.

APPIA à nobis vltimo dicitur, quæ primo est ab Appio Claudio, cui postea Cæco cognomen fuit, deducta, M. Valerio Maximo, P. Decio Murena Coss. Anno Vrbis CCCCXLII. Cassiodorus: *His Consulibus per Appium Claudium Censorem via facta, & aqua inducta est, quæ ipsius nomine nuncupatur.* Inter milliarium VI. & VIII. concepta, passuum amplius vndecim millibus deriuata effundebatur prope portam Capenam, & Trigeminam, ad Salinas, fluens vsque ad Campum Martium. Hæc post Alsietinam maxime humilis, & subterraneo labens riuo, quod teste Frontino; *humiliore directura antiquiores perducerent, nondum explorata arte librandi, vel quia sponte aquas celarent, ne hostis interciperet.* Sed tamen illis magnæ fuit laudi cepisse, quod deinde tantam aquarum copiam, & commoda in Ciuitatem inuexit.

Numerus Aquarum Romanarum.

Hæ porro aquæ, quæ varijs temporibus fluxerunt Romanam in Vrbem sunt: Appia: Anio vetus, & nouus: Martia, cui addita est Augusta ab Augusto vsque ad caput Martiæ deducta, & fons Antonianus: Alsietina: Tepula, cui postea mixta est Iulia, Crabra, quæ primum pro voluntate aquariorum, deinde tota iussu Imperatoris exclusa est: Aqua Virgo: Claudia, quæ triplex, Albudina Curtia, & Cærulea: Demum Herculanea, siue Herculaneus riuus vna cum Claudia fluens. Aliæ multæ numerantur. Sed quis post M. Aurelium Imperatorem deduxerit, plane non liquet. Varij quidem Cæsares ductus vetustate collabentes vsque ad Theodoricum Regem instaurarunt, & aquas dilapsas, vel interceptas restituerunt: in colles, quos antea non irrigabant, deduxerunt, & ad suas Thermas, Balnea, Nymphæa, Prætoria; vnde illis nouum nomen quæsitum est. Vt Aquæ Traianæ, quæ vt aiebam, Martia erat. Quid? si

Aquæductus instaurati.

idem

idem accidit Anieni nouo? Nam Traianus, ne ille flueret lutulentus, ac turbidus excipi ex lacu iussit, vbi aqua purissima erat, non ex flumine: *Cæsarem*, inquit Frontinus *Neruam, Traianum præscribente titulo*. Sed tamen cùm aquis, quas enumeraui, aliæ ab alijs, & post Frontinum perductæ adijciantur, prætereundæ non sunt: etsi quædam non fontes, sed nomina multiplicant. *Sabatina*, quæ in lacu Sabate, vt ait Festus, excipiebatur. *Alexandrina*, de qua Lampridius: *Thermas sui nominis fecit* Alexander *iuxta eas, quæ Neronianæ fuerunt aqua inducta, quæ nunc Alexandrina dicitur*. Nisi hæc, vt Traiana, vetus erat, *Septimiana*: nisi hæc quoque ex antiquis fuit. *Seueriana*: sed cur hæc Septimiana non est? *Ciminia*: quam Sabatinam dicit Onuphrius. Annia, Algentiana: mihi sanè ignotæ. *Cærulea, Albudina*: malè additæ, nam sunt partes Claudiæ. *Damnata*: hæc, reor, Crabra est, quam exclusit emisitque Agrippa. Aurelia, Antoniana: sed ad quem Cæsarem referendæ? nam plures Aurelij Antonini. Quorum vnus ductus Martię instaurauit, & aquam dilabentem reduxit, vt in arcu portę nunc S. Laurentij legitur. Nomina non semper aquas multiplicant.

Imp. Cæs. M. Aurelius Antoninus Pius Fœlix Aug. Parth. Max. Brit. Max. Pont. Max. Aquam Martiam varijs Kasibus impeditam purgato fonte, excisis, & perforatis montibus, restituta forma, adquisito etiam fonte nouo Antoniniano, in sacram Vrbem suam perducendam curauit.

Ab hoc Cæsare Aureliam fortasse adiecto ad Martiam nomine, & Antonianam cum illa permixtam habemus. Quis enim è Marcis Aurelijs Antoninis pręter Caracallam, Parthicum se, & Britannicum Max. dixisset?

Iam Aquæductus teste Frontino prope Vrbem, nempe à *sexto milliario plures aquas singuli sustinebant*. Romæ autem fuisse quatuordecim testatur Procopius. *Romæ*, inquit, *Aquæductus decem, & quatuor numero sunt, cocto ex lapide per priscos homines ædificati, ea latitudine, ac simul profunditate, vt equester vir aliquis ipso cum equo per eos superne euadere liberius queat*. Ideoquè Bellisarius, ne per eos Gothi transirent, ædificio complexus muniuit, ac sepsit. Quo tempore cum ijdem Gothi in Vrbis obsidione Aquas omnes sustulissent, quæ præter reliqua cōmoda versatiles molas ad conterenda frumenta voluebant; molas frumentarias, quas hodiequè in medio Tiberi ædificari videmus, excogitauit Belisarius. Hæ multiplici laxoque ferreo vinculo ripis alligantur: tum ligneis machinis, quæ denticulatis rotis committuntur, expansas tabulas flumini obijcientibus, & vndarum vorticoso impetu circumactis, insertos supra immanis ponderis molares lapides celerrime versant. Cæterum paulo ante Gothicum bellum Theodoricus Rex Italiæ curauerat ductus reficiendos. Iubet enim apud Cassiodorum: *Si quid autem conficiente senio fuerit demolitum, peruigili celeritate reparetur; vt & constructio fabricæ illibata permaneat, & aquæ distributio nulla se custodum venalitate subducat*. Tanta vero non modo publicè, sed etiam priuatim

Romæ XIV. aquæ ductus.

Molæ ad conterenda frumēta inuentæ.

uatim per Vrbem vis aquæ distributa erat; vt vix animo queat comprehendi. Strabo: *Flumina per Vrbem, & Cloacas videri fluere, atque vnamquamque domum propemodum habere fistulas, & canales, quibus aquam inducat*. Frontinus: *Irriguos agros, tabernas, cœnacula, & conceptelas, deniquè omnes perpetuis salientibus instructas inuenimus*. Plinius: *Si quis diligentius æstimauerit aquarum abundantiam in publico, balneis, piscinis, domibus, euripis, hortis suburbanis, villis, spatioque aduenientes, extructos arcus, montes perfossos, conualles æquatas, fatebitur nihil magis mirandum fuisse in toto Orbe terrarum*. Frontinus: *Sentit hanc curam Regina, & Domina Orbis in dies, quæ terrarum Dea consistit, cui par nihil, & nihil secundum: & magis sentiet salubritas eiusdem æternæ Vrbis, aucto castellorum, operum, munerum, & lacuum numero nec minus ad priuatos commodum, quod ex incremento beneficiorum eius diffunditur*. Quorum similia vsurpare hac tempestate possumus influentibus in Vrbem vberrima copia Aquis, Virgine, Fœlice, Paulina, & in omnes Vrbis angulos distributis. Sed ex his sola Virgo potui idonea. Et forte accidet aliquando; vt etiam Martia, illa aquarum Regina, Dominæ Vrbi restituatur.

Strabo l.5 | Front. l.2. | Plin. l.36. cap.15. | Front. l.2.

Thermæ. Cap. XIX.

THERMEA Agrippæ, & nonnullorum Cæsarum, Martio minorique Campo assignantur. De ijs, alijsque nunc institutus sermo est. Porrò THERMAE calida dicuntur loca, in quibus non solum Aqua, sed etiam vapore, halituque corpora incalescunt. θερμὴ enim calor est. Liuius cum saltum Thermopylarum in Græcia inter duo altissima iuga describeret: *ideò*, inquit, *Pylæ, & ab alijs, quia calidæ aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatus: nobilis Lacedæmoniorum aduersus Persas morte magis memorabili, quam pugna*. THERMAE igitur Romanis BALNEA fuere calidarum aquarum, vnde ædificijs adhæsit nomen; quamquam in ijs etiam frigida perfunderentur. Admiranda autem est earum amplitudo, & numerus; nam de luxu alibi est dictum. De amplitudine Ammianus: *Lauacra* enim dixit *in modum prouinciarum extructa*; & quæ supersunt ex Antonianis, ac Diocletianis reliquiæ abundè confirmant: quæque ab his vestigia Romani Architecti linearunt. At numerus fere sine numero. supra octingentas P. Victor agnouit. Plinius: *Quæ nunc Romæ ad infinitum auxere numerum*. Quotidie enim lauabant ante cœnam hora, vt ait Martialis, octaua; quæ vnde vigesimæ Italicæ æstate: hyeme vigesimæ primæ circiter respondet. Nam Romani horas inæquales duodecim de die numerarunt. Itaque præter lauacra Principum, quæ gratuita populo præbebant, & alia quæ conducebantur; suas quisque balineas domi fere habebat, præsertim nobiles Ciues ad priuatos vsus. De modo ædificandi Vitruuius, & apud illum

Thermæ quid sint. | Dec.4.l.6. | Thermæ Romanis Balnea. | Et fere innumera. | L.36. c.15 | Li. 4.ep.8. | Vitruu. li. 5.cap.10.

illum interpretes. Hic de Thermis Principum sermo est.

Fuere in Campo, aut finibus campi vtriusque, THERMAE AGRIPPAE, quas excitauit Agrippa prope Pantheon. Dion: *Agrippa Vaporarium Laconicum fecit. Laconicum autem vocatur id genus Balnei, quoniam hic tum nudari corpora, tum inungi oleo præcipuè videbantur.* Idem: *Moriens Agrippa populo hortos, & balneum à se denominatum legauit, vt gratis leuarentur.* Ad earum ornatum pertinent statuæ ibi ab Agrippa positæ. *Inter quas distringentem se à Lysippo factum ante thermas dicauit mire gratum Tiberio Principi. Qui non quiuit temperare sibi in eo, quamquam imperiosus sui, inter initia principatus: transtulitquè in cubiculum ibi signo substituto: Eumquè clamoribus populi reposcentis reposuit*; vt Plinius. Et picturæ, de quibus idem: *In Thermarum, quoque calidissima parte marmoribus incluserat Agrippa paruas tabellas paulo ante cum reficerentur sublatas.* Idem: *Agrippa in Thermis, quas Romæ fecit figlinum opus encausto pinxit, in reliquis albaria adornauit: non dubie vitreas facturus cameras, si prius inuentum id fuisset, aut à parietibus scenæ, vt diximus Scauri, peruenißet in cameras.* Ambigi potest, an ad easdem Thermas, & Pantheon Campus Agrippæ fuerit, an potius ad porticum Vipsaniam, & Aquæ Virginis fontem: *Campum autem Agrippæ, porticu excepta, ac Diribitorium ipse Augustus dedicauit, siue publici iuris fecit.* Hæc porro sunt Agrippæ monimenta; quæ memorat Tacitus: *Sed solatium populo exturbato, & profugo Campum Martis, ac monumenta Agrippæ; hortos, quin etiam suos,* Nero, *patefecit.*

Thermæ Agrippæ. Dion. l. 53

L. 35. c. 4.

L. 36. c. 25

Dion. l. 55

Tac. li. 15. annal.

Idem NERO SVAS etiam in Campo THERMAS extruxit, eximij operis. Testatur Martialis.

Therm a Neronis. L. 7. ep. 33

Quid Nerone peius?
Quid Thermis melius Neronianis?

De ijs & Statius laudans balneum Etrusci:

Stat. li. 1. syluar.

(Fas sit componere magnis
Parua) Neronea nec qui modo lotus in vnda
Hic iterum sudare neget.

Hæ nono Imperij anno ædificatæ à Nerone sunt, vt ait Eusebius in Chronico, *quas Neronianas appellauit.* Sed *Thermæ NERONIANAE*, vt ait P. Victor, *postea ALEXANDRINAE dictæ.* Et Cassiod. in Chronico: *Thermæ à Nerone ædificatæ, quas Neronianas appellauit, cuius odio, mutato vocabulo nunc Alexandrinæ nominantur.* At Eusebius in eodem Chronico refert *nouas ab Alexandro excitatas anno eius Imperij quinto.* Et Lampridius: *Opera*, inquit, *veterum Principum instaurauit ipse noua multa instituit. In his Thermas nominis sui iuxta eas, quæ Neronianæ fuerunt, aqua inducta, quæ Alexandrina nunc dicitur. Nemus Thermis suis de priuatis ædibus suis, quas emerat, diruptis ædificijs fecit.* Dicendus est ergo Alexander veterum operum instaurator restituisse, atque ornasse Neronis Thermas, & nouas ipse ædificasse. Aliquis etiam timide dixerit: quòd hæ illis essent proximæ, fortasse vtrasque di-

Thermæ Alexãdrina. In V. Alexandri. Aqua Alexandrina.

ctas esse Alexandrinas. Semper enim in nouos Principes prona adulatio est. Cum præsertim ille Neronianis, circumcirca, lucos, & syluas addiderit: neque his tantum, sed etiam alijs lumina adiecerit, vt de nocte etiam vsui essent. Quod notat idem Lampridius: *Artium vectigal pulcherrimum instituit. Ex eoque iussit Thermas, & quas ipse fundauerat, & superiores populi vsibus exhiberi: syluas etiam in Thermis publicis deputauit. Addidit & oleum luminibus Thermarum, cum antea non ante Auroram paterent, & ante Solis Occasum clauderentur.* Sed postea Tacitus Cæsar auctore Vopisco, *denuo Thermas omnes ante lucernam claudi iussit, ne quid per noctem seditionis oriretur.* Apparent harum vestigia propè templum S. Ludouici nationis Gallicæ in ædibus Mediceis ad Circum eiusdem Alexandri, hodie Nauonium. Neronianæ in propinquo fuisse dicuntur. Exprimuntur nummo æreo Alexandrinæ, quem in fine libri apponam.

Luci circũ Thermas.

Vbi essent Thermæ Alexãdri, & Neronis.

Thermæ Adriani.

Thermarum ADRIANI meminit P. Victor, & Sext. Rufus in Regione nona. alius veterum, quem ego viderim, non meminit. Spartianus ita scribit de Adriano: *Romæ instaurauit lauacrum Agrippæ, eaque omnia proprijs, & veterum nominibus consecrauit.* His verbis adduci quispiam potest, vt putet, Thermas Agrippæ Adriani fuisse nuncupatas, & vtrũq; nomen sortitas, quare alias Adriani Thermas in Campo non esse vestigandas. Sed tamen auctoribus Sext. Rufo, & P. Victore propriæ Adriani Thermæ in Campo statuendæ sunt. Eas autem prope forum Antonini, nunc Columnæ, fuisse haud absimile veri est. Idem Adrianus lauacra pro sexibus separauit: vetuitque ne mulieres cum viris lauarent, vt Spartianus, & Dion testantur, quod postea iterum sanxit Alexander, referente Lampridio.

Thermæ Adriani.

In vita Adriani. Dion. l. 69.

Thermæ Domitiani.

Ponuntur & THERMAE DOMITIANI prope eius Naumachiam in Campo ad Cœnobium Monialium Sancti Siluestri, de qua supra. Eusebius perobscure de his: *Sub Domitiano multa opera Romæ facta, in quibus Thermæ Traianæ, & Titianæ.* Idemque Cassiodorus: *Sub Domitiano insignissima Romæ facta sunt opera, Forum Traiani, Thermæ Traianæ, & Titianæ.* Plutarchus Balneum quidem factum à Domitiano tradit, sed in Palatio, vt alias dixi, *si in Domitiani domo videant porticum, vel Basilicam, vel Balneum, vel pellicum diætam.* Verùm Ecclesiasticæ historiæ de S. Syluestro tradunt: *eum Ecclesiam fecisse, & constituisse titulum iuxta Thermas Traianas (aliàs, aiunt, Domitianas.)* Rursus de eodem: *Titulum suum constituisse iuxta Thermas Domitianas, quæ cognominantur Traianæ.* Rursus: *Consilium celebrasse intra Thermas Domitianas.* Titulus autem ille Equitij dictus est, quo Aedes S. Martini in Montibus hodieque insignitur: certisque vestigijs S. Pontificis memoriam designat: & id templum conditum iuxta Thermas Traianas, supra retuli ex Anastasio. In hac dubitatione ponendum est, Domitianum etsi Balneum fecerit in Palatio, eo tamen loco Esquiliarum Thermas non fecisse, nihil enim de his legimus apud ethnicos scriptores. Quod si dicas: Thermas Domitianus fecit, nec perfecit perfectas postea à Traiano;

In Chronico. In Chronico. Plutar. in Poplic. Tom. I. Conc. & Anast. in vita.

Domitianus Thermas non fecit.

Ide o-

Ideoque nomen vtriusque adeptæ non memorantur à Suetonio; contra est, quia etiam opera imperfecta Domitiano Suetonius ascripsit, vt forum Neruæ, quod forum Traiani dixit Cassiodorus. Cur igitur non idem scripsit de Thermis, si illum nouerat earum conditorem? Deinde si inchoatas perfecisset Traianus, Domitiani nomen, vt forum Neruæ penitus amisissent. Sed cum Domitianus Thermas non fecerit, Thermæ tamen Titi eius fratris in eo tractu vel auctæ à Domitiano, & ornatæ, vel propter incendium, quod sub Tito Romæ ingens fuit, non improbabiliter refectæ sunt. Quamobrem dictæ etiam Domitianæ. *Plurima*, inquit Suetonius, *& amplissima opera incendio absumpta restituit: sed omnia sub titulo tantum suo, ac sine vlla pristini auctoris memoria.* Iam Thermis à Traiano factis hæ Titi Cæsaris Thermæ proximæ erant & prope contiguæ. Quæ cum Domitianæ dicerentur; multos post annos ætate scriptorum vitæ S. Siluestri, credibile est, propter ædificiorum propinquitatem, promiscue à vulgo fuisse vsurpata nomina: & quia vnum quodammodo esse videbantur, Traianas Domitianas, Domitianas Traianas esse Dictas. Quod si non placet solutio, dicent alij meliora, quæ placeant. Nec sane ab his dicuntur, qui vel Domitianum fecisse Thermas nullo veteri auctore, affirmant: vel contra a eosdem negant Traianum struxisse.

De quibus suprac. 10

Thermas PHILIPPI cum Titianis, Traianisque in tertia Regione, & parte Esquilini collis inter se propinquas iam statuimus. Alij Balnea Traiani statuunt in Auentino, Adriani vero in Esquilijs. Sed eruditiores cum P. Victore PRIVATA Traiani BALNEA in Auentino collocant, fortasse extructa ante adeptum Imperium. Adriani verò verius ponuntur in Campo, vt diximus. Aurelius Victor in epitome. *Traianus*, inquit, *ob honorem Suræ, cuius studio Imperium arripuerat, lauacra condidit.* De Thermis item Traiani Eutropius.

a P.Vict.& Pausaniā & lapides

Thermæ Philippi.

Eutr. l. 10.

In Auentino quidem Thermæ Varianæ fuerunt, id est Heliogabali, qui & Varius est dictus. Eas P. Victor statuit in Regione xiij. Idemque ostendit plumbeus canalis in Auentino inuentus versus Portam Ostiensem S Pauli in quo vetus erat inscriptio:

Thermæ Heliogab.

Aqua Traian. Q. Anicius Q. F. Antonian. cur. Thermarum Varianarum.

Dubium vero, an de his Lampridius loquatur. *Opera publica præter Aedem Heliogabali. Et Amphiteatri instauratio post exustionem, & lauacrum in vico Sulpitio, quod Antoninus Seueri filius cœperat, nulla extant.* Hic fortasse est Antoninus Geta: Nam de altero Antonino Seueri item filio videtur illa subijcere: *Et lauacrum quod Antoninus Caracalla dedicauerat & lauando, & populum admittendo. Sed porticus defuerant, quæ postea ob hoc sub Decio Antonino extructæ sunt, & ab Alexandro perfectæ.*

In v. Heliogab.

Hæ THERMÆ ANTONINIANÆ sunt omnium, quæ Romæ essent, nobilissimæ in Regione decima Piscinæ publicæ, inter Buentinum, & Cœlium. Spartianus in Seuero: *Vixit*, inquit, *diu in odio populi Antoninus, quamuis & vestimenta populo dederit, unde Caracallus est dictus,*

Thermæ Antoniniānæ.

ctus, & Thermas magnificentissimas fecerit. Idem: *opera Romæ reliquit,* Antoninus, *Thermas nominis sui eximias, quarum cellam solearem architecti negant posse vlla imitatione, qua facta est, fieri. Nam & ex ære vel cupro Cancelli superpositi esse dicuntur, quibus cameratio tota concredita est, & tantum est spatij, vt id ipsum fieri negent potuisse docti Mechanici. Idem viam nouam muniuit, quæ est sub eius Thermis, Antoninianis scilicet, qua pulchrius inter Romanas plateas non facile quidquam inuenias.* Quam asserit inter Romanas plateas pulcherrimam, eam vt cætera fora columnationibus,& porticibus cinctam fuisse necesse est. Aurelius Victor: Per eum (Antoninum) *aucta Vrbs magno accessu viæ nouæ, & ad lauandum absoluta opera pulchri cultus. Habebant,* inquit Olympiodorus, *in vsum lauantium sellas mille sexcentas, è polito marmore factas*. Fecisse Antoninum anno Imperij quarto scripsere Eusebius,& Cassiodorus in Chronicis. Has postea ornatas, vt dixi ab Heliogabalo, etiam Alexander, quod refert Lampridius, perfecit, & ornauit. Earum Ichnographiam ex ijs, quæ supersunt parietinis peruestigatam Serlius Architectus descripsit: asseruitque, symmetria partiumque dimensionibus, esse omnium, quæ extant pulcherrimas. Vbi sane multo maior inspicitur ambitus, quam stantes reliquiæ demonstrent.

In V. Antonini Carac.

In V. Alexandri.

Li. 3. Ant. Rom.

Thermæ Antonini ad exercitationem Seminar. iuuẽtutis.

Quoniam autem præcelsi è laterculo parietes magnam intus locorum amplitudinem includunt; Paulus V. Pont. Max. qui in Cardinalatus purpura Seminarij Romani patrocinium sapientissimè gesserat, postea euectus ad Pontificatum collectæ ex tota Italia nobilissimæ Seminarianæ iuuentuti liberaliter indulsit, vt ex Thermis Antoninianis, tanquam è suburbano opportune commodum caperet. Itaque repurgato, & complanato solo, concisis sublatisque ruderibus, cum à contentione studiorum, & scholis vacant, ad Thermas animi gratia conueniunt, & ibi maioribus pilis, follibusque colludentes se se iucunda exercitatione reficiunt. Vt ex miserabili ruina Antonini moles iam refecta videatur; quòd quæ membra abluerat, animos mœrore detergat: nec minus corporum, quàm bonam mentis valetudinem ad vitam, sapientiamque propagandam tueatur.

Thermæ Seueri & Cõmodi. In Seuero In Commodo. Herod. l. 1

In proxima Regione portæ Capenæ Thermæ SEVERIANAE, & COMMODIANAE numerantur. De Seuerianis Spartianus: *opera eius,* Seueri, *præcipuè extant Septizonium, & Thermæ Seuerianæ*. Meminit etiam Cassiodorus in Chronico. De Commodianis idem, & Eusebius scripserunt. Et Lampridius: *Opera eius preter lauacrum quod Cleander nomine ipsius fecerat, nulla extant*. Herodianus: *Idem* Cleander, *Gymnasium quoque maximum exędificauerat, publicatis etiam balneis, vt eo modo pupulum inescaret*. Quidam Thermas Seueri Septimianas nominant, easque trans Tiberim locant. At Spartianus Seuerianas appellat, quas P. Victor statuit in prima Regione portæ Capenæ. Quis autẽ alius huius nominis has condere potuit? Spartianus de eodem Seuero: *Eius denique etiam Ianuę in Transtiberina regione ad portam nominis sui, quarum forma intercidens statim vsum publicum inuidit*. Hos alij

Ianos

Ianos esse volunt, ideſt arcus quadrifariam peruios. alij idem ſignificari putantes, Ianæ, pro Iani legunt; quod non placet. Et aliquid aliud fortaſſe Spartianus ibi præter Ianum ſignificare voluit. *Iani Septimiani* meminit P. Victor.

Thermæ Decianæ à Decio ædificatæ ſunt. Caſſiodorus: *Decius*, inquit, *lauacra publica ædificauit, quæ ſuo nomine appellari iuſſit*. Pomponius Lætus: *Senatus*, inquit, *Decij nomine, Decianas Thermas in Auentino ædificauit*. qua Collis parte incertum. De thermis Conſtantini in Quirinali pauca ſupra dicta ſunt. Thermæ Decij.

At in Viminali Thermas Diocletianas omnium maxime integras religio ſeruauit, vt verterentur in templum. quod præter cæteros piè eruditequè obſeruauit Card. Cæſar Baronius. Nam Diocletianus hoſtis Chriſtiani nominis infeſtiſſimus aliquot militum Chriſtianorum millia, quos cum ignominia exauctorauerat, mancipiorum inſtar ædificationi deſtinauit: perfectoque ædificio trucidari iuſſit. quorum corpora in templo ad Aquas Saluias condita ſunt. Superfuit ergo poſt tot ſæcula illa moles, vt demum Pio IV. Pont. Max. Virgini Angelorum Dominæ conſecraretur: iam ante tanto Sanctorum ſudore, ac ſanguine conſecrata. Verum illa quamuis magna, quantula pars Thermarum fuit? Fuerunt ibi in vſum lauantium ſolia, ſellæquè pluſquam tria millia, altiſſimi fornices, camerationes, hemiſphæria, teſtudines, porticus, latiſſimæ areæ ſubdiales: aliaque admirabilia, quæ in earum ichnographia proponuntur: & nunc hortos, horrea publica, duo Cœnobia, vineta, plateas ampliſſimas capiunt. Plures de his apud Gruterum leges inſcriptos lapides. Thermæ Diocletianæ. Tom. 2. an Chriſti 298. Diocl. 15.

Dicuntur & ab Aureliano THERMAE factæ trans Tiberim. Vopiſcus in eius vita: *Thermas Tranſtiberina Regione Aurelianus facere parauit hyemales, quod aquæ frigidi aeris copia illic deeſſent*. Ex quibus verbis non conſtat feciſſe, niſi aliunde deducatur. Referuntur & Thermæ GORDIANAE. De his Iulius Capitolinus in Gordiano Iuniore. *Opera Gordiani Romæ nulla extant præter quædam Nymphæa, & balneas. Sed balneæ priuatis hominibus fuerunt, & ab eo in vſum priuatum exornatæ ſunt*. Et ſupra de villa Gordianorum via Præneſtina: *Cætera huic operi conuenientia, & Thermæ, quales præter Vrbem, vt tunc nuſquam in Orbe terrarum*. Thermæ Aurelianæ. Thermæ Gordiani.

Taciti etiam fuere Auguſti Thermæ. Vopiſcus in eius vita. *Domum ſuam deſtrui præcepit, atque in eo loco Thermas publicas fieri priuato ſumpto iuſſit*. Vbi fuerint incertum. Præter balneas publicas, & priuatas, Piſcinæ publicæ ad natandum, priuatæque in domibus fuerunt. Quarum vna dedit nomen Regioni. Thermæ Taciti.

Cloacæ. Cap. XX.

TANTA vis Aquarum, quæ per Aquæductus in vsum Ciuitatis effluxit, receptacula, quo illaberetur, reposcebat, atque euolueretur in flumen. Ea porro conuenientia fuere: quamquam ante facta; & alijs vsibus destinata. Exundans enim aqua Tiberis è planioribus Vrbis locis euehi non poterat. Quare Tarquinius Romanorum Rex Quintus *infima*, vt ait Liuius, *Vrbis loca forum circa aliasq; interiectas Collibus conualles, quia ex planis locis haud facile euehebant aquas, CLOACIS è fastigio in Tiberim ductis siccat*. Dionysius: *cœpit & Cloacas, Tarquinius fodere, quibus in Tiberim corriuatur quidquid acquarum est per vias; dici vix potest quam admiranda opera. Mihi sane tria magnificentissima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperij, Aquæductus, Viæ stratæ, & hæ Cloacæ reputanti non solum vtilitatem operum, verum etiam impensarum magnitudinem; quam vel hinc licet conijcere, quod vt affirmat C. Aquilius, neglectas aliquando Cloacas, & non transmittentes aquas, Censores mille talentis purgandas locauerint:* hoc est, sexcentis millibus aureorum. Strabo cum eadem tria, vt supra dicebam, admiretur: *Cloacæ*, inquit, *quibus Ciuitatis sordes in Tiberim eluerentur, duro cameratæ lapide peruias carris stramentorum semitas reliquerunt*. Sed has omnium maxime Plinius admiratur, *operum*, inquit, *omnium dictu maximum suffossis montibus Vrbe pensili, subterquè nauigata. A M. Agrippa in Aedilitate post consulatum per meatus corriuati septem amnes, cursuque præcipti torrentium modo rapere, atque auferre omnia coacti, insuper mole imbrium concitati vada ac latera quatiunt: aliquando Tiberis retro infusi recipiunt fluctus, pugnantquè diuersi aquarum impetus intus, & tamen obnixa firmitas resistit. Trahuntur moles internæ tantæ non succumbentibus causis operis: pulsant ruinæ sponte præcipites, aut impactæ incendijs, quatitur solum terræmotibus; durant tamen à Tarquinio Prisco annis DCCC. prope inexpugnabiles. Amplitudinem cauis eam fecisse proditur, vt vehem fœni large* onustam transmitteret. Augetur adhuc soliditatis admiratio, quod Cloacarum fornicibus firmo tanquam solo altissimæ domorum niterentur moles. Liuius: *Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui, alienique discrimine in vacuo ædificant. Ea est causa, vt veteres Cloacæ primò per publicum ductæ, nunc priuata passim subeant tecta formaquè Vrbis sit occupatæ magis, quam diuisæ similis*. Habetur his firmitas operis, & causa struendi, vt scilicet Vrbis purgamenta, & aquæ eueherentur. Maior deinde cura seruandi Cloacas mansit, postquam inducta tot flumina in eas corriuata sunt. At quoniam tantum Vrbem sub.bant, non omnes struxit Tarquinius, sed inchoatas ab illo alij perfecerunt. Nam Prisco regnante, quatuor montes Romani inco-

[Margin notes: Liu. lib. 1. — Dionys. l. 3 Rom. ant. — Strabo l. 5 — L. 36. c. 15 — Liu. Dec. 1 lib. 5.]

incolebant, Capitolinum, Palatinum, Auentinum, Cœlium. Tres ab eius successore Seruio Tullio sunt additi Quirinalis, Viminalis, & Esquilinus; Sub his Cloacas Tarquinius, vti sub Auentino non fecit, sed postea Censoribus Flacco, & Catone sunt factæ. Liuius: *Opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasquè qua opus esset Cloacas: In Auentino, & in alijs partibus, quà nondum erant, Censores faciendas locauerunt*. In campum deinde extra montes deductæ, quorum aliquæ nunc repurgatæ Romanis in vsu sunt, præsertim alijs coniunctæ recentiore memoria structis. Inter quas maximam nuper vtilitatem, & commodum Ciuibus præbuit, quæ à Gregorio XV. paucis ante annis à Tiberi inchoata, Vrbano Pontifice ad Pantheum vsque, inde ad viam Flaminiam, & vltra, Collem Pincium versus, & Quirinalem est deducta. Hæc magno Ciuium commodo Vrbis planiciem subeuntes aquas magna ex parte exhausit: subsederuntque in puteis; exiccatisque cellis vinarijs, terræque solo, humor qui subter stagnabat in fluuium euectus est. Incidere fossores in veterem, ab Agrippa vt creditur factam, quæ secundum fundamenta Panthei producto specu, inde flexo Quirinalem versus perampla decurrebat, latitudine palmorum sexdecim, altitudine tredecim. Ea cum tecta Ciuium subiret, deinde alterius operis stabili, durissimoque fundamento, præcludebatur, quod dolabris, rutrisq; vix aliquis foderet. Sed circumcirca aliæ minores Cloacæ deprehensæ altiores, humilioresque, & earum nonnullæ aquis, quà dabatur exitus, abundantes. Altitudo earum sex, septemue palmos, tres ferme, ad summum quatuor habuit latitudo. Cæterum in vita Gregorij IX. scribitur, eum veteres Cloacas expurgatas restituisse, nouas extruxisse.

Liu. Dec. 4 lib. 9.

Tiberis, & Transtiberina Regio. Cap. XXI.

TIBERIS, cuius appellatio, & apposita apud alios, præsertim Cluuerum videri possunt, ex Apennino profluens, *tenuis primò, tum infra Clanim duobus, & quadraginta fluuijs auctus, & ideo quamlibet magnarum nauium ex Italo mari capax, Etruriamquè ab Vmbris, Sabinis*, & Latio diuidens in mare Tyrrhenum euoluitur: *subitis incrementis*, & *nusquam magis aquis, quam in ipsa Vrbe*, teste Plinio, *stagnantibus*. Cuius rei multiplex causa, sed ea non minor habenda est, quod intra mœnia receptus angustiori alueo, vt olim coercetur.

Lib. 2. Ital. ant. c. 10.

Plin. lib. 3. cap. 5.

Nunc enim ad Pontem Miluium latitudo fluuij est palmorum plus quingētorum sexaginta. Postea intra Vrbem coarctatus, idem antiquitus accidisse ex Aelio Ponte demonstrat. Hic enim ab Adriano Imperatore extructus longus est palmos CCCCXXX. Quare vtraque Tiberis ripa,

Latitudo Tiberis.

quæ illo iungebatur, tantundem eodem Principe distabat. Deinde laxatur sub exitum Vrbis. Itaque Pons S. Matiæ olim Senatorius producitur in longitudinem palmorum circiter quingentorum. At Dionysius de Tiberis latitudine: Tiberis Fluuij inquit, εὖρος ἐστι τεττάρων πλέθρων μάλιστα *latitudo est quatuor ferme iugerum: profunditas nauibus etiam magnis meabilis; fluxus concitatus, & vorticosus, si quis alius*. Cætera ijs, quæ hodieque durant, apprime respondent. Nam & præaltis coercitus ripis, magnarumque nauium patiens profundo fertur alueo: idemque arenosus, atque in se ipso, siue ad prolapsorum ædificiorum iacentia in imo rudera frequenter allisus, crebros contorquet silentesque vortices. Tantum latitudo videtur angustior, quam tradat Dionysius. Sed aduertendum est, Dionysium scripsisse, τεττάρων πλέθρων. Plethrum autem non est eiusdem mensuræ cum Iugero. hoc enim in longitudine pedes continet CCXL. Plethrum autem C. vt docet Lucas Pætus, & Matth. Rader. Quatuor autem plethrorum quadringenti pedes efficiunt palmos nostrates quingentos triginta tres, & trientem. Quam latitudinem hodie in Tiberi habemus. Eius alueum, referente Suetonio, Augustus repurgauit, laxauitque. Aurelianus deinde à Vopisco SPONDAS ripis addidisse dicitur; quarum nullum superest vestigium. Earum terminos subinde constitutos variæ apud Gruterum, lapidum inscriptiones testantur.

Dionys. l. 8

Tiberis alueus profundus.

Lib. 1. de Mens. & pond. C. vlt.

In 1. epig. Mart.

In v. c. 30.

Spondæ olim in Tiberi.

Altitudo Tiberis.

Loc. cit.

Iam verò riparum, totiusque aluei altitudo octuaginta palmorum est; nullique vt ait Plinius, *Fluuiorum minus licet, inclusis vtrinquè lateribus*. Aquæ labentis profunditas etiam æstatis siccis feruoribus, quà summa est, palmos XXV. qua minima, palmos XV. descendit. Illud vero, seu veteris magnificentiæ potentiæquè, siue aëris in deteriora vertentis, seu rerum vicissitudinis non leue indicium, quod de eodem idem refert Plinius: *Pluribus propè solus, quàm cæteri in omnibus terris amnes, accolitur, aspiciturque villis*; Cum hodie nullam prætorijs, & amœnitatibus instructam habeat. Causa reijcienda est in aëris intemperiem insalubrem, & grauem. Nam quod Alexander Petronius Medicus insignis typis euulgauit, omnium assensu, & experientia comprobatur; insalubres esse Ciuibus circum Vrbem æstiuas in vineis stationes, nec procul à periculo valetudinis abesse. Itaque non modò secundum Tiberim, sed etiam in agro suburbano, in tanta Principum, & diuitiarum copia, paucissimæ numerantur villæ, quæ paulo remotiora Tiburis, Tusculi, & Albæ iuga insederunt.

Tiberis olim villis frequens.

Pons Sublicius.

At extructorum in Tiberi Pontium antiquissimus est SVBLICIVS, ab Anco Quarto Rege, qui Ianiculum adiecit, factus è trabibus, tabulisque iliceis, vnde nomen accepit. *Roboreus* Ouidio; nam vel vnum in eo clauum figere religioni erat, & ab eodem ponte, quod eius curam gererent, Pontifices dictos autumant. Idem clarus Horatij Coclitis pugna cum ægre disruptus, ne clauis vnquam ferreis committeretur, sancitum est. Hunc P. Victor AEMILIVM nominat. *Aemilius*, inquit, *Pons, qui Sublicius*. Nam ab Aemilio Lepido Prætore lapideum factum volunt.

Pons Sublicius factus lapideus.

lunt. at quis Aemilius, & quo tempore fecerit, tacent. Nam ætate Ouidij adhuc erat roboreus; & fortasse Sublicij nomen mansit, cum lapideus esset, & simul Amilius diceretur. Sic Tacitus: Othone Principe *Tiberis immenso auctu prorupto ponte Sublicio refusus*. Et Iulius Capitolinus de Antonino Pio, cuius opera cum recenseret, *Pons*, inquit, *Sublicius, Phari restitutio*. Lampridius *Aemilium* nuncupauit: *Cadauer*, inquit, *Heliogabali per pontem Aemilium, annexo pondere ne fluitaret, in Tiberim abiectum est, ne vnquam sepeliri posset*. Situs erat pons Sublicius ferè ad radices Auentini vltra pontem nunc S. Mariæ appellatum. Plutarchus de C. Graccho descendente ex Auentino: *In Caium fugam capessentem inferentibus se hostibus, & assequutis eum ad pontem Sublicium*. Valerius de Pomponio, & Lectorio amicis Gracchi fugientis: *Pomponius, quò facilius Caius euaderet, concitatum sequentium agmen in porta Trigemina* (erat vt alias dixi ad radices Auentini) *inhibuit: Lectorius in ponte Sublicio constitit*. Idem ostendit Ouidius qui forum Boarium Auentino proximum asseruit pontibus terminari.

In vita Gracchor.

Lib. 4 c.7.

Pontibus, & magno iuncta est celeberrima Circo
Area, quæ posito de boue nomen habet.

Hi pontes fuere Sublicius, & qui nunc S. MARIAE dicitur, olim SENATORIVS, & PALATINVS. De hoc Liuium loquutum existimant: *M. Fuluius plura, & maioris locauit vsus: portum, & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius Censores locauerunt imponendos*. Restituerat hunc pontem Iulius III. tum magna ex parte Gregorius XIII. sub initium anni secularis MDLXXV. durantibus antiquis fornicibus ad vtramque ripam. Sed anno MDXCVIII. inundante, vt nunquam, Tiberi, versus palatinam ripam iterum proruptus, necdum instauratus in vsu non est.

A vicino templo S. Mariæ Aegyptiacæ.

D. c. 4. lib. 10.

Pons Senatorius.

Duo deinde pontes peruetusti operis Insulam Tiberis iungunt. FABRICIVS, & CAESTIVS. Fabricium nunc quatuor capitum à quadrifronte Iani statua ibi posita in citeriore ripa *L. Fabritius C. F. Cur viar. faciundum curauit*, vt in vtroque fornicis arcu inscriptum est. De eo Dion: *Pons quoque lapideus ad Insulam, quæ in Tiberi extat, pertingens extructus Fabriciusque dictus est*. Id peractum Anno Vrbis DCXCII. Alterum olim Cæstium, nunc S. Bartholomæi Ianiculum versus, Valentinianus, Valens, Gratianus Imperatores, vt monet duplex inscriptio, faciendum curarunt. Ipsa porro INSVLA præter templum Iouis, Aesculapij, Fauni, de quibus alibi, lapidibus olim instructa in modum puppis, insignem fertur habuisse statuam Iulij Cæsaris, ac semel quod scribit Tacitus, *in insula Tiberini amnis sereno, & immoto die ab Occidente in Orientem conuersam*. Eodem loco Simoni Mago statuam Ethnici posuerunt, vt narrat Eusebius.

Pôtes, Fabricius, Cæstius.

Dion. l. 37.

Insula Tiberis.

Tac. lib. 1. Histor.

Eccl. Hist. lib. 2. c. 12.

Prope Insulam alterum Pontem nomine Ianiculensem statuunt, vbi nunc SIXTVM Sixtus IV. Pont. Max. magnificè posuit.

Pontis VATICANI in via triumphali ad Nosocomium S. Spiritus nonnulla in flumine cernimus extare vestigia. Sed falluntur, qui illi adne-

ctunt portam Triumphalem, vt alibi copiosè exposuimus.

MILVIVS extra Vrbem deriuato vocabulo ab Aemilio Scauró conditore dictus est, eumque Nicolaum V. Pont. Max. perhibent instaurasse.

AELIVS ad molem Adriani adhuc extat. De eo Spartianus: *Fecit Adrianus, & sui nominis Pontem, & Sepulchrum iuxta Tiberim.*

Moles Adriani.

Iam in Transtiberino solo MOLES, & Sepulchrum Adriani ponti Aelio adiunctum, alterum in Vrbe Mausoleum, ex pario marmore inimo quadratum, exinde rotundum exurgebat. Habet in prospectu ad læuam in citeriore ripa Mausoleum Augusti: cuius imitatione conditum, decrescentem per gradus figuram neglexit. De eo sic Dion: *Sepultus est Adrianus in ripa fluuij, iuxta pontem Aelium. Illic enim sepulcrum conditum. Iam enim Augusti monimentum repletum erat. nec quisquam amplius in eo sepeliebatur.* In eo deinceps Antonini conditi: describiturque à Procopio Equestribus statuis, & quadrigis ornatum.

In V. Adr.

Porticus ad templa ss. Petri & Pauli.

A porta Aurelia vsque ad templum D. Petri, vt à porta Ostiensi vsque ad D. Pauli, continuas PORTICVS olim fuisse notat Procopius. Reliquum spatium ædificijs, ac domibus impeditum. Cæterum ante conditum à Constantino illud templum terris omnibus venerabile, ibi fuerant Horti Neronis de quibus paulo post. Quædam alia de Vaticano memorantur, haud sane firmis auctoritatibus nixa, prȩter frequentia in eo campo sepulchra, & insalubre Cœlum, quod nostra ætas propter Ciuium, tectorumquè frequentiam salubrius experitur. De Sepulchris ab Heliogabalo disiectis meminit Lampridius: *Fertur*, inquit, *Elephantorum quatuor quadrigas in Vaticano agitaſse dirutis sepulchris, quæ obsistebant.* De loci natura Tacitus: *Postremo ne salutis quidem cura infamibus Vaticani locis magna pars tetendit, vnde crebræ in vulgus mortes, & adiacentia Tiberi Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis auiditas, & æstus impatientia labefecit.* Quo loco, etiam Ianiculo subiecta loca comprehendi arbitror à Tacito. Omnis enim ille tractus sub Vaticanis montibus situs est.

Tac. lib. 2. Histor.

Accedit, quod sub ipso Ianiculo, non horum tantum Vitellianorum temporariæ stationes, sed perennes militum erant institutæ ab Augusto. CASTRA RAVENNATIVM dicta; nempe militum qui Classem Rauennæ collocatam tuebantur ad defensionem superi Maris. Hi Classiarij venientes ad Vrbem ibi statiua habebant, & ad hos, siue alios TABERNA MERITORIA, vbi nunc Aedes S. Mariæ trans Tiberim, ertinebat: vnde oleum abunde ad fluuium vsque fluxisse Ecclesiastica monumenta prodidere: & constans fama designatusque in templo maximam sub aram locus, veterique hoc titulo notatus, *Fons Olei*, abundè testantur. Quoniam vero principatu Cæsarum rarissimæ expeditiones maritimæ, Rauennates Classiarij frequentes erant in Vrbe, ludisque vela ducebant in Theatro. Lampridius in Commodo: *Irritum*, inquit, *id credens*, Commodus *à Populo Rom. à militibus Classiarijs qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi præceperat.* Præter milites Transtiberinam

Castra Rauennatiũ. Sueton. in Aug. c. 49.

Fõs Olei.

rinam Regionem, extra Vrbem positam, incolendam ijs Romani dederunt, quibus ipsi infensi essent. Quare victis Campanis *Locus vbi habitarent*, vt ait Liuius, *trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, datus est*. Et Veliternis: *in quos*, vt idem ait, *grauitèr sæuitum, & muri deiecti: & Senatus inde abductus, iussique trans Tiberim habitare, vt eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, vsque ad mille pondo clarigatio esset*. Eodem, & Iudæos compulerunt, notosque apud Martialem Transtiberinos ambulatores fracto vitro sulphurata permutantes. Dec. 3. lib. 6.

Ad Aedem nunc Sancti Francisci collocant HORTOS Cęsaris, de quibus Suetonius. *Populo hortos circa Tiberim publicè, & viritim trecenos sestertios Cæsar legauit*. Ibi & templum Fortis FORTVNAE. Plutarchus. *Quæ vero ad Tiberim dedicata est Fortuna Fortis, scilicet vi omnia vincendi prædita, & generosa, ei fanum in hortis populo à Cæsare legatis ædificauerunt, quod hunc quoque fauore Fortunæ ad summam potentiam euectum iudicarent, quod & ipse testatus est*. Tacitus: *Aedes Fortis Fortunæ Tiberim iuxta in hortis, quos Cæsar Dictator populo Romano legauerat, sacrarium genti Iuliæ, effigiesquè Diuo Augusto apud Bouillas Tiberio Principe dicantur*. Aliam Seruius Rex, vt aliàs dixi, ad Tiberim Fortunæ Forti Aedem extruxerat. Ouid. In V. Cæs. cap. 83. De Fortuna Romanor. Li. 2. Ann. Fast. lib. 6.

Ite Deam læti fortem celebrate Quirites,
In Tiberis ripa munera Regis habet.

Et deinde: *Conuenit & seruis, serua quia Tullius ortus.*
Constituit dubiæ templa propinqua Deæ.

NAVMACHIAM Augusti, quò deducta est Aqua Alsietina, statuunt ad templum, & Cœnobium Monialium SS. Cosmæ, & Damiani. Suetonius: *Bis omnino toto secessus tempore* Tiberius *Romam redire conatus semel triremi vsque ad proximos Naumachiæ hortos subuectus est: disposita statione per ripas Tiberis, quæ obuiam prodeuntes summoueret*. Frontinus: *Ni forte cum opus Naumachiæ Augustus aggrederetur, ne quid salubrioribus aquis detraheret, Alsietinam aquam proprio opere perduxit: & quod Naumachiæ cœperat superesse, hortis subiacentibus concessit*. LVCI olim Furinæ incertus est locus. Meminit Plutarchus. *Caius*, inquit, *occupauit aliquantisper in lucum Furinæ confugere*. Nec PRATA MVTIA certò demonstrari possunt, quo agro à Senatu Romano Mutius Scæuola donatus est. an prope *Quintia*? an quæ postea *Neronea*, hodiequè vulgò prata dicuntur? De ijs Liuius. *Patres C. Mutio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mutia prata appellata*. *Datum est quemadmodum ante Horatio Pontis defensori quantum posset circumarare vno die*, ait Dionysius. Demum sub Ianiculo sepultum fuisse Numam, duasq; areas lapideas ibi repertas testatur Liuius: quarum altera cadauer Numæ iam penitus absumptum: altera quatuordecim libros, de Latina, Græcaque disciplina habuissent, eosque decreto Senatus in Comitio combustos. Alia Ianiculi propria, vel dicta à nobis, vel postea dicenda sunt. In V. c. 72. Front. l. 1. In Vit. Gracc. Liu. lib. 2. dec. 1. Dionys. li. 5 Rom. ant. Liu. dec. 4 lib. 10.

Quædam Templa. Cap. XXII.

MVLTA in decursu operis templa suis locis constituta sunt: Nunc ea, quorum sedes veluti digito indicari non potest, paucis designabimus: neglecto narrandi ordine, vt se se obtulerint.

Aedes Larium. Dec. 4. l. 10. Fuit in Campo Aedes MARIVM permarinùm, quam vouit L. Aemilius Regillus nauali prælio aduersus præfectos Regis Antiochi: Quadraginta post annos dedicata est. Ita Liuius.

Lib. 35. cap. 5. METELLI Aedes prope Campum. De ea Plinius: *Praxiteles Iouem fecit eburneum in Metelli Aede, quà Cãpus petitur.* Hæc opinor Iouis fuit. Indicio est signum Iouis. Templum FOELICITATIS. De eo Li. 36. c. 5. Lib. 34. cap. 8. Dion. l. 44 Plinius: *Thespiades ad Aedem Fœlicitatis.* Et: *Signa, quæ ante Aedem Fœlicitatis fuere.* Dion: *Erat enim Curia Hostilia cum refecta fuisset, denuo destructa, eo verbo, quod ibi Templum Fœlicitatis ponere instituissent: Quod Lepidus magister equitum absoluit. Sed re ipsa ob hanc causam, vt ne in eo quidem loco Syllæ nomen superesset, ac noua Curia Iulia vocaretur.* Huius templi Sylla primus videtur auctor, qui se Fœlicem cognominauit. Refectum id fortasse est ab Antonino Pio. Vidimus enim in eius nummis, cum inscriptione: *Templum Fœlicitatis.* Templum L. 35. c. 10 ANTONIAE apud Plinium ornatum pictura Herculis: *In Antoniæ templo Herculem auersum; vt, quod est difficilius, faciem eius ostendat verius pictura quam promittat.* Sed fortasse templum ab Antonia factum Li 34. c. 8. significat. Aedes POMPEII apud Circum. Plinius: *Hercules, qui est apud Circum Maximum in Aede Pompeij Magni.* à Pompeio videlicet, extructa.

Templum HORTAE, Deæ ab hortando dictæ; ideoquè semper aper-In q. Rom. q. 46. tum, quod hortaretur ad honestas actiones. De eo videndus Plutarchus. Lib. 76. siue Xiphil. in Seu. DIANAE multa templa Romæ. Idem in q. 3. Rom. Templa BACCHI, & HERCVLIS. De his Dion: *Tam Baccho, quàm Herculi Templum Maximum Seuerus ædificauit.*

Templa FORTVNAE quam plurima, de quibus Plutarchus in quæst. Rom. quæst. 74. & lib. de Fort. Romanor. Inter cætera *VIRILIS Fortunæ Templum ab Anco Martio Quarto Rege est ædificatum.* Plutarchus. *MVLIEBRIS* Fortunæ (idem ait) *Romani fecerunt, quo tempore Marcium Coriolanum Volscos aduersus Vrbem adducentem mulierum opera* Templum Equestris Fortunæ. Dec, 4. l. 10. *auertunt.* Templum EQVESTRIS Fortunæ vouit Q. Fuluius Proprætor *in pugna Celtiberorum, locandamque curauit Consul,* teste Liuio. *Idem Censor annos sex postquam vouerat,* eodem auctore *dedicauit.* Vitruuius Lib. 2. dec. 5. Lib. 3. cap. 2. de systylo, in quo columnas duarum spatium diuidit, præcepta tradens: *quemadmodum* inquit, *est Fortunæ equestris ad Theatrum lapideum.* Interpres *ad Theatrum Pompeij fuisse interpretatur, quod primum mansurum conditum est.* Potius dicerem theatrum Balbi, aut Amphitheatrum

trum tauri, impolitiore opere facta. Id enim significare videtur lapideum. theatrum vero pro Amphitheatro frequenter ponitur. Hæc cum certa sint, miratur Giraldus, cur legatur apud Tacitum: *Incessit dein religio quonam in templo locandum foret donum, quod pro valetudine Augustæ Equites Romani vouerant Equestri Fortunæ. Nam & si delubra eius Deæ multa in Vrbe; nullum tamen tali cognomento erat. Repertum est, Aedem esse apud Antium, quæ sic nuncuparetur. Ita donum apud Antium statuitur.* Agebantur hæc paulo post mortem Augusti, quo viuente, Vitruuius illa scripserat. Neutrum tamen aberrasse diceremus. potuit enim interea temporis illud delubrum fortuito aliquo incendio, qualia frequentissima in Vrbe fuerunt, corripi, & ab sumi; vt vel consumptum iaceret, vel ante vsum instaurari oporteret. Templum nouum *Fortunæ*: item *Spei*. P. Victor in Reg. sept. Ædes CONCORDIÆ in Area Vulcani. Dedicauit C. Flauius scriba Aedilis Curulis qui primus Fastos publicauit. Liuius: *Aedem Concordiæ in area Vulcani summa inuidia nobilium Flauius dedicauit*. Aedes VVLCANI in nummis Valeriani. Templum *VIRTVTIS*, Posuit, teste Plutarcho, Scipio Numantinus, siue Africanus secundus. Templum FORTVNAE VRBIS. Hoc Adrianus Cæsar ædificauit. Athenæus: *Celebrabantur enim Parilium dictæ quondam Feriæ, nunc Romanas appellant, extructo dicatoque Fortunæ Vrbis templo ab optimo, & humanissimo Imperatore Adriano*. Templum COMMODI. De eo Vopiscus in Aureliano *Commodi Templum ascendit*. Hoc fortasse Seuerus posuit, qui Diuum Commodum fecit Aedes PORTVMNI ad Pontem Aemilij, olim Sublicium. P. Victor in Reg. 11. Circi Max. *LIBERTATIS* in Auentino. Templum CLEMENTIAE Cæsaris. Id ostendunt nummi veteres, & auctor est Plutarchus. Templum PACIS Perpetuæ, *AETERNITATIS* Augustæ, *AETERNITATIS* Flauiorum: IVNONIS MARTIALIS, & alia; nummi Cæsarum. Templum CAESARVM in quo communiter colerentur. De eo Suetonius: *Ac subinde tacta de Cœlo Cæsarum Aede: capita omnibus statuis simul deciderunt, Augustique sceptrum è manibus excussum est*. Herodianus lib. 4. *Ita comitati magno pompa composuerunt ipsum*, Seuerum, *in Templo, vbi Marci, ac superiorum Principum sacra visuntur monimenta*. Sed dubium, an de hoc vel alio templo loquatur. cum præsertim de eius reliquijs affectis sepultura sermo sit, quas eius Mausoleo illatas diximus.

Girald. syntag. 16.
Tac. Ann. lib. 3.
Dec. 1. lib. 10.
In lib. de Fort. Rō.
Athæn. l. 8
In Galba cap. 1.

Anti-

Antiqui Romanorum Horti. Cap. XXIII.

ALIQVA suis locis ædificia consultò prætermisimus, quia in hortis excitata, cum his quoque erant coniungenda. Nunc hortos seorsim inspiciemus, ordine temporum, quo quisque in pretio fuit, conseruato. HORTI quidem NVMAE Regis referuntur ab Ouidio, sed vbi fuerint non constat. nisi forte in Quirinali, vbi quædam alia huius Regis, aut sub Auentino collocandi sunt. Sic autem ille 3. Fast.

Horti Numæ.

Cæde caput dixit, cui Rex parebimus, inquit;
Cædenda est hortis eruta cepa meis.

Horti Tarquinij Superbi.

Viridarium deinde Regium antiquissimum in Vrbe fuit TARQVINII Superbi, in quo inambulans Rex, consulenti per nuncium Sexto filio nihil respondit; sed vt olim Periander Corinthiorum Tyrannus in re non dissimili eminentiores spicas contriuit: sic Tarquinius Rex summa papauerum capita decussit, auctore Liuio, & Dionysio. Et Horti fuerunt in Esquilijs, vbi Rex, Solino teste habitabat. At in qua parte montis? *supra*, inquit Solinus, *cliuum pullium, fœcundalem lacum*. vbi corrupto loco corrigendum, Fagutalem lucum. Hic autem Fageus lucus pertinebat ad montem Viminalem, qui idcirco Fagutalis etiam nuncupatus est, vt aliàs diximus. Ideoquè Hortos in Esquilijs fuisse dicendum est, quà versus vicum Patricium, vergunt ad viminei partem Collis, in qua Aedes S. Laurentij; erant enim ædibus adiuncti. Liuius: *Rex velut deliberabundus in hortum ædium transit, sequente nuncio filij*. Ouidius:

Liu. lib. 1. Dionys. l. 4

Loc. cit. 2. Fast.

Hortus odoratis suberat cultissimus herbis
Sectus humum riuo lenè sonantis aquæ.

Quæ sequuta sunt tempora hortos in pretio habuerunt, sed minime pretiosos. quippe caulium, & brassicarum prouentu vberrimo horti, & agricolæ prisci probabantur: nec illos florum blandimenta delectabant, sed olera, quæ aut facile coquerentur, aut ex se se expedita, & parata ligno parcerent, igni non egerent. Quod Plinius scribit. Nec sane exiguus hortorum fructus extitit, cum procerum cognomina produxerunt. Vt non minus natos inter legumina Fabios, Lentulos, Pisones, aliosque huiusmodi Roma laudaret, quam ex lactucarum thyrso Lactucinos. Iam quod ait idem, *In fenestris suis plebs Vrbana in imagine Hortorum quotidiana oculis rura præbebant, antequam præfigi prospectus omnis coegit multitudinis innumeræ sæua latrocinatio*. Sed hi HORTI PENSILES crescente luxu rotis promouebantur ad Solem, rursusquè hibernis diebus intra specularium monimenta reuocabantur. Quod Plinius, & Columella, & Iunior Plinius confirmant, & Martialis:

Plin. l. 19. cap. 4.

Loc. cit. Pensiles horti. Plin. l. 19. cap. 5. Col. li. 11. cap. 3. Plin. lib. 2. epist. 17. Mart. li. 8. epig. 14.

Pallida ne Cilicum timeant pomaria brumam,
Mordeat, & tenerum fortior aura nemus.

Hiber-

Hibernis obiecta notis specularia puros
Admittunt Soles, & sine fœce diem.

Et alibi. *Inuida purpureos vrat ne bruma racemos,* Ep. 68. l. 8.
Et gelidum Bacchi munera frigus edat.
Condita perspicua viuit vindemia gemma,
Et tegitur fœlix nec tamen vua latet.
Fœmineum lucet sic per bombycina corpus:
Calculus in nitida sic numeratur aqua.
Quid non ingenio voluit natura licere?
Autumnum sterilis ferre iubetur hyems.

Sic autem non solum poma seruabant, sed etiam flores alieno tempore exprimebant, vt scribit Seneca: *Fomento,* inquit, *aquarum calentium, & calorum apta mutatione bruma lilium, florem vernum exprimunt.* Hac ratione, teste Columella, fere toto anno Tiberio Cæsari cucumis ferebatur. Sed Plinius singulis diebus allatos Tiberio cucumeres notat, *pensiles eorum hortos rotis in Solem olitoribus promouentibus.* Quod autem Martialis specularia illa gemmas nuncupauit, causa est, quod antiqui in vsu quosdam lapides pellucentes, ac speculares habuerunt, tenues in crustas dissectos: vti hac tempestate vitreis orbibus, & quadratis nos frigus ventosq; arcere solemus. Illud etiam hortensis luxus argumentum est apud Romanos, quòd, Seneca referente, POMARIA summis etiam turribus habuerunt, eorumque syluæ in tectis domorum, ac fastigijs nutarunt, inde ortis radicibus, quò improbe cacumina egissent.

Epist. 122. Li. 19. c. 5. Loc. cit.

Sed his cum longo annorum cursu prætermissis, vt veros proferam, ac germanos hortos, MARIANI primo se offerunt spectandos, à Mario opinor Cimbrorum illo victore consiti. De his Plinius: *ea pictura cum peracta esset in Marianis hortis accensa fulmine cum optima hortorum parte conflagrauit.* Horum quidem solum nomen ad nos peruenit: vbi, aut quomodo parati fuerint, quia cæteri siluerunt, ego quoque silentio præteribo. Neque enim dixerim fuisse ad Anienem, vbi Marij tumulus, de quo Lucanus:

Horti Marij. Plin. l. 25. cap. 7. Luc. lib. 2.

Tollentemque caput gelidas Anienis ad vndas
Agricola fracto Marium videre sepulchro.

Horti LVCVLLIANI multo notiores. Nec tamen ita certo de loco, vt de auctore constat L. Lucullo victore Mitridatis. Singularem vero loci amœnitatem testatus est Plutarchus. *Quando,* inquit, *vel hac ætate ita gliscente luxu, horti Lucculliani inter Principis sumptuosissimos habentur,* De his Plinium in Paneg. ad Traianum loqutum putant: *Ipsos illos magni aliquando Imperatoris hortos, illud nunquam nisi Cæsaris suburbanum licemur, emimus, implemus. Tanta benignitas Principis, tanta securitas temporum est, vt ille nos principalibus rebus existimet dignos, nos non timeamus quod digni esse videmur.* Venerunt in potestatem Augustorum Claudio Imperatore cum à Valerio Asiatico secundùm Consule magnificentiores pulchrioresquè factos Messalina Claudij vxor concupiuit. Tacitus: *pariterquè hortis inhians, quos ille à Lu-*

Plut. in V. Luculli. Lib. 11. Ann. initio.

à Lucullo coemptos insigni magnificentia excolebat. In quibus deinde, vt huius cæterorumque flagitiorum pœnas penderet, gladio Tribuni transfossa est. Idem: *Interim Messallina Lucullianis in hortis vitam*. At venditi sunt à Traiano? id quidem videtur conijci ex Plinio. Adhæc Lipsius priore Taciti loco citato: *vides*, inquit, *quomodo in Principis res peruenerint horti Lucculliani manserintque ad ætatem Traiani*. Verum aliquis posset Plutarchum obijcere, qui *sua ætate hortos Principis sumptuosissimos* Lucullianos nuncupauit. Nam Traianus, si hortos Luculli vendidit, secundo circiter principatus anno id probabiliter fecit. Habitus est enim Panegyricus à Plinio ante bellum Dacicum. Traianus autem quarto Imperij anno de Dacis triumphauit, teste Cassiodoro in Chronico, & Eusebio. At Plutarchus si illa scripsit ante Traianum Cæsarem, quis non putet, tametsi Luculli vitam publicasset, quod scripserat correcturum fuisse? Verum credendum non est, tunc ea scripsisse, vel saltem publicasse, qui anno tertio Adriani, id est viginti circiter post annos floruit, & habebatur insignis Philosophus, testibus Eusebio, & Cassiodoro. Itaque videtur elici posse, nisi horti, quos Traianus abalienauit, Lulliani fuerunt, fuisse fortè Pompeianos, qui item post Antonium venere in Augusti, & Cæsarum potestatem.

Ibid. in fine.

Vt vt se res habeat, quo tandem loco Vrbis consiti? Sane videre difficile est, nisi forte Frontinus facem præferat. Ait enim, *Arcus Aquæ Virginis initium habent sub hortis Lucullianis, finiuntur in Campo Martio secundùm frontem Septorum*. Aqua quidem Virgo, vt hodieque postquam à Nicolao V. Pont. Max. ductus refectus est, cernitur, per subterraneos, & profundissimos specus meabat sub collibus decliuibus in Tiberinam planiciem, & alueum, extra Vrbem, & Pincianam seu Collatinam portam. His collibus adiunctus est is, quem olim collem Hortorum, hodie Trinitatis à celebri eius templo dixere: Campo Martio imminens; quem subterlabens Aqua, inde super arcus in Campo extructos vsque ad Septa, vbi fons erat, decurrebat. Quare Horti Lucullianı, sub quibus inchoabantur arcus, aliquam partem Pincij collis Campo Martio imminentem occuparunt: vbi nunc pars item hortorum Mediceorum, Cœnobium, hortusque Fratrum Minimorum cognomento. Hoc cum verba Frontini persuadent, tum quia cum idem collis olim Hortorum siue Hortulorum honorifica appellatione diceretur, præter Lucullianos, & eos de quibus dicam, quos alios saltem insignes aluerit, ignoro. Hi vero tale nomen merito illi tribuere potuerunt. Fuit autem, vt alias dixi, ætate Luculli, multoquè post ille mons extra Vrbem.

Lib. 1. de Aquæd.

At vnde Pincij nomen accepit? neque enim id diximus. Audiui, eruditum virum nuper id ex templo S. Felicis in Pincis inibi olim extructo deriuasse. Eius tamen scripta propediem euulganda videre non potui. Placet interim, quod alijs placuit, à PINCIIS Patritijs Romanis deriuare. Certè cum iam ab Aureliani principatu receptus in Vrbem esset collis, mirum est, tamdiu Hortorum appellationem viguisse: atque ethnicos, quorum tum plurimi erant in Vrbe, probasse inuentum cognomen à Chri-

Pincius collis vnde dictus.

à Christianis: hos vero cum insigne nomen Fœlicis Nolani martyris haberent, cognomentum colli quæsiuisse ex eo vocabulo in Pincis, quod etiam Nolæ quid significet, ignoratur. Ibi autem fuisse nobiles ædes Pinciorum,, qui vt ante Laterani Cœlio, sic dare huic colli nomen poterant, patet ex Cassiodoro: *Declaramus, vt marmora, quæ de domo Pinciana constat esse deposita, ad Rauennatem Vrbem per catabolenses vestra ordinatione dirigantur.* Cass. lib. 3. ep. 10.

Minus celebres HORTI POMPEII sunt, quamquam duplices. De quibus Asconius, Plutarchus, Cicero, Appianus, & alij: Cicero: *Pompeio in hortos nunciauit.* Rursum. *At eiusdem Pompeij Aedes etiam & hortos.* Appianus: *Antonius,* inquit, *Pompeianis in hortis à Cæsare dono quondam sibi traditis versabatur.* Verum Antonio non traditi, sed venditi fuerunt, teste Marco Tullio. *Nam bona,* inquit, *Pompeij hasta posita pro Aede Iouis Statoris à Cæsare coempta sunt à sectore Antonio: idemquè postea appellatus de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebat, rerum suarum auctione facta persoluit.* Asconius duplices videtur astruere. *Timebat,* inquit, *Pompeius Milonem, seu timere simulabat: plerumquè non domi suæ, sed in hortis manebat, idquè ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat.* Quare quidam inferunt, superiores illi, & inferiores fuerunt. Et huc verba Martialis accommodant: Pro Milone. Li. 2. bell. ciuil. Philip. 2. In orat. pro Milone. L. 2. ep. 14

Illinc Pompeij dona, nemusque duplex.

Ad inuestigandam autem hortorum sedem primum pro certo est habedum, fuisse extra Vrbem: quod perspicue Asconius, & Plutarchus tradunt. Ille enim notat, cum Pompeius Proconsul, habebat enim exercitus in Africa, & in Hispania, quas per suos legatos administrabat, esset ad Vrbem, *habitasse in hortis: Senatum habitum in Porticu Pompeij, vt Pompeius posset adesse*; non enim in Curiam intra Pomœrium venire poterat. Quod & ipsam porticum extra Vrbem fuisse demonstrat. Idem alibi: *Quando,* inquit, *ante triumphum vetitum erat, ingredi Vrbem, misit Pompeius petitum ad Senatum, vt comitia Consularia proferret. Quod cum non obtinuisset, quærens Afranium Consulem facere, nummos pro eo in tribus pronunciauit, atque ad eos accipiendos venerunt in hortos Pompeij.* quos vtique tunc Pompeius habitabat. Accedit quod superiores Villam eodem Asconio auctore, adiunctam habebant: quare in edito, patentique loco esse debuerunt, quem Vrbs Ciuium tectis impedita non præbuisset. Has ob causas hortos Pompeij in eodem colle Pincio fuisse arbitror, prope Lucullianos. Hæc enim videtur fuisse eius loci dispositio, vt primò *sepulchrum Domitiorum* propius Portæ Flaminiæ extaret. De hoc Suetonius: *Reliquias Neronis gentili Domitiorum monimenta condiderunt, quod prospicitur è Campo Martio, impositum colle Hortorum. In eo monumento solium porphyretici marmoris superstante lunensi ara circumseptum est lapide Thasio.* Credibile est munumento propinquos alios hortos eodem colle impositos, sed eorum scriptores non meminere. Sequebantur Luculliani in Hortis nunc Mediceis: Pompeiani Loco cit. In V. Pompeij. Horti Põpeij vbi fuerunt. Et Horti Domitij. In Nerone c. 50.

peiani versus Pincianam portam, vbi pars Mediceorum est, tum Ludouisiorum hortorum. Quoniam autem villa his erat adiuncta, arbitror peramplo patentique ambitu protensam ad Orientem, aliquam partem Burghesiæ nunc villæ attigisse.

Et horti eiusdem inferiores.

Hæc de superioribus hortis Pompeij. Maior vmbra in INFERIORIBUS est: qua, vt tenebris obsiti, videntur à paucis, situm quidem omnes ignorant. Mihi autem si diuinandum est, probabile fuerit, eos ad Pompeij porticum, & theatrum fuisse. Nisi quis putet, dici inferiores eo quod coniuncti cum superioribus ad radices collium, aut certe in ima eius loci parte essent constituti; quod in medium relinquo. In priorem tamen opinionem inclinat animus.

Horti Cæsaris.

Horti CAESARIS, vt supra dicebam, in Transtiberina regione iuxta fluuium fuere ad Cœnobium S. Francisci.

Horti Seruiliani.

Lib. 1. Sat. cap. 6.

Tac. li. 15. annal.

Suet. in V. cap. 47.

Vbi fuerint horti Seruiliani.

SERVILIANI, an Salustiani tempore præcedant incertum est, qui longa Cæsarum possessione nobilitati sunt. Seruilianorum hortorum neque auctor, neque certa sedes proferri potest. Seruilia quidem gens Romæ clarissima plurimos Romę Consules dedit. Ab aliquo huius gentis Seruilio dictos putauerim hortos Seruilianos potius, quam à Seruio: quamuis Macrobius scribat: *Cum contra, & cognomina ex proprijs sint tracta nominibus, vt ab Aemilio Aemilianus, à Seruio Seruilianus*. Hi horti in delicijs fuere Neroni Cæsari. Tacitus affirmat, *eum rarum egressu domo, aut hortis clausum*. Hi enim & Seruiliani erant, vt idem paulo post: *Milichus*, inquit, *cœpta luce in hortos Seruilianos pergit, deductusque ad Neronem vrgens periculum, & graues coniurationes docet*. De ijsdem Suetonius. *Nunciata exercituum defectione, Nero transijt in hortos Seruilianos*. Ibiq; desertus ab hominibus, *procurrit*, inquit, *quasi præcipitaturus se in Tiberim*. Qui locus admonet, vt hortos Seruilianos Tiberinæ ripæ adsitos putem. Cur enim habitans in hortis Imperator procurrisset se præcipitaturus in Tiberim, nisi hortos ipse fluuius alluisset? Neque enim credibile est, eum extrema timentem, si horti à Tiberi longe aberant, ab eis egressum de media nocte per mediam Vrbem ad fluuium decurrisse. Accedit, quod Nero cogitans de fuga, libertorum fidissimos Hostiam præmiserat, quò deinde secundo Tiberi esset ipse venturus, ab eisdem hortis soluto nauigio: Itaque cum alium hac de re scriptorem non viderim, nec mihi manifestius argumentum sit; arbitror Hortos Seruilianos non longe à Ponte nunc Sixto in minore campo fuisse ad ripam Tiberis. Hic enim, affirmante Strabone, præter plurima, & pulcherrima ædificia multis etiam lucis, & hortis ad amœnitatem consitus erat. Qua de causa Pompeij etiam hortos inferiores habere potuit. Multa simulacra, præter Cærerem, & Vestam sedentem, & Apollinem, commendat Plinius in hortis Seruilianis.

Strabo l. 5

Plin. l. 36. cap. 5.

Horti Salustiani.

Dion. l. 43.

Horti SALVSTIANI in Quirinali ad Salariam portam siue Collinam, fuere. Auctor eorum Crispus Salustius Romana primus in historia; idemque suorum amœnitate hortorum nemini secundus. Hic ex Africæ prætura, quam à Cæsare acceperat, refertus pecunia Romam reuersus, eam

par-

partem Quirinalis montis delegit, in qua *hortis pretiosissimis*, vt loquitur Cicero, seu quis alius in Salustiana, & loco amœnitatem, & sibi scriptis historijs perpetuum nomen daret; quamquam scriberet ipse, contra quam fecerat. Horum multi veterum scriptorum meminere. Tacitus: *Tertium agmen*, Flauij exercitus, *per Salariam Collinæ portæ propinquabat. ij tantum* (pergit paulo post) *conflictati sunt, qui in partem sinistram Vrbis ad Salustianos hortos per angusta, & lubrica viarum flexerant. Superstantes macerijs hortorum Vitelliani ad serum vsque diei saxis, pilisque subeuntes arcebant, donec ad Equitibus, qui porta Collina irruperant, circumuenirentur.* Tac. lib. 3. histor.

Ex quo loco deducitur, non modo ad portam, sed intra portam Collinam hortos fuisse. Idem: *Regredienti*, (Neroni) *per viam Flaminiam, compositas insidias, fatoque euitatas, quoniam diuerso itinere Salustianos in hortos remeauerit, auctoremque eius doli Syllam ementitur.* Nec mirum eò Neronem diuertisse; Erant enim Salustiani horti Principis. Quare post Neronem Vespasianus teste Dione, *rarò habitabat in Palatio; In Hortis autem Salustianis plurimum erat, eòque recipiebat quemcumque non solum Senatorij, sed cuiuscunque ordinis.* Nerua *morbo perijt in hortis Salustianis*, referentibus Eusebio, & Cassiodoro in Chronicis. *Displicebat Aureliano*, vt ait Vopiscus, *cum esset Romæ habitare in Palatio, ac magis placebat in hortis Salustianis, vel in Domitiæ viuere. Milliariensem denique porticum in hortis Salustij ornauit, in qua quotidie & equos & se fatigabat, quamuis esset non bonæ valetudinis.* Eosdem Alexandri Seueri fuisse colligitur ex Vlpiano: *Si vero*, inquit, *Salustianos hortos, qui sunt Augusti, vel fundum Albanum, qui principalibus vsibus deseruit, legauerit quis, furiosi est.* Sub eodem enim floruit Vlpianus, & Prætorianis præfectus est. Situs hortorum hic est, supra descriptus à nobis: cum de monte Quirinali ageremus. Curuatur enim collis ad portam Collinam, duæque planicies, altera ad mœnia Vrbis, & hortos Ludouisianos pertinet: altera secundum altam semitam, nunc Piam ad Aedem S. Susannæ, & hortos Barberinos protenditur, vtraquè olim celebrata Salustianis hortis: In medio vallis angusta primum, deinde latior. In angusta visitur cauea Circi hortorum Salustianorum, vbi accliui, hinc atque hinc solo apparent hodiequè sedilium, & Templi Veneris subobscura vestigia; quod in ipso Circo, vt alia in alijs erant. De quo hanc inscriptionem recitat Fuluius:

Tac. li. 13. ann.

ff. li. 30. de leg. & Fideicom. l. cum seruus. §. cõstat.

M. Aurelius Pacorus, M. Cocceius Stratocles Aeditui Veneris Hortorum Salustianorum Basem cum pauimento marmorato Deanæ DD. Fulu. lib. 2 Et Marl. cap. 22.

Eiusdem Circi erat Obeliscus notis Aegyptijs impressus, qui confractus iacet in hortis Ludouisianis, non modico interuallo, à cauea distans, eò, incertum qua causa, translatus. Apud eosdem hortos versus portam Collinam, porticum Milliariensem locatam reor ad meridiem, hiberniquè Solis tepores. Sed ex altera parte horti Salustiani ad hortos nunc Barberinos terminabantur. Constat ex ijs quæ supra de actis S. Susannę recitata sunt, in quibus refertur, eius Virginis, & Gabinij Patris domum Obeliscus in hortis Salustij.

postea

postea conuersam in templum Susannæ nomini dicatum, iuxta Aedes, & forum Salustij ad arcus portæ Salariæ positam fuisse.

Horti Caij, & Lucij. At in Esquilijs CAII, & LVCII Cæsarum horti fuerunt. Hi Nepotes Augusti ex Iulia filia, & M. Agrippa, ab eodem Augusto adoptati sunt in imperio successores. Horti prope ipsorum BASILICAM, & PORTICVM fuere: quorum ædificiorum adhuc aliqua pars extat, sphœricus nempe fornix lateritijs nixus parietibus non longe à muris Vrbis, atque Aede S. Bibianæ. Fuluius eum locum, corrupto nomine, suo æuo nuncupatum testatur *Thermas Gallutij*, quasi thermas Caij, & Lucij. Ex quo infert, ibi Porticum, & Basilicam horum Cæsarum fuisse. Suetonius: *Quædam etiam opera sub nomine alieno fecit*, Augustus. *vt porticum, Basilicamque Lucij, & Caij*. Dion: *Pugnatum est, ab alijs in horto Caij, & Lucij, quem Augustus perfodi ob eamdem causam iusserat*. vbi alij pro *horto, lucum* vertunt. Sed verisimile est, & lucum, & hortos fuisse; in Esquilijs præsertim, quas vt alias dixi, Augustus repurgauit, sepuchris amotis, & producto pomœrio, salubriores fecit, ornauitquè. Itaque non necesse erat, transferri à quibusdam, vt supra dixi, Basilicam Caij, & Lucij ad templum nunc S. Mariæ Aegyptiacæ.

Lib. 2. | In V. Aug. cap. 29. | Lib. 66.

Horti Agrippæ. Lib. 54. Agrippa horum Cæsarum pater nobiles & ipse hortos parauit in Vrbe, quos moriens populo legauit. Dion: *Moriens*, Agrippa, *etiam populo hortos, & Balneum à se denominatum legauit*. Qui locus indicat HORTOS AGRIPPAE eius Thermis fuisse cõiunctos inter Pantheon Aedemque S. Andreæ. In his hortis, STAGNVM AGRIPPAE fuisse probabile est, potius quam trans Tiberim, vt quidam ponunt. De eo Tacitus: *In stagno igitur Agrippæ* Nero *fabricatus est ratem, cui superpositum conuiuium aliarum tractu moueretur. Naues auro, & ebore distinctæ*. Asita illi erat SYLVA, & LVCVS. Idem: *Postquam tenebræ incedebant, quantum iuxta nemoris, & circumiecta tecta consonare cantu, & luminibus clarescere*. De eodem idem auctor: *Apud NEMVS quod nauali STAGNO circumposuit Augustus*. Nisi de Naumachia Augusti hic sermo sit.

Tac. li. 15. Ann.

Horti Agrippinæ. Agrippæ filia AGRIPPINA, nupta Germanico Cæsari, mater Caij Caligulæ; Auia Neronis HORTOS, & ipsa dicitur habuisse: qui fortasse Germanici antea fuerant. Meminit Seneca. *Deinde*, inquit, *adeo impatiens fuit differendæ voluptatis* Caius, *vt in Xysto maternorum hortorum, qui porticum à ripa separat, inambulans, quosdam ex illis cum matronis, atque alijs Senatoribus ad lucernam decollaret*. Hi horti fuere ad Tiberim, quod illa verba significant, *Porticum à ripa separat*. Confirmat Philo: *Exceptos enim*, inquit, *nos primùm in Campo Martio, cum è maternis hortis*, Caius, *exiret*. Sed male interpres addidit, *Martio*. Nam Græcus codex sic habet: δεξιωσάμενος γὰρ ἡμᾶς ἐν τῷ πρὸς τιβέρει πεδίῳ τὸ πρῶτον. ἔτυχε δὲ ἐκ τῶν μητρῴων ἐξιὼν χήπων. *Excipiens enim nos in campo ad Tiberim, primùm, cum exiret de maternis hortis*. Plures autem campi ad Tiberim. & hic Vaticanus erat, vt paulo post.

Lib. 3. de Ira. c. 18. | Li. de leg. ad Caiũ.

Horti Mœcenatis. His paulo Antiquiores fuere HORTI MAECENATIS, quippe qui

pari

pari cum Agrippa ætate, illi fuerit etiam superstes. Hi, vt non semel dixi, fuerunt in Esquilijs, latissimoque ambitu à templo, circiter, S. Martini in montibus, Orientem versus, vltra S. Antonij Aedem processere. Tacitus: *Nero, non ante in Vrbem regressus est, quam domui eius, qua Palatium, & Mæcenatis Hortos continuauerat, ignis propinquaret.* Suetonius: *Romam reuersus* Tiberius *è Carinis, & Pompeiana domo Esquilias in hortos Mæcenatianos transmigrauit.* Aedem ibi elegantes ornatæque Mæcenatis cum excelsa Turri, de qua Suetonius: *Hoc,* inquit, *Romæ incendium Nero è Turri Mæcenatiana prospectans, lætusque flammæ,* vt aiebat, *pulchritudine* ἄλωσιν *Ilij decantauit in illo suo scenico habitu.* Horum etiam Philo meminit: μεταπεμψάμενος τοὺς δυεῖν κήπων ἐπιτρόπους τῶν τε Μαικήνα, καὶ λαμία. πλησίον δὲ εἰσὶν ἀλλήλων τε καὶ τῆς πόλεως. *accersens duorum hortorum curatores Mæcenatis, & Lamiæ: propinqui autem sunt inter se, & Vrbi.* At quomodo Horti Mæcenatis extra Vrbem, cum essent adiuncti Neronis domo? Id quidem de hortis dicendum non est. Sed Philo, vel Vrbi propinquos, idest continuatis Ciuium domibus, appellauit, cum vidisset locum arboribus, & hortis frequentiorem quam tectis: atque hospes ea specie fortasse deceptus putauit esse extra Vrbem, cum non essent; vel prisco more locus à vulgo dicebatur extra Vrbem; quamuis producto pomœrio: vt hodieque multi aiunt se Romam ire, cum intra mœnia inter hortos, & vineta longe absunt ab ædificijs. Quoniam autem, vt narrat Dion, *Primus, Romæ* Mæcenas *natatorium aquis calidis refertum* instituit; id in hisce hortis fecisse credendus est.

Li. 1. c. 13. Li. 3. c. 10. Tac. Ann. lib. 15. In V. Tiberij c. 15. In V. Ner. c. 38. Eadem libro. Horti Mæcenatis intra Vrbé. Dion. l. 55

Quod spectat ad HORTOS LAMIAE, hi eius Elij Lamiæ sint oportet, quem ex nobili genere Romanorum laudat Horatius. Notus est etiam apud Suetonium, & Iuuenalem Lamias à Domitiano necatus, & apud eumdem Suetonium horti LAMIANI, in quibus Caligula sepultus. *Cadauer eius clam in hortos Lamianos asportatum, & tumultuario rogo semiambustum leui cespite obrutum est.* In his & Mæcenatianis idem cum tres aut quatuor dies habitasset, Philonem, & socios ad colloquium admiserat. Ex quo inferes hos etiam Principis fuisse. Cur enim in alieno habitaret, ac sepeliretur? Idem Philo eorumdem hortorum Prætoria commendat: aitque, interloquendum Caium obijsse cœnacula, & conclauia: Et *magnæ Aulæ circumquaque fenestras claudi vitro candido iussisse.* Quod ij aduertant, qui negant spectare se fenestras in antiquis fabricis.

Horti Lamiani. Lib. 1. od. 35. & l. 3. od. 17. Suet. in V. Dom. c. 10. Iuu. sat. 4. Suet. in V. Calig. c. 59 Philo eodé libro.

HORTI NERONIS in Vaticano fuere. Constat ex Obelisco, qui prope Sacrarium Templi S. Petri ante Sixtum V. Pontificem erectus medium olim hortorum Circum, in quo fuerat positus, designabat. De eo Plinius: *Tertius Obeliscus in Vaticano Caij, & Neronis Principum Circo ex omnibus vnus omnino fractus est in molitione, quam fecerat Sesostridis filius Nuncoreus.* De Circo, & Hortis Tacitus, cum de supplicio SS. Martyribus à Nerone primum illato vir ethnicus loqueretur: *Pereuntibus,* inquit, *addita ludibria, vt ferarum tergis contecti laniatu*

Horti Neronis. L. 36. c. 11 Ann. l. 15.

canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi, aut vbi defecisset dies in vsum nocturni luminis vrerentur. Hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat, & Circense ludicrum edebat habitu aurigæ permixtus plebi vel circulo insistens. Vt appareat spatium Basilicæ Vaticanæ, cuius magnam partem Circus insederat, ante martyrum sanguine, quam sacerdotum cæremonijs, & sacrificijs consecratum. De eodem Circo paulo post. Idem auctor de hortis. *Solatium populo exturbato, & profugo Campum Martis, & monumenta Agrippæ: hortos quin etiam suos Nero patefecit*. Non dubitem hos Neronis Hortos eosdem esse, qui Caij fuerant, & Agrippinæ matris Caij Seneca dixerat; cum fuerint prope Tiberim, & vtriusque Circus dicatur, Caij, & Neronis; nempe ab illo factus, an cœptus, ab isto perfectus. Quis enim neget, occiso sine hæredibus Caio, hortos ad Agrippinam eius sororem, sororibus superstitem, Neronis matrem insigni gratia, potentiaquè ab exilio reuocatam: tum in potestatem Neronis fuisse deuolutos? Tacitus: Nero *vitare secretos Agrippinæ congressus, abscendentem in Hortos, aut Tusculanum laudare*. P. Victor statuit Hortos Domitij in Transtiberina Regione. Sed hos cum Neronianis, vt arbitror, nemo miscuerit. Neque hi Agrippinæ fuere; quæ suos ad alteram Agrippinam, matrem suam referebat.

Loc. cit.

Tac. Ann. lib. 14.

Horti Senecæ.

Floruit sub Nerone SENECA, cuius & amœnos HORTOS Roma celebrauit. Criminabantur inuidi, teste Tacito, *quod hortorum amœnitate, & villarum magnificentia quasi Principem supergrederetur*. Et ille apud Neronem de his ita loquitur: *Tales Hortos instruit, & per hæc suburbana incedit, & tantis agrorum spatijs tam lato fœnore exuberat*. De ijsdem Iuuenalis.

Loc. cit.

Iuu. sat. 10

Temporibus diris igitur, iussuque Neronis
Longinum, & magnos Senecæ prædiuitis hortos
Clausit, & egregias Lateranorum obsidet ædes
Tota cohors.

Vbi fuerint, non facile assererem; Diuersos enim fuisse à fundis, & agris suburbanis probabile est; inter quos fuit Nomentanus. Seneca idem *Ex Nomentano meo te saluto*.

Sen. epist. 110.

Horti Galbæ.

Neronis successor GALBA Aurelia via HORTOS habuit: quæ prope Aedem nũc S. Pancratij mittebat in Hetruriam. Probabile est in ipso Ianiculo prope templum B. Martyris, Hortos Galbæ fuisse. Suetonius: *Dispensator Argius Galbæ caput, & cæterum truncum in priuatis eius hortis Aureliæ via, sepulturæ dedit*. Tacitus: *Galbæ corpus dispensator Argius è prioribus seruis, humili sepultura in priuatis eius hortis contexit*.

In Galba. cap. 20.

Li. 1. Hist.

Horti Martialis.

Domitiano Principe poeta MARTIALIS HORTOS, & suburbanum coluit in Quirinali. Ipse sic ait.

Lib. 10. epig 59.

In alta semita.

Hic mihi quando dies meus est, iactamur in alto
Vrbis, & in sterili vita labore perit.
Dura suburbani dum iugera pascimus agri,
Vicinosque tibi sancte Quirine lares.

Erat autem, vt supra diximus ad portam Collinam Aedes Quirini.

Idem:

Idem: *Sed Nomentana securus germinat hortus* Li.10. ep. 93.
Arbore, nec furem plumbea mala timent.

Nomentana quidem arbor est, quæ viret ad Nomentanam viam siue altam semitam, cui, & Viminali portæ vicina erat suburbana villa Martialis. Alterius TVLLII, vel IVLII Martialis hortos idem poeta celebrat. quamquam aliqui omnino falsi, hoc eidem poetæ attribuant. P. Victor in Regione XIV. Transtiberina numerat domum, & hortos Martialis; sed quis fuerit, poeta nè, an alius non exponit. Alius certe habendus est à poeta, qui de Hortis sic scribit. L.4.ep.66

Iuli iugera pauca Martialis
Hortis Hesperidum beatiora,
Longo Ianiculi iugo recumbunt.
Hinc septem dominos videre montes,
Et totam licet æstimare Romam.
Illic Flaminiæ, Salariæque
Gestator patet.

Hunc hodie locum Montem Marium nuncupant, valde apricum, & amœnum. De eodem suburbano idem lib. 7. epigram. 16.

Memorantur etiam à scriptoribus HORTI DOMITIAE. Vopiscus de Aureliano, *Placebat ei in hortis Salustianis vel in Domitiæ viuere.* Iulius Capitolinus: *Adriano*, inquit, *apud Baias mortuo, Reliquias Antoninus Romam peruexit, sancte ac reuerenter, atque in Hortis Domitiæ collocauit.* Vbi postea & Antoninus Pius, & Aelius Verus, & Commodus conditi sunt. Verum Adrianus nonne sepultus est in suo Mausoleo? Sic enim Dion: *Sepultus est in ripa fluuij iuxta Pontem Aelium: illic enim sepulchrum conditum. iam enim Augusti monumentum repletum erat, nec quisquam amplius in eo sepeliebatur.* De eodem sepulchro Spartianus: *fecit*, inquit, *Adrianus & sui nominis pontem, & sepulchrum iuxta Tiberim.* Quod si idem scripsit: *sepultus est Adrianus in Villa Ciceroniana Puteolis*, ne pugnet cum alijs, id significare dicendus est, depositum ibi fuisse cadauer Adriani, donec ab Antonino Pio Romam deferretur, & Mausoleo conderetur, quod etiam idem, referente Capitolino, perfecit, ornauitque. Cæterum quæ de sepultura, & humatione Adriani dicuntur, vbi horti Domitiæ essent, demonstrant. Quia enim alter in hortis Domitiæ: alter ad Tiberim in suo sepulchro humatum refert; ostenditur, Hortos ad molem, & sepulchrum Adriani fuisse; eximia sane amœnitate insignes, quod in delicijs fuerint Aureliano Imperatori, & ante illum Adriano; qui ideo CIRCVM ibi fertur ædificasse, rudem illum quidem, nec lapidibus, vel artificio commendatum, vt tradit Fuluius: testaturque cum Blondo in proximis vineis suo æuo vestigia sedilium extitisse. Nec tamen idem Blondus audiendus, qui hunc Neronis Circum pronunciat, hic enim, vt ante dixi, ad Basilicam S. Petri, vbi stabat Obeliscus, situs erat. De eo Onuphrius: *Septimus*, inquit, *Circus etiam trans Tiberim haud longe à Vaticano erat, scilicet extra portam Arcis Sancti Angeli proximam Adrianæ moli in hortis Domitiæ Neronis*

Horti Domitiæ.
In Ant.V.
In V.Adr.
In V. Adr.
In ead. V.
In V. Antonini.
Fulu. li.4.
Blond.l.1.
De Circo, & Ludis Circen. c.23.

ronis Imperatoris amitæ vicinus. Et paulo post: *Qua ratione facile conijcere possumus, Circum eum à Nerone, cuius horti illi erant ex Domitiæ amitæ hæreditate, inchoatum: ab Adriano vero cum Mausoleum suum vicinum ad ripam Tiberis conderet, aut perfectum, aut instauratum.* Ego, quoniam opinionibus agitur, sine testimonio veteris scriptoris, totum opus Adriano adscripserim; cum alterum Circum Caij, & Neronis nomine notatum Nero suis in hortis perfecerit, ibique frequenter aurigans ludos ediderit. De ijs enim hortis ad S. Petrum loquitur Suetonius: *Mox & ipse aurigare, atque etiam spectari sæpius voluit: positoquè in hortis inter seruitia, & sordidam plebem rudimento, vniuersorum se oculis in Circo Maximo præbuit*. Tacitus: *clausumque Valle Vaticana spatium, in quo equos Nero regeret haud promiscuo spectaculo. Mox vltro vocari populus*. Hic ergo est Circus Neronis.

In V. Neronis c.22
L.14.Ann.

Dubium est, an Nero præter Circum ibi etiam *Naumachiam* struxerit, quam quidam Ecclesiastici scriptores ad Templum, & Sepulchrum S.Petri posuerunt. Negat Card. Baronius. quod antiquorum nemo id à Nerone factum affirmet, & ille maritima spectacula, teste Dione, ediderit in theatro. Quem vltro sequor. Qui vero aut vulgi sermone permoti, aut alia de causa hortis Neronis Naumachiam apposuerunt, hanc pro Circo accepere vulgari appellatione; cum præsertim in Circo esset etiam Euripus pro naualibus ludis. Circi autem structi ad Molem Adriani meminit Procopius. Nam cum de pratis egisset quæ ipse Neroniana, vulgus nunc Prata nuncupat, à tergo Castri S. Angeli, subdit ςάδιον μέγα ἐνταῦθα ἐκ παλαιοῦ ἐςιν, ᾧ δὴ οἱ τῆς πόλεως μονόμαχοι τὰ πρότερον ἠγωνίζοντο. *Stadium ibi ab antiquo est, in quo Romani singulari certamine depugnabant*. Verum hæ pugnæ in Amphitheatris fieri solebant. Sed videtur Procopius monomachiam pro quocunque certamine accepisse. Nam in Circo singuli & cursu, & cum feris pugnare, aut etiam plures consueuerunt.

Seueran. initio lib. de 7. Eccles.
Tom. 1. Ann.ann. sal.69.
Proc. li.2 initio.

Quod spectat ad Domitiam: duas quidem amitas Domitiæ nomine habuit Nero, sorores Cn. Domitij sui patris; sed alteram Domitiam Lepidam appellatam, quam Agrippina Neronis mater, auctore eodem Tacito ante excessum Claudij occidendam curauit. At DOMITIAM, eius idem auctor meminit, Nero ipse iam Imperator perdidit, ac bona eius, inter quæ, & hortos inuasit. Suetonius; *Iunxitque* Nero *parricidio Matris amitæ necem. Quam cum ex duritia alui cubantem visitaret: & illa tractans lanuginem eius, vt assolet iam grandis natu per blanditias fortè dixisset: simul hanc excepero, mori volo, conuersus ad proximos, confestim se positurum velut irridens ait præcepitquè medicis, vt largius purgarent ægram. Nam necdum defunctæ bona inuasit, suppresso testamento, ne quid abscederet*.

Tac. Ann. lib.12.
L.13.Ann
In V. Neronis c.34

Præter hos, DOMITIAE alterius HORTOS reperio. Nam Capitolinus in vita Marci: *Marcus*, ait, *Antoninus natus est in monte Cœlio in hortis, & educatus est in eodem loco, in quo natus est, & in domo aui sui Veri iuxta ædes Laterani*. Et paulo post. *Adoptatus ab Adriano, iussusquè*

Horti alterius Domitiæ.

que è priuata in Adriani domum migrare, inuitus de maternis hortis recessit. At Marci mater, vt idem Capitolinus, vocata est Domitia Caluilla Caluisij Tullij secundùm Consulis filia. Quæ & Domitia Lucilla dicta est, eodem auctore, & Spartiano in vita Iulianij; vbi ait: *educatus est apud Domitiam Lucillam matrem Marci Imperatoris*. De ijsdem Hortis Capitolinus: *cum Omulus*, inquit, *Lucillam matrem Marci in viridario venerantem simulacrum Apollinis vidisset*. Hi horti quod in Cœlio monte, iuxta ædes Laterani fuisse dicuntur, non procul à Basilica Lateranensi fuere, & ijdem fortasse, qui postea Commodiani dicti sunt. Spartianus: *Hunc*, inquit, *in Commodianis hortis in porticu curua pictum de Musiuo, inter Commodi amicissimos videmus*. Herodianus suburbanum appellat, quo frequenter Commodus commigrasset. Dion, suburbanum Quintilij ne putemus eos fuisse Commodi Hortos. Lampridius: *ipse*, inquit, *Commodus, ad Cœlium montem in Vectilianas ædes* (*alijs Vestilianas*) *migrauit, negans se in Palatio posse dormire*. Vbi deinde occisus est, vt constat ex Capitolino. Has ædes adiunctas hortis Domitiæ auiæ Commodi crediderim, eosdemque ab illo auctos, & ornatos, dictos fortasse Commodianos.

In V. Marci.

Horti Cômodiani.

Lib. 1.

Lib. 72.

In V. Cômodi.

Sed vt trans Tiberim redeam, in ea regione, teste P. Victore, GETAE HORTI fuerunt. Hic Seueri Augusti filius à patre Regni successor ęquali potestate cum Antonino Caracalla fratre constitutus, ab illo paulo post trucidatus est. Non est autem vero absimile, Hortos Getæ prope portam Septimianam ad Tiberim vbi hodie Farnesiani sunt, fuisse. Hanc enim portam Seuerus cum Iano proximo quadrato ædificio condidit, & vt aliqui volunt Thermas, de quibus iam diximus. Cæterum ambigi potest, an hos Getæ Hortos Seuerus ante possederit, & à patre filius acceperit, an ipse sibi parauerit. Sic enim de Seuero Spartianus: *Proficiscens ad Germanos exercitus, hortos spatiosos comparauit, cum antea ædes breuissimas Romæ habuisset, & vnum fundum*.

Horti Getæ.

Horti Seueri.

In eius V.

Antonino Heliogabalo HORTI fuere, qui SPEI VETERIS dicti sunt. Lampridius: *Ipse*, inquit, *secessit ad hortos Spei veteris, quasi contra nouum iuuenem vota concipiens*. Et paulo post: *Pars militum in Palatium, pars in hortos, in quibus erat Varius, ire tendunt*. Et rursus: *Inde itum est in hortos, vbi Varius inuenitur, certamen aurigandi parans*. Vbi vero fuerint horti aliquot in locis indicat Frontinus. *Partem*, inquit, *sui Aqua Claudia prius in arcus, qui vocantur NERONIANI AD SPEM veterem transfert*. Idem: *Rectus vero ductus Anienis veteris secundum Spem veterem veniens intra portam Esquilinam in altos riuos per Vrbem ducitur*. Ex quibus locis deducitur, Spem veterē ad portam Næuiam nunc Maiorem fuisse, vbi incipiunt arcus Neroniani, & transeuntes ab Esquilijs in Cœlium Montē ad Templum S. Stephani terminantur. Iam vero quod spectat ad nomen, ab aliquo Spei antiquo delubro deriuatum est. Quod indicant allata supra Lampridij verba: *Secessit* Heliogabalus *ad Hortos Spei veteris contra nouum hominem vota concipiens*. Iusserat enim occidi consobrinum Alexandrum, ideoquè ad

Horti Heliogabali.

In eius V.

Lib. 1. de Aquædu.

Aedes Spei Veteris.

Spei delubrum contendit, quasi speraret factum iri quod iusserat, reiq; prosperum successum precaretur. A templo autem ad hortos se transtulit, vt aurigandi certamen instrueret. Fuere quidem & alia in Vrbe Spei templa. Vnum prope portam Carmentalem supra statui cum Liuio. Sed P. Victor in Regione septima Viæ latæ templum Spei nouum statuit, sic forte appellatum, quod Spei veteris Aedes longe dissita colebatur ad portam Næuiam, vbi & horti collocantur. At si Heliogabalus inibat aurigandi certamen, vbi Circus? Hic sanè non longe aberat extra eamdem nunc portam Maiorem. Fuluius: *Extat*, inquit, *Circus, extra portam Maiorem, iuxta viam Labicanam, & formam Aquæ Claudiæ post mœnia Vrbis, & Cœnobium S. Crucis, cuius tantum extat forma, & parietum vestigia inter proximas vineas, vbi in medio adhuc in duas confractus partes iacet Obeliscus*. Hæc ille. Quidam hunc Circum ab Aureliano factum autumant. Instauratus fortasse ab illo est, ornatusque, si iam fuerat Principe Heliogabalo. Et Aureliani ætate mœnia ibi latiorem circuitum probabiliter amplectebantur; si tamen Circum, nunc extra positum, includebant.

Circus in hortis Spei veteris. Fulu. lib. 4

Hortis Spei veteris propinqui fuerunt PALLANTIANI. de quibus Frontinus: *Finiuntur arcus Claudiæ, & Anienis post hortos Pallantianos, vnde in vsum Vrbis fistulis diducuntur*. Petrus Victor in Regione V. Esquilina, Plancianos, vel Plautianos nominat. quos tamen non semouerim à Pallantianis; mutantes scilicet subinde cum dominis nomen. Plautianus enim multum gratia, & opibus valuit sub Seuero. Nec minus Pallas Claudij libertus, eidemq; à rationibus, quem incestis Agrippinæ nuptijs etiam peruertit; ideoque illo Principe ditissimus, & potens in aula, Neronis quoque imperio validus stetit: cum Agrippina *aduersus Burrum, & Senecam moderatores Principis, habebat in partibus Pallantem*, vt ait Tacitus. Quamquam ille tristi arrogantia modum liberti egressus tædium sui mouerat. donec occisa matre Nero libertorum potissimos veneno, vt credebatur, sustulit: *Doryphorum quasi aduersatum nuptijs Poppeæ: Pallantem, quod immensam pecuniam longa senecta detineret*.

Horti Pallantiani. Front. l. 2. Herod. l. 3 Sueton. in Clau. c. 28. Tac. li. 13. Ann. Annal 14.

Habuit & suos HORTOS GALLIENVS Cæsar. Iulius Capitolinus: *cum*, inquit, *iret ad hortos nominis sui, omnia Palatina officia sequebantur*. De loco non constat; Constat tamen Gallieno Esquilinum collem carum summopere fuisse: ibique ei positum arcum: eumdemquè in eodem Colle admirabilem Colossum collocare voluisse. Quare eius hortos inde abducere non possim.

Horti Gallieni.

Non sum inscius alios aliorum hortos memorari à scriptoribus Cn. DOLABELLAE à Suetonio: *Germanorum*, inquit, *cohortem, à Cæsaribus olim ad custodiam corporis institutam, multisque experimentis fidelissimam dissoluit, quasi Cn. Dolabellæ, iuxta cuius hortos tendebant, proniorem*. ARGIANOS in secunda Regione Viæ latæ: ASINIANOS in duodecima Regione Piscinæ publicæ à P. Victore. Hi fortasse Asinij Pollionis fuerunt prope thermas Antonianas, & Auentinum, vbi Atrium

Alij aliorum horti. In Galba c. 12.

Liber-

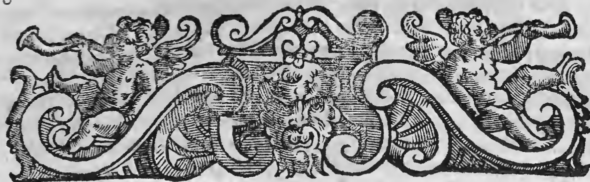
Libertatis instauratum Bibliotheca instruxerat. Horum hortorum meminit & Frontinus: *Anio vetus peruenit in Regionem viæ nouæ ad hortos Asinianos, vnde per illum tractum distribuitur*. Hæc autem via noua illa non est, quæ, vt aliàs dixi, prope Palatium erat, & forum; sed alia in Rgione Piscinæ publicæ, in qua *Caput viæ nouæ* statuit P. Victor. Spartianus: *Idem*, inquit, Caracalla *viam nouam muniuit, quæ est sub eius Thermis Antonianis scilicet, qua pulchrius inter Romanas plateas non facile quidquam inuenias*. ANTONINI PII à Iulio Capitolino: *In viridario*, inquit, Antonini *Taurus marmoreus cornibus ramis arbori accrescentibus suspensus est*. ANTHERI à Lampridio, Commodi æuo: *Anterum*, inquit, *eductum à Palatio sacrorum causa, & redeuntem in hortos suos per frumentarios occiderunt*. TORQVATIANOS, Et EPAPHRODITIANOS à Frontino. Torquatiani statuuntur ab Onuphrio in prima Regione portę Capenæ, in qua & Terrentianos statuit Epaphroditiani fuerunt Epaphroditi, qui Neroni à libellis auctore Suetonio, eiusdemq; libertus eodem auctore, ac Tacito, eum in fuga sequutus iuuit adigētem iugulo ferrum: qua de causa capitali pœna multo post à Domitiano damnatus est. Hortos STATILII TAVRI à Tacito sub Claudio Principe. *Agrippina*, inquit, *Statilium Taurum opibus illustrem hortis eius inhians peruertit*. Proximos Naumachiæ hortos à Suetonio in Tiberio, nempe Transtiberinos. Hortos CASARIS ad Portam COLLINAM cum TVRRE à Iulio Obsequenti de Prodigijs: *Turris*, inquit, *hortorum Cæsaris ad portam Collinam de Cœlo tacta*. Hortos SCIPIONIS à Cicerone, nempe antiquiores: Scapulæ: & Clodiæ ad Tiberim: trans quem M. Tullius parare sibi interdum cogitabat. Multorum in via Claudia, quæ iungebatur Flaminiæ. Ouidius:

Nec quæ pomiferis positos in Collibus hortos
Spectat Flaminiæ Claudia iuncta viæ.

Vbi eiusdem Ouidij viridarium statuitur. Et alij inter legendum occurrent. Nos hic promissum Thermarum Alexandri, & aliorum nummos omisimus.

Lib. 1. | In Anton. Carac. | In eius V. | Sueton. in Dom. c. 14. | L. 12. An. | De quibus in orat. pro Cælio. | Li. 12. ep. ad Att. epist. 1.

DE VRBE ROMA

LIBER QVARTVS.

Sacra Aedificia ante Conſtantinum. Cap. I.

HACTENVS Veteris, & ſuperſtitioſæ Vrbis ædificia indifferenter expoſui. Nunc religioſæ, Chriſtianæque Romæ templa, & alia monimenta complectar; atque ad noſtrum æuum ſextam ædificandi ætatem perducam. Quamuis autem eam ab Gothica expugnatione Vrbis ſub Totila Rege inchoauerim; tamen paulo altius repetendo ad Cæſarum Principatus reuertar, quibus Aedes Dei Sanctorumque cultui dicatæ fieri cœperunt.

Lib. 1. cap. 23.

Igitur integro pluſquam ſeculo ante Conſtantinum Principe Seuero Tranſtiberinam BASILICAM VIRGINIS Calixtus I. dicitur ædificaſſe, vnde Fons olei effluxerat. Quamquam illa tempora feracia ſuppliciorum magis, quam ædificiorum, & Chriſtianæ pietatis, quam pecuniæ eam loco amplitudinem dare non potuerunt, qua poſtea templum ſtetit. Nec tamen cenſendum eſt, tunc omnia penitus abdita, & ſubterranea fuiſſe. Quòd interdum remittentibus Tyrannorum furoribus, quies aliqua, & reſpirandi locus daretur pijs hominibus, ac rebus ſacris. Et eam quidem Baſilicam in domo aliqua erectam more Baſilicarum, & Chriſtianorum conuentibus celebrem, atque aperta fruentem luce crediderim potius, quam omnino reconditam ac latentem. Nam neque Commodus in noſtros homines gladium ſtrinxerat: eiusque pater Marcus infeſta Chriſtianis edicta reuocauerat, & Septi-

S.Damaſ. ſiue Anaſtaſius in eius vita.

mius Seuerus maximis bellis distinebatur. Argumento etiam est, quod ante Constantinum AEDES SACRAE videtur fuisse in Vrbe, vt in cæteris prouincijs erectæ. Nicephorus enim cum victoriam de Maxentio reportatam, & triumphalem Constantini ingressum in Vrbem enarrasset: *Adhæc*, ait, *in primis maturauit Ecclesias Dei restaurare, easque donarijs exornare*. Idem auctor tradit, antequam Diocletianus, & Maximianus in nostram fidem sæuire cœpissent, propter potētiam virorum Christiani nominis, eorumq; gratiam apud Cæsares, AEDES SACRAS vbique gentium fuisse excitatas. *Ostendunt*, inquit, *id quoque plurimorum millium hominum in oratorijs domibus cœtus, & conuentus habiti: quæ oratoria cum propter angustiam, confluentem tantam multitudinem non caperent; cernere erat, ex paruis initijs, & fundamentis in augusta amplitudine, & magnitudine, admiranda in locis omnibus excitari, atque construi templa*. Idem exponens Eusebius ait: *Aut quomodo quisquam illustres hominum in templis concursus poterit oratione explicare? Vnde cum in antiquis illis ædificijs non satis loci haberent, ampliores Ecclesiæ in vniuersis Vrbibus, fundamentis earum ad maiorem laxitatem dilatatis erexerunt*. Et: *omnibus in locis per Imperatoris litteras palam edictum fuit, vt tum deturbarentur Ecclesiæ, soloque æquarentur, tum scripturæ absumerentur igni*. Neque vero tanti boni expers Roma esse debuit, vbi Pontifices Religionum sedem defixerant. Quare non solum in cœmeterijs, locisque occultis pia Christianorum manus ædes ad conuentus habendos fabricata est; (idque de Fabiano Pontifice, quem Decius sustulit, refertur) sed etiam aperte ac publice. Cæcilia quidem virgo fortissima cum accepto vulnere properaret ad sponsum, triduanas tamen poposcisse inducias gloriabatur, vt domum suam, Alexandro Principe, Ecclesiam consecraret. Sic & Lucina religiosissima fœmina domum suam B. MARCELLI nomine dedicauit: quo Christiani interdiu noctuque conuenirent, ac Deum precibus cantuque placarent. Aurelia via suo Aureliano Imperatore, BASILICAM condidisse scribitur S. Fœlix Pontifex, vbi & postea humatus est. Postremo grauissimi scriptores Philippos Cæsares Christiana fide imbutos agnoscunt: quorum pietas, & indulgentia multa religioni tuendæ conseruandæq; permittere potuit. At Card. Baronius cum fidei promulgatione Ecclesias cœpisse, earumq; numerum, vt opus fuit, in dies magis magisq; auctum affirmat. Ideo & Pudentis Senatoris S. Petri discipuli *domum in Ecclesiam* fuisse mutatam: & *Eutrepiæ* matronæ *domum in titulum* ad sacra obeunda, & alias fuisse erectas: Euaristum V. à B. Petro Pontificem *Ecclesias* diuisisse *Presbyteris*: eosq; temporibus Cornelij Papæ extitisse numero quadraginta sex. Optatum scripsisse, *quadraginta* in Vrbe fuisse ad Christianum vsum *Basilicas* excitatas: Lucianum, quamuis ethnicum scriptorem ferreas portas, ærea limina auratum fastigium domui sacræ assignasse. Alexandrum Imperatorem apud Lampridium locum publicum in quo Deus coleretur, Christianis adiudicasse. Aurelianum apud Vopiscū *Ecclesiam Christianorum* in litteris vsurpasse. Hæc aliaq; apud eum leguntur à

Niceph. lib. 7. c. 30

Idem li. 7. cap. 2.

Euseb. li. 8. cap. 21.

Cap. 3.

Ab Anastasio in vita.

Tom. I. ann. Chr. 57.

Basi-

Basilicæ Constantini. Cap. II.

Basilicæ sacrę quādo conditæ.

ANNO Imperij Constantini XIX. vt refert Baronius, Vrbis MLXXVI. cum Baptismo ante actæ vitæ crimina optimus Imperator eluisset, qui antea, vel priscis ædificijs refectis, & excultis, vel nouis ædificatis magnopere, vt diximus, Vrbem exornauerat, nouam sacrorum templorum molitionem adiecit, qua veterum operum pulcherrima, vel superauit, vel æquauit. Nam in parte sui Palatij Lateranensis BASILICAM SALVATORIS, & ei continentem S. Ioannis Baptistæ condidit. Nicephorus de Constantino: *Et manibus ipse suis ligone accepto, in Palatio suo quod Lateranense dicitur, primus terram fodere, & Ecclesiæ formam in nomen Domini nostri Iesu Christi describere cœpit*. Et paulo post: *Templum in Palatio suum ostendit*. Et rursus: *Sicuti dictum est, in Imperiali Palatio suo templum construxit*. Quod etiam in matutinis Ecclesiæ precibus solemniter recitamus die 9. Nouembris. Idem Basilicas SS. PETRI ET PAVLI ædificauit, vtrasque extra Vrbem, in Vaticano, viaq; Ostiensi: S. CRVCIS in extremis Esquilijs: S. LAVRENTII extra portam Esquilinam, S. AGNETIS extra Viminalem, & alias, quæ præter locorum sanctitatem, amplitudine, ac magnificentia in admiratione semper fuerunt. Hæ tum Basilicæ sunt appellatæ. Sed iam antiquata cæterarum appellatione, solum quatuor primaria Vrbis templa BASILICAE dicuntur, Lateranense, S. Petri, S. Pauli, S. Mariæ Maioris. Qua in re duo exponenda sunt: Alterum, cur Basilicæ dictæ fuerint: Alterum, cur solum illa quatuor templa nunc Basilicæ dicantur.

Niceph. lib. 7. cap. 34.

Niceph. lib. 7. c. 46.

Quid fuerit Basilica Romanis.

Vitruu. l. 5 cap. 1.

BASILICA quidem ante æuum Constantini pulcherrimum fuit ædificium columnis, & simulacris exornatum ad exercenda iudicia, & negotiatorum mercatorumque conuentus peragendos. Quod Vitruuius addendum foro præcepit in locis calidissimis, ideft in Solem hibernum obuersis: ne eò conuenientibus molestiam afferret frigida tempestas. Nomen autem ipsum βασιλική Regiam domum sonat. Ideo Isidorus: *Basilicæ prius*, inquit, *vocabantur Regum habitacula, vnde & nomen habent. Nunc autem ideo Basilicæ diuina templa nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus, & sacrificia offeruntur*. Cum eo alij auctores consentiunt, quos affert Baronius, subditque: *Hæc licet vera sint; tamen eiusmodi nomen vnà cum re è Gentilibus ad Christianos deriuasse mihi magis probatur. Nam Basilicæ illæ Gentilium in Ecclesias Christianorum aliquando commutabantur*. Hanc vero causam, quamuis à tanto viro prolatam, quispiam tamen non satis esse censebit, cur Basilicæ nomen in templa transierit. Nam ne vertatur in controuersiam, an Basilicæ aliquando in templa conuersæ fuerint, idque verum, an probabile sponte tribuatur; tamen non ideo prima illa Constantini templa videntur

In notis ad Martyrol. die 5. Augusti.

Basilicæ in Sacras ædes mutatæ.

tur

tur Basilicæ nomen fuisse sortita. Sunt enim à Constantino extructæ, antequam Ethnicorum Basilicæ sacras in ædes commutarentur: & toto passim terrarum Orbe Ecclesiæ ędificatæ sunt vigentibus adhuc Gentilium superstitionibus, & immutatis Deorum templis, intactisque opibus, quæ prisci in ea congesserant. vt ex S. Ambrosio docet idem Baronius. Multo magis intacta permanserunt alia ædificia publicis reipublicæ muneribus obeundis extructa. Præterea mos veteri illo Christianorum æuo inualuit, vt ædes sacræ non minus apud Latinos, quam Græcos, templa, & Basilicæ dicerentur. Quod manifestum est legenti scriptores Ecclesiasticos, & Concilia, à quibus promiscue vsurpatur Ecclesia, Templum, Basilica. Et ipsa sacella dicta interdum Basilicæ. Vt Basilica S. Laurentij, ac Theodori Papæ, quam Sancta Sanctorum appellarunt, in Palatio Lateranensi. Immo in eodem Patriarchio ædes omnes Basilicæ nomine censebantur in quibus aliquid solemnium religionum, & Ecclesiasticarum cæremoniarum exercebatur.

Epist. 21. Tom. 3. ann. Dom. 324.

Cencius Camerarius Alemãnus de Parietinis Lateranens. c. 5.

Prima ergo, & augustissima illa Constantini templa cur dicta sint potius, & frequentius Basilicæ, equidem, vt alios, tantos nempe scriptores, audiendos censeo: ita causam nominis in formam ædificij refero. Templa enim illa primaria, Lateranense, Vaticanum, Sancti Pauli, non dissimilia Basilicarum veterum fuerunt: immo eo prorsus modo ac partibus extructa, quibus Basilicæ extruebantur. Fuit enim Basilica ædificium, quod duplici, aut quadruplici columnarum ordine medianam testudinem, simplici, vel duplici hinc, atque inde porticu cingebat. Id loco citato Vitruuij docuit Daniel Barbarus. Fusius autem nobilis ædificandi magister Leo Baptista Albertus: *Quo esset*, inquit, *Basilica quidem laxior, primarijs tectis non sufficientibus circum addidere porticus patulas intrinsecus hinc atque hinc primum simplices, mox etiam duplices*. Curuabatur ædificium in summo, vel pari, vel minore, quam semicirculi flexu: quod Tribunal dicebatur. ibi enim habebantur iudicia. Quamquam plura tribunalia maioribus Basilicis fuisse constat. Quintilianus: *Cum in Basilica Iulia diceret primo tribunali; quatuor autem iudicia, vt moris est, cogerentur*. Nec modo publicæ, sed priuatæ in ædibus Ciuium, Cæsarumque fuere Basilicæ. Vitruuius: *Habeant nobilium domus Basilicas non dissimili modo, quam publicorum operum magnificentia comparatas, quòd in domibus eorum sæpius, & publica consilia, & priuata iudicia, arbitriaque conficiuntur*. Potiori iure in palatijs Principum fuere. Plutarchus: *Hi vnam si in Domitiani domo videant Porticum, vel Basilicam, vel Balneum*. Quod suo exemplo cæteros Reges docuit Rex sapientissimus, ac vetustissimus Salomon; cuius regias ædes cũ describeret Iosephus: *Erat*, inquit, *magna nimis Basilica, & pulchra: hæcque innumera columnarum multitudine portabatur. Quam ad iudicia, rerumque cognitiones distribui, vt posset capere populi multitudinem ad iudicia venientem. Cuius longitudinis magnitudo erat cubitorum centum, latitudo vero quinquaginta: altitudinis autem triginta: columnasque quadrangulas omnes habebat, tegebaturque cedro, opere Corinthio*,

Cur Templa dicuntur Basilicæ.

Li. 7. c. 14.

Quint. l. 12 cap. 5.

Vitruu. l. 6 cap. 8.

Plutarch. in Poplic.

Ant. Iud. Lib. 8. c. 5.

Basilica Salomonis.

rinthio, phialis æqualibus & scutulis mira arte cælatis, eratque robusta, & varijs decoribus exornata. Item alia erat Basilica in medio totius amplitudinis constituta, habens latitudinem cubitorum triginta, & contra templum validis columnis extersum: eratque in ea solium valde decorum, in quo sedens Rex iudicia proferebat. Huic erat iuncta alia quoque Reginæ Basilica, & reliqua habitacula, & sedilia, vbi post causas explicitas residebant strata tabulis cedrinis. Hæc ille. Quis autem dubitet, an ibi fuerint porticus duplices, vbi erat innumera multitudo columnarum?

Altera Basilica.

Basilicæ forma.

Verum vt ædificij forma clarius ostendatur: fuit in longitudine ambulatio. *Mediam Nauem* in templis hodie nuncupant, testudinem mediam seu medianam Vitruuius. Additæ hinc atque hinc simplices aut binæ porticus alarum instar: quibus qui ad agendum, & negotiandum conuenerant, spatiarentur. Tribunal in summo mediæ testudini respondebat. Hoc modo videlicet claudebantur minores Basilicæ, quibus & simplices tantum porticus ad latera mediæ testudinis patebant. At quæ laxiores, & nobiliores erant Basilicæ binis hinc atque hinc porticibus mediam ambulationem cingebant: & in fine harum quinque porticuum transuersam ambulationem secundum tribunalia habuerunt. Vitruuius: *Sin autem locus erit amplior in longitudine, Chalcidica in extremis constituantur, vti sunt in Iulia Aquiliana.*

Et Chalcidica.

Chalcidica quid essent, ambiguum est. Nonnemo putat fuisse transuersas hasce ambulationes. Baptista Albertus: *Addidere*, inquit, *insuper alij secundùm tribunal transuersam alteram ambulationem, quam quidem causidicam nuncupamus, quod illic Rhetorum turmæ, causidicique versarentur.* At Danieli Barbaro Chalcidica pro Thermis aliquando sunt. Sed quid commune Thermis cum Basilica, & lotioni cum iudicio? aut quomodo Balineæ partem fori ingrediuntur, cui hæc litigantium sedes adiungitur? Idem aliò diuertit: aitque Chalcidica adiungi Basilicæ, cum tantum additur, vt respectu latitudinis minor debeat esse longitudo. Rursus ait, Chalcidica fuisse in Basilicis loca ampla, & ingentes aulas, more Chalcidensium ædificatas, in quas magistratus conuenirent. postremisque duobus parum discrepat ab Alberto. Alij aiunt esse Chalcidica, quæ latitudinem in longitudine duplicarunt. Philander: *Ego vero*, inquit, *in ea fui aliquando sententia, vt existimarem fuisse ambulationes secundum tribunal transuersas, vbi Rhetores, & causidici etiam versarentur, diuersas scilicet à porticibus. Reperi postea apud Sextum Pompeium, Chalcidicum genus esse ædificij ab Vrbe Chalcide dictum.* Nec plane quid sentiat, postea clare exponit. Ego sic in Baptistæ Alberti sententiam discedo, vt putem alios huc non repugnantes adduci posse. Chalcidicum enim, quod addendum Basilicæ præcipit Vitruuius, est aliquid proprium ipsius amplioris pulchriorisq;. Neque eo potest intelligi ædificium, quasi seiunctum à Basilica, vt pars illius non esset. Nec ipsum tribunal; hoc enim erat in omnibus etiam minoribus Basilicis. Non officina cudendæ pecuniæ, vt quibusdam est visum; quid enim hæc ad

Sed dubiũ quid fuerint.

Quid sint Chalcidica in Basilicis.

Basi-

Basilicam rei iudiciariæ dedicatam? Neque etiam hic agitanda de nomine quæstio est: An quod præter porticus addebatur Basilicæ, Chalcidicum solum, an etiam Causidicum sit appellandum. Rem enim quærimus, nomina posthabemus. Itaque mihi omnino videntur CHALCIDICA esse transuersæ illæ ambulationes instar ingentium aularum. Sic autem dicebantur; vel quia perfectum exemplar extensæ eiusmodi Basilicæ ex Chalcide nobili Eubœæ Vrbe acceperint Romani, cum antea illas simpliciori opere ædificarent: vel quia quod transuersum patebat, summi esset,& inusitati ornatus, vti Chalcide fieri mos erat. Quod ostendit Arnobius à Philandro allatus: *Scribuntur Dij vestri in triclinijs cœlestibus atque in Chalcidicis aureis cœnitare*. Chalcidicæ enim aureæ significant veluti cœnationes, & aulas auratis cameris, vel laquearibus, cæteroque cultu, & ornatu eximio splendide instructas, in quibus Dij epularentur. Meminit Dion templi Mineruæ facti ab Augusto, *Quod*, inquit, *Chalcidicum vocatur*. Eutropius inter opera Domitiani numerat *Mineruam Chalcidicam*.

Chalcidica trãsuerſę ambulationes.

Arn. lib. 4. cõtra gentes.

Eutr. li 10. de Domitiano.

Iam in Basilicis cùm pars, in qua excurrebant porticus, præter columnas, parastatas, & signa in loculis parietum, alia fere ornamenta non haberet: pars altera longitudini obuersa, metallis, marmoribus, alijsque pretiosorum lapidum crustis, & operibus fulgebat; quod proxima tribunalibus primariæ nobilitatis viros, centumuiros, Magistratus, Prætores, Consules, ipsumque Augustum, patronorum, & accusatorum multitudinem acciperet. *Et iunxere* (pergit Baptista Albertus) *hasce ambulationes inter se lineamento ducto ad* **T** *litteræ similitudinem. Itaque Basilica ex ambulatione constat, atque porticibus*. Ex his forma Basilicæ nobilioris, vt Pompeiæ, Iuliæ, Vlpiæ, & Constantinæ, quam fecit ante Baptismum, facile deprehenditur. Nam duabus eo pacto iunctis ambulationibus, additoque, instar capitis, tribunali: tum longitudini adiunctis duabus hinc atque inde porticibus, Basilica describitur; in qua, iuxta Vitruuium, eius longitudo latitudinem, & duas tertias latitudinis partes comprehendit: Quæ sane ædificij descriptio formam continet Lateranensis templi, Basilicæ veteris Vaticanæ, & Basilicæ S. Pauli.

Hoc modo, vere proprieque circumscripta Basilica non magnopere quærendum videtur, cur prima illa templa Lateranense, S. Petri, Paulique à Constantino facta Basilicæ dicta sint. Non enim alia forma ædificata sunt: & vera germanaq; structura fuere Basilicæ, nec modo Christiani, sed etiam Ethnici cum sacras illas ædes videbant, Basilicas sibi videre videbantur. Cur autem hæc potissimum ædificij forma S. Syluestro Pontifici Maximo, & Constantino Pio Augusto placuerit, causa in promptu est: quoniam scilicet illi inerat figura CRVCIS, vt ex se patet: cui Christianæ Religionis vexillo per Cœlium viso, & ad militaria signa traducto Constantinus acceptas victorias referebat: Pontifex autem eius maiestati sacrari ædes volebat. Et nos transuersam illam ambulationem in templis Crucem nuncupamus. Antiqua vero templa superstitioni dicata etsi variam in speciem extruebantur, huic tamen schemati Crucis dissi-

Templa habuerũt formam Basilicæ.

Cui inerat ſchema Crucis.

dissimilia erant. Quare hac etiam de causa nouam illam sacrarum ædium structuram probauerunt, vt nonnihil differrent ab ædibus Gentilium. Et vero *Tribunalis* nomen adhuc à Romanis retinetur, qui sinuatam templi Apsidem deriuata voce (quod etiam Philander adnotauit) TRIBVNAM vocant. Quamquam & antiquitus ab iisdem Basilicis, iudiciorumquè sedibus translatum fuerat Tribunalis nomen ad Apsidem templorum. Vitruuius: *Quæ sine cella* (Aedes) *fiunt, tribunal habent, & ascensum ex suæ diametri tertia parte*. Et Prudentius in descriptione sacri templi.

Tribunal Basilicæ caput, nunc Tribuna.

In hymno S. Hippolyti.

Fronte sub aduersa gradibus sublime tribunal
Tollitur, Antistes prædicat vnde Deum.

Extruxit idem Constantinus Basilicas simplici porticu: vti S. Laurentij, & S. Agnetis videmus. In quibus illud peculiare est; quòd porticus etiam superiores habent, minoribus columnis effultas. Præcepit autem Vitruuius superiores etiam porticus apponi Basilicis cum pluteis, idest interseptis, & interstructa aliqua parte parietis inter vtramque porticum, vt supra contignationem ambulantes ab negociatoribus deorsum ne conspicerentur.

A primis Basilicis reliqua Templa olim Basilicæ dicta.

Cæterum à primis illis & augustalibus Basilicis deinceps emanauit, vt omnia templa à Christianis dicerentur etiam Basilicæ. Aedes autem Lateranensis præter Basilicæ partes hoc etiam habuit, quod in Palatio Imperatoris extructa est; cùm ædibus Principum, vt dicebam, adderentur Basilicæ.

Nec quatuor tantum primaria Vrbis.

Sed cur iam quatuor tantum primaria Vrbis templa dicuntur Basilicæ? Credibile est propter eorum dignitatem, maiestatemque factum esse, vt nomen quod initio commune cum cæteris ædibus sacris habuerunt, iam sola retineant, quæ sola cæteris religione ac sanctitate præcellunt. Accedit, quod antiquissima in testimonium Christianæ fidei, auspicata tantorum operum molitione extiterunt. Quamquam Liberiana Virginis Magnæ Basilica sub Constantio extructa non multo post fuerit. Sed Reginæ presidis sublimitas, loci veneratio, cultus Pontificum, Principum ac populorum quod tempori defuit, abundè compensauit. Hæc de Basilicarum appellatione.

Ornatus Basilicarum Constantini.

Quod spectat ad illarum ornatum, tanto Columnarum, marmorum tanta spatij laxitate, tanta auri, argenti, gemmarum, & sacræ supellectilis copia conditas ab se instruxit, locupletauitq; Constantinus, vt opes in templis Ethnicorum repositas vincere voluerit. Quare eorum scriptores, referente Baronio, largientis liberalitatem atque imposita vectigalia criminantur. Apud quem, Anastasium, & alios qui de septem templis Vrbis scripserunt eorum magnificentia, & oblata munera videri possunt.

Sacra Vrbis Aedificia vsque ad Totilam Regem. Cap. III.

POST conditas à Constantino insignes illas Basilicas, Iulius Papa Constantio iam Principe, duas extruxit: *Alteram, Romæ iuxta forum: alteram via Flaminia*. Ambigi potest, an quæ deinde Basilica IVLII, seu IVLIAE dicta est, sit ea, quam Iulius ædificauit iuxta forum *Romanum*; quod Platina adiecit. Nam Anastasius de Bonifacio I. scribit: *ordinatus est in Basilica Iuliæ: Iulij*, apud Platinam. Quã deinde, vt idem ait Anastasius, Cælestinus Bonifacij successor dedicauit, ditauitq; donis argenteis. Idem in vita Siluerij Papæ: *In Basilica*, inquit, *Iulij dederunt* (Vitigi Gothorum Regi capto à Belisario) *sacramentum de incolumitate, vt perduceretur saluus ad Iustinianum*. Idem in vita Paschalis I. refert, in eius comitijs orta populi dissensione, alios fauisse Theodoro Presbytero, alios Paschalem creasse: & cum Theodorus interiora Patriarchij teneret: *Paschalis*, inquit, *exteriorem partem tenuit, & Basilicam domus Iuliæ, quæ super campum respicit*. Idem in vita Vitaliani Pontificis scribit, Constantinum, an Constantium, Imperatorem Romam venisse, summa gratulatione ab omnibus exceptum ordinibus: tum, *venit*, inquit, Imperator *ad Lateranas, & lauit se, & ibidem pransit in Basilica Iulij*. Sic apud S. Gregorium scribitur. *Venit autem icona supra scriptorum Focæ, & Leontiæ Augustorum Romam VII. Kal. Maij, & acclamatum est eis in Lateranis in Basilica Iulij ab omni Clero, vel Senatu*. Quibus locis Basilica Iulij insigne aliquod Conclaue, & Aula est Patriarchij Lateranensis. Nam si Basilica pro sacello accipitur, quomodo in eo cœnasse dicitur Imperator? Quæ etiam ideo domus Iuliæ dicta est, quod cum Basilica Iulius conditor eam Palatij partem vel instaurauit, vel condidit. Sic domus Tiberiana à Tiberio Cæsare condita in Palatio Augustorum. Sic hodie in Aedibus Pontificijs singulæ fere partes seruant conditorum nomina. In eodem autem Patriarchio, vt supra dicebam, Cœnatio Leoniana, & alia quędam præcipua Conclauia Basilicæ dicebantur. Quod autem dicitur Basilicam Iuliæ *respicere in Campum* interpretari non possum; nisi *Campus* fortè Platea sit ante Basilicam Lateranensem: aut aliqua alia planicies propinqua Patriarchio. Cæterum cum hæc Basilica Iulij fuerit in Laterano: & duas memorare videatur Anastasius; alia IVLII Basilica extructa *iuxta forum* (quod Platinæ placuit) *Romanum*, collocanda erit. In qua fortasse Vitigi incolumitatis promissio data est. Sed hæc num eadem cum illa haberi debet, quam, creato in ea Bonifacio, Cælestinus successor dedicauit? Verum aliquis non improbabiliter dixerit, Basilicam à Cælestino dedicatam, antiquam Iuliam fuisse ab Augusto conditam, & ab illo Pontifice commutatam in templum. Quo loco nondum dedicato est inauguratus Bonifacius; quia

Damasus, siue Anastasius, vt alijs placet.

Basilica Iulij, quæ & Iuliæ.

Lib. 11. ep. c. 1.

Basilicæ late acceptum nomen.

Altera Basilica Iulij.

Eulalius, quem populus euehebat, Constantinianam Basilicam, & Palatium Pontificium occupauerat. Hæc dubitando quisque poterit conijcere, non autem serio affirmare.

Basilica S. Mariæ Maioris. Eodem Constantio Constantini filio Imperatore insigni æstiuarum niuium miraculo Regina Virgo sedem in Esquilijs designauit, in qua Ioannes Patricius BASILICAM illi conderet, Liberius Pontifex consecraret, Sixtus III. deinde augeret, ornaretque, & Pontificum deinceps munificentia, Ciuium, ac Principum liberalitas efferret in eam, quam modo spectamus, amplitudinem. Damasus, qui tertius à Liberio Pontificatum gessit, duo Templa condidit: alterum S. LAVRENTIO ad Theatrum Pompeij, eximijs donis instructum, quod hodieque S. Laurentij in Damaso nuncupatur: alterum via Ardeatina, in quo sepultus est. Tum vero quanto cultu, auroque templa fulgerent, ostendit S. Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: *Sonabant*, inquit, *psalmi, & aurata tecta templorum reboans in sublime quatiebat alleluia*. Tertius item à Damaso Anastasius Gratiano rerum potiente, Sacram AEDEM in Regione secunda Cœlij montis ædificauit, Quæ Crescentiana dicta est. Tum Anastasij successor Innocentius Principe Theodosio titulo Vestinæ Templum SS. Geruasij, & Protasij (quæ postea S. VITALIS) in valle Quirinali dedicauit: ex testamento eius piæ fœminæ venditis gemmis, lautaque supellectili, & in templi ornatum attributis muneribus, annuisque censibus.

Duæ Basilicæ Damasi.

Anastasius in V.

Templum S. Vitalis.

Baron. to. 3. Ann. Domini 386. Eodem Theodosio, & Valentiniano II. Augustis, Valentinianus idem ad Salustium Præfectum Vrbis litteras dedit, vt Basilica S. PAVLI latior, & magnificentior fieret. Eius porro consilij causa fuit; quòd eodem in loco à Constantino Magno condita redigebatur in angustias à via Ostiensi, quæ dorso Templi adiacens modicum inter ipsam, & Tiberim spatium relinquebat occupatum à templo. Quare iussit Cæsar, vt latius longiusque aucta Basilica viam ipsam complecteretur: ideoque noua Ostiensis via sterneretur multo remotior à Tiberi. Id opus tunc destinatis sumptibus inchoatum, postea sub Honorio absolutum est. Et tunc fortasse porticus à Porta Vrbis ad templum est perducta; cuius supra auctore Procopio mentionem fecimus.

Templum S. Pauli amplius factum.

Secretarium Senatus. Sub eodem Honorio Secretarium Senatus prope Forum Romanum refectum est. Id monet inscriptio apud Gruterum, Romæ iterum detecta, dum inuento corpore S. Martinæ nouum templum inibi excitatur.

SALVIS D.D. N.N. HONORIO, ET THEODOSIO VICTORIOSISSIMIS PRINCIPIBVS SECRETARIVM AMPLISSIMI SENATVS, QVOD VIR INLVSTRIS FLAVIANVS INSTITVERAT ET FATALIS IGNIS ABSVMPSIT FLAVIVS ANNIVS EVCHARIVS EPIPHANIVS V.C. PRAEF. VICE SACRA IVD. REPARAVIT ET AD PRISTINAM FACIEM REDVXIT.

Quid sit Secretarium. At quid est Secretarium? Varie enim ea vox vsurpatur. Quod si iura consulas, & Iureconsultos, pro loco in quo Iudices causas cognoscunt iusque reddunt, acceptam videbis. Sic l. vlt. Cod. vbi Senat. vel Clariss.

Qui

Qui in crimen vocatus fuerit, sedendi quoque in aliqua Secretarij parte, quæ Iudicibus inferior, altercantibus superior esse videatur. Et paulo post. *Sedendi, cum celebratur cognitio, in Secretarijs iudicantium ius consequatur.* l. 5. Cod. de Præp. labor. l. 3. Cod, de off. diuers. Iud. l. 5. Cod. Theod. de Prox. com. disposit. Idemque eodem Cod. alibi significari admonuit Alciatus, lib. 2. Parer. cap. 26. aliæque apud Brissonium leges. Qui & docet, esse *Secretarium Iudicum, vt Consistorium Principis*. Quod & Iulius Bulengerius asseruit. Et Card. Baronius post allatam Constantini Sanctionem, in qua præter cætera præcipit: *Non sit venale Iudicis velum, non ingressus redempti, non infame licitationibus Secretarium*; ait: *Locum fuisse vbi Iudices causas audirent, & cognoscerent cum ex pluribus legibus, tum etiam ex Actis Martyrum recitatis perspicuum redditur*. At Iacobo Gretsero in Georgium Codinum placet: σέκρετον, quod quidem non differt à Secretario, significari *tam locum vbi Senatus cogitur, quam ipsum cœtum, vel Concilium Senatorum*. Consentitque Bulengerius, qui tradit, Secretarij significatione comprehendi principum virorum Consilia, & cœtus: Conclauia etiam, in quibus illa seorsim habentur. Locum tamen potiori iure Secretarium notat.

Briss. de Verb. sign. lib 17. Buleng. de Imper. Roman. lib. 3. c. 9. Baron. an. 332. De off. Constant. Eccl. & Aulæ l. 2. cap 5. Loc. cit.

Nec vna item est Ecclesiastici Secretarij significatio. S. Paulinus duas interiores Cellas hinc atque hinc ad Apsidem Basilicæ positas Secretaria appellauit; quarum altera sacrum instrumentum ac vestes ad sacrificium: altera sacros codices ad lectionem seruaret. Priore significatione præcipitur Dist. 24. Can. *Non liceat cuilibet ministeria tangere, nisi Subdiacono, aut Acolytho in Secretario*. Ibi enim Glossa: *Secretarium dicitur locus, in quo sacra vasa ponuntur*. Aliud intelliges eadem dist. Can. *Non oportet Subdiaconos licentiam habere in Sacrarium, siue Secretarium ingredi, quod Græci Diaconium appellant, & contingere vasa Dominica*. Glossa vero: *Sacrarium, idest Altare*. De qua interpretatione alij videant. Card. Baronius cum Canonis verba attulisset, agens de Concilio Chalcedonensi, quod ex Liberato Diacono actum scribit in Secretario; quoniam Patres in eodem Concilio consedisse dicuntur *ante cancellos SS. Altaris*, vt ibi Secretarium constituat, ait: *Meminisse debes (quod & in antiquis Basilicis cernitur) inter Ecclesiæ gremium, & Apsidem, vbi sedes Episcopi locari solebat, esse Sanctuarium collocatum, quod quidem altare erat primarium in medio situm, vndique circumcirca Cancellis septum*. Tum pergit: *Ante igitur altaris cancellos Apsidem respicientes, apparet congregatum fuisse Concilium, totumque occupasse locum, qui interiacet inter cancellos, & Apsidem*. Quare hoc illi Secretarium est. Verum Altare circumcirca cancellis munitum Secretarium erat Subdiaconis à Canone interdictum. Sed quia septum, cui subsellia Patrum nitebantur, ipsum quoque Altare, & Secretarium complectebatur; ideo locum extra Concilij tempus, omnibus patentem, Secretarium grauis auctor appellat.

Secretaria quæ fuerit Ecclesiasticis. S. Paul. epist. 12. Tom. 6. Ann. sal. 451. Ara primaria cancellis septa Secretarium.

Porro primariç Basilicç aliud in ima eius parte Secretariũ erat, in quo vestibus sacris induebatur Pontifex, tum egressus in porticum, templum intra-

intrabat ad rem diuinam peragendam. Prope hoc Secretarium inter Breuiarij preces, humatum dicimus S. Gregorij corpus: & Lateranensi Basilicæ eodem in loco appositum narrat Ioannes Seueranus. Quare cum legimus in Lateranensi Concilio iussu Martini I. in eadem Basilica habito: *Suggero Beatitudini vestræ, quoniam præ foribus venerabilis Secreti vestri adstant*: rectius fortasse hoc Secretarium, aut simile Sacellum muris foribusque munitum, quàm locum aliquem in medio templo, tametsi tabulatis obseptum intelligere possumus. Neque vero in solis hisce Ecclesiarum Secretarijs habita Concilia sunt; sed etiam alijs. Sic, prima Synodus Constantinopolitana habita est in *Secretario Episcopij*: Quinta *in Secretario*, nulla templi facta mentione: Sexta *in Secretario Sacri Palatij*, quod Trullum dicebant. Vt alia taceamus.

In lib. de 7. Eccl.

Iam ad statuendum de Secretario Senatus locum non habent Ecclesiastica Secretaria. Ex his vero, quæ de alijs dicta sunt, infertur, id vsurpari pro Curia posse, in qua haberetur Senatus: seu tamquam pro iudiciali Patrum Auditorio, cum frequenter in Senatu de capite fortunisque Ciuium decerneretur. Quoniam vero Bulengerius docet, Constantinopoli fuisse *Secretum Priuatarum* ad seruanda instrumenta Vrbis, & rerum Ciuilium iura: *Secretum Publicarum* ad condenda secreta publica imperij; Secretarium Senatus pro secreto etiam Archiuo, & Tabulario, In quo Senatus Consulta ponerentur, haberi posset. Sed vt Secretarium Curia potius fuisse credatur, vsitata primum significatione persuadetur. Deinde Senatus in varia Deorum templa cogi antea solebat. Quem morem iisdem iam desertis, & squalentibus aboleuerant in Vrbe recepta Christiana sacra. Nam etsi veram fidem Patres non omnes profitebantur; credibile tamen est, Christianos in Deorum templa conuenire noluisse: aut etiam in veterem Curiam, in qua aram Victoriæ, atque ethnicos ab ingressu sacrificantes viderent. Ideoque Flauianum nouam habendo Senatui Curiam instituisse. Eam porro igne absumptam, & hunc fatalem dici, quoniam ab Gothis, qui Rege Alarico, Honorij Principatus anno XVI. Theodosij III. Romam cœperant, videatur illatus. Quamquam illi prædam, quam ruinam maluerunt.

Secretarij Senatus non vna significatio.

Loc. cit.

Secretarium pro Curia habendum.

Addendum est, quod aliqua nititur coniectura: nempe Theodoricum Gothorum, & Italiæ Regem (*qui Romam venit, Senatum suum mira affabilitate tractans*, vt ait Cassiodorus) octuaginta circiter post annos eodem in loco ædificasse. Quia forsitan Secretarium post instaurationem, capta à Genserico Roma, tot cæsis mutatisque Principibus, ferro aut igne labefactatum occasionem dederat ædificandi. Tegulæ quidem magnitudinis eximiæ ibidem inuentæ, mihiq; spectatæ sunt: quibus inscriptũ est, REGNANTE DN. THEODERICO FOELIX ROMA. Quamquam hæ aliunde asportari potuerũt. De eo autem Cassiodorus: *Magnis eius operibus antiqua miracula superantur*. Postremo, Antiquarij Templum Martis ibi posuere, versum postea in Aedem S. Martinæ. Quod probabilius dicerent, si conditorem, & causam tempusq; fundandi afferrent.

Cassiod. in Chronico.

Iam vero Sixtus Pontifex, qui Valentiniano III. regnante decessit, præ-

præter Basilicam S.LAVRENTIO excitatam, ędificatam fere de integro LIBERIANAM, sacris ædibus, quà extructis, quà instructis ornatisque insignis fuit. Quo etiam Pontifice, vt tradit Anastasius (sed vt ex veteri inscriptione refert Platina) Cœlestino I. Petrus Episcopus gente Illyricus S.SABINAE templum in Auentino erexit. Porro eiusdem Valentiniani vxor Eudoxia cum missa sibi Hierosolymis à matre Eudocia ferrea B. Petri Vincula accepisset, eaque Pontifici Romano Leoni tradita cum ferrea item catena, quam Romæ idem Apostolus tulerat, insigni miraculo iungi vidisset; magnum in Esquilijs templum columnarum multitudine, excelsitate, & amplitudine præclarum, appellatione S.PETRI AD VINCVLA tituloque EVDOXIAE, condidit. In eo præter recondita sacra Vincula, Sanctorum reliquias, aliaque religionis argumenta, S.Sebastiani Musiuo expressa, non vt vulgò, iuuenilem, at senilem in speciem conformata effigies visitur: quæ Agathone Pontifice ab horribili peste tres iam menses Vrbem depopulante liberauit: cognito ante diuinitùs, fore vt pestis conquiesceret, si Sancto Martyri altare constituissent. Eamdem imaginem, nuper grassantis in Italiæ pestilentiæ metu, Senatus Populusque Romanus nouo cultu, ac religione, argenteo insuper calice, ac cereis quatuor oblatis, atque ex voto deinceps in singulos annos offerendis, non sine præsenti ope, Vrbano VIII. Pontifice veneratus est. Idem Leo Pontifex pijssimam fœminam Demetriam impulit, vt via Latina B.STEPHANO templum ædificaret. Ipse in honorem B. CORNELII Aedem via Appia ad cœmeterium Callixti erexit. Templa collabentia (referente Platina) restituit: sacrorum vasa comminuta, aut ablata vel denuo renouauit, vel ex integro, quoad fieri potuit, restituit. Cameras præterea tres condidit in tribus Basilicis Ioannis, Petri, ac Pauli.

Sixtus Pont. Basilicam Liberian. auget.

Templum S. Petri ad Vincula.

Ann. 680. Paulus Diacon. lib. 6. c. 5. Bar. Tom. 8. an. 680. Anastas. in V. Agatho. Leo I. Pont. reficit sacras ædes aut erigit. Ex eodē auctore.

At S. Hilarus S. Leonis successor Nymphœum, & triporticum, idest fontem, & triplicem porticum ad Baptisterium Constantinianum ædificauit, & inibi sacella auro gemmisq; distincta S. Ioannis Baptistæ, S. Ioannis Euangelistæ, S. Crucis. Adhæc Balneum, inquit Anastasius, Prætorium, Bibliothecas duas in Laterano, Monasterium ad Lunam. Qui locus vbi in Vrbe fuerit, non facile diuinarim. Hilari successor Simplicius, bellante primum aduersus Odoacrem, tum Italiæ regnum obtinente Theodorico, quatuor in Vrbe Templa excitauit: S. STEPHANI in Cœlio monte, quod à forma rotundum appellant; in quo postea Theodorus Pontifex corpora SS. Primi, ac Feliciani reposuit: S.ANDREAE in Esquilijs iuxta Basilicam Liberianam, intra ambitum nunc Xenodochij S. Antonij: S.STEPHANI iuxta S. Laurentium, S. BIBIANAE ad Palatium Licinianum.

S. Hilari monumēta.

Simplicij Pontificis Basilicæ quatuor. Idem Anastasius.

At Felix III. qui ab Odoacre ad Theodoricum vsque Ecclesiæ præfuit, Aedem S. AGAPITI iuxta S. Laurentium struxit. A Gelasio successore, cum tres extra Vrbem, Tibure, via Labicana, & Laurentina dedicauerit, nihil intra Vrbem factum reperimus. Symmachus ab illo Pontifex, Theodorico Vrbis ædificia murosque reficiente, S.SYLVESTRI, & MARTINI ad Thermas Traianas in Esquilijs; S.AGATHAE, & PAN-

Agapiti, & Gelasij PP. fabricæ. Symmachus PP. ædificat, & restituit.

CRATII Basilicas via Aurelia ædificauit, SS. AGNETIS, ac FOELICITATIS restituit: Ad *Aedes S. Petri, Pauli, Laurentij constituit* pauperibus domos: via Tiburtina *S. Petro* Templum dedicauit: Vaticanam eiusdem Apostoli Basilicam quadriporticu, marmoribus, musiuis, alijsq; operibus instructam, nouis oratorijs ac sacellis auctam, præsertim insigni S. Thomæ trecentarum argenti librarum decorauit: iuxta templum S. Andreæ, gradus ante fores Basilicæ veteres ampliauit: nouos addidit: alia alijs templis donauit. Quo tempore Theodoricus Rex, & Imperatores Orientis eamdem Basilicam eximijs muneribus large ditarunt. Fœlix IV. Theodato Italiæ Rege *SS. Cosmæ, & Damiani* Basilicam, mutata veteri Aede Romuli, in Sacra via consecrauit. Idem *S. Saturnini* templum via Salaria incendio consumptum restituit. Cum postea Gothico bello afflicta Roma diu cruentam obsidionem tolerasset: Belisarius liberata Vrbe, ac recuperata Italia, mox Africa subacta triumphator, auream CRVCEM centum pondo distinctam gemmis, aliaque Basilicæ B. Petri dono misit. Duo in Vrbe XENODOCHIA vnum Via Lata, alterum Flaminia excitauit. Quæ sane pauperum alendorum, seu curandorum hospitia, si domos emeritorum militum, aut peregre aduenientium demas, (quæ castra dixere) piæ sanctæque Charitatis expers antiquitas egenis Ciuibus parasse non legitur. Hæc antequam Totila Vrbem obsideret, expugnaretque peracta sunt.

De his Anastasius.

Dona Belisarij S. Petro oblata.

Anastasius, & ex eo Platina.

Aedificia post refectam Vrbem à Belisario erecta. Cap. IV.

SEQVVTA dein exitialis Vrbis expugnatio, atque excidium Gothicum. Sed cum Barbarus victor obruta fere ruinis, & vacua Ciuibus Vrbe aliquando erupisset, multi qui vicinos ad montes saltusque confugerant, aut exteras in Ciuitates se receperant, rursus permoti Charitate patriæ, Romam rediere: reuocati etiam à Belisario liberatiq; Tyranni metu; cùm mœnia subitario, & militari opere refecta, quæ deinde laterculo, cæmentisq; firmius compacta sunt. Domus præterea passim instaurari, aut ædificari cœptæ. Inque eam rem multum operæ Narses patricius contulit, qui post Belisarium in Italiam missus, Gothis Herulisque sublatis diu in Vrbe mansit, in eaque finem viuendi fecit. De eo Paulus Diacon. *Erat*, inquit, *vir pijssimus in Religione Catholicus, in pauperes munificus, in reparandis Basilicis multum studiosus.* Procopius: *Narses exercitus partem Cumas obsessum misit. Ipse vero Romam instaurandi, ornandiq; hanc causa mansit*. Quo tempore, Ioannes Papa III. referente Anastasio, habitauit in *Cœmeterio Tiburtij, & Valeriani*, alijsq; Pontifices alia tenuisse *Cœmeteria*, alij vero passim *Cœmeteria martyrum* ædificasse, atque excoluisse dicuntur. Quare spectabiles

De Gest. Longob. l. 2. cap. 3.

Lib. 3. Bello Goth.

hæ fabricæ fuerunt non modo ad cultum Sanctorum, sed ipsorum etiam Pontificum habitationem. Per idem tempus nouam Basilicam S. LAVRENTII ad Corpus martyris Pelagius II. extruxit, veterique adiecit, hodieque vtrasque coniunctas cernimus. Sepulchrum ipsum tabulis argenteis conuestiuit: in paterna domo senum ac pauperum Xenodochium condidit. Idem SS. Philippi, & Iacobi celebrem Basilicam inchoauit, quam Ioannes III. eiusdem successor absoluit:

At S. Gregorius *exornatis*, (verba Platinæ sunt) *quibuscunque rebus potuit, Basilicis Romanis, dedicataque Gothorum Ecclesia, quæ in Suburra est, Agathæ martyris nomine Flauij Ricimerij viri Consularis opus (vt litteræ Musiuæ indicant) paternam domum in Cliuo Scauri positam non longe à Circo Maximo in Monasterium redegit. Quo in loco, & hospites continuo accipiebat, & pauperes vndique confluentes cibo, & potu in vita retinebat*. Huius rei locique memoria Cæsaris Cardinalis Baronij singulari rerum Ecclesiasticarum studio, ac veneratione nonnullis ab hinc annis renouata est: qui & TRICLINIVM posito inibi S. Pontificis simulacro, mensaque è marmore, ac reliqua circum religiose excoluit. At Flauium Ricimerem non struxisse, sed ornasse templum S. Agathæ vetus testabatur inscriptio.

S. Gregorius templa restituit.

Baronius renouat memoriã S. Gregorij.

Fl. Ricimer V. I. Magister vtriusque militiæ, Patricius & Exconsul Ord. pro voto suo adornauit.

Quartus à Gregorio Bonifacius, huius nominis item Quartus, PANTHEON exacta veteris superstitionis fœditate, Magnæ Virgini, Sanctisque Martyribus consecrauit, paternam domum in cœnobium conuertit. Honorius I. à Bonifacio Quartus Basilicam B. PETRI æneis tegulis è Templo Romæ (Anastasium enim libentius, quam Platinam audio, qui eas Capitolino Ioui ascripsit) sublatis magnificè contexit. Aedes, S. AGNETIS via Nomentana, inscripto carmine: S. PANCRATII Aurelia via restituit. Basilicas, S. APOLLINARIS in Vaticano: SS. QVATVOR CORONATORVM in monte Cœlio: S. LVCIÆ in cliuo Suburrano: S. ADRIANI in tribus foris: S. ANASTASII ad aquas Saluias: S. CYRIACI via Ostiensi, aliaque in Vrbe, atque extra Vrbem magnifice extruxit, ornauitque, quædam amplissimis muneribus donauit. Porro Aedem SS. VENANTII, & ANASTASII iuxta fontem Lateranensem ædificauit deinde Ioannes IV. S. VALENTINI via Flaminia Theodorus I. Adeodatus item I. S. Petri via Portuensi instauratam dedicauit: Cœnobium S. ERASMI in Cœlio monte, in quo ipse monachus diu vixerat, ædificijs, redditibusque ampliauit. Donus Adeodati successor quadriporticum ante templum S. Petri, quam fere totam recens porticus, & Basilicæ frons occupauit, magnis strauit marmoribus: Aedes Apostolorum via Ostiensi: S. Euphemiæ via Appia instauratas dedicauit. Tertius à Dono Leo II. Aedem S. PAVLI iuxta S. Bibianæ condidit, repositis in ea corporibus Sanctorum Simplicij, Faustini, & Beatricis, aliorumque martyrum. Idem templa S. SEBASTIANI, & S. GEORGII in foro Boario quod ad velum aureum dicunt, ædificauit. Eius autem successor

Pantheon consecratum.

Ann. salut. 626.

Quadriporticus antè templum S. Petri.

Templum S. Georgij in foro Boario.

cessor Benedictus II. B. PETRI Apostoli templum, necnon S. LAVRENTII cognomento in Lucina, S. VALENTINI via Flaminia, S. MARIAE ad martyres, seu Pantheon magna impensa restituit, preciosis marmoribus, ac vestibus exornauit. Quartus à Benedicto Sergius tectum Basilicæ S. PETRI aduectis trabibus è Calabria instaurauit: frontem musiuo depinxit: alia templa aut texit, aut ornamentis large instruxit. Decem & octo post annis Ioannes VII. extructo Magnæ Virgini magnificè sacello in Vaticana Basilica, Aedem S. EVGENIAE diu detectam, ruinosamque operuit, & alijs cum ædificijs renouauit, ornauitque.

Templum S. Pauli refectum. Cum templo S. Crucis. Et S. Laurentij.

Iam Quartus à Ioanne Gregorius II. Basilicam S. PAVLI magna ex parte collapsam refecit: atque è Brutijs aduectis trabibus texit. Nouam ibi aram renouato tabernaculo argenteo extruxit. Ecclesiam S. CRVCIS diu detectam, & circumquaque porticus vetustate quassatas, trabibus inductis reparauit: marmoreis operibus, alijsque donis insigniuit, Aedem S. Laurentij extra muros, confractis, ac diminutis trabibus ruinæ proximam nouis parietibus, tectisque muniuit: aquam, Martiam opinor, cuius formæ non longè absunt, eodem reduxit: alia passim templa ruinæ obnoxia renouauit. Cœnobia ad Basilicam S. PAVLI à cœnobitis destituta restituit, ijsdemque celebrari iussit. GEROCOMIVM à tergo apsidis Basilicæ Liberianæ situm in monasterium vertit. Cœnobium *S. Andreæ* desertum pridem, ab se refectum, reuocatis monachis habitandum dedit, vt Deo diurnæ, nocturnæque preces vtrobique assidue persoluerentur. Paternam domum in honorem S. AGATHAE dedicauit, ædificato ibi cœnobio, ac prædijs ad monachos sustentandos attributis.

Senum domus.

Opera Gregorij III.

At Gregorius III. mirum quam multa in Vrbe opera fecerit, ac restituerit. Aedem S. CHRYSOGONI renouato tecto, camera, & picturis parietum, aureis argenteisque donis locupletauit. Monasterium Monachis frequens, prædijs dotatum adiecit. Aliud Cœnobium prope Basilicam Constantinianam, vt in eadem diuinis laudibus Monaci vacarent, structura egregium, annuoque censu donatum restituit. Aedes Sacras S. CALLISTI pœne à fundamentis elatam: ss. PROCESSI, & MARTINIANI, tecto coopertam, firmissimisque pilis effultam: S. GENESII renouato item tecto, altari extructo, alijsque operibus: S. MARIAE ad Martyres repurgato tecto, refectisque plumbeis tegulis: S. MARIAE in Aquiro depictam, & cum Aede SS. SERGII, & BACCHI à fundamentis ampliori fabrica dilatatam: S. MARCI extra Vrbem tecto, quod dilapsum fuerat, instaurato: SS. PETRI, & MARCELLINI noua molitione erexit: Basilicas S. PETRI, S. MARIAE Maioris resartis tectis instaurauit. Ab eodem MVROS Vrbis magna ex parte refectos supra memoraui. Stephanus II. Quartus à Gregorio instauratis quatuor antiquis in Vrbe Xenodochijs, DVO alia prope Basilica S. Petri annuis redditibus probe instruxit. Eius porro successor Paulus I. in sua ipsius domo COENOBIVM ss. Stephani, & Syluestri Pontificum, ac Templum intra Cœnobij claustra miræ pulchritudinis musiuo marmoribus, donisque ex auro argentoque illustre collocauit. Idem in sacra via iuxta Aedem ss. Cos-

Monasterium ad Basilicam Lateranensem.

Antiqua in Vrbe Xenodochia 4.

SS. Cosmæ, & Damiani Beatis Petro ac Paulo nouum templum obtulit, eo loci, quo, cùm ad supplicium ducerentur, genua flexisse dicebantur.

Adriani, & aliorum Pontificum fabricæ. Cap. V.

ADRIANVS I. vir cætera admirabilis, structis operibus non impar est visus. De eo Anastasius: *Omnes Dei Ecclesias tam extra muros huius Romanæ Ciuitatis, quam infra muros ad laudem Dei restaurauit, atque decorauit; verum etiam, & muros, atque turres huius Romanæ Vrbis, qua dirutæ erant, & vsque ad fundamentum destructæ, renouauit, atque vtiliter omnia in circuitu instaurauit.* Et verò præter primarias Basilicas S. IOANNIS, S. Petri, S. Mariæ ad præsepe, quas renouatis tectis, & porticibus restituit; sex B. LAVRENTII templa nouæ elegantiæ reddidit, extra muros, in Damaso, in Lucina, ad Formosam, ad Taurellum, in Palatio, cum Cœnobio quod erat adiunctum. Alia plurima quoniam apud Anastasium singillatim recensentur, hic referre supersedeo. Præter hæc tamen Sanctæ Mariæ in Cosmedin Aedem auctã à fundamentis erexit. S. PANCRATII, vetustate dirutam cum Cœnobio restituit. Idem PORTICVS Basilicæ Apostolorum in Via lata, quas Paulus inchoauerat, absoluit, eiusque Apsidem renouauit: necnon Domos appositas ss. Siluestro, & Adriano, ac COENOBIVM Virginum S. Eugeniæ à fundamentis excitatum. Præter hæc, aliaque multa, PORTICVM à porta Ostiensi ad templum vsque S. Pauli perductam renouauit. Tres veteres AQVAEDVCTVS quà dirutos, qua dilapsis aquis vacuos, aut exiguo humore manantes magnis sumptibus restaurauit: SABATINAE in Vaticanum effluentis: CLAVDIAE, ad commoditates Palatij, & Basilicæ Lateranensis: *AQVAE VIRGINIS*, quæ in plana Vrbis effūditur. Vt mirum sit, eum Pontificem tot ædificia cogitatione, nedum opere, curaque complecti, ac sua pecunia perficere potuisse. addita præsertim magna vi auri, argenti, vestiumque pretiosissimarum, locis sacris passim collata. Nam inter cætera Confessionem B. PETRI totam solido auro: altare autem illi impositum, & parietes dextra læuaque argento contexit.

Anno sal. 772.

Locus fortasse à fabricæ specie. Fortasse ad portã S. Laurentij, quæ Taurina dicta est.

Tres Aquæductus refecti.

Iam Leo III. eius successor multa & ipse ædificauit. De eo sic Anastasius: *cum ex omni parte tam per diuersas Ecclesias, quam in Patriarchio in amplis ædificijs construens comptè ornaret.* In Patriarchio quidem, seu Palatio Lateranensi TRICLINIVM maius extruxit porphyreticis, parijsque columnis, insculptis vasis ac lilijs, & marmore crustatum stratumque. Tres in eo Apsides: quarum præcipua musiuo: duæ minores pictura, omnes marmorum incrustatione decoratæ. Hæc Basilica Leonis dicta est: cuius vermiculatas Christi Domini, Apostolorum,

Opera Leonis III.

Leonis eiusdem, & Caroli Magni effigies Franciscus Cardinalis Barberinus egregio studio Ecclesiasticæ antiquitatis meliorem in formam reficiendas curauit. Aliud Triclinium idem auctor memorat, maiore Apside, decemque minoribus instructum, stratum marmore, sedilibus, & concha porphyretica ornatum. Idem refert, Macronam, idest longam Aulam in eodem Palatio vetustate collabentem, sartis tectis, & camera, structuris picturisque renouatam. In eodem Patriarchio solarium, nempe Xystum & ambulacrum ab illo Pontifice instauratum: sacellum S. Michaelis Arcangeli à fundamentis erectum, tessellatis, depictis, marmorum, metallorumque egregijs operibus exornatum. Basilicam ipsam Lateranensem, tectis, quadruplici porticu, & fontibus restitutis munitam: obstructas Basilicæ fenestras insertis metallo vitreis laminis pellucidis, & coloratis. Confessionem S. PAVLI auro tectam: S. PETRI, præter illata signa aurea gemmisque distincta, pretioso pauimento aureo incredibilis ponderis stratam. Tectum Basilicæ Esquilinę: Vaticanæ item, eiusque medianam, & transuersam testudinem, turrem, quadriporticum, fores argenteas, gradus, fontemque restauratum: tum Xenodochium, & Balneum, aliaque habitantium conclauia iuxta eamdem Basilicam pœne diruta. Nouam domum hospitalem B. Petri nomine, ac patrocinio, eiusque templum conditum. Basilica S. Pauli terræmotu concussa, ingenti tectorum, & parietum ruina ceciderat: eam cum porticibus refectam marmoribus præclaram in speciem obduxit, renouatis antiquis auri, argentique operibus, nouis, atque egregijs additis. Aedes Sanctorum quamplurimas munifice restituit. Nouam SS. Nerei, & Achillei iuxta veterem iam collabentem extruxit: S. Susannæ, cui Præsbyter præfuerat, à fundamentis renouauit, auxit, donauitque præclaris muneribus; quibus alia etiam templa liberaliter instruxit, & ab Anastasio referuntur.

Confessio S. Pauli, & Petri ornata.

Basilica S. Pauli terræmotu deiecta, & refecta.

Tertius à Leone Paschalis PORTICVM, quæ à mole Adriani ad S. Petrum pertinebat, & arserat per incendium ædificiorum in quibus Angli tendere consueuerant, simul cum domicilijs peregrinorum illico refecit. Aedem S. PRAXEDIS quòd vetustate casuram cerneret, aliam non longe eidem Virgini augustiorem, quam hodieq; colimus, excitauit. Aedem S. MARIAE in Dominica, tum S. CAECILIAE instaurauit, vel vt alij, condidit insignibus donis lucupletatam: translatoque in eam S. Virginis corpore. Virginum inibi COENOBIVM, in honorem eiusdem, Sanctæq; Agathæ erexit, annuisque censibus dotauit. Aedis porro Apsidem, vt Praxedianæ, musiuis imaginibus marmorumque incrustationibus colorauit: dicauit aram argento immensi ponderis elaboratam. Hospitalem domum apud S. Petrum à Leone III. fundatam redditibus firmauit. Restituta Basilica LIBERIANA, quam vetustas quassauerat: Apside substructis gradibus elata ab Ecclesiæ corpore, ac strata marmoribus: aram præcipuam argento inaurato: aram Præsepis solido auro: Confessionem columnis, & epistilijs, interius exteriusque auro texit: illustribus donis cætera compleuit. Eugenius eius successor S. SABINAE templum, in quo Presbyter fuerat, ad meliorem cultum perduxit, picturatis, & argenteis

Paschalis I. opera.

Templum S. Praxedis extructum, & S. Cęcilię.

Confessio S. Mariæ Maioris ornata.

teis operibus exornauit. Gregorius IV. AEDEM iam collapsam S. Saturnini martyris, S. Gregorij cum secretario S. Marci restaurauit, S. Adriani renouato tecto muniuit. Nouum, & magnificum SACELLVM in Vaticana Basilica, vbi Corpus B. Gregorij I. Pontificis reponeret, argenteis tabulis conuestito altari construxit. COENOBIVM à fundamentis iuxta Aedem Virginis Transtiberinam multa item ædificatione restitutam, & amplissimis muneribus donatam excitauit; annuos census monachis diurnas, nocturnasque Deo laudes persoluentibus attribuit. Patriarchium Lateranense renouatis excultisq; veteribus: nouis cellis, conclauibus ad habitãdum erectis cum balneo, amplificauit. Duo Palatia, (quorum vnum Basilicæ S. Petri proximum erat) porticibus, aulis, ambulacris, conclauibus visenda, commoditati Pontificum facienda curauit. Formas & arcus Aquæ SABATINAE rimosos atque intercisos antiquæ integritati commisit, reducta aqua in Ianiculum, & Vaticanũ. OSTIAM Tiberinam, ne deinceps prædonum direptionibus vastaretur, nouis mœnibus, fossaque vallatam Gregoriopolim nominauit. Hæc ille. Gregor. IV. opera.

Sergius eius successor AEDEM, & ipse extra portam Salariam B. Romani martyris perfecit à fundamentis. Orphanotrophium refecit, Aedemq; SS. Siluestri, & Martini in Montibus: nouum ibi COENOBIVM psallentibus monachis constituit. Basilicæ Constantinianæ aditum addita picturata porticu illustrauit. Principem aram nixam columnis, marmore instructam: inferiorem Confessionem argenteis laminis auro perfusis: Cameram præsepis, an totum Sacellum in Basilica Maioris Virginis argenteis item laminis inauratis splendide obtexit. Et Leo IV. COENOBIVM Virginum ad S. Sixtum, quod seculares insederant, refectum muneribus, redditibusq; auctum Monialibus reddidit. Alterum SS. Stephani, & Cassiani prope S. Laurentium extra Vrbem renouatum tradidit monachis Græcis, & copiosis opibus præditum. Patriarchij euersum solarium siue ambulacrum meliorem in formam redegit: marmorea sedilia in eius aditu collocauit. Nouum miræ pulchritudinis in S. Petri Basilica Sacellum lunensi lapide, ac musiuo coopertum, vbi Corpus B. Leonis Papæ conderet, ædificauit. Sergij II. opera. Ampliora Leonis IV.

Ea tempestate, Sergio Pontifice, piratæ Saraceni infestis classibus ad Ostia Tiberina appulsi SS. Apostolorum Basilicas extra Vrbem sitas diripuerant. Quare illi suffectus Leo quæcumque è Basilica Vaticana ablata fuerant reficere decreuit. Tum præter alia plurima atque eximia liberaliter collata, aureis argenteisque laminis, quarum vna ex auro, pondo ducentorum sexdecim erat, vndique non solum Apostoli SEPVLCRVM sed altaris frontem auro gemmis distincto contexit: eiusdem cameram vel, vt aiunt, ciborium, columnas, & lilia (capitula reor, cauliculis, & lilijs insculpta) argento inaurato, pondo mille sexcentorum sex: coronis quatuor, calicibus sexdecim ex auro, alijsque innumeris ornamentis aræ, ac toti passim templo impositis. Portas Saraceni fregerant, & argento nudarant: eas iterum cælato argento vestiuit. fornicem ante portas: casuram porticum ad læuam templi: alteram Aedi vicinæ S. Andreæ adhærentem: Piratæ diripiũt Basilicas extra Vrbẽ. Portæ S. Petri argento cõtectæ.

rentem:

rentem: tectum magnis trabibus renouauit. AEDEM B. Virginis ad scholam Saxonum, nūc in Saxia ab humo erexit. Idem in Basilica S.Pauli à Barbaris item direpta, altare è columnis, & camera argentea, pondo nongentorum quadraginta sex eidem Apostolo dedicauit. AEDEM SS. Quatuor Coronatorum, cuius titulo insignitus Presbyter fuerat, ruinæ obnoxiam ab imo solo reficiendam ornandamque: & aram, qua multorum ss. corpora condidit, argento inaurato, hyacinthis smaragdisque præfulgente vestiendam: Apsidem vero Transtiberinæ, Virginis item ruinosam instaurandam curauit. E suis porro Aedibus, Virginibus se Deo vouentibus domicilium, patronis S. Simitrio, atque Cæsario. Demum ne Romanis mœnibus immensam beneficentiam concluderet, Ciuitatem PORTVENSEM ad ostium Tiberis nouis cum firmasset munimentis, fabricisque excoluisset, Corsis irruptiones, direptionesq; Maurorum fugientibus habitandam cum agro ad culturam dedit. CENTVMCELLAS dirutis muris populus deseruerat metu Saracenorum. Ipse alio in loco munitiore oppidum ædificari iussit, aquis solum perfluentibus: per somnium sibi mœnia portasque designare visus, eumdem ordinem ædificando retineri voluit. LEOPOLIM placuit nouam Vrbem appellare; nec tamen id nomen perdiu conditori superuixit.

Basilica S.Pauli direpta, & exornata.

Et Centumcellæ quæ Leopolis dictæ.

Ciuitas Leoniana. Cap. VI.

Vrbs Leoniana.

AT Vrbis, quam Romanæ addidit, inditum LEONINAE, seu LEONIANAE nomen pertinaciùs viget. Quamquam in communionem appellationis adscito rudiore Burgi vocabulo (vt fermè deteriora magis pollent) rarum est in ore vulgi, doctorum linguis, aut eruditis scriptorum paginis fere contentum. Porro Vrbs, quam Leo IV. condidit è Vaticano colle descendit ad Tiberim. Vaticanus quidem campus ad ea vsque tempora extra Vrbem fuit, hortis etiam Principum olim consitus, sed amœnitati permixta *infamia insalubris Cœli, frequentior funeribus ac tumulis, quam tectis*; vt Tacitus, & Lampridius scripsere. Sed postquam Constantinus sepulchro Apostolorum venerabilem omnibus terris Basilicam superstruxit, Vaticana planicies quamquam exclusa pomœrio, ædificijs tamen, & incolis deinceps abundauit. Mœnia vero interiore ripa Tiberis producebantur, præter munitionem, quam ad Molem Adriani excitauerant. Quare Stephano III. Summo Pontifice, cum Desiderio Longobardorum Regi infesto agmine ad Vrbem venienti Romani clausissent portas, statiua ipse cum exercitu posuit ad S. Petrum. eò cum euocasset Pontificem, mutuosque sermones habuissent: *Rursum*, inquit Anastasius, *ipse Beatissimus Pontifex reuersus, ingressus est in Ciuitatem*. Postridie cum iterum Stephanus ad Basilicam Vaticanam rediisset, vt leniret iram Regis, duos è Romana Curia poscentis ad necem;

Vaticanus extra Vrbem.

Mœnia Vrbis secundum Tiberim.

cem; ipse autem occlusis portis neminem è templo exire permitteret: Pontifex Episcopos duos misit *ad portam Ciuitatis, quæ egreditur ad S. Petrum*. Et paulo post idem auctor: *Abstulerunt Christophorum, & Sergium ab Ecclesia B. Petri Apostoli, & properantes cum pluribus Longobardis vsque ad portam Ciuitatis, ibi eorum oculos eruerunt.* Idem in vita Stephani II. *Nam & foris muros huius Ciuitatis Romanæ secus Basilicã B. Petri Apostoli duo fecit Xenodochia.* Et Pauli I. ann. DCCLVII. dicitur Basilica S. Petri extra muros Ciuitatis Romanæ. In vita Stephani IV. anno DCCLXVIII. cum memorasset portam Ciuitatis, quæ mitteret ad S. Petrum, deinde ait, *optasse Pontificem, vt quidam B. Petri Basilica introducerentur Romam*. Quin & Adriano I. Pontifice cum Carolus Francorum Rex Magnus Desiderium Regem Papiæ obsidens è castris ad Vrbem venisset, Pontificem in gradibus Vaticanæ Basilicæ offendit: cum quo templum ingressus, pieque Deum, & Apostolum veneratus, Adrianum rogauit, vt sibi Vrbem, ad visitanda templa voti persoluendi gratia, liceret inire. Demum in vita Leonis IV. anno DCCCXLVII. qui hunc Vaticani tractum muris cinxit, memoratur ab eodem Anastasio monasterium B. Martini extra muros Vrbis iuxta Basilicam S. Petri. Sic Luitprandus Molem Adriani constituit in Vrbis ingressu, vt infra. Quæ causa etiam fuit, cur ante illum Pontificem Saraceni qui prædabundis classibus Romanum littus tenuerunt, è templis Sanctorum Petri, & Pauli extra Vrbem positis thesauros omnes asportarent, & rapaces manus vrbanis opibus abstinerent, quas mœnia inclusas defenderant, vel irruentium ferociam fregerant stantes pro mœnibus ciues. Illa ergo pars agri Vaticani Suburbium erat, ædificatis passim domibus, & à porta Vrbis vsque ad Apostoli Basilicam continuata porticu. Verum cum quotidie religio, cultusque ad Apostolorum sepulchra augeretur: multiq; ex tota Europa præsertim è Longobardis, qui tum dominabantur in Italia, atque è Transalpinis Franci, Germani, Frisij, alijque Romam confluerent; ne cum hospitum frequentia, morbi in Ciuitate vulgarentur: in eo Suburbio illis datæ sunt ad habitandum sedes. Inde & Burgi nomen traxit. Anastasius: *Eodem*, inquit, *tempore, per quorumdam gentis Anglorum desidiam ita est omnis illorum habitatio, quæ in eorum lingua Burgus dicitur, flamma ignis exundante combusta, vt etiam nec vestigia pristinæ habitationis in eodem loco inueniri potuißent. Cuius exuberantis incendio pœne totam porticum, quæ ducit ad Basilicam Principis Apostolorum ignis fomes deuastauit*. Quæ paulo post Paschalis Pontificis munificentia restaurata sunt: tum vero traditis vestibus, distributis alimentis, erogato auro, atque argento peregrinorum necessitati subuentum. Eiusdem loci incendium Leone IV. renouatum est. Anastasius: *Pontificij sui exordio Saxonum vicum validus ignis inuasit, cuncta comburens, atque comminuens, ita vt proprius B. Petri Principis Apostolorum Basilicæ proueniret, Saxonum, Longobardorum domos ac porticum concremans, atque diripiens*. Hæc multorum eiusdem ordinis, & conditionis contubernia, & cœtus Scholas dicebãt (vt de militi-

Basilica S. Petri extra muros.

Anastas. in V. Paschalis I.

Scholæ quid essẽt.

litibus, excubitoribus, palatinis aulicis, alijsque legimus). Itaque Leoni IV. è Gallia ad Vrbem redeunti effusus obuiam fuisse dicitur populus Romanus vniuersus, & Scholæ Francorum, Saxonum, Longobardorum. Aedem præterea S. Michaelis Vaticanæ Basilicæ propinquam conditam aiunt in Frisonum Schola. Hæc adeò cum Basilicam extra Vrbem clarè demonstrent, miserabiliùs ostendit crudelis illa Maurorum irruptio, quibus duntaxat ad direptionem Apostolorum limina nudata mœnibus patuerunt. Porro ijdem noua spe opulentæ prædæ allecti instructis iterum classibus ad Vrbem expugnandam incitato cursu ferebantur. Defixit nouus terror Romanorum animos ex præterito malo futuram cladem æstimantium. Vt tamen hostium furori obuiam irent, Campanorum classis adiuuit: quos omnes Leo Pontifex precibus, & publica supplicatione muniuit ad bellum. Pugnatum est, quà Tiberim vorticosis influentem vndis excipit mare: ventusque in media pugna subito coortus, quem Deus de thesauris suis produxisse credebatur, discretis classibus prælium diremit, sed naues hostium abreptas afflixit fregitque, aut desertas ad Insulas, & saxa detrusit. Magna eorum pars cæsi: alij capti, & ad Vrbem deducti: quorum opera in ædificando postea vsus est Pontifex. Cum ergo Sanctiss. Pater, vt gratias Deo, ac B. Petro ageret immensam argenti vim eius Basilicæ, alijsque templis munera obtulisset, quod pridem agitauerat, statuit Vaticanum templum muris cingere. Cœperat antea fundamenta iacere Leo III. sed postea intermissi operis, quà extabat, maceriam auexerat quorumdam auaritia, vt vix vestigia apparerent. Anno igitur Pontificatus II. qui à natali humanæ salutis fuit DCCCXXXXIX. cum ad Lotharium Augustum de ea re scripsisset, vt sibi consilio, sumptuque adesset, ædificare aggressus est. Misit Cæsar cum fratribus liberaliter ad Leonem non modicam pecuniæ summam. Ipse vero Pontifex cum cœptum opus frequenter inuiseret, structuramque strenue vrgeret, quarto post anno absoluit. Nouæ Vrbi LEONIANAE inditum nomen, quam ipse, & vniuersi Antistites, ac reliqui Clericorum ordines cinere conspersi, nudique pedes Ecclesiastico ritu Litanijs, psalmisque decantatis circumierunt lustraruntque: scriptas in eam rem preces Pontifex super murum recitauit, tum sacrificio ad aram Apostoli peracto, Romanos Ciues in suam quemq; domum, muneribus donatos dimisit. Posthæc muri Vrbis secundùm ripam Tiberis desierunt, quos aut Romanorum securitas, aut multo serius annorum vetustas demolita est. Quamquam aliqua pars ante Leonianam Vrbem conditam collapsa erat. Nam Adriano Pontifice Tiberis effusus, portaque Flaminia, quam deiecerat, immissus, Vrbem late inundauit, & porticum, quam Palatinam dicebant, ad templum S. Marci, euertit: tum aquæ magno impetu ad Pontem Adriani confluentes murum Tiberis ripæ impositum proruerunt, seque iterum fluminis alueo infudere. Cæterum Vaticanus ille tractus tutus deinceps oppugnationes hostium, & obsidia non semel propulsauit, elusitque. Neque destiterunt consequentes Pontifices mœnia bello quassata vel tempore collapsa reficere, nouisq; aggeribus

Saraceni diuina ope victi. Psal. 134.

Captiui ædificando destinati.

Anastas. in eius V.

geribus, & propugnaculis munire. Quo nomine celebris est inter cæteros Nicolaus V. de quo sic Platina, qui vidit, scripsit: *Muros Vaticani prealtos, & latos inchoauit, iactis insanis fundamentis ad turres, & molem super ædificandam, quibus coerceri hostes possent, ne Aedes Pontificis, & B. Petri templum, vt antea sæpe factum est, diriperetur.* Post illum Paulus III. cum antea expugnatis à tergo S. Petri mœnibus hostes Vaticanum Clemente VII. Pontifice irrupissent, nouas in eo molitiones duxit. Paulus deinde, & Pius IV. qui & Piam Vrbem vicis in longum directis adstruxit, idque publico diplomate testatum voluit: & portam conditis muris ex priore suo nomine Angelicam nominauit. Demum Leonianæ Vrbi moles Aelia, siue Arx S. Angeli inexpugnabile munimentum adiectum est.

Mœnia à tergo semel S. Petri expugnata.

Arx S. Angeli. Cap. VII.

ADRIANI MAVSOLEVM ad vlteriorem ripam Tiberis excitatum iam diximus. Id pario è marmore extructum, & in imo quaternis, pari dimensione lateribus, postea circumeunte fabrica, rotundam, spatiosamque eminebat in Turrim: equestribus ex eodem lapide statuis, aut è curru extantibus in summo collocatis. Quæ Principum decora vsque ad secundum bellum Gothicum inuiolata manserunt: ac præterea Moli ad tuendam Vrbem munitiones additæ sunt. Nam vt supra referebam ex Procopio, *Sepulchrum id extra portam Aureliam, & ad lapidis iactum à mœnibus procul extructum* Romani *brachijs duobus à mœnibus ipsis ad sepulchrum id vsque porrectis, inædificatisque complexi sunt; vt è muro non sit perinde pars quædam effectum; apparet namque altissimæ turri persimile, & ea regione im minet portæ.* Hoc ante Iustiniani ætatem peractum, quo tempore incertum est. Crediderim primo Gothico bello, quod mouit Alaricus, id fecisse Romanos, vt in ea obsidione se tanto munimento tuerentur. Subindicat Claudianus:

Forma Mausol. Adriani.

Sepulchrum Adriani tamquam Turris mœnibus adiunctũ.

In 6. Consul. Honorij.

Addebant pulchrum noua mœnia cultum
Audito perfecta recens rumore Getarum.

Quo sane metu si cętera refecta, hoc quoq; validum Vrbi propugnaculum adiectum est. Cæterum egregia illa statuarum decora Gothici secundi belli turbo decussit. Nam Gothi molem aggressi cùm pro mœnibus stantes Romanos Græcosq; alij telis arcerent, alij scalis in summum euaderent; qui munitionem tuebantur suæ iam saluti, nedum victoriæ desperantes, atque opem in loco oblatam rati, frangere simulacra, & trunca eorum saxa in subeuntes deuoluere cœperunt. Sic hostium pars cæsi: pars fugati: omnium repressus impetus, & à Mole diuulsus est. Dein Moles pro Arce tam Græcis, quam Gothis fuit. Nã capta primùm & amissa: dein à Totila iterum expugnata Roma; Paulus inter cæteros Græcorum duces ex Cilicia profectus se cum quadringentis ad Molem rece-

Ornamenta Mausolei deiecta.

recepit, acriterque contra Totilanos, suos etiam reuocante Rege pugnauit. Postridie Paulus desperatione vitæ iam fortior cum suis erumpebat ex Arce, stationes hostium inuasurus. Sed Totilas caduceatore præmisso, omnibus, si mallent abire, discessum: si pugnare secum, stipendium obtulit. Sic illi ad Gothi signa transiere. Paulus cum socio in Græciam redijt. Arcem deinde Gothi habuerunt. At post Belisarium missus in Italiam Narses cùm Romam exercitum admouisset, & Gothi, quod scribit Procopius, *haud quaquam Vrbis mœnia vniuersa custodire sat commodè possent breui admodum ædificio circa Adriani Molem, locum complexi, eodemque priori muro adnexo, in præsidij formam mox redigunt, ibique preciosissimis rebus depositis, diligentissime præsidium id asseruabant, Vrbis mœnibus, cæterisque destitutis, atque neglectis*. Mox tamen subeuntem ad muros hostem repellere conati, cum ille nihilominus Vrbem intrasset, ad Molem se receperunt, nonnullis duntaxat Ostiensem ad portum confugientibus. Postridie Narses omnibus copijs præsidium cingit. Quo terrore perculsi Barbari, salute pacta præsidium dedunt, sexto & vigesimo Iustiniani imperantis anno. Sic enim codex Græcus habet ἕκτόν τε, ϗ εἰκοστὸν ἔτος ἰουστινιανοῦ βασιλέως. Deinceps munitio Narsetis in potestate fuit, atque Exarchorum qui post illum Romam, & Italiam Imperatoris nomine regebant.

Gothi Molem habēt pro Arce.

De Bello Goth. li. 3.

Arx venit in potestatem Narsetis.

Necdum tamen Angelica appellatione veterem infœlicis sepulchri nomen exuerat; cum sub hæc tempora, grassante Romæ pestilentia, Gregorius Magnus Pontifex, qui ad D. Petri solemnem supplicationem habebat; Angelum in edita Mole ensem vagina includere; & vnà vim morbi condere suspexit. Inde S. ANGELI inditum nomen: addita etiam in summo vertice dicataque Archangelo MICHAELI sacra Aede. Qua deinde ad imam viciniam translata, seu potius ibi substructa, in rei admirandæ testimonium, marmoreum ANGELI simulacrum, præcelso loco impositum est. Eius porro Aedis meminit Luitprandus, qui etiam quomodo sua ætate haberent se munitiones, enarrat. *In ingressu*, inquit, *Romanæ Vrbis quædam est miri operis, miræque fortitudinis constituta munitio; ante cuius ianuam pons est pratiosissimus super Tiberim fabricatus, qui primus Romam ingredientibus, atque egredientibus est. nec est alia nisi per eum transeundi via. Hoc tamen nisi concessu custodientium munitionem fieri potest. Munitio autem ipsa (vt cætera desinam) tantæ altitudinis est, vt Ecclesia, quæ in eius vertice videtur in honorem summi, & cælestis militiæ Principis Archangeli Michaelis fabricata, dicatur Ecclesia Sancti Angeli vsque ad Cœlos*. Quod si ex hoc inferas, hoc illud Templum videri, quod in *summo Circo* Bonifacius Pontifex dicauit: Respondeo, Molem summi Circi appellationem, quod supra dicebam, recusare: & Aedem, siue Aediculam S. Michaelis alius, qui munimento bellico tantum Præsidem quæreret, excitare potuit. Cæterum amplioribus deinceps munimentis Moles aucta, & CASTRVM, siue ARX dicta est.

Anno Sal. 590.

Arci inditū nomen S. Angeli.

Luitpr. l. 3 cap. 12.

Nam diu rupto ponte Miluio, hac solum transiri in vrbem volebant.

De hac re lib. 1. c. 10.

Sed statum ac regimen Italiæ cum vertissent Longobardi: eademque horum

horum excusso dominatu, plures minoresq; principatus extulisset; Marchiones in Hetruria clari, in primis extitere, quos ad eamdem originem referunt, qua deducti postea Comites Tusculani. Hi ad potentiam, & immensas opes Arcis quoque Romanæ possessionem adiecerunt. E quibus Adelbertus anno salutis DCCCCVIII. adeo excelluit, vt vnus inter omnes Italiæ Principes appellaretur *Diues*: & Rex verius, quam Marchio, solo duntaxat nomine Regibus haberetur inferior. Per id tempus florebat Romæ opibus, patritioq; genere, nec moribus tamen probis Theodora illustris fæmina; quæ turpibus illecebris Adelbertum illexerat, in communionem Arcis possidendæ recepta: vbi & deinceps habitare consueuit. Quare velut principatum Vrbis adepta, ex Arce, cui nobiles ædes vel impositæ, vel appositæ iam tum fuerant ad excipiendos Hetruriæ Principes, Romanos etiam Pontifices infestabat. Sequuta est eius filia Marozia melioris item formæ, quam famæ. Hæc Arcem securitatis suæ non magis receptaculum, quam scelerum fecerat: vnde & Romanis ciuibus cum Vidone Adalberti patris successore, cui nupserat, imperabat. Sed Vidone paulo post absque liberis vita functo; ipsa deinceps cum filio Alberico, quem ex Alberto, siue Adelberto Marchione susceperat; in Vrbe dominata est. Degebat Ticini Hugo Vidonis frater, ex eadem matre genitus, quem Regem Italiæ appellabant. Huic Marozia suas nuptias, & vacuam Arcem obtulit. Confestim Hugo non magno comitatu ad Vrbem venit, fisus Castri munimentis: celebratisque in eo nuptijs, quotidie liberales epulæ instruebantur. Lauanti manus Vitrico aquam fundabat hortatu matris Alberico. Fundentemque paulo immoderatius inflicto Rex colapho, haud equidem moderate, admonuit. Sed altius, quam ille voluisset, iniuriam ebibit adolescens. Confestim consilio Ciuium clam habito externi domini tumorem, & arrogantiam, matris intemperantiam questus, omnes impulit, vt in vtrumq; coniurarent. Itum statim ad arma: eoque Duce Arx obsideri oppugnariq; cœpta. Hugo vim metuens se se ex Mole, qua parte hærebat muro Ciuitatis, demisit: receptusq; à suis in Insubriam plenus minarum discessit. Albericus dedita Arce Maroziam serò pœnitentem custodiæ tradidit: ipse deinceps imperauit. Interea contractis maioribus copijs, & vlturus iniuriam Hugo reuertitur, Vrbemq; obsidio, agros populationibus, populum fame affligit. Sed, vt Romani Cœli natura fert per æstiuos calores aduenis infesti, ac sæpenumero exitialis, vulgata per exercitum lue de componendo bello cœptum agi: & Alberico in matrimonium collocata Hugonis filia, inita, & stabilita Pax est. Ex eo tēpore Arcem tuto possedit Albericus: multoque post vita decedens ad Octauianum filium principatum transmisit. Is multum potentiæ sibi deesse ratus, nisi ad Pontificatum niteretur, Princeps aliquandiu Clerici habitu, ad Pontificatum deinde euectus Ioannes XII. dictus est. Sic Romanus Pontifex Arcem in sua potestate habuit; non aliunde receptam, sed quam ipse ad honores pontificios attulisset. Nec tamen diu à Pontifice possessa. Nam mortuo Ioanne, Pontificum longè Lateranum incolētium manibus extorta videtur à Ciuibus. Quippe

Bar. to. 10 Anno Sal. 897.

Comites Hetrusci Arcē possident.

Et Theodora Romana.

Et eius filia Marozia.

Baron. Anno sal. 928

Baron. Anno sal. 933

Albericus capta matre, arcē possedit.

Baron. Anno sal. 936

Arx & Vrbs obsidetur.

Ioan. XII. Card. Bar. Plat. XIII. Anno sal. 955.

Arx in potestate Pōtificis.

pe Romani, cum duo Consules, Præfectus, Decuriones è plebe duodecim Rempublicam gererent, Ioannem XIII. captum, & in Adriani Molem perductum, mox tamen metu Cæsaris in Campaniam dimiserunt. In eamdem Benedictus VI. à Francone Romano Ferrutij filio detrusus necatusque est. Et ille parricida à Benedicto VII. Vrbe pulsus, aliquot post annos, Bizantio, quò exul abierat, reuersus, Ioannem XIV. Benedicti successorem in eadem Arce, quam suæ factionis sicarij detinebant, inclusum interfecit. Adeo per id tempus feri mores ac scelera inualuerant.

Ann. sal. 974.

Anno sal. 985.

Successit Ioanni Ioannes XV. quo Pontifice Crescentius Nomentanus per speciem tuendi Consulatus Arcem occupauit. Exinde Ioanni formidatus cum eius gratia Otho III. venisset in Italiam; aduersus Cæsarem Crescentius firmatis mœnibus, atque portis, Molem vallo, & aggeribus sepsit, stationes militum disposuit: atque in ea, recepto iam in Vrbem Othe se continuit. Interea mortuo Ioanne Gregorius V. deligitur. Cui mox depulso cum alium per vim ac scelus Crescentius subrogasset; Otho, qui Spoletum venerat cum copijs ad Vrbem reuersus, vt Arcem expugnaret, vallum fossamq; perduxit; turres abiegnas, & castella admouit, tormenta imposuit: corona circumdedit, Quibus ille copijs, & operibus consternatus cum se ad Imperatorem supplex contulisset, vel captus confossusq; vel cum Arce deditus, & capite cæsus est. Quòd ergo Crescentius nouis operibus Molem firmarit; perdiu postea CASTRVM, siue TVRRIM CRESCENTII dixere. Manseruntque illæ non contemnendæ munitiones. Itaque sexagintaquinque post annos, Alexandro II. creato Pontifice, cum Cadaolus quidam se Honorium II. Pseudopontifex iactaret, Cincius Romanus ciuis Pontifici infestam Arcem valido cum præsidio obiecit. Eodem securitatis causa Pseudopapa perductus, & aliquandiu Alexandri copijs oppugnatus, liber tamen à Cincio, accepta grandi pecunia est dimissus. In eamdem Alexandri successor Gregorius VII. sese è Laterano recepit. Quo tempore Castrum, DOMVM THEDORICI appellatum, refert apud Baronium Bertoldus. Frustraque Pontifex obsessus, Henrici III. exercitum, vimque Populi Romani muro, armisque propulsauit; donec eductus ex Arce, ac Salernum perductus est. In tanta Christianæ Reipublicæ perturbatione, cum Guibertus Parmensis, Clementis III. nomine se Pontificem ementiretur; Matildis Comitissa, quæ creatum Gregorio successorem videre, propiusque venerari cupiebat, Romam venit: inductisque militum præsidijs, & paratis Pontifici Basilicis Victor III. Vrbem intrauit. Possidebat Arcē Pontifex, solemni pompa sacris operatus in Vaticano, degebatq; tutis in ædibus gemino ponte adeundis in Insula Tiberina. Quare Transtiberino tractu pulsus ille sacrorum archipirata Pantheon nihilominus insederat (S. MARIAM IN TVRRIBVS dicebant) quam festis Domini natalitijs funestaret. Nec deerant illi ædes propinquæ atque magnificæ, è quibus pestem animis afflabat. Sequuta est Victoris immatura mors non sine suspicione veneni: suffectusque Vrbanus II. eamdem Insulam, Pontificum

Anno sal. 985.

Arx in potestate Crescentij.

Anno sal. 996.

Arx dicta Turris, & Castrum Crescentij.

Anno sal. 1084.

Baron. Anno sal. 1087.

Aedes munitæ in Insula Tiberis.

tificum

tificum non rarò perfugiũ, eiecto Guiberto ab Romanis, tutior aliquanto incolebat. Sed vt Ciuitas Cæsaris factione distrahebatur, parum illi fidens ab Vrbe Barium vsque profectus est. Tum vero populus qua leuitate agebatur, infensus Pontifici Arcem seu fraude interceptam, seu vi expugnatam occupat. Quam cum demoliri vellet, nescio quo modo Guiberti in manus, quem rursum admiserant, prædonis dolo, an dono sectatorum peruenit. Nec sane cum, illo absente Vrbanus ad Vrbem reuertisset, recipi potuit. Ad S. Mariam cognomento nouam habitabat Pontifex, ijsdem, reor, munitionibus, quibus se Alexander III. aduersus Federicum I. Imperatorem postea defendit. Sed cum quietis nondum spes affulgeret, profectus in Galliam, qua vir optimus auctoritate pollebat, ad Hierosolymam recuperandam populos ac Reges accendit. Tum Romam reuersus, & Arce septimo anno, quam Guibertus cœperat, potitus, ad S. Nicolai in Carcere, in Aedibus Petri Leonis plenus gloriæ decessit.

Anno sal. 1091. Anno sal. 1092. Anno sal. 1095. Anno sal. 10,9. Arx recepta à Pontifice.

Paschalis II. deinde creatus est Pontifex: inter quem, atque Henricum IIII. grauibus ob iura Ecclesiastica exortis controuersijs, dati sunt inuicem obsides; quos Henricus acceptos, vt *secure transiret Castellum, & pontem*, mox erat apud Arcem redditurus. At ille nihilominus in Basilica Vaticana circumuentum Pontificem, captumq; non longe custodia militum detinebat. Cùm Populus Romanus arreptis armis, Germanos in ipsa porticu templi fortiter aggressus cæcidit, fugauitque: sed eumdem victorem, multaque onustum præda remeantem, iussu Cæsaris inuecti Teutones multa cæde fuderunt; donec ad Arcem progressi, ab ijs qui se portis recentes effuderant, in fugam vertuntur: Magna vtrinque edita strages. Tiberis fluxit sanguine infectus, refertus cadaueribus. Fluuius quidem per ea tempora, quò tutior esset ab hostibus, externisq; Cæsarum exercitibus Roma, rupto, & intercluso Miluio ponte, collapso iam Triumpali, vno Aelio intra mœnia transitum præbebat. Facile autem erat, quemlibet propter imminentem Arcem transitu prohibere; quod dicitur fecisse Guibertinos. Torsit ea res Romanorum animos; quorum plerique factiosi, ac rebelles Pontifici, per extremum Innocentij II. & Lucij, successorumque Pontificatum, hæreticis cuiusdam Arnaldi furijs, profitebantur sese Reipublicæ, & antiqui Senatus restitutores. Itaque vt firmius munirentur, aduersariorum potentumque Ciuium domibus turribusque solo æquatis, vel imperij nomine detentis: multisq; eorum patria eiectis, Conradum Cæsarem datis ad eum litteris in Vrbẽ inuitant. Aiunt, pontem Miluium metu aduentantium Imperatorum pridem abruptum, *ne Petri Leones per Castellum S. Angeli nocere* illi *possint*, se iam restaurare, nec multo post siliceo firmissimoque muro perfecturos. Risit Arnaldistas Imperator; nec, quamuis structo ponte, ad Vrbem accessit. Petri autem Leones filij Petri Leonis clari, & opulenti Ciuis, cum patre, & auo Leone, vnde origo familiæ, rem Pontificiam assidue constanterque prouexerant. quos tamen causa Petri Leonis fratris, cum patre transuersos egit. Fuerat falsus hic Anacletus aduersus Innocentium

Baronius tom. 12. Anno sal. 1111. Pugna populi cũ Cęsarianis. Miluius pons diu ruptus, & interclusus. Aelio põte Tiberis transmittitur. Ann. 1144 Miluius pons à Romanis restauratus. Baron. an. sal. 1111. tom. 12.

centium II. euectus, genere, clientelis, thesauris etiam, quas direptis impie Vrbis Ecclesijs congesserat, potens: atque, vt Consules, & Vrbis, Arcisque Præfectos nactus erat sibi consanguinitate obstrictos; facile omnes cum Adriani mole munitiones inuasit; vix vt Innocentio reliquæ essent Frangipanum, Corsorumque domus, quibus non longe à Capitolio receptus sese per nobiles fortesque ciues tuebatur à satellitum globo, quos ille gladiatorum centuriator immiserat. Igitur Pontifex, asseclarum fidissimis per fœderatorum ædes, turresque latentibus, ab ore Leonis eripitur, è Transtiberinis ædibus maritimo itinere Pisas primum, deinde in Galliam profectus. Tum Anacletus datis ad Reges litteris, iactabat, se illustres viros, plebem Romanam vniuersam, castella, & munimenta Vrbis omnia possidere. Redijt tribus post annis Innocentius cum Imperatore Lothario, qui castris in Auentino positis, reductoque in Lateranum Pontifice, Arcem tamen, cæterasque Collium munitiones expugnare non potuit; penuriaque commeatus in Galliam, nec multo post Innocentius Pisas iterum discessit. Redijt rursus ad Vrbem; nec anguem Molis latebris incubantem educere poterat, quem tamen mors extulit ad tumulum octauo anno, quam Vaticani sedem inuaserat. Tum vero altero iniquitatis surculo, qui Antipapæ adnasci voluerat, sublato, omnes in Vrbe præsertim Petri Leones Innocentio Pontifici, Arce restituta Sacramentum dixerunt. Iam quies parta videbatur; cum ex tranquilla serenitate coorta tempestas cuncta subuertit. Nam Romani occupato Capitolio, dum ordinem Senatorium restituere, remque Romanam gerere conantur, mœrore curisque consumptus est Pontifex. Nec, creato Cælestino II. & Lucio item II. quamuis complures è nobilitate Pontifici fauerent, destiterunt; adiecto etiam Patritio tamquam Senatus Principe Iordane Petri Leonis filio. Inter hæc renunciatus Pontifex Eugenius III. cognito, fore, vt Senatus vehementer obsisteret, nisi noua inauguratione Senatoriam dignitatem confirmaret, antequam Pontificatus coronam acciperet, Vrbem egressus, primum Viterbij moratus est; tum icto fœdere cum Romanis, vt Patriciatum abolerent, Senatores ipse diceret, Romam reuertitur. Sed tum Arnaldus seditionis faces, quas Populo Romano longe afflauerat, præsens euentilabat: vexatusque Pontifex trans Tiberim, in Aedes ne Insulæ, quas alij Pontifices incoluerant, migrauit: an Arcem S. Angeli, cui Petri Leonis filij Pontificis fautores præsidebant. Certæ Senatores Vrbis hæc tuta, & inuiolata, vt narrat Cencius Camerarius, præstituros se Pontifici iure iurando affirmabant: S. Petrum, Romam, Ciuitatem Leonianam, Transtiberim Insulam, Castellum Crescentij, S. Mariam Rotundam. Quod signum est, munitiones in Insula fuisse. In Galliam deinde discessit à Ludouico Rege magnificè exceptus: reuersusque in Italiam, Vrbe abstinuit, donec ad arbitrium Pastoris se componeret, Secundus ab Eugenio Adrianus IV. ad S. Petri Federicum I. Imperatorem imperij corona donabat; stabatque populus ab vtroque diffidens sub signis ante Arcem: cum repente in Cæsarianos milites ante Basili-

cam

Arx in potestate Anacleti Pseudopapæ.

Anno sal. 1130.

Arx recipitur ab Innocentio Pont. Anno sal. 1141.

Vt arbitratur Card. Baronius.

Baronius tom. 12. ann. salut. 1146.

Anno sal. 1155.

cam impetum fecit, & vsque in castra fugauit. At Germanis auxilio subeuntibus, multi cæsi, multi etiam capti: populo intra portas Castri recepto finis pugnæ fuit.

Successit Adriano Alexander III. quem à Bosone Cardinale intra Arcem cum Patribus fautoribus receptum Ciacconius narrat. Sed hos in munitione B.Petri inclusos testantur eius Acta referente Baronio. Quique nouem dies in illa egisse, ijsdem in Ecclesia B. Petri fuisse dicuntur, Porro de Castro sermonem non esse, argumento est; quod ex eo loco, vbi nouemdialem moram egerant, in arctiorem, tutioremque custodiam trans Tiberim traslatos esse narratur, triduoque ibi detentos. Quid autem in Transtiberina regione Arce S. Angeli tutius poterat inueniri? Verum dimissus Pontifex, cùm è Gallia multo post omnium Ciuium votis Romam reuertisset; Germania profectus exercitum ad Vrbem admouit Antipapæ fautor Federicus I. Ille castra metatus in pratis Neronianis, postero die instructis copijs progressus *vsque adportas Castelli S. Angeli*, Molem acerrime oppugnauit. Sed Pontificijs fortiter obsistentibus repulsus; postridie ad S.Petri Basilicam se conuertit: ignem porticibus, proximoque Virginis templo, quod in Turri appellabant, iniecit. Quibus incensis, tandem scelere ac sanguine imbutus Basilicam irrupit; non vtique sera execrandi facinoris pœna. Nam vulgata inter suos pestilentia, qua milites, & clarissimi duces perierunt, maturare ab Vrbe non discessum, sed fugam, & sola suorum funera referre coactus est. Aberat Vaticano Alexander, cum ibi sæuiret obsidio, & ad Frangipanum domos periculo vacuas cum Patribus, & aulicis venerat Lateranis ab ædibus. Erant enim illa tempestate ad S. Mariæ cognomento Nouæ firmissimæ munitiones in antiquis Cæsarum fabricis constitutæ: Castellaria in Thermis Titi, Colossæum in Amphitheatro Vespasiani, Turris Cartularia, quæ propria Frangipanum ijsdem auctoribus nomen dedit, vt illo æuo de Cartularia dicerentur: eiusq; vestigia (ait Card. Baronius) *visuntur vsque hodie iuxta arcum Titi ad radices Palatini.* Quam & dixere cum Arcu Titi *Septem Lucernarum*. Ibi tuto degebat Pontifex, paulo post in Campaniam profectus: mansitq; Castrum in eius, ac deinceps aliorum fere Pontificum potestate. Verum de Nicolao III. Vrsino Ciacconius subobscura loquitur: *Arcem S. Angeli, Ecclesia excepta, Vrso fratris filio donauit*. Sed & auctor vitæ Nicolai Renzij *Nicolao Vrsino* plusquam Præfecturam videtur ascribere: cum tamen Renzius, longe agente in Gallia Pontifice, Romanum regimen Tribuni assumpto nomine adeptus, Arces, transitus, pontesque Vrbis in sua etiam ditione habere voluerit. Deiectus quidem Tribunatu ad Arcem statim se contulit, illaque se clausit: deinde clam discessit in Boemiam: septimoque post anno ab Innocentio VI. ad repetendam dignitatem missus, dein Romæ populari coniuratione obtruncatus est. Exinde cum populus eiecto pontificio Senatori septem Ciues Reformatorum nomine subrogasset (quorum iam sublatæ præter duas familię, De Capite ferreo, De Gottifredis), ne popularis audacia frenos frangeret, aut Arcem irrumperet ali-

Anno sal. 1159. Eodem anno, & sequenti.

Baron. an. 1167.

Alexander Pontifex domibus ciuium se defendit.

In V. Nicol. c. 16. & 28. Anno sal. 1347. Auctor eius V. c. 20. Ann. 1353. Tabulæ Capitolinæ, & vetus Statutorum M. S. Codex colleg j Mercatorum.

aliquando; Pontifex nouum Senatorem imposuit Hugonem Lusighanum Regem Cypri, Reformatorum magistratum confestim aboleri iussit.

Anno sal. 1376.

Redijt deinde Pontifex è Gallia Gregorius XI. eoq; duobus post annis vita functo, creatus est in Vrbe Vrbanus VI. Cùm populi metu, qui armis ac tumultu omnia compleuerat quidam Cardinales in Arcem confugere, qua, ne reuocante quidem Pontifice decedere voluerunt. Venerat tum Arx nescio quomodo in potestatem Gerardi Cardinalis Galli, qui Petro Præfecto custodiendam dederat: neq; Pontifex soluta quamuis pecunia ab eodem recuperare potuit. Immo cum profecti ab Vrbe Gallici Cardinales, & aliquot accitis, Pseudopontificem Fundis creassent; Pontifex Vrbanus Tibure ad Vrbem reuersus, aliquot menses propinquas ædes Transtiberino Virginis templo incoluit; loco opportuno, & munito, quod Arx in potestate Cardinalium Gallorum esset. Discessit deinde falsus ille Clemens VII. in Galliam, in Campaniam Vrbanus: quo tempore vt probabilis coniectura fert, populus vel pactus cum Præfecto vel vi exacto eius præsidio ad sese Arcem transtulit: neque deinceps cõstat, an Vrbanus de eius potestate receperit. Bonifacius IX. Vrbani successor ex Vmbria Romanorum rogatu ad Vrbem reuersus cum pendi sibi publica vectigalia mandasset, creassetq; pro arbitrio magistratus, etiã Adriani molem recepit, quam priscis fatiscentibus, nouis mœnibus cinxit, munitisque pontibus frenos Vrbi imposuit, & Pontificias opes latius propagauit. Verum Innocentius VII. ad pontificatum euecto Romani iterum restitui sibi libertatem, reddique Capitolium, pontem Miluium, & Arcem petebant: Mox itum ad arma: ac per absentiam Pontificis occupato Capitolino Colle, ac ponte Miluio, Arcem frustra oppugnarunt. Nam cohortes Pontificiæ quæ superuenerant, Romanos, auxiliaresque eorum copias fudere in Campis Neronianis. Sic recessum ab armis, & pacata deinceps potestas; donec Ioannes XXIII. Pontifice Ladislaus Regni Neapolitani Rex Ostia Tiberina expugnata, dirutisque muris Constantinianam versus Basilicam, potitus est Palatio Lateranensi tum Ioanne in Hetruriam profecto, arcem S. Angeli in deditionem accepit, non multo post ipse veneno periturus. Tenebatur arx absente Pontifice, Ioannæ II. Reginæ nomine, quæ Ladislao fratri successerat: neque eam Brachius Montonius quamuis acriter obsessam cœpit, qui, Sfortia cum Ioanne copijs Vrbem porta Flaminia ingresso, pulsus fugatusque est. Redditur deinde Moles Martino V. Pontifici. Eugenio IV. captus quidam Masius fassus est in quæstione, sibi in animo fuisse Arcem S. Angeli dolo capere interfecto arcis Præfecto, vt Pontifex, & Vrsini ab Vrbe pellerentur. De quo postea sumptum supplicium est. Idem Pontifex, cum orta populi seditione è Transtiberino palatio ad fluuium primum, inde secundo Tiberi ad ostia fluminis, tum Pisas, & Florentiam peruenisset: Romani, qui Vrbem suos per magistratus regere cœperant, vt arcem quoque obtinerent, Vrbanas cohortes ad eam admouerunt. Sed à Præfecto callido fortique viro deceptis, captisq; per simulationem deditionis primoribus Ciuium quieuere, Sub hæc tempora Sixtus IV. anti-

Arx in potestate Cardinalium Gallorum.

Anno sal. 1392. Recepta, & munita à Pontifice.

In potestate Ladislai Regis.

Reddita iterum Pontifici.

Romani Arcem frustra obsident.

antiquarum iam morem renouauit tradendi Cardinalibus arcis Præfecturam. Christophorus enim primùm, tum Dominicus Ruuerei Cardinales leguntur ab illo Præfecti Arcis constituti. Adhæc Innocentio VIII. Pontifice legitur Præfectus arcis à Iuliano Ruuereo Cardinali ei muneri præpositus. Quod sane licere illi non poterat, nisi peculiaris eius moderandæ cura Iulianum attigisset. Ennius etiam Verulanus, & Ioannes Vincentius Aquauiua Cardinales Paulo III. rerum potiente arcis Præfecti dicuntur fuisse.

Præfecti Arcis Cardinales.

At post Innocentium Alexander Borgia, huius nominis VI. in arcis muniendæ curam intentus, vetus Mausoleum magnis quadratisque lapidibus compactum, opere lateritio excelsius fecit, commodasque ædes superstruxit. pulcherrimum propugnaculum prostantibus identidem tiburtinis quadratis imminens Tiberi, Aelioque ponti erexit: tutas denique munitiones constituit, quibus ipse sponte se aliquandiu tenuit, ingresso in Vrbem cum copijs Carolo VIII. Francorum Rege. Mortuo Alexandro Cæsar Valentinus arcem, quam habebat in potestate aggeribus vallatam, & Vaticanam cum duodecim millibus armatorum circumsedit, vt Patres in ædibus Pontificijs habituros comitia ad sua vota compelleret. Qui cum in Aedem, & Cœnobium Virginis supra Mineruam confugissent, inire Comitia noluerunt, donec egresso cum militibus Cæsare, Vaticano, & arce recepta, vrbanisq; cohortibus totam Vrbem firmarunt. Cæterum validæ Alexandri munitiones impetum victoris exercitus represserunt, qui Borbonio duce Vaticanum, & Vrbem irruperat, septemque ipsos menses obsidentem retardarunt, donec emissus, seu clam profectus Pontifex libertatem recepit. Fuerat Alexander Farnesius Cardinalis cum Clemente in arce detentus: tum eius successor vetera per obsidionem quassata refici, noua ædificari, instrui bellico instrumento, superiores ædes instaurari, picturis ornari iussit. Plura molitus est Pius IV. qui noua mœnia latiore circuitu, porrectis, seseque inuicem tuentibus propugnaculis adiunxit, vt hosti, qui primum vallum intrasset, secunda molis munimenta bellum de integro formidabile occultarent.

Arx iterũ munitur.

Anno sal. 1494.

Anno sal. 1527.

Paulus III. munit Arcem.

Et Pius IV. qui nouis mœnibus cingit.

Sed quamuis hæc caute prudenterque prouisa, nondum tamen periti rei militaris instructam satis arcem prædicabant: deque ea munienda nonnulli commentarios, librosque in lucem edidere ad ostentationem magis ingenij, quam adducendos Pontificum animos, quos longe voluntas abstraxerat. At Vrbanus VIII. vix inito Pontificatu operis molitionem aggressus, celeriter magno sumptu perfecit. Nam mœnia intuta aduersus tormentorum ictus, elato super terreo AGGERE ad eos eludendos oppleta sunt: perducta latissimam in altitudinem FOSSA, eòque interfluentis aquæ corriuatus RIVVS se se euoluens in Tiberim: quædam quæ desiderebantur adiecta PROPVGNACVLA, interq; magna pars muri directa. Camporum retro iacentium elata paulatim accliuitas, vt fossæ crepido æquaret altitudinem mœnium: disturbata circùm tecta, & vacuum ab ædificijs patefactum solum. Deiectum propugnacu-

Vrbanus VIII. Arcẽ firmius cõmunit. Agger, fossa, propugnacula addita.

gnaculum lapideum Alexandri VI. quod in medio situm extrema, & angulosa propugnacula, mutuo se tueri, inuicemque bombardas collineare prohibebat. Quod & Tiberis ALVEVM laxauit. Pons enim Aelius quatuor magnis arcubus, duobus minoribus extremis ripam vtramque coniungit. Horum duos clauserat abstuleratque Alexandri munitio. Quare fluuius coarctato alueo, transituque, & hibernis aquis crebro intumescens, reliquis arcubus haud facile eluctabatur, ne Vrbem inundaret. Quod sane cum timeretur, spondarum partem amoueri semel vidimus. Verum sublato propugnaculo; suiqui ponti redditi arcus minantem Vrbi fluuium, exceptis vndis, iam semel repressere, ne extra ripas effunderetur. Præter hæc æneæ MACHINAE ad centum, dispari magnitudine conflatæ, perque muros collocatæ: DOMVS præsidiario militi, horrea frumento, apothecæ oleo, cellæ vino condendo, receptacula pyrio pulueri, cæteroque bellico instrumento parata: iussæ dispositæque nouæ militum stationes ac vigiliæ, addita præter morem cohorte: aditus in arcem ligneo mobilique PONTE, solidissima muri compage ferreisque claustris, & foribus communitus. Eodem studio Pontifex ARMAMENTARIVM copiosissimum, refertissimumque, quo, si aliqua vis ingruat, maximi exercitus arma in promptu habeantur, instruxit in Vaticano. Nimirum Apes non solum mel conficiunt, sed etiam aculeatæ armantur ad pugnam. Vt quæ præcelsa de sede Vrbanæ liquorem sapientiæ, in populos effuderunt, constanti etiam fortitudine timorem prouocantibus inferrent.

Laxatus Tiberis alueus.

Armamentarium in Vaticano.

Quæ post Leonem IV. ædificata sunt: Cap. VIII.

Benedicti III.

SVCCESSIT Leoni Benedictus huius nominis III. qui tectum Basilicæ S. Petri magnis trabibus firmauit, instaurauitque: Apsidem S. Mariæ trans Tiberim meliorem in formam erexit: porticum, aliaque circum ædificia restituit. AEDEM SS. Petri, & Marcellini renouato tecto, & circumiectas olim porticus refici iussit. Eius autem successor Nicolaus ad templum S. Mariæ in Cosmedin renouata Porticu, secretarium, ac præcipuam domum, in eaque nouum postea triclinium ædificauit, in quam Pontifices cum vniuersa Curia pro arbitratu diuerterent. Ductus Aquæ TOCIÆ (ait Anastasius, quæ sit ex antiquis nisi forte sit Tepula, ego nolim diuinare) iterum reficiendos, dilapsosque riuos in Vrbem reducendos curauit: tum Aquam, quæ olim in Vaticanum deducta, fluere desierat, eiusdem impensa Basilicæ S. Petri, & pauperum gregibus inibi degentibus est restituta. Extruxerat Leo IV. Templum sanctissimæ Virginis NOVAE cognomento iuxta Sacram viam. Hoc Nicolaus picturis egregiè ornauit. Ostiam mœnibus, ne Barbaris pateret, conclusit: turribus, & militum stationibus muniuit.

Et Nicolai I. opera. Triclinium pro Pontificibus. Aquæductus refectus.

Anast. in V. Benedicti, & Nicolai.

uit. In Patriarchio Lateranensi DOMVM pulcherrimam, & sacellum supremæ Dei Matri splendide instructum condidit. Idem Basilicam (vt refert Anastasius, seu quis alius in vita Adriani II.) *Nicolaitanam adeo luculenter cum tribus Aquæductibus fabrefactis instruxerat, vt omnes Lateranenses Basilicas sui pulchritudine superaret. Hanc Adrianus iuxta votum prædecessoris sui picturis varijs decorauit*. Neque hoc sacellum à Patriarchio videtur seiungendum.

Auctũ Lateranense Palatium.

Consequuta tempora incuriosiore operum memoria defluxerunt. Cæterum Sergius III. anno salutis CMVII. BASILICAM Lateranensem, quæ terræ motu concussa Stephano IV. Pontifice corruerat, instaurauit, ornauitque picturis non sine titulo nominis sui. Martinus autem III. triginta quinque post annos religionis studiosissimus TEMPLA vetustate collapsa impense restituit. At sub Leone IX. magna pars Vrbis incendio corrupta dicitur, Anno, circiter ML. Sed triginta post annis Gregorio VII. Pontifice malum longe luctuosum passa est expugnatione, direptione, incendio. Nam cum Henricus III. Imperator Gregorium Ecclesiasticæ libertatis vindicem acerrimum bello persequeretur, venit Romam cum exercitu, & ab Vrbe Leoniana primum repulsus, eamdem, sequenti anno ad obsidionem reuersus Romanis frustra tutantibus, cœpit. Sed à reliqua Vrbe disclusus, & diu conflictatus Tibur recessit, relicto in Castris, reique bellicæ præfecto Guiberto, seu Clemente Pseudopontifice. Ab eo pleraque ædificia, quibus pepercerat Henricus, aut ferro lacerata, aut igne combusta. Dein Cæsar grauiore belli mole Vrbem adortus tandem irrupit: tum explorato, Robertum Guiscardum suppetias Pontifici ferentem aduentare cum inuicto Nortmannorum exercitu, se recepit in Hetruriam, posteaquam dispositis præsidijs munitissima Vrbis loca instituisset. Robertus porta Flaminia Vrbem ingressus, resistentibus Ciuibus Henrici fœderatis plana Campi Martij, vsque ad arcum quem Portugalliæ nominant, incendio consumpsit. Mox Lateranum, & ædes Pontificias occupauit. Ex ea velut arce Capitolium versus, quod tenebant hostes, ferro, & igne viam aperuit. Quare & illa pars Vrbis euersa: & ipsum Capitolium fere solo tenus æquatum est. Inde Ciuitas prædæ data: & solutus obsidione Pontifex. Duraret hodieque in Cœlio Monte, interque ipsum, & Capitolium miserabilis facies prostratæ Vrbis, nisi in hortorum vinetorumq; amœnitatem Roma resurrexisset, vt perpetua viriditate contegeret vulnera, & ruinas suas.

Platina. Ciacconius.

Incendiũ Vrbis.

Vrbs Leonina capta.

Roma ab Hérico III capta. Ann. 1084.

Antequam hæc omnia gererentur, eiusdem Guiberti opera Cincius Romanus Stephani Præfecti filius sacris operantem Gregorium in templo Esquilinæ Virginis captum, & in Parionis regionem deductum turri incluserat. Sed postridie Populus Romanus sumptis armis, assertoque in libertatem Pontifice, audacissimi hominis ædes turrimque euertit, publicatis insuper bonis, pulsaque ab Vrbe familia naribus mutilata. Petri etiam Frangipanis domum Gregorio IX. rerum potiente Pontificia factio cum Turri, quæ Cancellaria dicebatur, euertit. Petrus enim

Gregorium Vrbis aditu prohibuerat. At Corsorum, Romani potentisque generis AEDES sub Capitolio insignes ab Henrico exustæ, ac solo æquatæ sunt, quod pro Gregorio Corsi fideliter, fortiterque pugnabant. Sed firmiores aliæ ab ijsdem extructæ, in quibus Gelasius Pontifex sese tutatus est, cum ante ad Bulgamini domum clari item Ciuis confugisset. Nec postea Innocentio II. cum vim Anacleti declinaret, aliud in Vrbe subsidium paratum est, præter Corsorum, & Frangipanum domos. AEDES item Petri Leonis quibus Capitolij rupes imminebat, tum nobiles fuere. Multas autem priuatorum Ciuium illa tempestate in Vrbe munitiones fuisse argumento est; quod Alexandri III. hostis Federicus Roma discessurus, cæteros quidem ad suas partes traduxit: Frangipanes vero pluresque alios nobiles Ciues, qui præcelsis se turribus, ac munitis ædibus clauserant, non potuit abducere à Pontificis fide.

Baron. anno 1167.

Sed vt opera Pontificum persequar Paschalis II. quindecim TEMPLA Romæ scribitur consecrasse: inter quæ fuit Aedes quatuor Coronatorum in monte Cœlio cum reliquis eius regionis ædificijs diruta: multorumque Sanctorum corpora sub Altari composuit: quæ paucis ante annis Garzias Cardinalis Millinus, cùm, apside muris, picturisque renouata, aram pulcherrimam locaret, in eodem loco religiosè composuit. Calixtus item II. multas in Vrbe Aedes sacras vetustate collapsas restituit: Aquam induxit: S. NICOLAI Ecclesiam in Palatio ædificauit. Innocentius II. Aedem S. ANASTASII ad Aquas Saluias nobili Cœnobio amplificauit. Apsidem S. MARIAE trans Tiberim musiuo opere, quod hodie extat, crustauit: Lateranensem Basilicam nouo tecto contexit: Palatium vero cubiculis auctum pictura colorauit. Caput Basilicę S. PAVLI quassatum, & casurum solidissima murorum compage sustinuit, quod deinde Honorius III. vermiculatum figurauit: atque eiusdem Basilicæ tectum magna ex parte restituit. Quo tempore Aedes S. LAVRENTII in Lucina renouatur, consecraturq; ab Anacleto Pseudopapa, Anno MCXXX. vt tabula marmorea in aditu dextrorsum Aedem ineuntibus indicat. Eodem tempore Gerardus Cardinalis S. Crucis in Hierusalem qui postea creatus Pontifex Lucius II. dictus est, Templum illud instaurauit, & Cœnobium: in eoque claustrum cum tabernis, & officinis, & Canonicorum inibi degentium cellis exædificauit. Eugenius etiam III. dicitur vetustas fabricas reparasse, nouas excitasse. PORTICVM quidem Basilicæ Liberianæ aut nouam extruxit, aut splendide restituit, & ad initia templi referenda tesserulis multicolores induxit effigies. PALATIVM apud S. Petrum à fundamentis erexit, magnificum certe, & amplum, & Pontificum vsui futurum, si quando Vaticanum incolerent. Itaque Adrianus IV. coronato Federico I. Imperatore, cum ille in castra se recepisset ipse in propinquum palatium S. Petri diuertit; cum antea Anastasius IV. AEDES egregias apud Pantheon suo, & successorum commodo fabricarit, qui sane multa ad Vrbis ornatum destinauerat, nisi cita mors interuenisset.

Innocentij II. opera.

De ea Baron. eodem ann.

Porticus S. Mariæ Maioris. Palatium Pontificũ apud S. Petrum.

Annua pensio ad reficiendos muros.

A Clemente III. qui annuam pensionem muris reficiendis populo Romano

mano ſpoponderat, clauſtrum Cœnobij S. Laurentij extra muros factum eſt: in templo pictura lapidum coloribus ſimulata. Palatium Lateranenſe non mediocri ſumptu reſtitutum, & amplificatum; Cui & cubicula Cœleſtinus IV. poſtea adiecit atque egregias AEDES in Vaticano ijs fortaſſe, quas Eugenius III. fecerat adiunctas extruxit. Quantum autem iam tum eſſet palatium Vaticanum iudicio eſt, quod Petrus II. Aragoniæ Rex ingenti comitatu veniens ad Vrbem, vt per manus Inocentij III. regni coronam acciperet, pontificijs ædibus in Vaticano exceptus eſt.

Aragoniæ Rex Vaticanis ædibus excipitur.

Eius porrò Pontificis quædam egregiè ſtructa referuntur: ornatum altare S. Petri: eiuſque Baſilicæ APSIS muſiuo opere elaborata. Huius operis tamquam index, eiuſdem Innocentij imago adhuc ſuperſtes viuit. quam diruto veteri templo è ſumma teſtudine detractam, ponè radiata cum columba reſeruarunt. Eam Clemens VIII. Lothario Duci Poli dono dedit, vt ad illuſtrem ſtirpis memoriam cuſtodiret: qui muro Sacelli S. MARIAE cognomento Candidæ in Polenſi foro, inſerendam curauit. Porrò innocens columba ideò comitatur Innocentium, quod in eius, cùm aſſumeretur ad Pontificatum, humerum ſubuolarit. idque teſtatur de eius vita manuſcriptus liber.

Innocentij III. imago, & opera.

Idem Pontifex Aedem S. SIXTI collabentem reſtituit. Duas in Vrbe Hoſpitales domos condidit. Alteram in Cœlio monte redimendis captiuis: cuius extimi parietes hodieque viſuntur ad Hortos Matthæiorum, vico interiecto, quod S. TRINITATIS redemptionis captiuorum nuncupauit. Alterum in Ciuitate Leoniana S. SPIRITVS nomine, celebre magniſque auctum prouentibus, quo peregrini, ægroti, vulgo concepti, orphani, pueri, puellæq; alerentur. Fundatoris gloriam comitantur inſignia Comitum in amplis loci depicta porticibus.

Noſocomium celebre S. Spiritus.

Idem TVRRIM, quam Comitum nuncupant in Suburra extruxit. ſiue antiquitus lapide quadrato extructam coctili laterculo operuit Marchionne inſigni ſuæ ætatis Architecto, ad ſtabiliendam, vt ferebat mos illorum temporum, familiæ vel ſecuritatem, vel magnitudinem. Iam tum enim in ea vicinia Comites domos ſedeſque fixerant: quarum hodie aliqua pars ſuperat, quamuis pridem ſplendore amiſſo viles in vſus conuerſa.

Turris Comitum.

Ex eadem Comitum gente Gregorius IX. Innocentij vel æmulatione, vel quouis alio conſilio TVRRIM, vulgò Militiarum in ſummo Quirinali iugo Aemilij Pauli vetuſtæ fabricæ imminentem erexit. Idem Pontifex Muſiuas imagines fronti Baſilicæ Vaticanæ affabre induxit, non ſine ſua ipſius effigie. Quam Paulus V. vt templum perficeret, vetuſtos parietes demolitus, conſeruatam eidem Duci Poli donauit, vt apud ſe, eadem atque alteram cura haberet. Iſque eodem in ſacello Candidæ Virginis Poli repoſuit.

Turris Militiarum.

Cæterum Honorius III. è gente Sabella Innocentij ſucceſſor Cœnobium S. LAVRENTII extra muros inſtaurauit, & templum B. martyris. Cuius confeſſionem Franciſcus Card. Boncompagnus cancellis qua marmoreis, qua inauratis præſeptam: tabulis etiam è marmore variã in ſpeciem ſegmentatis decorauit. PORTICVM præterea Honorius marmoreis, & in ſpiram ſtriatis fultam columnis, muſiuo, & picturis ornatam

Honorij III. opera.

tam

Aedes S. Bibianæ refecta & ornata.

tam apposuit. Aedem S. BIBIANAE cum Cœnobio monialium refecit. Quam inter vineta fere sepultam Vrbanus VIII. renouatis parietibus, extructa porticu, ara marmore, laqueari murisque pictura vestitis: patefacta, & vmbrosis arboribus ad amœnitatem consita via: disturbatis, qui aditum intercludebant, priscis Aquæductibus arcuatis, magnificè restituit. Honorius autem præter hæc, condito S. MARTINI Cœnobio Ecclesiam Sanctorum Vincentij, & Anastasij consecrauit. Idem Cardinalis Camerarius æneas FORES, quæ in Basilica Lateranensi visuntur antea faciendas curauerat. Sed cum illi Gregorius IX. in pontificatu successisset, florebat in Vrbe nobilitate ac potentia Iacobus Capocius, qui ARAM, & aræ imminens tessellatum è marmore tabernaculum columnis elatum in Basilica Esquilina composuit. Petrus autem Capocius Cardinalis propinquum illi NOSOCOMIVM, Templum, & Cœnobium S. Antonij moriens extrui mandauit. Per id tempus Bobonis, & Aegidij nobilium Romanorum domus, quòd à Pontifice dissentirent, ab eius fautoribus euersæ. Porro Gregorius præter ornatam, vt dixi, Vaticanam Basilicam, veteres CLOACAS repurgauit, nouas substruxit. Aream Lateranensem quorumdam domibus, turribusque disturbatis laxauit: Patriarchium auxit: Ingens NOSOCOMIVM illi propinquum curandis ægrotis fundauit. Alexandri IV. ex eadem Comitum gente, spectata religio templum olim Bacchi, vt aiunt, testudinatum ad S. Agnetis, sacro ritu expiauit, dicauitque S. CONSTANTIAE. Quod paucis ab hinc annis Fabritius Cardinalis Verallus situ deterso, picturata marmoreis crustis ara, dealbatis, circumpictisque parietibus ad eximium cultum reuocauit.

Nosocomium, & Templum S. Antonij.

Nosocomium in Laterano.

Templum S. Constantiæ dicatum, ornatúque.

Iam vero SS. Adriani, & quatuor Coronatorum Aedes restitutæ, cum tecto Oratorij S. Siluestri, & aulæ Lateranensis Vrbani IV. opera sunt. Sed in Laterano plura molitus est Nicolaus III. genere Vrsinus. Nam Basilicam Constantinianam renouare aggressus, quod opus antea cœptauerat Adrianus X. Aedes Lateranenses ab Adriano item inchoatas perfecit. Iisdem in ædibus SACELLVM Sancta Sanctorum à fundamentis condidit musiuo crustisque marmoreis coopertum, priore iam vetustate collapso: eoque SS. Petri, & Pauli capita contulit, donec Basilicæ Constantinianæ restitutio absolueretur. Qua peracta in templum solemni supplicatione Populi Romani capsulis argenteis inclusa retulit, & in altari excelso, septoq; inauratis cancellis reposuit. AEDES idem apud S. Petrum percommodas statuit, quas deinde Nicolaus V. magna impēsa restaurauit. HORTOS pontificios inibi muris in Vrbis modum cinxit. Basilicam S. Petri, quam fere vetustas confecerat, reficiendam locauit, pingendamque in Zophoro coronæ ad viuum expressis summorum Pontificum imaginibus. Idemque in Basilica S. Pauli præstitisse fertur. Honorius autem IV. egregias ædes apud S. SABINAM, quarum vestigia supersunt, cum in Auentino habitaret, extruxit: cumque multis Romanorum vt in eo colle ædificarent tenderentque, exemplo esset, breui mons ipse factus est incolis, domibusque frequentior. De Nicolao IV. sic

Laterana Basilica exornata.

Aedes pōtificiæ apud S. Petrum.

Honorius IV. habitat in Auentino.

sic Platina: *Apud S. Mariam Maiorem habitauit, quam BASILICAM ipse vna cum Iacobo Columna restituit, vt in fornice maiori apparet; vnde Saluatoris, ipsiusque Pontificis, ac Iacobi Cardinalis imago ex opere musiuo adhuc cernitur. Idem quoque Pontifex anteriorem, posterioremque partem Basilicæ Lateranensis restituit, ornauitque opere vermiculato, quemadmodum litteræ ipsæ indicant.* Bonifacius VIII. Basilicam Vaticanam in qua humari voluit, excoluit plurimum, & suggestum cum porticu Lateranensi templo subiecit.

At Clemente V. qui iam Romanam sedem in Galliam, Auenionem transtulerat, id præter cætera infausto prodigio Romæ fuit; quod fortuito incendio arsit Constantiniana Basilica, corruitque: Porticus, Patriarchium, & circumcirca ædes omnes præter Sacellum Sancta Sanctorum exustæ sunt. Improuisæ calamitatis nuncio indoluit vehementer Pontifex, quod datæ ea super re ad Regem Siciliæ testantur litteræ, quibus petit, vt cæsis in eius ditione trabibus, materia in Vrbem conuehatur. Adhæc missa magnæ vi pecuniæ, atque indulgentias piè dilargitus sumptum in id opus facientibus, templum celeriter æquè ac luculenter restituit; Benedictus XI. tectum Basilicæ Vaticanæ magna impensa sarciuit: quo Pontifice NOSOCOMIVM Incurabilium ex legato Petri Columnæ Cardinalis fundatum erectumque est.

Romana sedes Auenionem translata. Anno sal. 1308. Basilica Lateranensis incensa.

Innocentio VI. *Templum Lateranense* (ait Ciacconus) *casu fortuito incenditur. nescitur tamen quid obstiterit quo minus Innocentij iussu reficeretur. Nam ad Vrbanum V.* (eius successorem) *scribit Petrarcha, Lateranum adhuc iacere, & Ecclesiarum omnium matrem tecto carere.* Hæc ille. Sed nisi aliud afferatur, ijs verbis Francisci Petrarchæ nullum inest noui incendij argumentum. Vnde enim tam crebra conflagratio? Hanc verò postremam Platina Onuphrius, & alij nescierunt. Quare, Vrbano Pontifice, Lateranense templum non causa iterati incendij tecto caruit, sed quia cum reficeretur, per obitum Clementis V. & successorum absentiam non perfectum omnino fuerat, & aliquis angulus adhuc Cœlo patebat. Huius rei luculentus testis idem Petrarcha est, versu scribens ad Clementem VI. qui ante Vrbanum, & Innocentium Pontificatum gesserat. Idque ibi, loquente Roma, narratur; nempe tecto carere Lateranum: sed causa refertur in flammas, quibus Clemente V. Basilica conflagrauerat. Eo quippe incendio caput S. Pancratij, quod in ea seruatur, tres dies sanguineo sudore, ac lacrimis manauit. Id cum ceteris quę acciderunt, Poeta commemorat. At quis perfecit? nam neque Vrbanus, nec alius nominatim refertur. Fecisse tamen, si opus erat, Vrbanus credendus omnino est, qui Romam reuersus CAPITA APOSTOLORVM quæsita, & in Sacello Sancta Sanctorum inuenta in maiore ara Basilicę Lateranensis venerabunda totius populi celebritate collocauit. Idem cum in Vaticano sibi sedem delegisset, propinquum templo palatium partim collapsum, partim propediem collapsurum restituit, instruxitque hortis, & viridarijs: tum in Galliam iterum reuersurus, si per mortem licuisset, nauigauit.

S. Pancratij caput sudore, ac lacrimis manat.

Capita Apostolorum in ara Basilicæ Lateranensis reposita

Aedifi-

Aedificia Romana post reuersionem Pontificis è Gallia. Cap. IX.

Citata Epistola ad Vrbanum V.

QVO in statu res forent vrbanæ scripsit ad Pontificem Franciscus Petrarcha: *Iacent domus: labant mœnia, templa ruunt, sacra pereunt, calcantur leges.* & paulo post: *Lateranum humi iacet, & Ecclesiarum mater omnium tecto carens ventis patet, ac pluuijs. Et Petri ac Pauli sanctissimæ domus tremunt: & Apostolorum quæ nunc Aedes fuerat iam ruina est, informisq; lapidum aceruus, lapideis quoque pectoribus suspiria extorquens.* Idem alio loco: *Romam longa suorum Pontificum, ac Principum absentia extenuatam, & attritam, ac pœne consumptam dolens fateor. cuius vastitas, &c.* Idem ad Clementem VI.

Ad eumdem lib. 9. simil. Epist. 1.

Quot sunt mihi templa, quot arces
Vulnera sunt totidem. crebris confusa ruinis
Mœnia relliquias immensæ, & flebilis Vrbis
Ostentant, lacrymasque mouent spectantibus.

Misera Vrbis conditio absente Pontifice.

Pontifex redit ad Vrbem.

Idem Benedicto XII. inculcauerat. Gregorius igitur XI. Vrbani successor Auenionem Romam rediens secum speciem tulit, & salutem Vrbis, Anno MCCCLXXVI. *Mœnia*, inquit Platina, *& Basilicæ, & publica, ad priuata ædificia vbique ruinam minabantur. Quæ certe magna ex parte restituit; vt turris suo iussu ædificata ad S. Mariam Maiorem indicat.* Sed duos post annos intempestiua morte sublatus, multa, quæ cœperat, absoluere non valuit. Venerat cum eo Romam Petrus de Luna Hispanus Cardinalis S. Mariæ in Cosmedin, qui postea Antipontifex Benedictum XII. se appellauit. Hic cum habitaret in Aedibus S. Apollinari propinquis ad Turrim vulgò sanguineam easdem suo sumptu magnificè instaurauit. Vrbanus VI. Gregorij successor varijs perturbationibus distentus nullum lapidem mouere potuit. Bonifacius IX. propensissimus ad excolendam ædificijs Vrbem fuisse dicitur. ÆDES Senatoris in Capitolio: nonnulla in Vaticano, vt eius stemma demonstrat: alia alibi, præsertim in Adriani Mole construxit, quam tutissimam reddidit.

Ex nobili familia de Sanguineis, quæ defecit.

Aedes Senatoris in Capitolio.

Nec tamen diu afflicta Ciuitas satis se ex præterito malo recreauerat. Cum inter dissidia schismatis iterum discedente Pontifice carere coacta est. Et Martinus V. celsi generis Columna tandem reuersus *adeo disruptam, & vastam inuenit, vt nulla Ciuitatis facies in ea videretur. Collabentes vidisses domos, collapsa templa, desertos vicos, cœnosam, & oblitam Vrbem. Quare permotus Pontifex optimus animum ad exornandam Ciuitatem adiecit. Porticum S. Petri iam collabentem restituit, & pauimentum Lateranensis Basilicæ opere vermiculato perfecit, & testudinem ligneam eidem templo superinduxit: picturamq; Gentilis, opus pictoris egregij inchoauit. Aedes præterea ad duodecim Apostolos restituit, vbi & annos*

Platina.

Martinus V. Vrbem restaurat.

nos

nos aliquot habitauit. Huius autem studia Cardinales sequuti titulos suos ita certatim restituunt, vt iam aliqua facies rediisse Vrbi Romæ videretur. Hanc ob rem Ciuitas ipsa eum non modo summum Pontificem, verum etiam Patriæ Parentem appellauit. Iulianum Cæsarinum seniorem Cardinalem Martinus dixit, qui AEDES Ducum Cæsarinorum fundauit: Iulianus iunior Cardinalis perfecit ornauitque. Eiusdem apud Turrem Argentinam insignis porticus amœnis hortis adiungitur. Aedes Ducum Cæsarinorũ.

Eugenius IV. perdiu absens ab Vrbe fuit. Cum postea rediisset templa reficere, atque ornare non destitit. Nam BASILICAS S. Petri, S. Pauli, Lateranensem, Liberianam, S. Sebastiani, S. Susannæ, Pantheon instaurauit, plateamque eius patefecit, & instruxit. Sacellum in Palatio Vaticano etiam instaurato condidit. Aeneas S. Petri valuas fieri iussit, quas Paulus V. longiores fecit. Eugenius IV. ædificia restituit.

Ea tempestate spectabilis in purpura vixit Dominicus Capranica, quam illi Martinus V. designauerat, tribuit Eugenius. Is Romæ sibi domum extruxit: quam deinde doctrinarum studioso iuuenum cœtui legauit, eisdemque alendis annuos redditus. Angelus porro eius frater à Pio II. creatus Cardinalis domum illam incoluit: sed ne Dominici iussio irrita esset, Collegium ei coniunctum, quod CAPRANICVM appellant, magnificentius ædificauit. Aedes Card. de Capranica. Et Collegium Capranicense.

Ab eodem Eugenio renunciati sunt Cardinales Bessarion, Trapezuntius, Guilelmus de Estouteuilla, Ludouicus Mediarota, seu Scarampus, Ioannes de Turrecremata. Habitauit Bessarion ad SS. Apostolorum: deque eo Platina in eius Panegyrico: *Aedes sacras, aut instituit, aut collapsas vetustate reficit. Quod indicat templum Apostolorum in Vrbe, vbi Sacellum sibi condidit, & secessus cryptæ ferratæ Beatæ Virgini dicatus. Domum quoque sibi parauit ita dignitati, & facultatibus congruentem, vt neque meliùs quisquam, neque modestiùs in Vrbe habitet.* Guilelmus nobile templum S. AVGVSTINI sed nondum defœcatæ architecturæ, Sixto IV. Pontifice maximo à fundamentis erectum amplissimis muneribus donauit. Basilicam S. Mariæ Maioris ductis læua, dextraque fornicibus restituit. AEDES Templo S. Apollinaris adiunctas extruxit: quas deinde Hieronymus Capiferreus Cardinalis refectas marmore picturisque decorauit: tum Cardinalis Ioannes Baptista Pallauicinus ingenti vltra templum accessione sutorum officinis imminente ampliare cœpit, nec perfecit. Eas demum Gregorius XIII. instituto ab se COLLEGIO GERMANICO habitandas dedit. Templum præter quotidianam, accuratamque sacrorum curam, illustri argenti, vestiumque lauto instrumento, & diuinis precibus concentu musico peritè concinnèque emodulatis per dies totius anni festos, Principibus Ciuibusque celebratur assidue. Germanica porrò, & Hungarica Iuuentus, quæ in spem tuendæ propagandæq; fidei educatur, domi pridem consignatum exemplar cultus religionum, ac doctrinæ ipsa per sese exprimit: quod deinde transferat in patriam sordibus hæreticæ improbitatis oppositum. Neque hoc loco eiusdem Hieronymi, quamuis ad posteriora Pauli III. tempora referatur, Bessarionis Cardin. Sacellum, & Aedes. S. Augustini templum. Aedes S. Apollinaris. Collegiũ Germanicum.

magnifi-

magnificentia excitandis peramplis ac pulcherrimis Aedibus omittenda est: quas Farnesianis propinquas, Romæq; semper laudatas, nuper Cardinalis Bernardinus Spada magno coemptas miram in speciem composuit. Ioannes de Turrecremata templum S. MARIAE supra Mineruam camerauit, texitque media testudine cui exædificando alij quoque Romani Principes impendium fecere. Nam odæum, postea refectum, Sabelli: arcum fornicemque aræ primariæ imminentem Caietani: Templi faciem Vrsini posuere. Idem porro Ioannes atrium, quod claustrum vocant à fundamentis conditum picturis illuminauit. Nunc vero exornato Secretario, magna, vt dicebam, & eleganti absoluti operis fabrica Cœnobium augetur. At Scarampus CAMPVM FLORAE, quod nomen à Flora Pompeio cara non duxerim, neglectum atque in equorum pascua herbosum ac viridem lapidibus strauit, solo vtique fœcundiore, vt in eo deinceps nundinæ mercimonia depascerent, & florent siliceo in Campo forum Floræ. Aedes idem iuxta Basilicam S. Laurentij in Damaso magno sumptu absoluit.

Templum S. Mariæ supra Mineruam.

Campus Floræ.

Eiusdem Eugenij beneficio fundatam ab se Oblatarum Virgini Matri familiam FRANCISCA Romana sanctitate celebris coegit in ædes prope Capitolium institutas. TVRRIS SPECVLORVM Cœnobio nomen est: quod loco ante impositum conseruauit. Turrita nempe altitudine ac securitate Virtutum, quarum fulgor tamquam speculo repercussus longiùs funditur, & propagatur illustriùs. Hoc sane vt inclusa Annunciatæ Virginis, ac perornata Aedes nobilitauit: ita magnopere auxit non minus virginalis præstantium fœminarum, quam adepto iam coniugio soluta nobilitas.

Cœnobiũ Turris Speculorum. A speculis, vt aiũt, Turri impositis.

Iam vero Nicolaus V. Eugenij successor ædificauit magnifice ac splendide: oblata quoque pecunia multos in Vrbe ædificantes iuuit. Ipse quidem AEDES Pontificias in Esquilijs prope Basilicam Maximæ Virginis condidit; quæ aliquot ante annis, desertæ iam ruinosisque parietibus, priuatas in domo non sine ciuili cultu conuersæ sunt. Templum S. STEPHANI in Cœlio monte, noua ædificatione restituit. Hoc summotis Eremitis è Pannonia olim Romam profectis, eiusque redditus Collegio Germanico, & Hungarico tradidit Gregorius XIII. Tum vero circumductis pictura innumeris martyrum triumphis excultum est: vt introeuntium obtutus alliciat, & pascat pietatem. S. THEODORI Aedes sphœrica inter Capitolium, & Palatinum in veteri Romano foro, eiusdem Nicolai opus est: PANTHEO quoque plumbeum operimentum, quod septingenti post restitutionem anni consumpserant, restitutum: AEDES Pontificiæ Vaticanæ sumptuosis operibus amplificatæ: inchoata ad caput Basilicæ S. Petri perampla, & circumflexa testudo: PONS Miluius instauratus: Vici Vrbis fere omnes lapidibus strati: BIBLIOTHECA Vaticana ab eodem viro multarum litterarum, & litteratorum studioso mirifice aucta: Vrbis Leonianæ refecti muri. Demum Nicolaus, vt sepulchri monet Epigramma:

Aedes Põtificiæ in Esquilijs.

Templum S. Stephani Rotundum.

Aedes S. Theodori. Cætera opera Nicolai V.

Restituit mores, mœnia, templa, domos.

Idem

Idem AQVAM VIRGINEM multo ante dilapsam, mutato nomine Triuiam Vrbi reddidit. Id docet Fonti addita Inscriptio: Aquę Virginis ductus restitutus.

Nicolaus V. Pont. Max. post illustratam insignibus monumentis Vrbem, ductum Aquæ Virginis vetustate collapsum sua impensa in splendidiorem cultum restitui ornarique mandauit. Anno Domini Iesu Christi MCDLIII.

Cui deinde rursum restituendæ ducendæque Sixtus IV. plurimum opis ac sumptus contulit. Latinum Vrsinum, Philippum Calandrinum, Nicolaum de Cusa Germanum præter cæteros, Nicolaus dixit Cardinales. Latinus templum S. SALVATORIS cognomento in Lauro inter egregia Romæ opera visendum fundauit: cœnobium templo adiunxit. Templum S. Saluatoris in Lauro. Philippus Calandrinus AEDES ad S. Laurentij in Lucina, quas Ioannes Morinensis Cardinalis ante ampliauerat, auxit. Auctæ etiam ornatæque sunt à Ioanne Baptista Cibo, postea Innocentio VIII. & Georgio Costa Cardinali Lusitano: vnde & propinquus arcus Flaminiæ viæ impositus Portogalliæ cognomen assumpsit. Aedes ad S. Laurētij in Lucina. Sed paucis ab hinc annis Michael Perettus Sixti V. nepos Venafri princeps munificè ædificare aggressus, earumq; parte absoluta, aliam morte præuentus imperfectam reliquit.

Callixtus III. triennalis Pontifex quòd pecunias in vsum Turcici belli contraheret, exiguos in ædificando sumptus fecit. Restituit tamen diruta Vrbis mœnia, & S. PRISCAE in Auentino templum: Quod Clemente VIII. Pontifice rursus instauratum ornauit Benedictus Cardinalis Iustinianus: cuius, & Crescentiorum ædes spectantur prope Pantheon, ac Thermas olim Alexandrinas. Templum S. Priscę restitutum, & ornatū. Pius II. turcico item bello adornando intentus ædificandi tamen studio delectatus, SCALAS Basilicæ Vaticanæ vetustate dilapsas renouauit: ad eas simulacra marmorea SS. Petri, & Pauli, quæ visuntur, imposuit. Quędā Pij II. opera. Aream pro templi foribus sternere parabat: porticum, vnde Pontifex populo benediceret, inchoauit, Paulus II. Aedes adhuc Cardinalis ad S. Marci, amplissimas extruere cœperat: quas deinde cum Pontifex ædificaret ex Amphitheatri ruinis (vti postea Raphael Riarius, & Alexander Farnesius fecisse dicuntur) statuas veteres tota Vrbe conquisitas eò transferendas curabat: Palatium S. Marci. absolutas solemnibus ludis, cursu præsertim in subiecta via datos Bachanalibus ferijs insigniri voluit. Oliuerius Carafa à Paulo dictus Cardinalis religione ac munificentia insignis templum S. LAVRENTII extra muros laqueato tecto picturis, & auro exornauit. Maiorem partem Tēpli Virginis AB ARA-COELI: IN AEDE SS. Siluestri, & Martini multa restituit. Canonicis Regularibus COENOBIVM struxit: quibus è Lateranensi Basilica translatis Sixtus IV. templum ædificauit: quod Magnæ Virgini ARBITRAE PACIS dicatum, nec plane absolutum Innocentio VIII. perficiendum reliquit. Tēpla S. Laurentij extra muros, ab Ara Coeli, S. Mariæ de Pace. Ei nuper Riualdi apsidem, cum Ara principe adiecerunt egregijs picturarum, & marmorum operibus instructam. Verum Sixtus monimentis publicis reparatis aut extructis totam Vrbem excoluit. Nam (quæ fusius narrat Onuphrius) vt eam à situ cœnoque vindicaret vias munijt, & lateribus strauit: porticus ac mœnia, quæ deformia,

trabi-

trabibusque nixa, ac fere continuata prostabant è domorum parietibus vicosque inobscurabant, deiecit. PONTEM veterem Ianiculensem pridem ante disiectum, quem ruptum dicebant, publicæ commoditati, decorique à fundamentis Tiburtino lapide restituit, suoque nomine SIXTVM vocari iussit. Nosocomium S.SPIRITVS obsoletum ac sordidum, ac vetustate pœne collapsum vsque ad solum diruit, & pulcherrimis ædificijs in meliorem, ampliorem que formam ampliauit. Pueris expositis puellisque, quas nubiles dotauit, sedes in eo habitandas impertijt. Nobilibus quoque seorsum à promiscua plebe loca idonea decentiq; apparatu attribuit. Nobilem Aedem S. MARIAE POPVLI cognomento, ad muros Vrbis, & eiusdem nominis Portam, cum Cœnobio ordini Augustinianorum posuit à fundamentis. Aedem quidem ante Virgini conditam constat à Paschale II. repurgato expiatoque loco, quem funestare credebantur cineres Neronis. Sed iam pœne defecerat; nisi è suis quodammodo cineribus & ipsa resurrexisset. Basilicam D. Petri in Vaticano idem Sixtus marmoreis, & vitreis fenestris illuminatam, tum sinistro latere corruentem noua parietum soliditate firmauit. Basilicæ quoque Constantinianæ latera strauit: Palatium Lateranensem ruinosum resarciuit. Multas per Vrbem sacras Aedes vetustate labefactatas sub annum Iubilæi MCDLXXV. reficiendas curauit. Muros item Vrbis, multis locis temporum iniuria collapsos. Ductus AQVAE VIRGINIS pœne confractos perpetuo fornice à monte Pincio ad Triuij fontem cum aqua perduxit. Cloacas Vrbis repurgauit, & substruxit. M. Aurelij statuam æneã equestrem, & olim inauratam humili ac sordido loco iacentem in area Lateranensi augustiore loco reposuit: quam postea Paulus III. in area Capitolina, pulcherrimaq; basi parij marmoris collocauit adhuc ferentem spiritus inusitatę artis. Aedes Pontificię in Vaticano deductis amplissimis porticibus ab eodem Sixto renouatæ. Prætorianis Heluetijs Pontificis, & Palatij custodiæ ab eo primum delectis: magistratibus insuper, alijsque aulæ munera obeuntibus, sedes quibus commode habitarent, conditæ. BIBLIOTHECA VATICANA toto terrarum Orbe celeberrima aduectis ex omni Europa voluminibus constituta; certi prouentus, vnde emerentur libri: custodes & librarij Græci, Latini, Hebraici, alerentur, designati. Opus sane dignum Pontifice, ac religionum magistro: successoresque Pontifices strenue permouit, vt pro se quisque eius dignitatem augerent. Neque ante illum Benedictus III. Martinus V. Nicolaus V. Pius II. Bibliothecæ parandæ curam deposuerant. Sed eos operis instruendi voluntas, non peracti laus fuerat consequuta. Tentatum ergo à pluribus fecit Sixtus IV. exactoque post seculo, quasi ex integro redorditus iterum perfecit Sixtus V. Nam quà Aedium Pontificiarum longissimum atrium Collis Vaticani modicè decliuis duo veluti cornua committit, nouum ipse ædificium, quo atrium diuideret, deduxit. Hic præter Bibliothecæ immensum Conclaue, cuius fornicem lateritiæ pilæ è medio surgentes sustinent, alia subeunt minora libris item referta. Tũ librarijs & custodibus, ipsique Bibliothecæ Præfecto Cardinali idoneos cubi-

Nosocomium S. Spiritus.

Aedes S. Mariæ Populi.

Basilica S. Petri.

Et S. Ioannis, & Palatium.

Aliæ Aedes sacræ.

Muri Vrbis.

Aqua Virgo.

Statua M. Aurelij Imperatoris.

Aedes Põtificiæ.

Prætorianorum, aliorumque.

Bibliotheca Vaticana.

Sixtus V. Bibliothecam Vaticanam cõstruxit.

cubiculorum ordines parauit, vt eò secedere pro arbitratu posset. Habet ædificij exterior paries imagines super albarium nigro illitum, stylo ferreo exaratas: interiorem coloribus pictura conuestit. Ibi Armaria secundum parietes libros dispertitos pluteis recondunt: Quamquam hi pilis etiam appositi scamnorum instar intercurrunt: molli accliuitate lectioni scriptionique percommoda, librisque super iacentibus. Codices membranis manuscripti, antiquissimi, innumerabiles: adduntur, & typis cusi. Adiecit Paulus V. tabularium, quo Pontificia diplomata continerentur. Vrbanus VIII. Palatini ad Rhenum ditione pulsi celebrem Bibliothecam vsque ab Adelberga Germaniæ Vrbe translatam magno sumptu, ornatuque composuit; lætantibus videlicet codicibus, quod mutatis fortunato velut exilio sedibus, è caluiniano impietatis domicilio, in Vaticanum, nempe Asylum Fidei confugerunt. At Sixtus IV. tot vrbanis ædificijs haud contentus, reliquos Patres sæpe est hortatus, vt pro facultate quisque vel noua munimenta poneret, vel vetera renouaret. Idque à pluribus peractum est. Concludat eius opera simulacro eius in Vaticana Bibliotheca adscriptum epigramma.

Templa, domum expositis, vicos, fora, mœnia, pontes,
Virgineam Triuij quòd repararis aquam
Prisca licet nautis statuas dare commoda portus,
Et Vaticanum cingere Xyste iugum.
Plus tamen Vrbs debet; nam quæ squalore latebat
Cernitur in celebri Bibliotheca loco.

Hic vero omittendum non est, quod eodem Pontifice Petrus Riarius Cardinalis miro sumptu ædes apud templum SS. Apostolorum inchoauit. Id eius in fine admonet Epitaphium: *Qui maiora mente conceperat, & pollicebatur, vt Aedes miro sumptu apud Apostolos inchoatæ ostendunt.* Præterea Stephanus Nardinus à Sixto creatus Cardinalis amplas, & pro eius æui artificio eximias ÆDES in Parionis Regione condidit, quibus deinde Ioannes Antonius Sorbellonus Cardinalis concinnauit ornatum è marmore. Nunc rursus refectas, & ornatas Vrbanus VIII. Gubernatori Vrbis, eiusque tabellionibus, & apparitoribus destinauit. NARDINVM Collegium idem Stephanus alendis ad sapientiam adolescentibus haud longe instituit. Ioannem Millinum è Romana nobilitate ad purpuram Sixtus prouexit, cuius operam in cæteris probatam ad instaurationem Vaticanæ Basilicæ traduxit, probauitque. Ioannis porro germanus Petrus (referente Platina) *splendide in Vrbe ædificauit, non longe à Circo Flaminio, quem nunc Agonem à certaminibus appellant, quæ illic quotannis fieri consueuerunt. Hæc domus vt mihi quidem videtur, receptaculum totius Ciuitatis, & Curiæ est; adeo frequenter eunt, & redeunt qui vel Patris, vel filiorum opera indigent.* Hæc ille. Sed perperam circum Agonis Flaminium nuncupat, qui propiùs portam Carmentalem, & Capitolium, longe ab hoc Alexandri Circo aberat. Paulum ab eo loco distant aliæ Millinorum Aedes, in sedilibus veteris Circi conditæ, Nauoniæque caueæ imminentes, nouamque adeptæ excelsitatem, & cultum.

Aedes Petri Riarij Cardin. inchoatæ.

Aedes Gubernatoris Vrbis.

In Ioannis Card. vita.

Vt 1. l. probatum est.

Aedes Millinorum.

Aa Per

Cancellariæ Palatium.

Per idem tempus Raphael Riarius PALATIVM, quod postea vsui fuit Vicecancellarijs Cardinalibus, inchoauit: cuius siue amplitudinem, qua etiam templum S. Laurentij peramplum amplectitur: seu peristylum, duplici porticu: ingentes aulas, ac cœnationes: seiunctos cubiculorum ordines, illustria multorum Principum domicilia, pluresque contignationes: seu pulchritudinem spectes, & quadratos lapides vndique ambientes: interiores picturas: lucentes versicolori marmore parietes: splendida successorum Patrum additamenta; iudicabis, etiam in antiquo patriciarum domorum luxu vix aliquid fuisse vel ædificatione magnificentiùs, vel ornatu sumptuosiùs. Eodem Pontifice sub Capitolio, in finibus olim fori Romani, cum quotidie imago magnæ Virginis exiguo in sacello rebus admirandis celebraretur; honestis ciuibus curantibus, ampliatum, posteaque in celebris templi formam redactum CONSOLATRICI Matri dedicatum est. Eius porro Apsidem Alexander Cardinalis Riarius Bononiensis, & principem aram operosius ornatam, illustre tamquam solium parauit, vnde Reginæ effigies sublimior fulgeret. Nosocomium templo adiunctum piorum eleemosinæ posuerunt.

Aedes S. Mariæ de Consolatione.

Circa hæc tempora Ferdinandus, & Isabella Catholici Reges nobile, templum S. PETRI in Ianiculo, Montorium nuncupant, vbi vetusta Aedes antea colebatur, posuerunt. Fratrum quoque è S. Francisci familia refectum Cœnobium: impluuioque in medio Apostolorum Principi eo loci, quo Cruci affixus dicitur, insigne Sacellum excitatum est. Sed multorum incussu annorum inclinatum editi collis, emotumque solum, superstructa ædificia iam deuoluere videbatur. Cum Philippus III. Hispaniarum Rex ad solidam profunditatem egesta humo, iactisque fundamentis, sustinendæ moli murum validum circumegit, areamque præ templi facie complanatam laxauit. Ad eam postea corriuata è fontano proximoque castello PAVLA aqua in salientem emersit. Sed, vt rara est sine detrimento vtilitas; Aqua eadem, quam Paulus V. XXXV. ab milliario in proximum collis supercilium perduxit, postquam pulcherrimum in fontem è fornicato specu se se aperuit, iterum occultat se se, structiles subter canales humore subeunte. Verum oblatis cuniculis furtim egressus, subterraneos meatus sponte sibi fecerat: diuque inter angusta terrestrium venarum pertinaci fluctu eluctatus, inferiorem collis partem, obiectamq; munitionem impulit, magnoque fragore, ac terrore transtiberinæ viciniæ disiecit: imminente vtique Cœnobij ruina, nisi Vrbani VIII. beneficentia subuenisset. Ille aquam suis redditam finibus coerceri, ducique murum longo tractu directum iussit: oneri ferendo parem: stetitque immobilis mons; vt constaret, quo auctore, loci religionem stabiliret securitas.

Aedes S. Petri in Mõtorio.

Iamuero Innocentius VIII. Sixti successor Palatio Vaticano alterum, & ingens PALATIVM addidit, porticu præsertim visendum. Quod postea dirutum partim pronaum, & frõs Basilicæ Vaticanæ occupauit: partim in aream ante templum subsedit: minima eius parte Aedium pontificiarum vestibulo relicta. Idem hortis Vaticanis villam, vulgari PVL-

Aedes & Atrium Innocentij VIII. & eius opera.

CHRI

CHRI VISVS nomine adiecit. Eiusdem opera fuere, qui iam desierunt plateæ Vaticanæ fontes: Arcus Basilicæ Lateranensis ante aram maximam duabus ingentibus columnis effultus: Templum VIRGINIS MATRIS in Via lata à fundamentis erectum. Eodem Principe Petrus Gundisaluus de Mendoza tectum, & apsidem Aedis S. CRVCIS instaurauit: titulumque venerabilem Crucis Domini effosso pariete detexit.

Alexandri Sexti Pontificatus vt bellis frequens, quæ externi Principes, ac Cæsar filius, tota ferebat Italia, militaribus stipendijs pecunias insumpsit: ita exornandæ Vrbi parum idoneus solam ARCEM bello vtilem muniuit. Erat prope Arcis pontem vetus Deiparæ templum: atque ex eo traxerat celebre TRANSPONTINAE cognomen, Præses inibi degentium Carmelitarum. Id remoueri placuit cum altero S. Angeli, ne munitiones intercideret. At Pio IV. Pontifice, pari fere à ponte, & Basilica S.Petri interuallo, ædificari cum Cœnobio cœptum est: præclarum sane, ac Reginæ Virgini non sine antiquo cognomine commendata sedes. Cęterum Alexander Aedes argentarijs propinquas, quę postea Sfortiarum fuére, Cardinalis extruxit: Pontifex Basilicæ Liberianæ laqueare inaurauit. Quo tempore templum nobile S.IACOBO tutori Hispanica natio à fundamentis posuit; subruto veteri, quod cum proximo Xenodochio Alphonsus Paradinas Episcopus Ciuitatensis ædificarat. Tunc quoque Carolus Octauus Galliæ Rex alterum SS.TRINITATI in mõte Pincio dicitur auspicatus, cum cœnobio Minimorum Fratrum, admonitu S.Francisci eius familiæ Fundatoris tum viuentis. Id vero multorum impensa deinde perfectum est, pontificiæ etiam liberalitatis monimentum. Nam præter alios Gallici nominis, cum à Guilielmo Macloujensi Cardinale structura, & sacello auctum excultumq; esset, Gregorius XIII. præcelsa fronte geminis elata turribus, scalis item duplicibus spectabili, vtrinque in areolam ante fores mittentibus ornauit ac perfecit.

Aedes S. Marię Trãspontinæ.

Templum Trinitatis in monte Pincio.

Iulius II. quamquam periculosis, diuturnisque distentus bellis, curam tamen ornandæ Vrbis solertissimam egit. Cardinalis quidem Aedem S.PETRI ad Vincula, cui præerat, in eam, qua pollet, ædificij dignitatem euexit: Cœnobium refecit: addiditque Titulari DOMVM, nec perfecit. Eãdem ipse Aedem plus fere post mortem extulit admirabili specie marmorei Sepulchri: cuius in medio iacens, sed cubito innixa viuit pontificio habitu eius effigies. aliquot hinc & inde simulacra in loculamentis manent, monentq; perituræ mortalitatis. MOSES in imo sedet, opus Michaelis Angeli Bonarotæ, cum quolibet veteris memoriæ conferendum. Idem quoque Cardinalis Aedem SS.Apostolorum pœne collabẽtem restituit: Fornicatã præ foribus porticum posuit: Aedes proximas à Petro Riario Cardinale incœptas perficere conatus est; sed à Martino V. ibidem inchoatas, amplissimo ædificio prouexit, statuis, picturis, marmoribus instruxit: deditque Antonio Columnæ iam Pontifex, cum illi sororis filiam collocasset, quas deinde auctas Columnæ Principes sibi habuerunt: extra Vrbem Cœnobium CRYPTAE FERRATAE, Aedesq; appositas muro fossaque instar castelli muniuit. At Pontificatu potitus, tem-

Opera Iulij II. Templum S.Petri ad Vincula.

Sepulchrũ Iulij II.

Alia eius opera.

templum quod Virgini Populorum Patronæ Sixtus IV. eius patruus ad portam Flaminiam dicauerat, sacellis, alijsque operibus auxit: tectum Esquilinæ Basilicæ nouis trabibus compegit: Turrim noua molitione firmauit; Cum ære publico Populus Romanus Magnæ item VIRGINI LAVRETANAE testudinatum pulcherrimumque templum in foro olim Traiano excitabat. Idem Pontifex Arcem ampliauit. VIAM IVLIAM longissime ad lineam iuxta Tiberim directam aperuit. Palatium in ea Iulianum cum Aede S. Blasij geminaque Turri extruere cœperat, longe maximum: destinaueratque magistratibus, vt in eo ius dicerent, publicisque muneribus fungerentur. Eam porrò viam fertur Pontifex super pontem, quem à fluuio deiectum, eidem rursus cogitabat imponere, ad Vaticanam vsque Basilicam ducere voluisse. Alias idem vias aut iam stratas produxit, aut nouas direxit, prolatauit, strauitque lateribus; aut plateas ampliauit. Cloacas substruxit: officinam cudendæ pecuniæ parauit. Aedes Nicolai V. apud Basilicam Liberianam insertis valuis ac fenestris absoluit. Capitolinas autem Senatoris, & Conseruatorum quos vocant, quæ iussu, sumptuque Bonifacij IX. Martini V. Sixti IV. Innocentij VIII. erectæ vel auctæ fuerant, ipse picturis illuminandas curauit. ANIENIS in Tiberim influentis alueum nauigabilem fecit. Aeneum elegantissimumque Sixto patruo TVMVLVM in Basilica Vaticana, fusili opere Antonij Pullarij insignis ea tempestate magistri posuit: cuius artificio ex ære item elaboratum Innocentij VIII. sepulchrum in eadem Basilica celebratur. Sed quod operibus præstat vniuersis. Iulius nouum S.PETRI templum veteris parte disiecta, ad Bramantis exemplar, illius & consequentium temporum clarissimi architectoris, ædificare aggressus est, primumque lapidem his verbis notauit.

Templum Virginis Lauretanæ Romæ erectum.

Sepulchrum Sixti IV. & Innocētij VIII.

Templum S.Petri.

Iulius II. Pont. Max. Aedem D.Petro dicatam
vetustate collabentem in digniorem ampliorem que
formam vt erigat, fundamenta iecit. Anno Christi MDVII.

Palatium Pontificiū auctum.

Eodem tempore PALATIVM Pontificium auxit longissimis, ornatissimisque porticibus, & ambulacris: iunxitque duos Vaticani colles, continuato per valliculam interiacentem ædificio. Aulas vero, Conclauia, & cubicula ab alijs, præsertim Nicolao V. extructa: & Sacellum Sixti patrui picturis ornauit admirabili fœlicitate. Tunc enim post aurea illa tempora, quibus cum stante imperio Roma omnium domina bonis disciplinis, & artibus stationem præbuit, è misero puluere sepultorum operum atque opificum, sculpendi, fundendi, pingendi peritia refloruerat. Nec paulatim, vt ferme fit in humanis, fastigium tenuit: sed cum celerrime in summo stetisset, retro deinde prolabi visa est, velut in ruinam reuoluta. Nos quidem in tanta opificum turba pingendi magistros inuidere illi ætati possumus, æquales videre non possumus. Conduxerat iam Pontifex non ignobiles, operamque suam strenue liberali Principi locauerant. Cum lumina illius æui superuenere RAPHAEL SANTIVS Vrbinas MICHAEL ANGELVS BONAROTA Florentinus: ille Pictor incomparabilis, & insignis architectus: hic sculptor pictorque, & Architectus

tectus eximius. Remotis ergo cæteris, Raphael secretiores AVLAS, & conclauia vsque ad miraculum colorauit. Bonarotæ oblatum Sixti SACELLVM, in quo Pontifices sacrorum cæremonias cum Patrum Senatu obire solent, vt eius fornicem per lunulas suspensum pictis iam parietibus appingeret. Fecitque admirabili opere. Aliquanto post, Paulo III. Pontifice, interiori fronti eiusdem Sacelli nouam picturæ claritatem induxit. Iconem extremi IVDICII, & Christum Dominum venientem in nube maiestatis expressit, subterque adiudicandam quà gloriæ, quà supplicio vniuersitatem generis humani; successu singulari, & absolutione artis, quam tamen ingenium artificis superauit. Præcipuum quippe in illo erat noua excogitare, & alijs nondum tentata depromere: interualla partium, nodos articulorum, extremorum lineamenta, nuda corporum, ossium eminentias, circuitus venarum, incisuras, nexus, proiectusque membrorum prope ad illudendam veritatem effingere. Quare præter hæc in vdo tectorio colorata, tabulas ab eo pictas omnino paucas: in mēbranis & macrocollis descripta plurimorum vestigia habemus; quod palmam adeptus figurando, eam vel sine coloribus, penitioris artis inuicto robore retinebat. Verum vt hæc Vrbinatis quoque manum, & eorum aliqua molliora sequebantur: ita ab eius penicillo emergebat flos pulchritudinis, oris venustas, coloris suauitas, lumina pigmentorum, capillorum elegantia, dignitas vestium, tantoque partium, & imaginum splendore coagmentata species operis, quanto potius defixos teneret oculos, quam moueret. Porro in vtriusque tabulis cum quisque videret morum varietatem, ætatum dissensionem, impetus animæ ab oculis emicantes, illitas vultu cupiditates, iras, dolores: manibus totoque corpore diffusas agendi voluntates, fatebatur in tanta dissimilitudine pingendi, nihil similius extitisse vel ad æmulationem naturæ, vel consequutionem gloriæ. Pingebat præter Palatij parietes Raphael Sacellum in templo Paciferæ Virginis, ad Diui Augustini, tabulam transfigurantis se Christi Domini, quæ, ad D. Petri in Montorio visitur: alias aliò tabulas tamquam è cœlesti promptuario, non sine gentium stupore submittebat. Tum ex humanis sublato Iulio recentibus Leonis X. cœnationibus ac porticibus, vt splendidius durarent, stabilis famæ Dædalus, suorum perennitatem operum appingebat. Ea tempestate ignota Romanis hypogea, & concameratas cryptoporticus in antiquo Titi Cæsaris palatio, ac Thermis Esquiliarum effoderat insita mortalibus peruestigandi cupido; quam latens aurum accendit, aut si quid artefactum, & auro pretiosius celant custodes ruinæ. Apparebant parietinæ plasticis toreumatis loricatæ. Hæc porro quamuis tot ante seculis sepulta, adhuc tamen vegeta, & integra vetustatem sub terra, quasi è tuto non senserant: Grottiscæ vocantur, quod in cryptis repertæ sunt. Erant in comitatu, & contubernio Raphaelis plurimi picturæ candidati: quos ille non modo spe artis addiscēdæ, sed suauissimis moribus alebat: interq; eos Ioannes Vtinensis, iuuenis promptus & sagax, traductoq; ad posteros nouo plasticæ inuento nobilitatus. Is in cryptas cum magistro frequenter ventitabat,

Picturę Michaelis Angeli Bonarotę.

Bonarotæ modus pingendi.

Et Raphaelis Vrbinatis.

Raphaelis Santij picturæ.

Plastica toreumata veterum Romanorū.

manumque plaſtarum veterum commendabat aſſidue. Iamque prodigioſas illas ſemihominũ, monſtrorumque figuras,& habitus rubrica retulerat in membranas; ſed materiam, quà formarentur, odorari non poterat. Calci addendum aliquid conſtabat. Sabulum puluiſque puteolanus ruber, & paulo craſſior reijciebatur. Contudit lapidem tiburtinum: liuebat calci permixtus, nec figurata læuigabat. Marmoris contuſi candidum, & cribro excretum puluerem macerata cum calce ſubegit ac molliuit. Hunc vero formando læuigandoq; habilem expertus, deprehendit,non alium intritæ vſum fuiſſe veteribus plaſtis,quam temporum obliuio ex officinis remouerat. Nam ad eam diem mixtura neſcioqua è gypſo,calce,pice,& cera eliquata,contritoq;laterculo parietes leuerant. Hoc triſti temperamento elaborabant inæquale tectorium, vt auri bracteolas ſuper inducerent. Igitur receptum vetus, germanumque MARMORATVM ad Leonis porticus primo traductum eſt. Id,præter tænias, & aſtragalos, mutilata fictaque hominum, & animantium ſpecie Vtinenſis figurauit: eiuſdemq; generis monſtroſas effigies ſubinde interpoſitas, (quod faciendum Titianæ cryptæ docuerant): tum per ramos arbuſcularum errantes Simias, Cercopithecos, Pauones, Pſittacos, aliaſque Indicas aues idem,alijque artifices colorarunt. Equidem de veteris marmorati inuentione hæc, quia referuntur ab alijs, referre volui. Sciebam enim eius apud Vitruuium fieri mentionem,quamquam læuigandi cauſa, non figurandi: mirorque traditam ab ædificandi magiſtro tectorij rationem tamdiu ædificatores latere potuiſſe. Adhæc in ruinis templi Pacis, eiusque fornicum cauis multa è marmorato celata viſuntur, à quibus idem artifices modo aduertiſſent, exprimere poterant. Niſi obſtabant rudibus ſeculis haud meliora ingenia: vel potius agendi voluntas antea mercedis expers, quam tum Pontifices vberrime ingerebant. Vtili documento; plurimum valere opes Principum alendis bonis artibus. Cæterum ad exaggerandas Leonis porticus acceſſere Raphaelis manu depictæ imagines. Quod ſane opus tot admirandis compoſitum inter pulcherrima, quæ vnquam, Roma numerabat. Nec eo ſecius architecturæ conſultus Vaticanæ fabricæ, Bramante vita functo, præerat Vrbinas: & cum Leoniana in Vrbe domum ſibi illo architecto paraſſet: alteram ipſe haud longe, marmoribus, & marmoratis operibus diſtinctam Aquilano Ciui magiſter lineauit ac ſtruxit. Multa quidem Bramantes in Vrbe fuerat molitus. Nam & templum S.IACOBI Hiſpanorum, & Vicecancellarij PALATIVM: & Templum,quod Reginæ Virgini cognomento AB ANIMA Germani magnifice ſtruxerunt, cum cœtu magiſtrorum ipſe omnium magiſter deſcripſit: Palatium in via Iulia, à Iulio Pontifice Iuriſdictioni dicatum: Aedes Adriano Cardinali in Ciuitate Leoniana,imperfectas: Aediculam ad D.PETRI in Ianiculo;rara artis ſubtilitate.Sed tum ſe ipſe altior eſt viſus, cum totius Palatij Pontificij Ichnographiam, vt noua cum veteribus, plurimaque inter ſe pugnantia componeret: & Baſilicæ Vaticanæ admirabilem formam expoſuit; cuius ædificij, quod caput eſt omnium, procuratione defecit. Nam vltra plus audere non

decuit

> Marmorati conficiendi inuentio.

> Marmoratum traductũ primo ad Porticus Leonis.

> Lib.7.c.3. & 6.

> Fabricæ à Bramante architecto lineatæ.

> Vbi S. Petrus dicitur Cruci affixus.

decuit machinatorum Principem.

Per eadem tempora Fatius Santorius, quem ante in vtraque fortuna perpetuum Comitem Iulius Cardinalem renunciauerat, AEDES S. Sabinæ in Auentino quas Eugenius II. Honorius III. Honorius IV. incoluerant, primum à Cardinali Montis regalis, tum à se instauratas hortorum eleganti amœnitate præcinxit. Idem Domum S. ANTONII in Esquilijs collabentem cum Aede S. Andreæ, renouato in ea pauimento tectoque: insuper Nosocomium, & horrea; aliaque restituit. Aedes in Via lata à Gabriele Agriensi Cardinale inchoatas, ipse atrio, porticu, aula, conclauibus, viridarijs, statuis instructas eximie perfecit. quas postea Iulius Pontifex Francisco Mariæ fratris filio haud iniqua Sanctorio conditione proposita, addicendas curauit: deinde à Petro Card. Aldobrandino ingenti fabricæ accessione productas. Aedes ad S. Sabinā auctæ.

Leo X. cui Populus Romanus cum statuam in Capitolio dedicaret, ab eo *Restitutam instauratamque Vrbem* inscripto elogio confessus est, GYMNASIVM ROMANVM, quod Sixtus IV. nouum vectigal commentus in salaria professorum fundauerat, accitis vndique viris doctissimis instaurauit auxitque. Quare illius velut auctoris memoria quotannis funebri laudatione, frequenti Principum, doctorum, auditorumque conuentu, in eius Aula Gymnasij celebratur. *Basilicam Vaticanam* (scribit Onuphrius) *miro artificio à Iulio II. inchoatam, perficiendam quantum in eo fuit, magno animo suscepit. Palatium Vaticanum triplicibus longis, & præaltis porticibus eximia structura, auratis laquearibus, egregijs, nobilissimique operis picturis splendidissimum fecit. Deiparæ Virginis Aedem, cui Cardinalis præfuerat in monte Cœlio à fundamentis pœne refecit, & laqueari aureo exornauit. Lauacrum Constantini Lateranense ruinam minitans restituit, laminis plumbeis tectum reparauit. Pyrgorum portu, cœno, & saxis repleto, publicæ commoditati purgato, oppidum muro cingere cœpit. Arcem montis Flasconis: Corneti Cardinalis Vitelleschi, & in multis patrimonij oppidis peramplas ædes vel restituit, vel à fundamentis ædificauit. Manlianam Villam corriuata aqua elegantiori ædificio exornauit. Romæ S. Alexij caput argentea theca clusit. aulæa è Belgis serica, auroque intertexta quinquaginta aureorum millium Sacelli Pontificij ornamento coemit.* Eodem tempore Ioannes Saluiatus sororis Leonis X. filius, & ab eodem dictus Cardinalis ædes apud S. Spiritum in Saxia à fundamentis erexit. Ioannes Dominicus Cardinalis de Cupis aliquanto post magnificam DOMVM ad Circum Alexandri, seu forum Agonis: Idem S. HONVPHRII templum in Vaticano Colle extruxit. Sequuta Clemente VII. Pontifice Borbonici exercitus irruptio, ac direptio est. In ea etsi militaris furor in corpora fortunasque Ciuium potius, quam in tecta grassatus demoliendis exurendisq; ædificijs temperauit; tanta nihilominus hominum strages, calamitas, & fuga, cum deserere iacentem patriam, præreptisque bonis summam egestatem vix emendicata stipe tolerare cogerentur, miseram quoque domorum solitudinem stragemque congessit. Paucis post annis Tiberis inun-

Opera Leonis X.

Leo X. Gymnasij Romani tam quam fundator laudatur.

Templum Virginis, cui à Nauicula cognomen.

Aedes Ioannis Card. Saluiati.

Et Dominici Cardin. de Cupis.

Rom. calamitas, & direptio.

An. 1527. Inundatio Tiberis.

inundatio accessit, qua nulla fuerat ad illam vsque diem altior, & violentior. Quæ sane vt cœnosam, & fœdam Vrbem relinquit: sic residente rursus alueo prolabentia tecta recurrentes in aquas trahit. Nec illi Pontifici per temporum difficultates damnum resarcire licuit, à quo duæ duntaxat statuæ SS. Petri, & Pauli in ponte Aelio positæ spectantur.

Aedificia Vrbis post Clementem VII. præsertim Templum Vaticanum. Cap. X.

Roma ex calamitate refloruit.

TANTIS calamitatibus defuncta Ciuitas, ijsdem pulchrior pristinam deformitatem, vt olim incendijs, decoxit. Nam deinceps affluente rerum copia opes magnæ floruerunt, inseditq; cura ædificandi Romanos Ciues, ac Principes viros. Tum architectorum ars exquisita: & nouorum hominum, quibus abundat Roma, adeptas aut inuectas fortunas, & translatos aliunde, seu recens editos familiæ titulos ostentare cupientium voluntas, expansa noui ædificij tamquam fronte depromitur. Nondum ex humanis sublato Clemente id cœperat. Eiusque rei argumentum adhuc extat in foro præ septis Iudæorum. In domus enim tunc extructæ fronte sic legitur:

Vrbe Roma in pristinam formam renascente Laurentius Manlius caritate erga patriam has ædes suo nomine Manlianas pro fortunarum mediocritate ad forum Iudæorum sibi posterisque suis à fundamentis posuit. Clement. VII. P. XI. Cal. Aug.

Calx muro inducta litteras texit.

At Paulus III. Pontifex, vt salubritatem, & pulchritudinem Vrbi quæreret, cœnosas, & stagnantes passim in Vrbe aquas exsiccauit, discreuit insulas, direxit vias, strauitque, in ea præsertim parte, quæ Populi dicitur. MVROS, & validas in Auentino, versus portam Ostiensem munitiones duxit. LEONIANAM Vrbem nouis mœnibus, & propugnaculis obstrui mandauit, curante præsertim Antonio Sangallio architecto. à quo cum Bonarota vehementer dissentiret, formamque mœnium longe dissimilem proferret, opus est intermissum; vt Porta S. Spiritus, quæ lapidibus tiburtinis firmiter obsepta surgebat, cessante ædificatione, semiperfecta hodieque sit. Cæterum propter instructam, & ornatam Vrbem, statuam Paulo posuit Populus Romanus in Capitolio, cui subscriptum est:

Nouæ in Vrbe munitiones.

Paulo III. Pont. Max. quod eius iussu, auspicijs, atque ære conlato Vrbem situ, & diuerticulis viarum deformem, & imperuiam, disiectis male positis ædificijs in meliorem formam redegerint: vijs areisque cùm veteribus directis, & ampliatis, tum nouis constitutis auxerint, ornauerintque, Latinus Iuuenalis Mannectus, Hieronymus Maffeus, Curatores viarum, Vrbe instaurata, officij, & memoriæ ergo statuam in Capitolio optimo Pontifici PP. Anno Christi MDXLIII.

De

De eadem Laurentius Gambara in sua Caprarola: *Cui sponte dicauit*
Hoc Capitolina simulacrum in sede Senatus
Romanus, populusque: quod instaurauerit Vrbem
Romulidum, multasque vias quod strauerit: illasque
Ornarit; quo pestiferas non amplius auras
Roma auctore timet, prius vt miseranda timebat.

Palatium Farnesiorum.

PALATIVM FARNESIANVM Cardinalis inchoauerat: eoque Pontifice cum aliqua fecisset Rainutius Cardinalis Farnesius, postea Alexander item Cardinalis Farnesius tanto splendore in quadrum, pari laterum dimensione perfecit, quantum qui oculis non subiecerit, animo concipere vix queat. Molitionem regebat iussu Pauli Michael Angelus Bonarota. Huius magisterio ATRIVM, quo nihil scientius aut copiosius habeas ab architecto, pilæ quadratis porticibus subiectæ medio scapo extantibus Doricis columnis definiunt. Epistilia, & coronas excipit gracilioribus pilis, & columnis ea portione prominentibus ordo Ionicus: partim arcubus, partim occlusos per arcus patentibus fenestris. Summa spatia Corinthio, ornatissimoque genere clauduntur. Verum pro columnis antæ quadrato saxo, & parastatæ sustinent incumbentes coronas. Sed nihil æque oculos tenet, atque exterior CORONA ad tecti subgrundam, & culmen; tanta partium symmetria scotias primum, regulas, torosq; duxit artifex: tum zophori Hyacinthos, dein proiectos mutulos, & impositam super coronam, & cimatia, atque in his altissima leonum capitula conformauit, & sculpsit. Plurima autem Romæ effossa præsertim in Thermis Antonianis, & huc deportata, in atrio, scalarum areolis, alijsque in locis conspiciuntur simulacra. Quippe AVLAE, & cubicula pulcherrimis lucentia picturis, quibus interior item XYSTVS, & statuis, priscisque è marmore admirandis operibus abundat. Designauerat idem Bonarota ab ædium pseudothyro quidquid trans viam Iuliam vsque ad fluuium patet, HORTIS conserere. Quibus alij è regione responderent trans Tiberim sati. Tum parabat palatij, hortorumque portas dirigere ad lineam, atque ex huius limine, vestibuloque tam interiora ædium, quam vtriusque Farnesiani VIRIDARII amœnitatem, interque fluentem Tiberim, vno oculorum obtutu spectanda proponere. Sed perducere ad exitum non potuit. Fuerant hi trans Tiberim HORTI Augustini Chisij opulenti Ciuis Senensis: in quibus Aedes descripserat Balthasar Peruzius Senensis, architectus idem pictorque nobilis, & coloratis parietibus clariores fecerat. Aulam pinxit in qua simulatas inter columnas pascit oculos prospectus aruorum. Aliaq; plurima adumbrauit imitatione veritatis, quæ oppidò ingenium hominis, & artem ostendunt. Quod æquè præstat PORTICVS hortis contermina, in cuius fornice alba toreumata, & plasticæ veris non dissimiles cælaturas vsque ad ludificationem eruditissimorum artificũ expressit. Sed in pariete GALATEAM fluctibus errantem expeditis ad prædã marinis monstris depinxit par sibi semper Raphael Vrbinas: aliaque in porticu Deorum ICONIA prodeuntes ab eius palæstra pingendi principes non sine lineamentis, ductuque,

Extructũ architecto Mich. Ang. Bonarota.

Corona ædificij.

Statuæ è Thermis Antonianis translatæ in Aedes Farnesior.

Horti Trãstiberini Farnesiorum.

Galatea à Raphaele Vrbin. depicta.

que, aut etiam penicillo institutoris colorarunt. Nihil certe magis Romæ celebrant iuniores picturæ competitores: & imitari enixe student, quod sua raritate allicit, & ab imitatione deterret. Cæterum ad eos hortos limonijs, malisque medicis semper virentes ex alteris hortis in citeriore fluminis ripa consitis cymbula traijcitur, quos cum palatio iungit immanis ARCVS viæ Iuliæ impositus. Additi sunt nuper, constrata silicibus anteædium frontem platea, salientes vberrimique FONTES: in quibus non satis mirabere siue aquarum è Ianiculo labentium copiam, siue recipientium lacuum magnitudinem, & formam: tum circumiectorum ædificiorum sublimitatem, & pulchritudinem.

Fontes ad Aedes Farnesiorum.

Basilica Vaticana.

Cum ergo Farnesiam structuram vrgeret, VATICANAE quoque BASILICAE curam Pontificis mandato inierat Michael Angelus, quam, vt dixi, fundare, ac struere cœperat Iulius II. In ea quidem Balthasar Leone X. iubente, à Bramantis, & Raphaelis inuentis multa detorserat: quòd putaret immenso ædificio solidiorem compagem opus esse. Itaque longiorem formam in quadratam verterat, sacellis, & apsidibus quatuor, totidemque portis sibi mutuo respondentibus. Hoc ille exemplar tamquam facem operi faciundo præmisit, vnde posteri curatores lumen acciperent. At Michael Angelus, quadrangulam figuram retinendam, nonnulla tamen in extremis mutanda censuit. Nam superiores magistri templi apsidem, transuersamque ambulationem duplici flexerant hemicyclo. Alterum quà columnis, quà muro interstante distinguebant: alterum non intermissum extimi parietis flexu clausere. Hos ille semicirculos duplices ad simplices redegit; vt omnia liberiore, vnoque visu oculi metirentur, & immodicis sumptibus parceretur. Hemisphærium in medio latissimum, & alterum tamquam Cœli fornicem triplici ordine columnarum niti voluerant. Quorum exterior perpetuis columnis circumibat: interiores duos parietum interstitio octo per interualla seiungebant. Ille subiectos arcus, è quibus eminet immanis tholus, haud pati tam vastum pondus, quod alij quoque viderant, animaduertit: vtq; minori mole incumberet, extenuauit; duplicem tamen fecit, vt tholus exterior alterum includeret spatio intercurrente discretum. Quippe maiestati Basilicæ consulebat, quæ extimi verticis sublimitate fit augustior. Intus autem propinquiora depresso ambitu ad oculos iucundius accidunt. Porticus templi, Panthei porticum, non eumdem lapidem poscentibus columnis referebat. Hæc forma Pontificibus placuit, eaq; super re costituto cœtui Cardinalium. Tum strenuè à Paulo III. properata ædificatio est. Exteriora templi cooperta sunt grandibus Tiburtini lapidis glebis, affabre in antas, capitula, epistilia, coronas, loculamenta, aliasque formas elaboratis. Structuram deinceps Iulius III. Paulus IV. Pius IV. prosequuti. Iamque ad culmen nonnulla prouexerant, cum vita functo Bonarota, magistri successores rursus decreta inuertere studebant. Hæc agitantibus interdictum quidquam addere, vel adimere. Et quidam cum recusaret, munere submotus. Tanta eius viri, rebus iam perspectis explorata Prudentia.

Transuersa ambulatio vno termino conclusa.

Porticus similis Porticui Panthici.

Exteriora templi S. Petri.

Iisdem

Ijsdem ergo vestigijs Gregorius XIII. multa enixe molitus CELLAM insuper magnificentissimam maculosis marmorum incrustationibus, camerato inauratoque ambitu, ac tholo, columnis, picturis, speciosis Organi tubis, musiuis, alijsque clarissimis operibus vix imitabilem fecit. Sixtus V. vastissimam duplicemque HEMISPHAERII molem superstruxit: qua quid latius, aut excelsius, aut pulchrius cogitari fingiq; potest? At Clemens VIII. SACELLVM Gregoriano obiectum, & multa pictorum, plastarum; sculptorumque præcellentium arte decoratum, haud æquo tamen splendore perfecit. Eodemque tempore Angelorum Sanctorumque lucentes effigies in tholi interiore camera vermiculato emblemate coagmentandas curauit: tum cælatis è marmorato interseptis aurum inducendum: tum variegato sectilique marmore sternendum pauimentum: tum reliquos Cellarum parietes læuigatis lapidum segmentis vestiendos: vniuersamque templi concamerationem tectorio loricatam bracteis aureis distinguendam, atque eiusdem quadratos loculos inserto rosarum auro illuminandos. Sacellum Gregorianum. Tholus à Sixto V. extructus. Ornamenta Clemētis VIII.

Decreuerat centum post annos supremum lapidem Paulus V. imponere, architecto Carolo Maderno. Quare pars ima veteris Basilicæ, quæ supererat, cum vestibulo diruta est. Tum curuata fundamenta immensam in altitudinem demissa: iamque ab humo extare paries cœperat, & compositis stereomatis antarum bases locabantur, cùm secunda, & meliora consilia interuenere. Quadripartitum templum ex præscripto Michaelis Angeli paribus modulis angulisque finiebant. Huius autem à fronte Aedes altera, quòd ille non iusserat, longe minor condebatur; ex qua maiorem in Basilicam per arcuatum parietis transitum pateret ingressus. Vt olim Marcellus iubente Collegio Pontificum è Cella Virtutis in Templum Honoris aditum patefecerat. Minorem hanc Aedem porticus exterior excipiebat. Sed quatuor præsertim in Patrum cœtu accuratè discussa ædificationem interturbarunt, inuerteruntque placita Bonarotæ. Vnum, quòd spatium quadratæ Basilicæ per se amplissimum, exiguum tamen censebatur capiendæ multitudini, quæ confluit ad inaugurationem noui Pontificis, declarationes Sanctorum, solemnis Iubilœi expiationes. Quo sane tempore tanta laxitas, vt vidimus, suis arctata finibus exundantem populum vix capit, quæ videtur posse capere gentes terrarum. Alterum, quòd Odeo ad obeundam Psalmodiam, vel Secretario ad sacram supellectilem conseruandam in templo maximo locus non erat. Tertium, quòd diruta porticu, in qua Romani Pontifices triplici diademate coronari solerent, & acclamanti Ciuitati salutari Crucis signo designare salutem; necesse erat alteram tantis parare cæremonijs. Quippe à porticu Michaelis Angeli id haberi non posse, quæ fastigio columnis imposito, superstrui secundam non sinebat. Postremum, quòd recentem Basilicam ambitum Constantinianæ veteris vniuersum complecti volebant, à S. Siluestro Pontifice consecratum. Quaobrem cum Templi vestibulum iam conderetur capax superioris porticus; placuit Pontifici, & Patribus, inchoatæ structuræ sublato interiectu, Basilicam pro- Paulus V. Basilicam absoluit. Mutata Ichnographia. Causę, cur id factum sit. Bonarota Benedictionibus porticum nō parat. Basilica S. Petri producitur.

produci, átque in eam spatium transferri, quod minor Aedes complectebatur. Ita medium Templi corpus transuersa brachia Crucis instar, quod priscis Basilicis vsitatum longitudine excessit. Mox demoliti quod muri surgebat, retracta in rectum fundamenta iacere, effusi in priora sumptus non leui dispendio. Additæ sunt Cellæ vtrinque duæ: Odeum præterea, & contrà, eiusdem magnitudinis, & magnificentiæ Sacellum. Hunc enim locum Secretario destinauerant; verum postea suspensa deliberatione manendum in vetusto Sacrario, nec facile ex eo discendum censuerunt. Gremio templi camera imminens plasticis modulis discriminata, est in deuexas surgentesque secturas, vbi per lacunas fornicis erumpentes flores superbiam candoris, vt reliqua opera, auri fulgore commiscēt. Ibi quoque fulget stemma Burghesium vermiculatum illustriori emblemate. Sic & Porticus exterior cameratur: & quinos aditus inter sustinentes fastigium immanes columnas aperit ad Orientem. Eadem minoribus alijs è marmore columnis, quæ veteris Basilicæ fuerant, ostia fulcientibus, sustinetur, ornaturque: tum opere tectorio inauratoq; admirabilis alteram habet porticum pari magnitudine superstructam. In ea extantibus mœnianis soliti Pontifices triplicem capere coronam, & plaudentem populum salutari prece, signoq; lustrare. Explicatam latissime, frontem Turres in angulis attollunt, ac terminant. Inter ornamenta, templi picturæ postremum non habent locum, quibus aras instruxerunt conquisiti vndique Apellium scientissimi. Horum tabulæ arcuatæ, insertæq; maculoso, cælatoq; marmori, fastigiato intercolumnio continentur. Omnem autem Pauli V. structuram designat exeunti læuorsum obiecta inscriptio:

Extensa, in formā Crucis.

Pars templi à Paulo V. addita.

Ex additione ad Ciacconium.

Aræ tabulis pictis insignitæ.

PAVLVS V. PONT. MAX. VATICANVM TEMPLVM A IVLIO II. INCHOATVM, ET VSQVE AD GREGORII, ET CLEMENTIS SACELLA ASSIDVO CENTVM ANNORVM OPIFICIO PRODVCTVM, TANTAE MOLIS ACCESSIONE VNIVERSVM CONSTANTINIANAE BASILICAE AMBITVM INCLVDENS CONFECIT, CONFESSIONEM B. PETRI EXORNAVIT, FRONTEM ORIENTALEM, ET PORTICVM EXTRVXIT.

Odeum, Gregorio XV. ornari cœptū.

Iam vero Gregorio XV. rerum potiente ODEVM tectorio loricari, ornariq; cœptum, concameratione aspera toreumatis, & loculis sigillatis inauratisq; succedente Vrbano VIII. resplenduit. Tunc quoque indita, nobilis materiæ subsellia, sed nobiliore scalptorum artificio elaborata. Odeo Cella obiecta plastarum æquales formas splendoremque sortita, est. Cæterum plurima in templo spirant Vrbanæ munificentiæ argumenta. OPVS Musiuum Iotti olim pictoris Florentini, cuius sacras imagines in atrio ante veterem Basilicam populus venerari solebat, dirutis parietibus integrum nihilominus conseruarant, ædiumque Pontificiarum muro extimo commiserant. Id Vrbanus templo, eidemque fere, vbi semper fuerat, loco reddi iussit, apertis ex vtroque latere fenestris, quà paries auersus à frōte Basilicæ intra arcuati fornicis curuaturam altissime expanditur, Mirum, ibi duris è lapillis exprimi humorem aquæ: & im-

Opera Vrbani VIII. in eadem Basilica.

& immobilem Petri nauiculam fluctu flatuque iactari. Illum autem in vndis pedem figere, sed modica vndarum fide. Quippe incipientem mergi subleuat Liberatoris manus, vento imperantis, & mari.

Iam *Pilæ* Hemisphærio suppositæ, quæ ad angulos conuertuntur, quatuor ingentibus loculamentis in medio spatium relinquunt. Horum vni dextrorsum Pauli III. monumentum inerat, è quo statua ipsius ænea pontificio habitu eminet, Farnesia maiestate. Duæ inferiores è marmore sedentes ad tumulum, mutæ magis sepulti admiratione, quàm duritie lapidis, prolixe tamen commendant opificis manum, animumque Pontificis. Id sepulchrum loco motum summæ apsidis pari loculamento, dignriorique sede Vrbanus composuit. Contrà, sinistrorsum sibi parauit & tumulum. In eo colossea est eius effigies ex ære ad viuum expressa Pontificali laxoque amictu, ac thyara: extensa dextera, sedensque benedicenti similis. Non enim haberet similitudinem viuentis, nisi dispensare dona etiam videretur è sepulchro. Deorsum vrnæ locus, & duobus hinc, atque hinc simulacris è marmore. quæ nondum facta reticentur. At vacuis sub Hemisphærio loculamentis, alabastrite varioque peregrinorum lapidum genere crustatis ingentes Diuorum statuas locari iussit, quorum beneficijs ornatur Basilica: & aras substructis in cellis dedicari. VERONICA effigiem dolorum Regis. quam in Vrbem portauit, defixis oculis contemplatur in linteo. At læuorsum HELENA Augusta imperij sceptrum, vexillo Crucis commutauit. Quippe Cruce inuenta cœpit imperare; nam & antea regnauit à ligno Deus. Alia ex parte ANDREAE Apostoli simulacrum inhiat Crucem, cui brachium iniecit. Neque enim ille triumphalem currum deserat, quo Cœlum intrauit: quamquam caput conserto syderum lumine coronatum super clatrato conditorio adorandum reliquit. Hinc præfert LONGINVS Centurio lanceam beata cuspide præfixam. Quippe latus Domini sola aperuit, vt è vitali fonte flumen salutis eliceret. Verum ipsa per attactum diuini sanguinis iam rebus humanis pretiosior terras spreuisset, nisi templo, quod ferè humana excedit conderetur. His magnis statuarum loculamentis alia quatuor eiusdem magnitudinis imminent, inducta auro, cochlidibus è marmore columnis, epistilijs, & coronis instructa. Singulis singula sunt repositoria, quibus Veronicæ linteum, Frustum dominicæ Crucis, B Andreæ caput, Longini lancea reconduntur, ostenduntúrque statis diebus marmoreo è podio subter prostante, non sine clamore, ac votis venerantium Ciuium. Hæc habent Hemisphærij parietes angulosi flexique.

Sepulchrum Pauli III.

Et Vrbani VIII.

Statuæ marmoreæ in Tẽplo S. Petri collocatæ.

Statua S. Veronicæ.

Statua S. Helenæ.

Statua S. Andreæ.

Statua S. Longini.

Sepulchro autem Apostolorum quod sub eiusdem altissimo vertice situm est, Paulus V. venerationem, & cultum quæsiuerat. *Nam propter, egesta humo, hiantem extrinsecus locum aperuit. Confessionem nuncupat, quam obseptam cancellis marmoreis, ac descendentibus gradibus suffultam pretiosis lapidum crustis, & figurato pauimenti emblemate conuestiuit: inferiores aditus statuis columnisque decoratos inauratis ex ære valuis occlusit: lampadumque inibi ardentium lumina cum splendoribus Sanctorum lucere fœliciter voluit*, Adhuc tamen deerat Ara, siue

Auctor in eius vita in additione ad Ciacconium.

Aræ

Aræ Moles superstructa tumulo Apostolorum. Et alij sub alijs Pontificibus multa, nec fortasse paria loci sanctitati excogitarant, atque descripserant. Vrbanus Equite Ioanne Laurentio Bernino architecto, insigni operis, & materiæ nobilitate perfecit. Tota MOLES fusili ex ære constat, auro subinde interlita, vt misceat perennitati splendorem. Tortiles in ea columnæ quatuor ternis portionibus compactiles. infima parte in spiram striatæ, tortuosis & è folioso caudice erumpentibus canalibus: exinde arbusculis laureis scapum amplexis identitem conuestitæ; quarum ramulis ænei quamquam pueri colludunt, & auro guttatæ interquiescunt apes: perinde duritiem æris ore molliant, quæ hac ferrea bellorum ætate nobis mollitudinem Pacis aluerunt. Nituntur columnæ spiris æneis: hæ stylobatis è pario marmore, quibus prosilientes anguli retractum ac velut alueolatum ophitem marginant, virgatumque versicoloribus maculis, modo sparsis, & errantibus, modo se colligentibus, & conuolutis. At exterioribus quadratis ex eodem marmore insertum stemma Barberinum est, super sculptis pontificijs diadematis, & clauibus. Capitula columnarum Ionico, & Corinthio genere composita, in oliuæ folia se induunt, dispari altitudine è fundo subnascentia, resupinato per ambitum verticis labro. è quibus erumpentes cauliculi circumflectuntur extremos in flosculos, Super hos echinum spectare est scalptum ouis, & spiculis: altioremq; abacum medio comantem flore (etsi alicubi pro flore Sol est) introrsus sinuatum, & supra volutas angulosum. Hæ porrò inter echinum, & abacum emergentes, in angulis foliorum tenus latiore circulo se demittunt: tum arctiores in orbes circinatæ in medium tandem florem, floreum quasi oculum desinunt. Capitulis incumbit Epistilium, ternisque fascijs intermiscet astragalos baccis, & verticillis intersectos. Hoc sequitur Zophorus radioso notatus Sole: quem Corona superfulget supernè proiecta, deorsum autem ouiculis denticulisq; cælata. Super Coronam, quæ quadripartita, nec vltra, quàm pro columnarum crassitudine producitur, statuta quatuor cœlitum iuuenili specie simulacra sunt: quos cœlestis quidem sensus ad custodiam religionum accendit: manibusq; laureas retinent frondes prolixa implicatione contextuque tamquam in encarpis aduolutas, retroq; pertinentes ad proximam trabem, & quodammodo colligantes. Trabes æneæ quatuor totidem molis angulis insertæ, ab ijs obuersæ inuicem tolluntur, anfractuque flexuosæ: tum paulatim coeuntes, supertensis palmis inauratis, nec modicè resupinis, nectuntur in medium supercilium, è quo eminens globus superstante Cruce inauratus effulget. Sub trabibus expansa ex ære vmbella, & ære imminens, continuatoq; margine, summo Coronę cymatio coniuncta, toto inter columnas Cœlo subtenditur; aut ipsa Cœlum est; quod diuinæ Columbæ, aurato radiorum circulo subuolantis exornat candor, & fulgor illustrat. Extremis vmbellæ oris velut assuuntur æneæ, in flexuram concisæ, auroque fimbriatæ laciniæ, flocco inaurato dependulo: quas ad Coronæ altitudinem intercolumnium implentes Superorum aligeræ facies, & Barberinæ Apes alterno auro distinguunt. At medium vmbellæ marginem tenue-

Moles Aenea tumulo Apostolorum superposita.

Capitula ex Ionico ex Corinthio genere composita. Cum epistilio zophoro, & corona.

Statuæ æneæ supra coronam.

Trabes æneæ in medium coeunt.

Vmbella sub trabibus.

tenuerunt minores duo Cœlites: Quorum alter insidet, alter superuolat, vterque puerili forma,& habitu. Et anteriori quidem fronte hic pontificia Corona, ille Cœli terrarumque clauibus oneratur. Iisdem insignibus gaudent in auersa extremitate posteriores. Qui latera tuentur, hinc atque hinc minantes impietati Paulino gladio coruscant.

Hæc est ærea Vrbani moles, digna, quæ ad cultum Ecclesiæ Principum in augusto templo teneat principatum. Ex tanta enim operis magnitudine non modo admirabilitatem cœpit auctoris potestas; sed sanctorum cinerum veneratio incrementum, loci sublimitas maiestatem. Quippe obuersatur mentibus eorum in Cœlo sedes triumphalis,quorum sepulchrali splendore oculi perstringuntur.Quod si figurata æris firmitas auro illusa tantam admirationem mouet intuentibus; quanto stupore deuinciet Fundatorum Religionis exornata dignitas,& ornantis religio? Qua demum permotus Vrbanus nouam Basilicam Ecclesiastico ritu consecrauit, die XVIII. Nouembris: quo die olim S. Siluester Pontifex veterem consecrauerat. Porro hæc omnia testatur super fores, vt altera Pauli V.sculpta inscriptio:

Ex opere augetur Sepulchri veneratio.

VRBANVS VIII. PONT. MAX. VATICANAM BASILICAM A CONSTANTINO MAGNO EXTRVCTAM, A B. SILVESTRO DEDICATAM, IN AMPLISSIMI TEMPLI FORMAM RELIGIOSA MVLTORVM PONTIFICVM MAGNIFICENTIA REDACTAM SOLEMNI RITV CONSECRAVIT SEPVLCHRVM APOSTOLICVM AEREA MOLE DECORAVIT, ODEVM, ARAS, ET SACELLA MVLTIPLICIBVS OPERIBVS ORNAVIT.

Alia sub Paulo III. ac deinceps nonnullis Pontificibus Aedificia. Cap. XI.

INTEREA dum Michael Angelus, Paulo III. pontificatum regente, fabricæ Vaticanæ præerat, in Capitolio ædificauit iubente Senatu, populoque Romano. Nam ad Senatoris Aedes, inclytas SCALAS vtrinque ascendentes, septasque lapideis cancellis extruxit. Iis ad ornatum extrinsecus adiecta sunt iacentia duo fluminum simulacra: Nihilum,& Tiberim vocant. Medio parieti anguloso prostantique fons est appositus vberibus aquis perenniter in labrum defluentibus: inter captiuos supersedente ROMA. Idem condidit nouas CONSERVATORVM Aedes. Ibi ad exteriorem frontem, PORTICVS frequens columnis, structura, & artificio eximia conspicitur: cui pars superioris contignationis incumbit, cubicula, Aulamque Capitolinam continentis. Supra porticum facies lateritia quadratis columnis distinguitur, quæ stylobatis elatæ Coronam sustinent suamet specie, signisq; marmoreis crebra per interualla superstantibus insignem. In Aula statuæ sunt LEONI X. SIX-

Scalæ ad ædes Senatoris.

Aedes Cõseruatorũ earumq; ornamenta.

Insignis Aedium Porticus.

ab Altaemps eximias ædes molitus est ad Sancti Apollinaris. Idem in Aede Transtiberina Virginis Sacellum struxit, & ornauit. Gulielmus Sirletus Templum S. Laurentij in Palisperna sua impensa refecit. Templum admirandæ Virginis, cognomento à MONTIBVS vt ad tectum perduceretur, magno adiumento fuit. Quod deinde inaurata testudine, marmoreo pauimento: organo splendido & magno, elegantibus aris, & Sacellis prouexit cultum Præsidis Reginæ.

Templum S. Mariæ à Montibus.

Pius V. etsi maluit destruere vim hostium Ecclesiæ, quam ædificiorum moles extruere, AEDES tamen Sacræ Inquisitionis in Vaticano fecit: S. DOMINICI Templum cum Cœnobio Monialium in summo Quirinali fabricari iussit. Id vero opus nobilium Virginum Romanarum, quæ ibi se Deo vouerunt, magnopere auctum est, ac Templum magnifico ornatu perductum ad culmen. Proximum item Virginum domicilium aliquot ante annis fundari cœptum nouo templo S. CATHERINAE Senensis patronæ decoratum est, ædificioque domestico ampliatum. Porro idem Pontifex Societatis Iesu Patribus Domum POENITENTIARIORVM sũdauit, instruxitq; redditibus: vt in Basilica Vaticana expeditiores haberet soluendis animorũ nexibus, qui debellata Othomani classe captis hostibus vincla iniecerat. At eius Nepos Michael Bonellus insignes ÆDES condidit prope Templum SS. Apostolorũ etsi præ magnitudine Insulæ semiperfectas. Petrus Donatus Cęsius Templi excelsę Virginis à VALLICELLA fundauit apsidem: coemptis ædibus Presbyterorũ Congregationis oratorij habitationem dilatauit. Id porro templum magnitudine ac dignitate memorabile, Gregorio XIII. Pontifice, S. Philippo Nerio fabricam piorum largitionibus moliente, Alexander Cardinalis Medices, postea Pontifex Leo XI. iacto in fundamentum primo lapide auspicatus, deinde absolutum consecrauit. Anteriorem partem Angelus Petri Donati frater tiburtino lapide compactam elatamque fundauit, ornauit, perfecit, vt monet inscriptio, extructo insuper ac dotato Sacello. Ante quam nuper disturbatis propinquis domibus, & ruinosis: patefacta raram in latitudinem strataque via: nouis circum ædibus excitatis, mirum, quæ loco species, quæ amplitudo accesserit? His domus ædificationem Patres adijciunt, ingentis insulæ ambitum complexam. Vrbs ibi paululum ex planicie assurgit. Montem Iordanum appellant, cuius potiorem partem Ducum Vrsinorum peramplæ occupant ædes. Aliæ eorumdem ad imum eius colliculi, & carceres olim Circi Agonalis: reperto, cum struerentur, in fundamentis, simulacro, quod Pasquinnm vocant.

Aedes Sacræ Inquisitionis. Templũ S. Dominici.

Et S. Catherinæ Senen.

Templũ S. Mariæ à Vallicella.

Via noua patefacta.

Iam vero Hieronymus Rusticucius ab eodem Pio dictus Cardinalis præter ornatã domũ in Vrbe Leoniana exædificatam, Aedem S. SVSANNAE in Quirinali sic refecit vt nouam potius videatur ex integro refecisse. Interiùs quidem maculosis lapidibus, picturis, læui asperoque tectorio, laqueati tecti, ac parietum inauratorum splendore tota fulget: exterior tiburtino marmore elegantissime concinnata; templorum tamquam phœnix; nisi propè alterum haberet VICTRICIS Virginis, interiore

Templũ S. Susannæ.

Templum S. Mariæ à Victoria.

riore cultu, candidoque ornatu extimæ frontis commendatum, quam illi adiecit Scipio Cardinalis Burghesius.

Hæc Pij tempora excepit Gregorij XIII. Pontificatus inclytus liberalitate, magnificentia, studio propagandæ religionis. Ille in PALATIO Vaticano plura molitus, Aulam, quam Constantini appellant, picturatis parietibus: Aulam regiam, picturis & operose tecto fornice, marmoreo sectilique pauimento: Sacellum Paulinum: Atrij porticus: Aulam, vulgo Bononiam; regionumque cubiculorum ordines absoluit. Fornicatum XYSTVM, siue interius ambulacrum è Vaticani vallicula erectum appictis geographicis Italiæ tabulis, lithostroto, alijsq; picturæ operibus mire conuestiuit. Magnificam domum, & summi palatij cubicula: Plurimum fabricæ Templi Vaticani, & SACELLVM Gregorianum lucu lentissimum adiecit. Academiam Romanam, vulgari appellatione Sapientiam, auxit porticibus, & scholis. Palatium Senatoris Capitolini refectum extulit excelsa Turri: Pontem in Tiberi Senatorium magnificentiore, quam fuerat vetus, structura restituit. Nouum fluuio Peliæ in finibus Mediceæ, & Ecclesiasticæ ditionis imposuit. Porticum Basilicæ Maioris Virginis ab Eugenio III. factam refecit. Lateranense Templum nouo Eucharistiæ conseruandæ Sacello instruxit: Proximam ædem Baptismo Constantini celebrem ornauit. Instaurato ad S. Marcum palatio, Nouum in Quirinali cum hortis amœnissimis Pontificum habitationi extruxit. Horrea publica in ruinis Thermarum Diocletiani: Portam Cœlimontanam, nũc S. Ioannis: collapsum Molis Adrianæ propugnaculum: Nosocomium, & Ecclesiam S. Marthæ palatinorum ministrorum commodo ædificauit. Vias ab Esquilina ad Lateranensem Basilicam: ab hac ad S. Sixtum aperuit ac direxit. Ab Vrbe Lauretum vsque prærupto Apennini iugo peruiam curribus strauit, muniuitque. Cum multa in Vrbe Collegia fundarit, Germanicum, Anglicanum, Græcorum, Maronitarum, Neophytorum; Germanico, vt dixi, Aedes, & Templum S. Apollinaris: Anglis, S. Thomæ, cum Xenodochio eius nationis: Domum Maronitis, Neophytis, Græcis: horum autem Patrono S. Athanasio magnificum templum extruxit. Alia in Vrbe Cœnobia fundauit, ampliauitque: eique Domus Piæ Gubernatores ac Præsides cusum numisma dedicarunt cum insigni elogio: *Monasteriorum, Ecclesiarumque Fundatori, Conseruatorique*. Illud vero inter cætera memorabile, quod COLLEGIVM ROMANVM Societatis Iesu à fundamentis extruxit, ac dotauit. Opus sane, si fabricæ amplitudinem ac dignitatem: si vniuersitatem disciplinarum, quæ in eo traduntur: si Professorum doctrinam: si attributos redditus, si discipulorum ex eadem Societate ad omnes dein terras commeantium, externorumq; multitudinem spectes, Gregorianæ Charitati par, qua omnia complectebatur. Primum in fundamenta lapidem iecit ad tertium Idus Ianuarij Philippus Boncompagnus S. Sixti Cardinalis, fratris filius, sic inscriptum. *Religionis causa Gregorius XIII. Pont. Max. Bonon. Collegij Romani Societatis Iesu amplissimo redditu aucti Aedes ad omnes nationis optimis disciplinis erudiendas ære dato extruens,*

Opera Gregorij XIII.

Sacellum Gregorianũ in templo S. Petri.

Collegia à Gregorio XIII. fundata.

Collegiũ Romanũ.

Ex litteris annuis Socier. anno 1582.

truens, primum in fundamenta lapidem coniecit, MDLXXXII.

Ipso ædificationis initio cum iam surgeret murus, Pontifex fabricæ ipsius structuram inspicere voluit. cumque muri partem vidisset simplici opere constructam, illico deijci iussit, atque opere lateritio & magnifico refici. Tum ædificationem strenue promouit. Biennio post in eam, qua spectatur, formam est perductum. Externa Collegij facies latissima è grandi lapideaque corona in medio eminet, tum celsam extat in Turrim: duobus hinc atque hinc supremos cancellos claudētibus acroterijs. Eadem latere cingitur læuigato modo in fascias procurrente, modo retracto & exæquato: angulatis eadem lapidibus tiburtinis, antarum instar proiectis munita, non sine multiplici, directoque ordine patentium fenestrarum. Media pars Gregorij simulacrum in loculo ponendum expectat: altiusque imposita eiusdem insignia, egregie sculpta ostendit, sub quibus titulus operis in marmore inscribitur:

Forma & structura Collegij exterior.

GREGORIVS XIII. RELIGIONI ET BONIS ARTIBVS.

Deorsum ad iustam ædificij formam duplex ostium habet, pulcherrimis instructum antepagmentis, & arcuato supercilio, quod prothyrides sustinent. Horum vnum auditorum quamlibet multitudinem excipit, vestibuloque mittit in atrium Gymnasij, & illo exeuntem reddit. Porrò impluuium coctili latere stratum, radiorum instar intercurrentes candidi lapidis patulæ ac perpolitæ glebæ in syderis speciem figurant: tum quaternè ambiunt quadratæque porticus nixæ pilis Tiburtini lapidis. E pilis antæ prostant, inferiores Ionici generis: his vero superstantes, Corinthij; quibus Epistilia & coronæ incumbunt. Binis scalis se mutuo è regione spectantibus ascēsus est ad superiores porticus, quę lapideis mœnianis cancellatim marginantur ad pulchritudinem simul, & securitatem de ambulantium. Cohærent quadrilateris porticibus scholæ: superioribus vero Aula etiam ingens ad publica munia doctrinarum: in qua summa, Gregorij effigies ad viuum expicta in solio sedens visitur purpuratis Patribus ad latera considentibus. Ad eius pedes alumni accidunt è Romano, alijsque Collegijs, quæ reliquos circum Aulæ parietes picta sunt, & vbique terrarum à pio Pontifice religionis propagandæ studio constituta. In summo titulus totins nomine Societatis Gregorio inscriptus est.

Littera annuæ Societ. an. 1584.

Collegia toto orbe à Gregorio. constituta.

GREGORIO XIII. PONT. MAX. HVIVS COLLEGII FVNDATORI SOCIETAS IESV AMPLISSIMIS AB EO PRIVILEGIIS MVNITA, ET INGENTIBVS AVCTA BENEFICIIS IN HOC TOTIVS ORDINIS SEMINARIO PARENTIS OPT. MAX. MEMORIAM, SVIQVE GRATI ANIMI MONIMENTVM P.

Absoluto Gymnasio, domus deerat ad habitandum: cui sane extruendæ non modicam in certum tempus pensionem attribuerat Pontifex. Hæc quoque per occasionem Templi S. Ignatio dedicandi, ædificata: nouoque vico patefacto Aedes SS. VIRGINI, & S. FRANCISCO XAVERIO adiecta est. In ea piorum hominum ad profectum & animæ salutem vespertini sunt, & quotidiani conuentus. Sodalitatem Communionis Generalis

neralis nuncupant. Sedulò enim curant, vt in exitu cuiusque mensis diuinum Eucharistiæ epulum mutatis subinde templis populo præbeatur: & forensis turba in plateis ad conciones tum voluntarias verberationes paratam in Aedem conueniat.

Verum vt ad præterita tempora redeamus, cum Collegiũ Romanum Gregorius extrueret, Alexãder Farnesius templum NOMINI IESV absoluit, lineatore & architecto Iacobo Barozzio Vineolano præstantissimo ætatis suæ. Qui vnius exemplo formam quodammodo præscripsit, qua hodie templa pulcherrima conduntur. Nam ante Paulum V. vt aiebam, aliò distrahebatur idæa Vaticanæ Basilicæ. Occidenti Soli facies templi est obuersa decente ascensu; ac Tiburtis lapidicinæ glebis in antarum, coronarum, fastigiorum præclaram speciem expolitis. Extrà locus apertus ac patens, quinque præcipuis viarum eodem mittentibus: Alteriorum olim forum: qui, præter cætera, Romanam nobilitatem antiquo loci cognomento testati, in eo nuper ædificarunt. Itur tribus ostijs in vnam Aedis testudinem, dein conuersis angulis in Crucis schema dilatatam. Tres hinc atque hinc Cellæ versicoloribus lapidibus, picturis, tectorijs operibus, auroque excultæ. Tum ab vtroque latere mediani aditus. Dein explicata brachiorum instar amplitudo, exurgente Hemisphærio: quod laminis plumbeis coopertum, interiùs picturatis imaginibus, & quatuor è gypso intra loculamenta simulacris decoratur. Excipiunt cellæ minores duæ, non dispari à cæteris ornatu: tum apsidata extremitas, vbi præcelsam & principem ARAM nato Regum Regi, & octauum post diem circumsecto Farnesia Pietas dedicauit. At circumcludentes parietes quadratæ pilæ coniũctim structæ distinguunt, grauanturque capitulis foliosis, echino scalptis, & ionica voluta: superque deducto epistilio præstatisque symmetriæ corona. Infra coronam octo podia è marmore paulum à muro extant supra Cellarum arcus, & medios aditus: alia sex, prope apsidem, atque in transuersa testudine multum eminent. duæque sublimes organorum machinæ duobus impositæ auro præfulgent. In auersa fronte totius operis inscriptio est:

Templum Nominis Iesu.

Forum Alteriorum nunc Nominis Iesu.

Ornatus interior templi.

Et Aræ maioris.

Alexander Farnesius Cardinalis S.R.E. Vicecancellarius Pauli III. Pont. Max. nepos, cuius auctoritate Societas Iesu recepta primum fuit, & decretis amplissimis ornata, Templum hoc suæ monumentum & religionis, & perpetuæ in eum ordinem voluntatis à Fundamentis extruxit Anno Iubilæi MDLXXV.

Ad exitum Aede perducta Gregorius Pontifex, *cum per æstiuos calores ad Diui Marci de more versaretur: incidissetque dies B. Virginis Assumptioni sacer, quo die sacrorum solemnia in Sacello Pontificio celebrantur, nouam Aedem, quæ cum D. Marci pœne continens est, ad eum augendum celebrandumque diem sibi delegit. Itaque tum primum in ara maxima magnifico extructa opere sacrificari cœptum est. Aderat Cardinalium corona, cæteraque Pontificalis Curiæ pompa: multitudo vero tanta quanta noui templi facies, & nouus ille consessus illexerat.* Proximo anno *rediјt ad eum celebrandum colendumque diem, quemadmodum superiore anno*

Ex litteris annuis Societatis, an. 1583.

Ex ijsdem litteris an. 1584.

anno fecerat, Summus Pontifex. Qui hoc etiam magis ea delectatus est æde, quòd & paulo iam erat ornatior, & præclara quadam Eucharistiæ sede ac domicilio illustrabatur. Est enim multorum opus annorum, cùm magnitudine nobile, tum artis varietate distinctum: fulget auro, accensoque colore, plurimisque sacrarum historiarum argumentis illuminatur: vt quocumque figas obtutus nouo semper delecteris aspectu. Hæc ab Alexandro perfecta: cuius vt magnum nomen: sic magnitudine rerum gestarum æquari debuit. Accessit deinde par Odoardi Cardinalis Farnesij liberalitas, qui adiunctam Societatis domum Clemente VIII. Pontifice ædificare aggressus, aliquot post annis absoluit opere lateritio candentibus lapidibus interstincto. Latam insulam complexus, elegantem fabricam longo spatio circumduxit; vt domum illam, quam antea nostri ordinis homines primam dignitate, atque antiquitate dicebant, fecerit etiam inter præcipua Romæ ædificia non postremam. In ea hæc legitur inscriptio:

Domus Societatis Iesu ab Odoardo Card. Farnesio extructa.

Odoardus Farnesius Diaconus Cardinalis
Societati Iesu, qua pietate maiores sui nascentem
exceperunt, crescentem fouerunt, adultæ iam, ac
propagatæ Domum hanc primo lapide iacto extruxit.
Anno Iubilæi MDC. Aetatis suæ XXVII.

Pop. Ro. Gregorio XIII. statuam ponit.

Commemoratis Gregorij fabricis, postremo quid optimo Principi Roma vicissim constituerit, memorandum est. Nam Populus Romanus statuam ei marmoream in Capitolio dicauit: in cuius basi claro elogio hæc scripsit.

Duos Milliones aureorum.

Gregorio XIII. Pont. Max. Ob farinæ vectigal sublatum, Vrbem templis & operibus magnifice exornatam, H.S. DCCC. singulari beneficentia in egenos distributum, ob seminaria exterarum nationum in Vrbe, ac toto prope terrarum Orbe, religionis propagandæ causa instituta, ob paternam in omnes gentes caritatem, qua ex vltimis noui Orbis Insulis Iaponiorum Regum legatos trienni nauigatione ad obedientiam Sedi Apostolicæ exhibendã primùm venientes Romam pro pontificia dignitate accepit.
S. P. Q. R.

Templum S. Ludouici nationis Gallicæ.

Creatus ab eodem Gregorio Cardinalis Matthæus Contarellus Aedem S. Ludouici nationis Gallicæ eiusdemque nationis impensa magnifice erectam, ad exitum perducendam, & exteriorem faciem Tiburtino lapide luculenter extruendam curauit. Cellam ipse, in qua & sepulchrum sibi delegit, extructam ornauit perfecitque. Scipio eiusdem Gregorij Cardinalis Lancellottus Cellam item, in Lateranẽsi Basilica, atque ædes media in Vrbe spectabiles condidit. Aedes S. Thomæ Cinciorum ab iisdem restituta: quorum domos Campus olim Flaminius præsertim habet Tiberi propior: qui & Sanctacruciorum aliis gaudet, nunc vero etiam recentibus, & purpuratis. At Card. Antonius Maria Saluiatus præter suas ædes, SANCTI IACOBI templum eximium veteri subruto, & proximam domum ægrotis, molitus est. Nosocomium pauperum incurabilium auxit attributo censu: fabricam curandis fœminis, & magnos reddi-

Nouum templum S. Iacobi.

tus

tus adiecit. Idem Orphanorum Protector, Aedem S. Mariæ in Aquiro, pœnes quam ijdem incolunt, ruinæ obnoxiam magno sumptu instaurauit: Collegium Saluiatum instituit constitutis redditibus, in quo ex orphanotrophio delecti adolescentes ad studia litterarum alerentur. Idem orphanarum puellarum ad Sanctos quatuor Coronatos domicilium cōposuit: cum orphanorum domus aliquot post annis extructa sit. Collegiū Saluiatū.

Sixti V. & aliorum deinceps Aedificia. Cap. XII.

SIXTVS V. nouam omnino Vrbem videbatur animo comprehendisse, cum breui pontificatu tanta est opera molitus. Vastissimum HÆMISPHÆRIVM Basilicæ Vaticanæ, quod vix attolli posse credebatur, duplici camera, altera alteri subiecta festinatò perfecit. Insigne Sacellum Augustissimæ Eucharistiæ in Basilica Maioris Virginis, cuius fundamenta iecerat Cardinalis, Pontifex eadem magnitudine absoluit. Nouum in Palatio Vaticano PALATIVM, ex quo subiectæ Vrbis iucundissimus est prospectus, excitauit. Quod ab alijs Pontificibus deinde exornatum hodie ijdem incolunt. Idem scalas fecit ab Aedibus Vaticanis in templum D. Petri, quibus clam populo descenderent Pontifices. Easdem Aedes Bibliotheca Vaticana nobilitauit. Templum S. Hieronymi Illyricorum, quem titulum optauerat Cardinalis, noua molitione erexit. Xenodochium SS. Trinitatis apud Tiberim alendis vestiendisque pauperibus condidit, censuque abundè dotauit. Quatuor OBELISCOS, reliquias miraculorum veteris Vrbis, transtulit. Vnum in Vaticano stantem in media area ante D. Petrum collocauit. Trium, qui iacebant, minimum quidem à tergo Basilicæ Esquilinæ: alterum longe maius in introitu Portæ Flaminiæ: altissimum vero omnium ante Basilicam Laterenensem erexit: Cruci, quam omnibus superposuit, dedicauit. Ad eamdem Basilicam PATRIARCHIVM vetus Pontificum Romanorum partim vetustate collapsum, partim incultum ac deformatum, totum à fundamentis magnificentissime refectum, & picturatum ædificauit: ea laxitate, vt cum in eo Senatum seu Consistorium haberet, purpuratos Patres omnes, suis quemque cubiculis dispertitos acciperet. PORTICVM Basilicæ ad Benedictiones Pontificias adiecit. SCALAM SANCTAM, qua Christus Dominus in prætorio Pilati fertur descendisse, digniori loco, ante Sacellum Sancti Laurentij, seu Sancta Sanctorum positam nouis scalis, & clatratis porticibus cinxit. Sacella duo addidit: Sacrarij Præfectum, & alios ministros instituit. Pontificium Gregorij XIII. Palatium in Quirinali circumductis porticibus, & interiore Xysto amplificatum ingenti atrio laxauit. Columnas TRAIANAM, & ANTONINAM resarciri: in ea Sancti Petri inauratum ex ære simulacrum: in

Sixti V. opera.

Nouum Palatium Vaticanū.

Xenodochium pauperū. Obelisci erecti quatuor.

Palatium Lateranēse refectū.

Scala Sancta dignio ri loco posita.

in hac, S. Pauli collocari iussit. Aedem S. Sabinæ instaurauit. Aliquot vias aperuit, & direxit. A templo S. Crucis ad Basilicam Liberianam. Ab eadem Basilica ad Templum SS. Trinitatis in monte Pincio: quam vsque Portam Flaminiam destinauerat. alteram per Esquilinum, Viminalem, & Quirinalem ad Palatium S. Marci: alteram ad Portam S. Laurentij. Ab eadem ad Thermas Diocletianas. A Lateranensi Basilica ad Colossæum. Porro inter vias propinquas Liberianæ Basilicæ ingens vineæ, atque hortorum Perettinorum ambitus concluditur, quos adhuc Cardinalis inchoauerat, eleganti prætorio inibi extructo, vbi procul à strepitu habitaret. AQVAM FOELICEM in altitudinem Romanorum Collium ad Vrbem perduxi: in Colle primùm Quirinali, tum tota Vrbe publicis, priuatisque fontibus emergentem. Tres lapideos lacus, in quos ex arcuato ductu tribus ostijs primum effunditur, præter egregiam structuram, columnas & alia marmorum ornamenta, ingens MOSIS simulacrum offerentis aquam, & Hebræorum occurrens multitudo expressa lunensi candidoque marmore, commendant. Hæc ille in Vrbe. Ideoque Populus Romanis Sixto dicatæ in Capitolio statuæ inter alia subscripsit: OB VRBEM AEDIFICIIS, VIIS, AQVÆDVCTV ILLVSTRATAM.

Aqua Fœlix in Vrbem inducta.

Eius porro nepos Alexander Cardinalis Montaltus, Templum S. ANDREAE præclarum inter templa Clericis Regularibus condidit. Id postea insignitum est Cellarum ornatu; eius præsertim, quæ ab eximio non magis cultu, quam auctoris Maffæi Cardinalis Barberini nunc Pontificis, nomine effulget. Auget eius Cellæ dignitatem subiectus veteris Cloacæ sinus iniecto quondam S. Sebastiani corpore consecratus. Strozia item eo Templo insignis. Ibi ante, Ducum Piccolhomineorum Aedes, & FORVM SENARVM: nunc autem in nomen Apostoli cum ædificio vertit & nomen fori. Idem Alexander Clericis Regularibus minimis Aedem S. Laurentij in Lucina cum à Paulo V. impetrasset, amplas ædes coniunctas coemit, & attribuit. At Henricus Caietanus S. R. Ecclesiæ Camerarius cum è Gallia rediens Legatus indidem Monachos priscis S. Bernardi legibus arctiora sectantes, habitu vnicolores, & candidos, laxiore cucullo, & ad mentum dependulo, ligneis focculis, tibijs denudatis, in Italiam deduxisset, iisdem Aedem S. PVDENTIANAE, quam Rainulphus de Monteruco Vrbani VI. olim Cardinalis instaurauerat, iam vetustate fere consumptam, & à se restitutam, ijsdem ad sacra ministeria tradendam curauit. dein auxit pulcherrimo Sacello, in quo ipse humari voluit. Hieronymus Matthæius eiusdem Pontificis Romanus Cardinalis fundato Matthæiorum Collegio, quo præscriptus adolescẽtium numerus ad bonas artes educatur, stabile liberalitatis suæ monimentum cõstituit. Inchoata Sixti opera perfici mandauerat Vrbanus VII. cum inchoato vix pontificatu decessit; vir summus, antequam maximus diceretur. Gregorij XIV. tempora fabricis caruerunt. morbosa enim fames ademit potestatem fabricandi. Eius porrò fratris filius Paulus Cardinalis Sfondratus, cuius erga res sacras religionem comitata munificentia est, sub Clemente VIII. S. CAECILIAE aliorumq; SS. martyrum corporibus inuẽtis,

Templum S. Andreæ de Valle.

In eodem Cella Maffæi Cardinalis Barberini.

Clerici Regulares minimi.

Monachi S. Bernardi arctioris disciplinæ.

Collegiũ Matthæiorum.

tis, eodemq; loco reconditis, Ecclesiam ante ruinosam, & fatiscentem, mox restitutam, priscis renouatis, nouis pigmentis, arisque additis copiose ornauit. TVMVLVM vero Virginis vario marmore, pretiosisque incrustationibus pellucentem mira operum elegantia, atque opificum arte elaboratum, & cancellis obseptum, luminibus plus LXX. perpetuo ardentibus quasi Cœlum stellis illustrauit: Aedem Sacerdotibus, ministris, argenteis, & aureis vasis ac Sanctorum Reliquijs auctam hæredem ex asse reliquit. Octauius Parauicinus ab eodem Gregorio iussus Cardinalis, cum Aram principem templi S. Alexij, cui præerat in Auentino mirificè decorasset, ædes quoque in Vrbe perfecit.

Iam verò Clemens VIII. vt Aedem S. CAESARII, quam Sixtus V. expunxerat, inter Cardinalium titulos more antiquo referret: non longe à porta Capena luculenter restituit; tum Siluestro pronepoti creato Cardinali regendam attribuit. Collegium SCOTORVM, quorum patronus fuerat in purpura, vt Romanam fidem in patria tuerentur, fundauit, donauitq; prouentibus. Palatium Vaticanum, quod Sixtus V. ædificarat, laquearibus, cæterisque ornamentis præclare instruxit. Ex his Aula vulgo CLEMENTINA, picturis, fallente imaginum prospectu, & egregia opificum arte oculos tenentibus: tum specie marmorearum incrustationum inter spectanda Vrbis merito ascribitur. Basilicæ Vaticanæ quod fuerat extructum præclarissimè perfecit. Eiusdem opus est in Basilica Lateranensi Sanctissimæ EVCHARISTIAE diuinique Regis regia. Transuersam enim templi partem colorato elaboratoq; marmore, exquisitis picturis, inaurato laqueari, segmentato pauimento pulcherrimè ornauit. Erant in templo, prope apsidem veteres quatuor æneæ columnæ striatæ. Eas lamellis auri coopertas, basibus, spiris, capitulis ęffultas, coronam, & fastigium ex ære inauratum sustinentes ad aram composuit. Hæc introrsus adstructa parieti viridibus columnis œbalij marmoris, alijsque discoloribus lapidibus insignis splendidum præ se fert gemmis & auro conditorium, quo Sol vitæ contegitur. Contrà, Organi vegrandibus tubis admirabilis machina nixa croceis è marmore columnis, inauratis è ligno præcincta, alijsque præclaris ornamentis sursum deorsum illuminata. Idem Capitolium, vt supra dicebam, pro loci dignitate, excoluit. Demum in Aede Virginis super Mineruam sumptuoso SACELLO gratus Pontifex parentum memoriæ monimenta posuit: quorum marmoreas effigies super vrnam varij lapidis nitentes in cubitum numerosa nobilium capitum, & purpuratorum ex Aldobrandino genere corona circumdat.

Opera Clementis VIII. Aedes S. Cæsarij. Collegiũ Scotorum fundatum

Sacellum Clementis in Templo super Mineruã.

Horum præcipuus Petrus Clemẽtis nepos S. Nicolai in Carcere Cardinalis; qui antiquæ illius ædis faciem plastico artificio cõformatam dealbauit. Postea vero Transtiberinam, cui præerat VIRGINIS MATRIS Aedem elato altius tecto, cælato inauratoque laqueari, restitutis, tunicatisque marmorato parietibus splendide instaurauit. Eiusdem HORTI per quam amœni sunt in Quirinali: qui & miracula picturarũ in ædibus, & multitudinem statuarum inter vireta, & veteris picturæ fragmentum

repertum à pastin atoribus spectanda exhibent. Idem porrò vetustam Aedem ad aquas Saluias renouatam extruxit: locum S. PAVLI Apostoli martyrio, & trium fontium, qui ad saltus præcisi capitis emanarunt, miraculo insignem ornauit. Eodem Pontifice Basilicam S.PAVLI non longe sitam Monachi Cassinenses, dealbatis muris, erectisque altaribus, apsidem præsertim picturis, & marmoribus. in hanc quæ cernitur nobilem formam redegerunt: ijdemque postea refecto S. CALLIXTI templo in Transtiberina regione, adiectam Cœnobij partem magnifice ædificarunt. Per idem tempus Cæsar Cardinalis Baronius, cum Annalium volumina æternitati conderet: Aedem SS. NEREI, ET ACHILLEI collapsam ornate reparabat: S. Gregorij monimenta prope eius Aedem, ædificatis, aut restitutis minoribus ædibus instruebat. At in valle Quirinali templum S.VITALIS vetustissimum, & ruinæ obnoxium Isabella Feltria Ruuerea Bisignani Princeps fundata apside, nouaque structura directum firmatumque, totum picturis, & ara decorauit. Cardinales vero, Andreas Perettus vetustissimam Aedem S. ANGELI in foro Piscario tectorijs operibus: Bernardus de Roxas & Sandoual Aedem S. ANASTASIAE eleganti pronao ante frontem excitato quam nuper collapsam Vrbanus VIII. mansuram restituit: Bartholomæus Cæsius Aedem S. MARIAE in Porticu coloratis imaginibus exornarunt. Hanc vero postremam in area domus Sanctæ Gallæ patritiæ olim erectam Ioannes I. Pontifex scribitur dedicasse, reposita inibi admirandæ Virginis imagine, quæ religiose colitur, manu Angelorum, vt fertur, depicta. Restituit deinde Aedem Gregorius VII. tum Hugo Verdala Cardinalis, & magnus Melitensis militiæ magister: quibus Cęsij pigmenta accessere.

Aedes S. Pauli ad tres fontes.

Aedes SS. Nerei, & Achillei refecta.

Templum S Vitalis restitutũ.

Templum S. Mariæ in Porticu.

Iam vero, Pauli V. in exornanda Vrbe singularis cura, & diuturno Pontificatu festinata studia fuere. Ex eius vita Ciacconio addita placet Paulinas fabricas enumerare, paucis omissis quas ante commemorauimus. *A Cœlitum Regina Virgine auspicatus, contra SACELLVM in Basilica Esquilina à Sixto V. Dei nascentis incunabulis erectum, alterum Deiparæ Matri, quantum nusquam Romæ esset, ædificare aggressus est. In eiusdem Sacelli iam perfecti aram ex antiqua templi ædicula eiusdem Virginis IMAGINEM Lucæ Euangelistæ manu depictam, cunctis gentibus venerabilem transtulit, inusitato spectaculo. Fulgebant vndique parietes sericis, auroque intextis peristromatis: & imperata omnium ordinum supplicatione circumuecta cælestis effigies lustrauit Esquilias, purpuratorum Patrum Senatu, populoque Romano prosequentibus. Ipse Pontifex ad ostium Basilicæ Reginam argenteo ferculo sub vmbella magnifice subeuntem obuius ac venerabundus excepit, & in Sacelli ara deposuit. Porrò Sacellum totum quidem admirandum, & variegatis lapidum crustis, simulacris è pario marmore, picturato inauratoque hemisphærio, sectili pauimento, præclaris artificum operibus, cum priscis Cæsarum molibus conferendum. Sed ARA præsertim admirationis modum excedit, Virgini destinata sedes. Ea gemmis* (hæc de ara ex autographo scriptoris adiecimus à Typographo prætermissa) *ære, auroque consi-*

Pauli V. opera.

Ara insignis lapidibus pretiosis coagmentata.

conficitur. Quatuor columnis striatis ex Iaspide sustinetur: lapidis purpuram maculis albis intercurrentibus: tereti stria ex ære inaurato segmentatos canales distinguente. Ex eodem lapide stylobatæ purpurant. plinthi, thorique cum cimatijs ex ære inaurati sunt: vti spira, & capitula columnarum. Ex eodem epistilium & corona: Zophorum decorat Iaspis virgatus, ac spiris, vt in Alabastrite conuolutis, maculosus. Intercisi fastigij coronam Cœlitum ex ære expressa iuuenili forma simulacra insident. Ipsum porro medium ornant virginales niues olim in Esquilinum collem delapsæ: ac splendido toreumate Pontificem templi limites designantem spectantibus similes auratæ circumfunduntur imagines. At infra epistilium, oram intercolumnij quaqua versum claudit quadrangula, & turgens in astragalos, æquata in tænias iaspis: circuitque immissæ instar tabulæ expansum sapphirum, colore cœlestis haud absimili, & stellarum radios imitantem, auro internitentibus venis. Sapphirino illo tamquam Cœlo Superi auro splendidi circumuolitant, quadratum in medio loculum pretiosis lapillis, gemmisque coagmentatum sustinentes. In eo solio maiestatis augustam VIRGINEM Paulus collocauit, accensis perpetuò cereis, & lychnuchis lampadum igne fulgentibus. Ad eamdem Basilicam elegantissimas ædes excitauit: in quibus nobile ODEVM plurifariam diuisum SACRARIVM: æditius, & Canonicis Liberianis, sua cuique, mansiones distributæ: Vbi Paulo æneum habitu Pontificio SIMVLACRVM ijdem posuerunt. Ante vestibulum templi COLVMNAM ex antiquo PACIS delubro translatam, superstante Virginis Matris cum Filiolo inaurata effigie, basi impositam erexit. Eodem tempore D. PETRI templum, templorum miraculum aliquando perfecit. Ad eius laxandam aream ædes Innocentij VIII. peramplum atrium ambientes, aliaque veteris structuræ demolitus, multa splendidè ædificauit, aut restituit ad præsentis elegantiam temporis. Bibliothecæ Vaticanæ TABVLARIVM insuper addiditquo Pontificia diplomata continentur. PAVLAM AQVAM, magnum aquæ flumen XXXV. ab Vrbe milliario, opere subterraneo, & arcuato in Ianiculum perduxit: deijcientem se in iacentia Transtiberinæ regionis, inde cis Tiberim super pontem deductam in vsum reliquæ Ciuitatis diuisit. Eadem gemino ab Vrbe lapide, facto diuortio, sinistrorsus Vaticanum petens, hortis pontificijs in plurimos, pulcherrimosque fontes emergit: tum in subiectam ædibus aream, totamque Leoninam Vrbem copiose per lacus, & salientes effunditur. Quirinales Pontificum AEDES augustissimo Sacello auctas, duplicibus scalis, pluribus & ingentibus aulis, porticibus, varioque Conclauium ordine perfecit. Publica HORREA amplificauit. Domum pœnitentium fœminarum incendio pœne consumptam restituit, auxitque propinquis ab ædibus, aperta, & interstrata via, secreuit. In sylua Tusculana Eremitis Camaldulensibus templum posuit. Diuæ AGNETI aram peregrinis marmoribus fulgentem, sub qua requiesceret, dedicauit. In hæc tanta opera impendisse dicitur aureorum supra vicies quinquies centena millia. Porrò vt ædificatis refectisque monimentis amplissime Vrbem

Ara B. Virginis.

Locus in quo est Virginis imago.

Secretarium nouum templo adiectum.

Pauli statua à Canonicis erecta.

Templum D. Petri absolutū.

Aedes Pōtificiæ auctæ:

excoluit sic eius augendæ contentio promanauit ad Ciues, decorum ratos decorare patriam imitatione Principis. Tum in Vrbe passim ædificia vel antiquioribus dirutis noua substituta, vel eadem instaurata, & exculta sunt. Quin etiam confluens ad rerum copiam multitudo cupide in vacuo ædificauit, vbi antea Romanos per montes solitudo erat. Nam inter Collem Hortulorum & Quirinalem, ad Pilam olim Tiburtinam, & Circum Floræ, in rectum dimensi vicorum ordines ciuilibus tectis frequentes. Aliæ in foris quondam Cæsaris, Augusti, Neruæ excitatæ domus; aliæ in Suburra, Vico patricio, Quirinali valle, Esquilijs Viminali erectæ: aliæ trans Tiberim ad Augusti Naumachiam, hortosque Cæsaris, tanto locorum interuallo productæ; laxatis vbique, vel directis ad lineam, vel apertis nouis, constratisque viarum spatijs. Vt iure Paulus, non quemadmodum Augustus, gloriari potuerit: se Vrbem ex lateritia marmoream, sed ex priore alteram relinquere. Propter hæc publico decreto Populus Romanus marmoream tabulam magnifico titulo insculptam, affixamque extrinsecus fronti Aedis S. Francisci trans Tiberim eius memoriæ dicauit:

Aucta Vrbs ædificijs.

Paulo V. Pont. Opt. Max. quòd Vrbem augustissimis templis, & ædificijs illustrauerit: Transtiberinam regionem vberrimis riuis ex agro Brachiano supra Ianiculum ductis irrigauerit; nouis olerum hortis in pomaria domosque distributis Cœlo salubritatem reddiderit, priuatorumque censum auxerit: vijs quà apertis, quà amplificatis directisque, insignia SS. Benedicti, & Francisci monasteria, portamque Portuensem in nobiliorem prospectum dederit; expedito vtroque Fabritij pontis aditu, & scalis ad Tiberis alueum deductis Ciuium, peregrinorum, nautarum commodis contulerit, S.P.Q.R. publicis ad Deum votis atque muneribus fœlicitatem precatur MDCXI.

Tiberis Paulo Pōtifice inundat.

Omitti postremo non debet, quod cum Tiberis Paulo Pontifice bis inundasset, semel mitius, & humilioribus tantum locis. latius iterum & violentius, multæ domus in ripa fluminis prolapsę sunt: & pars spondarũ Aelij pontis sublata, ne fluuio tumescenti obstaret. Has deinde Paulus pulchriores refecit. Domus etiam quæ ceciderant restitutæ: Vrbis non minus decori quam incolumitati prouisum. Qui vero primus omnium Paulum est imitatus Scipio Cardinalis Burghesius, vetustã Aedem S. SEBASTIANI ruinosam, & rudi antiquitate informem ad huius æui prolitiorem normam instaurauit: Aras, Tholum, laquear, aliaque interiora ornamenta congessit, duplicẽ aditum extrinsecus laxauit: Porticũ fronti adiecit: descẽsum & scalas ad inferiores cryptas: religionem sanctissimæ martyrum memoriæ addidit. Idem præter faciem Aedis Virginis Victricis in Quirinali, de qua supra sermo fuit, S. GREGORII ad Cliuum Scauri exteriorem frontem plurimis ab imo gradibus sublatam, saxisque Tiburtinarum latomiarum artificiose candidam in altitudinem perpolitis, ita collocauit, vt interius atrium laxauerit, nitentesque pilis quadripartitas porticus ante templum statuerit. Id opus cum vita absoluit. Sed multo ante Templum S. Chrysogoni, quod moderandum ab ipso Paulo mode-

S. Sebastiani Aedes restituta.

S. Gregorij Templum eximia fronte instructum.

moderatore antequam Pontifice acceperat, restitutum, coaceruatis picturæ, læuigatorum gypsatorumque parietum, marmorum, altarium, laqueati inauratique tecti, atque exterioris porticus ornamentis, inter illustria reddidit. Burghesiorum Aedes in Campo Martio Tiberi propinquas in eam amplitudinem produxit pulcherrimo peristylo, multiplicatis aularum, & conclauium ordinibus, solario subdiali, porticibusque in fluuium obuersis, conclusis hortis, explicato complanatoque foro, vt in quauis regia nemo plura desideret. Accessere, ingens additamentum, Aedes è regione extructæ. Quæ etsi aulicorum commodo paratæ sunt, aulæ tamen dominos præ laxitate videtur allicere. Domum Piam quæsito præsertim extrinsecus ornatu perfecit. In templo magnæ Virginis supra Mineruam ingentia organa duo, & auro intermicantia molitus est. Extra portam Collatinam; vbi olim aliquam partem hortorum Pompeij fuisse diximus, VILLAM, & in ea pulcherrimas Aedes extruxit statuis, priscis toreumatis, pictis tabulis, & alijs ornamentis abunde refertas. In villa præter amœnitatem locorum immensitas, apricæ accliuitates, & prospectus, vmbræ, vineta, auium ferarumque viuaria spectaculo sunt. Idem dirutis Constantiniarum Thermarum reliquijs nobiles in Quirinali ædes inchoauerat quas deinde auctas. Card. Bentiuolus perfecit.

Aedes Burghesiorū. Villa Burghesia.

Quo tempore Aedes quoque ROMANO SEMINARIO paratæ sunt. Nam plures domus ad Templum olim Antonini coemptæ: duæ maiores ad idem culmen sublatæ. Pauli Pontificio stemmate decorata frons: tum duplicis porticus, Triclinij, & cubiculorum ingens additamentum, Aulæ præsertim, in qua præter alias litterarum exercitationes, per Bacchanales ferias minora seu comica dramata: rarius autem latino metro insignes Tragœdias habere solet nobilis iuuentus non sine Romæ admiratione ac plausu. Tum quoque commendata est Michaelis Angeli Tonti Cardinalis liberalitas, qui Collegium Adolescentium instituit addiscentium bonas artes, quod ab eodem Nazareno pridem Archiepiscopo Nazarenum dicitur. Alios suis in Aedibus Dominicus Card. Gimnasius ad cultum doctrinæ educari iussit, luculenter ædificatis, & auctis; quibus deinde vetus S. Luciæ templum à fundamentis renouatum, & Moniales collata ab se pecunia dotatas inclusit. Paulo ante insignes Aedes Matthæiorum in ampla insula perfectæ sunt, cum alteras similis magnificentiæ auerso in angulo anteà fecissent. Eorum quoque in extremo Cœlio Monte, quà planus, & postea decliuis se demittit in vallem, vbi olim Piscina publica, horti laudantur, vmbris, & arborum opacitate amœni, priscisq; marmoribus, ac simulacris locupletati, lacus ibi & salientes plurimi, aquis vel in aditu occulte erumpentibus ad spectatores irrigandos. Sed hortis recentibus alij etiã Romani colles celebrantur. In fine quidẽ Esquiliarum Horti sunt Federici Cardinalis Cornelij ad veteres arcus Neronianos Aquæ Claudiæ: quibus sua peculiaris laus, quod nobilẽ florum in areolarum puluillis, citrorumque sobolem in vasis viridarijs educant. Earũdem pars Esquiliarum, & Viminalis Hortos Perettinos habet. His præter tonsilium fruticum circũeuntes ordines, & areolarũ amœnitatem

Seminarium Romanum. Collegiũ Nazarenum. Horti Mattheiorum.

tatem, duo sunt prætoria pulcherrima, copia fontium, & statuarum: immensa patent magnitudine, expatiantibus virentibus pratis, pomarijs, & vinetis fructuosi. In Palatino Farnesij, quà editiores sunt, quodammodo pensiles, antiquos super Palatij fornices strato solo, nec admodum alta terram virescunt. Non vnam planiciem ijdem inferiores nobilium vmbra & viriditate arborum conuestiunt. Non longe ab his, in capite olim Suburræ post templum Pacis, Cardinalis Pius cultissimos habet, qui candidis ædibus constructis nouam dignitatem amœnitati conseruit. In Pincio, & colle quondam Hortorum Ludouisij, sylua, statuarum copia, Xystorum opacitate, prætorij ornatu, & pictis tabulis insignes. De alijs alibi. Sed vt ad ædificia redeamus, In Transtiberina regione excalceati Carmelitæ Deiparę Virgini Aedem, & adiunctum cœnobium posuerunt. Nocturno autem ex incendio nobile Templum S. Caroli, vulgò ad Catinarios ædificatum est. Nam cum æstiuis feruoribus congestum, constipatumque in amplo fœnili fœnum incaluisset; concepto igne sponte exarsit, vicinamque materiariam apothecam ingenti asserum, & tabularum copia refertam comprehendit. Nihil illa nocte Roma vidit illustrius; tanti flammarum vortices sereno cœlo vndauere. Excita vicinia, nihil quisquam domi retinuit. quidquid erat clausum publicè exposuit, aut alio exportauit imminentis incendij metu. Et sunt fere domus plebeiorum vetustæ, aridæ, ruinis obnoxiæ, & flammis pabulum daturæ frequentibus lignariorum, & linariorum officinis. Arserunt ædes propinquæ, nec modicæ. Quare patefacta area, templo delectus est locus, Bernabitis Patribus honores S. Caroli promouentibus. Sed magno operi opes defecerant. Cum opportuna religione Ioannis Baptistæ Lenij Card. prouisum est; vt magna vi pecuniæ testamento legata, quod imperfectum manebat, perficeretur. Porro templum quadrangula forma, medio tholo altissimè exurgente constructum quà retractis, quà prominentibus concamerationum partitionibus, & albario tectis, inauratisque, inter eximia Romæ numeratur. Alterum in via Flaminia templum S. Carolo latius, ampliusque inchoatum Transpadani præsertim, & Insubres perficiendum curant. Cæterum alia duo incendia decorem Vrbi contulere. Alterum prope Pantheon: ibique Patres signati Cruce ministrantes ægris, qui templum S. Mariæ Magdalenæ auxerant, & ornarant, vsi ruinis domorum, aream ante templum laxarunt, concinnam domum è regione statuerunt. Alterum prope Campum Floræ; vbi ædibus S. Hieronymi nocturno igne ferme consumptis, eas sospito candore vestitas instaurauit Franciscus Cardinalis Barberinus.

Horti Farnesij. *Horti Cardin. Pij.* *Horti Ludouisij.* *Templum S. Caroli.* *Card. Lenius templū S. Caroli absoluit.* *Aliud tēplum S. Caroli.*

Hæc ad Vrbani VIII. Pontificatum referenda sunt. Ille vero adhuc Purpuratus Princeps peramplas, & lautas ædes, ad porticum olim Pompeij, cum Carolo fratre, vbi ambo degerent, ædificarat. Exin Pontifex, præter ea quæ memorauimus, PALATIVM Vaticanum pro eius dignitate excoluit: multa ad commoditatem Pontificum, & aulicorum vtilitatem composuit. Ambulationem Gregorij XIII. camera fatiscente tecto muniuit: sublapsæ identidem parietum loricæ, quibus cosmographicas

Vrbani VIII. opera.

phicas

phicas per tabulas Italia eleganter expingitur, pristinum pigmentorum splendorem induxit. Templum nobile CONSTANTINI Baptismo nūc einsdem iussu sumptuque perpolitis columnis, concinnatisque earum capitibus, & basibus: dealbatis, magnaque ex parte vestitis marmore parietibus, laqueato inauratoque tecto collucet. Spatium in medio clausum circulatis cancellis, continensque salutaris aquæ fontem pretiosorum lapidum incrustationibus operitur: laqueare inauratum. cælatumque cætero apparatui respondet. Aedem Sanctorum COSMAE, & DAMIANI idem præclarè exornatam illustrauit. Nouum S. Martinæ Templum, quod Franciscus Card. Barberinus ædificat, Vrbanus fronte Tiburtini lapidis exornat. In Quirinali perennis erat memoria S. Susannæ ad duas domos. Nam cum illa Diocletiani Cæsaris neptis paternam domum habitaret: haud longe Caius Pontifex ex eodem Cæsaris genere Virginis consanguineus alteram incolebat. Sed cum Susannæ domus eiusdem purpurata sanguine inaurato templo resplendeat; quæ CAII Pontificis fuerat, nusquam apparebat. Parietinæ tantum rimosæ caducæq; sine aditu, sine tecto haud procul extabant. Hanc igitur alteram domum habitatam olim S. Pontifici desertam, & ignotam Vrbanus in nouum elegansque templum nitide formauit, vt simul Ecclesiasticæ antiquitati, Sancti Pontificis venerationi consuleret. At in eodem Quirinali, palatij Pontificij hortensis amœnitas disclusa viridi septo à via publica prope omnibus sponte, atque intutè patebat. Ea nunc cingitur circumstructo muro in modum ARCIS pari securitate ac pulchritudine. AREA, quæ ante palatium vetusti ædificij latissimo fundamento subturgebat, magno lapidariorum sudore demissa & complanata. Terreus agger è regione Palatij, ex eiusdem vetustæ molis ruina in magnam altitudinem exurgebat; subducta humo est exæquatus. AVLA Palatij præcipua, quæ pilis lateritijs haud satis fulta ruinam minabatur, iisdem tiburtino lapide refectis solidata est. Aucti HORTI adiacentes. Obstabat obiectus collis, subiecta vallis. Asportantes multorum manus ille sequutus decreuit in planiciem: valliculam repleuit iniecta, & aggesta humus, cui sustinendæ directa ingenti mole substructio est. In fine hortorum ad remittendas interdum curas adiuncta domus. Horti verò æquata planicie iam in immensum excurrunt. Recti in illis, lōgissimiq; Xysti, tonsilibus cincti plantis, myrto, buxo, cupresso, lauro, iunipero, citro: innumeri fontes: stationes cameratæ flexilibus ramis, semperque virentibus folijs: spatia dispertita pomis, & floribus. Hic fraga, & rosa, & cætera veris familia: illic arborum fœtus, & grauis autumnus. E planicie mollis cliuo descensus, & adiacens inferior campus malorum medicarum ferax: tum platanis inumbratus Hydraulam ab Sole defendit, aquatilium machinarum quasi Reginam, pluribus vndique fontibus coronatam.

Templum in quo Baptizatus est Constantin. exornatū.

Horti Quirinales amplificati.

At extra Vrbem Vrbanus ad mare Tyrrhenum, & Ciuitatem veterem seu Centumcellas PORTV ædificato, totius Europæ emporium Romanæ dignitati, & commodis aperuit. Id sanè opus multi Pontifices antea aggressi fuerant, quos rei molitio, & sumptus magnitudo, ac fremen-

Portus ad Centumcellas.

tium

tium vndarum insani æstus retardauerant. Quippe sabulosum littus, & importuosum Austro opponitur, fluctibusque recurrentibus verberatur ex alto: nec vllo introrsus retracto sinu curuatur, quò, subsidentibus procellis, naues se tuto recipiant. Oppidum porrò conditum est, prope antiquam Vrbem Centumcellas, eiusque vestigia situm. Quam in eo Tusciæ tractu, Pyrgis veteribus longiùs paululo summotis Geographiæ nobiles scriptores recognoscunt. Vrbem seiungunt à portu mœnia, quæ interiecta semita, parum distant à mari: eorumque extrema claudit læuorsum arx quadrangula: bellicisq; tormentis, & quatuor munita turribus Vrbem, ac portum, cui imminet, propugnat. Hinc secundùm mœnia sinuatur retrorsum portus: dein dextro tamquam cornu moli coniũgitur: quæ continenti primùm recto opere commissa, postea in vndas excurrens: tum cubito veluti flexa sinum fere quadratum efficit, spatioso aditu ad ingressum nauium relicto. Hoc sinu anguloso, quem extrinsecus muniunt cuneata propugnacula, statio ab omnibus ventis tuta præbetur nauigijs: hic hibernant pontificiæ triremes, quò per lapideos gradus facilis est è mole descensus. Verum è sinus aditu nouum de integro, & curuatum molis quasi brachium pelago est deductum; vt alter efficeretur sinus: qui primus ex alto inuectis patet, vulgarique appellatione, portus dicitur. Quoniam autem exæstuantis, & profundi maris altitudinem æquari necesse erat, sic nexus operum est compactus. Ingentia saxa magno labore ingerebantur: atque ea iniectis alijs, alijsque onerata, etsi aquis absorbebantur, substratam tamen, patientemque oneris struem attollebant. Quæ vbi ex aqua paululum eminere cœpit, tum iunctis lapidibus moles superstructa est in ludibrium maris, & nauium quietem. Igitur brachium, quod cœptum ab sinus introitu, curuato ad Vrbem littori haud impari flexura respondet, rotundo tamquam propugnaculo terminatur: quemadmodum altera munitio, quæ ab æquali propugnaculo inchoata, pari etiam curuatura ad arcem fertur, continuatque molis structuram tendentem ad Vrbem. Inter hæc duo munimenta libero mari panditur ostium portus, quò naues tutò commeant. Sed quoniam Austro opponitur euolutos longe fluctus inuehenti, altera contra ostium, scopuli instar iacta est non modico interuallo moles, ostio portus obuersa. Id validum est frangendis procellis ac fluctibus munimentum. Cæterum forma portus nec ouatę, nec orbiculatæ par, inter illas media latissime panditur. Quo perfecto data à Pontifice immunitas vectigalium commeantibus: & allecti institores loci securitate, lucri spe: copięque mercimonij Romæ consultum. Hæc à munifico, optimoq; Pontifice, præter ea, quæ diximus, perfecta sunt. Ideoque in Templo Virginis ab Ara Cœli Senatus Populusque Romanus horum gratia, aliorumque beneficiorum, quæ in Vrbem, & Ecclesiasticam ditionem, contulit, insigne illi rerum gestarum monimentum posuit:

Leander in descriptione Italiæ.

Sinus in portu, & statio triremium.

Quomodo portus extructus.

Monimentum positum Vrbano VIII.

VRBANO VIII. Pont. Opt. Max. quòd Vrbem grassante per Italiam acerbissimæ pestilentiæ lue incolumem seruauerit, & sparsa alicubi contagionis semina properè extinxerit: quod Dominatum Ecclesiast. peropportuna ditio-

ditionis accessione amplificauerit: quod Italiam eductis iam ad prælium aduersarum partium exercitibus, in ipso pugnæ procinctu summa fœlicitate pacauerit: quod Romam Aelia arce in meliorem formam redacta, magno æneorum tormentorum paratu, & copiosissimo armamentario, fines vero Arce Vrbana à fundamenti excitata, Vrbesque alias complures firmissimis operibus muniuerit: quod Traiani portu ad Centumcellas restituto perfectoque, varijs opificiorum generibus vbique inductis, rei frumentariæ inopia ingenti sumptu subleuata, quà templis exædificatis, qua refectis ornatisque, ac temperata verèque paterna dominatione populorum commodis vigili cura prospexerit,

S. P. Q. R.

***Aeternum** memoris gratique animi monumentum posuit.*

Ann. Sal. MDCXXXII.

At Franciscus Card. Barberinus Ducis Sfortiæ coemptos hortos in Quirinali magnificis operibus exornauit. Possederat, vt dixi, Cardinalis Carpensis, deinde Sfortiæ Duces prætorio amplo lautoque instruxerant, quod è priscis fundamentis sedilium Circi Floræ exurgebat. Igitur quà in Septentriones obuersa AEDIVM præcelsa FACIES longissimè producitur, primum nouis suffulta fundamentis, tum pro eadem æquato stratoque latissimam in aream solo, cæmentitio muro onus sustinente, solidatur. Eamdem marmorato in lateritiæ tunicæ speciem loricant: explicant regiam subgrundiorum coronam: mœniana in medio collocant, non sine multarum viriditate è vasis frondentium arbuscularum: procurrentibus cingulis ad æqualia interualla distinguunt: imponunt fastigia fenestrarum: intrinsecus aulas ornant, plurima reficiunt, instruuntque cubicula. Verum ad Solis occasum reuocant introrsus ædificium, & nouas ædes eximia descriptione erigunt: quas altera, ad oppositæ æqualitatem, extante parietum tamquam ala concludunt. Quod inter has medium resilit, porticibus euehunt: quarum inferiores multipliciter patent: superiorum aliquæ continuato muro obstructæ, quoniam perlucidis specularibus omnes teguntur, procul visentibus indifferenter arcuatos hiatus videntur efficere. Picturis Petri Berettini Aula memorabilis. Scalæ in quadrum, & cochleæ formam redactæ, columnis nobiles. Pluribus contignationibus, fatigato per multitudinem obtutu, expatiantur conclauia. Inter cætera ibi Francisci Cardinalis visenda Bibliotheca; in qua incertum, vtrum sit admirabilior amplitudo, & ornatus, an nuceæ materiæ scalptura, columnis & coronis distincta, an pluteorum vndeno ordine duplicem per ambulationem recurrentium concinnitas: an voluminum copia innumerabilis, an propensa in liberales disciplinas studia Principis; quem tanta rerum moles non modo non retardat à curis sapientum, verum ad hæc amœna diuerticula sensim pellicit, & quasi è curiæ tumultu ad doctrinarum quietem inuitat. Nec parum Aedium illarum gloriam amplificarunt sacrarum spectacula fabularum. Neque enim theatralibus in ludis Roma quidquam laudaret illustrius, quam nuper aut peregrinum ALEXIVM, aut THEODORAM à liberatore

[Margin: Aedes, & Horti Barberinorũ in Quirinali. Facies ædium ornata.]

[Margin: Bibliotheca Francisci Cardinalis.]

[Margin: Musica dramata data in ijsdem ædibus.]

tore dimissam. Inchoat fabulam, perficitque concentus. Modos Musici Romani, hoc est Musicorum reges agunt. Machinamenta, & automata plusquam regia. vsitatum quippe ibi transuolare cum leui nube, cum igne erumpere, cum pegmate euanescere: maria terris enasci: valles ascendere, montes subsidere, alium in orbem momento transmigrare: sensu periucundo sequi triumphantes Diuos, ac Cœlum curru sulcantes. Nam choros, saltationes, syrmata personarum, & reliquum Choragij apparatum haud facile sit animo æstimare; tanta sunt, quæ videntur. Ab his spectaculis ad hortensia transitur, quoniam & illic croceis, vt olim cum odoribus agitur fabula. Quidquid vspiam floreum apud nos viuit, in illa veris scena primas sustinet: exitu quidem Tragico; nam & florum regibus vitæ caduca sors: & quibusdam vel in primo actu sanguis purpurat. Hi verò è fœcundo solo perennitatem possent haurire, si vellent: in quo perennant Apes melliferæ, ac cœleste pabulum non tam libant, quam refundunt æque in flores, ac florentem in Vrbem virtutibus, & otio Pacis. Eodem tempore Antonius Francisci frater Cardinalis Aedem vetustam S. AGATHAE egregijs operibus instaurauit, ornauitque: porticum exteriorem extruxit. Antonius vero Cardinalis S. Onuphrij Vrbani VIII. frater suo fratrum Capucinorum Ordini Cœnobium, cum Templo condidit, vt monet addita inscriptio:

Mira in iis machinamenta & spectacula.

Florea hortorum amœnitas.

Aedes S. Agathæ restituta.

Fr. Antonius Barberinus S. R. E. Presb. Card. S. Onuphrij, Vrbani VIII. germanus frater Templum immaculatæ Virgini Conceptæ, Capuccinis fratribus Cœnobium à fundamentis erexit.

Primum Lapidem sub ara primaria posuit Maximus Pontifex. Templum pro familiæ instituto vindice Euangelicæ paupertatis, ornamentis instructum. Domus ampla, & fratrum conuentibus, quos capitum numero frequentissimos habent: opportuna. Idem COLLEGIO NEOPHITORVM in veteri Suburra domum extruxit; Collegio PROPAGANDAE FIDEI sacram Aedem sub monte Pincio.

Templũ S. Ignatii à Card. Ludouisio extructũ.

Sed intra Romani Collegij ambitum Ludouicus Ludouisius fratris Gregorij XV. filius & Cardinalis Vicecancellarius, S. IGNATIO LOIOLAE, quem Sanctorum numero Gregorius ascripserat. Templum inchoauit. Primum lapidem ipsemet in fundamenta iecit die septima Augusti, octaua ab Ignatij anniuersarijs sacris. In lapide, & aureis numismatis vnà demissis inscriptum erat:

Ludouicus Cardinalis Ludouisius S. R. E. Vicecancellarius Ignatio, cui Gregorius XV. Pont. Max. patruus Sanctorum cultum decreuit, colendo Templum extruxit, Anno MDCXXVI.

Inchoatum strenuè moliri cœpit: sed molis magnitudo ipsa per se moram fabricauit. Itaque sex post annis vita functus ad summam iam expensam tantum supremis tabulis adiecit, vt ducentis aureorum millibus opus longe pulcherrimum ex animi sui sententia staret. Porro templum in ampliorum huius æui templorum formam descriptum est, & figuram Crucis: cuius pars ima longior quam summa, transuersæ æquales. Ternæ in imo peramplæ Cellæ ternis sibi obuersis respondent, & suo quæque

cholo

tholo sublimes camerantur. Postea maius Hemisphærium; quod duplici globosaque concameratione fornicatum exteriorem altissime prouehit, interiorem deprimit ad iucundiorem prospectum. Tum singulæ hinc, atque hinc cellæ paulo minores, suas quæque fores introeuntibus aperiunt, alteras è via publica, alteras è secretario & domesticis ædibus. Tum templi, & principis aræ sedes. Sed quod rarius hodie huius generis templa sortiuntur: ad interiectus aditusq; Cellarum quadraginta & octo marmoreæ columnæ singulari ornamento constitutæ. Pilæ autem medium templi intercurrentes è tiburtino lapide, perpetuis à summo ad imum canalibus striatæ capita sustollunt de more Corinthio, eodemque conformatum epistilium, zophorum, atque è mutulis prominentem coronam. Hinc paries paulum rectus minorem vsque proiecturam, deinde sinuatur in fornicem, qui zonis prosilientibus, retractisq; cauis, & loculis ad inserendas plastarum imagines distinguitur. Frons Septentriones spectans, quo & vicinũ Pantheon vergit, candidis commissa glebis Tiburtinarum lapidicinarum latissimè, altissimèque consurgit. Porro sub templi sinistro latere fuisse molem Circi similem suspicor, inchoatæ ab Aede S. Mariæ in Aquiro, ad quam Equorum cursus cum ædificio. Idem indicat magna pars Obelisci prope collocata, & in vicinia minora eiusdem fragmenta: & perpetuum latumque fundamentum repertum secundum Templi longitudinem, forsan ad porticus, & sedilia. Idem Cardinalis Collegium Hibernorum fundauit, & Patribus Societatis regendum commisit. Quo tempore Germanici Collegij per lapsum ruinosæ domus inchoata structura, pars quædam spatiosi ambitus ædificari cœpta; ipsa tamen domus ingens, nobili aula, cubiculis, subiectisque instructa operariorum officinis. Nec longe in Agonali foro productis ædibus Cardinalis Pamphilius ædificabat. In eiusdem olim olim Circi carceribus Aedes de Torres: & in propinquo de Lantes. Has autem cum Romana Academia, credibile est fuisse ad nemus Thermarum Alexandri. Ad latus autem Circi in Thermis ipsis antiquarum ædium species reflorescit opibus Mediceis. Sed Agrippæ Thermas ædes Sannesiæ, Victoriæ, Robertæ designant. Thermis vero adiuncti horti cum stagno, & nemore, quam Vallem vulgo dicimus, occupubant. Ibi ædes de Valle, & Caffarellæ sunt. Ædes Caualeriæ, & Philonardæ ad Porticum Octauij Corinthiam: quam, prope excipiebat Circus Flaminius. Huius Circi ad metas Patritiæ, Serlupæ, Paluziæ, Capizuchiæ. Extra latus Circi dexterum, prope Capitolium, Mutiæ, Astalliæque ponendæ: In læuo, an extra? Costagutæ. Capitolio non multum distat via Lata, quò fines suos Regio viæ olim Latæ perduxit. Itaque Aedes Aldobrandinæ (& fortasse Frangipaniæ) Cæsiæ, Ludouisiæ, propinquæ Columnenses, aliæque in foro gentilis Sciarræ eius notant Regionis sedem. Sed vbi Cæretis Ducum ædes, tum Cardinalis Cornelij, Porticus Argonautarum: vbi Collegium propagandæ Fidei, Porticus Europæ recognoscenda est: Vbi cliuus Pincij, & Museum Angelonium, terminus hortorum Pompeij. Post eas porticus Septa tendebant ad forum Columnæ, olim Antonini. In eo, eiusque additamentis

Columnæ in tẽplo.

Et alia ornamenta.

Collegiũ Hibernorum.

Collegiũ Germanicum.

mentis Verallæ, Spadæ, Bubalæ: tum in via Flaminia Caietanæ, Verospiæ, Theodulæ. Minus certa in Campo Martio habemus. Sed tamen quà post Collem Citorium versus Tiberim panditur, Cœnobium Monialium Reginæ Virginis ibi esse dixerim, vbi solarium quondam Horologium fuit. Indicio est Obeliscus pro gnomone erectus ab Augusto. Nam & vicina, & fundamenta ædium subit, quas Cardinalis de Comitibus posuit Rondininis ædibus contiguas. Rondininæ autem illius areæ aliquam partem sibi etiam vendicant: & molis terminos ad Serras vsque fuisse extensos probabile est. Porro ad Ripam Tiberis Collegium Clemẽtis VIII. Clementinum visitur, prope antiquum Terentum, vbi ara Ditis & Proserpinæ sub terra. Prope, ortum habuit via Recta diuidens hanc partem Campi. Quod si alterum ripæ latus spectamus vbi domus Pauperum, ac Xenodochium SS. Trinitatis, quo peregrinorum Romam venientium excipitur incredibilis multitudo; Hic opinor horti Principum Seruiliani fuerunt, longoque tractu ad Collegium Anglorum, tum Roccias ædes ac Cerrias pertinebant. Etiam Ricciæ, Varesiæque, cùm horti secundum Tiberim producerentur, illorum terminis inclusæ. Aliæ dignitate ac specie non inferiores, vel quia veteres fabricas illis designari in promptu non erat: vel quia memorauimus, reticentur. Vrbis adeo totius facies eximias passim domos ostentat, humilioribus tamen non rarò intermissas. Quod sane ingentibus oppidis familiare est, & Vrbi etiam veteri fuit: quam sex amplius secula præter Capitolij substructiones, paucis commendatam, rudibusque tectis demissam & humilem exteri, quamuis dominam eludebant. Orbis imaginem dixeris in quo maximis Vrbibus minora castella pagique succedunt: ac præcelsa montium iuga modici colles excipiunt. Sic & regia domus non amplas vbique aulas, sed angustas etiam cellulas probè complectitur. Romæ vero id præsertim accidat necesse est, quod in eam ex omni Europa confluentes noui opifices & aduenæ, vbi in communi patria sedem elegerunt, domos sibi quoquo modo comparant, & pro facultatibus ædificant. Verum quamuis rarò coniuncta, sed sparsim erecta sint sublimia Principum, & nobilium virorum ædificia; tot tamen ea sunt, tantique ornatus; vt, si simul collocentur, ex his magna Vrbs splendidis ædificijs statuenda sit. His accedunt crebra vtriusque sexus Cœnobia, & opera templorum pulcherrima; quorum plaraque sufficerent singulis Vrbibus illustrandis. Quæ omnia si quis complecti velit, Elenchum Romanorum ædificiorum per Regiones Vrbis quatuordecim contexat, vt olim P. Victor, ac Sext. Rufus de Roma veteri fecerunt.

Domus amplæ in Vrbe humilioribus intermissæ.

Insignia Cœnobia & tẽpla.

FINIS.

INDEX RERVM MEMORABILIVM.

Cc Tepu-

D

Ther-

E

Pensi-

Pala-

P

Gon-

Soro-

Iuno-

V

Vespa-

INDEX

FINIS.

curauit. Alterum vero, quem erexerat Augustus, in aditu portæ Flaminiæ, idem Pontifex collocauit. Post Augustum Claudius, auctore Suetonio, Circo Maximo marmoreis carceribus, auratisque metis, quæ vtraque & tophina, & lignea antea fuerant, exculto, propria Senatoribus constituit loca promiscua spectare solitis.

In V. Claudij cap. 21 Marmorei carceres.

Arsit Circus Neronis incendio: Immo incendij initium, auctore Tacito, *in ea parte Circi ortum, quæ Palatino, Cœlioque montibus contigua est.* Ibi summa pars Circi, & in hemicyclum flexa. *Vbi per Tabernas, quibus id mercimonium inerat, quo flamma alitur, simul cœptus ignis, & statim validus, ac vento citus longitudinem Circi corripuit.* Quem deinde ante Traianum nemo restituit, quamquam magnorum operum molitores fuerint Vespasianus, Titus, & Domitianus. Suetonius è lapidibus Naumachiæ instauratum affirmat: *Fecit & Naumachiam* Domitianus, *è cuius postea lapide maximus Circus deustis vtrinquè lateribus extructus est.* Plinius in Traiano; *Hinc immensum latus Circi templorum pulcbritudinem prouocat. Digna populo victore gentium sedes, nec minus ipsa visenda, quam quæ ex illa spectabuntur, cui locorum quinque millia adiecisti.* Dion in Traiano: *Circum collapsum ampliorem, atque elegantiorem restituit, quod ideo se fecisse inscripsit vt populum Romanum capere posset* Post Traianum STATVAS Illustrium virorum in Circo positas à Seuero testatur Xiphilinus. Sed ante, illum iterum collapsum refecerat fortasse Antoninus Pius. De eius ruina: Iulius Capitolinus in vita. *Aduersa eius temporibus hæc prouenerunt: Fames, de qua diximus, Circi ruina.* Alia de Circo narrantur. Stratum *minio* à Caio: ab eodem, & Nerone aurigaturo, *Chrysocolla*: aliàs sterni solitum *ramentis lapidis candidi.* In eodem aliquando Neronem cœnasse. Deniquè pompa, quæ ante ludos exhibebatur, nihil solemnius, aut spectabilius fuisse; quæ describitur à Dionysio lib. 7.

Lib. 15.

In panegyrico.

Suet. in Calig. cap. 18
Plin. li. 33. cap. 5.

Quædam præterea iuxta Circum templa fuere, Tacitus: *Deum Aedes vetustate aut igni abolitas, cœptasque ab Augusto Tiberius dedicauit, LIBERO LIBERAEQVE, ET CERERI iuxta Circum Maximum, quas Aulus Posthumius Dictator vouerat: eodemque in loco Aedem FLORAE ab Lucio, & Marco publicijs Aedilibus constitutam.* Templi Solis idem Tacitus: *Propriusque*, inquit, *honos Soli, cui est vetus ædes apud Circum.* Aedis CERERIS meminit Liuius; *Forem ex Aede Lunæ, quæ in Auentino est coorta tempestas raptam tulit, & in posticis partibus Cereris templi affixit.* Idem: *ex Mulctaticia pecuariorum pecunia pateræ aureæ ad Cereris positæ.* Et: *Aedes Cereris de Cœlo tacta.* De eadem Vitruuius: *Tuscanico more, vti est ad Circum Maximum Cereris, & Herculis Pompeiani, item Capitolij.* Præter Murtiæ Veneris, aliud eiusdem templum ibi positum est. Liuius: *Q. Fabius Gurges ex matronarum mulctaticio ære VENERIS Aedem, quæ prope Circum est, faciendam curauit.* Idem. *viam è Foro Boario ad Veneris faciendam locauerunt.* De templo MERCVRII scripsit P. Victor. quod illud fortassis est, de quo Liuius. *Aedes Mercurij dedicata est Idibus Maijs.* Quam paulo

Tac. lib. 2. ann.
Templa in Circo Max.
Tac. li. 15. ann.
Dec. 4. l. 10.
Liu. li. 10.
Liu. dec. 3. lib 8.
Vitr. lib. 3. cap. 3.
Liu. Dec. 1 lib. 10.
Dec. 3. li. 9
Liu. lib. 2.

paulo post ad Consulum ignominiam iussu populi dedicatam scribit à M.Lectorio primi pili Centurione De eadem Ouidius,& eiusdem Mercurij fonte ad portam Capenam, quo expiationis gratia venirent Mercatores. Li.5. Fast.

Templa tibi posuere Patres spectantia Circum
Idibus, ex illo est hæc tibi sacra dies.
Est aqua Mercurij portæ vicina Capenæ,
Si iuuat expertis credere, numen habet.
Huc venit incinctus tunica mercator.

Circo Maximo proximus antiquitate vsque CIRCVS FLAMINIVS fuit, de cuius auctore situque dictum est alibi. Nunc de templis quæ in eo fuerunt. P.Victor in Regione nona. *Aedes,* inquit, *HERCVLI magno custodi Circi Flaminij.* Id Sylla condidit ob Sibyllæ oraculum. Ouidius. Circus Flaminius, & eius Templa. Fast.6.

Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est,
Quod Deus Euboico carmine munus habet.
Muneris est tempus qui nonas Lucifer ante est,
Si titulos quæris, Sylla probabit opus.

Loquutus ante fuerat de summo Circo.

Prospicit à tergo summum breuis area circum.

Hæc pars vt aliâs dixi, desinebat ad tēplum nunc S.Angeli in foro Piscario. Itaque altera pars, vbi templum Custodis Herculis erat ad Carceres, nunc fornacem calcis, & templum S. Nicolai. In eodem Circo ARA NEPTVNI cui fabuloso Equorum inuentori non deerat honor in Circo equis currrentibus. Liuius: *Ara Neptuni multo sudore manasse in Circo Flaminio dicebatur cum Aede eiusdem.* De hac Plinius: *In maxima dignatione Cn. Demetij delubro in Circo Flaminio ipse, & Thetis, & Achilles.* Marlianus ex vetusto lapide, vbi legitur. *Abascantio Aug. lib. Aedituo Aedis Neptuni, quæ est in Circo Flaminio,* iure conijcit Aedē illi dicatam. In eodem VVLCANI Aedem statuit P.Victor, in qua referunt, canes fuisse pro æditius, & tantum sacrilegis allatrasse. Item IVNONIS REGINAE, & DIANAE templa De his Liuius: *Alter ex censoribus M. Aemilius petijt ab Senatu, vt sibi dedicationis templorum Reginæ Iunonis, & Dianæ, quæ bello Ligustino antè annis octo vouisset pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia æris decreuerunt. Dedicauit eas ædes, vtramque in Circo Flaminio, ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianæ, & singulos dies fecit in Circo.* Quidam Porticum ante templum S.Angeli in Foro Piscario Iunonis fuisse autumant à Seuero olim refectam, vt declarat inscriptio. De Aede CASTORIS Vitruuius: *Item generibus alijs constituuntur ædes, vt est Castoris in Circo Flaminio.* Ibidem templum Bruti Callaici, quod in Regione nona numerat. P.Victor, De eo Plinius: *MARS etiam nunc sedens COLOSSEVS eiusdem, Scopæ in templo Bruti Callaici apud Circum eumdem. Hoc templum iure sibi vendicauit Mars tanto Colosso ibi simulatus.* At mendum sequentibus Plinij verbis subesse suspicor, *ad Lauicanam portam eunti.* Quid enim hic cum porta Lauicana tanto interuallo

Dec.3.l.8. Li.36.c.5. Li.5.c.10. post edit. Fulu l.4. Marl.ibid. Dec.4. lib.10. Lib 4.c.7. Plin. l.36. cap.5.

Domat

la Vertu